

مەھمۇت شاكىر

ئىزباسار تۆت خەلىپە

(خۇلەپئىر راشىدىن)

ئۇيغۇر تەرجىمە مەركىزى

خلفاء الراشدين

محمود شاکر

تەرجىمە قىلغۇچى:

سابىر جان

بەتچىك:

ئا. روزى توختى

ئۇيغۇر تەرجىمە مەركىزى

مۇندەرىجە

14..... تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرىگە ئومۇمىي نەزەر

24..... خەلىپىلىك ۋە بەيئەت ئۇقۇملىرى

32..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرى (الله ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!).....

36..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئىسلام دەۋرىدىكى ھاياتى.....

58..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپىلىكى.....

58..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى.....

72..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ مۇۋەپپىقىيەتلىك خىزمەتلىرى ۋە فەتىھلىرى.....

75..... زەيد ئىبنى ئۇسامە قوشۇنى.....

79..... مۇرتەدلەر (ئىسلامدىن يېنىۋالغانلار) گە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەر.....

93..... ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن فەتىھلەر.....

94..... ئىران سېپى.....

100..... شام (سۈرىيە) نىڭ فەتىھ قىلىنىشى.....

پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدىكى جەمئىيەتكە بىر نەزەر

118.....

124..... ھەزرىتى ئۆمەر (الله ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!).....

124..... ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھاياتى.....

161..... ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئېلىپ بېرىلغان فەتىھلەر.....

163..... يەرمۇك جېڭى.....

177..... فېھل ئۇرۇشى.....

177..... دەمەشق (شام) نىڭ فەتىھى.....

182..... بەقەئە ۋەقەسى.....

183..... مارجۇرۇم ئۇرۇشى ۋە ھىمىسنىڭ فەتىھى.....

184..... قىننەسرنىڭ فەتىھى.....

185..... ئەجنادەينىڭ فەتىھى.....

187..... قۇددۇسنىڭ فەتىھى.....

188..... ھىمىس شەھىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق فەتىھى.....

189..... جەزىرە (جىزرە) نىڭ فەتىھى.....

189..... سۈرىيە ساھىللىرىنىڭ فەتىھى.....

192..... مىسىرنىڭ فەتىھى.....

194..... شەرقىي سەپلەرنىڭ ئەھۋالى

196..... نەمارىق ئۇرۇشى

196..... ئەل جىسر ئۇرۇشى

197..... ئەل بۇۋەيب ئۇرۇشى

199..... قادىسىيە ئۇرۇشى

208..... مەدائىننىڭ فەتىھى

209..... جەلۇلەنىڭ فەتىھى

210..... ھەلۋانىڭ فەتىھى

210..... تىكرىت ۋە مۇسۇلىنىڭ فەتىھى

211..... مەسەبزاننىڭ فەتىھى

211..... ئەھۋازنىڭ فەتىھى

221..... ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ۋاپاتى

221..... ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۇبىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى

235..... ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتى

243..... اللە نىڭ بەندىسى ئۆمەردىن ئىسيانكارنىڭ بالىسى ئىسيانكارغا:

257..... ھەزرىتى ئوسمان (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

257..... ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاياتى

266..... ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىكى

272..... ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتىھلەر

273..... غەربىي سەپ

276..... شەرقىي سەپتە ئېلىپ بېرىلغان فەتىھلەر

279..... ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

297..... ھەزرىتى ئەلى (اللە ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

297..... ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتى

303..... ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكى

303..... ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى

310..... ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى

338..... ھەزرىتى ئەلىنىڭ شېھىت قىلىنىشى

كىرىش سۆز

ئالەملەرنىڭ رەببى اللە تائالاغا ھەمدۇسانا، پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرقىسى ھەزرىتى مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە دۇرۇد ۋە سالاملار بولسۇن! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن 30 يىلغا يېقىن بىر مەزگىل ئۆتكەن بولۇپ، بۇ مەزگىل ئىسلام تارىخىدا «تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ مەزگىل ئىچىدە تۆت خەلىپە ئارقىمۇ ئارقىدىن خەلىپىلىك تەختىگە چىققان، اللە تائالا نىڭ ئۆز بەندىلىرى ئۈچۈن تاللىغان، مەمنۇن ۋە رازى بولغان بۇ مەزگىل خىلافەتلىرىدە (ئەڭ ئەۋزەل ۋە توغرا خەلىپىلىك) دەۋرى دەپ ئاتالغان.

بۇ دەۋر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام باشلاتقان دەۋرنىڭ ۋە ئىدارە شەكلىنىڭ داۋامى بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشىدىن باشلاپ، تاكى ھەزرىتى ئەلى شېھىت بولغانغا قەدەر ئارىلىقتىكى 40 يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ مۇددەت ئىزچىل تۈردە داۋام قىلغان ئەڭ توغرا ئىسلامىي رەھبەرلىك شەكلىنىڭ بىر رەھبەرلىك شەكلى قايتا مەيدانغا كېلىپ باقمىدى. پەقەت بەزى ۋاقىتلاردا ئۈمەۋىيلەر خەلىپىلىكىدىكى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ قىسقا سۈرگەن دەۋرىدىكىگە ئوخشاش بەزى جەھەتلەردىن ئۆزىدە بۇ ئالاھىدىلىكلەرنى كۆرسەتكەن ئىسلامىي ئىدارە شەكىللىرى بولۇپ ئۆتكەندى. بۇ ئىدارە شەكلى، ئۆزى ۋە مىللىتى ئۈچۈن دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ بەخت - سائادىتىنى كۆزلەيدىغان ھەرقانداق رەھبەر ۋە سىياسەتچى تاللىيالايدىغان ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ھەرۋاقىت ئۆز رەھبەرلىرىدىن ئۈلگە ئېلىپ، ئۆزلىرىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىلگەن ۋاقىتتا، ئۇنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە كۆرسىتىشكە اللە تەرىپىدىن دەۋەت قىلىنىدىغان ئىلاھىي نىزامدۇر.

مۇسۇلمانلارنى تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنى ئۆرنەك قىلغان ھالدا باشقۇرۇشقا ئۇرۇنۇشنىڭ سەۋەبى شۇكى، بۇ دۆلەت ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاندى. ئەلۋەتتە! بىز ئېيتقان مەدەنىيەت بۇ يەردە بىز چۈشەندۈرمەكچى بولغان مەدەنىيەت بولۇپ، بۇ مەدەنىيەت ئىنساننى ئۆزىگە قۇل قىلىدىغان، ئۇنى ئېزىدىغان، شەھۋەت ۋە ھاۋايى - ھەۋەسلىرىگە، پۈتمەس - تۈگمەس مەنپەئەت - توقۇنۇشلىرىغا شەرت - شارائىت ھازىرلاپ بېرىدىغان، پىتنە - پاسات تېرىپ، باشباشتاقلقنى ھەر يەرگە يايىدىغان، قانۇنسىزلىق ۋە جىنايى قىلمىشلارنىڭ كۆپلەپ يۈز بېرىشىغا سەۋەبچى بولۇش ئۈچۈن ئۇنى ھاياۋانىي ئارزۇ - ئىستەكلىرىنىڭ قولى قىلىۋالىدىغان، كۈچ - قۇۋۋەتنى زورلۇق - زۇمبۇلۇق قىلىش،

بايلىق ۋە قولدىكى ئەۋزەل شارائىتىنى يولدىن ئېزىش ۋە يوغانچىلىق قىلىشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالدىغان، جىنايەت گۇرۇھلىرىنىڭ ئىنسانلار جەمئىيىتىنى بىزار قىلىپ، ھەر تۈرلۈك شۈمۈلۈكلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇۋېلىشنى ئاسانلاشتۇرۇپ بېرىدىغان مەدەنىيەت ئەمەس، بەلكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىمانىدىن ئۇرغۇپ چىققان ۋە ئۇنىڭ ئاساسىغا قۇرۇلغان مەدەنىيەت بولۇپ، ئىنسان ئۈچۈن ھەقىقىي بەخت - سائادەت ئاتا قىلىدىغان مەدەنىيەت مانا بۇ مەدەنىيەتتۇر.

ئەنە شۇ مەنىدىكى (ۋەھشىي سۈرەتلىك) مەدەنىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشى سەۋەبى بىلەن ئاۋام خەلقىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىۋاتقان ۋە ئۇلارنىڭ قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن ئەجىر - مېھنىتىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان ناز سانىدىكى كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بىر - بىرىنى يۆلەش ئارقىلىق بۇ مەدەنىيەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا تىرىشماقتا. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە مەدەنىيەت پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ھەر بىر ئەزاسىغا ئەمەس، بەلكى بەلگىلىك دائىرىدىكى مەلۇم كىشىلەرگىلا مۇناسىۋەتلىك مەسىلە ئىدى.

ھەقىقەت شۇدۇركى، ئىسلام دىنى ئىنسانغا ھاياتنى ئەڭ توغرا شەكىلدە شەرھىلەپ، اللە بېغىشلىغان ھەر تۈرلۈك ئارتۇقچىلىق ۋە ئۈستۈنلۈكلەردىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ باشقىلارنى ئۆز ئېكسپىلاتاتسىيەسى ئاستىغا ئېلىشى ۋە قېرىنداشلىرىغا زۇلۇم قىلىشنى ھەقىقەت دەپ قارىغۇدەك دەرىجىدە ئۇلۇغ ۋە ئالاھىدە بىرى ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ قويغانىدى. چۈنكى ھېچبىر مىللەتنىڭ باشقا بىر مىللەتنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئېلىۋېلىپ، ئۇنىڭغا زۇلۇم قىلىشىغا ھېچقانداق ھەققى ۋە ھوقۇقى يوق.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئىنسان باشقا جانلىقلارغا ئوخشاش قەدەر - قىممەتسىز ۋە ئېتىبارسىز مەخلۇق ئەمەس. شۇنداقلا، ئىنسان مەيلى قەدىمكى ياكى زامانىمىزدىكى كۈنگە، ئايغا، يۇلتۇزلارغا، دەل - دەرەخلەرگە چوقۇنىدىغان بۇتپەرەسلەرنىڭ مەبۇدلىرىمۇ ئەمەس. ئەكسىچە ئىنسان قىممەت - ئېتىبارلىق، شۇنداقلا دۇنيانى ئاۋاتلاشتۇرۇشقا مەسئۇل قىلىنغان مەخلۇق. ئەمما ئۇنىڭغا ۋەزىپە تاپشۇرۇلغاندا، بۇ ھوقۇقىدىن چەكسىز دەرىجىدە پايدىلىنىش ھەققى بېرىلمىگەن. ئەكسىچە ئۇ ئۆزىنى ياراتقان، يەر يۈزىنىڭ ۋارىسى قىلغان، ھاياتىنى رېتىمغا سالىدىغان پىرىنسىپ ۋە يولنى كۆرسىتىپ بەرگەن اللە تائالا ئالدىدا ئۆتكۈزگەن ۋاقتى ۋە قىلغان ھەر بىر ئىش - پائالىيەتنىڭ نەتىجىسىگە جاۋابكار بولۇپ، ياخشىلىق قىلسا، ئەلۋەتتە مۇكاپاتىنى ئالىدۇ؛ يامانلىق قىلسا، ئەلۋەتتە تېگىشلىك جازاغا تارتىلىدۇ.

مۇسۇلمان — رەببىنىڭ ئۆزى ۋە ئۆز ئىلكىدىكى ھەر نەرسىنىڭ ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغان ۋە رەببى ئالدىدا ھەر بىر ئىش - ھەرىكىتىدىن

جاۋابكار ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان كىشىدۇر. ئەينى ۋاقىتتا، ئۇ بۇ ئالاھىدىلىكى ۋە يەر يۈزىنىڭ ۋارىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن باشقا بارلىق مەۋجۇدىيەتلەردىن تېخىمۇ ئۈستۈندۇر.

مانا بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ تۇنجى ئۆرنەك ئىسلام جەمئىيىتىدىكى ھەر بىر شەخس ئىسلامنى ئەڭ توغرا شەكىلدە چۈشىنىپ يېتىشى ۋە ئۆزىنىڭ جەمئىيەتتىكى ھەقىقىي ئورنىنى بىلىشى نەتىجىسىدە ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرغانىدى. شۇنداقلا ھەر بىر شەخس جەمئىيەتتە ياراملىق كىشى بولۇپ، جەمئىيەتنىڭ بىردىن ئۇل تېشىنى ھاسىل قىلغانىدى. مانا بۇ سەۋەبتىن، ئۈستۈن ۋە ئۈلگىلىك جەمئىيەت مەيدانغا كەلگەن بولدى. ۋە يەنە شۇ سەۋەب بىلەن ۋە ھەر بىر كىشىنىڭ شەخسىيىتىگە سىڭگەن ئۇ ئىسلامىي ئاڭ تۈرتكىسىدە ھەر كىشى ئۆزلىكىدىن جىھادقا ئاتلىناتتى، شېھىتلىك مەرتىۋىسىگە يېتىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. مانا بۇلارنىڭ نەتىجىسىدە مۇسۇلمانلار ناھايىتى چوڭ ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەن، كۆپلىگەن يەرلەر فەتىھ قىلىنغانىدى. ئۇ دەۋرنىڭ مەسئۇللىرى (ئۇلارمۇ خەلىپىلەر ئىدى) بولسا، خەلق ئىچىدە بۇ ئورۇنغا ئەڭ مۇناسىپ ۋە بېرىلگەن ۋەزىپىنى ئەڭ ياخشى ئىجرا قىلالايدىغان كىشىلەر بولغاچقا، ئۇ دەۋردە ئىنسانىي بىر مەدەنىيەت دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى. جەمئىيەت ئەزالىرى ئاجايىپ زور بەخت - سائادەتكە ئېرىشىپ، تەڭ - باراۋەر، تىنچ - ئىتتىپاق، ھۇزۇر - ھالاۋەت ۋە ئادالەت ئىچىدە ھايات كەچۈرگەنىدى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ئورۇنلىنىپ، مولچىلىق ۋە باياشاتچىلىققا چۆمگەنىدى.

بۇ ھەقىقەتنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن خەلىپىلەرنى زامانىمىز دېكتاتورلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇش ئاساسىدا بىر قانچە مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىسلامنىڭ ئەسلى تۈسىنى ئالغان بۇ نادىر كىشىلەر بىلەن كۆزلىرى ماددىي ۋە دۇنياۋى مەنپەئەتكە لىق تولغان بۇ دېكتاتورلار ئارىسىدىكى پەرقنى ئوچۇق كۆرۈۋالالايمىز. تۆت خەلىپىنىڭ ھاياتى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغاچقا، خەلق ئارىسىدا ئۇلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە كەڭ تارقالغان رىۋايەتلەردىن بىر قانچە مىسال كەلتۈرسەكلا، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلەيمىز.

بارلىق مۇسۇلمان خەلق ئۆزلىرىنىڭ "ئەڭ ئالىي رەھبەرلىرى" دەپ بىلىگەن خەلىپىلەرنىڭ ھاياتى كەچۈرمىشلىرىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. ئەمما ھازىر ئۆز بېشىدىكى دېكتاتورلارنىڭ شۇلاردەك ھايات كەچۈرۈشىنى ھەرگىز تەلەپ قىلالمايۋاتىدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئېغىر بېسىم ۋە شىددەتلىك زۇلۇم ھۆكۈم سۈرگەچكە خەلق ئاۋازىنى چىقىرىشقا پىتىنالمىۋاتىدۇ. ئەمما مۇسۇلمان مىللەتلەر ئىسلامنىڭ بىر ھايات نىزامى شەكىلدە يولغا قويۇلۇشىنى قاتتىق تەلەپ قىلماقتا ۋە ئالدىغا كەلگەن ھەر بىر پۇرسەتتە دەرھال ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، سەمىمىيلىك ۋە

پىداكارلىق بىلەن مۇجادىلە ئېلىپ بارماقتا. ئىران بۇنىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. ئىران پادىشاھلىق دەۋرىدە پىتنە - پاسات، زۇلۇم ۋە بېسىم قاتتىق ئەۋج ئېلىپ كەتكەچكە، زۇلۇم، دېكتاتورى ۋە ئىدارىي جەھەتتە باشقا ھەرقانداق مۇسۇلمان دۆلەتتىن ئېشىپ چۈشكەن، شۇنداقلا شاھنىڭ زۇلۇمى ھەممىدىن بەك ئاۋام خەلقنىڭ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئىراننىڭ مەخپىي ئىشپىيولۇق تەشكىلاتى دۇنيادىكى ھەرقانداق تەشكىلاتتىن ئېشىپ چۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۇففار دۆلەتلەر نېفىت ۋە باشقا تەبىئىي بايلىقلار يۈزىسىدىن ئۆزلىرىنى ئىرانغا قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەرقانداق ئىسلامىي ھەرىكەتكە قارشى تۇرۇشقا ئاتىۋەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ، خەلق بىر يەردە ئىسلامىي ھەرىكەتنىڭ باشلانغانلىقىنى بىلگەن ھامان، دەرھال ئۇلارنى قوللاپ، شاھنىڭ دېكتاتورىسىغا قارشى چىقتى. كۇففار دۆلەتلەر بۇ ئىسلامىي ھەرىكەتنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ قېلىشتى، چۈنكى ئۇلار مۇنداق بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىنى كۈتمىگەن ۋە ئويلاپمۇ قويۇشمىغانىدى. شۇڭا بۇ ئىسلامىي ھەرىكەت ئۇلارغا تۇيۇقسىز بېرىلگەن زەربە بولدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ مەنپەئەتلىرى زىيانغا ئۇچرىدى ۋە ئۇلارغا (يەنى مۇسۇلمانلارغا) ئىسلام ھاكىم بولدى. شۇنداقلا بۇ ھەرىكەت ئىسلام دۈشمەنلىرى (غەربلىكلەر، ئامېرىكا ۋە دۇنيا سىئونىست - خرىستىئان ئىتتىپاقچىلىرى) دۇچ كەلگەن ئەڭ قورقۇنچلۇق ۋە ئەڭ زور ۋەقە بولدى.

تۆۋەندىكىلەر ئومۇمىي خەلق ھاياتى ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك بولۇشى ئېتىبارى بىلەن تۆت خەلىپىنىڭ ئىجتىمائىي ھايات كۆرۈنۈشىدىن بېرىلگەن بىر قانچە مىساللاردۇر.

تۆت خەلىپە (ھەزرىتى ئەبۇبەكرى، ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئوسمان ۋە ھەزرىتى ئەلى) كەمتەرلىك ۋە ئاددىي - ساددىلىقتا ئەڭ نادىر كىشىلەر ئىدى. مەسىلەن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە سايلىنىشتىن بۇرۇن ئۆزى ئولتۇرغان سۈنھى مەھەللىسىدىكى كىشىلەرنىڭ قويللىرىنى سېغىپ، باشقا ئىشلىرىغا ياردەم قىلاتتى. ئۇ خەلىپىلىككە سايلانغاندىن كېيىن، قوشنا ئائىلىلەردىن بىرى: ”ئەبۇبەكرى بۇندىن كېيىن مەھەللىمىزنىڭ قويللىرىنى ساغمايدۇ“ دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئەبۇبەكرى: ”ئۇنداق ئەمەس، ھاياتىم بىلەن قەسەم قىلمەنكى، قويلارنى داۋاملىق ساغمەن. مەن تاپشۇرۇۋالغان بۇ ۋەزىپىنىڭ مېنىڭ ئەخلاق ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىمنى ئۆزگەرتىۋېتىشىنى خالىمايمەن“ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. دەرۋەقە، ئۇ بۇ ئىشنى ئۇ مەھەللىدىن كۆچۈپ كەتكىچە بولغان ئالتە ئاي ئارىلىقتا توختىماي داۋاملاشتۇرغانىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تۆگىسىنىڭ چۆلۈۋىرى يەرگە چۈشۈپ كەتسە، ئۆزى تۆگىدىن چۈشۈپ ئالاتتى. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭغا: ”بىزگە بۇيرىساڭ، بىز ئېلىپ بېرەتتۇق

ئەمەسمۇ؟“ دېسە، ئۇ: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزگە: باشقىلاردىن بىر نەرسە تەلەپ قىلماڭلار! - دېگەندى“ دەپ جاۋاب بېرەتتى.

بىر خەلىپە ئۆز ئەمەلىيىتىدە كۆرسەتكەن بۇ كەمتەرلىكنى ئىنسانلار (الله ھىدايەتكە ئېرىشتۈرگەن كىشىلەر بۇنىڭ سىرتىدا) ئاللىبۇرۇن ئۇنتۇپ كەتتى ھەم يۇتتۇرۇپ قويدى. زامانمىز كىشىلىرى كىچىككىنە مەنەسپكە ئېرىشكەن كۈندىن ئېتىبارەن ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن چاڭلاپ، كىشىلەرگە قوپال مۇئامىلە قىلىشقا ۋە كۆرەڭلەشكە باشلايدۇ. كىشىلەر بىر مۇنچىلىغان توساق، نوۋەتچى، قاراۋۇل، مەخپىي جاسۇسلارنىڭ توسالغۇلىرىدىن ئۆتەلمىگەندىلا ئاندىن ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ.

ئەمدى جەمئىيەتنىڭ دەرت - شىكايەتلىرى، مەسىلىلىرى ۋە مەنپەئەتلىرى ھەققىدىكى تېمىلارغا قاراپ باقايلى! بۇ، بىزگە دۆلەت رەھبىرىنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك مەسئۇل بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆز خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەكلىكىنى ئەسلىتىدۇ.

خەلىپىلەر كۈندۈزلىرى خەلق ئارىسىغا كىرىپ، بازارلارنى كۆزدىن كەچۈرەتتى، خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوراپ كۆزىتەتتى. شۇنداقلا، كېچىلىرى شەھەرنى ئايلىنىپ، ئاجىز - موھتاجلارنى يوقلايتتى، شەھەر ئەتراپىغا چۈشكەن تىجارەت كارۋانلىرىنى، مۇساپىرلارنى، بەدەۋىيلەرنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامداشقا تىرىشاتتى.

بىر كېچە، ھەزرىتى ئۆمەر مەدىنە كوچىلىرىدا ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ، ئەنسارلىق بىر ئايالنىڭ تۇلۇمدا سۇ توشۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سورايدۇ. ئايال بالىلىرىنىڭ كۆپلىكىنى، لېكىن خىزمەتچىسى يوقلۇقىنى، كۈندۈزلىرى سىرتقا چىقىشنى بىئەپ كۆرگەنلىكى ئۈچۈن كېچىلىرى مۇشۇنداق تۇلۇمدا سۇ توشۇيدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر تۇلۇمنى قولغا ئېلىپ ئايالنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىدۇ. ئاندىن: ”ئەتە ئۆمەرنىڭ قېشىغا بارغىن، ئۇ ساڭا بىر خىزمەتچى تەيىنلەپ بەرسۇن!“ دەيدۇ. ئايال: ”مەن ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن قانداق كۆرۈشەلەيمەن؟“ دېگەندە، ھەزرىتى ئۆمەر: ”سەن بارغىن! ئۇنى الله نىڭ ئىزى بىلەن كۆرەلەيسەن“ دەيدۇ. ئەتىسى، ئايال ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قېشىغا بارغاندا، ئاخشام ئۆزىگە ياردەم قىلغۇچىنىڭ دەل ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ بەكمۇ خىجىل بولىدۇ ۋە دەرھال ئارقىغا بۇرۇلۇپ قايتماقچى بولىدۇ. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئايالنىڭ كەينىدىن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا بىر خىزمەتچى تەيىنلەپ بېرىش بىلەن بىرگە خەزىنىدىن ئايلىق خىراجەت ئاجرىتىپ بېرىدۇ.

تۆت چوڭ خەلىپىدىن كېيىن دۆلەت بېشىغا چىققان ھەرقانداق ئادەم ئاسانلىقچە تەختىدىن چۈشۈپ خەلق ئارىسىغا كىرەلمەيدىغان، ھەتتا ئۆز ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىمۇ يوقلىيالمىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. زامانىمىزدا بولسا، باشلىقلار سىرتقا چىقماقچى بولغاندا دۆلەت بىخەتەرلىك ئورگانلىرى، جاسۇسلۇق تەشكىلاتلىرى گۇرۇھ - گۇرۇھ بولۇپ ئۇنى ئالدى - ئارقىدىن قوغدايدىغان، ساقچىلار سەپ - سەپ تىزىلىپ، باشلىق ئۆتمەكچى بولغان بارلىق يول - ئۆتكەللەرنى قامال قىلىدىغان، ئۇ يەر - بۇ يەرگە توساقلار سېلىنىدىغان، دۆلەت رەھبىرىنىڭ قايسى ماشىنىدا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن، بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر مۇنچىلىغان ماشىنا بىر - بىرىنىڭ كەينىدىن غۇيۇلدېشىپ ماڭىدىغان بولۇپ كەتتى.

ئەمدى ھەر جەھەتتىن ھاياتقا بەكمۇ مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىقتىسادىي نۇقتىدا تۇرۇپ بۇ پەرقلەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى!

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تىجارەتچى بولۇپ، ھەر كۈنى بازارغا چىقىپ سودا - سېتىق قىلاتتى. خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىنكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كىيىملىك ماللىرىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ بازارغا كېتىۋاتقىنىدا ئالدىغا ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇچراپ: “ئى رەسۇللاھنىڭ خەلىپىسى! نەگە ماڭدىڭ؟” دەپ سورىدايۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: “بازارغا ماڭدىم” دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

ئۇلار: “بازاردا نېمە ئىش قىلىسەن؟ سەن مۇسۇلمانلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن تاللانغان خەلىپىسەن” دەپ ئاگاھلاندۇرۇشۇرىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇبەكرى: “ئۇنداقتا بالا - چاقامغا كىم قارايدۇ؟” دەپ سورىدايۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە: “بىز بىلەن كەلگىن! بېرىپ ساڭا مائاش تەيىنلەيلى” دېيىشىدۇ.

ئۈچەيلەن كېڭىشىش ئارقىلىق، ئۇنىڭغا ھەركۈنى بىر قوينىڭ يېرىمى كەلگۈدەك مىقداردا مائاش بېرىلىدىغان بولۇپ كېلىشىدۇ.

«ئەربىيادۇن نادىرە» دە مۇنداق قەيت قىلىنغان:

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە 250 دىنار ۋە (بېشى، ئۈچەي - باغرى ۋە پاچاقلرى ئېلىۋېتىلگەن) بىر قوي يىللىق مائاش قىلىپ بېكىتىلگەن. ئەمما بۇ مائاش ئۇنىڭغا يەتمەيتتى، چۈنكى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا بارلىق مال - مۈلكىنى دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇرۇۋەتكەنىدى. شۇڭا بەزى كۈنلىرى بازارغا چىقىپ سودا - سېتىق بىلەن شۇغۇللىناتتى.

بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا بىر توپ ئايال ئۇچرايدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلاردىن: “كىمنى ساقلاپ تۇردۇڭلار؟ نېمە ئەرزىڭلار بار؟” دەپ سورىدايۇ. ئۇلار: “رەسۇللاھنىڭ خەلىپىسى بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىدۇق” دەيدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى ئىزدەپ چىقىپ كېتىدۇ ۋە ئۇنى بازاردىن تېپىپ، قولىدىن تۇتقان ھالدا: ”مالگ!“ دەپ تارتىدۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”مېنىڭ سىلەرگە خەلىپە بولۇپ ئولتۇرۇشۇمنىڭ ئورنى يوق، سىلەر ماڭا بەلگىلەپ بەرگەن مائاش ھېچنېمىگە يەتمىدى“ دەپ ئاغرىنىدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر: ”ماقول، مائاشىڭنى ئۆستۈرۈپ بېرىپىلى“ دەيدۇ. ئەبۇبەكرى: ”300 دىنار پۇل بىلەن پۈتۈن بىر قوي بېرىشىڭلارنى تەلەپ قىلمەن“ دەيدۇ. ئۆمەر: ”بۇ ئىشىڭ بولمىدى“ دەيدۇ. ئۇلار ئەنە شۇ تەرىقىدە تالاش - تارتىش قىلىۋاتقاندا، ھەزرىتى ئەلى چىقىپ كېلىپ، ئۆمەرگە: ”ئۇنىڭ دېگىنىنى بېرىپىلى!“ دەيدۇ. ئۆمەر ”سەنچە شۇنداق قىلىشنى مۇۋاپىق دەپ قارامسەن؟“ دەپ سورايدۇ. ئەلى: ”ھەئە، مۇۋاپىق“ دەيدۇ. ئۆمەر: ”ئەمىسە شۇنداق كېلىشتۇق“ دەيدۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”سىلەر مۇھاجىرلاردىن پەقەت ئىككىلا كىشى سىلەر. باشقىلار بۇ ئىشقا قوشۇلارمۇ؟“ دەپ ئۆز ئەندىشىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، كۇرسىسىغا چىقىپ خەلققە خىتاب قىلماقچى بولىدۇ ۋە: ”ئى خالايق، ماڭا قاراڭلار! مېنىڭ يىللىق مائاشىم 250 دىنار ۋە كالا - پاچىقى ئېلىۋېلىنغان بىر قوي (نىڭ گۆشى) ئىدى. ئۆمەر بىلەن ئەلى بۇنى 300 دىنار ۋە پۈتۈن بىر قويغا ئۆزگەرتىمەكچى بولدى. سىلەرمۇ بۇنىڭغا رازى بولامسىلەر؟“ دەپ سورايدۇ. خالايق بىردەك: ”بىز رازى!“ دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ، ئەمما بىر چەتتە تۇرغان بىر بەدەۋىي: ”ياق! بىز ھەرگىز رازى ئەمەس. چۆلدىكى خەلقنىڭ ھەقىقىي نەدە قالدى؟“ دەپ ئېتىراز بىلدۈرىدۇ. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”مۇھاجىرلار قوشۇلۇپ بولدى. سىلەر قوشۇلمىساڭلارمۇ بولىۋېرىدۇ“ دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

ھەزرىتى ئۆمەرمۇ تىجارەتچى بولۇپ، خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا كېيىن، ئۇنىڭ تاپاۋىتىمۇ ئۆزىگە يەتمەيتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ دەردى بىلەن بولۇپ كېتىپ، خۇسۇسىي ئىشلىرىنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويۇشقا مەجبۇر بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن مەسلىھەت ئېلىش ئۈچۈن: ”مەن بىر تىجارەتچى ئىدىم. سىلەر مېنى ئۆزەڭلارغا خەلىپە قىلىپ قويىدۇڭلار. شۇڭا دۆلەت خەزىنىسىدىن مېنىڭ خىراجىتىمگە يەتكۈدەك دەرىجىدە مائاش ئالسام، سىلەر قانداق قارايسىلەر؟“ ھەزرىتى ئوسمان: ”بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، خەزىنىدىن مائاش ئېلىپ، بالا - چاقاڭغا خىراجەت قىلغىن!“ دېگەن مەنىدە جاۋاب بەردى. سەئىد ئىبنى زەببىدەمۇ بۇنىڭغا قوشۇلدى. ئەمما ئەلى قاتارلىق بىر نەچچە يىلەن بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى. ئۆمەر ئەلىگە خىتابەن: ”سەن قانداق قارايسەن؟“ دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى: ”پەقەت ساڭا ۋە ئائىلەڭگە يەتكۈدەك دەرىجىدە ئالساڭ بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئېلىش ھەققىڭ يوق!“ دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئېغىر جاۋابنى ئاڭلاپ، خۇددى كاتتا مۇكاپاتقا ئېرىشكەندەك: ”ھەقىقىي جاۋاب ئەلىنىڭ سۆزدۇر“ دەپ، ئۇنىڭغا بولغان مەنۇنىيىتىنى بىلدۈردى.

ھەزرىتى ئوسمان دۆلەت خادىملىرىغا مائاش تارقىتىش ۋاقتىدا، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار بولغانلارغا ئۆز مېلىدىن مەلۇم مىقداردا ئايرىپ بېرىشتى. ئۇنىڭسىزىمۇ ھەزرىتى ئوسمان ئۆزىنىڭ مەردلىكى، قولىنىڭ ئوچۇقلىقى ۋە ئاللاھ يولىدا جىھاد ئۈچۈن ئاتىغان ماللىرى بىلەن ھەممىگە تونۇلغان ئىدى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەھۋالىمۇ ھەزرىتى ئوسماننىڭكىگە ئوخشايتتى. مانا ھازىر بىز نەدە، ئۇ ئۇلۇغ ساھابىلار نەدە؟.. زامانىمىزدا دۆلەت خەزىنىلىرى پۈتۈنلەي دېكتاتورلارنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، خالىغىنىچە ئىشلىتىپ، بۇزۇپ - چاچماقتا. ئۇندىن باشقا ئۇلارغا يەك ئىچىدىن سۇنۇلۇپ تۇرىدىغان مال - دۇنيانىڭ ھەددى - ھېسابى يوق. ئۇمۇ يەتمىگەندەك چەتئەل بانكىلىرىدىكى پۇل، دۆلەت سىرتىغا قاچۇرغان دۆۋە - دۆۋە بايلىق... خەلقنىڭ مال - مۈلكىدىن ئوغرىلىنىپ سىرتقا قاچۇرۇلغان بۇ بايلىقلار شۇ قەدەر جىقكى، چەت دۆلەتلەر قاچۇرۇلغان بۇ بايلىقلارغا تايىنىپ، ئۆز ئىقتىسادىنى كونترول قىلىشماقتا. بۇ مال - بايلىقلارنىڭ ھەممىسى ھازىرقى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىدىكى بەزى شەخسلەرگە تەۋە بولۇپ، بۇ بايلىق ھەر قانچە كۆپ بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ يەنىلا ئۇلارغا يەتمەيدۇ، سان - مىقدارى ئۇلارنى رازى قىلالمايدۇ.

مەسىلەن، شاھ ئۆز دۆلىتىدىن سىرتقا شۇ قەدەر كۆپ بايلىق قاچۇرغان بولسىمۇ، ئۆزى ئىراندىن قاچقان ۋاقتتا ئۆزىگە پاناھلىق بەرگۈدەك بىرەر دۆلەت تاپالمىدى. بۇ ئۇنىڭ پەقەت بۇ دۇنيادا ئالغان جازاسى ھېسابلىنىدۇ. ئاخىرەتتە بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ئېغىر جازاسى بار. زالىملار جازاسىنى مانا مۇشۇنداق تارتىدۇ.

بەلكىم چوڭ ساھابە ئۇبادە ئىبنى سامىتنىڭ مىسىر فەتھىدىن بۇرۇن دېكتاتور "مۇقەۋۋىس" كە قىلغان مۇنۇ سۆزلىرى بايلىق ھەققىدىكى سۆزلەرنىڭ ئەڭ ھېكمەتلىكى بولۇشى مۇمكىن. ئۇ مۇنداق دېگەندى: "پۈتۈن دۇنيا بىزنىڭ بولسىمۇ، بىز قوللىمىزدىكى نەرسىلەردىن ئارتۇقىنى تەلەپ قىلمايمىز."

ئۇنداقتا بىز ھەق - ھوقۇقتا تەڭ - باراۋەرلىك نۇقتىسىدىن تۆت خەلىپە دەۋرىگە بىر نەزەر تاشلاپ باقايلى!

بىر كۈنى، ئىككى ئايال (بىرى ئەرەب، يەنە بىرى ئەجەم بولۇپ، ئەجەم ئايال ئەرەب ئايالىنىڭ خىزمەتكارى ئىدى) يېمەك - ئىچمەك تەلەپ قىلىپ ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇ ئىككىسىگە ئايرىم - ئايرىم قىلىپ بىر ئۆلچەمدىن بۇغداي ۋە قىرىقتىن دىنار بەردى. خىزمەتكار ئۆز نېسىۋىسىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەرەب ئايال ھەزرىتى ئەلىگە: "ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ماڭا ئۇ ئايالغا بەرگەنچىلىك نەرسە بەردىڭ، ھالبۇكى، مەن بىر ئەرەب، ئۇ دېگەن ئەجەم تۇرسا؟" دېدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇ ئايالغا: "مەن ئاللاھنىڭ كىتابىغا قارىدىم، ئەمما

كىتابتىن ”ھەزرىتى ئىسمائىل نەسەبىدىن بولغانلار ھەزرىتى ئىسھاق نەسەبىدىن بولغانلاردىن ئۈستۈندۈر“ دەيدىغان بىر نەرسە تاپالمىدىم” دەپ جاۋاب بەردى.

يەنە بىر قېتىم جۇدا ئىبنى ھۇبەيرە ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا كېلىپ: ”ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! بەزىدە سېنىڭ ئالدىڭغا ئىككى كىشى دەۋالاشىپ كەلسە (ئۇ ئىككىسىنىڭ بىرى سېنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىغان، يەنە بىرى ساڭا چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچ بولسىمۇ)، سەن باشتىكىسىنى جازالاپ، كېيىنكىسىنى ھەقىلىق قىلىپ چىقىرىدىكەنەنەن. بۇ قانداق ئىش؟“ دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى ئېڭىكىنى قاشلاپ ئولتۇرۇپ: ”ئۇ شۇنداق مەسىلىكى، ئەگەر ئۇ ئىش مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۆزۈم خالىغانچە ھۆكۈم چىقارغان بولاتتىم. ئەمما بۇ ئىش ئاللاھ ئورناتقان ئادالەت قانۇنىغا مۇناسىۋەتلىك ئىش. بۇ قانۇن ئۆز پېتى ئىجرا قىلىنىشى كېرەك“ دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

شۈبھىسىزكى، ھەرئىشقا مانا مۇشۇنداق مۇئامىلە قىلغان ۋە بۇ مۇئامىلىنى ئۆزىگە مىزان قىلىۋالغان باشقۇرغۇچىلارنىڭ ھەر ئىشى ئوڭۇشلۇق بولۇپ، خەلقى ئۆزلىرىنى ئۇلارغا ئاتايدۇ ۋە ئۇ قىلغان ھەر بىر ئىشىغا رازىمەنلىك بىلدۈرىدۇ.

شۇڭا ئۇلار ھەر زامان كۆڭلىنى توق تۇتىدۇ، خاتىرجەم ۋە خۇشھال ھايات كەچۈرىدۇ. شۇنداقلا، ھەر بىر پۇقرا ئۆز جېنى، مېلى ۋە شان - شەرىپىنىڭ بىخەتەرلىك ئىچىدە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ. مانا مۇشۇ ئارقىلىق ھەقىقىي بەخت - سائادەتكە ئېرىشىپ، شاد - خۇرام ياشايدۇ.

يەنە شۈبھىسىزكى، ھەر قانداق جەمئىيەتتە باشقىلارغا يامانلىق قىلىدىغان، ھەر يەردە ھۆكۈمەتسىزلىكنى تەرغىپ قىلىدىغان، ئۆز مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان كىشىلەر بار. ئەمما ئۇ دەۋرلەردە بۇنداق كىشىلەرگە بېپەرۋالىق قىلىنمىغان، ھەم ئۇنداق قىلىشقا ھېچقانداق پۇرسەت بېرىلمىگەن، ئەكسىچە، ئۇنداق كىشىلەر ھەر دائىم كۆزىتىلىپ، پەند - نەسەھەت ئاڭلىمىغانلار ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىنىپ، يولى تۈزىتىلىپ تۇرۇلغانىدى. چۈنكى خەلىپىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش، ئېلىم - بېرىم ۋە مۇئامىلىلىرىدە دىنىي قائىدىلەرنى ئۆزلىرىگە مىزان قىلىشى، قانداقتۇر سىرتقى بېسىمنىڭ تەسىرى بىلەن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئىسلامىي تەربىيەنىڭ، ئاللاھ سۆيگۈسى ۋە ئاللاھ قورقۇنچىنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەت ئىدى. شۈبھىسىزكى، خەلىپىلەر ئەخلاق ۋە دۇنيا كۆز قاراشلىرىنى ئىسلامدىن ئالغاچقا، ھەر بىرى دۇنيادا تەڭدىشى يوق رەھبەرگە ئايلانغانىدى.

شۇنداقلا، ئۆزلىرى خەلىپىلىك قىلغان ئۇ جەمئىيەتمۇ ئۆز ئەخلاق ۋە تەربىيەلىرىنى ئىسلامدىن ئالغاچقا، ئاللاھ يولغا قويغان چەكلىمىلەرگە ھەردائىم ھۆرمەت بىلدۈردى، بۇ ئۆلچەملەر ئىچىدە ئۆز رەھبەرلىرىگە شەرتسىز بويسۇندى، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەپ، ئىززەتلىدى، ھەر بىر كىشى ئۆزىدىن باشقىلارغا ئۆز

قېرىندىشىدەك مۇئامىلە قىلدى. شۇڭا ئۇلار ئەڭ پەزىلەتلىك ئۈمىدەتلەر دەپ ئاتالدى، چۈنكى ئۇلار پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئۈلگە بولىدىغان، ئېسىل خىسلەتلىك، شەرمى - ھايالىق ئۈمىدەتلەر ئىدى.

ھەممە ئادەم توغرىلۇق، ياخشىلىق، ئېسىللىقنى تەۋسىيە قىلىپ، يامانلىقتىن توسسا، ئاگاھلاندىرۇسا، نەتىجە يۇقىرىقىدەك بولىدۇ - ئەلۋەتتە!

ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ دۆلەت رەئىسىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇلارنى ئاگاھلاندىراتتى، ئۇلارنى توغرا مۇئامىلە قىلىشقا، ھەقىقەت ۋە ھەقىقەت كىشىلەر تەرىپىدە تۇرۇشقا دەۋەت قىلاتتى. خەلىپىلەرمۇ ئۇلارنىڭ نەسىھەتلىرىگە ۋە ئاگاھلاندىرۇشلىرىغا قۇلاق سېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىگە تېخىمۇ دىققەت قىلاتتى.

بىر قېتىم ھەزرىتى ئۆمەر مۇنبەردە تۇرۇپ خەلققە خىتاب قىلىۋېتىپ مۇنداق دېدى: "ئى مۇسۇلمانلار! ئەگەر مەن مەنپەئەتپەرەسلىك قىلىپ ئۆز نەپسىمگە چوغ تارتسام، سىلەر قانداق قىلىسىلەر؟" ئارىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، قىلچى بىلەن ئۇنىڭ بويىنىنى ئىشارەت قىلغان ھالدا: "ئۇنداق قىلساڭ، سېنى مانا مۇنداق قىلىمىز (بويىنىڭنى كېسىمىز دېمەكچى)" دېدى. ئۆمەر ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقماقچى بولۇپ: "بۇگەپنى ماڭا دەۋاتامسەن؟" دېدى. ئۇ ئادەم قىلچە ئىككىلەنمەي تۇرۇپ: "ھەئە، ساڭا دەۋاتىمەن" دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ قېتىم: "اللھ ساڭا رەھمەت قىلسۇن!" دېگەندىن كېيىن: "بىرەر خاتالىق ئۆتكۈزسەم، جەمئىيەتتە خاتالىقنى تۈزىتىپ تۇرىدىغان مۇنداق بىلىملىك كىشىلەرنىڭ بولۇشىنى مۇيەسسەر قىلغان اللھ غا ھەمد بولسۇن!" دەپ رازىمەنلىكىنى بىلدۈردى.

يەنە شۇ دەۋردىكى ئاياللار ھەر سەھەر ئۆز تىرىكچىلىكىگە ماڭغان ئەرلىرىنى ئاگاھلاندىرۇپ: "اللھ دىن قورققىن! بىزگە ھارام لوقما يېگۈزمىگىن! بىز ئاچلىققا بەرداشلىق بېرەلەيمىز، ئەمما ئاغزىمىزغا ھارام لوقما يېيىشتىن بەكمۇ ھەزەر ئەيلەيمىز!" دەيتتى.

تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرىگە ئومۇمىي نەزەر

ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس تارىخى بولۇپ، مىللەتنىڭ ئەۋلادلىرى ھەرقانداق بىر شەكىلدە ئۇ تارىخنى يېزىپ چىقىدۇ. تارىخنى يازغان ۋاقىتتا، ئەگەر بەزى خاتالىقلارنى ئۆتكۈزۈپ قويسا، كىتابخانلارنىڭ خاتا چۈشىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن تارىخ يېزىلغان دەۋرنىڭ شەرت - شارائىتلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، ئىزاھلاپ قويۇش ئارقىلىق ئۆز ۋەزىپىلىرىنى توغرا ۋە دۇرۇست تاماملىغانلىقىغا ئۆز كۆڭۈللىرىدە قانائەت ھاسىل قىلىدۇ ۋە خەلقنىڭ نەزەرىدە راستچىل تارىخچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بۇنىڭ تۈرتكىسىدە، كېيىنكى ئەۋلادلار ئۆزلىرىنىڭ ئېسىل بىر مىللەتنىڭ نەسەبىدىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ، ئۆتمۈشىدىن ۋە ئەجدادلىرىدىن پەخىرلىنىدۇ، خاتالىقلاردىن دەرس ۋە ئىبىرەت ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭمۇ شۇ خاتالىقلارنى ئۆتكۈزۈپ قويۇشىدىن ھەزەر ئەيلەيدۇ ۋە مىللەتنىڭ ساپ، ساغلام داۋاملىشىشىغا تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا، كېلەچەك نەسىللەر ئۆز مىللەتنىڭ ئۇلۇغلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق تارىخىنى ناھايىتى دەبەبىلىك قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشىدۇ. شۇ ئارقىلىق تارىخ ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا قالدۇرۇلغان مىراس سۈپىتىدە داۋاملىشىدۇ.

ئىسلام ئۈممىتىگە كەلسەك (شۇنىسى ئېچىنارلىقى)، بۇ ئۈممەتنىڭ تارىخى كېيىنچە ئوتتۇرىغا چىققان، كۆز قارىشى ئوخشاش بولمىغان ھەرخىل گۇرۇھ ۋە مەزھەبلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدە بەكمۇ بۇرمىلىۋېتىلدى. چۈنكى بۇ جامائەتلەر ھەر دائىم بىر - بىرىنى قارىلاپ، باشقىنى ئەيىبلەپ، ئۆزىنى ھەقىقەت كۆرسىتىشكە، ئۆز مۇرتلىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى، ئۆزلىرىنىڭ توغرا يولدا، باشقىلارنىڭ بىدئەتتە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنماقتا ئىدى.

ئەنە شۇ سەۋەبتىن، بۇ ئۈممەت ئۇلۇغلىرىنىڭ تارىخىدا ناھايىتى چوڭ يوقۇق پەيدا بولدى. كېيىنچە ئارىلىرىدىكى ئايرىمچىلىق سەۋەبلىرىدىن مەيدانغا كەلگەن قوراللىق توقۇنۇشلاردا ناھايىتى ئېغىر جىنايەتلەر يۈز بەردى. بۇ توقۇنۇشلار شۇ دەرىجىدە كۆپىيىپ كەتتىكى، ئىسلام تارىخى بۇ توقۇنۇشلاردا مەيدانغا كەلگەن قانلىق ۋەقەلەرنىڭ تارىخىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كېيىنكى تارىخ كىتابلىرىدا بۇ ۋەقەلەر ئەسلىدىكىدىن نەچچە ھەسسە مۇبالىغە قىلىنغان ھالدا قەيت قىلىنغاچقا، بۇ دەۋرلەرنىڭ شانلىق تارىخلىرى پۈتۈنلەي يوققا چىقىرىلدى. ھالبۇكى، تارىخ شۇ قانلىق ۋەقەلەرنىڭ يۈز بېرىشىگە سەۋەب بولغان شەرت ۋە ئامىللار بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ئاساستا يېزىلىشى كېرەك ئىدى.

ئەڭ غەلىتە يېرى شۇكى، ھەزرىتى ئەلنى ھەددىدىن زىيادە ئۇلۇغلايدىغان كىشىلەر قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان ۋەقە ۋە خەۋەرلەرنى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ، ئۇنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. بۇلاردىن بەزىلىرى ئەلگە بولغان ھەددىدىن ئارتۇق سۆيگۈسى سەۋەبىدىن، پەقەت ھەزرىتى ئەلنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن باشقىلارنى كۆزگە ئىلماي، ئۇلارنى ھەزرىتى ئەلى ۋە يېقىنلىرىنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلغۇچى ئۆكتەملەر دەپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇندى. ھەتتا بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ھەزرىتى ئەلنىڭ نەۋرىلىرىنى "قۇرئان ھۆكۈمى بىلەن ئىماملىققا تەيىنلەنگەن كىشىلەر" دەپ ئېلان قىلىشتى.

ئۇلارنى پەيغەمبەرلەرگە خاس سۈپەتلەر بىلەن ئۇلۇغلاپ، پەيغەمبەرلەر بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويدى. بۇ خىل مۇبالىغىلەر ئىسلامنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە يوق ئىدى. ھىجرىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا كەلگەندە بۇ ئېقىملار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. مەسىلەن، تۇنجى فىقىھ ئالىملىرى (ئىمام ئەبۇھەنىفە، ئىمام مالىك، ئىمام شافىئى ۋە ئىمام ھەنبەل قاتارلىقلار) نىڭ ئەسەرلىرىدىن بۇ خىل مۇبالىغىلەر پەقەتلا تېپىلمايدۇ.

شۇنىڭغا ئوخشاش، "ئەھلى بەيت" چوڭلىرى بىلەن خەلىپىلەر ۋە تۇنجى مۇسۇلمان رەھبەرلەر ئارىسىدا بىر - بىرىگە ئۆچمەنلىك قىلىشقانلىقىغا دائىر ھېچقانداق دەلىل - ئىسپات تېپىلمايدۇ. تېخىمۇ مۇھىمى "شىئە" كەلىمىسىنىڭ ئۇ دەۋردە "تەرەپدار بولۇش، قوللاش" دېگەندىن باشقا ھېچقانداق سىياسىي ۋە ئىدىئولوگىيەلىك مەنىسى يوق ئىدى. كېيىنچە، بارا - بارا ئۆزىگە خاس پىكىر ۋە ئېتىقاد شەكلىنىڭ نامىغا ئايلاندى. بۇ پىكىرنى رەسمىيلەشتۈرۈش ۋە ئەتراپقا يېيىش ئۈچۈن ئۆتمۈش ھەققىدە تارقاقلىغان سەپسەتسى قالمىدى. ئۇلار ئۆتمۈشتىن شۇنداق بولمىغۇر پىكىر ۋە خەۋەرلەرنى تارقاقلىدى، ئەسلىدە بۇ كىشىلەر بۇنداق نەرسىلەرنى بىلمەيتتى ھەم خىياللىرىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمايتتى.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرىغا شارائىت تولۇق يارىتىلغاچقا ئۆزلىرىگە دۈشمەن دەپ بىلگەن كىشىلەرنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈش ۋە ئۆز پىكىرلىرىنى كەڭ قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزلىرى خالىغان نەرسىنىڭ ھەممىسىنى تارىخ بېتىگە يېزىۋەردى. شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدا گۇرۇھۋازلىق قىلىش ئەدەپ كېتىپ، ئارىدا سۈركىلىش پەيدا بولدى ۋە پۇرسەتپەرەسلەر ئارىدىن نەپ ئۈندۈرۈش ئۈچۈن توختىماي قاتراشقا باشلىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، باتىنىيلىق ئېقىمى پەيدا بولۇپ، مۇتەئەسسەپ ئوي - پىكىر ۋە باتىل ئېتىقادلار كۆپىيىپ كەتتى.

ئۇ ۋاقىتلاردا تېخى تارىخنى يېزىپ قالدۇرۇش ئىشلىرى باشلانمىغانىدى. بۇ ئىش ئابباسىيلار خەلىپىسىگە كەلگەندە ئاندىن باشلاندى. ئەمما ئابباسىيلارنىڭ تارىخ

يېزىشتىكى بىردىنبىر مەقسىتى ئۈمەۋىيلەرنى يوققا چىقىرىپ، ئۇلارنى تارىخ سەھىپىسىدىن ئۆچۈرۈۋېتىش ئىدى. ئابباسىيلار ئۆز خەلىپىلىكىنى رەسمىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ھەل قىلىشى كېرەك بولغان ئەڭ مۇھىم مەسىلە مانا بۇ ئىدى. بۇ ئىش ئۈمەۋىيلەر خەلىپىلىكىنى پۈتۈنلەي قارىلاشقا، ھەتتا ئۈمەۋىيلەرنىڭ پەقەت ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆچىنى ئېلىش باھانىسى بىلەن خەلىپىلىك تەختىگە چىققانلىقى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ قان دەۋاسى ئۈچۈن قۇرۇلغانلىقىغا قەدەر بېرىپ تاقالدى.

بۇ ئىشلار يۈز بەرگەن ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەلى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى بولمىغان نۇرغۇن ئىشلار ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ قويۇلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نامدا يالغان ھەدىسلەر ئويدۇرۇلۇپ، بۇ ئاتالمىش ھەدىسلەرگە بىنائەن ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىككە سايلىنىشى كېرەكلىكى، ئۇندىن بۇرۇن تەختكە چىققان خەلىپىلەرنىڭ مۇتتەھەم ئىكەنلىكى ۋە ئۇلارنىڭ ئەلىنىڭ ھەققىنى تارتىۋالغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ خەلىپىلەرنىڭ ھەزرىتى ئەلىدىن تېخىمۇ ئۈستۈن ئىكەنلىكى ئىنكار قىلىندى ۋە بىرمۇنچىلىغان كىتابلار يېزىلىپ، ئۈستۈنلۈكنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى جاكارلاندى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ئىدى. ھەيھات!... ھەزرىتى ئەلى ۋە ئۇنىڭ سەۋىيەسىدىكى ساھابىلار بۇ ئويدۇرۇلغان سۆزلەر بىلەن بىرىنىڭ ئۈستىدىن سۆز - چۆچەك تارقاتمىغان ياكى بىر كىمگە ھۇجۇم قىلمىغانىدى.

تارىخ، خەلق ئارىسىدا مانا مۇشۇنداق ھەر خىل سۆز - چۆچەك ۋە رىۋايەتلەر كەڭ تارقالغاندىن كېيىن يېزىلىشقا باشلىدى. تارىخچىلار خەلق تىنى نېمىنى ئاڭلىغان بولسا، قىلچە ئۆزگەرتىمەي، ئۆز پېتى يازغان ۋە ئەجدادلىرىنىڭ تارىخلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئۆزلىرى توپلىغان بارلىق رىۋايەتلەرنى (توغرا ياكى خاتالىقىغا قارىمايلا) قەيت قىلغاچقا، ھەر خىل رىۋايەتلەر ئارىسىدا ئۆز ئارا قارىمۇ قارشىلىق كېلىپ چىقتى. نەتىجىدە، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مەيدانغا كەلگەن ھەر خىل مەزھەب - گۇرۇھلار ئۆزىگە تەۋە تارىخچىلار بەرگەن مەلۇماتتىن باشقىسىغا پەرۋا قىلمايدىغان ۋە باشقىلارنى ئويدۇرمىكەش دەپ ئەيىبلەيدىغان ھالەت شەكىللەندى.

بىزنىڭ نوقتىئىنەزىرىمىز بويىچە، (ئويىپكىتىپ دەلىل - ئىسپات كەلتۈرۈش ئۈچۈن) بۇ تېمىنى تېخىمۇ قىيىنلاشتۇرىدىغان بىر مەسىلە شۇكى، بىز ئۇچۇر ۋاسىتىلىرى ئېلىپ كەلگەن قولايلىق ۋە زامانىمىز ئىنسانلىرىنىڭ ئەمەل - مەنەسپكە بولغان ھېرىسمەنلىكى بىلەن بىر - بىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان توختاۋسىز مۇجادىلە ۋە ھۇجۇملارنى ئۆلچەم قىلىپ تۇرۇپ، ئەينى چاغدىكى ئىختىلاپلارنى كۆزىتىۋاتىمىز؛ شۇنداقلا، (زېھنىمىزگە ئورناپ كەتكەن) ئەينى ۋاقىتتا بىر - بىرىگە قارشى ئېقىملار ئارىسىدا يۈز بەرگەن دۈشمەنلىكلەردىن يولغا چىقىپ،

ئۇ دەۋرنىڭ شەرت - شارائىتلىرى بىلەن ھېسابلاشماي ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلماي تۇرۇپلا باھا بېرىۋاتىمىز.

شۇ ھەقىقەتنى ئۇنۇتماسلىق لازىمكى، ئىسلامنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە شام بىلەن مەدىنە ئارىسىدىكى مۇساپە (بېرىپ - كېلىش) ئىككى ئايلىق يول ئىدى. بىر ئەلچى بۇ مۇساپىنى بىر قېتىم بېسىپ كەلگىچە يېڭى - يېڭى ۋەقەلەر مەيدانغا كېلىپ، يېڭى مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ تۇرغاچقا، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ئورنىتىش ئۈچۈن كونا ۋەقە ۋە مەسىلىلەرنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويۇپ، يېڭى مەسىلىلەر بىلەن ھەپلىشىشكە توغرا كېلەتتى. بۇ ۋەقەلەر كىشىدىن كىشىگە، ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش داۋامىدا، ۋەقەنىڭ ئەسلى ماھىيىتى ئىشەنچلىك بىر خەۋەرچىنىڭ سۆزلىرىدىن تامامەن پەرقلىق بولۇپ چىقاتتى. شۇڭا بەزىدە يېتىپ كەلگەن خەۋەرلەرگە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەي، ئىش تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كېتەتتى، كىشىلەر خەۋەرلەرنىڭ قايسى بىرىگە ئىشىنىشىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالاتتى... بىز بۈگۈن ئۇ دەۋر ھەققىدە سۆزلىگىنىمىزدە، كاللىمىزغا تېلېفون، سىمسىز ئاپپارات، رادىئو، ئايروپىلان ۋە سۈنئىي ھەمراھقا ئوخشاش خەۋەرلەرنى بىر مىنۇت، ھەتتا بىر قانچە سېكۇنت ئىچىدە يەتكۈزۈپ بېرەلەيدىغان ئالاقىلىشىش ۋاسىتىلىرىنى كەلتۈرۈۋېلىپ، ئۇ زاماننىڭ شارائىتلىرىنى ئويلاشمايلا گەپ باشلايمىز.

ئەمەلىيەتتە، خەلىپىلەر ئىنسانلار ئارىسىدا ئەمەل - مەنەپپە ھېرىسمەنلىكىدىن ئەڭ يىراق كىشىلەر بولۇپ، ھەتتا باشقىلارغا بولغان ھۆرمىتى يۈزسىدىن بەزى مەسىلىلەر ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلىشتىنمۇ ئۆزلىرىنى چەتكە تارتاتتى. بەزىدە ساھابىلىرىدىن بىرىدىن بىرەر مەسىلە سورالسا، ئۇ ساھابە بۇ مەسىلنى باشقا بىر ساھابىگە، ئۇ ساھابىمۇ يەنە بىرىگە ھاۋالە قىلاتتى. بۇ ئەھۋال مۇشۇ پېتى ئايلىنىپ ئاخىرى يەنە باشتىكى شەخسكە بېرىپ توختايتتى. بىر مەسىلە ھەققىدە مەسلىھەت سورالغان ھەر بىر زات (مەنەنچىلىكتىن، پەقەت ئۆز ھۆكۈمىنىڭ كۈچكە ئىگە بولۇپ قېلىپ، ئۆزىگە مەنئىيى بىر مەسئۇلىيەتنىڭ يۈكلىنىپ قېلىشىدىن قورققانلىقى ئۈچۈن) پەتىۋا بەرمەسلىككە ۋە ئۆز كۆز قارىشىنى بايان قىلماسلىققا تىرىشاتتى.

مەسىلەن، سەقىفە كۈنى (ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە سايلانغان كۈنى) گە بىر قاراپ باقايلى!

ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى، ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە قاتارلىقلار بىر - بىرىنى نامزات كۆرسىتىش، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىدىن باشقا تەرەپكە بۇرۇش، ئۆزىنى بۇ مەسئۇلىيەتتىن ئېلىپ قېچىشقا تىرىشقانىدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ ھەقتە تولىمۇ ئوبرازلىق قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: ”بىر تال ئۇرۇقتىن يېشىللىق پەيدا

قىلغان ۋە شامالنى ياراتقان ئالەمنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بۇ ۋەقەگە شاھىد بولمىغان بولسام ۋە قولۇمدا ھەق تەرەپتە تۇرۇش ھەققىدە دەلىل بولمىغان بولسا، ئالەم تائالامۇ ئىلىم ئىگىلىرىدىن زالىمنىڭ زۇلۇم قىلىشى ۋە مەزلۇمنىڭ ئېزىلىشى ئالدىدا سۈكۈت قىلمايدىغانلىقىغا دائىر ۋەدە ئېلىۋالمىغان بولسا ئىدى، بۇ ئىشقا قەتئىي پەرۋا قىلمايتتىم (دۇنيا خىيالىمغا كىرىپ چىقمايتتى. سىلەر ئەڭ قىممەتلىك دەپ قارىغان خەلىپىلىك ماقامىدىن ئاددىي پۇقرا بولۇشنى ئەۋزەل كۆرگەن بولاتتىم) ھەم شۇ دۇنيانىڭ (پۈتۈن مال - بايلىق، سەلتەنەت ۋە دەبدەبىسى بىلەن) مېنىڭ نەزىرىمدە بىر ئۆچكىنىڭ ئوسۇرۇقچىلىك ئەتمۇۋارى يوقلۇقىنى كۆرگەن بولاتتىڭلار.

بىز بۈگۈنكى زامانىمىزدا ئەمەل ۋە مەنەسەپ ھېرىسمەنلىكى، باشلىق بولۇش سەۋداسى ۋە بۇ يولدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان قانلىق ۋەقەلەر، قورال كۈچى بىلەن ئالمىشۋاتقان ھۆكۈمەتلەر، ئىختىلاب ۋە ئىنقىلابلاردىن زېھنىمىزگە ئورناپ كەتكەن دوگمىلىقلار بىلەن ئۇ دەۋرنى تەسەۋۋۇر قىلماقتىمىز ۋە باھا بەرمەكتىمىز. ھالبۇكى، بۇ ناھايىتى چوڭ خاتالىق.

ھەقىقەتتە، بارلىق ساھابىلار، بولۇپمۇ خەلىپىلەر بىر - بىرىنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ئىززەت - ئىكرام قىلىشاتتى. ھېچكىم بىر - بىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دوستلىرى بولغان خەلىپىلەرنى ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرمەيتتى.

بىز بۇ يەردە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ۋە ھەزرىتى ئەلى ياكى باشقا ساھابىلەرگە مەسلىھەت سالغانلىقىنى؛ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ۋە ھەزرىتى ئەلى بىلەن كېڭەشكەنلىكىنى؛ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەدىنىدىن ئايرىلغان ۋاقىتتا، ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنى نائىب قىلىپ قويغانلىقىنى؛ ھەزرىتى ئوسماننىڭ بىر مۇنچە ئىشلاردا ھەزرىتى ئەلىنىڭ پىكرىنى ئالغانلىقىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئولتۇرمايمىز.

ھەتتا (ئالەم ساقلىسۇن!) بەزى نادان كىشىلەر: «خەلىپىلەر ئۆز مەنپەئەتلىرىنى قوغداش ئۈچۈن باشقا ساھابىلەر بىلەن يېقىن ئۆتۈشكە تىرىشاتتى» دەپ، بۇ ئىشنى يامان تەرەپكە تارتىشتىن يانمايدۇ. بىز بۇ يەردە خەلىپىلەرنىڭ ساھابىلارنىڭ بالىلىرىنى، بولۇپمۇ ئەھلى بەيت بالىلىرىنى نەقەدەر ئىززەتلەيدىغانلىقى ھەققىدە بىر ئاز توختىلىپ ئۆتىمىز. ئاندىن بىر خەلىپىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇنقى خەلىپىگە قايسى كۆز بىلەن قارايدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىمىز. ئاندىن كېيىن، مەيلى ئۆمەۋىي ياكى ئابباسىيلارنىڭ ئەھلى بەيت چوڭلىرىغا ۋە بارلىق ئەھلى بەيت ئەزالىرىغا تۇتقان پوزىتسىيىسىگە بىر قۇر كۆز تاشلاپ چىقىمىز ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇ

دەۋردە ئىككى تەرەپ^① ئارىسىدا مەيدانغا كەلگەن ۋەقەلەر ھەققىدە كاللىمىزغا ئورناپ كەتكەن كۆچۈرمە ئۆچمەنلىكنىڭ ھەقىقىي يۈزىنى كۆرۈۋېلىشقا تىرىشىمىز.

بىر قېتىم، ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىغا كىيىم تارقىتىپ بەردى، ئەمما تارقىتىلغان كىيىملەر ئىچىدە ھەزرىتى ئەلنىڭ ئىككى ئوغلى – ھەسەن ۋە ھۈسەنگە دەل كەلگۈدەك كىيىم تېپىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر يەمەنگە ئادەم ئەۋەتىپ بۇ ئىككىيلەنگە مەخسۇس كىيىم بۇيرۇتتى. كىيىم يېتىپ كېلىپ، ئۇ ئىككىسىگە كىيگۈزۈلگەندىن كېيىن: «ئۇھا! ئەمدى خاتىرجەم بولدۇم» دېدى.

يەنە بىر قېتىم، ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ھۈسەيننى بىر ئىش بىلەن ھۇزۇرغا چاقىرىدۇ. ھۈسەين بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «خەلىپە ئۆمەرنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئۇنىڭ ھۇزۇرغا كېتىۋېتىپ، يولدا ئوغلى ئابدۇللا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم ۋە ئۇنىڭدىن:

- نەدىن كېلىۋاتىسەن؟! دەپ سورىدىم. ئۇ:

- خەلىپە ئۆمەر بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ، ھۇزۇرغا بارغانىدىم، لېكىن ئۇ مېنى قوبۇل قىلمىدى، - دېدى. مەن بۇ گەپنى ئاڭلاپ: ئۇنداقتا مېنىمۇ قوبۇل قىلمىغۇدەك، - دەپ ئويلاپ ئارقامغا ياندىم. ئەمما دەل شۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ مەندىن:

- ئى ھۈسەين! مەن سېنى چاقىرتقاندىم، سەن نېمىشقا كەلمىدىڭ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! يولدا ئوغلىڭ ئابدۇللا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇنى ھۇزۇرىڭغا ئالمىغانلىقىڭنى ئۇقتۇم. شۇڭا مەنمۇ ئارقامغا ياندىم، - دەپ جاۋاب بەردىم. بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەر:

- سەن مېنىڭ كۆزۈمدە ئابدۇللاغا ئوخشامسەن؟ ئابدۇللاغا ئوخشامسەن (سەن مېنىڭ كۆزۈمدە ئابدۇللا دىنمۇ ئەتىۋارلىقسەن دېمەكچى)؟ - دەپ غودۇڭشىپ كەتتى.

ھەدىس شۇناش تىرىمىزى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەققىدە: «ئۇ بىزنىڭ كاتتىمىز، ئەڭ خەيرلىكىمىز ۋە رەسۇلۇللاھ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان مۆھتەرەم زاتتۇر» دېگەنلىكىنى قەيت قىلغان.

ئىمام بۇخارى ۋە ئىمامى ھەنبەلى نەقىل قىلغان بىر رىۋايەتتە مۇنداق دېيىلگەن: «ھەزرىتى ئەلنىڭ ئوغلى مۇھەممەد ئىبنى ئەلھەنەفىيە دەيدۇكى، مەن دادامدىن:

ھەزرىتى ئەلى بىلەن ھەزرىتى مۇئاۋىيەدۇر.

- ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن قالسا، كىم ئەڭ خەيرلىك؟
- دەپ سورىدىم. دادام:

- ئەبۇبەكرى، - دەپ جاۋاب بەردى. مەن:

- ئاندىن قالسىچۇ؟ - دەپ سورىدىم. دادام:

- ئۆمەر، - دېدى. مەن ئۇنىڭ: ئوسمان! - دېيىشىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇراتتىم.
مەن يەنە:

- ئۇندىن قالسا سەن، شۇنداقمۇ دادا؟ - دېدىم. دادام ماڭا:

- ياق! مەن پەقەت مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى ئادەتتىكى كىشىلەردىن بىرى، - دەپ
قوپالراق تەڭدى.

يەنە بىر كۈنى، بىر كىشى ھەزرىتى ئەلىدىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋە ئۆمەرگە
بولغان كۆز قارىشىنى سورىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇ كىشىگە: ”مەن بۇ ھەقتە ئەڭ كۆپ
مەلۇماتقا ئىگە كىشىمەن. اللەنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ھەر ئىككىلىسى
ھىدايەت رەھبەرلىرى بولۇپ، ئۆزلىرى توغرا يولغا مېڭىش بىلەن بىرگە،
باشقىلارنىمۇ ھەردائىم بۇ يولدا مېڭىشقا ئۈندەيتتى. شۇنداقلا، ھەر ئىككىلىسى
ۋايىغا يەتكەن مۇرشىد بولۇپ، ئىسلاھاتچى ۋە شەپقەتكار ئىدى. ھەر ئىككىسى دۇنيا
لەززىتى، ھارام ۋە يامانلىقتىن ساقلىنىپ، پاكىز ۋۇجۇت ۋە ساپ ئەقىدە بىلەن بۇ
دۇنيادىن ئايرىلدى. اللە ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋە ئۆمەرلەرنى تاكى قىيامەت قايىم
بولغانغا قەدەر ئۇلاردىن كېيىنكىلەرگە ئۆرنەك بولغۇدەك ھالغا كەلتۈردى. اللەنىڭ
نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەخلاقى - پەزىلەتتە ھېچكىم ئۇ ئىككىسى يەتكەن
مەرتىۋىگە يېتەلمەيدۇ. ئۇ ئىككىسى كېيىنكى ئەۋلادلار شەرتسىز ئۆرنەك ئېلىشى
كېرەك بولغان تەڭداشسىز رەھبەرلەردۇر“ دېگەندى.

ھەزرىتى ئەلى كۈفە شەھىرىدە قازىلىق قىلىۋاتقان ۋاقتىدا، بىر كىشى ئۇنىڭ
ھۇزۇرىغا كىرىپ كېلىدۇ ۋە: ”ئى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ خەيرلىكى! مېنىڭ مۇنۇ
مەسىلەمنى بىر ھەل قىلىپ بەرگەن بولساڭ. اللە قا قەسەم ئىچمەنكى، سەندىنمۇ
خەيرلىكرەك بىرنى كۆرمىدىم“ دەپ خىتاب قىلىدۇ. ھەزرىتى ئەلى ئۇ كىشىنى
يېقىنراق كېلىشكە بۇيرۇيدۇ، ئاندىن ئۇ كىشىدىن:

- سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كۆرۈپ باقتىڭمۇ؟ - دەپ سورىيدۇ. ئۇ كىشى:

- ياق! - دەيدۇ. ھەزرىتى ئەلى يەنە:

- ئۇنداقتا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن ھەزرىتى ئۆمەرنى كۆرگەنمىدىڭ؟ - دەپ
سورىيدۇ. ئۇ كىشى يەنە:

- ياق! كۆرمىگەنمىدىم، - دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئەلى:

- ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كۆرگەنلىكىڭنى ئېيتقان بولساڭ، كالاڭنى كېسىپ تاشلىغان بولاتتىم. ئەگەر ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن ھەزرىتى ئۆمەرنى كۆرگەنلىكىڭنى ئېيتقان بولساڭ، چوقۇم بىر يېرىڭ زەخمىلەنگۈدەك دەرىجىدە دەررە ئۇرغان بولاتتىم، - دەيدۇ.

ھەزرىتى ئەلنىڭ يېنىدا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەققىدە گەپ بولسىلا، ئۇ: "ئۇ ھەممىمىزنى بېسىپ چۈشتى. جېنىم ئىلكىدە بولغان ئاللاھقا قەسەم قىلمەنكى، قايسىبىر خەيرلىك ئىشقا تەشەببۇس قىلىنسا، ئەبۇبەكرى ئۇ ئىشتا چوقۇم بىزنى بېسىپ چۈشەتتى" دەيتتى.

بىر كۈنى، بىر كىشى ھەزرىتى ئەلدىن: "ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! مۇھاجىر ۋە ئەنسارلار نېمە ئۈچۈن خەلىپىككە سېنى تاللىماي، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى تاللىدى؟" دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا: "ئۇ ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى مەندىن بۇرۇن ئوچۇق ئېلان قىلدى، مەندىن بۇرۇن ھىجرەتكە ئاتلاندى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن غاردا بىللە تۇردى. ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى، ئەگەر ئەبۇبەكرى ئۆز خۇسۇسىيەتلىرىنى يوقىتىپ قويغان بولسا ئىدى، ئىسلام دىنى چوڭ تالاپەتكە ئۇچراپ، مۇسۇلمانلارنىڭ تالۇتنىڭ ئاياقلىرىدىن ھېچقانداق پەرقى قالمىغان بولاتتى. ئاللاھ تائالانىڭ قۇرئان كەرىمدە ئىنسانلارنى ئەيىبلەۋېتىپ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى ماختىغانلىقىنى سەن بىلمەمسەن؟! ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ئەگەر سىلەر ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىگە ياردەم قىلمىساڭلار (ئاللاھ ياردەم قىلىدۇ)، ئاللاھ ھەقىقەتەن ئۇنىڭغا ياردەم قىلغان ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا كاپىرلار ئۇنى (مەككىدىن) ھەيدەپ چىقارغان ئىدى. ئۇنىڭغا پەقەت بىر كىشى (يەنى ئەبۇبەكرى سىددىق) ھەمراھ ئىدى. ئەينى زاماندا ئۇ ئىككىسى غاردا ئىدى. (رەسۇلۇللاھ) ھەمراھىغا: غەم قىلمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن بىز بىلەن بىللە، - دەيتتى﴾¹ ئاللاھ ئەبۇبەكرىگە رەھمەت قىلسۇن!" دەپ جاۋاب بەردى.

ئۆمەۋىي ۋە ئابباسىيلار دەۋرلىرىدىمۇ مەيلى ھەزرىتى ئابباس ياكى ھەزرىتى ئەلنىڭ نەسەبىدىن بولسۇن، ھەممىسى بەنى ھاشىم نەسەبىدىن بولغان بارلىق كىشىلەرگە چوڭقۇر ئېھتىرام بىلدۈرەتتى. بۇ ئېھتىرام ۋە ھۆرمەتنى كەڭ خەلق ئاممىسى ۋە دۆلەت ئەربابلىرىمۇ قوبۇل كۆرەتتى. بەنى ھاشىم نەسەبىدىن بىرى خەلىپىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەندە، خەلىپە ئالىي ئېھتىرام بىلەن قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ئۆزىنىڭ يېنىدىن ئورۇن بېرەتتى، چىقىدىغان ۋاقتىمۇ ناھايىتى تەكەللۇپ بىلەن ئۆزىنى قوياتتى.

ئابباسىيلار خەلىپىلىكىدىكى مەئمۇن بۇ ھەقتە ئەڭ ئۈلگىلىك نەمۇنە بولۇپ، ئۇ ھەزرىتى ئەلنىڭ نەسەبىدىن بولغان ئەلى رىزانى ئۆزىنىڭ ئورۇنباشارلىقىغا

سۈرە تەۋبە، 40 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

تاللىغانىدى. شۈبھىسىزكى، بۇ ئىش ئۇنىڭ ھەزرىتى ئەلى نەسەبىدىن بولغانلارغا نەقەدەر ئىززەت - ئىكرام كۆرسەتكەنلىكىنىڭ بىر دەلىلىدۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ نەسەبتىن كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى ھەقىقەتەن ياخشى رەھبەر، ھىدايەت يېتەكچىسى، ئالىجاناپ ۋە تەقۋادارلار ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا لايىق بولغان ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلدۈرۈلۈپ تۇراتتى. بۇ ئەھۋال، ھىجرىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىچە، يەنى بىرمۇنچە كىشى ئۆزىنىڭ بۇ نەسەبتىن كەلگەنلىكىنى داۋراڭ سېلىپ، باتىنىيلىق مەزھىبى تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان، قارماتىلەر، زەنگىلەر ھەرىكىتى ۋە ئۇبەيدىلەرگە ئوخشاش بىر قاتار بىدئەت ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئالغىچە داۋام قىلدى. بۇ سىياسىي ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ ھەزرىتى ئەلىنىڭ نەسەبىدىن ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشاتتى.

ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس بولۇپ، ئۇلار داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان سىستېمىنى بۇزۇپ تاشلاشقا ۋە مۇسۇلمان خەلقىنى قايمۇقتۇرۇپ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلارنىڭ جىھاد ۋە كۈرەشچى روھىنى سۇسلاشتۇرىدىغان، زاھىدلىق ۋە تەسەۋۋۇپ تونغا ئورنىنىۋالغان باشقا ئېقىملار ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇلارنىڭ مەقسىتى مۇسۇلمانلارنى خانىقا غېرىبلىقى بىلەن زەھەرلەپ، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ دىنامىزىنى (يەنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچىنى) ئۆلتۈرۈش ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇلارنى ئالاتوپىلاڭغا قارشىلىق بىلدۈرمەيدىغان، ھەتتا ئېرەڭشىمۇ كەتمەيدىغان خامۇش ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇش ئىدى. ئەسلىدە، بۇ ئېقىملارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرىگە چېتىشلىق دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. چۈنكى ھەممىسىنىڭ يىلتىزى ئىران مەجۇسپىيلىقىغا بېرىپ تۇتىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرگە، تاناسۇھ (ئىنسان ئۆلگەندىن كېيىن روھىنىڭ باشقا بىر بەدەن ئارقىلىق يېڭىدىن تۇغۇلۇشى) ۋە ھۈلۈل (نەئۇزۇبىللا! الله نىڭ ئادەم ۋە نەرسىلەر بىلەن بىرلىشىشى) غا ئوخشاش ئورتاق بىر پەلسەپەۋىي خاراكتېرنى ئىپادىلەمەكتە ئىدى. شۇنىڭدەك، شەھۋانىي ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئىباھىيەچىلىك (جىنسىي پائالىيەتتە چەكسىز ئەركىنلىك ۋە مال - مۈلك ئورتاقلىقى) نى تەلەپ قىلىشاتتى ۋە پۇرسەت تاپقان ھامان بۇ ئىشلارنى ئوچۇق - ئاشكارە ئېلىپ باراتتى، پۇرسەت تاپالمىسا مەخپىي يۈرگۈزەتتى. ئەنە شۇ دەۋرلەردىن ئېتىبارەن مۇسۇلمانلار بىلەن بۇ ئازغۇن ئېقىملار ئارىسىدىكى يوپۇق بارغانسېرى چوڭىيىپ باردى.

تۇنجى ئايرىمچى گۇرۇھلار ئۆزلىرىگە ئەھلى شىئەت (شىئەلەر، يەنى ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرى) دېگەن سۈپەتنى بىرىشتى. ئۇلارنىڭ قارشىسىدىكى خەلق بولسا، ئەھلى سۈننەت دەپ تونۇلغان مۇسۇلمان خەلق ئىدى. كېيىنچە، مۇسۇلمانلار بىلمەيدىغان بىر قاتار يات پىكىر ۋە ھەرخىل پەلسەپىلەر پەيدا بولۇپ يېپىلدى.

ھەزرىتى ئەلىنى قوللايدىغان، ئەمما ئېتىقادلىرىغا ھېچقانداق بىر نۇقسان ئارىلاشمىغانلار پەرقلىق ناملاردىكى بەزى مەزھەبلەرگە تەۋە بولسىمۇ، يەنىلا

مۇسۇلمان ھېسابلىناتتى. بۇلارغا قارشى، ئېتىقادلىرىغا يات ۋە باتىل پىكىرلەر ئارىلىشىپ كەتكەن بەزى پىرقىلەر گەرچە ئۆزلىرىنىڭ مۇسۇلمان ياكى شىئە ئىكەنلىكىنى ھەرقانچە كۈچەپ تەرغىپ قىلىشىمۇ، ئەمما مۇسۇلمان ھېسابلىنمايدۇ.

مەيلى ئۈمەۋىيەلەر ياكى ئابباسىيلار مەزگىلىدە ئەھلى بەيت^① دۇچ كەلگەن بېسىم، زۇلۇم ۋە قەتلىئاملارغا كەلسەك، ئەسلىدە بۇ پالاكەت ئۇلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئەكسىچە، مەيلى ئەھلى بەيت بولسۇن ياكى بولمىسۇن، ئەمەل - مەنەسەپ سەۋادىسىغا چۆمگەنلەر ۋە قوزغالغان خەلق ئاممىسىنىڭ ھەممىسىنىڭ بېشىغا كە

لدى. مەسىلەن، بۇ ۋەقەلەرنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھەزرىتى ھۈسەين ئەھلى بەيت بولسا، زۇبەير ئىبنى ئاۋامنىڭ ئوغلى ئابدۇللا ئەھلى بەيت ئەمەس ئىدى. شۇنىڭغا ئوخشاش، ھەزرىتى ھۈسەيننىڭ نەۋرىسى زەيد ئىبنى ئەلى ئەھلى بەيت ئىدى، ئەمما ئامىر ئىبنى سەئد ئىبنى ئەل ئاس ئەھلى بەيت ئەمەس ئىدى.

ئەھلى بەيتنىڭ ئۈستىدىكى بۇ بېسىم ئابباسىيلار دەۋرىدىمۇ داۋاملاشتى. مەسىلەن، خەلىپە مەنسۇر ھەزرىتى ھەسەننىڭ نەۋرىلىرى مۇھەممەد ۋە ئىبراھىمنى ئۆلتۈرگەندىن سىرت، ئۆز تاغىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەلىنى ۋە ئەبۇ مۇسىلىم خۇراسانىنى ئۆلتۈردى. دېمەككى، بۇ سىياسىي جىنايەتلەر پەقەت ئەھلى بەيت بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغان. دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، قايسى نەسەبكە مەنسۇپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققان كىشىنىڭ ھەرقاندىقىغا تەھدىت سېلىناتتى. ئەمەل - مەنەسەپ سەۋادىسى ھەممە نەرسىدىن ئۈستۈن ۋە ئەڭ ئۇلۇغ نىشان بولۇپ، بۇ يولدا توختىماي قان ئاقاتتى، ھەتتا بەزى كىشىلەر ئۆز ئائىلە - تاۋاباتلىرىغا، ئۆز پەرزەنتلىرىگە قارشى قانلىق جەڭلەرگە ئاتلىنىپ كېتەتتى.

مانا مۇشۇ شەرت - شارائىتلاردا ئەمەلدارلارغا قارشى چىقىمىغان، سىياسىي ۋەقەلەرگە قاتناشمىغان زاتلار (ئەھلى بەيتنىڭ باشقا ئەزالىرى) ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورۇنلىرىنى ئىزچىل قوغداپ قالالدى، ھېچكىم (مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) ئۇلارغا چىقىلالمايتتى، رەنجەتمەيتتى، ئىززەت - ھۆرمىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلالمايتتى. مەسىلەن، ھەزرىتى ھۈسەيننىڭ ئوغلى ئەلى زەينەلئابدىن، مۇھەممەد باكر، جافەرى سادىق، ئەلى رىزا، مۇھەممەد ئەل جەۋاد، ئەلىيۇل ھادى، ھەسەن ئەل ئەسكەرى ۋە بۇلاردىن بۇرۇن ياشىغان ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى ھەزرىتى ھەسەن ۋە مۇھەممەد ئىبنى ئەلھەنەفىيە قاتارلىقلار بۇ خىل ئېغىر ئەھۋالغا دۇچار بولمىغانىدى. بەزىدە ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن شىكايەتلەر قىلىنغان بولسىمۇ، خەلىپە ھەقىقىي ئەھۋالنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، كۆرۈلگەن

ئەھلى بەيت - پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەۋرىلىرى ھەسەن ۋە ھۈسەيننىڭ نەسلىدىن كەلگەنلەردۇر.

بۇ نامۇۋاپىق مەسىلىلەر يۈزىسىدىن ئۇلاردىن كەچۈرۈم سورىغان، ھەتتا ئۇلارغا ئۇيغۇن بولغان ئىززەت - ئىكراملار بىلەن ئۇلارنى مەمنۇن قىلغانىدى.

پەقەت مۇسۇلمانلارنى پارچىلاپ، ئۇلارنى بىر - بىرىگە زىت گۇرۇھلارغا بۆلۈش مەقسىتىدە، ناھايىتى ھاياجانلىق بىر شەكىلدە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ زۇلۇملار ئەسلىدە ئۇلاردىن باشقىلارغا قىلىنغان زۇلۇملارنىڭ دەل ئۆزى ئىدى.

ئەمەلىيەتتە، ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدا ئېتىقاد ۋە پىكىر ئىختىلاپى يوق ئىدى. دىنىي ئېتىقادتىكى پەرق كېيىنچە يامان نىيەتلىك كىشىلەر تەرىپىدىن ئىسلامغا ئارىلاشتۇرۇۋېتىلدى.

بۇ ۋەقەلەردىن نەچچە ئەسىر كېيىن ياشىغان نەسىللەر بۇ مەسىلىلەرنى ئىنچىكىلەپ تەتقىق قىلىپ، ئەسلى ماھىيىتىنى ئىسپاتلاپ چىقىمغاچقا، ئۇلارنى ئۆزلىرى بىلگەن پىتى قوبۇل قىلىش غەپلىتىگە پېتىپ قالدى.

خەلىپىلىك ۋە بەيئەت ئۇقۇملىرى

خەلىپىلىك

خەلىپىلىك – مۇسۇلمانلاردىن بىر كىشىنىڭ ئاللاھ نىڭ مۆمىن بەندىلىرى ئۈچۈن قۇرغان ئىلاھىي قانۇنغا ئۇيغۇن بىر شەكىلدە خەلققە رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن تاللىنىشى بولۇپ، بۇ، ئىجتىمائىي ھاياتنى تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن زۆرۈر شەرتتۇر. ”ھەقىقەتتە، ئابىستىراكت قانۇن ۋە ئۇنى تولۇقلىغۇچى پرىنسىپلارنىڭ بولۇشىلا جەمئىيەتنىڭ ئامانلىقى ۋە ئىسلاھاتى ئۈچۈن يېتەرلىك ئەمەس. قانۇنلارنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ۋەسىلە بولالىشى پەقەت ئۇ قانۇنلارنى يولغا قويىدىغان بىر ئىجرائىيە ئورگىنىنىڭ بولۇشى بىلەنلا ئىشقا ئاشىدۇ.

شۇڭا ئاللاھ تائالا مۇقەددەس قانۇن - نىزاملار بىلەن بىرگە، ئىنسانلارغا ئۇ قانۇنلارنى تەتبىقلايدىغان بىر ئىجرائىيە ئورگىنىنىمۇ ئاتا قىلغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مانا بۇ مەقسەتتە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بارلىق ئىجرائىيە ئورگانلىرىغا رەھبەرلىك قىلاتتى. ئۇ مۇسۇلمانلارنى ئىمانغا دەۋەت قىلىش، ۋەز - تەبلىغ ئېيتىش، ئىسلامنى چۈشەندۈرۈش، ھۆكۈملەرنى ئىزاھلاشقا ئوخشاش بىر قاتار مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاش بىلەن بىرگە، بۇ ھۆكۈملەرنىڭ تولۇق ۋە مۇكەممەل ئىجرا قىلىنىشىغا كۆڭۈل بۆلەتتى. بۇ يولدا كۆرسەتكەن خىزمەت ۋە تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە ئىسلام دۆلىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە شەرت - شارائىت

يارىتىپ بەرگەندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جازا قانۇنلىرىنى تۈزۈپلا قالماي، ئۇلارنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا ئەھمىيەت بېرەتتى ۋە ئۆزى شەخسەن جازانى ئىجرا قىلىشقا قاتنىشاتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن سايلانغان خەلىپىلەرمۇ بۇ ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، تولۇق ئىجرا قىلىشتى. خەلىپىلەر پەقەت ئىسلامنىڭ ھۆكۈملىرىنى خەلققە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈنلا سايلانمايتتى. ئىسلام ئەھكاملىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئىجرا قىلىنىشى ئۇلارنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشىنىڭ باشقا بىر سەۋەبى ئىدى. مانا مۇشۇ سەۋەبتىن، ئىسلامدا خەلىپىلىك ئۇقۇمى بەكمۇ مۇھىم بىر مەنىگە ئىگە.

شۈبھىسىزكى، خەلىپە ھەردائىم ئۆزىنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ ھۇزۇرىدا خەلققە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ تۇرىدۇ، ھەر قانداق كەمچىلىكى سەۋەبىدىن قىيامەتتە ھېساب بىرىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ تۆت خەلىپە ئاللاھ دىن بەكمۇ قورققانلىقى ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز مۇسۇلمانلارنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى. مەدەنىيەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازارلارنى بىر ئارىلاپ يۈرۈپ، خەلقنىڭ دەرتلىرىگە دەرىمان بولاتتى.

تۇنجى خەلىپە ھەزرىتى ئەبۇبەكرى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى دەپ قارىلاتتى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ ئەھكاملىرىنى تولۇقى بىلەن بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ، ئۇنىڭ ئورۇنباشارى بولغانىدى. مانا مۇشۇ تەرىقىدە، ھەر بىر خەلىپە ئۆزىدىن بۇرۇنقى خەلىپىنىڭ ئۈنۋانى بىلەن ئاتىلاتتى (مەسىلەن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئورۇنباشارى، ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋارىسى ... دېگەندەك). ئەمما بۇ قوشۇمچىلارنىڭ زەنجىرىسىمان ئۆزىراپ كېتىشى ۋە "خەلىپە" كەلىمىسىنىڭ كۆپ تەكرارلىنىپ كېتىشى سەۋەبىدىن، كېيىنكىلەر پەقەت خەلىپە دەپلا ئاتىلىدىغان بولدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىن باشلاپ خەلىپىلەرگە ئەمىرۇل مۇئمىنىن (مۇئمىنلەرنىڭ رەئىسى) دېگەن سۈپەت بېرىلىدىغان بولدى.

خەلىپە ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن مەجلىس ئەزالىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۆز ئورنىغا چىقىدىغان خەلىپىنى شەخسەن ئۆزى تەيىنلەيتتى (ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدەك)؛ ياكى ئارىلىرىدىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەش ۋەزىپىسىنى مەجلىس ئەزالىرىغا تاپشۇراتتى (ھەزرىتى ئۆمەردەك)؛ ۋە ياكى ھەزرىتى ئوسمان شېھىت قىلىنغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندەك مەجلىس ئەزالىرى كېڭىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىچىدىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەيتتى.

خەلىپىلىكىنى (مىراس يولى بىلەن) بىر ئائىلىگە مەخسۇس ۋەزىپە قىلىۋېلىشقا، ئائىلىنىڭ كېلىپ چىقىشى قانداق (مەيلى ئەھلى بەيت ياكى باشقا بىر نەسەبتىن) بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، خەلىپىلىكىنى مەلۇم بىر ئائىلىنىڭ مىراس خاراكتېرلىك سەلتەنەتگە ئايلاندۇرۇۋېلىشقا بولمايدۇ، ئىسلام دىنى مۇنداق بىر رەھبەرلىك سىستېمىسىنى تونمايدۇ.

خەلىپىلىك ئۈچۈن ئۇيغۇن بىر شەخسىيەتكە ئىگە بولۇش ھەرگىزمۇ نەسەب بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىش ئەمەس. شۇنداقلا، خەلىپە بولۇش ئۈچۈن ئۇيغۇن بولغان شەخسىيەت ۋە ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇش بىلەن ئالدىنقى خەلىپىنىڭ تۇغۇقىنى ياكى يېقىنى بولۇشىنىڭ ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق. بەلكى پەقەت سالىھ (ئاللاھ نىڭ ئەمىرلىرىنى تولۇق بىجا كەلتۈرىدىغان، دۇرۇست ۋە سەمىمىي) كىشى بولۇشىنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىكتۇر. ئۈستۈنلۈك پەقەت تەقۋالىق، يەنى ئاللاھ بېكىتكەن چەك - چېگرىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

مۇغرىرە ئىبنى شەئبە ھەزرىتى ئۆمەرگە ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى تەيىنلەش ھەققىدە: ”كىمنى تاللىشىڭنى ساڭا تەۋسىيە قىلايمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى ئوغلۇڭ ئابدۇللاھنى تاللىغىن!“ دېگەندە، ھەزرىتى ئۆمەر: ”ئاللاھ جېنىڭنى ئالسۇن! قەسەم قىلمەنكى، مەن شۇنداق قىلىش (يەنى ئۆز ئوغلۇمنى خەلىپىلىككە تەيىنلەش) ئارقىلىق ئاللاھ نىڭ رازىلىقىنى ئالالايدىغانلىقىمغا ئىشەنمەيمەن. بىزنىڭ ئائىلە بويىچە سىلەرگە خەلىپە بولۇشقا ئېھتىياجىمىز يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزەمنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەنلىكىمۇ مېنى كۆپ ئازابلىدى. مېنى مەنئۇن قىلمىغان ئىشقا ئۆز ئوغلۇمنى قانداقمۇ تەيىنلەپ قوياي؟! ئەگەر بۇ ۋەزىپىدە بىر خەير بولغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇنىڭدىن بىزگىمۇ نېسىۋە تەگكەن بولاتتى. ياق! ئەگەر خەيرسىز ئۆتكەن بولسا، ئۆمەرنىڭ ئائىلىسىدىن بىر كىشى ئاللاھقا بۇنىڭدىن ھېساب بېرىش ئۈچۈن سوراققا تارتىلسا، شۇ يېتەرلىك. مەن بۇنىڭ جاپاسىنى كۆپ تارتتىم، ئائىلەمدىن يەنە بىرىنىڭ بۇ كۈننى كۆرۈشىنى ھەرگىز خالىمايمەن. مەن ئۆز ئائىلەمنى تاشلىۋەتتىم، ئۇلارنى كۆپ نەرسىدىن مەھرۇم قىلىپ قويدۇم. ئەگەر ئاللاھ نىڭ بۇ ئۇلۇغ ۋەزىپىسىدىن ئۆزەمنى قۇتۇلدۇرالىسام، بەكمۇ سۆيۈنگەن بولاتتىم“ دەپ جاۋاب بەرگەندى.

شۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىق كېرەككى، ئۆمەۋىيەلەر مەجلىسىنى تەرك ئېتىپ، تەختنى بىر - بىرىگە ئۆتۈنۈپ بېرىش ئارقىلىق ئۇنى ئائىلە سەلتەنەتگە ئايلاندۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، باشقىلارنىڭ نارازىلىقىغا كۆپ ئۇچراپ كەتكەندى. شۇنىسى ئېنىقكى، گەرچە ھەزرىتى ئەلنىڭ تەرەپدارلىرى خەلىپىلىكنىڭ ئەھلى بەيتكىلا خاس ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ تۇرۇۋالغان بولسىمۇ، بۇ، باشقا ئائىلىلەر ئۆمەۋىيەلەردىن تېخىمۇ ئۈستۈن دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۆمەۋىيەلەر (كېڭەشكە تايىنىپ) مەقسىتىگە يېتەلمەيدىغانلىقىنى

بىلىپ، ۋەسىيەنامە يېزىپ قالدۇرۇش يولى بىلەن ھوقۇقنى بىر - بىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ھوقۇق پۈتۈنلەي ئۇلارنىڭ قولىغا قالغانىدى.

فقھىشۇناس ئالىملار خەلىپىلىك ئۈچۈن بىر يۈرۈش شەرتلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئەمما بۇ شەرتلەر مۇسۇلمانلارغا خەلىپە بولغۇچى كىشىدە بولۇشقا تېگىشلىك ئومۇمىي خۇسۇسىيەتلەر ئىدى. بۇ ئالىملار خەلىپىنىڭ مۇسۇلمان بولۇش، ئەر كىشى بولۇش، بالاغەتكە يەتكەن ۋە ئادىل بولۇشى كېرەكلىكىگە دائىر شەرتلەردە بىرلىككە كەلگەن بولسىمۇ، خەلىپىنىڭ قۇرەيش نەسەبىدىن بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدە ئوخشاشمىغان پىكىرلەرنى بايان قىلدى. مۇسۇلمان بولۇش — خەلىپىدە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ مۇھىم شەرت دەپ قارىلىدۇ. چۈنكى، مەلۇم بىر رەھبەرلىك قۇرۇلمىسىغا باش بولغان كىشىنىڭ ئۆزى شۇ قۇرۇلمىنىڭ ئىچكى ماھىيىتىگە ئىشەنمەي تۇرۇپ، ئۇنى ئىجرا قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنداققۇ؟! بىر ئادەم ئىسلامنىڭ سىياسىي ۋە ئىدارىي سىستېمىسىنىڭ مۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى جەزم قىلالماي تۇرۇپ، قانداقسىگە مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا ئۆتۈپ، بۇ سىستېمىنى سەمىمىيەتلىك بىلەن يۈرگۈزەلەيدۇ ۋە ئۇنىڭغا رىئايە قىلمىغانلارنى جازالىيالايدۇ؟ ئۇندىن باشقا، خەلىپىلىك ئۈچۈن ئەركەك بولۇشىمۇ زۆرۈر شەرت. چۈنكى ئاياللار ئەزلەرگە قارىغاندا ھېسسىياتچان ۋە جىسمانىي جەھەتتە ئەزلەردىن ئاجىز بولغاچقا، بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگۈچىنىڭ قىلىشى كېرەك بولغان ئىماملىق (جۈمە نامازلىرىدا)، قوشۇن يۆتكەش ۋە جىنايەتچىلەرنى جازالاشقا ئوخشاش ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ بولالمايدۇ.

خەلىپىدىن تەلەپ قىلىنىدىغان ”ئادىل بولۇش“ شەرتىگە كەلسەك، ھەر ئىنساننىڭ ئادالەتكە بولغان مەيلى ۋە كۆز قارىشى ئوخشاش بولمايدۇ. چۈنكى ئادالەت دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان مەخسۇس ئۆلچەم يوق. بەزىبىر كىشىلەرنىڭ ئادالەت چۈشەنچىسى ئېنىقتۇر، بولۇپمۇ بىز گېپىنى قىلىۋاتقان ساھابىلەرنىڭ ھەممىسى ئادالەت ئەھلى ئىدى. بۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەزى كىشىلەرنىڭ ئەخلاقى - پەزىلەتتە باشقىلاردىن ئارتۇقراق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پەزىلەت ئۆلچەملىرى جەھەتتىن ئىككىنچى دەرىجىگە كىرىدىغان كىشىلەرنىڭمۇ ئىمام بولۇشى (يەنى خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى) جائىزدۇر.

دېمەككى، خەلىپىلىككە تەيىنلەنمەكچى بولغان كىشىنىڭ پۈتۈن جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئەڭ پەزىلەتلىكى بولۇشى شەرت ئەمەس. بەلكى پەزىلەتتە ئۆز دەۋر كىشىلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىدە ياكى ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەك بولغان كىشىلەر تەيىنلەنسىمۇ بولىدۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن كۈنى (ئۆزى بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ پەزىلەتلىكى تۇرۇپ) مۇنداق دېگەنىدى: ”مەن ئەڭ خەيرلىكلىكلەر بولمىساممۇ، مېنى ئۆزەڭلارغا خەلىپە قىلىپ سايلىدىڭلار“. ئۇنىڭ بۇ سۆزى بىر ھېسابتا جەمئىيەتتە ئۇنىڭدىنمۇ پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ بارلىقىغا دالالەت

بولالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇنىڭ خەلىپىلىكى ئىناۋەتلىك بولغاچقا، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش ھەر بىر پۇقراغا ۋاجىپ ئىدى.

خەلىپىلىككە قويۇلغان ”بالاغەت“ شەرتىگە كەلسەك، بۇ بالاغەتكە يەتكەن ياشلارغا بەيئەت قىلىشقا (ئۇنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشكە) بولىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ خەلىپىلىكىنىڭ ئىناۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇندىن باشقا، ئىنسان ياشتا چوڭ، تەجرىبىلىك كىشىلەرنى تېخىمۇ كۆپ ھۆرمەتلەيدۇ.

مەسىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شىمالدا بىزانىلىقلار (شەرقىي رىم ئىمپېراتورلۇقى) بىلەن جەڭ قىلىش ئەمرىنى ئالغان قوشۇننىڭ بېشىغا ئۇسامە ئىبنى زەيدنى قوماندان قىلىپ تەيىنلىگەندە، ئەلۋەتتە، مۇسۇلمانلار خالاپ - خالىماي بۇنى قوبۇل قىلىشتى ھەم قوبۇل قىلماي بولمايتتى. چۈنكى بۇ ئەمرنى ئۇلارنىڭ ئۆز جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىغان ئۇلۇغ پەيغەمبىرى بەرگەنىدى.

ئەمما بەزىلەر قوشۇن ئىچىدە ئۇسامەدىنمۇ كۈچلۈك كىشىلەرنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ، بۇ ئەمرگە ئېتىراز بىلدۈرۈشتى. ھەقىقەتەن قوشۇن ئىچىدە ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئەبۇئوبەيدەگە ئوخشاش كىشىلەر بار ئىدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قارارى ئەمىر - پەرمان ئىدى. شۇنداقلا، ئۇنىڭ بۇ قارارىدا بالاغەتكە يەتكەن بىر ياشنىڭ قوشۇندا ئۆزىدىن كۈچلۈكرەك كىشىلەر بولسىمۇ، قوشۇنغا قوماندانلىق قىلالايدىغانلىقىغا دائىر دەلىل بار ئىدى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، تۇنجى خەلىپە سايلانغان ۋاقىتتا، ”پىشقان ۋە تەجرىبىلىك“ دەپ ھەممەيلەن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى بۇ ۋەزىپىگە لايىق كۆرۈشتى. چۈنكى ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ يېشى ئاتمىشتىن ھالقىپ قالغانىدى. ئەمما ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ياش ساھابىلاردىن ھەزرىتى ئەلى، زۇبەير ئىبنى ئاۋام ۋە ساد ئىبنى ئەبۇۋاققاس قاتارلىقلارغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى. چۈنكى بۇلاردىن ھېچبىرىنىڭ يېشى تېخى 30 دىن ئاشمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلىپە بولۇش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمىغانىدى.

خەلىپە (يەنى خەلقنىڭ دۆلەتكە رەئىس سايلىشى) – ھەم مەنتىقە ھەم شەرىئەت جەھەتتىن ۋاجىب بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىگە رەھبەرلىك قىلىپ، دۆلىتىنى باشقۇرىدىغان بىر رەھبەرگە موھتاجدۇر. ئىسلامىي دۆلەت شەكلى خەلىپىلىك بولۇپ، بىر جەمئىيەتنى دۆلەتسىز تەسەۋۋۇر قىلالمىغىنىمىزدەك، مۇسۇلمانلارنىمۇ خەلىپىسىز تەسەۋۋۇر قىلالمايمىز. دۆلەت يوقالسا، خەلق تە ھۆكۈمەتسىزلىك ئېڭى كۈچىيىدۇ، ئىجتىمائىي تەرتىپ بۇزۇلۇپ، پىتنە - پاسات ۋە قالايمىقانچىلىق ئۇچ ئالىدۇ، گۇناھ ۋە جىنايى قىلمىشلار كۆپىيىپ، ئىنسانلار بىر - بىرىنى يەپ تۈگىتىدۇ.

ئەگەر خەلىپىلىك يىقىلسا، ئىسلام تۇپراقلىرى يات كۈچنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، ئۇلار تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىدۇ، ئەڭ قىممەتلىك نەرسىلەر خانىۋەيران قىلىنىدۇ. ئاۋۋال بىر قانۇن چىقىرىلىپ، جەمئىيەت ئۇنىڭ بىلەن كونترول قىلىنىدۇ. ئاندىن جەمئىيەتنى تۈزەش باھانىسىدە، كۆپىنچە بىلەن تولغان قانۇن - لايىھەلەر يولغا قويۇلۇشقا باشلايدۇ. دەرھەقىقەت، خەلىپىلىك يىقىلغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار دۇنيادا مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە دۇچار بولىدۇ.

ئىسلامدا خەلىپىلىك پەقەت كېڭەش مەجلىسى ئەزالىرىنىڭ خەلىپە نامزاتىغا بەيئەت قىلىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. كېڭەش مەجلىسى ئەزالىرى دېگەننىمىز، جەمئىيەتتە ئادالەت، ئىلىم ۋە تەقۋا قاتارلىق پەزىلەتلىرى بىلەن تونۇلغان، كامىل شەخسىيەتلىك ۋالىيلارنى كۆرسىتىدۇ. ئەسلىدە بۇلار كېڭەش مەجلىسىنىڭ ئەڭ ئۈست قاتلىمىدىكى بىر تەبىقە ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى خەلىپىگە قويۇلغان شەرتلەر ۋالىيلارغىمۇ ئوخشاشلا قويۇلىدۇ. ئۇندىن باشقا خەلىپە كېڭەش ۋالىيلارغا مەسلىھەتچى بولىدىغان ئادىل كىشىلەر بىلەن يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ كېڭەش ئەزالىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋالىيلار يەرلىك كېڭەش ئەزالىرىدىن خەلىپە ئۈچۈن بەيئەت ئالىدۇ. تۆت خەلىپە دەۋرىدە مەدىنە شەھىرى دۆلەت مەجلىسىنىڭ مەركىزى ئىدى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ۋە رەھبەرلىكتە ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ۋالىيلارمۇ بۇ شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئىدى.

ئۇ دەۋرلەردىكى سايلامغا زامانىمىزدىكىدەك پۈتۈن خەلق ئەمەس، بەلكى پەقەت كېڭەش ئەزالىرىلا قاتنىشاتتى. خەلقنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ بەيئەت قىلىشى ئادەت ۋە نورمال ئىش بولسىمۇ، خەلىپىلەر بۇ ئىشقا بەك داغدۇغا كۆرسىتىپ كەتمەي، بەلكى پەقەت مۇسۇلمانلار ئارىسىدا تونۇلغان كىشىلەرنىڭ تەستىقىغا قارايتتى. كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەس، بەلكى كۆپچىلىكى بەيئەت قىلسا، شۇ كۆپايە ئىدى. ئۇلارنىڭ بەيئەت بىلەن خەلىپە تەستىقلانغان بولاتتى. شۇڭا ئاز ساندىكى ساھابىنىڭ بەيئەت قىلماسلىقى بىلەن خەلىپە تەستىقتىن ئۆتمىگەن ھېسابلانمايتتى. ئەگەر خەلىپىلەر كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ بەيئەت قىلىشىنى مۇھىم دەپ بىلسە، بۇ ئۇلارنىڭ خەلقنىڭ ئۆزىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى (خەلقنىڭ ئۆزىنى قوللاپ - قوللىمايدىغانلىقىنى) ۋە ساھابىلەرنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدىكى قايىللىقىنى سىناپ كۆرۈشنى مەقسەت قىلغانلىقىدىن بولاتتى.

خەلىپە سايلىمى دۆلەت مەجلىسى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، تەستىقلانغىنىغا قارىغاندا، ئىسلام ئالەمى يېقىنقى زامانلاردا يۈرگۈزۈلۈۋاتقان سايلام ۋە تەستىقلاش سىستېمىلىرىنى قوبۇل كۆرمەيدۇ. چۈنكى بۇ سىستېمىلار بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سايلام ھەر دائىم ئۆزىنى نامزات قىلىپ كۆرسەتكەن دېكتاتور ياكى سىياسەتچىنىڭ تەشۋىقاتلىرى تەسىرىدە، ئۇنىڭ مەنپەئەتلىگە ماس ھالدا نەتىجىلىنىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ خىل ئەھۋاللارنى ئۆز كۆزلىرىمىز بىلەن كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز.

سىياسەتچىلەر بۇ سىستېمىلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ”ئومۇمىي خەلق سايلىمى“ دەپ ئاتالغان يېڭى بىر مېتودنى كەشىپ قىلىشتى. بۇ، ئۆز رەھبەرلىك قۇرۇلمىسىنى رەسمىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن تولۇق ئاۋاز بىلەن تەمىنلەشكە ئوخشاش بىر ئىش بولۇپ، خەلق بۇ سايلام ئارقىلىق نامزات بولغۇچىنىڭ تەرەپدارى بولىدۇ ياكى ئۇنىڭغا قارشى چىقىدۇ. ئاۋاز بەرگەن ۋاقىتتا، نامزات ئوتتۇرىغا قويغان پىلان ۋە كۆز قاراشلارنى قوللايدىغانلىقىنى ياكى ئۇنىڭغا قوشۇلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئېغىزدا دېيىلىدىغىنى مانا بۇ. ئەمەلىيەتتە، ھازىرغىچە ئېلىپ بېرىلغان خەلق سايلىمىنىڭ ھەممىسى مۇتلەق كۆپ ئاۋازغا ئېرىشىش (ھەممىسى % 96 تىن يۇقىرى) شەكلى بىلەن نامزاتنىڭ ئارزۇ - ئىستەك ۋە مەنپەئەتكە ئۇيغۇن ھالدا داۋاملاشماقتا.

بۇ بىزگە شۇنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەكتە: خەلقنىڭ كۆز قارىشى ھەرخىل بولسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىسى سايلامدا ئۆز مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە ھەققانىيەت تەرەپدارى بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمايدۇ. چۈنكى ئۇلار بۇ ھەقتە ئېنىق بىر چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس. شۇڭا خەلق ئومۇمىي سايلامدا يا نامزات بولغۇچىنىڭ پەردازلاپ ئوتتۇرىغا قويغان پىلان، تەشۋىقاتلىرىغا ئالدىنقىدىن ياكى قورققىنىدىن ھەر دائىم يالغان ئاۋاز بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

خەلقنىڭ بىلىمىز، نادان تەبىقىسى (ئېچىنارلىقى خەلقنىڭ كۆپ قىسمىنى بۇلار تەشكىل قىلىدۇ) شەخسىي مەنپەئەت، شەھۋەت ۋە ئارزۇ - ھەۋەس مەيلى بىلەن ھەر دائىم ئۆزلىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزەلەيدىغان كىشىلەرگە ياكى تەشۋىقاتىنى ئەڭ دەبدەبىلىك قىلالىغان سىياسەتچىلەرگە ئاۋاز بېرىدۇ. دەرھەقىقەت، بۇ نادان خەلق سىياسەتچىلەرنىڭ ھەر كۈنى ھەرخىل ئوينايدىغان نەيرەڭگۈزلىقنىڭ تېڭىگە يېتىپ بولالمايدۇ. بۇ سايلاملارنىڭ ھەقىقىي يۈزىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان مۇنداق بىر ۋەقە بولۇپ ئۆتكەنكەن:

ئاۋام خەلق تەبىقىسىدىن (ئىلىم يۈزى كۆرمىگەن، نادان) ياش بىر قىز ئاۋاز بېرىش ئۈچۈن سايلام ساندۇقىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. كىمگە ئاۋاز بېرىشىنى بىلەلمەي تۇرغان قىزغا بىر نامزاتنىڭ رەسمىي كۆرسىتىشىپتۇ. ئەمما ئۇ نامزاتنىڭ چىرايى - تۇرقى قىزغا ياقماپتۇ. كىشىلەر قەددى - قامىتى كېلىشكەن يەنە بىر نامزاتنىڭ رەسمىي كۆرسىتىشىپتۇ. بۇ نامزات قىزنىڭ كۆڭلىگە يېقىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا ئاۋاز بېرىپتۇ. رەقىبىدىن ئۈستۈن كېلىش ئۈچۈن بىر ئاۋازغا ئېھتىياجى بولغان بۇ نامزات ئۇ قىزنىڭ ئاۋازى بىلەن سايلامدا ئۈتۈپ چىقىپتۇ.

مانا مۇشۇنداق، سايلىغۇچىلارنىڭ نادانلىقىدىن پايدىلانغان نامزات ھەر خىل نەيرەڭلەر بىلەن سايلامدا ئۈتۈپ چىقالايدۇ. سايلام ھەققىدىكى بۇنداق مىساللار بەكمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. شۇڭا بىر جەمئىيەت نادان پېتى قالغانسىرى ئۆزلىرىگە

ھەقىقىي تۈردە خىزمەت قىلىدىغانلارنى سايلىيالمىدۇ. سايلانغۇچىلارمۇ ھەر ئىشقا ھېسسىي مۇئامىلە قىلىپ، پەقەت ئۆز ئارزۇ - مەنپەئەتلىرى ئۈچۈنلا خىزمەت قىلىدۇ.

دۆلەتمۇ زالىم ۋە خەلققە بېسىم ئىشلىتىدىغان بولۇپ قالسا، ئىلىم - ئىرىپان، اللە قورقۇسى دېگەنلەردىن نېسىۋىسى يوق، قارا قورساق كىشىلەرنىڭ كۆپرەك سايلىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ياكى ھەمىشە ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىدىغانلارنىڭ سايلىنىشى ئۈچۈن بارلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ، ئۇلارغا مەيدان ھازىرلاپ بېرىدۇ. شۇ ئارقىلىق دۆلەتنى ئۆزى خالىغانچە ئىدارە قىلىدۇ، ھەتتا بۇ مەنپەئەتپەرەستلەردىن تېخىمۇ چوڭ ئىشلارنى كۈتىدۇ.

مانا مۇشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئىسلام دىنى دۆلەتنىڭ ھەر تەرىپىگە يېيىلغان كېڭەش ئەربابلىرىغا بەيئەت قىلىشنى يېتەرلىك دەپ بىلىدۇ. يەرلىك ئەمەلدارلار، ۋالىي، ھاكىم ۋە خەلقمۇ بۇ كىشىلەرنى تونۇيدۇ ۋە ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ. بۇ زاتلارنىمۇ خەلقنىڭ ھەق ۋە ھەقىقەتنىڭ سىرتىدا بىر نەرسە دېيىشنى توسىدىغان اللە قورقۇسى بار بولۇپ، ئۇلار اللە نىڭ ئىنسانلارغا ئاتا قىلغان نېمەتلىرىدۇر.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى (اللە ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى

ئىسمى: ئابدۇللاھ ئىبنى ئوسمان ئىبنى ئامىر ئىبنى ئەبۇ ئىبنى كەئاب ئىبنى ساد ئىبنى تەييىم.

لەقىمى: ئەتتىق؛ تەخەللۇسى: ئەبۇبەكرى. كىشىلەر ئۇنى سىددىق (راستچىل) نامى بىلەن تونۇيدۇ.

دادىسىنىڭ ئىسمى ئوسمان ئەبۇقۇھافە. ئانىسىنىڭ ئىسمى ئۇممۇل خەير سەلما بىنتى سەخر.

ئانىسىمۇ بەنى تەييىم قەبىلىسىدىن بولۇپ، دادىسىنىڭ تاغىسىنىڭ قىزى ئىدى. بەنى تەييىم قۇرەيشنىڭ ئون ئىككى ئايمىقىنىڭ بىرى بولسىمۇ، ئابدۇمەنناپ ۋە بەنى مەخزۇم ئايمىقلىرىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھىجرەتتىن ئەللىك بىر يىل بۇرۇن دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ياشتا پەيغەمبىرىمىزدىن ئىككى يىل، بىر نەچچە ئاي كىچىك ئىدى. ئەبۇبەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىككى قېتىم ئۆيلەنگەنىدى. ئۇلاردىن بىرى، قۇتەيلە بىنتى ئابدۇل ئۇززا بولۇپ، بۇ ئايالىدىن ئابدۇللا ۋە ئەسما تۇغۇلدى. يەنە بىرى، بەنى قىنانەدىن ئۇممۇ رۇمان بىنتى ئامىر بولۇپ، بۇ ئايالىدىن ئابدۇرراھمان ۋە ئائىشە دۇنياغا كەلدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قۇرەيش چوڭلىرىدىن بىرى ئىدى. ئىسلامدىن بۇرۇن قۇرەيشنىڭ ئورۇن ۋە مەنەپلىرى ئون ئايمىقتىن ئون كىشىنىڭ قولىدا بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى، بەنى ھاشىم ئايمىقىدىن (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى) ئابباس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىب بولۇپ، بۇ زات جاھىلىيەت دەۋرىدە ھاجىلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. بۇ ۋەزىپە ئىسلام دەۋرىدىمۇ ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلدى.

ئىككىنچى، بەنى ئۇمەييەدىن ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھارب بولۇپ، قۇرەيشنىڭ ”ئوقاب“ دەپ ئاتىلىدىغان تۇغى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. قۇرەيشلەر مۇھىم بىر ئىشقا بىرىنى باش قىلىپ سايلىماقچى بولۇپ، پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمىسە، ھەممىسى ئۇنى سايلاپ قوياتتى.

ئۈچىنچى، بەنى نەۋفەلدىن ھارس ئىبنى ئامىر. ئۇ «رىفادە» دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئىجتىمائىي خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاتتى. بۇ، قۇرەيش رەئىسلىرىنىڭ قىسلىچىلىقتا قېلىپ، پەرىشان بولغان ھاجىلار ئۈچۈن بەرگەن مەلۇم مىقداردىكى ياردىمىنى توپلاپ، بېرىلىشى كېرەكلىك بولغان كىشىلەرگە تارقىتىپ بېرىدىغان خىزمەت ئىدى.

تۆتىنچى، بەنى ئابدۇدداردىن ئوسمان ئىبنى تەلھە. ئۇ، كەئبىنى قوغداش ۋە بىخەتەرلىكىنى ساقلاش خىزمەتلىرىنى قىلاتتى.

بەشىنچى، بەنى ئەسئەدتىن يەزىد ئىبنى زەمئە ئىبنى ئەل ئەسۋەد. ئۇ، قۇرەيشنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ، قۇرەيشلەر ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي تۇرۇپ، ھېچقانداق بىر ئىشقا قارار بەرمەيتتى. ئۇ، بىر ئىشقا تەستىق سالغاندىن كېيىن ئۇنى ئىجرا قىلاتتى ياكى ئۇ ئىككىلىنىپ قالسا، ئۇنىڭغا ياردەم قىلىشاتتى.

ئالتىنچى، بەنى تەييىمدىن ئەبۇبەكرى. ئۇ ئىقتىسادىي جازالارنى قۇرەيشنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈۋالاتتى. بىر ئىشنى ئىجرا قىلىشتىن بۇرۇن، قۇرەيشلەردىن دەلىل تەلەپ قىلىنغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ گېپى بەكمۇ كۈچلۈك ھېسابلىناتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىماقچى بولغان كىشىگەمۇ ھوقۇق بېرەتتى. ئەمما ئۇنىڭ سىرتىدا بىر كىشى بۇ ھوقۇقتىن پايدىلىنىشقا ئورۇندىغان بولسا، ئۇنى رەزىل ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قوياتتى.

يەتتىنچى، بەنى مەھزۇم ئايمىقىدىن خالىد ئىبنى ۋەلىد بولۇپ، چېدىر ۋە قوماندانلىق ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. چېدىر لازىم بولغاندا بىر يەرگە قۇرۇلاتتى ۋە قۇرەيش چوڭلىرى كېلىپ قوشۇننىڭ تەشكىللىنىشى ھەققىدە مەسلىھەتلىشەتتى. قوماندانلىق خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى بولۇپ، ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ يۈرۈش قىلىشىغا ۋە قوماندانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى.

سەككىزىنچى، بەنى ئادىدىن ئۆمەر ئىبنى خەتتاب. ئۇ جاھىلىيەت دەۋرىدە قۇرەيشلەرنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، ھازىرقى دۆلەت ئەلچىسى ياكى تاشقى ئىشلار مېنىستىرىغا ئوخشاش ۋەزىپىلەرگە مەسئۇل ئىدى.

توققۇزىنچى، بەنى جىمھ ئايمىقىدىن سەفۋان ئىبنى ئومەييە. ئۇ پال ئوقلىرىنىڭ ئامانەتچىسى ئىدى.

ئونىنچى، بەنى سەھىمدىن ھارس ئىبنى قەيس. ئۇ بۇتلارغا ئاتا قىلىنغان ماللارغا ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قۇرەيشنىڭ نەسەبشۇناسى ئىدى. تارىخچى ئىبنى ھىشام «پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمىھالى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ:

”ئەبۇبەكرى قۇرەيشنىڭ نەسەبىنى ئەڭ ياخشى بىلەتتى. بۇ نەسەبتىكى ياخشىلىق ياكى باشقا نېمە بولسا، ھەممىدىن خەۋەردار ئىدى. يامانلىقلارنى كۆرۈمەسلىككە سالدىغان، خۇشپېئىل، ئەخلاقلىق ۋە باشقىلارغا خەيرخاھلىق قىلىدىغان بىرى ئىدى. قۇرەيش چوڭلىرى ئۇنى يوقلاپ، ئۇنىڭ تىرەن بىلىملىرى، سودا - سېتىق تەجربىسى ۋە ئاغىنىدارچىلىقى سەۋەبىدىن ھەرخىل تېمىلار ھەققىدە ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تىجارەتچى بولغاچقا، كۆپلىگەن مەملىكەتلەرگە بېرىپ ئايلىناتتى. ئۇ مۇشۇ مەقسەتتە ئەبۇتالىبىنىڭ كارۋىنىغا قېتىلىپ شامنى زىيارەت قىلدى. خېلى كۆپ مىقداردا مەبلىغى بار ئىدى ھەم ناھايىتى سېخى ئىدى. ھەردائىم ئۆز مېلىدىن سەرپ قىلىپ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ياخشىلىق قىلاتتى. شۇڭا قۇرەيشلەر ئۇنى بەكمۇ سۆيەتتى ۋە ھەر ئىشنى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بويىچە قىلاتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ئۆزىگە ئىچمىلىكىنى چەكلىگەنىدى. شۇڭا مەيلى جاھىلىيەتتە ياكى ئىسلامىيەتتە بولسۇن، ئىچمىلىكىنى پەقەتلا ئىچمىگەنىدى. جاھىلىيەت دەۋرىدە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىر مەستكە يولۇقۇپ قالدى. ئۇ مەست قولىنى ئادەمنىڭ چوڭ تەرتىگە تىقىپ، ئاندىن ئانزىغا يېقىن ئاپىراتتى ۋە پۇرىقىدىن سەسكىنىپ قولىنى تارتىۋالاتتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ يىرگىنچىلىك مەنزىرىنى كۆرۈپ، ئۆزى ھېچ تېتىپ باقمىغان ئىچمىلىكىنى ھاياتى بويىچە ئاغزىغا ئالماسلىق ھەققىدە ئۆز - ئۆزىگە قەسەم ئىچتى.

ئەبۇنازىم ئىشەنچلىك بىر رىۋايەت ئارقىلىق ھەزرىتى ئائىشەدىن شۇنى نەقىل قىلدى: ”(دادام) ئەبۇبەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدىمۇ ئىچمىلىكىنى ئۆزىگە ھارام دەپ ھېسابلايتتى.“^①

ئىبنى ئامر يەنە بىر ئىشەنچلىك رىۋايەت ئارقىلىق ئائىشەنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى قەيت قىلدى: ”اللھ قا قەسەم قىلمەنكى، (دادام) ئەبۇبەكرى مەيلى جاھىلىيەت دەۋرى ياكى ئىسلام دەۋرىدە بولسۇن، قەتئىي شېئىر ئوقۇمايتتى. ئوسمان بىلەن ئىككىسى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ئىچمىلىككە يېقىنلاشمايتتى.“^②

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن پەقەت ئۈچ بېيىتلا شېئىر رىۋايەت قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى مۇنداق ئىدى:

ئەي تەلھە ئىبنى ئابدۇللاھ!

ساڭا خۇشخەۋەر، ساڭا خۇشاللىق،

ئىمام سۈيۈتىنىڭ «خەلىپىلەر تارىخى» ناملىق ئەسىرىدىن.
يۇقىرىقى ئەسەردىن.

مۇبارەك جەننەتلەر بىر ساڭا لايىق.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھاياتى بويىچە بۇتقىمۇ چوقۇنمىغانىدى. ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ مۇنداق دېگەنىدى: ”مەن بۇ ھاياتىمدا بۇتقا چوقۇنۇپ باقمىدىم. يىگىتلىك ۋاقىتلىرىمدا، بىر كۈنى دادام مېنى بۇتلار بىلەن توشۇپ كەتكەن بىر بۇتخانىغا باشلاپ باردى ۋە ماڭا:

- ئوغلۇم! مانا بۇلار سېنىڭ ئۇلۇغ ئىلاھلىرىڭ، - دېدى ۋە مېنى ئۇ يەرگە قويۇپ، ئۆزى كېتىپ قالدى. مەن بىر بۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ:

- مېنىڭ قورسىقىم ئاچ، ماڭا يېگۈدەك بىر نەرسە بەر! - دېدىم. ئەمما بۇت جاۋاب بەرمىدى. مەن يەنە:

- مەن يالىڭاچ، ماڭا كىيگۈدەك بىر نەرسە بەر! - دېدىم. بۇت يەنە جاۋاب بەرمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئاچچىقىمدا بىر پارچە تاشنى ئېلىپ، بۇتقا قارىتىپ ئاتتىم. بۇت يەرگە دۈم چۈشتى.“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مەخپى - ئاشكارا ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە ئىدى. ۋەھىي چۈشۈشتىن بۇرۇنمۇ ئۇنىڭغا بەك سەمىمىي مۇئامىلە قىلاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئەبۇتالىب بىلەن بىرلىكتە بارغان ۋە مەشھۇر پوپ بۇھەيرا بىلەن ئۇچراشقان شام زىيارىتىدىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋەھىي چۈشكەن دەسلەپكى چاغلاردا، ئادەم يوق يەرلەرگە بېرىۋالغىنىدا قۇلىقىغا: ”ھەي مۇھەممەد!“ دەپ چاقىرغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى.

بۇنى بىر سىر سۈپىتىدە پەقەت ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگىلا ئېيتتى. چۈنكى جاھىلىيەت دەۋرىدە ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېقىن دوستى ۋە بىردىنبىر سىردىشى ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلام دەۋرىدە كۆپ شۆھرەت قازانغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى ھەققىدە بەك ئېنىق ۋە تەپسىلىي مەلۇمات يوق. ئۇ دەۋر ھەققىدىكى مەلۇماتلار پەقەت ئۇنىڭ تىجارەت بىلەن ھەپلىشىدىغانلىقى، نەسەبشۇناس ئىكەنلىكى، قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىسى ئىكەنلىكى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇ دەۋردىمۇ دوست ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بولۇپ، مانا بۇ جەھەتلەردىن ئۇ، جاھىلىيەت دەۋرىدە تونۇلغان باشقا كىشىلەر بىلەن ئوخشاش ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئىسلامغا كىرىشى، يەنى ئۇنىڭ بۇرۇندىنلا ئىسلامغا مايىل بولۇشى ئۇنى باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇرۇپ تۇرىدۇ.

ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن قالسىلا ئەڭ مۆتىۋەر كىشى ئىدى.

ئىسلام دىنى ئۆزىگە كۆڭۈل بەرگەن ھەركىشىنى ئۇلۇغلايدۇ - ئەلۋەتتە! ئەمما ئۇنى تېخىمۇ بۇرۇن قوبۇل قىلىش، ئۇنىڭغا سەمىمىي مۇئامىلە قىلىش، قوبۇلغان چەك - چېگرالارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن پىداكارلىق كۆرسىتىشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ۋە بۇ جەھەتتىكى پەرقلەرگە ئاساسەن ئىسلام دىنى ئۆز مەنسۇپلىرىنىڭ بىرىنى يەنە بىرىدىن ئۈستۈن تۇتىدۇ. مانا بۇ ئالاھىدىلىكلەرنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە مۇجەسسەملەنگەندى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تۇنجى ۋەھىيى چۈشكەندىن كېيىن دەرھال ھەزرىتى خەدىجەنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا:

”مەن يالغۇز قالغان ۋاقتىمدا قۇلقىمغا بىر نىدا ئاڭلاندى. اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بەكمۇ قورقۇپ كەتتىم“ دېدى. ھەزرىتى خەدىجە ئۇنىڭغا: ”اللە تائالا سېنى ھەرگىز رەسۋا قىلمايدۇ. چۈنكى سەن ئامانەتكە خىيانەت قىلمايسەن، خىش - ئەقرباللىرىڭغا كۆڭۈل بۆلسەن، يالغان سۆزلىمەيسەن“ دەپ تەسەللى بەردى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى يوقلاپ كەلگەندە، ئۇ ئۆيدە يوق ئىدى. ھەزرىتى خەدىجە ئەبۇبەكرىگە: ”ئى ئەتىق! مۇھەممەدنى ۋە رەقەنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ باققان بولساڭ“ دەپ ئۆتۈندى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەپ تەرىپلەيدۇ: ”ئوڭى ئاق، ئورۇق ۋە ساقىلى شالاڭ ئىدى. ئالدىغا سەل ئېگىلىپ تۇراتتى، يۈز تومۇرلىرى ئوچۇق كۆرۈنەتتى. پىشانىسى كەڭ، قوللىرى تۈكسىز ئىدى.“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئىسلام دەۋرىدىكى ھاياتى

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ سەمىمىي دوستى ئىدى. شۇڭا ۋەھىي چۈشۈشى بىلەنلا ئۇنىڭغا ئىشەندى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئىسلامنى دەرھال قوبۇل قىلىشى، ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ھەر جەھەتتىن (يەنى ھاياتى، سەرگۈزەشتىسى ۋە ئەخلاقى قاتارلىق جەھەتلەردىن) ناھايىتى پىششىق تونۇغانلىقى ۋە ئۇنىڭدا بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان سالاھىيەت ۋە لايىقەتنىڭ بارلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن ئىدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دىنى بولغان ھەنىق ئېتىقاتىدىكى كىشىلەرنىڭ ساماۋىي كىتابلاردىن نەقىل كەلتۈرۈپ، يېقىندا بىر پەيغەمبەرنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقى ھەققىدە قىلغان سۆزلىرىمۇ ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەندى.

ئىبنى ئەسەقىر بىر رىۋايەتتە ئىيسا ئىبنى يەزىدتىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى نەقىل كەلتۈرىدۇ: ”بىر كۈنى، كەئبىنىڭ ھويلىسىدا ئولتۇراتتىم، زەيد ئىبنى ئامىر ئىبنى نۇفەيلمۇ ئۇ يەردە ئىدى. بىر چاغدا ئۈمەييە ئىبنى ئەبىس سالت كەلدى ۋە ئۇنىڭدىن:

– قانداق ئەھۋالنىڭ؟ ئەي ياخشىلىق ئىزدىگۈچى! – دەپ ئەھۋال سورىدى. ئۇ: – ياخشى، – دەپ جاۋاب بەردى. ئارقىدىنلا: – بىرەر خەۋەر ئاڭلىدىڭمۇ؟ – دەپ سورىدى. ئۇ: – ياق! – دېدى. ئۈمەييە:

بارلىق دىنلار ئىناۋەتسىز قىيامەتتە،

الله نىڭ دىنى مۇستەسنادۇر ئەلۋەتتە!

دەپ غىشىغاندىن كېيىن:

– شۇ كەلمەكچى بولغان پەيغەمبەر بارغۇ؟ ئۇ چوقۇم سىلەرنىڭ ياكى بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىقىدۇ، – دېدى.

مەن بۇندىن بۇرۇن كەلمەكچى بولغان ياكى بىز كېلىشى كۈتۈلۈۋاتقان بۇ پەيغەمبەر توغرىلىق مۇنداق سۆزنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم. مەن ئۇ يەردىن چىقىپ، ئۈدۈل ۋە رەقە ئىبنى نەۋفەلنىڭ قېشىغا باردىم. بۇ كىشى ئاسمانغا ئۇزۇندىن ئۇزۇن قارايتتى ۋە ھەردائىم ئۆز – ئۆزىگە بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپلا تۇراتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزەم ئاڭلىغان گەپلەرنى دەپ بەردىم. ئۇ ماڭا:

– شۇنداق ئوغلۇم! بىز كىتاب ۋە ئىلىم ئەھلى كىشىلەرمىز. كەلمەكچى بولغان بۇ پەيغەمبەر (توغرىسىنى ئېيتقاندا) ئەرەبلەرنىڭ ئېسىل نەسەبلىك ئائىلىلىرىدىن چىقىدىغاندەك قىلىدۇ. مېنىڭ نەسەبلەر ھەققىدە مەلۇماتىم بار. سېنىڭ ئائىلەڭمۇ نەسەبلىك ئائىلىدۇر، – دەپ جاۋاب بەردى. مەن ئۇنىڭدىن:

– تاغا! پەيغەمبەر بىزگە نېمىلەرنى بىلدۈرمەكچى؟ – دەپ سورىدىم. ئۇ ماڭا:

– ئۆزىگە نېمە بىلدۈرۈلسە، ئۇنى بىلدۈرىدۇ. ئەمما پەيغەمبەر زۇلۇم قىلمايدۇ، ئۇنىڭغا زۇلۇم قىلىشقىمۇ بولمايدۇ، ئۇنى زۇلۇم قىلغۇچىلار قاتارىدا كۆرمەيسەن، – دېدى.

بۇ سۆزلەر ماڭا تەسىر قىلغانىدى. شۇڭا مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھىي كېلىشى بىلەنلا ئۇنىڭغا ئىشەندىم، ئۇنى تەستىقلىدىم ۋە مۇسۇلمان بولدۇم.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى يەنە مۇنداق دەيدۇ: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تېخى ۋەھىي چۈشمىگەندى. بىر كۈنى يەمەنگە قاراپ يولغا چىقتىم. ئەزەد قەبىلىسىدىكى ياشانغان بىر كىشىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇم. ئۇ ئادەم بەكمۇ بىلىملىك بولۇپ، كۆپ كىتاب ئوقۇغاچقا بىلىم دائىرىسى بەكمۇ كەڭ ئىدى. ئۇ كىشى مېنى كۆرۈپلا:

– سەن ھەرەملىكىمۇ (مەككىلىكىمۇ دېمەكچى)؟ – دەپ سورىدى.

– شۇنداق! – دېدىم. ئۇ:

– قۇرەيشلىكىمۇ سەن؟ – دەپ سورىدى.

– ھەئە! – دەپ جاۋاب بەردىم. ئاندىن:

– بەنى تەييىمدىنمۇ سەن؟ – دەپ سورىدى. مەن:

– شۇنداق! مەن بەنى مۇررا، بەنى تەييىم، بەنى ئوسماندىن ئابدۇللاھ مەن، – دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ مېنىڭ يېقىندا ئەۋەتىلدىغان پەيغەمبەر بىلەن دوست بولىدىغانلىقىم ھەققىدە خۇشخەۋەر بەردى.

رابىئە ئىبنى كەئب ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىنى ئاسماندىن چۈشكەن بىر ۋەھىيگە ئوخشىتىدۇ. چۈنكى بىر قېتىم شامدا تىجارەت قىلىۋاتقىنىدا بىر چۈش كۆرۈپ، بۇ چۈشنى بۇھەيرە ئىسىملىك بىر پوپقا دەپ بەرگەندى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇنداق بىر دىئالوگ بولۇپ ئۆتتى:

پوپ: – سەن قەيەرلىك؟

ئەبۇبەكرى: – مەن مەككىلىك.

پوپ: – نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىنىسەن؟

ئەبۇبەكرى: – تىجارەت قىلىمەن.

پوپ: – ئەگەر ئاللا تائالا چۈشۈڭنى رىئاللىققا ئايلاندۇرۇپ قالسا، سەن خەلقىڭنىڭ ئارىسىدىن چىقىدىغان بىر پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ۋەزىرى ۋە ئۆلۈمىدىن كېيىنكى خەلىپىسى بولسەن، – دەپ ئۇنىڭغا خۇش بېشارەت بەرگەندى. ئۇ، بۇ ئىشنى سىر سۈپىتىدە ساقلىغانىدى.

رەسۇلۇللاھقا ۋەھىي چۈشكەن ۋاقىتلاردا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. شۇڭا قۇرەيشلەر دەرھال ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

– ئى ئەبۇبەكرى! قارىغىنا، دوستۇڭ نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟ – دېيىشتى. ئەبۇبەكرى:

– نېمە بولدى؟ – دەپ سورىۋىدى، ئۇلار:

– كەئبىدە ئولتۇرۇۋېلىپ خەلقنى بىر ئاللا قا ئىبادەت قىلىشقا چاقىرىۋاتىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋاتىدۇ، – دېيىشتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇلاردىن:

– بۇ راستمۇ؟ – دەپ سورىدى. ئەتراپىدىكىلەر:

– ھەئە، شۇنداق! – دېيىشتى. ئەبۇبەكرى دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئىشىكىنى قاقتى ۋە ئۇنى سىرتقا چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سىرتقا چىققاندا ئۇنىڭدىن:

– ئى قاسىمنىڭ دادىسى! سېنىڭ ھەقىقىتىڭدىكى شۇ سۆز - چۆچەكلەرنىڭ ئەسلى ماھىيىتى نېمە؟ ماڭا بۇ ھەقتە بىر چۈشەنچە بەرسەڭ! – دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئى ئەبۇبەكرى! مېنىڭ ھەقىقىتىم نېمە ئاڭلىدىڭ؟“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

– خەلقىنى بىر ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلغانلىقىڭنى ۋە ئۆزەڭنى ئىلاھنىڭ پەيغەمبىرى دېگەنلىكىڭنى ئاڭلىدىم، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: ”ئى ئەبۇبەكرى! رەببىم مېنى توغرا يولدا بولغانلارغا خوش - بېشارەت بېرىشكە ۋە خاتا يولدا بولغانلارنى ئاگاھلاندۇرۇشقا ئەۋەتتى. مەن ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ دەۋىتىگە ئوخشاش دەۋەت بىلەن بارلىق ئىنسانلارغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتلىدىم.“

بۇ سۆزلەرنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېدى:

– ئىلاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سېنىڭ يالغان گەپ قىلغانلىقىڭنى پەقەت بىلمەيمەن. سەن ئامانەتكە بولغان سادىقلىقىڭ، يېقىنلىرىڭغا كۆپ كۆڭۈل بۆلۈشۈڭ ۋە قىزغىن مۇئامىلەڭ بىلەن پەيغەمبەر بولۇشقا ھەقىقەتەن لايىق سەن. قولۇڭنى بەرگىن! ساڭا بەيئەت قىلىمەن، ساڭا ئىشىنىمەن، ئىمان ئېيتىمەن. ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېگەنلىكىمۇ رىۋايەت قىلىندۇ:

– مۇھەممەد! سېنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىڭنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە دائىر دەلىللىك بارمۇ؟

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”سېنىڭ شامدا كۆرگەن چۈشۈڭ“ دېۋىدى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ پىشانىسىگە سۆيىدى ۋە:

– شاھادەت ئېيتىمەنكى، ئىلاھ دىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، سەن ھېچ شۈبھىسىز ئۇنىڭ ئەلچىسى سەن! - دېدى.

ئەبۇنەئىم ۋە ئىبنى ئەسەقىرلار ئىبنى ئابىباستىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەندى: ”خەلقىنى ئىسلامغا دەۋەت قىلسام، ھېچكىم ماڭا قۇلاق سالمىدى ۋە سۆزلىرىمنى رەت قىلدى. ئەمما ئەبۇقۇھافە (ئەبۇبەكرى) گە نېمە دېسەم، شۇنى قوبۇل قىلدى ۋە ھەر ئىشنى تولۇق بەجا كەلتۈردى.“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇسۇلمان بولغاندىن باشلاپ تاكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغىچە ھەر دائىم ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ھەج ۋە ئەسكىرىي يۈرۈشلەرنى تاپشۇرغاندىن باشقا ۋاقتلاردا، مەيلى تىنچلىق ۋاقتلىرى بولسۇن ياكى سەپەرلەردە بولسۇن، ھېچقاچان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئايرىلىپ قالمىدى. جەڭلەردە، مۇھىم ۋەقەلەردە ھەر ۋاقت ئۇنىڭ يېنىدا ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ھىجرەت قىلدى، ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولۇش ۋە ھەق دەۋاسى يولىدا ئۇنىڭ بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ كۈرەش قىلىش ئۈچۈن ئۆز ئائىلىسىنى يالغۇز تاشلاپ قويدى، غاردىكى ناھايىتى خەتەرلىك پەيتلەردە يەنە ئۇنىڭ يېنىدا ئىدى. **اللھ تائالا ئۇ ئىككىسىنىڭ ئەھۋالىنى مۇنداق دەپ تەسۋىرلەيدۇ:** ﴿ئەينى زاماندا ئۇ ئىككىسى غاردا ئىدى. (رەسۇلۇللاھ) ھەمراھىغا: «غەم قىلمىغىن، اللھ ھەقىقەتەن بىز بىلەن بىللە» دېدى.﴾^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا كۆپ قېتىم يار - يۆلەك بولغان ۋە قىيىن كۈنلەردە ئۇنىڭغا ئاجايىپ ساداقەتمەنلىك كۆرسەتكەنىدى. بولۇپمۇ، ھەممە ئادەم ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ كەتكەن ئوھۇد ۋە ھۈنەين جەڭلىرىدە قەھرىمانلارچە ئېلىشىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىغانىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مەرت ۋە ئەڭ جەسۇرلىرىدىن بىرى ئىدى. قاتتىق جەڭلەردە ئۆز ئورنىدىن ھەرگىز ئايرىلماي، بار كۈچى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قوغداشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ھەمزە، ھەزرىتى ئەلى، زۇبەير ئىبنى ئەل ئاۋام ۋە ئەبۇدۇجانەلەردەك دۈشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىشكە پۇرسەت تاپالمىغانىدى ۋە جەڭلەردە دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش جەھەتتە نامى ئۇلارنىڭكىدەك كۆپ يېيىلمىغانىدى. چۈنكى ئۇرۇش قەھرىمانلىرى ئۆزلىرى ئۆلتۈرگەن ۋە ئەسىرگە ئالغان دۈشمەن سانىنىڭ ئاز - كۆپلىكىگە قاراپ داڭق چىقىراتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ جەڭلەردىكى ئەھۋالى باشقا ئىسلام قەھرىمانلىرىنىڭكىدىن پەرقلىق ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەردائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇنى قەھرىمانلارچە قوغدايتتى، ئۇنىڭغا يۈزلەنگەن ھۇجۇملارغا ئۆز بەدىنىنى قالدۇرۇپ قارشىلىق كۆرسىتەتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بەكمۇ پەزىلەتلىك ۋە ھەددىدىن زىيادە مەرد ئىدى. مال - بايلىقنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك اللھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ يولىغا قىلچە ئىككىلەنمەي سەرپ قىلىۋېتەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ھەققىدە مۇنۇ ئايەت چۈشكەنىدى:

سۈرە تەۋبە 40 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

﴿پاكلىنىش ئۈچۈن مال - مۈلكىنى (ياخشىلىق يوللىرىغا) سەرپ قىلىدىغان ئادەم ئۇنىڭدىن (يەنى ئوتتىن) يىراق قىلىنىدۇ.﴾¹

ئەھمەد ئىبنى ھەنبەلنىڭ ئەبۇھۇرەيرەدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى مۇنداق دېگەنىدى: “ھېچبىر مال ماڭا ئەبۇبەكرى پىغشىلىغان مالدەك يارىمىدى.”

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئەبۇبەكرى كۆزلىرى ياشاڭغىرىغان ھالدا:

– ئى رەسۇلۇللاھ! مېلىم ۋە جېنىمنى پىدا قىلغىلى سەندىن ياخشىراق بىرى بارمىدى؟! - دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇسۇلمان بولغان ۋاقىتتا 40 مىڭ دىنارى بار ئىدى. ئۇبۇ بايلىقىنىڭ ھەممىسىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تاپشۇرۇلغان ئىسلام دەۋاسى ئۈچۈن ئاتىۋەتتى. ھىجرەت قىلغان كۈنى ئۇنىڭ قولىدا بەش مىڭ دىناردىن باشقا ھېچنېمىسى قالمىغانىدى.

ئەبۇ داۋۇد ۋە تىرمىزى قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ: “بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنى مال سەدىقە قىلىشقا بۇيرىدى. دەل شۇ چاغلاردا قولۇمدا ناھايىتى كۆپ بايلىق بار ئىدى. مەن ئۆز - ئۆزۈمگە: ئەگەر پەزىلەتتە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان بىر كۈنۈم بار بولسا، بۈگۈن شۇ كۈننىڭ دەل ئۆزىدۇر، - دېدىم ۋە مېلىمنىڭ يېرىمىنى ئاتماقچى بولدۇم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا:

– ئائىلەڭگە بىر نەرسە ئېلىپ قويدۇڭمۇ؟ - دېدى. مەن:

– مېلىمنىڭ يېرىمىنى ئېلىپ قويدۇم، - دېدىم. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى كېلىپ مېلىمنىڭ ھەممىسىنى ئاتىۋەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىنمۇ:

– ھەي ئەبۇبەكرى! ئائىلەڭگە نېمە قويۇپ قويدۇڭ؟ - دەپ سورىدى. ئەبۇبەكرى:

– ئۇلارغا ئاللىنى ۋە ئاللىنىڭ رەسۇلىنى قويۇپ قويدۇم، - دەپ جاۋاب بەردى. شۇ چاغدا مەن: - دېمەككى، ئەبۇبەكرىدىن ئېشىپ كېتەلمىگۈدەكمەن، - دېدىم.”

تىرمىزىنىڭ ئەبۇھۇرەيرەدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى:

”كىم بىزگە بىر ياخشىلىق قىلغان بولسا، ئۇنىڭغا لايىقىدا ياخشىلىق قىلىۋاتىمىز. ئەمما ئەبۇبەكرىگە ئۇنداق قىلالىمىدۇق. ئۇ شۇنداق ياخشىلىقلارنى

قىلىدىكى، ئۇنىڭ ئەجرىنى پەقەت ئاللا تائالا قىيامەت كۈنى ئېھسان قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېچكىمنىڭ مېلى ئەبۇبەكرىنىڭ مېلىدەك پايدىلىق بولۇپ باقمىدى.

ئىسلام دەۋىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، ھەزرىتى ئوسمان، زۇبەير ئىبنى ئەل ئەۋام، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇف، ساد ئىبنى ئەبۇۋەققاس ۋە تەلھە ئىبنى ئەبۇبەكرىنىڭ قاتارلىق مەشھۇر ساھابىلار ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋەسىلىسى بىلەن مۇسۇلمان بولغان ئىدى. بۇلار ئەڭ دەسلەپكى مۇسۇلمانلار بولۇپ، ئۇلاردىن كېيىن ئوسمان ئىبنى مەزئۇن، ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەرراھ، ئەرقەم ئىبنى ئەبۇل ئەرقەم ۋە ئەبۇ سەلەمە ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇل ئەسەد قاتارلىق ساھابىلار مۇسۇلمان بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھويلىسىدا ئۆزى ئۈچۈن كىچىك بىر مەسچىد ياسىۋالغانىدى. ئۇ يەردە ناماز ئوقۇيتتى، قۇرئان تىلاۋەت قىلاتتى. ئەتراپتىكى قوشنىلار بېشىغا توپلىشىۋېلىپ، ئۇنىڭ ناماز ئوقۇشىنى تاماشا قىلىپ، قۇرئان ئاۋازىنى تىڭشايتتى، ئۇ ئەسنادا تۆككەن كۆز ياشلىرىنى كۆرەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالى بىر مۇنچە كىشىنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا سەۋەب بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇسۇلمان بولغانلىقى ئۈچۈن خوجايىنىدىن زۇلۇم كۆرگەن قۇللارنى كۆرسىلا، ئۇلارنى سېتىۋېلىپ، ئازادلىققا چىقاراتتى ۋە بۇنى پەقەت ئاللا رازىلىقى ئۈچۈنلا قىلاتتى. بىر كۈنى، ئۇ ئامىر ئىبنى فۇھەيرە ئىسىملىك بىر قۇلنى ئۇنىڭ خوجايىنى تۇفەيل ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ھارىستىن سېتىۋېلىپ، ئازادلىققا چىقاردى. تۇفەيل ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئۆگەي ئوغلى، يەنى ئۇنىڭ ئايالى ئۇمۇمۇ رۇماننىڭ باشقا ئەردىن بولغان ئوغلى ۋە ھەزرىتى ئائىشەنىڭ ئانا بىر قېرىندىشى ئىدى. ئامىر ئىسىملىك قۇل بولسا، تۇنجى بولۇپ ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ۋە ئاللاغا ئىمان ئېيتقانلىقى ئۈچۈن قاتتىق زۇلۇم چەككەنلەردىن بىرى ئىدى. ئۇ كېيىنچە بەدرى ۋە ئۇھۇد جەڭلىرىگە قاتناشتى، بىئىرى مەئۇنە پاجىئەسى ۋاقتىدا شېھىت بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلال ئىبنى رەبىباھ (بىلال ھەبەشى) نىمۇ خوجايىنىدىن سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە چىقاردى. بىلال ئۇمەييە ئىبنى ھەلەف جەمىھنىڭ قولى بولۇپ، خوجايىنى ئۇنى ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە قىيىنغان ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنى بەش ئوققا (1283 گرامغا تەڭ بىر خىل ئېغىرلىق ئۆلچىمى) ئالتۇن بېرىپ سېتىۋالدى. ئالتۇننى تۆلەپ بولغاندىن كېيىن ئۇمەييە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە:

— ئەگەر چىڭراق تۇرغان بولساڭ، ئۇنى ساڭا بىر ئوققا ئالتۇنغىمۇ سېتىپ بەرگەن بولاتتىم، - دېگەندە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا:

— ئەگەر سەن چىڭ تۇرغان بولساڭ، ئۇنى يۈز ئوققا ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغان بولاتتىم، - دەپ جاۋاب بەردى.

بىلال ھەبەشى ئىسلامغا ناھايىتى ئىخلاسمەن بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇئەزرىنى ئىدى. ئۇ بەدرى ۋە باشقا مۇھىم جەڭلەرنىڭ ھەممىسىگە تولۇق قاتناشتى. ھىجرىيەنىڭ 20 - يىلى شامدا ۋاپات بولدى. ئۆمەييە بولسا، ئىچىگە ئورناپ كەتكەن شىپىرىك ئەقىدىسىدە چىڭ تۇردى ۋە بەدرى غازىتى كۈنى ئۆلتۈرۈلدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى زەننەرى ئىسملىك بىر دېدەكنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىمۇ ئازاد قىلىۋەتتى. بۇ ئايال ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تېخى مۇسۇلمان بولمىغان ۋاقتىدىكى دېدىكى ئىدى. زەننەرى ئىسلامنى قوبۇل قىلغۇچقا، ئۆمەر ئۇنى ئۇرۇپ - دۇمبالايتتى. ئۇ تاياقنىڭ دەستىدە كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. قۇرەيشلەر: "ئۇنى لات ۋە ئۇززا ئوردى (بۇ ئىلاھلىرىمىز ئۇنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىپ قويدى)" دېيىشتى. ئەمما ئۇ كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ: "ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئىش سىلەر دېگەندەك ئەمەس، لات ۋە ئۇززا ئۆزلىرىگە ئىبادەت قىلغانلارنىمۇ تونۇمايدىغان جانسىز نەرسىلەردىن ئىبارەت. ئەگەر رەببىم خالىسا، كۆزلىرىمنى قايتا كۆرەلەيدىغان قىلىپ قويۇشقا ئەلۋەتتە قادىردۇر!" دەپ ئۇلارغا رەددىيە بېرىشتىن يانمىدى. ئاللاھ تائالا ئۇ كېچىسى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە شىپالىق بەردى. بۇ ۋەقەنى كۆرگەن قۇرەيشلەر بۇ قېتىم: "بۇ مۇھەممەدنىڭ سېھىر ئىشلىتىشى بىلەن بولدى" دېيىشتى. شۇ ئىشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنى سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە ئېرىشتۈردى.

قۇرەيشلەر ئىسلامغا بولغان نەپەرت ۋە ئۆچمەنلىكىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق دېيىشتى: "ئەگەر بۇ خەيرلىك بىر دەۋا بولغان بولسا، زەننەرىدەك بىرى بىزدىن بۇرۇن ئۇنىڭ تەرەپدارى بولمىغان بولاتتى!" ئاللاھ تائالا قۇرئاندا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: ﴿كاپىرلار مۆئمىنلەرگە: «ئەگەر (قۇرئان بىلەن ئىسلام دىنى) ياخشى بولىدىغان بولسا ئىدى، ئۇلار (يەنى ئاجىز مۇسۇلمانلار) ئۇنىڭغا بىزدىن بۇرۇن ئىشەنمىگەن بولاتتى» دېدى.﴾^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى يەنە ھەزرىتى ئۆمەر تەۋە بولغان بەنى ئادىي ئائىلىسىدىن مۇسۇلمان بىر دېدەكنى سېتىۋېلىپ، ئازادلىققا چىقاردى. ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن ئۇنىڭغىمۇ زۇلۇم سېلىپ، ئىسلامدىن قايتۇرۇش ئۈچۈن ئۇنى دائىم ئۇراتتى.

ئۇندىن باشقا، بەنى ئابدۇشەمس ئائىلىسىنىڭ بىر دېدىكىنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىمۇ ئازادلىققا چىقاردى.

سۈرە ئەھقاف، 11 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

ساھابىلار ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئەڭ كۆپ مۇداپىئە قىلغىنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بولۇشى مۇمكىن. ھەزرىتى ئەلى مۇنداق دەيدۇ: ”دادام ۋاپات بولۇپ، ئۈچ كۈندىن كېيىن قۇرەيشلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن بىر يەرگە يىغىلىشتى. ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن باشقا ھېچكىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ياردەم قىلمىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئۆرۈمىسى بار بولۇپ، ھۇجۇم قىلىپ كەلگەنلەرنى شۇنىڭ بىلەن يىراقلاشتۇراتتى. بىرىنى تۇرتۇپ، يەنە بىرىنى تارتقان ھالدا: ”رەببىم! ئاللاھ دۇر دېيىشتىن باشقا گۇناھى بولمىغان ۋە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە دەلىل كەلتۈرگەن بىرىنى ئۆلتۈرمەكچىمۇ؟“ دەپ ئۇلارغا رەددىيە بېرەتتى. شۇ ئەسنادا، ھۇجۇمچىلار ئۇنىڭ ئۆرۈملىرىدىن بىرىنى پارچىلاپ تاشلىدى.

بۇخارى رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەيدۇ:

”مەن ئېسىمنى بىلسەم، دادام بىلەن ئانام مۇسۇلمان ئىكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەر كۈنى ئىككى قېتىم (ئەتىگەن ۋە ئاخشىمى) بىزنىڭ ئۆيىگە يولۇقۇپ تۇراتتى. مۇشرىكلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا قىلغان زۇلۇمى چىدىغۇسىز دەرىجىگە بېرىپ يەتكەندە، دادام ئەبۇبەكرى ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلىش ئۈچۈن مەككىدىن ئايرىلدى.

ئۇ ”بەرقۇل غەمەد“ دېگەن يەرگە كەلگەندە، قەررا رايونىنىڭ بېگى مالىك ئىبنى دەغنىگە يولۇقۇپ قالدى. ئۇ ئادەم:

- ھەي ئەبۇبەكرى! نەگە ماڭدىڭ؟ - دەپ سورىدى. ئەبۇبەكرى:

- خەلقىم مېنى ئۆز يۇرتۇمدىن قوغلىدى. بىر بېشىمغا جاھاننى ئايلانغىچە ئاللاھ غا خاتىرجەم ئىبادەت قىلىۋالغىلى ماڭدىم، - دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئىبنى دەغنى:

- ئى ئەبۇبەكرى! سەندەك بىرى ئۆز يۇرتىدىن قانداقمۇ قوغلاندى؟ سەن پېقىرلارنى كىيىندۈرسەن، خىش - ئەقربالرىڭغا كۆڭۈل بۆلسەن، يېتىم - يېسىرلارغا ياردەم قولىڭنى سۇنسىن، مېھماندوست ۋە ھەق تەرەپدارى تۇرساڭ؟! مەن ساڭا كېپىل بولاي، ساڭا ھېچكىم چىقىلالمايدۇ. سەن كەينىڭگە قايت ۋە رەببىڭگە ئۆز يۇرتۇڭدا ئىبادەت قىل! - دەپ ئۇنى مەككىگە قايتۇرۇپ كەلدى. شۇ كۈنى كەچتە قۇرەيش چوڭلىرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارغا:

- ماڭا قاراڭلار! ئەبۇبەكرىدەك بىرىنى ئۆز يۇرتىدىن قوغلاشقا بولمايدۇ. سىلەر پېقىرنى كىيىندۈرىدىغان، خىش - ئەقربالرىڭغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، يېتىم - يېسىرلارغا ياردەم قولىنى سۇنىدىغان، مېھماندوست ۋە ھەق تەرەپدارى بولغان مۇنداق ئۆلگىلىك كىشىنى ئۆز يۇرتىدىن قوغلىۋېتىشكە قانداق پېتىندىڭلار؟! -

دەپ ئۇلارنى ئەيىبلەدى. قۇرەيشلەر ئۆز كۆڭۈللىرىدە ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا:

– ئەبۇبەكرىگە ئېيتىپ قوي! ئۇ ئىبادىتىنى ئۆيىدە قىلسۇن، بىر نېمە ئوقۇسىمۇ ئۆيىدە ئوقۇسۇن. ئەمما بۇ ئىشلارنى سىرتتا، ئاشكارا قىلىپ بىزنىڭ ئارامىمىزنى بۇزمىسۇن! بىز ئايال - بالىلىرىمىزنىڭ ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قاراپ يولدىن چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيمىز، - دېيىشتى. ئىبنى دەغنى ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئەبۇبەكرىگە يەتكۈزدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئەبۇبەكرى ئىبادىتىنى ئۆيىدە مەخپىي داۋاملاشتۇردى. ئۆيىنىڭ سىرتىدا ھېچقانداق نەرسە ئوقۇمايتتى. ئەمما بۇ زۇلۇملار قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنى قاتتىق ئازابلىنىدىغان ۋە كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكىدىغان قىلىپ قويدى. قۇرئان ئوقۇغانىپىرى ياشلىرى تاراملاپ تۆكۈلەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالى قۇرەيش چوڭلىرىنى ئەندىشگە سېلىپ قويدى. ئۇلار تەكرار ئىبنى دەغنىگە ئادەم يوللىدى. ئۇ چاقىرىققا بىنائەن يېتىپ كەلدى. قۇرەيشلەر ئۇنىڭغا:

– ئەي ئىبنى دەغنى! بىز سېنىڭ كېپىللىقىڭدا بولغاچقا، ئۇنى پەقەت ئۆيىنىڭ ئىچىدە ئىبادەت قىلىش شەرتى بىلەن ئارىمىزغا قوبۇل قىلغانىدۇق. ھالبۇكى، ئۇ چەكلىنىپ ئېشىپ ئۆيىگە بىر مەسچىد سېلىۋېلىپ، ئۇ يەردە ئوچۇق - ئاشكارا ئىبادەت قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئاۋازدا قۇرئان ئوقۇۋاتىدۇ. بىز ئۇنىڭ بالا - چاقىمىزنى يولدىن چىقىرىۋېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەۋاتىمىز. سەن دەرھال ئۇنى توسقىن! ئەگەر ئىبادىتىنى ئۆيىنىڭ ئىچىدە، مەخپىي قىلسا، ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېمەيمىز. ئەكسىچە قىلىدىغان بولسا، ئۇ پاناھلىق تەلپىنى ياندۇرىۋالسۇن، بىز ساڭا ھۆرمەتسىزلىك قىلىشنى خالىمايمىز. ئەمما ئۇنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا ئىبادەت قىلىشىغا يول قويمىمىز! - دېيىشتى. ئىبنى دەغنى ئەبۇبەكرىنىڭ يېنىغا كېلىپ مۇنداق دېدى:

– ساڭا قايسى شەرتلەر بىلەن كېپىللىق قىلغانلىقىمنى بىلسەن. سەن يا ئۇ شەرتلەرگە بويسۇن ياكى ماڭا قىلغان پاناھلىق تەلپىڭنى قايتۇرىۋالغىن! چۈنكى مەن ئەرەب خەلقىنىڭ (باشقىلارنىڭ مېنىڭ ھىمايەمدىكى بىرىگە زىيانكەشلىك قىلىشى ئارقىلىق) ماڭا ھۆرمەتسىزلىك قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىشنى خالىمايمەن، - دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

– ئۇنداقتا مەنمۇ سېنىڭ كېپىللىقىڭدىن چىقىپ، بىر ئاللاھنىڭ كېپىللىقىغا ئۆتتۈم، - دېدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ بۇ مەزگىللەردە مەككىدە ئىدى. مۇشرىكلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا قىلغان بېسىمى قاتتىق ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. شۇ كۈنلەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مەدىنە ۋەكىللىرى ئارىسىدا ئىككىنچى قېتىملىق

ئەقەبە^① ئۇچرىشىشى بولۇپ ئوتتى. بۇ، ھىجرەتتىن بىر يىل بۇرۇن، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 12 - كۈنى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن مەككە مۇسۇلمانلىرىغا مۇنداق دېدى: ”سەلەر ھىجرەت قىلىدىغان يۇرتىڭىزنىڭ ئىككى سايلىقىنىڭ ئارىسىدا بۈك - باراقسان خورمىلىقى بولغان بىر دىيار ئىكەنلىكىنى كۆردۈم.“ شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلار ئاستا - ئاستا مەدىنىگە قاراپ كۆچۈشكە باشلىدى. ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغان مۇسۇلمانلارمۇ، كېيىنچە، مەدىنىگە قايتىپ ئۇلارغا قېتىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قېلىپ قالغان ساھابىلىرىنىڭمۇ ھىجرەت قىلىشىغا ئەمىر قىلىپ مۇنداق دېدى:

”اللھ تائالا سەلەرگە خاتىرجەم ياشايدىغان يۇرت ۋە بىر مۇنچە مۇسۇلمان قېرىنداش بەخش ئەتتى.“ ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان مۇسۇلمانلار توپ - توپ بولۇپ يولغا چىقىپ، مەككىدىن ئايرىلىپ مەدىنىگە كۆچتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى اللھ دىن رۇخسەت كېلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. مەككىدە پەقەت قاماققا ئېلىنغان ۋە باشقىلار تەرىپىدىن ئالدىنغان مۇسۇلمانلارلا قالغانىدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋە ھەزرىتى ئەلىمۇ تېخى ھىجرەتكە چىقمىغانىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھىجرەتكە چىقىش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىر قانچە قېتىم رۇخسەت سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: ”ئۈمىدىم شۇكى، ماڭمۇ اللھ دىن رۇخسەت كېلىپ قالار“ دېۋىدى، ئۇ: ”ئانا - ئانام ساڭا پىدا بولسۇن! سەنمۇ ھىجرەت قىلماقچىمۇ؟“ دەپ سۆيۈنۈپ كەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ھەئە“ دېدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ھىجرەت قىلىش ئۈچۈن، بالدۇر يولغا چىقىشتىن ۋاز كەچتى ۋە دەرھال يېنىدىكى ئىككى تۈگىگە قۇمۇش پۆپىكىدىن قىلىنغان يەمنى كۆپلەپ بېرىپ، سەپەرگە تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى.

نەھايەت، رەبئۇلئەۋۋەل ئېيىنىڭ باشلىرىدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭمۇ ھىجرەت قىلىشى ئۈچۈن اللھ تەرىپىدىن رۇخسەت كەلدى. شۇ كۈنى ئادىتىنى بۇزۇپ، چۈش ۋاقتى بىلەن ئەبۇبەكرىنىڭ يېنىغا كىردى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئادەتتە ئەتىگەن ۋە ئاخشام ۋاقتلىرىدىلا ئۇنىڭغا يولۇقۇپ ئۆتەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا رۇخسەتنىڭ ۋەھىيى ئارقىلىق كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭدىن: ”دادام ساڭا پىدا بولسۇن! بىللە ماڭامدۇق؟“ دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”شۇنداق“ دېگەندى، ئەبۇبەكرى خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى ۋە: ”ئى اللھ نىڭ ئەلچىسى! شۇ ئىككى ئۇلاقتىن بىرنى تاللىغىن“ دېدى ۋە ياخشىسىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، مىنىشكە تەكلىپ قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”مەن مېنىڭ بولمىغان نەرسىگە مىنەلمەيمەن“ دەپ

ئەقەبە - مەككە بىلەن مەدىنە ئارىسىدىكى بىر تۆپىلىك.

ئەبۇبەكرىنىڭ تەكلىپىنى چىرايلىقچە رەت قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى يالۋۇرغان ھالدا: ”بۇ سېنىڭكى، ئى رەسۇلۇللاھ!“ دېسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”بۇنى قانچىلىك پۇلغا ئالغان بولساڭ، مەن شۇ پۇلنى تۆلىمەي تۇرۇپ مەنەلمەيمەن“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”مۇنچىلىك پۇلغا ئالغانىم“ دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنچىلىك پۇلنى تۆلىگەندىن كېيىن، ئاندىن تۆگىنى قوبۇل قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى بىلەن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئارىسىدىكى دوستلۇق مۇناسىۋىتىنىڭ شۇنچىلىك چوڭقۇرلۇقىغا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ پۈتۈن مال - بايلىقىنى ئىسلام دەۋاسى ئۈچۈن ئاتىۋەتكەنلىكىگە ۋە بۇ يولدا قانچىلىك مال سەرپ قىلغانلىقىغا قارىماي، بىر مۇسۇلماننىڭ ئىشلىگۈدەك كۈچى بولسىلا، باشقا بىر مۇسۇلمانغا يۆلىنىۋېلىشىنى، بولۇپمۇ، بىر رەھبەرنىڭ ئۆز قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئەجىر - مېھنىتىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشىنى ياقتۇرمىغاچقا، ئۆزىنىڭ شۇنداق ئىشقا دۇچ كېلىپ قېلىشىنى پەقەتلا خالىمايتتى، شۇنداقلا، بۇ جەھەتتەمۇ پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا ئۆلگە بولغان ئىدى.

تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەمراھى بىلەن بىرلىكتە سەۋر غارىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار ئۆزلىرىگە يول باشلىماقچى بولغان ئابدۇللاھ ئۇرەيقد بىلەن ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇچرىشىشقا كېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىككى تۆگىسىمۇ ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلغانىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى يولدا بىردەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭسا، بىردەم كەينىدە قالاتتى ۋە بەزىدە بىر دەم ئوڭ، بىردەم سول تەرىپىگە ئۆتۈپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ماڭاتتى. ئۇنىڭ بۇ ھولۇقۇشىنى سەزگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئى ئەبۇبەكرى! نېمانچىۋالا ھولۇقۇپ كېتسەن؟ مەن سېنىڭ بۇنداق قىلغىنىڭنى ھېچ كۆرمىگەندىم“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

”ئى اللەنىڭ ئەلچىسى! ئالدىمىزدىن بىرى ھۇجۇم قىلىپ كېلەرمىكىن دەپ ئالدىغا ئۆتتۈم، ئارقاڭدىن بىرى پايلاپ كېلىۋاتقان بولسا دەپ كەينىگە چېكىندىم، بەزىدە ئوڭ ۋە بەزىدە سول تەرىپىڭدە مېڭىپ، سېنى يان تەرەپتىن قوغداشنى ئويلاشتم. ساڭا بىر يامانلىق كېلىپ قالارمىكىن دەپ قورقۇۋاتمەن، قالغىنىغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ“ دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى غارىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بۇرۇن كىرىپ، ئىچىنى تازىلاپ تۈزەشتۈردى. غارنىڭ تاملىرىدا بىر قانچە تۆشۈك بار ئىدى، ئەبۇبەكرى سىرت كىيىملىرىنى يىرتىپ، تۆشۈكلەرنى ئەتتى. ئەمما ئىككى تۆشۈك ئوچۇق قالدى. ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئىچىگە چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىرگەندىن كېيىن، ئەبۇبەكرىمۇ ئولتۇرۇپ، ئايىقى بىلەن ئوچۇق قالغان تۆشۈكلەرنى ئەتتى. ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بېشىنى ئۆزىنىڭ قۇچىقىغا قويۇپ

يېتىپ بىردەم ئارام ئېلىۋېلىشنى ئۆتۈندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق قىلدى ۋە ئۇيغۇغا كەتتى.

دەل شۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ پۇتىنى چايان چاقتى. ئەمما ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ راھىتىنى بۇزماسلىق ۋە ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئورنىدىن قىمىلدىمىدى. لېكىن پۇتى قاتتىق ئېچىشىپ كەتكەنلىكتىن كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك يۈزىگە تامچىپ كېتىپ، ئۇنى ئويغىتىۋەتتى.

”نېمە بولدۇڭ؟ ئى ئەبۇبەكرى!“ دەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”ئاتا - ئانام ساڭا قۇربان بولسۇن! مېنى چايان چېقىۋالدى، ئى رەسۇلۇللاھ!“ دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورنىدىن تۇرۇپ، چايان سوققان يەرگە تۈكۈرۈۋىدى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ ئاغرىقى دەرھال بېسىقىپ، جېنى راھەتلىنىپ قالدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ ھەر ئاخشىمى غارغا كېلىپ، كېچىنى ئۇلارنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزەتتى ۋە تاڭ ئاتماستىنلا مەككىگە قايتاتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ كېچىنى مەككىدە ئۆتكۈزگەن قىياپەتكە كىرىۋالاتتى. كۈندۈزلىرى خەلقنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى تىڭ - تىڭلاپ، مەلۇمات توپلايتتى ۋە ئاڭلىغانلىرىنى ئاخشىمى ئۇلارغا يەتكۈزەتتى. ئامىر ئىبنى فۇھەيرەمۇ قويللىرىنى سېغىپ، مۇۋاپىق ۋاقىتلاردا ئۇلارغا سۈت توشاتتى. ئۈچ كۈن مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ كەتتى.

ئۈچىنچى كۈنى سەھەردە، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇرەيقدى ئىككى تۈگىنى ئېلىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ قىزى ئەسمامۇ ئۇلارغا سەپەر ئوزۇقى ئېلىپ كەلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار يانلىرىغا ئامىر ئىبنى فۇھەيرەنمۇ ئېلىپ مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مەدىنىگە بېرىپلا بەزگەك كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. ھەزرىتى ئائىشە دادىسىدىن ھال سوراپ كەلگەندە، ئۇ:

ئۆز يۇرتىدا ئەزىزدۇر كىشى،

ھەركىمگە كېلىدۇ بۇ ئۆلۈم ئىشى.

دەپ ئۆز ھەسرەتىنى بايان قىلدى. ھەزرىتى ئائىشە دادىسىنىڭ مەككىگە بولغان بۇ سېغىنىشلىق سۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا يەتكۈزدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئى رەببىم! مەدىنىنى بىزگە مەككىدەك، ھەتتا ئۇنىڭدىمۇ بەكرەك سۆيۈملۈك قىلغىن. بۇ يەردىكى ھاياتىمىزغا سالامەتلىك ئاتا قىلغىن. بىزگە سا ۋە

مۇندى ^① مۇبارەك قىلغىن. بەزگەكى ئىبۇبەكرىدىن ئېلىپ، جۇھفەگە بەرگىن!“ دەپ دۇئا قىلدى.

يولباشچى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇرەيقدە مەدىنىدىن مەككىگە قايتقاندا، ھەزرىتى ئىبۇبەكرىنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھقا دادىسىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر بەردى. شۇنىڭ بىلەن، ئابدۇللاھ پۈتۈن ئائىلىسىنى ئېلىپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلدى. تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ئىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەزىرىدە ھەزرىتى ئىبۇبەكرىنىڭ ئالاھىدە ئورنى بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەدرى كۈنى ساھابىلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندە، ئۇ ناھايىتى ياخشى بىر پىكىر ئوتتۇرىغا قويدى ۋە ئۇرۇش ۋاقتىدا قىلىچىنى قولغا ئېلىپ، جان - جەھلى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قوغدىدى.

ھەزرىتى ئەلى بىركۈنى جامائەتكە خىتاب قىلىۋېتىپ، ئۇلاردىن:

— سىلەر تونۇيدىغان ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسان كىم؟ - دەپ سورىدى. جامائەت ئۇنىڭغا:

— ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمرى! سەن ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسانسەن، - دېيىشتى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى:

— مېنى ئېلىپ ئېيتساق، مەن كىم بىلەن دوغا چۈشسەم، ئۇنى مۇھەققەق يېڭىپ كەلدىم. ئەمما مەن تونۇيدىغان ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسان ھەزرىتى ئىبۇبەكرىدۇر، بەدرى كۈنى، ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قالدۇرغان ئىدى. كېيىنچە ساھابىلەردىن: ”مۇشۇلارنىڭ ھۇجۇمىدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كىم قوغدايدۇ؟“ دەپ سورىۋىدۇق. ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ھەزرىتى ئىبۇبەكرى تېخى ھېچكىم ئاغزىنى ئاچماي تۇرۇپلا قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى.

بەدرى غازىتى مۇسۇلمانلارنىڭ ناھايىتى چوڭ غەلبىسى بىلەن ئاخىرلاشتى. ئىسلام مۇجاھىدلىرى قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ سەرخىللىرىدىن 70 كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، يەنە شۇنچىلىكىنى ئەسىرگە ئالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئەسىرلەر ھەققىدە ساھابىلىرى بىلەن كېڭەشتى. ھەزرىتى ئىبۇبەكرى بۇ ھەقتىكى كۆزقاراشىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى: ”ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! بۇلار بىزنىڭ تاغلىرىمىزنىڭ ئوغۇللىرى، يېقىنلىرىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىز. مەنچە بۇلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بىرەيلى. بەلكىم بۇلاردىن ئالدىنغان مال بىلەن خېلى كۈچلۈك قىلالىمىز.

سا ۋە مۇد: — كونا دەۋردە دائىلىق زىرائەتلەر ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى بولۇپ، بىر سا 3.5 كىلوگرامغا، بىر مۇد بولسا، ئىككى ئۈچۈمغا تەڭ كېلەتتى.

ئەگەر ئالەم بۇلارغا ھىدايەت ئاتا قىلىپ قالسا، تېخىمۇ چوڭ پايدىغا ئىرىشكەن بولىمىز.

ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى رەۋۋال قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ كالىسىنى ئېلىش تەرەپدارلىرى ئىدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ پىكرىنى مۇۋاپىق كۆردى ۋە مۇشرىكلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بەردى. ئەتىسى، ھەزرىتى ئۆمەر رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا كىردى ۋە ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن ئىككىسىنىڭ يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ ئىشقا ھەيران بولغان ھەزرىتى ئۆمەر:

– ئى ئالەم نىڭ ئەلچىسى! نېمىگە يىغلايسىلەر؟ يىغانلارنىڭ سەۋەبىنى ماڭىمۇ ئېيتىڭلار، ئەگەر يىغلىغۇدەك ئىش بولسا، مەنمۇ يىغلاي. ئەگەر يىغلىيالمىساممۇ، بىر ئامال قىلىپ يىغلاشقا تىرىشاي، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا يېقىنلا يەردە تۇرغان بىر تۈپ دەرەخنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: ”سىلەرنىڭ جازاغا تارتىلىشىڭلارغا شۇ دەرەختىنمۇ يېقىن بىر ئارىلىق قالدى. چۈنكى ئالەم تائالا: ﴿پەيغەمبەرگە زېمىندا دۈشمەننى كۆپ ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ (يەنى مۇشرىكلارنىڭ ھەيۋىنىنى يوقىتىپ، ئىسلامغا قۇۋۋەت بەرمەي تۇرۇپ)، ئەسىرلەردىن فىدىيە ئېلىش لايىق ئەمەس ئىدى. (ئى مۆمىنلەر!) سىلەر فىدىيە ئېلىش بىلەن دۇنيا مەنپەئەتنى كۆزلەيسىلەر، ئالەم سىلەرگە ئاخىرەتنى (يەنى ئاخىرەتنىڭ ساۋابىنى) تىلەيدۇ. ئالەم غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئالەم نىڭ (ئوچۇق چەكلەنمىگەن ئىشنى قىلغانلارنى جازالماسلىق دېگەن) ھۆكۈمى ئەزىلىسى بولمىسا ئىدى، (ئەسىرلەردىن) فىدىيە ئالغانلىقىڭلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە زور ئازابقا دۇچار بولاتتىڭلار. (ئى جىھاد قىلغۇچىلار جامائەسى!) غەنىمەت ئالغان نەرسەڭلارنى ھالال ۋە پاك بىلىپ يەڭلار، ئالەم (نىڭ ئەمرىگە مۇخالىپەتچىلىك قىلىش)دىن قورقۇڭلار. ئالەم ھەقىقەتەن مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، (بەندىلىرىگە) مېھرىباندۇر.﴾^① دېگەن ئايەتنى چۈشۈردى“ دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئوغلى ئابدۇرراھمان بەدرى غازىتىغىچە ئىمان ئېيتىمىغان بولۇپ، جەڭ بولغان كۈنى ئۇ مۇشرىك جەڭچىلىرىنىڭ سېپىدا يەر ئالغانىدى. ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن دادىسىغا: ”بىر قېتىم سەن دەل مەن سېنى ئورالايدىغان يەرگە كېلىپ قالغانىدىڭ، ئەمما مەن سېنى ئۇرماسلىق ئۈچۈن، ئۇنى - بۇنى قىلىپ سەندىن يىراقلاشتىم“ دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇبەكرى: ”ئەگەر سېنىڭ ئورنىڭدا مەن بولغان بولسام، كۆزۈمنى يۇممايلا سېنى ئۇرغان بولاتتىم“ دېدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلام ۋە بۇ دەۋا يولىدىكى ھېچبىر ئىشقا ھېسسىياتچان مۇئامىلە قىلمىغانىدى. چۈنكى ئۇنىڭ

سۈرە ئەنفال 67 - دىن 69 - ئايەتكىچە.

ئىسلامدىن ئىبارەت ناھايىتى ئۇلۇغ دەۋاسى بار ئىدى ۋە ئوغلى بۇنىڭغا قارشى چىققان بىر مۇشرىك ئىدى. بۇ دۇنيا ھاياتىدا ئىنسانلار ئارىسىدىكى ماددىي مۇناسىۋەت ھەرقانچە كۈچلۈك بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، بىر مۇسۇلمان بىلەن بىر مۇشرىكنىڭ ئارىسىدا ھەقىقىي سۆيگۈ - مۇھەببەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. **اللھ تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: ﴿اللھ قا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان بىر قەۋمنىڭ اللھ بىلەن ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى بىلەن قارىلاشقانلارنى - ئۇلارنىڭ ئانىلىرى، ئوغۇللىرى، يا قېرىنداشلىرى، يا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولغان تەقدىردىمۇ - دوست تۇتقانلىقىنى كۆرمەيسەن (يەنى ئۇلارنى دوست تۇتۇشى مۇمكىن ئەمەس)، ئەنە شۇلارنىڭ دىللىرىدا اللھ ئىماننى مەھكەم قىلدى ۋە ئۆز دەرگاھىدىن بولغان روھ بىلەن ئۇلارنى كۈچەيتتى، اللھ ئۇلارنى ئاستىدىن ئۈستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۈزىدۇ، ئۇلار جەننەتلەردە مەڭگۈ قالىدۇ، اللھ ئۇلاردىن رازى بولىدۇ، اللھ دىن ئۇلارمۇ مەمنۇن بولىدۇ، ئەنە شۇلار اللھ نىڭ قوشۇنىدۇر، بىلىڭلاركى، اللھ نىڭ قوشۇنى مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر.﴾**

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئوھۇد چېڭىدىمۇ مۇشرىكلارغا قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىدى ۋە ئۇنى جان تىكىپ قوغدىدى.

كېيىن، بەنى مۇستەلىق قەبىلىسى ئۈستىگە يۈرۈش باشلاندى ۋە سەپەر جەريانىدا ھەزرىتى ئائىشەگە قىلىنغان ئۇ مەشھۇر بەتنام ۋەقەسى مەيدانغا كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۆزىگە يىراق تۇغقان بولغان مىستەھ ئىبنى ئەساسە ئىسىملىك كەمبەغەل كىشىگە بۇرۇندىن تارتىپ كۆپ ياخشىلىق قىلغان ۋە ھەردائىم ئىقتىسادىي جەھەتتە ياردەم قىلىپ كەلگەنىدى. ئەمما بۇ شەخسىمۇ ئۇ كۈنكى پىتىنخورلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئىشقا ئاچچىقلانغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: **”اللھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇندىن كېيىن مىستەھكە ھېچقانداق ياخشىلىق قىلمايمەن، ئۇنىڭ ئائىشە ھەققىدە قىلغان بۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھېچنېمە بەرمەيمەن“** دەپ ئۇنىڭغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن اللھ تائالا مۇنۇ ئايەتنى نازىل قىلدى:

﴿ئاراڭلاردا ئەھلى كەرەم ۋە دۆلەتمەن بولغانلار خىش - ئەقربالارىغا، مىسكىنلەرگە ۋە دىن يولىدا ھىجرەت قىلغانلارغا (بىر نەرسە) بەرمەسلىككە قەسەم قىلمىسۇن، (ئۇلارنىڭ گۇناھىنى) گۇناھىنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، اللھ نىڭ سىلەرگە مەغپىرەت قىلىشىنى ياققۇرمامسىلەر؟ اللھ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر.﴾²

سۈرە مۇجادىلە 22 - ئايەت.

سۈرە نۇر، 22 - ئايەت.

بۇ ئايەتنى ئاڭلىغان ئەبۇبەكرى: ”ئەلۋەتتە ئاللاھ نىڭ ماڭا مەغپىرەت ئاتا قىلىشىنى ئارزۇ قىلىمەن“ دېدى ۋە زاماندا مستەھكە قىلغان ياخشىلىقنى قايتىدىن داۋاملاشتۇرۇشقا باشلىدى. ئاندىن: ”ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنىڭغا قىلىدىغان ياردىمىمنى ئەمدى ھەرگىز ئۈزۈپ قويمايەن“ دەپ ۋەدە بەردى.

ھەممەيلەنگە ئايانكى، ھۈدەيبىيەدە تىنچلىق كېلىشىمى تۈزۈلگەن مەزگىلدە، مۇسۇلمانلار كۆپلىگەن دىشۋارچىلىقلارغا يولۇققان ۋە تىنچلىق كېلىشىمنىڭ ئېغىر شەرتلىرى ئاستىدا قىيىن كۈنلەرگە قالغان ئىدى. بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ:

– ئى رەسۇلۇللاھ! سەن ئاللاھ نىڭ ئەلچىسى ئەمەسمۇ؟ – دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

– ئەلۋەتتە! بۇنىڭدا ھېچقانداق شەك يوق، – دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

– ئۇنداقتا، بىز ھەقىقەت ۋە ئۇلار ھەقىقىي ئەمەسمۇ؟ ئۇنداقتا ئىكەن، بىز نېمە ئۈچۈن دۇنيانى دىنىمىزدىن ئەۋزەل كۆرىمىز؟ – دەپ بىرقانچە سوئال سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ سوئاللىرىغا:

– مۇھەققەكى، مەن ئاللاھ نىڭ بەرھەق ئەلچىسىمەن. مەن ئاللاھ نىڭ ھۆكۈملىرىگە قارشى چىقالمايمەن. ئەلۋەتتە! ئۇ ماڭا ياردەم بەرگۈچىدۇر، مېنى ئۈستۈن قىلغۇچىدۇر، – دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاخىرىدا:

– ئوغۇ شۇنداق، ئەمما سەن بىزنىڭ مەككىگە كېلىپ تاۋاپ قىلساق بولىدىغانلىقىنى ئېيتىمغانمىدىڭ؟ – دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

– شۇنداق، ئەمما بۇ يىل ئۈچۈن چوقۇم دېمىگەندىمەن؟! ۋاقتى كەلگەندە ئەلۋەتتە كېلىپ تاۋاپ قىلسەن، – دەپ ئۇنىڭ ئاچچىقىدىن يېنىشى ئۈچۈن تەسەللى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر شۇ ئىشنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ: ”مەن ئەنە شۇ روھى ھالىتىم بىلەن ئەبۇبەكرىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا:

– ئى ئەبۇبەكرى! بۇ بىر ھەق پەيغەمبىرى ئەمەسمۇ؟ – دەپ سورىدىم. ئۇ:

– شەك - شۈبھىسىز شۇنداق، ئى ئۆمەر! – دېدى. مەن:

– ئۇنداقتا، بىز ھەقىقەت، دۈشمەنلىرىمىز ھەقىقىي ئەمەسمۇ؟ نېمە ئۈچۈن دۇنيانى دىنىمىزدىن ئەۋزەل كۆرىمىز؟ – دېگەندەك سوئاللارنى سورىدىم. ئۇ ماڭا ئاچچىقلانغان ھالدا:

– ھەي ئۆمەر! شۇنى بىلگىنىكى، ئۇ ئاللاھنىڭ ھەقىقىي ئەلچىسىدۇر. ئۇ ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىغا قارشى چىقمايدۇ. ئاللاھ تائالا ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىدۇ ۋە ئۇنىڭغا نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ. سەن ئۇنىڭ ئەمرلىرىگە قەتئىي بويسۇن! ئۇ ھەق ۋە توغرا يولدىدۇر، - دېدى. مەن يەنە:

– رەسۇلۇللاھ بىزنىڭ مەككىگە كىرىپ، كەئبىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇۋەپپەق بولالايدىغانلىقىمىزنى ئېيتمىغانمىدى؟ - دەپ سورىدىم. ئۇ:

– بۇ يىل چوقۇم بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىمۇ؟ - دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. مەن: - ياق، - دېدىم. ئۇ:

– ئۇنداقتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام (ھېچ شۈبھىسىزكى، مەيلى بالدۇر ياكى كېيىن بولسۇن) كەئبىگە كىرىپ، ئۇنى تاۋاپ قىلىشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ، - دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ھەزرىتى ئۆمەرگە بەرگەن جاۋابى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەرگەن جاۋاب بىلەن ئوپمۇ ئوخشاش ئىدى.^①

ھىجرىيەنىڭ يەتتىنچى يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى بەنى فەزارانىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغان قوشۇنغا قوماندان قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇ بۇ ئەسكىرىي يۈرۈشتە چوڭ غەلبە قازىنىپ، كۆپلىگەن غەنمەت بىلەن ھېچقانداق چىقىمىز قايىتىپ كەلگەنىدى.

شۇنداقلا، تەبۇك غازىتىدا ۋە جەڭ ئەڭ قىززىغان ۋاقىتلاردا ئىسلام بايرىقى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ قولىدا بولاتتى.

ھۈنەين جېڭىدا مۇسۇلمانلار سان جەھەتتىن ئۈستۈنلۈكى بىلەن ئۆزلىرىدىن پەخىرلىنىپ، مەغرۇرلىنىپ كەتكەنىدى. ھالبۇكى، ئادەم سانىنىڭ كۆپلۈكى ھېچقانداق ئىشقا يارىمىدى. جەڭ بولغان ۋادىنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىدىن قىستاپ كەلگەن دۈشمەننىڭ چاپراس ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ۋە قىلتاققا چۈشۈپ، ئوق يامغۇرى ئاستىدا كىيىك بالىسىدەك ھەر تەرەپكە قاراپ قېچىشقا باشلىدى.

دەل شۇ پەيتلەردە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى، ئابباس ئىبنى فازىل، ئەبۇسۇفيان ئىبنى ھارس (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى)، ئۇنىڭ قېرىندىشى رابئە ئىبنى ھارس ۋە ئۇسامە ئىبنى زەيد قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن ئايرىلماي، ئۇنى قەھرىمانلارچە قوغدىدى.^②

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 4 - جىلد، 301 -، 302 - بەتلەر.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 4 - جىلد، 301 -، 302 - بەتلەر.

بۇ دەسلەپكى ھولۇقۇشتىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ئاستا - ئاستا ئۆزلىرىنى ئوڭشىۋالدى ۋە ھەزرىتى ئابباسنىڭ چاقىرىقىغا بىنائەن ھەممەيلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ، جەڭگە قايتا كىرىشىپ كەتتى. ئاخىرىدا، اللە تائالا ئۇلارغا غەلبە ئاتا قىلىپ، مۇشۇرىكلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى.^①

ھىجرىيەنىڭ توققۇزىنچى يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى ھەج كارۋىنىغا ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ئىش، ئەبۇبەكرى تەبۇك غازىتىدىن قايتىپ تەخمىنەن ئۈچ ئايدىن كېيىن بولغان ئىدى. ھەج كارۋىنىدا 300 كىشى بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا يىگىرمىگە يېقىن قۇربانلىق مال قوشۇپ قويدى. ئەبۇبەكرىمۇ بەش تۇياق مال ئېلىۋالغانىدى. ھاجىلار يولغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن، تەۋبە سۈرىسى نازىل بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەرھال ھەزرىتى ئەلىنى جابدۇپ، بۇ سۈرىدىن 40 ئايەت بىلەن ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەۋەتتى.

ھەزرىتى ئەلى بۇ ئايەتلەرنى تەۋرىيە كۈنى، ھارپا كۈنى، ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنى ۋە نەفىرى ئەۋۋەل كۈنى^② توپلانغان مۇسۇلمانلارغا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خىتابىدىن^③ كېيىن ئوقۇپ، ئېلان قىلدى.

بىر مەزگىللەردە، مەدىنە ئەتراپىدىكى قۇبە دېگەن يەرگە جايلاشقان ۋە ئەۋس قەبىلىسىنىڭ بىر ئايمىقى بولغان ئامىر ئىبنى بەنى ئەۋق ئارىسىدا سۈركىلىش يۈز بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئارىلىرىنى تۈزەپ قويۇش ئۈچۈن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، مۇئەزرىنى بىلال ھەبەشىگە ئۆزىنىڭ نامازىغا ئۈلگۈرۈپ كېلەلمىسە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى جامائەتكە ئىمام قىلىپ، نامازنى ئوقۇۋېرىشىنى تاپىلاپ قويدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاقتىدا قايتىپ كېلەلمىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى جامائەتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، نامازنى باشلاي دەپ تۇرۇشىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسچىدكە كىرىپ كەلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەبۇبەكرىگە نامازنى داۋاملاشتۇرۇشىنى ۋە جامائەتنى قوزغىماسلىقى ئۈچۈن شۇنچە ئىما - ئىشارەت قىلغان بولسىمۇ، ئۇ ھۆرمەت يۈزىدىن كەينىگە چېكىندى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئالدىغا ئۆتۈپ، ئىماملىق قىلدى. ناماز ئاياغلاشقاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 243 - بەت.

تەۋرىيە كۈنى: ھارپا كۈنىدىن بىر كۈن بۇرۇن، يەنى زۇلھەججە ئېيىنىڭ بىرىنچى كۈنى بولۇپ، بۇ كۈنى ھاجىلار ئاراپات تېغىغا چىقىشقا باشلايدۇ.

ھارپا كۈنى: قۇربان ھېيتتىن بىر كۈن بۇرۇن، يەنى زۇلھەججە ئېيىنىڭ توققۇزىنچى كۈنى. نەفىرى ئەۋۋەل كۈنى: بىرىنچى كۆچۈش كۈنى دېگەنلىك بولۇپ، ھېيتنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ۋە ئەيىمى تەشرىقنىڭ ئىككىنچى كۈنىگە توغرا كېلىدۇ.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 268 - بەت.

— ئى ئەبۇبەكرى! ساڭا شۇنچە ئىشارەت قىلسام، نېمە ئۈچۈن نامازنى داۋاملاشتۇرمىدىڭ؟ - دەپ سورىدى. ئەبۇبەكرى:

— ئەبۇقۇھافەنىڭ ئوغلى ئاللىنىڭ ئەلچىسىگە ئىماملىق قىلىشقا لايىق ئەمەس، - دەپ ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان ساداقىتى ۋە ھۆرمىتىنى يەنە بىر قېتىم ئىپادىلىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنىڭ سەمىگە شۇنى سېلىپ ئۆتتى: ”سىلەر ناماز ئوقۇۋاتقاندا (بەكمۇ جىددىي ۋە خەتەرلىك) بىر ۋەقەگە دۇچ كېلىپ قالساڭلار، يېنىڭلاردىكىلەرگە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن (ناماز ئوقۇۋاتقان) ئەر كىشى بولسا، يۇقىرى ئاۋازدا سۇبھاناللاھ دېسۇن، ئەگەر ئايال كىشى بولۇپ قالسا، چاۋاك بىلەن بىلدۈرسۇن!“

نەقىل قىلىنغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەيدۇ: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ كەتكەن بىر ۋاقىتتا، بىلال كىرىپ ئۇنى نامازغا چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئەبۇبەكرىگە دەڭلار، ئۇ جامائەتكە ئىمام بولۇپ بەرسۇن! - دېدى. مەن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! ئەبۇبەكرى بەكمۇ نازۇك بىر ئىنسان، ئۇ سېنىڭ ئورنىڭغا ئۆتسە، ھاياجانلىنىپ كېتىپ، جامائەتكە ئاۋازىنى يەتكۈزەلمەيدۇ. بۇيرۇق قىلساڭ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەر ئىمام بولۇپ بەرسە بولمامدۇ؟ - دېدىم.

ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىسقا ھەم جىددىي تۈستە تەكرارلاپ:

— ئەبۇبەكرىگە دەڭلار، ئۇ جامائەتكە ئىمام بولسۇن! - دېدى. بۇ قېتىم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قىزى ھەفسەدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مېنىڭ دېگەنلىرىمنى يەنە دېيىشىمنى تەلەپ قىلدىم. ئۇمۇ بېرىپ شۇ گەپنى قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم تېخىمۇ جىددىيلەشكەن ھالدا:

— سىلەرمۇ يۈسۈفنىڭ ھەمراھىغا ئوخشاشسىلەر (يۈسۈفنى يولدىن چىقارماقچى بولغان زۇلەيخاغا ئوخشاشسىلەر دېمەكچى)، دەرھال ئەبۇبەكرىگە ئېيتىڭلار، جامائەتكە ئىمام بولسۇن! - دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ئەبۇبەكرىگە خەۋەر بېرىلدى. جامائەت نامازغا تۇراي دەپ تۇرۇشىغا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنى خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلىپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاستا قەدەملەر بىلەن مەسچىدكە چىقتى. ئەبۇبەكرى ئۇنى ئاۋازىدىن تونۇپ، مېھرابتىن كەينىگە چېكىنمەكچى بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: ”ئورنىڭدىن مىدىرلىما!“ دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ سول تەرىپىدە ئولتۇردى. بۇ ۋەزىيەتتە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جامائەتكە ئولتۇرۇپ تۇرۇپ ئىماملىق قىلغان بولدى. ئەبۇبەكرى ئۆرە تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلدى، جامائەت بولسا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ئىقتىدا قىلدى.

نامازدىن كېيىن، جامائەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ياخشىلىنىپ قالدى دەپ ئويلاپ تارقىلىشتى، ئەبۇبەكرىمۇ شۇنداق دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

– ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھ نىڭ لۇتىنى بىلەن سېنى خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك كۆردۈم. بۈگۈن ھاريجە قىزى ھەبىبەنىڭ يېنىغا بارماقچى ئىدىم، رۇخسەت قىلارسەنمۇ؟ – دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

– ئەلۋەتتە! – دەپ ئۇنىڭغا ماقۇللۇق بىلدۈردى، ئاندىن ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. ئەبۇبەكرىمۇ مەدىنە سىرتىدىكى ئالىيە رايونى سىنھ مەھەللىسىگە جايلاشقان ئۆيىگە كەتتى. شۇ كۈنى كەچتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولدى. ئەبۇبەكرى ئۆيىدىن قايتىپ، مەسچىد ئالدىغا كەلگەندە، بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر خەلىق خىتاب قىلىپ مۇنداق دەۋاتتاتتى: ”مۇناپىقلارنىڭ بەزىلىرى رەسۇلۇللاھنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئېيتىشماقتا. ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ۋاپات بولمىدى. ئۇ پەقەت ئومران ئوغلى مۇسا رەببىنىڭ ھۇزۇرىغا چىقىپ، قىرىق كۈن تۇرۇپ، پىتنە - پاسات تېرىلغاندىن كېيىن قايتىپ كەلگەندەك، رەببىنىڭ ئالدىغا كەتتى. ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مۇسا قايتىپ كەلگەندەك ئۇمۇ قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنى «ئۆلدى!» دېگەنلەرنىڭ قول ۋە ئاياقلىرى كېسىلىدۇ.“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مەسچىدتە بولۇۋاتقان ئىشلارغا پەرۋا قىلماي، ئۈدۈل ئائىشەنىڭ ھۇجرىسىغا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ جەسىدىنىڭ قېشىغا كىردى. ئۇنىڭ مۇبارەك بەدىنى ھۇجرىنىڭ بىر تەرىپىدە ئۈستى يېپىلغان ھالدا تۇراتتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى يېقىنلىشىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يۈزىنى ئاچتى ۋە ئېگىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى ھۆرمەت بىلەن سۆيىدى. ئاندىن ئۆزىگە خاس تەمكىنلىك بىلەن: ”ئاتا - ئانا ساڭا پىدا بولسۇن! ھەقىقەت شۇكى، سەن ئاللاھ نىڭ ساڭا تەقدىر قىلغان ئۆلۈمىنى تېتىغان بولدۇڭ. ئەمما بۇندىن كېيىن ساڭا ئۆلۈم يوقتۇر“ دېدى.

ئۇ سۆزلىرىنى تۈگىتىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يۈزىنى ياپتى ۋە مەسچىدكە چىقتى. ھەزرىتى ئۆمەر تېخىچە جامائەتكە خىتاب قىلىۋاتاتتى. ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا: ”ئۆزەڭنى بېسىۋېلىپ، مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سال!“ دەپ چىرايلىقچە ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، ھەزرىتى ئۆمەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ سۆزىنى مەجبۇرىي بۆلدى ۋە خەلىقكە: ”ئى خالايىق! كىم مۇھەممەدكە ئىمان ئېيتقان بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، مۇھەممەد ۋاپات بولدى. ئەمما كىم ئاللاھ غا ئىمان ئېيتقان بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، ئاللاھ ھاياتتۇر ۋە مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ“ دېدى. ئاندىن مۇنۇ ئايەتنى ئوقۇدى:

﴿مۇھەممەد پەقەت بىر پەيغەمبەردۇر، ئۇنىڭدىن بۇرۇن كۆپ پەيغەمبەرلەر ئوتتى (ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆز ئەجلى بىلەن ئۆلگەن، بەزىلىرى باشقىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن)؛ ئۇ ۋاپات بولسا ياكى ئۆلتۈرۈلسە، ئارقاڭلارغا يېنىۋالامسىلەر (يەنى ئىماندىن يېنىپ مۇرتەد بولامسىلەر)؟ كىمكى ئارقىسىغا يېنىۋالدىكەن (يەنى مۇرتەد بولدىكەن)، ئۇ ئاللاھقا قىلچە زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ، ئاللاھ شۈكۈر قىلغۇچىلارنى مۇكاپاتلايدۇ.﴾

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە قۇلاق سالغان خەلق بۇ ئايەتنى خۇددى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقاندا ھېسسىياتقا چۆمدى. ئىش ئايدىڭلاشتى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان ئىدى. ساھابىلەر ئەمدى ئۇنى كۆرەلمەيتتى، مۇسۇلمانلار ئەمدى ئۇنىڭ تەلىم - تەربىيە ۋە كۆرسەتمىلىرىنى ئاڭلىيالمىتتى. مۇسۇلمانلار بەكمۇ چوڭ مۇسەبەتتە دۇچ كەلگەچكە، نېمە قىلارنى بىلەلمەي قېلىشقانىدى. بۇ ئىشنىڭ تەسىرىدە ئارزۇ - ئارمانلىرى سۇغا چىلىشىپ، دۇنيا قاراڭغۇلىشىپ كەتكەندەك بولۇپ كەتتى. ھەممەيلەن خۇددى يولىدىن ئېزىقىپ قالغاندەكلا كۆرۈنەتتى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقىغا ئۇلارنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتاتتى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۆزلىرىدىنمۇ شۇنداقراق مەنە چىقىپ تۇراتتى.^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلام دەۋرىدە ئەنسارلاردىن بولغان ھارىجە قىزى ھەبىبەگە ئۆيلەنگەنىدى. ئەمما ئۇ ئايالى ھامىلە ۋاقتىدا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، ئۆمۈمۈ گۈلسۈم ئىسىملىك قىزى تۇغۇلدى. كېيىن، بۇ ئايالىنى تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ ئۆز نىكاھىغا ئالدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر يەنە ئۆمەيس بىننى ئەسماغىمۇ ئۆيلەنگەنىدى. بۇ ئايال بۇرۇن ھەزرىتى ئەلىنىڭ قېرىندىشى جافەرگە ياتلىق بولغان بولۇپ، جافەر مۇتەجېڭدا شېھىت بولغان ئىدى. ھىجرىيەنىڭ ئونىنچى يىلى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ بۇ ئايالدىن مۇھەممەد ئىسىملىك ئوغلى تۇغۇلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ ئايالىنى ھەزرىتى ئەلى ئۆز نىكاھىغا ئالدى.^②

«ئەل كامىل» ئىبنۇل كەسىر، 2 - جىلد 295 ، - 297 - بەتكىچە؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 5 - جىلد 401 ، - 404 - بەتلەر.
«ئەل كامىل» ئىبنۇل كەسىر 2 - جىلد 385 - بەت.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپىلىكى

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپىلىكىگە تەيىنلىنىشى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مەدىنە خەلقى بولغان ئەنسارلار مەدىنىگە ۋە مۇسۇلمانلارغا بىرىنىڭ باش بولۇشى كېرەكلىكىنى جىددىي ھېس قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى ئەتراپتىكى بەدەۋىيلەر ۋە باشقا قەبىلىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭ ئوتتۇرىغا چىققان بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ، بۇ شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىرمۇنچىلىغان كۆچمەن ئەرەبلەر ۋە قەبىلىلەر تېخى ھەقىقىي مەنىدە ئىمان ئېيتمىغانىدى. گەرچە ئۇلار ئىسلامغا ئىشەنگەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئىمان ئۇلارنىڭ قەلبىگە تولۇق ئورنىشىپ بولالمىغانىدى. بۇ يىڭى ئىسلام دۆلىتىنىڭ كۈچى ۋە نوپۇزىدىن قورققانلىقى ئۈچۈن، پەقەت تىللىرى بىلەن مۇسۇلمان بولغاندەك كۆرۈنەتتى، ئەمما چىن كۆڭلى بىلەن ئىمان ئېيتمىغانىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن قىسقا مۇددەت بۇرۇنلا بەزى يەرلەردە ئىسلامدىن يېنىۋېلىش (رىددەت) ھەرىكەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلانغانىدى.

شۇنداق، ئەنسارلار ئۆزلىرىنىڭ مەدىنىنىڭ ئەتراپىغا يەرلەشكەن بەدەۋىي قەبىلىلەرنىڭ تەھدىتى ئاستىدا قېلىۋاتقانلىقىنى خېلى ئوبدانلا ھېس قىلىشقا ۋە بۇ سەۋەبتىن قاتتىق تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ۋە ئىسلام دەۋاسىنى ئەڭ باشتا ئۇلار (مۇشۇ يەردە) قوللىغان، قولىدىن كەلگىنىچە ياردەم قىلغان، ئۆيلىرىنى مەككىدىن كەلگەن مۇھاجىرلارغا ئاچقان، ئۇلارنى باغرىغا باسقان ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنى قۇرغان ۋە مۇشۇ ئارقىلىق ئەتراپتىكى بەدەۋىي ئەرەب قەبىلىلىرىنى ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرغانىدى.

ئەنسارلار مۇھاجىرلارنىڭ بىر كۈنلەردە (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن) ئەسلى يۇرتى مەككىگە قايتىپ كېتىپ قېلىشىنىمۇ ئويلىشىپ قويۇشقانىدى. چۈنكى مۇھاجىرلار ۋىجدان ئازابىغا چىدىمىغانلىقى ئۈچۈنلا مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈپ كەلگەنىدى. ئۇلار مەككىدىن چىققاندا شەھەر خەلقى تېخى مۇشۇرىك ئىدى، ئەمما كېيىن ھەممىسى مۇسۇلمان بولدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ مەككىگە قايتىپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلار يولغا چىققاندا قورۇ - جايلىرى، مال - ۋارانلىرى، ئېتىز - باغلىرى قالغانىدى. بۇ مەسىلە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تېخى ھاياتتىكى چاغلاردا ئەنسارلارنى ئويلاندۇرۇشقا باشلىغانىدى.

بولۇپمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىنى فەتھ قىلغان كۈندىن بېرى (ھىجرىيەنىڭ سەككىزىنچى يىلى) بۇ ئەندىشە ئۇلارنى ساراسىمىگە سېلىشقا باشلىدى. نىھايەت، ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مەككە فەتھىگە چىقىپ، ھۈنەين چېڭىدا ھەۋزان ۋە ساقىق قەبىلىلىرىدىن ئېلىنغان غەنىمەتلەر جەئرانە دېگەن يەردە تەقسىم قىلىنغان ۋاقىتتا، بۇ ئەندىشىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئۇلارغا مۇۋاپىق بىر جاۋاب بەرگەنىدى. بۇ ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قولغا چۈشكەن غەنىمەتلەرنى قۇرەيشلەر ۋە بەدەۋىي ئەرەبلەرگە تارقىتىپ بېرىپ، ئەنسارلارغا ھېچنەمە بەرمىگەچكە، ئۇلارنىڭ ئاچچىقى كەلدى ۋە بۇ ئىش ھەققىدە بىر مۇنچە پىتىنە - پاسات تېرىلدى. ھەتتا ئارىلىرىدىن بىرى چىقىپ: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەمدى ئۆز خەلقىگە ئېرىشتى“ دېگەندەك كىنايىلىك گەپلەرنى قىلدى. سەئد ئىبنى ئوبادە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ مۇنداق دېدى:

- ئى اللە نىڭ ئەلچىسى! سەن بىلەن جەڭگە قاتناشقان شۇ ئەنسارى خەلقى قولغا چۈشكەن غەنىمەتلەرنى ئۆز خەلقىڭگە ۋە بەدەۋىي ئەرەب قەبىلىلىرىگە كۆپلەپ تارقىتىپ، ئۇلار (ئەنسارلار) نى غەنىمەتتىن مەھرۇم قويغانلىقىڭ ئۈچۈن ساڭا خاپا بولۇشىۋاتىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۆزگە بەكمۇ تەئەججۈپلەنگەن ھالدا:

- سەن قانداق قارايسەن، ئى سەئد؟! - دېدى. سەئد مۇ يانماي:

- مەن خەلقىمنىڭ بىر ئەزاسىمەن، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

- ماڭا خەلقىڭنى توپلاپ بەرگىن! - دەپ ئەمر قىلدى. سەئد مەدىنىلىكلەرنى دەرھال ئەتراپى قاشالانغان بىر يەرگە توپلىدى. بۇ ئارىدا مەككە مۇجاھىدلىرىدىن بەزىلىرىمۇ بۇلارنىڭ ئارىسىغا قېتىلماقچى بولۇۋىدى، سەئد ئۇلارغا رۇخسەت قىلدى. ئەمما كېيىن كەلگەنلەرنى ئارىغا ئالمىدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

- ئەنسارلار يىغىلدى، - دەپ خەۋەر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، اللە قا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن مۇنداق دېدى: ”ئى ئەنسارلار! ماڭا سىلەر توغرىلىق بەزى گەپ - سۆزلەر يېتىپ كەلدى. ئۆز ئاراڭلاردا ماڭا خاپا بولۇپسىلەر. سىلەر زالالەتكە پاتقان ۋاقىتڭلاردا مېنىڭ ئاراڭلارغا كىرىشىم بىلەن اللە سىلەرگە ھىدايەت ئاتا قىلمىدىمۇ؟ سىلەر پېقىر ئىدىڭلار، مەن ئاراڭلارغا كەلگەندىن كېيىن، اللە سىلەرگە مال - بايلىق ئاتا قىلمىدىمۇ؟ بىر بىرىڭلارغا دۈشمەن ئىدىڭلار، مەن كەلگەندىن كېيىن، اللە ئاراڭلارغا مېھرى - مۇھەببەت ئورناتمىدىمۇ؟“ كۆپچىلىك

بۇ سوئاللارغا بىردەك: ”شۇنداق، توغرا!“ دەپ جاۋاب بېرىشتى ۋە: ”بۇ ئېھسان الله نىڭ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭدۇر“ دەپ قوشۇپ قويدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئۇنداقتا، ماڭا بىر جاۋاب بەرمەمسىلەر؟“ دەپ سورىدى. ئەنساڭلار: ”ساڭا نېمە دەپ جاۋاب بېرەرمىز؟ مىننەت ۋە ئېھسان پەقەت الله قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە خاستۇر“ دېيىشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم ئۇلارغا: ”ئەگەر خالساڭلار، بىر جاۋاب بېرەلەيتتىڭلار، شۇنداقلا، توغرا سۆز قىلغان بولاتتىڭلار ھەم ھەقىلىق بولۇپ چىقاتتىڭلار. مەسىلەن مۇنداق دېسەڭلار بولاتتى: «سەن ئارىمىزغا باشقىلار تەرىپىدىن رەت قىلىنغان ھالدا كەلگەندىڭ، بىز سېنى قوبۇل قىلدۇق. بىزنىڭ ئارىمىزغا پەرىشان ھالدا كەلگەندىڭ، ساڭا ياردەم قىلدۇق. ئۆز يۇرتۇڭدىن قوغلانغاندىڭ، بىز ساڭا پاناھلىق بەردۇق. پېقىرى ئىدىڭ، قولىڭدىن تۇتتۇق.» ئى ئەنساڭلار! مەن ئۇلارنى مۇسۇلمان بولسۇن دەپ، ئۇ ئاددىي ۋە ئۆتكۈنچى دۇنيا ماللىرى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشتىم. ئەمما سىلەرنى ئېتىقادىڭلار (كۈچلۈك ئىمانىڭلار) بىلەنلا قويۇپ قويدۇم. ئى ئەنساڭلار! باشقىلار بۇ يەردىن قوي، تۆگىلەرنى يېتىلەپ قايتسا، سىلەر الله نىڭ ئەلچىسى بىلەن يۇرتۇڭلارغا قايتىشنى ئۈمىد قىلمايسىلەر؟ مۇھەممەدنىڭ جېنى ئىلكىدە بولغان الله نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى، ئەگەر ھىجرەت ۋە قەسى بولمىغان بولسا، مەن ئەنساڭلاردىن بىرى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. بارلىق ئىنسانلار بىر يولغا، ئەنساڭلار باشقا بىر يولغا ماڭسا، مەن ئەنساڭلار بىلەن بىر يولدا ماڭغان بولاتتىم. ئى الله! ئەنساڭلارغا ۋە ئەنساڭلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا مەرھەمەت بىلەن مۇئامىلە قىلغىن!...” دېدى.

ئەنساڭلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن قاتتىق تەسىرلەندى ۋە ساقاللىرى يۆل بولۇپ كەتكىچە يىغلاشتى. ئاندىن: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەقسىماتىغا رازى بولدۇق“ دەپ تارقىلىشتى.^①

شۇنداق! مانا بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەنساڭلار مۇھاجىرلارنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن مەككىگە قايتىپ قېلىش ئېھتىماللىقىنى ئويلىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن، مۇھاجىرلارنى ھېسابقا قاتماي تۇرۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىنى سايلاش ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەزىپىسى ئىدى.

ئەنساڭلار مەدىنىلىك بەنى سەئدە ئائىلىسىنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى، بۇ يىغىلىشقا مۇھاجىرلار چاقىرىلمىدى. ئۇلار بىلەن كېڭىشىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. چۈنكى، مەدىنىلىكلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى خەزىرىلەر تەشكىل قىلاتتى. ئۇلارنىڭ رەھبىرىمۇ ساھابىلەرنىڭ چوڭلىرى، شۇنداقلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات

«ئەل كامىل» ئىبنۇل كەسىر، 2 - جىلد 251 - ۋە 252 - بەتلەر.

بولۇشتىن بۇرۇن پەۋقۇلئاددە مەنۇن ۋە رازى بولغان كىشىلەردىن بىرى - سەئىد ئىبنى ئوبادە ئىدى. شۇڭا ئۇنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشكە بىردەك كېلىشكەندى.

مۇھاجىرلارغا كەلسەك، ئۇلار بۇ ئىشلاردىن ئەنساڧلارغا قارىغاندا تېخىمۇ يىراق ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى ۋە دەپنە ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. بەزىلىرى تېخىچە بۇ قايغۇنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ بولالمىغانىدى. يەنە بەزىلىرى بولسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن بىرى خەلىپىلىككە سايلىنىشى كىرەك دېگەنلەرنى خىيالغا كەلتۈرۈپمۇ قويمىغانىدى. بۇ ئەھۋالدىكى كىشىلەرگە نىسبەتەن بۇ ئىش ئىختىلاپ قىلىشنىڭ ھېچ ھاجىتى بولمىغان بىر مەسىلە ئىدى.

دەل شۇ چاغدا، مۇھاجىرلاردىن بىر توپ كىشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە ئىدى. بىرى تۇيۇقسىز كېلىپ، سىرتتىنلا:

- ھەي ئىبنى خاتىب! دەرھال سىرتقا چىققىن، ساڭا دەيدىغان بەكمۇ مۇھىم ئىش بار، - دېدى. ئىشنىڭ جىددىيلىقىنى تېخى بىلىپ بولالمىغان ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قايغۇسىدىن ئۆزىنى تېخى ئوڭشاپ بولالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر:

- نېرى بار! ھازىر سېنىڭ گېپىڭنى ئاڭلىغۇدەك ھالىمىز يوق، - دەپ جاۋاب بەردى. لېكىن ئۇ ئادەم:

- شۇن ئان بەكمۇ مۇھىم بىر ئىش بولۇۋاتىدۇ، ئۇ يەردە سېنىڭمۇ بولۇشۇڭ چوقۇم شەرت. ئەنساڧلار بەنى سەئىدنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى. كېيىنچە ئۇلار بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا بىرەر خۇسۇمەتكە سەۋەب بولىدىغان قارار ئېلىنىشتىن بۇرۇن ئۇ يەرگە بېرىپ بولۇشۇڭ كېرەك، - دەپ چىڭ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇبەكرىگە:

- يۈر! شۇ ئەنساڧ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ يېنىغا بېرىپ باقايلى، - دېدى ۋە پەقەت شۇ ۋاقىتتا ئاندىن ئۆزلىرىگە كېلىپ، بىزنىڭ مۇسۇلمانلارغا باشچىلىق قىلىش ئۈچۈن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى كېرەكلىكىنى بىلىپ يەتتى. ئۇلار دەرھال بەنى سەئىدنىڭ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقتى. يولدا ئەبۇ ئوبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھ ئۇچرىدى. ئۇنىمۇ يانلىرىغا ئېلىپ كېتىۋاتقىنىدا، ئالدىغا ئۇچرىغان ئەنساڧلىق ئۆۋەيم ئىبنى سەئىد ۋە مەئەن ئىبنى ئادىي ئىسىملىك ئىككى كىشىدىن بۇ مەسىلە ھەققىدە مەلۇمات ئالماقچى بولدى، ئۇلار مۇنداق دېدى: "ئەنساڧلارغا يېقىنلاشماسلىقىڭلار ۋە ئۇلارغا قېتىلماسلىقىڭلار سەۋەبىدىن بىرەر ئىشنىڭ چىقىپ قېلىشى ناتايىن. سىلەر مۇھاجىرلارمۇ ئۆز ئاراڭلاردا پىكىر بىرلىكىگە كەلسەڭلار، ئەنساڧلار بىلەن ئاراڭلاردا ھېچ ئىش يۈز بەرمەيدۇ."

ئەمما مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى ئورنىدىكى ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە قاتارلىقلار بەنى سەئىدىنىڭ ئۆيىدىكى يىغىلىشقا قاتنىشىش ئۈچۈن يوللىرىغا داۋام قىلدى ۋە ئاخىرى ئۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، يىغىلىشقا قېتىلدى. ۋەقەلەرنىڭ يۆنىلىشىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇھاجىرلار بىلەن ئەنسارلار ئارىسىدا ئاساسىي جەھەتتىن ھېچقانداق ئىختىلاپ يوق ئىدى. ئەنسارلارنىڭ مۇھاجىرلارغا خەۋەر بەرمەيلا يىغىلىشىدا ئۇ كۈننىڭ شەرتلىرىگە ئاساسەن زۆرۈرىيەت بار ئىدى. بۇ يىغىلىشقا ئەنسارلارنىڭ چوڭلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى. ئۇلار قىسقىچە بىر سۆھبەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن: ”مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن، مۇسۇلمانلارغا سەئىدىنى ئۇبادەنى باشلىق قىلىپ سايلايلى!“ دېيىشتى. ئۇلار كېسەل تارتىپ يېتىپ قالغان سەئىدىنىمۇ يىغىلىشقا ئېلىپ كەلگەنىدى. سەئىد ئوغلغا مۇنداق دېدى: ”مەن كېسەلمەن، ئاۋازىم كۆپچىلىككە ئاڭلانمايدۇ، شۇڭا سەن مېنىڭ سۆزلىرىمنى يۇقىرى ئاۋازدا تەكرارلىغىن!“

ئۇ سۆزلەشكە باشلىدى، ئوغلى يۇقىرى ئاۋازدا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەكرارلىدى. ئۇ ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن مۇنۇلارنى دېدى: ”ئى ئەنسار خەلقى! سىلەرنىڭ ھېچبىر ئەرەب قەبىلىسىگە نېسىپ بولمىغان دىنىي تەجرىبەڭلار ۋە (ئىسلامدا) ئالاھىدە ئورنۇڭلار بار. ھەممىڭلارغا ئايانكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۆز خەلقىنى ئون يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت رەھمانغا قۇللۇق قىلىشقا، ئاللاھقا شېرىك قىلىۋالغان بارلىق بۇتلاردىن ۋاز كېچىپ، ئۇلاردىن يىراقلىشىشقا دەۋەت قىلدى. ئەمما ناھايىتى ئاز كىشى ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتتى، ئۇلارنىڭ رەسۇلۇللاھنى ياكى دىننى قوغدىغۇچىلىكى يوق ئىدى، ھەتتا ئۆزلىرىگە كەلگەن زۇلۇمغىمۇ قارشى چىقالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئاللاھ تائالا بۇ شەرەپنى سىلەرگە ئېھسان قىلدى، بۇ ئۈستۈنلۈكنى سىلەرگە يۈزلەندۈردى ۋە بۇ نېئەمنى سىلەرگە ئاتا قىلدى.

سىلەرگە ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتىشىنى، ئۇنى ۋە ساھابىلىرىنى قوغداشنى، دىننى ئۇلۇغلاشنى ۋە دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇش قىلىشنى نېسىپ قىلدى. سىلەر ئۇنىڭ دۈشمىنىگە ھەممىدىن بەكرەك قاتتىق قول بولدۇڭلار. مانا بۇ سەۋەبلەر بىلەن، بارلىق ئەرەبلەر خالاپ - خالىماي ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. (مەركەزدىن) يىراقتىكىلەرمۇ ئۆزىنى بىلىپ بويسۇنۇشقا ئەگەشتى. بۇ شەكىلدە پەيغەمبىرىنى ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلدى. ئەرەبلەر سىلەرنىڭ قىلىچىڭلارنىڭ سايسىدا ئۇنى قوبۇل قىلدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سىلەردىن مەمنۇن ۋە رازى بولغان ھالدا ۋاپات بولدى.“

سەئىدىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىنمۇ مەدىنىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئەرەبلەرنىڭ نىشانغا ئايلىنىپ قېلىش ئەندىشىسى چىقىپ تۇراتتى. مانا بۇ ئەندىشىلەر ئۇلارنى تېزدىن بىر خەلىپە سايلاشقا مەجبۇر قىلدى.

مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى يىغىلىشقا كىرىپ كەلدى. ئەنسىز چوڭلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى، ئۇلار ئولتۇرۇشتى. ئەنسىزلەر نامىدا سۆزلىمەكچى بولغان كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

”بىز ئاللاھنىڭ دىنىغا ياردەم قىلغان ئىسلامنىڭ ئاۋانگارت قوشۇنى بىز. ئى مۇھاجىر قېرىنداشلار! سىلەر بولساڭلار، بىزنىڭ بىر ئايمىقىمىز، بىر پارچىمىز، بىزگە قېتىلغان بىر قوشۇنسىلەر. قارىغاندا، سىلەر بىزنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، ئاساسىمىزنى بۇزۇپ تاشلاپ، بۇ ئىشنى ئۆز ئۈستۈڭلارغا ئالماقچى بولغاندەك تۇرىسىلەر. ھالبۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاراڭلاردىن بىرىنى بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن بولسا، چوقۇم بىزدىنمۇ بىر كىشىنى قېتىپ قويغان بولاتتى. شۇڭا خەلىپىلىككە بىزدىن بىر كىشى، سىلەردىن بىر كىشى سايلىنسا دەپ ئويلايمەن.“

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

”ئەنسىزلارنىڭ ئۇ بايانا ئىچىسى سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، مەن سۆزلىمەكچى بولدۇم. ئۆز ئىچىمدە خېلى ئوبدان تەييارلىق قىلغانىدىم. ئەمما ئەبۇبەكرى:

– ماڭا رۇخسەت قىلغىن! - دېدى.

ئەلۋەتتە ئۇنى رەنجىتىشنى خالىمىدىم. ئەمەلىيەتتە، ئۇ مەندىن بەكرەك خۇشپىئىل ۋە تەمكىنرەك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سۆز باشلىدى. ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ مەن ئۆز ئىچىمدە پۇختا تەييارلىق بىلەن ھازىرلىغان سۆزلەرنىڭ بىرىمۇ بىر ئوخشىشىنى ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىراقلىرىنى تاللاپ سۆزلىدى. ئەنسىزلەر ھەققىدە مەيلى ئايەت ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسىلىرىدىن نېمە بولسا، ھەممىسىنى بىر- بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويدى. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ مۇنداق دېدى: «ھەممىڭلارغا ئايانكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: - ئەگەر ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى بىر يولغا، ئەنسىزلەر باشقا يولغا ماڭسا، مەن ئەنسىزلارنىڭ كەينىدىن ماڭغان بولاتتىم، - دېگەنىدى. سىلەر ئۆزەڭلار ھەققىڭلاردا ئېيتقان ۋە بىزگە ئەسلىتىپ ئۆتكەن ياخشىلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئىشنىڭ ئەھلى سىلەر. ئەمما، بۇ ئىشقا كەلسەك، ئەرەبلەر بۇ ئىشتا قۇرەيشتىن باشقىلىرىنى ئىشنىڭ ئەھلى دەپ قارىمايدۇ. بۇ بارلىق ئەرەب مىللىتىنىڭ يەكۈنىدۇر. مەن سىلەرگە خەلىپە بولۇشقا تېگىشلىك ئىككى كىشىنى كۆرسىتىمەن، كىمنى خالىساڭلار، شۇنى سايلاڭلار. (ئۇ شۇنداق دەپ، ئەبۇئوبەيدە ئىككىمىزنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ، ئەنسىزلەرغا كۆرسەتتى.)“

ھەزرىتى ئۆمەر سۆزىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى: ”ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەبۇبەكرىنىڭ مېنى توختىتىپ قويۇپ، ئۆزى سۆز قىلغىنىغا پەقەتلا رەنجىمىدىم. ئەگەر گۇناھ بولمىسا، ئۆزەمنى ئولتۇرۇۋالغان بولسام تېخىمۇ ياخشى

بولاتتى. بۇ، مەن ئۈچۈن ئەبۇبەكرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر مىللەتكە خەلىپە بولۇشتىن ياخشىراق ئىدى. ئەبۇبەكرىنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن، ئەنسارلار سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى:

”قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاھنىڭ سىلەرگە بەرگەن نېمەتلىرىنى قىزغانغىنىمىز يوق. ئاللاھنىڭ مەۋجۇداتلىرى ئىچىدىمۇ ھېچكىمنى سىلەردىن ئەۋزەل كۆرمەيمىز. ئەمما بۇندىن كېيىن بېشىمىزغا كېلىپ قېلىشى مۇمكىن بولغان ئىشلاردىن ئەندىشە قىلىۋاتىمىز. شۇڭا ھازىر سىلەر ئاراڭلاردىن بىر كىشىنى تاللاڭلار، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بىز ئەنسارلاردىن بىر كىشىنى تاللايلى. مۇشۇ تەرىقىدە، بىز بىزدىن، بىر سىلەردىن بولۇپ ئەبەدىي داۋام قىلىدۇ. ھەم شۇنداق بولغاندا، بۇندىن كېيىنكى زامانلاردا، ئەگەر قۇرەيشلىك خەلىپە يولىدىن چىققۇدەك بولسا، ئەنسارلاردىن بىرىنىڭ ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، ئۇنى ئورۇۋېتىشىدىن ياكى ئەنسارلاردىن بىرى ئادالەتتىن يىراقلاشقۇدەك بولسا، قۇرەيشلىك بىرىنىڭ ئۇنىڭغا قارشى يۈرۈش قىلىشىدىن ئەنسىرمەيمىز.“ (قانداقلا بولمىسۇن، قارشى تەرەپتىن بىرىنىڭ ۋاقتى كەلگەندە ئۇنىڭ ئورنىغا چىقىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ھېچقانداق ئادالەتسىزلىك قىلىنمايدۇ.)

بۇ سۆھبەتلەردىن بىلىۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەنسارلار مۇھاجىرلارنىڭ مەدىنىدە تۇرۇپ قالدىغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭمۇ مەلۇم دەرىجىدە ھەقىكەت ئىكەنلىكىنى ۋە ھوقۇق (خەلىپىلىك) تىن تەڭ - باراۋەر پايدىلىنىشى كېرەكلىكىنى ئويلاشقانىدى.

ئەمما بۇ يەردە بىر مەسىلە كېلىپ چىقتى. ئەنسارلار (مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى كېلىپ بولغىچە ئارىلىقتا) ئۇبادەنى خەلىپىلىككە سايلاپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىپ بولغان ئىدى. ئۇبادەمۇ ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئالدىدا ئىدى. ئەمما بۇ ئىش ئەڭ دەسلەپتە مۇھاجىرلاردىن باشلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، بۇ يەردە بىر خاتالىق يۈز بەرگەنىدى. بۇ خاتالىقنى مۇشۇنداق پەيتتە ۋە مەۋجۇت شەرت - شارائىتلارغا قارىماي تۈزىتىش كېرەك ئىدى.

بۇ ئىش بەكمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن ھەل قىلىنىشى كېرەك بولۇپ، ئەكسىچە بولغاندا، خەلىپىگە ئاسىيلىق قىلىشتەك بەكمۇ خەتەرلىك ئەھۋال كېلىپ چىقاتتى. ئەنسارلارنىڭ رەھبىرى سەئىد ئىبنى ئۇبادەنى تەدرىجىي ھالدا بۇ ئورۇندىن چۈشۈرۈش لازىم ئىدى. ئىنسان قانداقلا بولمىسۇن، ئاجىز يارىتىلغانىدى. شۇ ئەھۋالدا كېڭەش داۋاملىشىش ئارقىلىق ئەنسارلارنىڭ ئاستا - ئاستا كەينىگە چېكىنىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىلىشى لازىم ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئەنسارلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى: ”بۇ ئورۇن پەقەت قۇرەيشتىن بولغان بىرىگە لايىقتۇر. شۇنداق بولغاندا،

ئەرەبلەر رازى بولۇشىدۇ. خەلىپىلىككە ئۇلاردىن باشقا كىم كەلسە، ئۇلار ئۇنى قوبۇل قىلمايدۇ. ۋە كىم بۇ ھەقتە بىزگە قارشى چىقسا، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرىمىز.“

ئەنسارلاردىن خەبىباب ئىبنى ئەل مۇنزىر ئورنىدىن تۇرۇپ: ”خەلىپە بىزدىن بىر، سىلەردىن بىر بولسۇن!“ دېگەن گەپنى تەكرارلىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا: ”ھەيھات! بىر ئورۇنغا ھېچقاچان ئىككى ئەمىر سىغمايدۇ. اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەرەبلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى باشقا قەبىلىدىن دەپ ئويلاپلا سىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىڭلارنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يېتىشىپ چىققان خەلقنىڭ ئىچىدىن بىرى خەلىپىلىككە سايلانسا، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرمەيدۇ. بۇنىڭغا قارشى چىققانلارغا ئوچۇق دەلىللىرىمىز بار. بىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دوستلىرى ۋە ئەڭ يېقىن كىشىلىرى بولىمىز. كىم بىز بىلەن ئۇنىڭدىن قالغان ئورۇننىڭ چېدىلىنى قىلىشقا ئۇرۇنسا، ئۇ باتىل ئىشلارغا ئارىلاشقان، گۇناھ ئۆتكۈزۈشكە ۋە ھالاك بولۇشقا يۈزلەنگەن بولىدۇ“ دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر شۇنچە قاتتىق گەپ قىلغان بولسىمۇ، خەبىباب ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، ئەنسارلارنى ئۆزىنىڭ كۆز قارىشىغا قېتىلىشىغا ئۈندەۋەرگەچكە، مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن ئەبۇ ئۇبادە ئىبنى جەرراھ سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى: ”ئى ئەنسار جامائىتى! بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تۇنجى بولۇپ ياردەم قىلغان ۋە قوللىغان كىشىلەر سىلەر ئىدىڭلار. ئۇنداقتا، تۇنجى بولۇپ بۇرمىلىغان ۋە ئۆزگەرتكەنلەر سىلەر بولۇپ قالماڭلار!“

ئۇنىڭ كەينىدىنلا بەشىر ئىبنى سەئىد ئەل ئەنسارى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى: ”ئى ئەنسار جامائىتى! اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بىز مۇشرىكلار بىلەن قىلغان جىھادىمىز ئارقىلىق اللە نىڭ نەزىرىدە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشكەن ۋە بۇ دىنغا ئەڭ بۇرۇن كىرىپ، مەلۇم بىر نوپۇز تىكلىگەن بولساق، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى رەببىمىزنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەمرلىرىنى ئورۇنداش مەقسىتىدە قىلدۇق. بۇنى (خەلىپىلىكنى دېمەكچى - ت) بىز ئۆز مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن قىلىۋاتىمىز. ئۇنداق بولغانىكەن، بىز مۇشۇ خاسلىقىمىزنى كۆزدە تۇتقان ھالدا بەك ئىلگىرىلەپ كەتمەسلىكىمىز ۋە بۇلارنى دۇنيا مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن ۋاستە قىلىۋالماستىمىز لازىم.

بىزگە قارشى مىننەت قىلىشقا تېگىشلىك بولغىنى پەقەت اللە دۇر. ئاگاھ بولۇڭلاركى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قۇرەيشلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەر ئىشتا قۇرەيشلەر ئالدىن كۆزدە تۇتۇلۇشى كېرەك. ئۇلار بىلەن بۇ ھەقتە تالاش - تارتىش قىلغانلىقىمىزنى اللە كۆرۈپ تۇرىدۇ. ئۇنداق بولغانىكەن،

سىلەر مۇ ئالەم بەلگىلەپ بەرگەن چەك - چېگرىدىن ئېشىپ كەتمەڭلار ۋە ئۇلار بىلەن ئىختىلاپ قىلىشماڭلار!

يەنە بىر تەرەپتىن، ئۈسەيىد ئىبنى ھۈدەيرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەنسارلارنىڭ بۇ ئىشتىن ۋاز كېچىپ، مۇھاجىرلاردىن بىرىنى تاللاشقا ئۈندىدى. ئەگەر ئەنسارلار بۇ ئىشنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىۋالسا، ئەۋس بىلەن خەزرج قەبىلىسى ئارىسىدىكى ئىختىلاپنىڭ قايتىدىن باشلىنىدىغانلىقى ھەققىدە ئۇزۇن چۈشەنچە بېرىپ، مۇھاجىرلاردىن بىرىگە بەيئەت قىلىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە باشقىلارنى بۇنىڭغا چاقىردى.

نەسەئى ۋە ھاكىمنىڭ رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ئەنسارلار ئارىسىدا بىر دىئالوگ ئۆتكەن بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئەنسارلارغا:

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى جامائەتكە ئىمام قىلغانلىقىنى بىلەمسىلەر؟ - دېدى. ئەنسارلار:

— ئەلۋەتتە بىلىمىز، - دەپ جاۋاب بېرىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

— ئۇنداقتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تاللاپ، ئالدىغا چىقارغان ئادەمنىڭ ئالدىغا كىم ئۆتەلەيدۇ؟ - دەپ سورىدى. ئۇلار:

— ھېچبىرىمىز ئۆتەلمەيمىز، - دېيىشتى. ئەنسارلاردىن زەيد ئىبنى سابىت مۇنداق دېدى:

— قاراڭلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىرلاردىن ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، خەلىپىمۇ مۇھاجىرلاردىن بولۇشى كېرەك. بىزمۇ ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەنسارلىرى بولغان بولساق، بۇندىن كېيىنمۇ خەلىپىنىڭ ئەنسارلىرى بولىشىمىز كېرەك!

بۇ سۆزلەردىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئالەم سىلەرگە خەير - ئېھسان ئاتا قىلسۇن ۋە سۆز قىلغانلارنى سالامەت قىلسۇن! ماڭا قاراڭلار! ئەگەر بۇندىن باشقا ئارتۇقچە بىر نەرسە دېمەكچى (تويۇق يولغا كىرىپ قالىدىغان) بولساڭلار، بىز سىلەر بىلەن ئىتتىپاق ئۆتەلمەيمىز.

ئۇ گەپلىرىنى تۈگىتىپلا، دەرھال ھەزرىتى ئۆمەر تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا:

— قولۇڭنى بەرگىن! مەن ساڭا بەيئەت قىلىمەن، - دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر:

— سەن مەندىنمۇ بەكرەك پەزىلەتلىك سەن، - دەپ خەلىپىلىك تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىمۇ ئۇنىڭغا:

— سەن ماڭا قارىغاندا كۈچلۈكرەك، - دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرمۇ چىڭ تۇرۇپ:

- مېنىڭ كۈچۈمۈمۇ سېنىڭ پەزىلەتلىرىڭ بىلەن بىرلىكتە ساڭا تەۋە بولسۇن، - دېدى. ئاندىن ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئەبۇ ئوبەيدە بىرلىكتە ئۇنىڭغا:

- ئى ئەبۇبەكرى! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشقا بىرىنىڭ سېنىڭ ئالدىڭغا ئۆتۈشى توغرا ئەمەس. سەن سەۋر غارىدىكى ئەڭ خەتەرلىك پەيتلەردىمۇ ئۆزەڭنى قىلچە ئويلاپ قويماي، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە بولدۇڭ. ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىڭنى پىدا قىلىشتىن يانمىدىڭ. ئۇ ئاغرىپ قالغاندا، سېنى ئىمام قىلىپ سايلىدى. شۇڭا بۇ ھەقتە سېنى ئالدىنلا ئويلىشىمىز لازىم! - دەپ ئۇنى قوللايدىغانلىقى توغرىسىدىكى پوزىتسىيىنى بىلدۈرۈشتى.

ئۆمەر بۇ سۆزلەرنى قىلىپ بولۇپلا، يۈگۈرۈپ بېرىپ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ قولىنى تۇتتى. ئۆسەيىد ئىبنى ھۇدەير ۋە بەشىر ئىبنى سەئىد مۇبىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك يۈگۈرۈپ كېلىشىپ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە بەيئەت قىلدى. بۇنى كۆرگەن باشقىلارمۇ بىر - بىرلەپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. ئۇ يەرگە يىغىلغانلارنىڭ ئىچىدە سەئىد ئىبنى ئۇبادەلا بەيئەت قىلمىدى. ئۇ ئاغرىق بولغاچقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئالدىغا كېلەلمىدى، بىرەر ئېغىز گەپمۇ قىلمىدى.

مانا بۇ ۋەقە، ئەنسارلار بىلەن مۇھاجىرلار ئارىسىدا خەلىپىلىك سەۋەبىدىن ھېچبىر ئىختىلاپ چىقمىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. پەقەت ئەنسارلارنىڭ ئەندىشىسى تۈپەيلىدىنلا بىر خاتالىق يۈز بەردى - خالاس! ۋە بۇ سەئىد ئىبنى ئۇبادەنىڭ مەۋقەسى يۈزىسىدىن ئەنسارلارنىڭ كەينىگە چېكىنىشى زۆرۈر بولغان بىر تالاش - تارتىشقا سەۋەب بولدى.

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئەنسارلارنىڭ بەنى سەئىدنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ خەلىپىلىك تېمىسىدا ئۆزلىرىنى مۇھاجىرلاردىن ئۈستۈن كۆرۈش، رەھبەرلىك سەۋداسىغا بېرىلىپ ئۇنى ياكى بۇنى قوللاش مايىللىقى ياكى نىيىتىنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلىمايدۇ.

سەئىد ئىبنى ئۇبادەگە كەلسەك، بۇ زات بارلىق ساھابىلارنىڭ ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىدى. ئەمما مەقسەت بۇ زاتنى سايلاش ئەمەس، بەلكى مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش بولۇپ، بۇ، مەدىنىنىڭ شەرت - شارائىتى، مىللەت ۋە دۆلەت مەسلىھىتىنىڭ يۈرگۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى ئەندىشىدىن كېلىپ چىققانىدى.

بۇ ۋەقە، ھىجرىيەنىڭ ئون بىرىنچى يىلى (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان يىل) رەبئەل ئەۋۋەل ئېيىنىڭ ئون ئىككىنچى كۈنى يۈز بەرگەندى. ^①

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 304 - بەت.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە سايلىنىپ، ئىككىنچى كۈنى (خەلىپىلىك سۈپىتى بىلەن) خەلقنى نامازغا چاقىردى. ئۇ مېھرابقا چىقىپ تۇرۇشىغا، ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن، خەلققە مۇنداق دېدى:

”ئى خالايق! تۈنۈگۈن سىلەرگە خىتاب قىلغانىدىم، ئەمما ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى ئۆز ئىچىمدىن كەلگەن سۆزلەر ئىدى. خەلىپىنىڭ سايلىنىشى ھەققىدىكى سۆز - ئىبارىلىرىم يا ئاللاھنىڭ كىتابىدا يوق ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ماڭا ئامانەت قىلغان بىرەر ئېغىز سۆزىگە تايانغان ئەمەس. ئەمما مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بىزگە ئەبەدىي رەھبەرلىك قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يۈرەتتىم. ئەپسۇسكى، ئۇ ۋاپات بولدى ۋە سىلەرگە ئاللاھ نازىل قىلغان كىتابنى قالدۇرۇپ كەتتى.

مانا بۇ كىتاب، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام رەھبەرلىك قىلغان ھىدايەت يولىنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئەگەر ئۇنىڭغا چىڭ تېسىلساڭلار، ئۇ سىلەرنى ھىدايەت يولىغا باشلايدۇ. ئاللاھ تائالا سىلەرنىڭ ئەڭ خەيرلىكلىكلىرى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ غاردىكى جان يولىدىكى، سىلەرگە رەھبەرلىك قىلىشقا ئەڭ ھەقىقىي بىر زات ئۈستىدە پىكىر بىرلىكىگە كېلىشىڭلارنى مۇيەسسەر قىلدى.“

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان خەلق بەنى سەئىد يىغىلىشىدىكى بەيئەتتىن كېيىن يەنە بىر قېتىم بەيئەت قىلدى. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن، خەلققە شۇ تارىخىي سۆزلەرنى قىلدى:

”ئى خەلىقىم! مەن گەرچە ئاراڭلاردىكى ئەڭ پەزىلەتلىك بىرى بولمىساممۇ، سىلەرنىڭ خەلىپەلىرى بولۇپ سايلىنىدىم. ئەگەر سىلەرگە توغرا رەھبەرلىك قىلالىسام، ماڭا ياردەم قىلىڭلار. ئەگەر ئادالەتسىزلىك قىلسام، مېنى توغرا يولغا باشلاڭلار. توغرىلىق ئامانەت، يالغانچىلىق بولسا، خىيانەتتۇر.

شۇنى بىلىڭلاركى، ھالال يول بىلەن ئۆز رىزىقىنى تېپىپ يەۋىتىپ، ھەقسىزلىككە ئۇچرىغان كىشى تاكى ئۆز ھەققى قايىتۇرۇپ ئېلىنغىچە مېنىڭ نەزىرىمدە ئەڭ كۈچلۈك كىشى ھېسابلىنىدۇ. شۇنداقلا، ئاراڭلاردا ئۆزىنى كۈچلۈك دەپ ئويلاپ، باشقىلارنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلغان كىشىمۇ ئۇنىڭدىن شۇ ھەق ئېلىنىپ ئەسلى ئىگىسىگە قايىتۇرۇلغىچە مېنىڭ نەزىرىمدە ئەڭ ئاجىز كىشى ھېسابلىنىدۇ.

يەنە بىلىپ قويۇڭلاركى، قايسى مىللەت جىھادنى تەرك ئەتكەن بولسا، مۇھەققەق ئاللاھ ئۇ مىللەتنى خار - زەبۇنلىققا يۈزلەندۈردى. ۋە قايسى مىللەت ئارىسىدا پەھىشۋازلىق ئەۋج ئالسا، مۇھەققەق ئاللاھ ئۇ مىللەتكە ئومۇمىي يۈزلۈك بالايىناپەت بەردى.

مەن ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان مۇددەتكىچە، سىلەرمۇ ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار. ئەگەر مەن ئاللاھقا ۋە پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلسام، ئەنە شۇ چاغدا ماڭا ئىتائەت قىلىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت بولمايدۇ. قېنى ئەمدى، ھەممىمىز نامازغا تۇرايلى. ئاللاھ ھەممىمىزگە مەرھەمەت ئاتا قىلسۇن!

بۇ كۈنى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەپنە ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلاردىن باشقا ھەممەيلىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە بەيئەت قىلدى. ئۇلارمۇ ئىشلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن كېلىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. پەقەت سەئىد ئىبنى ئۇبادەلا بىر ئاز كېچىكتى. كېيىن ئۇمۇ كېلىپ بەيئەت قىلدى ۋە مۇجاھىد بولۇپ جەڭگە قاتناشتى. كۆپ ئۆتمەي، سۈرىيە تۇپراقلىرىدا ۋەزىپە ئالغان بىر جەڭدە شېھىت بولدى.

ئەبۇ سۇفياننىڭ ھەزرىتى ئەلى ۋە ھەزرىتى ئابباسنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە قارشى كۈشكۈرتكەنلىكى ھەققىدىكى ئاتالمىش سۆز - چۆچەكلەرگە كەلسەك، بۇنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق. چۈنكى ئەبۇسۇفيان ئىسلامغا ئىلاجىسىزلىقتىن كىرگەنلەردىن بىرى بولغاچقا، بۇنداق ئىشنى قىلىشقا جاسارەت قىلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىسلامغا كۈچلۈك ئىمان بىلەن چىڭ باغلانغان ھەزرىتى ئەلى بىلەن ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئۇنىڭ گېپىگە كىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەگەر شۇنداق ئىش راستىنلا يۈز بەرگەن تەقدىردە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەبۇسۇفياننى سوراقتا تارتىشى ۋە بىر مۇنچىلىغان ئىختىلاپ ۋە تەپرىقچىلىققە سەۋەب بولىدىغان بۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنى ئەيىبلىشى لازىم ئىدى. ھالبۇكى، تارىختا مۇنداق بىر ۋەقەنىڭ يۈز بەرگىنى يوق. بۇ پەقەت بەزى رىۋايەتچىلەرنىڭ ئويدۇرمىسىدىن ئىبارەتتۇر - خالاس!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىدىن كېيىن ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنىڭ چىقىشى ھەققىدە ۋەسىيەت قالدۇرۇپ قويغانلىقىمۇ پۈتۈنلەي يالغان ۋە ئەمەلىيەتكە زىت بىر ئويدۇرمىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەسىيىتى دىنىي ئەمىر بولۇپ، ئەگەر راستىنلا شۇنداق بىر ۋەسىيەت بولسا، ھېچبىر مۇسۇلمان ئۇنىڭغا قارشى چىقالمايدۇ. ئۇ كۈنكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇنداق بىر ۋەسىيەتكە خىلاپلىق قىلغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، ئۇلارغا بەكمۇ ئېغىر ھاقارەت قىلىش ۋە بارلىق ساھابىلەرنىڭ ئىمانىدىن گۇمانلىنىش دېگەن بىلەن ئوخشاش ئىدى.

ئويلاپ بىقىڭ! ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇنداق بىر ۋەسىيەتكە قانداقمۇ خىلاپلىق قىلسۇن؟! ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھېچقاچان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەزرىتى ئەلى بۇنداق بىر ۋەسىيەتكە خىلاپلىق قىلغانلارغا ھەرگىزمۇ كۆز يۈمىمىغان ۋە قاراپ تۇرمىغان بولاتتى. چۈنكى

ھەزرىتى ئەلى ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ئەمرىنى بىجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھېچكىمگە پىسەنت قىلمايتتى.

ئەگەر بەزى كىشىلەر ھەزرىتى ئەلىنىڭ كۆرۈنۈشتە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە بەيئەت قىلغان بولۇپ، كۆڭلىدە تەستىقلىمىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويماقچى بولسا، بىز ئۇلاردىن سوراپ باقايلى: ئەجىبا، ساھابىلەر قاچان بىر - بىرىگە ئىككى يۈزلىمىچىلىك قىلىپتۇ؟ ئۇلارنىڭ ھەقىقىدە مۇنداق ئاقماس گەپلەرنى قىلىش ئۇلارغا "بۆلگۈنچى" دېگەن بەتنامىنى چاپلاش بىلەن ئوخشاش. ئاللاھ بىزگە بۇنداق ئىشلاردىن پاناھلىق بەرسۇن!

ھەزرىتى ئەلىنىڭ بەيئەت ئۈچۈن ئايالى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ۋاپاتىغىچە كېچىككەنلىكى ھەققىدىكى پىتىنە - پاساتمۇ پۈتۈنلەي تۆھمەت بولۇپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بارلىق مۇسۇلمانلار بىرلىكىگە كېلىپ قارار بەرگەن بۇ مۇھىم ئىشتا ئالتە ئاي كېچىكىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. كۈچلۈك ئىمانى ۋە كىچىك ياشلىرىدىلا مۇسۇلمانلارغا قىلغان بىرلىك ۋە باراۋەرلىك چاقىرىقلىرى، ئىسلام قېرىنداشلىقىغا بولغان ئۆرنەك مۇئامىلىلىرى بىلەن تونۇلغان ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىشقا بۇنداق مۇئامىلە قىلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. گەرچە بۇ ئىككى زات ئارىسىدا بەزى تالاش - تارتىشلار ۋە كۆڭۈل ئاغرىقلىرى يۈز بەرگەن بولسىمۇ، بۇ خەلىپىلىك بىلەن ئەمەس، بەلكى مىراس بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولۇپ ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

ھەزرىتى فاتىمە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن دادىسى (يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام) نىڭ فەدەك ۋە خەيبەردىكى مىراسىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلمىدى ۋە ئۇنىڭغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئاڭلىغان بىر ھەدىس بىلەن جاۋاب بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەندى: "بىز پەيغەمبەرلەر جامائىتى يېقىنلىرىمىزغا مىراس قالدۇرمايمىز. بىزدىن كېيىنگە قالدغىنى سەدىقىدۇر (يەنى بارلىق ئۈممەتكە ئائىتتۇر)."

ھەزرىتى ئەلى ۋە فاتىمە بۇ سۆزنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى. چۈنكى ھەزرىتى فاتىمە ئىلىم ئەھلى بولۇپ، ئىنتايىن مول بىلىمى بار ئىدى. شۇنداقلىقىمۇ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن ئارىلىرىدا كىچىككەن كۆڭۈل ئاغرىقى يۈز بەردى. ئەمما بۇ ئىش قايتا تەكرارلانمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەزرىتى ئەلى ئۇ كۈنلەردە ئۆيىدىن سىرتقا كۆپ چىقالمىغاچقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ياردەم قىلىش پۇرسىتىمۇ يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، مۇھىم مەسىلىلەردە، دىندىن قايتقان مۇرتەد ئىسيانچىلار ۋە مەدىنىگە قايتىدىن ھۇجۇم قىلىشقا ئۇرۇنغان باشباشتاقلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان مۇداپىئە پائالىيەتلىرىگە ئوخشاش ئىشلاردا ھەردائىم ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئەڭ يېقىن ياردەمچىلىرىدىن

بىرى ئىدى (كېيىنكى مەزمۇنلاردا بۇ توغرىسىدا تەپسىلى توختىلىپ ئۆتىمىز). ئەلنىڭ ئۇزۇن مەزگىلگىچە ئۆيىدىن چىقماستىن سەۋەبى ئايالى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ كېسىلى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن، ھەزرىتى فاتىمەمۇ ۋاپات بولدى. ھەزرىتى ئەلى شۇنچە ۋاقىت ھەزرىتى فاتىمەنىڭ كېسىلى بىلەن ھەپلىشىپ يۈرگەندى. ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن رەنجىپ قالغانلىقى ۋە ئۇنىڭغا كۆڭلى خاپا ھالدا ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى سۆز - چۆچەككە كەلسەك، بۇمۇ ئىسلامنى ۋە ئىسلامنىڭ خاراكتىرىنى بىلمەيدىغان نادانلارنىڭ ئويدۇرمىسى ئىدى.

شۇنداق ئەمەسمۇ؟! ئىسلامدا قاچان ئاياللار ئەرلەرنى ياكى ئەرلەر ئاياللارنى پات - پات يوقلاپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ، دەرت - ھال ئېيتىشىدىغان ئىش كۆرۈلۈپتۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەزرىتى فاتىمە دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، كېسەل بولۇپ ئۆيىدىن تالاغا ھېچ چىقالمىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بولسا، خەلىق ۋە دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىك قىلغان ۋاقىت، تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرى بولغاچقا، قىيىنچىلىق ۋە توسالغۇ بەكمۇ كۆپ ئىدى (بۇ ھەقتىمۇ كېيىنچە تەپسىلى توختىلىمىز).

ئەھۋال مانا مۇشۇنداق بولغانىكەن، مەيلى ھەزرىتى ئەلى بولسۇن ياكى ھەزرىتى ئابباس بولسۇن ۋە ياكى پۈتۈن بەنى ھاشىم قەبىلىسى بولسۇن، بارلىق مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە بەيئەت قىلغان كۈنى ئۇلارمۇ بەيئەت قىلغانىدى. بەنى ھاشىم قەبىلىسى ياكى باشقا بىر قەبىلىدىن بىرمۇ ئادەم بۇ بەيئەتتىن قېلىپ قالمايدۇ.

شۇنىسى ھەقىقەتكى، قۇرئان كەرىمدە خەلىپىلىك ھەققىدە بەلگىلىك بىر سىستېما بايان قىلىنمىغان، شۇنداقلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ بۇ ھەقتە ھېچنېمە دېمىگەنىدى. مۇسۇلمانلار پەقەت ئىسلامنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا بويسۇنىدىغانلىقىغا دائىر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەدە بېرىش تەرىقىسىدە بەيئەت ۋەزىپىسىنى ئادا قىلاتتى. بەيئەت شەرتنامىسىگە ئاساسەن، بەيئەت قىلغۇچىلارنىڭ ھېچبىرى بەرگەن ۋەدىسىدىن يېنىۋالالمايدۇ. بۇ مەيلى خەلىپە بولسۇن ياكى ئاددى پۇقرا بولسۇن، ھەممەيلى ئۈچۈن ئوخشاش كۈچكە ئىگە. خەلىپىلىك - خەلىپە بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى بىر كېلىشىمنامە بولۇپ، بۇ كېلىشىمنامىگە بىنائەن خەلىپە سۆز - ھەرىكەتلىرىدە ئىلاھىي نىسبەت كىتابىغا ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە رىئايە قىلىدىغانلىقىغا، مۇسۇلمانلارغا ۋە ئۇنىڭغا ئامانەت قىلىنغان ماقامغا، دۆلەت ۋە ئۈممەتنىڭ مېلىغا دۇرۇست مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىغا قەسەم ئىچكەن بولىدۇ. شۇنداقلا، مۇسۇلمانلارمۇ بەيئەت قىلىش ئارقىلىق خەلىپىگە ھۈرمەت بىلدۈرىدىغانلىقىغا، ئۇنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا شەرتسىز بويسۇنىدىغانلىقىغا قەسەم ئىچكەن بولىدۇ. ئەگەر خەلىپە ئىسلامنىڭ چەك - چېگرىلىرىدىن ھالقىپ كەتسە، ئۇنىڭغا بولغان بەيئەت ئۆز كۈچىنى يوقىتىدۇ.

ۋە مۇسۇلمانلار خەلىپىنى خەلىپىلىك كېلىشىمنامىلىرىگە رىئايە قىلىش ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىدۇ. ئەگەر ئىشلار ئۆز يولىغا كىرىپ قالسا، خەلىپىلىك يەنە داۋام قىلىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، مۇسۇلمانلارنىڭ كېڭەش ئەزالىرى تەرىپىدىن ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىدۇ ياكى ئۆزى ئىستىپا بېرىدۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىمۇ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن كۈنى مۇنداق دېگەندى:

”مەن ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان مۇددەتكىچە، سىلەرمۇ ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار. ئەگەر مەن ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلسام، ئەنە شۇ چاغدا ماڭا ئىتائەت قىلىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت بولمايدۇ.“^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ مۇۋەپپىقىيەتلىك خىزمەتلىرى ۋە فەتھلىرى

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىك دەۋرىنىڭ قىسقا بولۇشىغا قارىماي (ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى ئىككى يىل، ئۈچ ئاي، ئون كۈن داۋاملاشتى)، ئىنسانلارنىڭ قەلبىگە ئىسلامنىڭ مەنىسى ۋە ئەھمىيىتىنى چوڭقۇر سىڭدۈردى. ھالبۇكى، بۇ ئىشقا بەكمۇ ئۇزۇن يىللار كېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇنىڭ ئىسلامنى ئىلمىي يوسۇندا يولغا قويۇشى ۋە بۇ يولدا چىڭ تۇرۇشى ئۇنىڭ ئىسلامنى نەقەدەر ياخشى چۈشىنىدىغانلىقىنى ۋە قانچىلىك دەرىجىدە ساغلام، كۈچلۈك ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرمەكتە.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مانا بۇ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئىسلامنى ساغلام ئاساس ئۈستىگە قۇرۇپ، قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا شارائىت يارىتىپ بەردى. شۇڭا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلامنى (ئۇرۇش - جېدەل ۋە خەتەرلىك پەيتلەردە) تىك تۇتۇپ تۇرالىغان ۋە ئەقىدىلەرنىڭ بۇرمىلىنىپ كېتىشىنى توسىيالىغان ئەڭ بۈيۈك تارىخىي شەخسلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنماقتا.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەقىقەتەن ئالدىن كۆرەر ۋە نەزەر دائىرىسى كەڭ زات ئىدى. ئۇنىڭ دەۋرىدە ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان دەپ ئاتىۋالغان، ئەمما قەلبلىرىگە ئىمان سىڭىپ كىرمىگەن نۇرغۇنلىغان بەدەۋىي ئەرەبلەر بار ئىدى. ئاللاھ تائالا بۇلار ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «ئەئرابلار: «ئىمان ئېيتتۇق» دەيدۇ، (ئۇلارغا) ئېيتقىنكى، «(تېخى) ئىمان ئېيتىمىدىڭلار ۋە لېكىن سىلەر بويىسۇندۇق دەڭلار، ئىمان تېخى سىلەرنىڭ دىلىڭلارغا كىرمىدى، ئەگەر سىلەر ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلساڭلار، ئاللاھ سىلەرنىڭ ئەمەلىڭلاردىن ھېچ نەرسىنى كېمەيتىۋەتمەيدۇ، ئاللاھ ھەقىقەتەن

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 5 - جىلد 427 - ، 433 - بەتلەر.

﴿مۆئمىنلەرگە﴾ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، (ئۇلارغا) ناھايىتى مېھرىبانىدۇر. ﴿^①

ئۇندىن باشقا:

﴿ئەتراپلارنىڭ كۇفۇرى ۋە مۇناپىقلىقى تېخىمۇ زىيادىدۇر، اللە پەيغەمبەرنىڭ نازىل قىلغان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بىلمەسلىككە ئۇلار ئەڭ لايىقتۇر، اللە (مەخلۇقاتنىڭ ئەھۋالىنى) بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئەتراپلارنىڭ بەزىلىرى (اللە يولىدا) بەرگەن نەرسىلىرىنى جەرىمانە ھېسابلايدۇ، سىلەرنىڭ ھادىسىگە ئۇچرىشىڭلارنى كۈتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ھالاكەتكە ئۇچرىسۇن، اللە (ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچى، (ئىشلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. ﴿^②

ۋە يەنە مۇنداق دەيدۇ:

﴿ئەتراپىڭلاردا ئەتراپلاردىن مۇناپىقلار بار، مەدىنە ئاھالىسىدىنمۇ مۇناپىقلىقتا چىڭ تۇرغانلار بار، ئۇلارنى سەن بىلمەيسەن، بىز بىلىمىز، ئۇلارنى ئىككى قېتىم (يەنى دۇنيادا قەتل قىلىش ۋە ئەسىر ئېلىش بىلەن، ئۆلگەندە گۆر ئازابى بىلەن) جازالايىمىز. ئاندىن ئۇلار (ئاخىرەتتە) چوڭ ئازابقا (يەنى دوزاخ ئازابىغا) قايتۇرۇلىدۇ. ﴿^③

ئىككى يۈزلىمىچىلىك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىلا بار بولۇپ، مۇسۇلمان قىياپىتىگە كىرىۋالغان، ئەمما مۇسۇلماندار چىلىقتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان بىرمۇنچە ئادەم بار ئىدى. بولۇپمۇ، بەدەۋىي ئەربەلەرنىڭ كۆپىنچىسى شۇنداق ئىدى. قۇرئان كەرىمنىڭ ئايەتلىرىدىن ئوچۇق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، اللە تائالا بۇ ئەھۋالنى ئەلچىسىگە بىلدۈرگەن ۋە ئۇلارنىڭ مۇۋاپىق پۇرسەت تاپقان ھامان دىندىن قايتىدىغانلىقىنى سەمىگە سالغانىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدىلا مۇرتەدلىك ئالامەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلىغانىدى. ھەتتا يەمەندە ئەل ئەسۋە ئەل ئەنسى، يەمامەدە مۇسەيلىمەتۈل كەززاب ۋە نەجىد دىيارىدا تۈلەيھەتۈل ئەسەدىي قاتارلىقلار ئۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئاتىۋېلىشتى، ئەمما خەلققە ئوچۇق - ئاشكارە جاكارلاشقا پىتىنالمىدى. چۈنكى ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۈستىگە قوشۇن ئەۋەتىشىدىن قورققانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر تارقىلىش بىلەنلا، ئۇلار دەرھال ئىسلامدىن يېنىپ، ئۆزلىرىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى

سۈرە ھۇجۇرات، 14 - ئايەت.

سۈرە تەۋبە، 97 - ۋە 98 - ئايەتلەر.

سۈرە تەۋبە، 101 - ئايەت.

ئوچۇق ئېلان قىلدى. ئىش بۇنىڭ بىلەنلا تۈگىمەي، نۇرغۇنلىغان بەدەۋىي ئەربەلەرنىڭمۇ ئىككى يۈزلىمچىلىكى ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلاپ، جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئېتىقاد ۋە ھاياتىغا قايتقانلىقىنى جاكارلاشتى. بۇ پىتىدىن پەقەت مەدىنە مۇنەۋۋەر، مەككە مۇكەررەم ۋە تائىف شەھەرلىرىلا ساقلىنىپ قالدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىك ماقامىغا چىقماي تۇرۇپلا، بۇ مۇرتەدلەر ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى زاكات بەرگۈچىلەرنىڭ سىرتىدا تۇتۇشنى تەلەپ قىلىشتى. ئۇلار خەلىپىنىڭ بۇ ھەقتە ئۆزلىرىگە رازىمەنلىك بىلدۈرىدىغانلىقىنى ۋە تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ھېسابلاشقانىدى.

ئۇلارنىڭ نەزىرىدە زاكات دىننىڭ كىچىككىنە بىر قىسمى بولۇپ، نۇرغۇنلىغان ئەمىرلەرنىڭ بىرى، شۇنداقلا ماددىي ئەمىر ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مۇسۇلمانلار ماددىغا بەك ئەھمىيەت بەرمەيتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ قان - تۆكۈپ جەڭ قىلىشى ماددىي ھايات ئۈچۈن ئەمەس ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، زاكات ئۇلار ئۈچۈن قانچىلىك نەرسە ئىدى؟

ئەمما ئۇلار زاكاتنىڭ ئاللاھنىڭ كەسكىن ئەمىرلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ۋە ئىسلام دۆلىتىنىڭ ھېچقاچان بۇ ھەقتە بىپەرۋالىق قىلمايدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. بۇ ئىشقا كۆز يۈمۈش ئىسلامنىڭ بىر پۈتۈن پىرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلىش دېگەنلىك بولاتتى. ئىسلام ئەمىر ۋە چەكلىمىلىرى بىلەن بىر پۈتۈندۇر، شۇنداقلا، بۆلۈنمەس بىر پۈتۈندۇر. ئۇنىڭ بىر قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، قالغان قىسمىغا سەل قاراش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنداق بولغانىكەن، ئاللاھنىڭ: ”ئاللاھ پەيغەمبىرىگە نازىل قىلغان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بىلمەسلىكىگە ئۇلار ئەڭ لايىقتۇر“ دېگەن ھۆكۈمى ئەنە شۇلارغا قارىتىلغانىدى.

مۇرتەدلەر مەدىنە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەسكەر سانىنىڭ ئاز، ئۆزلىرىنىڭ كۆپ ۋە كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى ئۆزلىرىگە بويۇن ئەگدۈرەلەيدىغانلىقىغا ۋە ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلدۇرالايدىغانلىقىغا ئىشىنىشەتتى. ئەمما نەتىجىدە ئۇلارنىڭ بۇ خىيالى تامامەن سۇغا چىلاشتى. چۈنكى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەقىقەتەن ئىسلام مۇقىم بەلگىلىۋەتكەن ھۆكۈملەرنىڭ ھېچبىرىگە سەل قارىمىغۇدەك دەرىجىدە كۈچلۈك ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىدى ۋە ئاخىرقى نەپىسىگىچە بۇ يولدا تىرىكشەتتى. دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتتى.

نېمە ئۈچۈندۇر، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزانس (شەرقىي رىم) لارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تەييارلىغان ۋە زەيد ئىبنى ئۇسامەنى قوماندان قىلىپ قويغان قوشۇنىمۇ ئەينى ۋاقىتتا نىشان ئۈستىگە ئەۋەتىشتە چىڭ تۇردى. ئەگەر شۇنداق قىلسا، ناھايىتى چوڭ مەسىلە كېلىپ چىقاتتى. چۈنكى، بۇ

چوڭ قوشۇننى ئۇ تەرەپكە ئەۋەتىۋەتسە، ئۇنىڭ قولىدا مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىدىغان تۈزۈك ئەسكەر قالمايتتى. شۇنداقتمۇ، بۇ بۈيۈك رەھبەر ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ۋە تەۋرەنمەس ئىمانى بىلەن بۇ مەسىلىنى مۇۋاپىق ھەل قىلدى.

زەيد ئىبنى ئۇسامە قوشۇنى

ئۇسامە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئازاد گەردىسى ۋە ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئاسراندى بالىسى زەيدنىڭ ئوغلى، زەيد بولسا ھارسەنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇسامەنىڭ ئانىسى ئۇمۇ ئەيمەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەربىيەچىسى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىسى ئۇسامەنى ھەم ئۇنىڭ دادىسىنى ئۆز جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى.

دادىسى زەيد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن بىزانس ئىمپېراتورلۇقىغا قارشى مۇتتە جېڭىغا ئەۋەتىلگەن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىۋېتىپ شېھت بولغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە بىزانسىلارغا قارشى ئۇرۇشۇش ئۈچۈن تەييارلىماقچى بولغان قوشۇننىڭ بېشىغا ئۇنىڭ ئوغلىنى قويماقچى بولدى ۋە كۆپ ئۆتمەي بۇ قوشۇننى تەييارلىدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى ئاتلىق قوشۇن بىلەن پەلەستىننىڭ جەنۇبىدىكى بەلقا رايونى (ھازىرقى غەززا ئەتراپى) غا يۈرۈش قىلىشنى بۇيرىدى. دەرھال سەپەرۋەرلىك قىلىندى، خەلق ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى، تۇنجى مۇھاجىرلار ئۇسامەنىڭ قوشۇنىغا بىرىنچى بولۇپ قېتىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھەزرىتى ئۆمەر مۇبار ئىدى. بۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەييارلىغان ئاخىرقى قوشۇن ئىدى. ھەربىي تەييارلىقلار جىددىي ئېلىپ بىرىلىۋاتقان پەيتتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. قوشۇنغا ئەسكەر تىزىملاش ئىشى تېخى داۋاملىشىۋاتقان كۈنلەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولدى، شۇنىڭ بىلەن، ئۇسامە قوشۇنغا يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بەرمىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇپ، ئۈچ كۈندىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ئۇ خەلىپىلىك سۈپىتى بىلەن قوشۇنغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەلگىلىگەن نىشانغا قاراپ يۈرۈش قىلىشقا ئەمر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپاتىنىڭ ئەتىسى كۈنى چۈشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ جاكارچىسى: ”ئۇسامەنىڭ ئەسكەرلىرىدىن مەدىنىدە ھېچكىم قالمىسۇن، ھەممەيلى ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە جۇرۇفتىكى قىشلاققا يىغىلسۇن!“ دەپ جاكارلىدى. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپە مۇنداق دەپ خىتاب قىلدى:

”ئى خالايق! مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئاددىي بىر ئىنسان مەن. بۇنى بىلىمەن، ئەمما سىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەسلىكتە قىلىپ كېتەلگەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ماڭا يۈكلەيدىغاندەك تۇرىسىلەر. راستىنى ئېيتقاندا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئاللا ئائىلە ئىنسانلار ئارىسىدىن تاللىۋالغان ۋە ئۇنى بالايىئاپەتتىن قوغدىغانىدى.

مەن بولسام، يېڭى شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى يولغا قويغۇچى ئەمەس، بەلكى يولغا قويۇلۇپ بولغان ھۆكۈملەرنى ئىجرا قىلغۇچى بەندىمەن. ئەگەر بۇ يولۇمدا داۋام ئەتسەم، مېنى قوللاڭلار. ئەگەر يولۇمدىن ئازسام، مېنى ئاگاھلاندۇرۇڭلار.

ماڭا قاراڭلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كۆز يۇمغان ۋاقىتتا، ھېچبىر كىشى ئەڭ بولمىغاندا ئۇنىڭ بىر قامچە بولسىمۇ ئۇرۇپ، ئۆزىگە زۇلۇم قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ دەۋا قىلىپ كەلمىدى. ئەمما ئاگاھ بولۇڭلاركى، مېنى دائىم يولدىن ئازدۇرۇشقا ئۇرۇندىغان بىر شەيتىنم بار. ئەگەر ئۇ مېنى ئازدۇرۇپ كەتسە، مېنىڭدىن ھەزەر ئەيلەڭلار، مەندىن سىلەرگە بىر زىيان - زەخمەت يېتىپ قالمىسۇن! ھەركىم ياشايدۇ، ئەمما ھېچكىم ئۆز ئەجلىنىڭ قاچان توشىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر خەيرلىك بىر ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان بولساڭلار، تاكى ئەجلىڭلار توشقىچە شۇ خەيرلىك ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇشقا تىرىشىڭلار. لېكىن بۇنىمۇ ئاللا خالىمىسا، سىلەر ئۆز ئىختىيارلىقىڭلار بىلەن قىلالمايسىلەر. ئۇنداق بولغانىكەن، ھەردائىم ئەجەلگە تەييار بولغان ھالدا ياشاڭلار، ئەجلىڭلار سىلەرنىڭ خەيرلىك ئىشىڭلار ئۈزۈلۈپ قالغان ۋاقىتتا كېلىپ قالمىسۇن.

شۇنداق ئىنسانلار ياشاپ ئۆتتىكى، ئۇلار كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەجلىنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويىمىدى ۋە (ئۆزلىرىنى ئۇ دۇنيادىن ئايرىم ھېسابلاپ) ھەردائىم باشقىلارنىڭ رىزقىنى يەپ ئۆتتى، سىلەر ھەرگىز ئۇلاردىن بولۇپ قالماڭلار! جىددىي، چەيدەس ۋە چاققان بولۇڭلار! ئۆلۈم ھەر قاچان ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن سىلەرنى قوغلاپ تۇرىدۇ. ئۆلۈمدىن قورقۇڭلار، دادا، بالا ۋە قېرىنداشلىرىڭلاردىن ئىبىرەت ئېلىڭلار. باشقىلار (ئۆلگەنلەر) جېنىنى پىدا قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇلارغا ھەۋەسلەنگىنىڭلاردەك، تىرىكلەردىنمۇ زوقلىنىڭلار!

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، قارارگاھقا بېرىپ قوشۇننى ئۇزىتىپ قويۇپ، مەدىنىگە قايتتى. قوماندان ئۇسامە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن مۇنداق بىر ئىشنى ئۆتۈندى: ”سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىگە بېرىپ ئېيتقىن! رۇخسەت قىلسا، مەن ھازىرچە قوشۇننى چېكىندۈرۈپ تۇراي. چۈنكى ئەڭ كۈچلۈك ساھابىلەرنىڭ ھەممىسى بۇ قوشۇنغا قېتىلدى. شۇڭا بۇ خەتەرلىك پەيتتە خەلىپىنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشتىن ئەنسىرەۋاتمەن.“

ئەسكەرلەرمۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا يېيىلغان بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرى ۋە قەبىلىلەرنىڭ ئىسلامدىن قايتىش ھەرىكەتلىرى سەۋەبىدىن كۈچىيىپ كېتىۋاتقان خەتلەرنى خېلى ئوبدانلا ھېس قىلىشقا باشلىغانىدى. دەل شۇ چاغدا، ئەنسارلارمۇ ھەزرىتى ئۆمەردىن: ”ئەگەر (خەلىپە) بۇ قوشۇننى ئەۋەتىشتىن راستىنلا ۋاز كېچەلمىسە، ئەڭ بولمىغاندا بىزگە ياشتا ئۇسامەدىن چوڭ ۋە تەجرىبىلىك بىرىنى قوماندان قىلىپ بەرسۇن!“ دەپ تەلەپ قىلىشتى. ئەمما ئۇلار ئەبۇبەكرىنىڭ ئەڭ نەپەرەتلىنىدىغان ئىشىنىڭ ھەرقانداق شارائىتىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قارارىنى ئىجرا قىلماسلىق ۋە ئۇنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلىش ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇسامەنىڭ ئەمرى بىلەن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئەبۇبەكرىگە بايان قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۆمەرگە: ”ماڭا قاراڭلار! ئىت ۋە بۆرىلەرنىڭ مېنى پارچىلىۋېتىدىغانلىقىنى بىلمىمەنمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قارار بەرگەن بىر ئىشتىن ئەسلا ۋاز كەچمەيمەن“ دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ قېتىم: ”ئەنسارلارمۇ ئۇسامەنىڭ ئورنىغا ياشتا ئۇنىڭدىن چوڭ ۋە تەجرىبىلىك بىرىنى تەيىنلەپ بېرىشىڭنى تەلەپ قىلىشىۋاتىدۇ“ دېدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قاتتىق غەزەپلەندىكى، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ساقلىدىن تۇتتى ۋە مۇنداق دېدى: ”ئاناڭ ئۆلسۇن، ئىبنى خەتتاب! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەلگىلىگەن نەرسىنى مېنىڭ بۇزۇشۇمنى تەلەپ قىلىۋاتىسىلەر - ھە؟!“

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال قارارگاھقا قايتتى. ئۇسامە ئۇنىڭدىن:

- قانداق بولدى؟ - دەپ سورىۋىدى، ئۇ:

- كۆزۈمدىن يوقىلىپ، يولۇڭغا مېڭىش! خەپ، ھەممىڭ يېتىم قېلىشارسەن! سەن خەقنىڭ يۈزىدىن پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسى ئالدىدا رەسۋا بولدۇم، - دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قارارگاھقا قايتا كېلىپ، ئەسكەرلەرنى ئاگاھلاندۇردى. ئاندىن ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈپ، يولغا سالدى. ئۆزىمۇ قىسقا بىر ئارىلىققىچە قوشۇن بىلەن بىللە ماڭدى. ئۇسامە ئات ئۈستىدە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پىيادە بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈلۈكىنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇف يېتىلىۋالغانىدى. ئۇسامە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە: ”ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، يا سەن ئېتىڭغا مىنگىن ياكى مەن ئېتىمدىن چۈشەي!“ دەپ ئۆزىنىڭ توۋەنچىلىكىنى ۋە ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتىنى ئىپادىلىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”ياق! ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سەنمۇ ئېتىڭدىن چۈشمىگىن، مەنمۇ مىنمەي. ئاللاھ يولىدا مېنىڭ ئاياغلىرىمۇ بىرەر سائەت توپا - چاڭ بولسا، نېمە بوپتۇ؟ بىلىپ قويۇڭلاركى، ئاللاھ تائالا

جەھادقا قاتناشقان بىر مۇسۇلماننىڭ ھەربىر قەدىمى ئۈچۈن يەتتە يۈز ھەسسە ساۋاب بېرىدۇ، مەرتىۋىسىنى يەتتە يۈز ھەسسە ئۆستۈرىدۇ ۋە يەتتە يۈز گۇناھىنى يۇيۇۋېتىدۇ“ دېدى. ئۇسامە ئۇنىڭغا: ”ھەزرىتى ئۆمەرنى ماڭا ياردەمچى قىلىپ تەيىنلەپ بەرگەن بولساڭ!“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ بۇ تەلپىنى قوبۇل قىلدى، ئاندىن قوشۇننى يەنە بىر قېتىم توختىتىپ مۇنداق خىتاب قىلدى: ”ئى مۇھاجىرلار جامائەسى! بىر ئاز توختاڭلار! سىلەرگە دەيدىغان ئون نەسىھەتتىم بار. بۇلارنى ئېسىڭلاردا چىڭ تۇتۇشۇڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. خىيانەت قىلماڭلار، چەكتىن ئاشماڭلار، پاناھلىق تىلگەنلەرنى ئۆلتۈرمەڭلار، باشقىلارنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرمەڭلار، ياشانغانلارنى، كىچىك بالىلارنى ۋە ئاياللارنى ئۆلتۈرمەڭلار، خورما دەرەخلىرىنى زىدە قىلماڭلار، كۆيدۈرمەڭلار، ھېچقانداق دەل - دەرەخنى كەسمەڭلار، دۈشمەننىڭ قويى، كالا، تۆگىلىرىنى بوغۇزلىماڭلار (يېمەكلىك بۇنىڭ سىرتىدا).

ئالدىڭلارغا دۇنيا ھاياتىنى تەرك ئېتىپ، كېچە - كۈندۈز ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان بەزى كىشىلەر ئۇچرايدۇ، ئۇلارغا ھەزرىتى چىقىلغۇچى بولماڭلار. ۋە يەنە ئالدىڭلارغا دەستىخان سېلىپ، ھەرخىل تائاملار تارتىدىغان كىشىلەر ئۇچرايدۇ، بۇلاردىن ھەزەر ئەيلەڭلار، ئۇلار ئاللاھنىڭ نامىنى تىلغا ئالغاندىن كېيىن دەستىخانىغا قول ئۇزىتىڭلار. ئاندىن يەنە چىچىنىڭ ئوتتۇرىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، ئەتراپىنى خۇددى يۆگەكتەك قويۇپ قويغان كىشىلەرنى ئۇچرىتىسىلەر، ئۇلارنى قىلىچ بىلەن ئاگاھلاندۇرۇڭلار! قېنى ئەمەس، ئاللاھنىڭ نامى بىلەن ئالغا! ئاللاھ جېنىڭلارنى ئالماقچى بولسا، دۈشمەننىڭ قىلىچى ياكى خولپىرا بىلەن ئالسۇن!“^①

ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇسامەگە مۇنداق دەپ تەلىمات بەردى: ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساڭا قانداق ئەمر بەرگەن بولسا، شۇنداق قىلغىن. ئاۋۋال قۇززا دىيارىدىن باشلا، ئاندىن ئابىلگە كەل! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرلىرىدىن ھېچقانداق نۇقسان قويمما ۋە ئۇنىڭ ئەمرلىرىگە ھېچنەرسە قوشمىغانلىقىمنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىققانلىقىمغا ھەيران قالما!“

ئۇسامە ئالغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. زىل مەرۋە ۋە ۋادى قاتارلىق يەرلەرگە يولۇقۇپ ئۆتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇيرىغان يەرگىچە يېتىپ باردى. ئاتلىق قوشۇنى بىلەن قۇززا قەبىلىسى ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى، ئابىلغا ھۇجۇم قىلدى. نۇرغۇن غەنمەت توپلىدى. بۇ ۋەزىپە، بېرىپ - كېلىشتىن سىرت، 40 كۈندە ئاران تاماملاندى.

ئۇسامە قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەييارلىغانلىقى سەۋەبى بىلەن) ئالدىن بەلگىلەنگەن نىشانغا ئەۋەتىلىشى ۋە بۇنىڭ مەدىنى ئۈچۈن ئېلىپ كېلىدىغان شۇنچە چوڭ خەۋپكە قارىماي ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ قىلچە

بۇ ئىپادە ئارقىلىق ئۇلارنىڭ شېھىدلىك مەرتىۋىسىگە يېتىشى ئۈچۈن دۇئا قىلغانىدى - ت.

ئەندىشە قىلماسلىقى، ئۇنىڭ نەقەدەر جەسۇر ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ۋە نەتىجىنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا بەرگەن قارارنى ئىجرا قىلىش يولىدا نەقەدەر چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. چۈنكى ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق قارار بەرگەن بولسا، بۇ ئىشنىڭ نەتىجىسىنىڭ چوقۇم خەيرلىك بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىتتى.

بۇ قوشۇننى يۈرۈشكە ئاتلاندىرۇشتىكى ئەڭ ئاساسلىق مەقسەت مۇسۇلمانلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ، مۇناپىق ۋە مۇرتەدلەرنىڭ روھىنى چۈشۈرۈش ئىدى. بۇ مەقسەت بولمىغان بولسا، قوشۇن بۇنداق خەتەرلىك پەيتتە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ئەڭ چەت - ياقلىرىغا ئەۋەتىلمەيتتى ۋە بۇنداق تەۋەككۈلچىلىك قىلىنمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، مەدىنىدە يولغا قويۇلغان شەرىئەت ئەھكامىغا قارشى چىققانلار ۋە شەھەرنىڭ تۆت ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان كۆچمەن ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ ۋەھمىسىدىن ھېچكىم قورقۇپ قالمىدى. چۈنكى ئۇلار مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بەك ۋەھمىلىك ئۇنسۇرلار ھېسابلانمايتتى.^①

مۇرتەدلەر (ئىسلامدىن يېنىۋالغانلار) گە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇش بىلەن تەڭلا مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئېلىپ، ھەر يەرنى بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرى قاپلاپ كەتتى. بۇ ئەھۋال پەقەت مەدىنە، مەككە، تائىف ۋە بەھرەيندىلا كۆرۈلمىدى. رىددەت (ئىسلامدىن يېنىش) ھەرىكەتلىرى يېپىلغان يەرلەر ئىچىدە پەقەت مەدىنىنىڭ غەربىگە جايلاشقان خەلق ئۈسامە قوشۇنىنىڭ بىزانسقا قارشى يۈرۈش قىلىشىدىن قورقۇپ، ئارىسالدى بولۇپ قالغانىدى.

ئۇلار بۇ مەسىلىنى مۇنداق ئويلاشقانىدى: "ئەگەر مۇسۇلمانلار راستىنلا شۇنداق زور كۈچكە ئىگە بولمىغان بولسا، بىزانسىلارغا قارشى قوشۇن ئەۋەتمىگەن بولاتتى. ئۇنداق بولغانىكەن، ئۇرۇشنىڭ ئاخىرىغىچە ساقلاپ تۇرايلى. ئەگەر بىزانسىلار مۇسۇلمانلارنى يېڭىۋالسا، ھەممە ئىش ئۆزلىكىدىن ھەل بولىدۇ ۋە بىزنىڭ مۇسۇلمانلار بىلەن ئايرىم ئۇرۇشۇپ يۈرۈشىمىزنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ. ئەگەر ئۈسامەنىڭ قوشۇنى بىزانسىلارنى يېڭىۋالسا، ئۇ چاغدا ئىسلام ئۆز ئورنىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگەن بولىدۇ، بۇ ئەھۋالدا بىز ھېچنىمە قىلالمايمىز، يەنى مۇسۇلمانلارغا چېقىلىشتىن بىزگە ھېچقانداق پايدا چىقمايدۇ."

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 307 - ۋە 309 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 427 - ۋە 432 - بەتلەر.

مەدىنىنىڭ غەربىدىكى رايونلاردا ئىسلامدىن يېنىش ۋە بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنىڭ كۆرۈلمەسلىكىدىكى بىردىنبىر سەۋەب مانا بۇ ئىدى.

ئەسلىدە مۇرتەدلەر ئىككى خىل بولۇپ، بىر خىلى مۇسەيلىمە تۈل كەززاب، تۈلەيھا ۋە ئەسۋەدكە ئوخشاش ساختا پەيغەمبەرلەرنىڭ پېشىدە سۆرۈلۈپ يۈرىدىغانلار؛ يەنە بىر خىلى بولسا، اللە قا ئىمان ئېيتقان، پەيغەمبەرگە ئىشەنگەن ۋە ناماز ئوقۇيدىغان تۇرۇپ زاكاتنى رەت قىلغان ۋە ئۇنى اللە نىڭ كەسكىن ھۆكۈمى ئەمەس، بەلكى دۆلەت خەلقىتىن مەجبۇرىي يىغماقچى بولغان باج دەپ قارايدىغانلار ئىدى.

مانا بۇ ئىككىنچى خىلدىكى مۇرتەدلەر زاكاتنى ئۆزلىرىدىن بىكار قىلىۋېتىش ئۈچۈن خەلىپىنىڭ ئالدىغا ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتتى. ئۇلار ھەزرىتى ئابىباستىن باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممە مۆتىۋەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ھەتتا بۇ مۇسۇلمان مۆتىۋەرلەرنىڭ ئىچىدە مۇرتەدلەرنىڭ تەكلىپىگە ماقۇل بولغان بىرنەچچىسى بۇ ھەقتە ئەبۇبەكرى بىلەن تالاش - تارتىش قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئۆمەر، ئەبۇئوبەيدە ۋە ئەبۇھۇزەيفەنىڭ ئازاد گەردىسى سالىم قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ تەكلىپنى قەتئىي رەت قىلدى ۋە بۇ مەشھۇر سۆزىنى دەل شۇ چاغدا ئېيتتى:

”اللە قا قەسەم قىلىمەنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاقتىدا (دۆلەتكە) تۈلگەن نەرسىنى (بۈگۈن) تۈلمەسلىك ئۈچۈن تىركىشىدىغان بولسا، (تۈلەيدىغان نەرسىسى تۈگىنىڭ چۈلۈۋۇرچىلىك نەرسە بولسىمۇ) ئۇلاردىن شۇ نەرسىنى تۈلەتكىچە ئېلىشمەن.“

ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ مۇنداق دېدى:

”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « كىشىلەر: اللە دىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، - دېگىچە ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇشقا بۇيرۇلدۇم. كىشىلەر پەقەت لائىلاھە ئىلاللاھ دېيىش ئارقىلىقلا ئۆز جېنى ۋە مېلىنى مەندىن قوغداپ قالالايدۇ. ئۇنىڭ ھېسابى اللە قا خاستۇر» دېمىگەنمىدى؟ ئەمدى بىز قايسى ھەق بىلەن ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش ئاچالايمىز؟“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىمۇ ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ مۇنداق دېدى:

”اللە قا قەسەم قىلىمەنكى، ناماز بىلەن روزىنى بىر - بىرىدىن ئايرىمىغان ئادەم بىلەن توختىماي ھەپلىشمەن. زاكات - مالنىڭ ھەققىدۇر. قەسەم قىلىمەنكى، زاكات قىلىپ بېرىدىغان نەرسە بىر ئوغلاق بولسىمۇ، ئۇنى بەرمەسلىك ئۈچۈن تىركەشكەن ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇشتىن يانمايمەن.“

شۇنداق، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلامنى مانا مۇشۇنداق بۆلۈنمەس، بىر پۈتۈن دەپ بىلەتتى. چۈنكى پەرزىلەرنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقى يوق بولۇپ، زاكات ھەرقانچە ئىقتىسادىي تېما بولۇپ كەتسىمۇ، ئۇ ئىسلامنىڭ مۇھىم شەرتلىرىدىن بىرى، اللە قا قۇللۇق قىلىشنىڭ بىر كۆرۈنۈشىدۇر. ئىسلامنىڭ بىر قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، يەنە بىر قىسمىغا سەل قاراشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

ساھابىلەر بۇ خەتەرلىك پەيتتە ئىشنى چىرايلىقچە بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلايتتى. چۈنكى ھەممە يەر بىرلا ۋاقىتتا ئىسلامدىن يېنىش ۋە بۆلگۈنچىلىك قىلىش ھەرىكەتلىرى بىلەن تەۋرىنىشكە باشلىغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە مۇنداق دېدى: ”ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! خەلققە بىراز سىلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىلغىن!“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا: ”مەن سېنىڭ ماڭا ياردەم قىلىشىڭنى ئۈمىد قىلاتتىم. ھالبۇكى، سەن مېنى خاتا يولغا ئىتتىرىپ، پەرىشان قىلىشقا ئۇرۇنۋاتىسەن. ياكى جاھىلىيەت دەۋرىدىكى شىر يۈرىكىڭ ئىسلام دەۋرىدە توخۇ يۈرىكىگە ئايلىنىپ قالدىمۇ؟“

شۇنىسى ھەقىقەتكى، ۋەھىي چۈشۈشتىن توختىدى، دىن ۋايىغا يەتتى. ئۇنداقتا، مەن تېخى ۋاپات بولماي تۇرۇپلا، دىن زەربىگە ئۇچراپ، يېمىرىلسۇنمۇ؟ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بىر كىشى پەقەت دىننىڭ ھەقىقىنى ئۆتەش ئارقىلىقلا ئۆزىنى مەندىن قۇتقۇزالايدۇ، بۇ دىننىڭ ھەقىقى ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش ۋە زاكات بېرىشتۇر» دېمىگەنمىدى؟ اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى مېنى تەرك ئېتىپ، ئوتتۇرىلىقتا يالغۇز تاشلاپ قويسىمۇ، مەن ئۆزۈم يالغۇز مۇرتەدلەر بىلەن ئېلىشىمەن“ دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى زاكات بېرىشنى خالىمىغان مۇناپىقلارنىڭ ۋەكىللىرىگە قوپال تەگدى ۋە ئۇلارغا ھاقارەت قىلىپ، تەلەپلىرىنى رەت قىلدى. ئۆز ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇپ، ئۇلارنى دىننىڭ ئەھكاملىرىغا بويسۇنۇشقا زورلىدى. مۇناپىقلارنىڭ ۋەكىللىرى ئۆز قەبىلىلىرىگە قايتىپ بېرىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ سان جەھەتتە بەكمۇ ئاز ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. چۈنكى ئۇ مەزگىللەردە ئۇسامەنىڭ قوشۇنى بىزانىلارغا قاراپ يۈرۈش قىلغاچقا، مۇسۇلمانلار ئاندا - ساندا قېلىپ قالغانىدى. بۇ ۋەكىللەر ئۆزلىرىنىڭ قەبىلىلىرىنى مەدىنىگە ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتمەكتە ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇسامەنىڭ قوشۇنىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن مەدىنىگە قايتىپ كېلىپ، شەھەرنىڭ چۆللەرگە قارىتىپ ئېچىلغان دەرۋازىلىرىغا نوپۇزلۇق ساھابىلەرنى قاراۋۇل قىلىپ قويدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئەلى، زۇبەير ئىبنى ئەل ئەۋام، تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ، سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس، ئابدۇرراھمان ئىبنى

ئەۋق ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. ئۇندىن باشقا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى جامائەتنىڭ مەسجىد تەھرىراتىم تەييار ھالەتتە تۇرۇشىنى ئەمىر قىلدى. ئۇلارنى يىغىپ مۇنداق دېدى: ”ئى جامائەت! يەر يۈزى قايتىدىن كۆپىلىشكە تولۇپ كېتىۋاتىدۇ. مۇرتەدلەر بىزنىڭ سانىمىزنى ئاز كۆردى. ئۇلارنىڭ كېچە ياكى كۈندۈزى ھۇجۇم قىلىشى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. دۈشمەنلەرنىڭ بىزدىن ئەڭ يىراقتىكىلىرى كۆپ بولسا 12 مىل يىراقلىقتا تۇرماقتا. ئۇلار تەكلىپىمىزنى قوبۇل قىلىدۇ دەپ ئويلاشقانىدى، ئەمما بىز ئۇلارنى رەت قىلىپ، بىز بىلەن بولغان بېتىمنى بۇزدۇق. شۇڭا ھەممىڭلار بىر يەرگە توپلىنىپ، ئۇلارغا قارشى ھەرىكەت تەييار تۇرۇڭلار!“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئوسامەنىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ كەلگەچە، مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭ ئېلان قىلماسلىقىنى پىلانلىدى. شۇڭا ئۇ بەزىدە ئۆزىگە كەلگەن ۋەكىللەرنى كۈتۈۋېلىپ، بەزىدە ئۆزى ئۇلارغا ۋەكىل ۋە ھەيئەتلەرنى ئەۋەتىش ئارقىلىق ۋاقىت ئۆتكۈزۈشكە تىرىشاتتى.

لېكىن بەزى مۇناپىق قەبىلىلەر بىزنىڭ قارشى يۈرۈش قىلغان قوشۇن قايتىمىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مەدىنىگە بېسىپ كىرىشنى خىيال قىلىشاتتى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئوسامەنىڭ قوشۇنىنى ئۆزىگە قايتىدىن كېيىن ئۈچ كۈن ئۆتمەي تۇرۇپلا مەدىنىگە كېچىلىك ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. بۇ مۇناپىقلار ئىسلام قوشۇنى بەكمۇ يىراقلاردا بولغاچقا، مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلغۇچىلارنىڭ يوقلۇقىدىن خاتىرجەم ئىدى.

مۇناپىقلار مەدىنىگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، جىددىي پەيتتە ياردەم قىلىشى ئۈچۈن زۇلھەسسە دېگەن يەرگە بىر بۆلۈك ئەسكەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇلار مەدىنىگە كىرىش ئېغىزلىرىغا ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، شەھەرنى قوغدىغۇچى مۇھاپىزەتچىلەرگە دۇچ كەلدى. مۇھاپىزلارنىڭ ئارقا تەرىپىدە خەۋەرچىلەر يۈگۈرۈپ يۈرۈشەتتى. بۇ خەۋەرچىلەر دەرھال مەسجىدكە بېرىپ، ۋەقەنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە يەتكۈزدى.

خەلىپە مۇھاپىزلارنىڭ قاتتىق قارشىلىق بىلدۈرۈشىنى تاپىلغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ ئەڭ تېز سۈرئەتتە بىر قوشۇننى باشلاپ، شەھەرنىڭ كىرىش ئېغىزلىرىغا قاراپ يۈگۈردى ۋە باسقۇنچىلارنى بىردەمدىلا تىرە - پىرەڭ قىلىۋەتتى. ئۇلار دۈشمەننى قوغلاپ، زۇلھەسسە دېگەن يەرگە كەلگەندە، دۈشمەننىڭ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ياردەمچى قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مۇناپىقلار تۇلۇملارغا ھاۋا تولدۇرۇپ، ئېگىز يەرلەردىن پەسكە قارىتىپ دومىلىتىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ تۈگىلىرىنى ھۆركۈتمەكچى ۋە ۋاقىت ئۆتكۈزمەكچى بولۇشتى. مۇسۇلمانلار ئۇلارنى كۆپ قوغلاشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ مەدىنىگە قايتتى.

بۇ ئارىلىقتا مۇناپىقلار زۇلقىسسەدىكى تەرەپدارلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. ئۇلارمۇ ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. شۇ كېچىسى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىمۇ مەدىنىدە قايتىدىن تەييارلىنىپ، يېرىم كېچە بولغاندا قوشۇننى باشلاپ مەدىنىدىن چىقتى.

قوشۇننىڭ ئوڭ قانتىغا نۇمان ئىبنى مۇقەررىن، سول قانتىغا ئۇنىڭ ئىنىسى ئابدۇللاھ ئىبنى مۇقەررىن ۋە ئارقا سەپكە ئۇلارنىڭ ئىنىسى سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىن قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. سەھەر ۋاقتى، تېخى تاڭ يورۇماي تۇرۇپلا دۈشمەنلەر بىردىنلا مۇسۇلمانلارنىڭ قىلىچلىق ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولالمىغان دۈشمەنلەر پاتپاراق بولۇپ، ھەرتەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ باش قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇننى ئۇلارنى تاكى زۇلقىسسەگىچە قوغلاپ باردى. ئۇ يەردە نۇمان ئىبنى مۇقەررىننى چېگرا قوغداشقا تەيىنلەپ قويۇپ، قوشۇن بىلەن مەدىنىگە قايتتى.

بۇ زەپەر بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭلى تىنجىدى. قەبىلىلەر ئىچىدە مۇسۇلمان پېتى قېلىپ قالغانلارمۇ ئىسلام دىنىدا چىڭ تۇرۇشقا تىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ، مۇسۇلمانلارنى سۆيۈندۈرىدىغان يەنە بىر ئىش يۈز بەردى. يەنى قەبىلىلەردىن يىغىلغان زاكات مەدىنىگە ساق - سالامەت يېتىپ كەلدى. ئىسلام مالىيەسىگە مەسئۇل كىشىلەردىن سەفۋان ئىبنى سەفۋان بەنى ئامىر قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، گۈگۈم ۋاقتى بىلەن تەڭ، سەئىد قوغداۋاتقان كىرىش ئېغىزىدىن؛ زەبرىقان ئىبنى بەدر بەنى ئەۋۇق قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، شۇ كېچە ئوتتۇرىلىرىدا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق قوغداۋاتقان ئېغىزىدىن؛ ئادى ئىبنى ھاتەم ئۆزى مەنسۇپ بولغان تاي قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، سەھەر ۋاقتى بىلەن ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد قوغداۋاتقان ئېغىزىدىن مەدىنىگە كىرىپ كەلدى.

بۇ ۋەقە ئۇسامە قوشۇنى يولغا چىقىپ، نەق ئىككى ئاي بولغاندا يۈز بەردى. ئۇندىن كېيىن، مۇسۇلمانلارنى سۆيۈندۈرىدىغان ئۈچىنچى خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇ ۋەقەدىن ئون كۈن ئۆتمەيلا، ئۇسامەنىڭ قوشۇنلىرى زەپەر قۇچۇپ، كۆپلىگەن غەنىمەت بىلەن قايتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇسامەنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا نائىب قىلىپ بەلگىلەپ: ”سىلەر ئارام ئېلىۋېلىڭلار!“ دېگەندىن كېيىن، زۇلقىسسە ۋە مەدىنىنىڭ كىرىش ئېغىزلىرىغا تەيىنلەپ قويغان ئەسكەرلىرى بىلەن بىللە مۇناپىق ۋە مۇرتەدلەرنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلماقچى بولدى. ئۇ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا:

”ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! ئۆتۈنۈپ قالايلى، مۇنداق قاراملىق قىلمىغىن! ئەگەر سېنىڭ بېشىڭغا بىرەر كېلىشمەسلىك كېلىپ قالسا، بىزنىڭ

تەرتىپىمىز بۇزۇلدى. دۈشمەننىڭ كۆزىدە سېنىڭ ماقامىڭنىڭ ئورنى بەك چوڭ. شۇڭا سەن ئورنىڭغا باشقا بىرنى تەيىنلىگىن! ئەگەر ئۇنىڭغا بىر ئىش بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئورنىنى باشقا بىرى بىلەن تولدۇرۇۋالالايسەن” دەپ ئۆتۈندى. ھەزرىتى ئەلىمۇ:

”قىلىچىڭنى قىنىغا سېلىپ، مەدىنىگە قايتقىن! بۇنداق قاراملىق قىلىپ، بىزنى ھەسرەتتە قويمىغىن! اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سەندىن ئايرىلىپ قالساق، شەرىئەت ئەھكامىنى سەندەك تەرتىپلىك ئىجرا قىلالمايمىز” دەپ ئۇنى يولىدىن قايتۇرۇشقا تىرىشتى. ئەمما ئۇ:

”ياق! قەسەم قىلىمەنكى، مەن ئۆز جېنىم بىلەن سىلەرگە ياردەم قىلىشقا تىرىشمەن” دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن زۇلھەسسە ۋە زۇلقەسسەگە قاراپ يولغا چىقتى. يەنە نۇمان ئىبنى مۇقەررەن ۋە قېرىنداشلىرىنى ئالدىنقى قېتىمقىدەك يانلىرىغا ئېلىپ، ئەل ئەبىرەق رايونىدىكى رەمزە دېگەن يەرگە بېسىپ كىرىپ، ئۇ يەردىكى مۇناپىقلار بىلەن قوراللىق توقۇنۇشتى ۋە ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى. مۇناپىقلار چېكىنىپ، ئالدى - كەينىگە قارىماي قاچتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مەدىنىگە قايتتى.

بۇ ئارىلىقتا يەنە قەبىلىلەردىن يىغىلغان زاكات ماللىرى مەدىنىگە ئېلىپ كېلىندى. مال شۇ قەدەر كۆپ ئىدىكى، ئىسلام دۆلىتىنىڭ خەزىنىسىنىڭ چىقىمىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى.

بۇ مەزگىل ئىچىدە، ئۇسامەنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ خېلى ئوبدان ئارام ئېلىۋالدى. شۇڭا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇلارنى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ئۇيەر - بۇ يېرىدە باش كۆتۈرۈپ چىققان مۇناپىقلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىش ئۈچۈن ئون بىر سەپكە ئايرىدى. بۇ سەپلەرنىڭ قوماندانلىرى ۋە قوشۇننىڭ نىشانلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

بىرىنچى، خالىد ئىبنى ۋەلىد: ئۇ ئاۋۋال ئۆزىنى پەيغەمبەر دەپ جاكارلىغان تۇلەيھا ئىبنى خۇۋەيلىد ئەل ئەسەدىينىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. بۇ ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىسا، ئەل بەتتاھ رايونىدىكى مالىك ئىبنى نۇۋەيرە ئەل ياربۇئى ئەل تەممىينىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى.

ئىككىنچى، ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇجەھىل: ئۇمۇ ئۆزىنى پەيغەمبەر دەپ جاكارلىغان، بەنى ھەنىفە قەبىلىسىنىڭ رەئىسى، يەمامەلىك مۇسەيلىمە تۇل كەززاپ بىلەن ئۇرۇش قىلدى.

ئۈچىنچى، شۇرەھبىل ئىبنى ھەسەنە: ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى يەمامەدە ئۇرۇش قىلىدىغان ئىكرىمەنىڭ قوشۇنىغا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ بەلگىلىدى.

تۆتىنچى، مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇئۇمەييە: ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىغا يەمەندە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى جاكارلىغان يالغانچى ئەل ئەسۋەد ئەل ئەنسىنىڭ قوللىغۇچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

بەشىنچى، ئەمر ئىبنى ئاس: ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىنى شىمالدىكى قۇزرا قەبىلىسىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى.

ئالتىنچى، خالىد ئىبنى سەئد ئىبنى ئەل ئاس: شامنىڭ شەرقىي رايونلىرىغا ئەۋەتىلدى.

يەتتىنچى، ھۇزەيفە ئىبنى مېھسان: ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا ئۇماندىكى دەبا خەلقىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بەردى.

سەككىزىنچى، ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمە: ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ ئاۋۋال ماھاراغا بېرىپ، ئاندىن ھۇزەيفەنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىشنى بۇيرىدى.

توققۇزىنچى، مائىن ئىبنى ھاجىز: ئۇنىڭ قوشۇنىنى بەنى سۇلەيم ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقىدىشى بولغان ھەۋازىن قەبىلىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى.

ئونىنچى، سۇۋەيد ئىبنى مۇەقەررىن: ئۇنىڭ قوشۇنىنى يەمەننىڭ تىھامە رايونىدىكى ئىسيانچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتتى.

ئون بىرىنچى، ئەل ئەلا ئىبنى ئەل ھەزرەمىي: بۇ قوماندان بەھرەينىڭ قاراپ يولغا چىقتى.^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۆزى قوماندانلىق قىلىۋاتقان قوشۇنىنى باشلاپ ئەل ئەبىرەقنىڭ رابزا رايونىدىكى ئەبىس ۋە زۇبىيان قەبىلىلىرىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بۇزەھە رايونىدىكى باشقا تارماقلىرىنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۆزىنى پەيغەمبەر دەپ جاكارلىغان تۈلەيھامۇ مۇشۇ يەردە ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ قوشۇنىنى ھەرقايسى سەپلەرگە بۆلگەن دەسلەپكى مەزگىلدە، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ تاي قەبىلىسى جايلاشقان يەرگە ھۇجۇم قىلىشنى ۋە ئۇ يەردىكى تاي قەبىلىسى بىلەن ئابىس ۋە زۇبىيان قەبىلىلىرىنىمۇ جازالاندۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئۆزىنىڭ ئاۋۋال خەيبەر تەرەپكە يۈرۈش قىلىدىغانلىقىنى، ئاندىن تەي قەبىلىسى بىلەن جەڭ بولۇۋاتقان مەزگىلدە، ئۇنىڭغا جىددىي ياردەمچى قوشۇن بولۇپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد خەلىپىنىڭ تەلىماتىغا بىنائەن تاي قەبىلىسىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئەمما ئوخشاش ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان، شۇنداقلا ئۇ قەبىلىنىڭ رەئىسى

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 314 - ، 318 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 442 - ، 449 - بەتلەر.

بولغان ھاتەم ئىبنى ئادىمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ خەلقنى قايىل قىلىش ئۈچۈن خالىدىن ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت تەلەپ قىلدى. خالىد ئۇنىڭ تەلپىنى قوبۇل قىلدى. دەرۋەقە، ئۇ خەلقنى ئۈچ كۈن ئىچىدە قايىل قىلالىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇ يەردىن بۇزەھەگە قاراپ يولغا چىقتى.

بۇ يەردىكى توقۇنۇشتا تۇرشاۋۇللىرىدىن ئۇككاشە ئىبنى مېھسان بىلەن سابىت ئىبنى ئەرقەم شېھىت بولدى. رەسمىي جەڭ باشلاندى، دۈشمەن قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئۇيەينە ئىبنى ھېسەن ۋە ئۇنىڭ قەبىلىسى فەزارا ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئۇيەينە قەبىلىسىنى تاشلاپ قاچتى. تۈلەيھە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات چېغىدىلا ئىسلامدىن يانغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دىرار ئىبنى ئەل ئەزۋەر باشچىلىقىدىكى قوشۇننى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتكەنىدى. مۇرتەدلەر قېچىپ سۇھەيرغا بېرىۋېلىشتى، كېيىن سانلىرى بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى.

دەل شۇ كۈنلەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى ھەققىدىكى خەۋەر يېيىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇرتەدلەر جاسارەتلىنىپ، قايتىدىن كۆپىيىشكە باشلىدى. غەتفانلىقلارمۇ ئۇمەييە ئىبنى ھېسەننىڭ باشچىلىقىدا بەنى ئەسەد بىلەن بىرلىشىۋالدى. ئۇلار ئۇندىن بۇرۇن تەي قەبىلىسى بىلەن كېلىشەلمىگەنىدى.

غەتفانلىقلار بىلەن بەنى ئەسەدنىڭ بىرلىشىۋالغانلىقىنى كۆرگەن دىرار ئۆزىنىڭ ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمىدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ مەدىنىگە قاراپ قاچتى. ئۇنىڭ ئەمرىدىكى قوشۇن تارقىلىپ كەتتى. لېكىن، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ بۇزەھە رايونىدىكىلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇشى بىلەنلا بەنى ئەسەد، بەنى ئامىر ۋە غەتفانلىقلار يېڭىدىن ئىسلامغا قايتىشتى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەردىكى ئىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن بىتھە رايونىدىكى تەمىم قەبىلىسىنىڭ بەنى يەربۇ دېگەن ئايمىقىغا قاراپ ئاتلاندى. بۇ قەبىلىنىڭ بېشىدا مالىك ئىبنى نۇۋەيرە دېگەن بىرى بار ئىدى. بەنى تەمىم قەبىلىسى ئىچىدە بەكمۇ شىددەتلىك زىددىيەت - توقۇنۇش ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان پەيتتە، سەجاھ ئىسىملىك بىر ئايال (بەنى تەمىم قەبىلىسىدىن) ئۇلارنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلدى، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىشنى خالىغانلار بىرلەشتى، خالىمىغانلار قېچىپ كەتتى. ئاندىن ئۇلار يەمامەگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ كۈنلەردە، مۇسەيلىمەنىڭ پەيغەمبەرلىك دەۋاسى ئەتراپىغا خېلى كۆپ تەرەپدار توپلىغانىدى. ئەمما مۇسەيلىمە بۇ ئايالدىن قورقتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار بىر - بىرىگە چېقىلماسلىق ھەققىدە ئەھدىلەشتى. ھەتتا ئۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئىككىسى توي قىلىشتى، ئەمما ئۇ كۈنلەر پەقەت ئۈچ كۈن داۋاملاشتى. ئۇ ئايال يەنە ئۆز قەبىلىسىگە قايتىپ، مۇسەيلىمەگە ئوخشاش ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى. قايتىش يولىدا بەنى تەمىم قەبىلىسىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن بىرنەچچىسى ئۇنىڭغا

ھەمراھ بولدى. ئۇلار يەمامەگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، بۇ يەرنىڭ كىرىمىنى يېرىمدىن بۆلۈشۈش شەرتى ئاستىدا مۇسەيلىمە بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەنىدى. ئەمما ئۇ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، تۇپراقلىرى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. ئۇندىن كېيىنكى ھاياتىنى شەرىئەت ئەھكاملىرىغا رىئايە قىلغان ئاساستا ئۆتكۈزدى.

سەجاھ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا قايتقاندا، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن بەنى تەمم قەبىلىسىدىكىلەر ھەيران قىلىشتى ۋە بۇرۇن ئۇنىڭغا يول قويغانلىقلىرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىشتى. كۆپ ئۆتمەي، خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. بەنى تەمم قەبىلىسىنىڭ مۆتىۋەرلىرى تۇتۇلۇپ، خالىدنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تالاش - تارتىش يۈز بەردى ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق بەزى كىشىلەرنىڭ ھېچقانداق ھەق - ھوقۇقى بولماي تۇرۇپ، بەنى يەربۇ ئايىمىنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇۋالغانلىقى ئېنىقلاپ چىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار دەرھال ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى.

بۇ ئەسنادا، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ تۇرشاۋۇللىرىنىڭ قوماندانى دىرار ئىبنى ئەل ئەزۋەر بەنى يەربۇنىڭ رەئىسى مالىك ئىبنى نۇۋەيرەنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ ۋەقەدە بىر يۈرۈش ئىختىلاپلار مەيدانغا كەلدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد مالىك ئىبنى نۇۋەيرە ئۆلۈپ، ئىددىتى توشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئايالى ئۈمۈم تەممگە ئۆيلەندى.^①

ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئەبۇجەھىلنىڭ ئوغلى ئىكرىمە يالغانچى مۇسەيلىمەنى جازالاش ئەمرىنى ئالغانىدى. ئۇ ئەمرگە بىنائەن يەمامەگە قاراپ ئاتلاندى، شۇراھىل ئىبنى ھەسەنە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى، ئەمما ئۇنىڭغا يېتىشەلمىدى. ئىكرىمە تېز سۈرئەتتە ھۇجۇم قىلدى، ئەمما قوشۇنى يالغانچى مۇسەيلىمەنىڭ قەبىلىسى بەنى ھەنىفە تەرىپىدىن تارمار قىلىندى. شۇراھىل بولسا، ياردەمچى قوشۇننىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ ئىكرىمەنىڭ ساقلاپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئەۋەتكەن بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ئۇ يەردىكى ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ، ئاسىيلارنى جازالغاندىن كېيىن، ھۈزەيفە ئىبنى مېھسان ۋە ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمەلەرنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىپ، ئۇماندىكى مۇرتەدلەرگە قارشى بىرلىكتە جەڭ قىلىشىنى، ئاندىن يەمەندىكى ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، ھەزرىمۇت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن بولغان مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇ ئۇمەييەنىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىشىشىنى بۇيرىغانىدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 319 - ، 331 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 452 - ، 462 - بەتلەر.

خالىد ئىبنى ۋەلىد مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭلىرىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن مەدىنىگە قايتىپ، بۇ جەرياندا ئۆتكۈزۈلگەن بەزى خاتالىقلىرى ئۈچۈن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن كەچۈرۈم سورىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنى ئەپۇ قىلدى ۋە ئۇنى دەرھال يالغانچى مۇسەيلىمەنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد مەدىنىگە قايتىشتا بىتھە دېگەن يەرگە قويۇپ قويغان قوشۇننى تۈزەشتۈرۈپ، كەينىدىن كەلمەكچى بولغان ياردەمچى قوشۇننى ساقلاشقا باشلىدى. ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كېلىشى بىلەنلا، مۇسەيلىمەنىڭ ئۈستىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇ يەمامەگە بېرىپ، ئۆزىدىن بۇرۇن بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن شۇراھىل ئىبنى ھەسەنەنىڭ ياردەمچى قوشۇننى كۈتمەيلا، ھۇجۇمغا ئۆتكەنلىكىدىن مۇرتەدلەر تەرىپىدىن تالاپەتكە ئۇچرىغانلىقىنى كۆردى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، دۈشمەن سەپلىرى ئىچىدە قالغان ئاز ساندىكى مۇسۇلمانلار (بەنى ھەنىفە قەبىلىسىدىن) سەمامە ئىبنى ئەسئال قوماندانلىقىدا شۇراھىل ئىبنى ھەسەنە باشچىلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنغا ياردەم قىلغان بولسىمۇ، بۇنىڭ كۆپ پايدىسى بولمىغانىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭ كەينىدىن يېتىشىپ كېلىپ، شۇراھىلنى ئالدىراقسانلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تەنبىھلىدى. كۆپ ئۆتمەي، يالغانچى مۇسەيلىمە ئۆزىنىڭ ئىسيانچى قوشۇننى باشلاپ، ھەنىفە ۋادىسىنىڭ ئۈستۈنكى تۆپىلىكلىرىدىن (بۇرۇن ئەقرەبە، ھازىر جۇبەيلە دەپ ئاتىلىدىغان يەر) مۇسۇلمانلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى.

خالىد يەمامەنىڭ تۈۋەيق دەپ ئاتالغان دۆڭلۈكىنى بويلاپ ھەرىكەتلەندى. ئوڭ ۋە سول قاناتلارنىڭ بېشىدا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قېرىندىشى زەيد ئىبنى خەتتاب بىلەن ئەبۇھۇزەيفە ئىبنى ئۇتبە بار ئىدى. مۇھاجىرلارنىڭ تۇغى ئەبۇھۇزەيفەنىڭ ئازاد گەردىسى سالىمنىڭ، ئەنسارلارنىڭ تۇغى سابىت ئىبنى قەيس ئىبنى شەمماسنىڭ قولىدا ئىدى. ئاڭغىچە، دىرار ئىبنى ئەل ئەزۋەرمۇ شىمال تەرەپتىكى بىر تۆپىلىكتىن (مەلھەم تەرەپتىن) ئەقرەبە تەرەپكە قاراپ چۈشۈپ كەلدى.

جەڭ بەكمۇ شىددەتلىك باشلاندى. دەسلىپىدە، مۇرتەدلەر مۇسۇلمانلارنى ئارقىغا چېكىندۈردى، ھەتتا بىر قىسىم ئەسكەر خالىدنىڭ قارارگاھىغا يوشۇرۇنۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. ئەمما ئارقىدىنلا ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، دۈشمەنگە قاتتىق ھۇجۇم باشلاپ، ئۇلارنى چېكىندۈرۈشكە مۇۋەپپەقىيەت بولدى. كاززاپ مۇسەيلىمە قېچىپ، بىر باغقا (بۇ باغ كېيىن ئۆلۈم بېغى دەپ ئاتالغان) كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالدى. ئەمما قۇتۇلالمىدى، ناھايىتى كۆپ ئەسكەرلىرى بىلەن بۇ يەردە ئۆلتۈرۈلدى. ئەپسۇسلىنارلىقى،

مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىن زەيد ئىبنى خەتتاب، سابىت ئىبنى قەيس ۋە باشقا ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك ۋە مۆتىۋەر شەخسلەر بۇ جەڭدە شېھىت بولدى.^①

ئۇماندىكى لاقت ئىبنى مالىك ئەل ئەزىمۇ مۇسۇلمانلاردىن ئۈستۈن كەلگەچكە، خەلىپە بۇ يەرگە ئەۋەتكەن قوشۇننىڭ قوماندانلىرى جەيفەر ۋە ئوبادىلار ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە تاغ ۋە دېڭىز ساھىلىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئاندىن جەيفەر ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھۈزەيفە ئىبنى مېھساننى ئۇمانغا، ئەر فەجە ئىبنى ھەرسەمەنى مەھرەگە ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، ئاۋۋال ئۇماندىكى ئىشقا تۇتۇش قىلىشنى، ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، جەيفەر ۋە ئوبادە بىلەن ئالاقىلىشىشنى تاپىلدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ياردەم ئۈچۈن ئەبۇجەھىلنىڭ ئوغلى ئىكرىمەنى ئەۋەتتى. ئىكرىمە بۇندىن بۇرۇن، يەمەدە تالاپەتكە ئۇچراپ، خەلىپىدىن ئۆزىنى قوشۇنى بىلەن بىللە ئۇمانغا ئەۋەتىشنى ئۆتۈنگەنىدى.

ئىكرىمە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ تەلىماتىنى ئېلىپلا، ھۈزەيفە ۋە ئەر فەجەنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقىپ، ئۇمانغا بارمايلا ئۇلارغا يېتىشتى، ئاندىن جەيفەر ۋە ئوبادە بىلەن خەۋەرلەشتى. ھەممىسى بىر يەرگە كېلىپ، پىلان تۈزدى ۋە بىرلىكتە ساھىپار دېگەن يەرگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. دۈشمەنلەر مۇ بۇ چاغقىچە لاقتىنىڭ قوماندانلىقىدا دەباغا يىغىلدى ۋە ئىككى تەرەپ ئارىسىدا شىددەتلىك جەڭ باشلاندى.

جەڭ شۇنداق قىلىپ كەتتىكى، ئەگەر بەھرەين ۋە باشقا يەرلەردىن مۇسۇلمانلارغا ياردەمچى قوشۇن كەلمىگەن بولسا، لاقت مۇسۇلمانلارنى يېڭىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما، ئاخىرىدا مۇسۇلمانلار يەنە ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللەپ، لاقتىنىڭ قوشۇنىنى تارمار قىلدى. مۇسۇلمانلار توپلانغان غەنىمەتنىڭ بەشتىن بىرىنى دۆلەت خەزىنىسىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەر فەجە ئارقىلىق ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە يوللىدى.

ھۈزەيفە بۇ يەردە قېلىپ ئۇماننى ئىدارە قىلماقچى بولدى. ئىكرىمە ماھىراغا قايتتى، بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ مۇرتەد بولۇپ، ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى، شەھىت ئىسىملىك بىرىگە بويسۇناتتى. ئۇلار دېڭىز بويىدىكى جايلارغا يەرلەشكەن بولۇپ، سان جەھەتتىن يەنە بىر قىسىمغا قارىغاندا ئاز ئىدى.

ئىكرىمە ئىشنى بۇلاردىن باشلاپ، ئۇلارنى ئىسلامغا دەۋەت قىلدى، ئۇلار ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مۇرتەدلەرنىڭ يەنە بىر قىسمى ئۆز كۈچىنى يوقىتىپ قويدى. مۇسبىھ ئىسىملىك بىر ئىسيانچىغا ئەگەشكەن بۇ مۇرتەدلەر مۇسۇلمانلارغا قارشى تىرىكشىش ئۈچۈن تۆپىلىكلەرگە يەرلەشتى. ئەمما كۆپ ئۆتمەيلا

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 331 - ، 337 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 462 ، 469 - بەتلەر.

مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئىكرىمە قولغا كىرگۈزۈلگەن غەنىمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى ئەسىرگە ئېلىنغان شىھىرت بىلەن بىرلىكتە مەدىنىگە يوللىدى.^①

يەمەننى ئېلىپ ئېيتساق، بۇ يەرنىڭمۇ ھەربىر يۇرتىغا بىردىن زومىگەر ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. ئەسۋەد ئەل ئەنسى ئىسىملىك بىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات چېغىدىلا ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئىلان قىلغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملىق ئۇ يەرگە ئەلچىلەر ئارقىلىق خەۋەر يوللاپ تۇردى، ئۇلارمۇ خېلى يۇمشاپ قالغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇشى بىلەنلا، يەمەنلىكلەر ئەھدىنى بۇزۇپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ يەرگە تەيىنلىگەن ۋالىيلاردىن ئامىر ئىبنى ھازىم ۋە خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس ئىككىسى مەدىنىگە قايتىپ كەلدى، باشقىلىرى يەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ پاناھىغا سىغىندى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مۇرتەدلەرگە قارشى مۇجادىلىگە كىرىشتى. ئاۋۋال ئۇلارغا ئەلچىلەر ئارقىلىق خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنى قايىل قىلىشقا ۋە ئىسلامغا قايتىشقا دەۋەت قىلدى (يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىدىن مېڭىشقا تىرىشتى). ئۇسامەنىڭ قوشۇنى قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇرتەدلەرگە قارشى ئەسكىرىي بىرلىكلەرنى قۇردى. دەل شۇ كۈنلەردە، مەككە ۋالىسى ئەتتەب ئىبنى ئۇسەيدمۇ ئۆز قېرىندىشى خالىد ئىبنى ئۇسەيدنى تەھمەددىكى مۇرتەدلەرنىڭ ئۈستىگە يوللىدى. خالىد ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىپ، غەلبىگە ئېرىشتى. مەككە ۋالىسى يەنە ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسنى تائىققا، ئىبنى رابئەنى شەنۇئاغا ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ غەلبە قىلدى.

يەمەننىڭ تەھمە رايونىدىكى ئۇق ۋە ئەشئارى قەبىلىلىرى داۋالغۇپ تۇراتتى. تاھىر ئىبنى ئەبۇ ھالە ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. ئۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە بۇ ئىشنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، خەۋەر يوللىدى. ئەمما خەلىپىدىن بىر جاۋاب كەلمەي تۇرۇپلا، غەلبە بىلەن قايتىپ كەلدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى جەرر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلىنى بۇجەيلە ۋە چۇستۇم قەبىلىلىرىگە ئەۋەتتى. جەرر ئۇلارنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن مۇقىملىقنى قوغداش ئۈچۈن نەجراندا تۇرۇپ قالدى.

ئاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تاھىر ئىبنى ئەبۇھالەنى ساناغا ئاتلىنىپ، ئۇ يەردە مۇداپىئەسىز قالغان مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلىشقا بۇيرۇش بىلەن بىر

«ئەل كامىل» ئىنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 343 - 345 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 462 ، ، 469 - بەتلەر.

ۋاقتتا، ئابدۇللاھ ئىبنى سەۋرگە مەكتۇب ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ دەۋىتىگە قوشۇلغانلارنى ئەسكەرلىككە ئالغاج، ئۆزىنىڭ تەلىماتىنى كۈتۈشىنى ئەمر قىلدى.

ئۇندىن باشقا، مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇئومەييەنمۇ يەمەنگە ئەۋەتتى. مۇھاجىر مەككە يولى بىلەن يولغا چىقتى، خالىد ئىبنى ئوسەييىدمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇلار تائىمقا يېتىپ كەلگەندە، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەبۇل ئاس ئۇلارغا قېتىلدى. ئاندىن سۇئادتا جەرىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلى، تەھەمەدە ئابدۇللاھ ئىبنى سەۋر قېتىلدى. نەجرانغا كەلگەندە فەرۋا ئىبنى مۇسەيىقىمۇ قېتىلدى. قوشۇن قوماندانى مۇھاجىر مۇرتەدلەرنىڭ باشچىلىرىدىن ئامىر ئىبنى مادىي قەرىب بىلەن قەيس ئىبنى ئابدى يەغۇس ئەل مەقشۇھنى تۇتۇپ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ئەۋەتتى. ئاندىن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ يەمەنگە كىردى ۋە تارقىلىپ قېچىپ يۈرگەن مۇرتەد قەبىلىلىرىنىڭ پېشىگە چۈشتى.

ھەزرەمۇت خەلقىمۇ مۇرتەد بولۇپ كەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز ۋاقتىدا تەيىنلىگەن ئۆككاشە ئىبنى مېھسەن ۋە زىياد ئىبنى لەبىد ئەل بايادى ئىسىملىك ۋالىيلار تېخىچە شۇ يەردە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىر ئىبنى ئەبى ئومەييەنى مۇرتەدلەرگە قارشى يۈرۈشكە بۇيرىدى، ئەمما ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغىچە، مەدىنىدىن يولغا چىقمىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، ئۇنى شۇ ۋەزىپە بىلەن يەمەنگە ئەۋەتتى.

مۇھاجىر بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن يولغا چىقىپ ساناغا كەلدى. بۇ يەردىكى يەرلىك ھۆكۈمدارلار ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تەيىنلىگەن يېڭى ۋالىينى كۈتۈۋاتاتتى. مۇھاجىرمۇ ئىككىمەگە ئوخشاش ھەزرەمۇتنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغانىدى. ئىككىسى مەرىپتە ئۇچرىشىپ، ھەزرەمۇتقا بىرلىكتە كىردى ۋە ئۇ يەرگە ھاكىم بولدى. غەنىمەت ئالغان ماللارنىڭ بەشتىن بىرىنى ئەسىر ئېلىنغان ئەشئاس ئىبنى قەيس بىلەن بىرلىكتە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ئەۋەتتى. ئەشئاس كېيىنچە ھىدايەتكە ئېرىشىپ، تاكى مۇجاھىد بولۇپ ۋاھا دېگەن يەرگە بارىدىغان قوشۇنغا قېتىلغىچە مەدىنىدە تۇردى. مۇھاجىر يەمەندە ۋەزىپە ئېلىشنى تەلەپ قىلدى، فەيرۇزمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇندىن باشقا، زىياد ئىبنى لەبىد ئەل بايادى بىلەن ئۇبەيدە ئىبنى سەئىد مۇ ھەزرەمۇتقا يەرلەشتى.

بەھرەيندە بەنى ئابدۇلقەيس ۋە بەنى بەكىر قەبىلىلىرى بار ئىدى. بۇ يەرنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەينى ۋاقتتا تەيىنلىگەن مۇنزىر ئىبنى سارى ئىسىملىك ۋالىي باشقۇرۇۋاتاتتى. ئەمما بۇ زات پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلا ۋاقتتا ۋاپات بولدى.

شۇنىڭ بىلەن، بەھرەين خەلقى مۇرتەد بولۇپ كەتتى. پەقەت بەنى ئابدۇلقەيس قەبىلىسى جارۇدنىڭ سايسىدا مۇسۇلمان پېتى قالدى. بەنى بەكىر قەبىلىسى بولسا،

مۇرتەدلىكتە چىڭ تۇردى. جارۇد ئەسلى خرىستىئان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى زىيارەت قىلىپ، ئىسلام بىلەن تونۇشقاندى ۋە بىر مەزگىل مەدىنىدە تۇرۇپ، ئىسلامنى ئەتراپلىق ئۆگىنىپ، ئۆز يۇرتىغا مول ئىسلامىي بىلىم بىلەن قايتقاندى. ئەمما كۆپ ئۆتمەي، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى بىلەن ئۇنىڭ قەبىلىسى مۇرتەدلىك يولىغا قاراپ ماڭدى. ۋە ئۇلار جارۇدقا:

”ئەگەر مۇھەممەد پەيغەمبەر بولغان بولسا ئۆلمىگەن بولاتتى“ دېيىشتى. بۇنى ئاڭلىغان جارۇد خەلقىنى يىغىپ ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

”ئەي بەنى ئابدۇلقەيس خەلقى! سىلەردىن بىر نەرسە سورىماقچىمەن. ئەگەر بىلسەڭلار، ماڭا جاۋاب بېرىڭلار. ئەگەر بىلمىسەڭلار، ئاغزىڭلارنى ئاچماڭلار!“

”قېنى سورىغىن“ دېيىشتى ئۇلار. جارۇد ئۇلاردىن:

”الله تائالا نىڭ بۇندىن بۇرۇنمۇ پەيغەمبەر ئەۋەتكەنلىكىنى بىلمەسەڭلار؟“ دەپ سورىدى. ئۇلار:

”ئەلۋەتتە بىلىمىز“ دەپ جاۋاب بېرىشتى. جارۇد يەنە:

”ئۇنداقتا، سىلەر بۇ پەيغەمبەرلەرنى ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆردۈڭلارمۇ ياكى باشقىلاردىن ئاڭلاپ بىلىدىڭلارمۇ؟“ دەپ سورىدى. ئۇلار:

”ئەلۋەتتە باشقىلاردىن ئاڭلاپ بىلدۈك“ دېيىشتى. ئاندىن جارۇد:

”ئۇنداقتا، ئۇ پەيغەمبەرلەرگە نېمە بولدى؟“ دەپ سورىدى. ئۇلار:

”ئۆلدى“ دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن جارۇد:

”مۇھەممەد مۇئەننە شۇلارغا ئوخشاش ئۆلدى. ئەمما مەن شاھادەت كەلتۈرمەنكى، الله دىن باشقا ھېچبىر ئىلاھ يوقتۇر، مۇھەممەد الله نىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر!“ دەپ ئۇلارغا قايىل قىلارلىق جاۋاب بەردى. ئاندىن ئۇلار بىردەك:

”بىزمۇ شاھادەت ئېيتىمىزكى، الله دىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، مۇھەممەد الله نىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر!“ دەپ ئىمانلىرىنى پاكلاپ، دەرھال ئىسلامغا قايتتى. ئاندىن جارۇدقا قاراپ:

”سەن بىزنىڭ كاتتىمىز، خوجايىنىمىز ۋە ئارىمىزدىكى ئەڭ پەزىلەتلىكىمىز سەن!“ دەپ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ، مۇسۇلمانلىقىنى داۋاملاشتۇردى.

كېيىنچە، جارۇد بۇ جامائەتنى ھەربىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىككى ئايرىم يەرگە يىغدى. بۇلارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان مۇرتەدلەرگە ھاتىم ئىبنى دۇبەي

قوماندانلىق قىلمۇتاتتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئەلا ئىبنى ھەزرىمىنى بەھرىيىگە يوللىدى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات مەزگىلىدە بۇ يەرنىڭ ۋالىيسى ئىدى.

ئۇ بەھرىيىگە يېقىنلاشقاندا، مۇرتەد بولۇپ كەتكەن بەنى ھەنىفە قەبىلىسىنىڭ ئارىسىدا مۇسۇلمانلىقتا چىڭ تۇرغان سۇمامە ئىبنى ئەسئەل باشچىلىقىدىكى مۇسۇلمانلار دەرھال يېتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ قوشۇنىغا قېتىلدى. دەل شۇ پەيتلەردە، جارۇد ئۆز قول ئاستىدىكى مۇسۇلمانلار بىلەن بىرگە ھاتىم ئىبنى دۇبەيگە؛ ئەلا ئىبنى ئەل ھەزرىمىنىڭ قوشۇنى بولسا ھەجىر ئەتراپىدىكى مۇرتەدلەرگە قارشى (بىرلا ۋاقىتتا) ئۇرۇش قىلمۇتاتتى. اللھ تائالا مۇسۇلمانلارغا زەپەر ئاتا قىلىپ، كاپىرلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە دۇچار قىلدى.^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن فەتىھلەر

ئىسلام دەۋىتى مەلۇم بىر رايون ياكى بىر مىللەتكە خاس ئەمەس، بەلكى پۈتۈن يەر يۈزى بۇ دەۋەتنىڭ مەيدانىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى تۈپەيلىدىن ئىسلام دەۋىتى بىر مەزگىل ئاقساق قالدۇ. بۇ ۋەقەلەر ئاياغلاشقاندىن كېيىن دەۋەتنىڭ قايتىدىن باشلىنىشى ۋە ئۆز شەكلى بىلەن داۋاملاشتۇرۇلۇشى، بۇ خەيرلىك پائالىيەتكە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ھەرقانداق توسالغۇغا قارشى مۇجادىلە قىلىنىشى كېرەك ئىدى. مانا بۇ — جىھاد تۇر.

مۇرتەدكە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش غەلبىلىك ئاياغلاشتى. ئەمدى جىھادنىڭ باشلىنىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى بىر تەرەپتىن مەجۇسىي پارسلار ئىسلامىي چاقىرىققا قارشى چىقىپ، ئۇنىڭغا توسالغۇلۇق قىلىپ، ئىسلام دۈشمەنلىرىنى قوللاپ، مۇرتەدلەرگە ياردەم قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بىزانىلار ئىسلام دەۋاسىغا ھۇجۇم قىلىپ، خرىستىئانلاشقان ئەرەب قەبىلىلىرىنى ئىسلامغا قارشى كۈشكۈرتىمەكتە ئىدى. مانا مۇشۇ سەۋەبتىن، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەر ئىككى تەرەپ بىلەن ئېلىشىشى، بۇ ھەقتە اللھ تائالادىن ياردەم تىلىشى ۋە ئۇ بەلگىلەپ بەرگەن توغرا يولدىن چىقىمىغانلارنىڭ چوقۇم غەلبىگە ئېرىشىدىغانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشىنىشى كېرەك ئىدى. دەرۋەقە، ئۇ كۈنكى مۇسۇلمانلار ئەنە شۇنداق مۇسۇلمانلار ئىدى.

مۇسۇلمانلار ئىككى خىل دۈشمەنگە قارشى جەڭ قىلمىسا بولمايتتى. بۇ ئىككى دۈشمەن بىر - بىرى بىلەن توختىماي ئىختىلاپ قىلىشقاچقا، ئارىلىرىدا توقۇنۇش بار

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 339 - ، 352 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 2 - جىلد 469 - ، 473 - ، 476 - ، 477 - بەتلەر.

ئىدى. بۇ، مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ، ئىختىيارىي ھەرىكەتلىنىشى ئۈچۈن قولايلىق ئىدى.

فەتھ سەپلىرى

ئىران سېپى

پارسىلار غەربتە سۈرىيە ئويمانلىقىدىن، جەنۇبتا ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىن باشلانغان ۋە بارغانسېرى كېڭىيىپ ماڭىدىغان ناھايىتى چوڭ زېمىنغا ھاكىم ئىدى. بىزانس (شەرقىي رىم ئىمپېراتورلۇقى) غا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردا ئېرىشكەن غەلبە تاكى ئىستانبۇل بوغىزغىچە ئىلگىرىلىسە، بەزىدە قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئاناتولىيەنىڭ فىرات دەرياسى بويىغىچە چېكىنەتتى. مەيلى تۆۋەنكى مىسسوپوتامىيەدىكى تۈزلەڭلىكلەر بولسۇن ياكى فىرات ۋە دىجلە دەرياسى بويىدىكى ئەرەب قەبىلىلىرى بولسۇن، ھەممىسى پارسىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى رايونلاردا ئىدى.

بەنى تەبلىخ، بەنى بەكىر، بەنى شەيبان، بەنى رابىئە ۋە تەي قەبىلىلىرى ئەنە شۇ رايونلارغا جايلاشقان بولۇپ، بۇلاردىن بەنى تەبلىخگە ئوخشاش بەزى قەبىلىلەر خرىستىئان ئىدى.

تەي قەبىلىسىنىڭ رەئىسى فىرات بويلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، پارسىلارنىڭ ئۇ رايونلاردىكى نويۇزنى تۇتۇپ تۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. بەنى شەيبان قەبىلىسىدىن ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارىسە ئەش شەيبانى ئىسىملىك پالۋان بىر كىشى مۇسۇلمان بولغانىدى. ئۇ بەھرەيندىكى مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭدىن قايتقاندىن كېيىن، ئۆز قەبىلىسىدىن مۇسۇلمان بولغانلار بىلەن بىرلىكتە پارسىلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن ئۆزىنى ئۆز يۇرتىغا ۋالىي قىلىپ تەيىنلىشىنى ئىلتىماس قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدى. مۇسەننا ئارىلاپ - ئارىلاپ پارسىلارغا قارشى جەڭ ئېلىپ بېرىپ، كۈنسېرى ئارقا - ئارقىدىن غەلبىگە ئېرىشىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قوشۇنىدىكى مۇجاھىدلارنىڭ سانى بەكمۇ ئاز ئىدى. ئۇنىڭغا نىسبەتەن پارسىلارنىڭ سانى نەچچە ھەسسە كۆپ بولغانىنىڭ ئۈستىگە، ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا خرىستىئان بولغان ئەرەبلەرمۇ بار ئىدى. شۇڭا مۇسەننانىڭ ئەتراپىدىكى مۇجاھىدلارنىڭ سانى كۈنسېرى ئازلاشقا باشلاپ، ياردەمچى قوشۇنغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد يەمامەدىكى ۋەزىپىسىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئۇ يەرنى تىنچىتىۋالدىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا ئىراققا بېرىپ، مۇسەنناغا ياردەم قىلىش ئەمرىنى بەردى. ئۇندىن باشقا، ھىراغا جەنۇب تەرەپتىن كىرىشىنى، ئۇ

ۋاقتلاردا قوماندان ئاياد ئىبنى غەنەمنىڭمۇ ئۇ يەرگە شىمال تەرەپتىن يېتىپ كېلىشى مۇمكىنچىلىكىنى، ئۇ ئىككىسىنىڭ ھىرادا ئۇچرىشىشىنى، ھىراغا كىم بۇرۇن بارسا، شۇنىڭ باش قوماندان بولۇشىنى بىر ئەمىر سۈپىتىدە تاپىلدى.

بۇ ھادىسە ھىجرەتنىڭ ئون ئىككىنچى يىلى يۈز بەرگەندى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ كەينىدىن كەتكە ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمى، ئاياد ئىبنى غەنەمنىڭ كەينىدىن بولسا، ئابد ئىبنى ئەۋق ئەل ھىمىيەرى ياردەمچى قىلىپ ئەۋەتىلدى. خالىد ئەمرنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇدۇل ھىراغا قاراپ ئاتلاندى. يول ئۈستىدە ئەللىس دەپ ئاتىلىدىغان بىر يەرگە يولۇقۇپ، بۇ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان بوسبورى سىلوبا ئىسىملىك زومىگەر بىلەن بىر ئەھدىنامە تۈزۈشكەندىن كېيىن، ھىرا سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ يەردە پارس دۆلىتى تەرىپىدىن ھۆكۈمدار قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىياس ئىبنى قەبىسە ئەت تائى ئىسىملىك بىرى بار ئىدى. خالىد ئۇنىڭ نامىدا خەلققە مۇنداق دەپ خىتاب قىلدى:

”سەلەرنى اللە قا ئىشىنىشكە ۋە يالغۇز ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلمەن. ئەگەر قوبۇل قىلساڭلار، سەلەرمۇ بىزگە ئوخشاش ھەقلەردىن بەھرىمەن بولىسىلەر. ئەگەر قوبۇل قىلمىساڭلار، بىزگە جىزيە تۆلەيسىلەر. ئەگەر ئۇنىمۇ قوبۇل قىلمىساڭلار، شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، سەلەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىدىغان كىشىلەر ئۆلۈمنى خۇددى سەلەر شارابىنى ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنداق ئىكەن، ماڭا بىر جاۋاب بېرىڭلار!“ خەلق ئۇنىڭغا: ”بىزنىڭ سەن بىلەن ئۇرۇشقىدەك ھالىمىز يوق“ دېيىشتى ۋە 190 مىڭ دەرھەم جىزيە تۆلەيدىغانغا كېلىشتى. يەنە بىر تەرەپتە، مۇسەننا تۇرۇۋاتقان رايوندا ھېلى كەسكەر جەڭ مەيدانىدا، ھېلى فىراتنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدىكى ھۈرزۇمان بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇراتتى.

خالىد مۇسەنناغا خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە كېلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇبۇللە تەرەپلەرگە چۈشۈپ، ئۇ يەرلەردىكى تارقاق قوشۇنلارنى بىرلەشتۈرمەكچى بولدى. بۇ قوشۇنلارنىڭ ئومۇمىي سانى ئون سەككىز مىڭ ئىدى. مۇسەننا خالىدىن ئىككى كۈن بۇرۇن ھەرىكەتكە ئاتلاندى، ئەدىي ئىبنى ھاتەم ۋە ئاسىم ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمى قاتارلىقلار مۇسەننادىن بىر كۈن كېيىن يولغا چىقتى. خالىد بۇلار بىلەن ھافىر دېگەن يەردە ئۇچراشماقچى بولدى. ھەممىسى بىر يەرگە يىغىلغاندىن كېيىن، ئۇبۇللە دىيارىدا ھۈرمۇزنىڭ باشچىلىقىدىكى پارس قوشۇنلىرى بىلەن قارشىلاشتى.

ئۇرۇش باشلىنىشى بىلەنلا ھۈرمۇز بىر ھىيلە ئويلاپ چىقىپ، خالىدىنى سۈيىقەستلىمەكچى بولدى. ئەمما كەتكە بۇ ھىيلەنى بىلىپ قېلىپ، ھۈرمۇزنى ئۆلتۈردى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى سۈيىقەستچىلەر بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ ئېلىشتى. مۇسۇلمانلار كەچ كىرگىچە قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، دۈشمەن قوشۇنلىرىنى

ئارقىغا چېكىندۈردى. ئۇرۇش مۇسۇلمانلارنىڭ غەلبىسى بىلەن ئاياغلاشتى. پارس لەشكەرلىرى ئۆزلىرىنى زەنجىرلەر بىلەن باغلىۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئۇرۇش زاتۇس سەلاسل (زەنجىرلىك ئۇرۇش) دەپ ئاتالدى.

خالىد مۇسەننانى قېچىپ كەتكەن پارس لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدىن قوغلاشقا، مۇئقىل ئىبنى مۇقەررىننى غەنىمەت ۋە ئەسىرلەرنى توپلاش ئۈچۈن ئۇبەللەگە ئەۋەتتى. مۇسەننا قاچقانلارنى قوغلاپ، پارس لەشكەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ باشچىسى بولغان نەھر ئىسىملىك ئايالغا يېتىشتى ۋە ئۇلار كىرىۋالغان قەلئەنى قورشاشقا ئالدى. مۇسەننا باشچىلىقىدىكى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئۇنىڭ قېرىندىشى مۇئەننا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. ئاخىرى، مۇسەننا ئۇ ئايال بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى. قېرىندىشى مۇئەننا ئۇ ئايالغا ئۆيلەندى. مۇسەننا قەلئەدىكى دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى قولغا ئېلىپ، ھەممىسىنى قىلچىتىن ئۆتكۈزدى. ئەمما ئۇ ئەتراپتىكى ئۇرۇشقا قاتناشمىغان يەرلىك دېھقان خەلققە چىقىلمىدى ۋە ئۇلارنى ئۆز ھالىغا قويۇپ بەردى.^①

شۇ مەزگىللەردە، ساسانىيلار خانى ئارداشىر كارىيانوس ئوغلى قارىن قوماندانلىقىدىكى ناھايىتى چوڭ قوشۇننى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى. بۇ قوشۇن مەزار (ھازىرقى باسرا بىلەن ۋاسىت ئارىلىقىدىكى ماسان) دېگەن يەرگە كەلگەندە قوماندان قارىن (باشقا بىر ئىرانلىق قوماندان) ھۇرمۇزنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئۆلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋىرىنى ئالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ لەشكەرلىرىنى ئۇ يەرگە يىغىپ، ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشتى.

دەل شۇ پەيتتە، خالىد ئىبنى ۋەلىد قوشۇنىنى باشلاپ، پارسلارنىڭ بۇ چوڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا مۇئقىل ئىبنى ئەل ئەشاش پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى قارىننى ئۆلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قاناتلارنىڭ بىرىگە باشچىلىق قىلىۋاتقان ئاسىم ئۆزىنىڭ قارشىسىدىكى ئەنوشىجاننى، ئادى ئىبنى ھاتەممۇ ئۆز قارشىسىدىكى قوبازنى ئۆلتۈردى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەن پارس قوشۇنلىرىنىڭ سانى 30 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىد غەنىمەتتىن دۆلەتنىڭ ئۇلۇشىنى ئايرىۋېتىپ، قالغىنىنى ئەسكەرلىرىگە تارقىتىپ بەردى.^②

پارسلار سەۋاد رايونىنىڭ ئوتتۇرىغا جايلاشقان ۋە كەسكەرگە يېقىن بولغان ئەل ۋالجاغا يىغىلىپ، مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇم تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇ قېتىم، بىرى ئەندەرزار، يەنە بىرى بەھمەن جازەۋەيە ئىسىملىك

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 354 ، 356 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 498 ، 500 ، - بەتلەر.
«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 500 - ۋە 501 - بەتلەر.

كىشىلەرنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئىككى قوشۇن پارس قوشۇنىغا ياردەمچى قوشۇن بولۇپ قوشۇلدى.

يەنە خالىد ئىبنى ۋەلىد (ئەل ھافىرنىڭ قوماندانلىقىنى سۆۋەيد ئىبنى مۇقەررىنگە تاپشۇرۇپ) پارسلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. پارسلار بۇ قېتىم قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تىرە - پىرەڭ بولۇپ كەتتى.

پارسلارنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قارشىسىدىكى بۇ مەغلۇبىيەتكە قاتتىق ئېچىنغان خىرىستىئان ئەرەبلەر پارسلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئۈللىس دېگەن يەرگە يىغىلىشقا باشلىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خالىد دەرھال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇلارنى تارمار قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى 70 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئىككىنچى قېتىم ھىراغا قاراپ ماڭدى. بۇ يەرنىمۇ تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كەلگەن ئىبنى ئامىرنى مەسئۇل قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ئەينى ۋاقىتتا ئىراقنىڭ شىمالىغا ئەۋەتىلگەن ئاياد ئىبنى غەنەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. ئۇ يەردىن فەللۇجەگە، ئاندىن كەربالاغا يولۇقۇپ، بۇ يەرنى ئاسىم ئىبنى ئامىرغا تاپشۇرۇپ ئۆزى يولىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئەل ئەقرا ئىبنى ھابىس باشچىلىق قىلىۋاتاتتى.

مۇسەننا بولسا، تېخىچە دىجلە دەرياسى بويىدا پارسلار بىلەن جەڭ قىلىۋاتاتتى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەنبارنى فەتھ قىلىپ، ئۇ يەرگە زەبىرقان ئىبنى بەدرىنى مەسئۇل قىلىپ قويغاندىن كېيىن، ئۇ يەرگە يېقىن بولغان ئەينۇت تەمىر رايونىغا قاراپ ئاتلاندى. خەلقنىڭ بىر قىسمى خىرىستىئان ئەرەب، يەنە بىر قىسمى پارس بولغان بۇ رايوننى قورشاپ، ئۇلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ئۆزىگە قارشى قورال كۆتۈرگەنلەرنى ئۆلتۈرۈپ، قالغانلارنى ئەسىر ئالدى. بۇ يەرنى ئۆۋەيم ئىبنى ئەل كاھىلغا تاپشۇرۇپ، تېخىچە دەۋمەتۇل جەندەل دېگەن يەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ئاياد ئىبنى غەنەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن دەرھال يولغا چۈشتى. چۈنكى ئاياد ئۆزىگە ياردەم قىلىشى ھەققىدە خالىدقا خەۋەر يوللىغانىدى. خالىد ئۇنىڭغا جاۋابەن: ”يېنىڭغا دەرھال يېتىپ بارمەن“ دەپ خەۋەر يوللىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئۇققان دەۋمەتۇل جەندەل خەلقى ئۆزلىرىنىڭ بىزنى تەرەپتىن قوللىغۇچىلىرى بولغان بەنى قەلب، غەسسانلەر، تەنۇھ ۋە دەجائىم دېگەندەك خىرىستىئان ئەرەب قەبىلىلىرىدىن جىددىي ياردەم تەلەپ قىلدى. خالىد بۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، بۇ يەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى ئۆزئارا پىكىر ئايرىمچىلىققا كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلاردىن ئۇقەيدىر ئىبنى ئابدۇلمەلىك ئايرىلىپ چىقتى. جۇدى بولسا، ئۆز قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەر ۋە

ئۇنىڭغا ياردەم ئۈچۈن كېلىپ، قەلئەگە سىغىمىغان قوشۇنلار بىلەن بىللە ئىسلام قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. خالىد ئۆزى بۇ يەردە قېلىپ، ئەل ئەقرا ئىبنى ھابىسنى ئەنبارغا يوللىدى. كۆپ ئۆتمەي ئۆزىمۇ ھىراغا قاراپ يول ئالدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد ھىرانى ئايدا ئىبنى غەنەمگە تاشلاپ قويۇپ يەنە يولغا چىقتى. تۇرشاۋۇللىرىغا يەنە ئەل ئەقرا ئىبنى ھابىس باشچىلىق قىلىۋاتاتتى. خالىد ئەين دېگەن يەرگە كەلگەندە ياردەمچىلىرىدىن ئەبۇ لەيلانى ھەنەفسىگە، كەئكەنى كۇفە بىلەن سۈرىيە ئارىسىدىكى ئەل خۇسەيد ۋادىسىغا ئەۋەتتى. بۇلاردىن كەئكە خۇسەيد خەلقىنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ھەنەفس خەلقى قورقۇپ، ئەل مۇسەيبىھقا قاچقانلىقى ئۈچۈن ئەبۇ لەيلا ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچرىمىدى.

شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ھەر ئىككى ياردەمچىسىنى يېنىغا ئېلىپ، ئەل مۇسەيبىھقا قاراپ ماڭدى. ھەنەفس ۋە ئەل خۇسەيدتىن قاچقانلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ توپلاشقاندى. مۇسۇلمانلار بۇلارنىمۇ ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، سانا ۋە زۇمەيلگە قاراپ ئاتلاندى. ئۇ يەرلەرنىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقاندىن كېيىن ئەررادىقا (ھازىرقى راسسافانىڭ شەرقىگە توغرا كېلىدۇ) قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەرگە ھىلال ئىبنى ئەققە ئىسىملىك بىرى ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. خەلق خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ دەرھال قېچىشتى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەرلەرنى ئىستىلاھ قىلغاندىن كېيىن، قوشۇننى باشلاپ فاراد (ھازىرقى سۈرىيە بىلەن ئىراقنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ئەبۇ كامال رايونىنىڭ قىرىق كېلومېتىر شەرقىگە توغرا كېلىدۇ) دېگەن يەرگە قاراپ ھەرىكەتلەندى. رامزان ئېيى يېتىپ كەلگەندى. بۇ قېتىم پارسلار بىلەن بىزانسىلار مۇسۇلمانلارغا قارشى بىرلەشكەندى. ئىككى تەرەپ فىرات دەرياسى بويلىرىدا توقۇنۇشتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا پارس، بىزانس، بىزانسىلارغا ياردەم بەرگەن ئەرەب قەبىلىلىرى ۋە مۇسۇلمانلاردىن جەمئىي 100 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى.

خالىد فىرات بويلىرىدا ئون كۈن تۇرغاندىن كېيىن، زۇلقەئدە ئېيىنىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى ھىراغا قايتىش ئەمرىنى بەردى. ئۇ ئاسىمغا قوشۇننىڭ بېشىدا ھەرىكەت قىلىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى ھەربىي تاكتىكىلار تۈپەيلىدىن ئۆزىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلىندۈرمەسلىك مەقسىتىدە قوشۇننىڭ كەينىدىن ماڭىدىغانلىقى ھەققىدە خەۋەرنى يېپىپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە يېقىن ھەمراھى بىلەن بىرلىكتە ھەج قىلىپ كېلىش ئۈچۈن مەككىگە كەتتى.

ئۇ ھىراغا قايتقاندا، قوشۇن تېخى شەھەرگە يېتىپ كەلمىگەندى. خالىدنىڭ بۇ ئىشلىرىدىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن

كېيىن، بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ئۇنىڭغا قاتتىق ئاچچىقلاندى ۋە ئۇنى ئىراقتىكى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، سۈرىيەگە ئەۋەتتى. خالىد ھىرادىكى چېغدا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن مۇنداق بىر مەكتۇب تاپشۇرۇپ ئالدى:

”قوشۇننى باشلاپ يەرمۇكقا قايت! چۈنكى قوشۇن كۆپ چارچىدى ھەم زەئىپلىشىپ كەتتى. ئاندىن ئۆتكەندە قىلغان ئىشىڭنى يەنە بىر قېتىم ھەرگىز قىلىپ سالما! ھېلىمۇ ياخشى خەلقنى ئېچىندۇرغىدەك بىرەر ئەھۋالغا يولۇقمىدىڭ. ئەمما ئۆز ۋەزىپىڭدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىڭ ئۈچۈن قول ئاستىڭدىكى قوشۇنىڭمۇ سۆيۈنۈپ كەتكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالما! ئى سۇلايماننىڭ دادىسى! ئەمما سېنىڭ نىيىتىڭنىڭ دۇرۇستلۇقى ۋە ئالغان قەدەملىرىڭ تۈپەيلىدىن تەبىرىكلەيمەن. قالغىنىنى ئېلىپ كەلگىن، اللە ھەممىسىگە ئېرىشىشكە نېسىب قىلسۇن!

ھەرگىز كۆرۈنمەي كەتمىگىن! بولمىسا، مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تالاپەتكە يۈزلىنىسەن. شۇنداقلا، ھەرگىز ئۆز نەپسىڭگە ئىشەنمە! ئەسلىدە ساڭا بۇ غەلبىلەرنى ئاتا قىلغان ۋە مۇكاپاتلاندىرغان اللە تۇر. ئىراقتا ھەر يەرگە تەيىنلىگەن ئادەملىرىڭنى تاشلاپ، يەمامەدىن ئىراققىچە ساڭا ھەمراھ بولغان ۋە ھىجازدىن كېلىپ ساڭا قېتىلغان قوشۇندىكى سەركەردىلەرگە بىلدۈرمەي، مەخپىي شەكىلدە دەرھال شام تەرەپكە ئۆت! ئۇ يەردە ئەبۇ ئۇبەيدە ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن ئۇچراشقاندىن تارتىپ، قوماندانلىق سېنىڭ قولۇڭغا ئۆتسۇن ۋە ھەممەيلىن بىر ساڭىلا بويسۇندۇ.“

خالىد ئىبنى ۋەلىد خەلىپىنىڭ بۇ ئەمر مەكتۇبىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئىراقتىكى قوشۇننىڭ قوماندانلىقىنى مۇسەننا ئىبنى ھارىسە تەشەببۇس قىلىپ تاپشۇرۇپ، دەرھال فارادتىن شامغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن سۈرىيە قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئەبۇ ئۇبەيدەگە مۇنداق دەپ مەكتۇب يوللىدى:

”اللە نىڭ ئاخىرەتتە، ئۇ قورقۇنچلۇق كۈندە ھەممىزنىڭ ئىمانىنى سالامەت قىلىشىنى ۋە بۇ دۇنيادىمۇ بىزنى ھەر تۈرلۈك يامانلىقلاردىن قوغدىشىنى تىلەيمەن! مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىدىن بىر مەكتۇب تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ ماڭا سۈرىيەگە بېرىپ، قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتۈشۈمنى بۇيرۇپتۇ. اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنىڭ مېنى بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلىشىنى مەن ھەرگىز تەلەپ قىلمىدىم. قوماندانلىق يەنىلا سېنىڭ ئەمرىڭدە بولىدۇ. ساڭا ئەسلا بويۇنتاۋلىق قىلمايمىز، ئەمىرىڭگە خىلاپ ھەرىكەت قىلمايمىز ۋە سېنىڭ بۇيرۇقۇڭسىز ھېچقانداق ئىشقا قارار بەرمەيمىز. سەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلارنىڭ خەيىرلىكلىرىدىن سەن. بىز سېنىڭ ئۈستۈنلۈكلىرىڭنى ئىنكار قىلمايمىز، شۇنداقلا، سېنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرىڭنى ئالماي تۇرۇپ ھېچبىر ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالمايمىز.“

الله تائالا ھەممىزنىڭ تىرىشچانلىقىمىز سەۋەبى بىلەن بىزگە ياخشى نەتىجىلەر ئاتا قىلسۇن، ھەممىمىزنى دوزاخ ئازابىدىن ساقلىسۇن، الله ساڭا سالامەتلىك ۋە رەھمەت ئاتا قىلسۇن!

خالىد ئىبنى ۋەلىد سۈرىيە قوماندانى ئەبۇئوبەيدەگە بۇ مەكتۇبىنى يوللىۋېتىپ، ئۆزى فارادىن دەۋمەتۇل جەندەلگە قاراپ يولغا چىقتى. ئاندىن سەھران ۋادىسى يولى بىلەن شىمالغا قاراپ ئىلگىرىلىدى.^①

شام (سۈرىيە) نىڭ فەتىھ قىلىنىشى

خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس يەمەندىن مەدىنەگە قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا تەيماغا بېرىپ ئۇ يەردىن ھېچ ئايرىلماسلىقىنى، ئەتراپتىكى مۇسۇلمانلارنى ئەسكەرگە ئېلىشىنى، ئەمما بۇرۇن مۇرتەد بولغانلارنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلماسلىقىنى، كەينىدىن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن دۈشمەنلەر ھۇجۇم قىلمىغۇچە ھەرىكەتلەنمەسلىكىنى ئەمر قىلدى. خالىد ئىبنى سەئىد بۇيرۇققا بىنائەن تەيماغا بېرىپ، قوشۇن توپلىدى، قوشۇن كۈنسىپرى زورىيىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋالدىن خاۋاتىرلەنگەن بىزانىلار ئۆزلىرىنىڭ سۈرىيەدىكى يانداش ئەرب قەبىلىلىرىنى كۈشكۈرتتى.

بىزانىلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن بەنى قەلب، تەنۇھ، لەھم، جۇزام قەبىلىلىرى بىلەن غەسسانىيلار مۇسۇلمانلارغا قارشى قولغا قورال ئالدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خالىد ئىبنى سەئىد ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا: ”ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىل! ھەرگىز قورقمىغىن ۋە الله تىن ياردەم تىلىگىن!“ دەپ جاۋاب يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى سەئىد دۈشمەن ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. دۈشمەنلەر مۇسۇلمانلار قوشۇنىنى كۆرۈپلا تارقىلىپ كەتتى. خالىد دەرھال ئۇلار تاشلاپ كەتكەن يەرنى ئىشغال قىلدى ۋە بۇ يەردىن ھەرىكەتلەنمەي تۇرۇپ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە يەنە خەۋەر يوللاپ، بۇندىن كېيىن نېمە ئىش قىلىشى كېرەكلىكىنى سوردى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب يوللىدى: ”ئالدىڭغا قاراپ ئىلگىرىلىگىن! ئەمما ئارقاڭدىن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ بارمىغۇچە ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرمىگىن!“ خالىد ئىبنى سەئىد بۇ تەلىماتقا بىنائەن داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. بۇ ئارىدا، بەزىدە دۈشمەن قوشۇنى بىلەن توقۇنۇشقا مەجبۇر بولغاچقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن جىددىي ياردەم تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن،

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 356 - ، 357 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6 - جىلد 501 - ، 513 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەرھال ئۇنىڭغا ۋەلىد ئىبنى ئۇتبە ۋە ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇجەھىل قوماندانلىقىدىكى ياردەمچى قوشۇنى ئەۋەتتى. ياردەمچى قوشۇننىڭ يېتىپ بېرىشى بىلەن، قۇددۇس ئەتراپىدا ماھان قوماندانلىقىدىكى دۈشمەن قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلدى، ماھان شامغا قاچتى، خالىد ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى. لېكىن مەرجۇس سەفەر دېگەن يەرگە بارغاندا، بىزانىلارنىڭ يەنە ماھان قوماندانلىقىدىكى ناھايىتى زور قوشۇنغا دۇچ كەلدى. بۇنى كۆرگەن خالىد ئىبنى سەئىد زىل مەرۋەگە قايتىشقا مەجبۇر بولدى. ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇجەھىل بولسا، قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن ئارقىغا قايتىشقا مەجبۇر بولغانلارنى قوغداپ، ئۇلارنىڭ تالاپەتكە ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشۋاتاتتى. دەل شۇ پەيتتە، يەمەندىكى مۇجاھىدلارمۇ قايتىپ كەلدى.

ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئەمر ئىبنى ئاس قاتارلىق زاكات يىغقۇچىلارنى ئالماشتۇردى. ئامىر ھىجرەتنىڭ ئون بىرىنچى يىلى قۇرائە قەبىلىسىنىڭ زاكىتىنى يىغىشقا تەيىنلەنگەندى. كېيىن ئۇنى بۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ، ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەلگىلىگەن ئۇماننىڭ زاكىتىنى يىغىش ۋەزىپىسىگە قايتا تەيىنلىدى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق خەۋەر يوللىدى:

”مەن سېنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەينى ۋاقىتتا تەيىنلىگەن ۋەزىپىگە قايتا تەيىنلىدىم. مەن ساڭا بەلگىلەنگەن ۋەزىپىنى قايتا بەردەم ۋە بۇنى پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ھەقتە ساڭا قىلغان ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈنلا قىلىۋاتىمەن. سەن بۇ ۋەزىپىنى بۇرۇن قىلغانىدىڭ، ھازىر شۇ ۋەزىپىگە قايتا تەيىنلەندىڭ. ئى ئەبۇ ئابدۇللاھ! مەن پەقەت سېنىڭ ھەر ئىككى دۇنيالىق پايدا - مەنپەئەتىڭنى كۆزدە تۇتتۇم. شۇڭا سېنىڭمۇ بۇ ۋەزىپىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئورۇندىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن!“

ئەمر ئىبنى ئاسمۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە مۇنداق دەپ جاۋاب قايتۇردى:

”مەن ئىسلامنىڭ ئوقلىرىدىن بېرىمەن. سەن بولساڭ، (الله تىن كېيىن) بۇ ئوقلارنى يىغىپ تەييارلىغۇچى ۋە قوللانغۇچىسەن. ئۇنداق بولغانىكەن، ئۇلارنى قەيەردىن يىغساڭ يىغقىن، ئەمما نىشانغا ئەڭ تېز يېتىپ بارىدىغان، الله دىن ئەڭ قورقىدىغان ۋە ئەڭ ياخشىسىنى تاللىغىن!“

خالىد ئىبنى سەئىد ماھاننىڭ قوشۇنىدىن قېچىپ زىل مەرۋەگە قايتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ خەۋەر يوللىدى:

”ھازىرقى ئورنۇڭدىن باشقا يەرگە يۆتكەلمە! ھاياتىم ئۈستىگە قەسەم قىلىمەنكى، سەن بەكمۇ قورققاق ۋە قاچقاق، شۇنداقلا كۆزۈڭ يەتمىگەن ئىشقا تۇتۇش قىلمايدىغان، جاپاغا چىدىماس بىرى ئىكەنسەن.“

كېيىنچە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلدى (بۇ ھەقتە كېيىنچە تەپسىلىي توختىلىمىز).

ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە قوشۇن تەشكىللەپ، سۈرىيەگە ئەۋەتتى:

بىرىنچى، خالىد ئىبنى سەئىد ۋە زەپىسىدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن يەزىد ئىبنى ئەبۇسۇفيان يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن شامغا قاراپ ھەرىكەتلەندى. ئۇ، شامغا يۈرۈش قىلغان ئىسلام قوشۇنلىرىنىڭ تۇنجى قوماندانى بولۇپ، داڭقى چىققان سۇھەيل ئىبنى ئامىرمۇ بۇ قوشۇندا ۋەزىپە ئۆتەيتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭ كەينىدىن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان (يەزىدنىڭ قېرىندىشى) قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى ئەۋەتىپ، يەزىدنىڭ قوشۇنىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈردى. مۇئاۋىيە زىل مەرۋەدىن ئۆتكىچە ئەينى ۋاقىتتا خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ قوشۇنىدىن ئايرىلىپ، بۇ يەردە قېلىپ قالغان ئەسكەرلەرنىمۇ بىللە ئېلىپ ماڭدى. پەقەت شۇندىن كېيىنلا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلدى.

ئىككىنچى، سۈرىيە تەرەپكە مېڭىشقا تەييارلانغان يەنە بىر قوشۇننىڭ بېشىدا ئەمىر ئىبنى ئاس بولۇپ، ئۇ پەلەستىن تەرەپكە قاراپ ئاتلاندى.

ئۈچىنچى، يەنە بىر قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنە تەيىنلەندى. ئۇنىڭ قوشۇنى ئىئوردانىيە تەرەپكە قاراپ يولغا چىقاتتى. ئۇ ئەسلىدىكى ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ بېشىغا كەلتۈرۈلگەنىدى. ئۇمۇ زىل مەرۋەدىن ئۆتكەندە، خالىد ئىبنى سەئىدتىن قېلىپ قالغان ئەڭ ئاخىرقى ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى بىللە ئېلىپ ماڭدى.

تۆتىنچى، ئەبۇ ئوبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھ يەنە بىر قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلەندى. بۇ قوشۇن ھىمس شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقاتتى. بۇ قوشۇنغا جىددىي پەيتلەردە ياردەمچى بولىدىغان ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇجەھىل تەيىنلەندى.

مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ھەربىي تەييارلىقىدىن خەۋەر تاپقان بىزئاس ئىمپېراتورى I ھېراكلېيۇس ناھايىتى ئالدىراشلىق بىلەن ھىمسقا يېتىپ بېرىپ، زور بىر قوشۇن تەشكىللىدى ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇسۇفيانغا قارشى تىزاراق قوماندانلىقىدا، شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنەگە قارشى دراكوس قوماندانلىقىدا، ئەبۇئوبەيدەگە قارشى فەيقر ئىبنى ناستور قوماندانلىقىدا قوشۇن ئەۋەتتى. بۇ قوشۇننىڭ ئومۇمىي قوماندانلىقىغا فەيقرنى تەيىنلىگەنىدى. شۇ ۋاقىتتىكى بىزئاس قوشۇنىدىكى لەشكەر سانى 240 مىڭغا يەتكەنىدى. ھالبۇكى، ئىسلام قوشۇنىنىڭ لەشكەر سانى پەقەت 21 مىڭلا

ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئىكرىمەنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئارقىدىن كېلىۋاتاتتى.

مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىرى بىزىمىزنىڭ قورقۇنچلۇق دەرىجىدىكى زور قوشۇنىنى كۆرۈشى بىلەن بىر ئاز تەمتىرەپ قېلىشتى. ئۇلار بىر يەرگە يىغىلىپ، ئارىلىرىدا ئەڭ ئۇقۇمۇشلۇق ۋە تەجرىبىلىك ھېسابلىنىدىغان ئەمر ئىبنى ئاس بىلەن كېڭىشىپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى. ئەمر ئىبنى ئاس مۇسۇلمانلارنىڭ ھەرقايسى سەپلەر بويىچە تارقاق ھۇجۇم قىلغاندىن، ھەممىسى بىرلىشىپ بىرلا يەردىن ھۇجۇم قىلسا تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى، شۇنداق قىلغاندىلا مۇسۇلمانلارنىڭ يېڭىلىمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار خەلىپىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلدى. باشقا قوماندانلارمۇ ئەمرنىڭ پىكرىنى ئۇيغۇن كۆرۈشتى ھەم ئۇرۇش قوماندانلىق مەركىزى – مەدىنە بىلەن خەۋەرلىشىش ئۈچۈن يەرمۇكنىڭ مۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى بېكىتتى. ئۇندىن كېيىن، ئىراقتىكى خالىد ئىبنى ۋەلىدكە خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم بېرىشىنى ۋە باش قوماندانلىقنى قولغا ئېلىشىنى تەلەپ قىلىشتى.

خالىد بۇ خەۋەرنى ئېلىپ، دەرھال فارادتىن يولغا چىقىپ قاراقىرغا باردى. ئۇنى مۇسەننا ئۇزىتىپ قويغانىدى. قاراقىردىن كېيىن سۇۋاغا يولۇقۇپ ئۆتتى. ئاندىن ئۇ يەر بىلەن ئىراق ئارىسىدىكى بىزىمىز تۇپراقلىرىغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئاۋۋال مۇسەيبىھقا ھۇجۇم قىلدى، ئاندىن شىمالغا بۇرۇلۇپ سەرھان ۋادىسى يولى بىلەن ھەۋران تېغىنىڭ شەرقىدىن ئايلىنىپ، تەدمۇر يېقىنىدىكى رىققەگە، ئاندىن تەدمۇرغا ۋە ئاخىرىدا قەرىيەتەينگە يېتىپ باردى.

خالىدنىڭ خەۋىرىنى ئالغان غەسسانىيلار مەرجۇ راھىت دېگەن يەردە ئۇنىڭغا قارشى قوشۇن تەشكىللىدى. غەسسانىيلار قوشۇننىڭ بېشىدا ھارس ئىبنى ئەييەم بار ئىدى. خالىد بۇلارنى مەغلۇپ قىلىپ، سۈرىيەنىڭ بۇسرا دېگەن يېرىگە قاراپ ئىلگىرىلدى. بۇسرا – خالىد ئىبنى ۋەلىد سۈرىيە تۇپراقلىرى ئىچىدە فەتھ قىلغان تۇنجى شەھەر ئىدى. ئاندىن يەرمۇكقا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئۆز قوماندانلىقىدىكى توققۇز مىڭ كىشى بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىكى ئەسكەر سانى 36 مىڭغا يەتتى.^①

خالىد ئىبنى ۋەلىدنى كۆرگەن مۇسۇلمانلار بەكمۇ سۆيۈندى. بۇ ئارىدا، بىزىمىز قوشۇنىمۇ ماھان قوماندانلىقىدىكى ياردەمچى قوشۇن قېتىلغاندىن باشقا، بىزىمىز ئەسكەرلىرىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇش ئۈچۈن بىرمۇنچىلىغان پوپ ۋە راھىبلارمۇ

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 369 ، - 375 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر 7 - جىلد 9 ، - 15 - بەتلەر.

يېتىپ كېلىشكەندى. بەلكىم ئوقۇرمەنلىرىمىز: «خالىد نېمە ئۈچۈن ئۇنداق ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كەلدى؟» دەپ سورىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى:

ئۇ مۇسۇلمانلار بىلەن ئۇچرىشىشتىن بۇرۇن، ئۆز قولى ئاستىدىكى ئازغىنە قوشۇن بىلەن بىزانىلارغا قارشى جەڭ قىلىشنى خالىمىدى. چۈنكى ئىسلام قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىقى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلغاچقا، ئۇ قوشۇن بىلەن ئۇچرىشىپ قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈۋېلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىسلام قوشۇنى بىزانىلارغا ھەر تەرەپتىن ئەمەس، بەلكى بىرلا سەپ بولۇپ ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىغانىدى. شۇنداق قىلغاندىلا، سان جەھەتتە ئۆزلىرىدىن ئون ھەسسە ئۈستۈن بولغان دۈشمەن قوشۇنلىرىغا قارشى تۇرغىلى بولاتتى. ئۇندىن باشقا، ئەگەر خالىد قىسقا يولنى تاللاپ ھىراتتىن غەربكە قاراپ ئىلگىرىلىگەن بولسا، بۇندىن بۇرۇن پارسلار بىلەن رىملىقلارغا ئۇرۇش سەھنىسى بولغان بىزانىس چېگرىلىرىدىكى مۇھاپىزەتچى قوشۇنغا دۇچ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇنداق بولغاندا، ئىسلام قوشۇنىنىڭ يەرمۇكتا بىرلىشىشى تېخىمۇ تەسكە چۈشەتتى. شۇنداقلا، ئىسلام قوشۇنىنىڭ پىلانى بويىچە باش قوماندانلىقنى ئۆز قولىغا ئالمايتتى. شۇڭا ئۇ بىزانىلارنىڭ بۇ مۇستەھكەم چېگرىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈش ئۈچۈن دەۋمەتۇل جەندەل يولى بىلەن جەنۇبقا مېڭىپ، ئاندىن شىمالغا بۇرۇلۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ، سۈرىيەنىڭ بۇسرا شەھىرىنىڭ شەرقىگە يېتىپ بارغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ ھاۋران تېغى (ھازىرقى ئىسمى دۇرۇزۇ تېغى) دەپ ئاتىلىغان يانار تاغنىڭ ئالدىغا چىققانلىقىنى بىلدى. بۇ تىك قىيالىق تاغدىن ھالقىپ ئۆتۈش بەكمۇ قىيىن بولغاچقا، ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن بۇ تاغنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تەدەمۇرغا يېتىپ باردى. شۇ سەۋەبتىن، قەرىيەتەين يولى بىلەن غەربكە، ئۇ يەردىن سەنىيەتۇل ئوقەب تەرەپكە بۇرۇلۇپ، شامنىڭ شەرقىدىن بۇسراغا كىردى. بۇ يەرنى فەتھ قىلغاندىن كېيىن يەرمۇكتا قاراپ ئىلگىرىلىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇرۇش تاكتىكىسى بار ئىدى. ئۇ ئاۋۋال دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئىچكىرىسىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرەتتى، ئاندىن ئالاقزادە بولغان دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىنى ئۇراتتى. ئۇندىن كېيىن دۈشمەن قوشۇنىغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن ئارقىغا چېكىنەتتى. بۇنى كۆرگەن دۈشمەن ئۇنىڭ يەنە باشقىچە پىلانلارنى تۈزۈپ، پۇرسەت تاپقاندا قايتا ھۇجۇم قىلىشىدىن قورقۇپ، قاتتىق ساراسمىگە چۈشەتتى. ئۇندىن باشقا، خالىد دۈشمەننىڭ ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىشنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەر دائىم ئارقا تەرەپكە ياردەمچى قوشۇن قويۇپ ماڭاتتى.

ئۇ ئىراقتىكى فەتھلىرىدە پۈتۈنلەي مۇشۇ تاكتىكىنى قوللاندى. چۈنكى ئۇ ئىراق تۇپراقلىرىغا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتكەن بولۇپ، سەۋاد رايونى ۋە ھىرا تەرەپتىكى دۈشمەن قوشۇنلىرى تېخى تەلتۆكۈس يوقىتىلمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە،

ئۆزلىرى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزگەن بەزى يۇرت خەلىقلەرگە تېخى تولۇق ئىشەنچ باغلىغىلى بولمايتتى. چۈنكى ئۇلار تۇرۇپ - تۇرۇپ بۇ ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلىپ قويۇۋاتاتتى. شۇنداقلا، خالىد بىزانس تۇپراقلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ بولغان بولۇپ، ئىسلام قوشۇنى بىلەن تېخى ئۇچرىشىپ بولالمىغانىدى.

بولۇپمۇ، خالىد ئۆزى فەتىھ قىلغان پارس تۇپراقلىرى ئىچىدە بولغانلىقى ئۈچۈن، بىزانس ئۇنىڭ پارسلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، چېگرا رايونلىرىغا بولغان مۇھاپىزەتنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، قاتتىق كونترول قىلىۋاتاتتى.

نەھايەت، خالىد ئىراقتىن بىللە ئېلىپ ماڭغان ئەسكەرلىرى بىلەن يەرمۇقكا يېتىپ باردى. خالىد يېتىپ بارغاندا، بىزانس قوشۇنلىرىمۇ ئۇرۇشقا پۈتۈنلەي تەييارلىنىپ بولغانىدى. ئۇ مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر يەرگە يىغىپ، ئالدى بىلەن ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇلارغا مۇنۇ تارىخىي خىتابنى قىلدى:

”بۈگۈن ئاللاھ تائالا (مەيدانغا كېلىشنى) تەقدىر قىلغان ئەڭ مۇھىم كۈنلەردىن بىرىدۇر. بۈگۈن ھېچكىم ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشى بىلەن كۆرەڭلەيدىغان ياكى ئەمرگە بويسۇنماي، باشباشتاقلق قىلىدىغان كۈن ئەمەس. جىھادىڭلاردا سەمىمىي بولۇڭلار. ھەر بىر ئىش - ھەرىكىتىڭلارنى باشقىلارنىڭ مۇكاپاتلىشى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقى ئۈچۈن قىلىڭلار! بۈگۈن (كېيىنكى كۈنلەردە) ياد ئېتىلىدىغان ۋە ھېسابى ئاللاھقا بېرىلىدىغان كۈندۇر. ھەرگىز ئۆزەڭلارنى مەلۇم بىر جەڭ قېلىپىغا (تاكىكىسىغا) سېلىۋالماڭلار ياكى ئۆزەڭلارغا ئىشىنىپ كېتىپ يالغۇز ھەرىكەت قىلماڭلار. بۇنداق ئىشنى ئۆزەڭلارغا جەننەت كۆرمەڭلار ۋە قىلماسلىققا تىرىشىڭلار! ئۆزەڭلار بۇيرۇلمىغان بىر ئىشنى بېشىڭلاردىكى ئەمىرلىرىڭلارنىڭ پىكىرى ۋە كۆرسەتمىسى بويىچە قىلىڭلار!“

خالىدنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئەسكەرلەر: ”ئۇنداقتا، سېنىڭ كۆرسەتمەڭ قانداق؟“ دەپ سوراشتى. خالىد ئۇلارغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

”ھازىرقى ئەھۋالڭلار سىلەردىن بەكرەك (كەينىڭلاردا قالغان) مۇسۇلمان خەلق ئۈچۈن بەكمۇ پايدىسىز، ئەمما مۇشرىكلارغا نىسبەتەن (ئۇلار ياردەمچى قوشۇن بىلەن شۇ قەدەر كۈچلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن) بەكمۇ پايدىلىق ھېسابلىنىدۇ.

مەن شۇ نەرسىنى ئېنىق بىلىپ يەتتىمكى، دۇنيا (مەنەسەپ) ھېرىسى سىلەرنى بىر - بىرىڭلاردىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىپتۇ. سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، ئاللاھ دىن قورقۇڭلار! شۇنىمۇ بىلىپ قويۇڭلاركى، ھەر بىرىڭلار ئايرىم - ئايرىم يۇرتتىن كېلىپ، بۇ يەردە بىرلەشتىڭلار. ئەگەر ئۆز ئەمىرلىرىڭلارغا بويسۇنساڭلار، مەملىكىتىڭلار بۇنىڭ بىلەن زىيان تارتمايدۇ. ياق، ئەگەر (تېخىمۇ يۇقىرى مەنەسەپكە

ئېرىشىش خىيالىدىكىلەرنى كۆزدە تۇتۇۋاتمەن) پۈتۈن قوشۇن سىلەرگە بوي ئەگكەن تەقدىردىمۇ مەملىكىتىڭلار بۇنىڭ بىلەن چوڭ پايدىغا ئېرىشىپ كەتمەيدۇ. ئاراڭلاردىكى بىرىڭلارغا بويسۇنۇش بىلەن ئاللاھ ۋە خەلىپىنىڭ نەزىرىدىكى ئورنىڭلار تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ. ئۇنداق بولغانىكەن، ھەممىڭلار غەيرەت قىلىڭلار! چۈنكى ئالدىڭلاردىكى دۈشمەن جەڭگە تولۇق تەييارلىق قىلىپ بولدى. بۈگۈن شۇنداق بىر كۈنكى، بۇ كۈنىڭمۇ ئەتىسى بار (بۈگۈن - كېيىنكى كۈنلەردە ياد ئېتىلىدىغان ۋە ھېسابى چوقۇم ئاللاھقا بېرىلىغان بىر كۈن دېمەكچى - ت).

شۇنىمۇ يادىڭلاردىن چىقارماڭلاركى، ئەگەر بۈگۈن دۈشمەننى كەينىگە چېكىندۈرەلسەك، بۇندىن كېيىنمۇ داۋاملىق چېكىندۈرەلەيمىز. ئەگەر ئۇلار بىزنى يېڭىۋالدىغان بولسا، بۇندىن كېيىن بىز ئۆزىمىزنى ھەرگىز ئوڭشىۋالالمايمىز.

شۇڭا ھەممىڭلار ئۆزەڭلارنى سەگەك تۇتۇڭلار. ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىش، كېڭىشىش ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ئەمىرلىرىمىزنى سايلاپ چىقايلى! بۈگۈن بىر قىسمىمىز قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيلى، ئەتە يەنە بىر قىسمىمىز، ئۆگۈنلۈككە يەنە بىر قىسمىمىز بۇ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۋالسۇن. شۇ تەرىقىدە نۆۋەت بىلەن ئۆز ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلايلى. ئەمما بۈگۈن بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار. بۈگۈنكى ۋەزىپىنى ئۆزەم بىر تەرەپ قىلاي!

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ تارىخىي نۇتقىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن، قوشۇننى 36 ياكى 40 پولكىغا بۆلدى. ھەر بىر پولكتا مىڭ ئەتراپىدا ئەسكەر بار ئىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئەمىر ئىبنى جەرراھ قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قانتىغا، ئەمىر ئىبنى ئاس ۋە شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنە قوشۇننىڭ ئوڭ قانتىغا، يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان سول قانتىغا مەسئۇل قىلىندى. ئۇ كۈنكى پولك كوماندىرلىرىنىڭ بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

”كەتكە ئىبنى ئامىر، مەزئۇر ئىبنى ئەدىي، ئەيباد ئىبنى غەنەم، ھىشام ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، سۇھەيل ئىبنى ئامىر، ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇجەھىل، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئوغلى ئابدۇرراھمان، ھەبىب ئىبنى مەسلىمە، سەفۋان ئىبنى ئۇمەييە، سەئىد ئىبنى خالىد ئىبنى ئەل ئاس، خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەل ئاس، ئابدۇللاھ ئىبنى قەيس، مۇئاۋىيە ئىبنى ھۇدەيچ، زۇبەير ئىبنى ئەۋام، زىرار ئىبنى ئەزۋەر.“

ئەبۇدەردا قوشۇننىڭ قازىسى، ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھەرب قوشۇننىڭ ئىجرائىيە ھەيئىتى، ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد ئۇرۇش غەنمەتلىرىنىڭ مەسئۇلى، قۇبات ئىبنى ئۇشەيم تۇرشاۋۇل بېگى، مىقداد ئىبنى ئەمىر بولسا، قوشۇننىڭ مەشقاۋۇلى بولۇپ تەيىنلەندى. ئۇ كۈنكى يەرمۇك قوشۇننىڭ ئىچىدە مىڭدىن ئارتۇق ساھابە بولۇپ، بەدر غازىتىغا قاتناشقان يۈز پالۋانمۇ بۇ قوشۇندا ئىدى. ئەبۇسۇفيان ئۇرۇش تەييارلىقىدىكى قوشۇننى ئارىلاپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن: ”ئاللاھ،

الله! سىلەر ئەرەب مىللىتىنىڭ پالۋانلىرى ۋە ئىسلامنىڭ قوغدىغۇچىسى سىلەر. ئالدىڭلاردىكىلەر بولسا، بىز ئانس لەشكەرلىرى ۋە شىپىرىك ئەقىدىنىڭ قوغدىغۇچىلىرى. ئى الله! بۈگۈن سەن (ۋۇجۇدقا كېلىشىنى) تەقدىر قىلغان كۈنلەردىن بىرىدۇر. ئى الله! شۇ بەندىلىرىڭگە زەپەر ئاتا قىلغىن!“ دەپ دۇئا قىلىپ، قوشۇنى غەيرەتلەندۈرەتتى.

نەھايەت، ئۇرۇش بەكمۇ شىددەت بىلەن باشلاندى. قوشۇن بىر - بىرىگە كىرىشىپ، ئاتلىق ئەسكەرلەر بىر - بىرىنى قوغلاشقا باشلىدى. جەڭ تازا قىززىغان بىر پەيتتە، ماھىمىيە ئىبنى زەننەم پاپتەخت مەدىنەدىن بىر خەۋەر ئېلىپ كەلدى. خەۋەردە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەنلىكى؛ خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ باش قوماندانلىقتىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇئوبەيدەنىڭ تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدىكى ئەمىر بىلدۈرۈلگەندى. ئەمما خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىق شىتابىنىڭ خەۋەرنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە سورىغان سوئالغا:

”مەدىنىدىن سالام بار، ئارقىمىزدىن ياردەمچى قوشۇن كېلىۋېتىپتۇ“ دەپلا جاۋاب بەردى.^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى جەمادىيەل ئاخىر ئېيىنىڭ يىگىرمە ئىككىنچى كۈنى (دۈشەنبە) ۋاپات بولدى. مۇشۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى ئىككى يىل، ئۈچ ئاي، ئون كۈن داۋاملاشقان بولدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە فەتىھ قىلىنغان يەرلەر ھەرقانچە ئازدەك كۆرۈنسىمۇ، تۆۋەندىكى مۇھىم نۇقتىلارنى ھەرگىز ئۇنۇتماسلىق لازىم:

بىرىنچى، ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى بەكمۇ قىسقا داۋاملاشتى.

ئىككىنچى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ كۆپىنچە ۋاقتى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ھەر تەرىپىنى قاپلىغان مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرىنى باستۇرۇش بىلەن ئۆتكەچكە، باشقا فەتىھ ئىشلىرىغا پۇرسەت تاپالمىدى.

ئۈچىنچى، قانداقلا بولمىسۇن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە بىر تەرەپتىن بىز ئانسار، يەنە بىر تەرەپتىن پارسلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار ئىسلام دۈشمەنلىرىنى ئالاقزادە قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچىنى ۋە ئۇرۇش - توقۇنۇشتىكى قابىلىيىتىنى كۆرسىتىپ بەردى.

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 376، 378 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 15 - بەتلەر. 24 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان توختاۋسىز ئۇرۇش ئاياغلىشىپ، ئۇلارنى شەرتسىز بويسۇندۇرغاندىن كېيىن كوڭلى ئازغىنە بولسىمۇ ئارام تېپىپ، باشقا يەرلەرنىڭ فەتىھ قىلىنىشى ئۈچۈن قوشۇن ئەۋەتىشكە باشلىدى. بۇ قوشۇنلار ھەم ئىسلام دەۋاسىنىڭ ئەڭ چوڭ توسقۇنى ھەمدە مۇرتەدلەرنى ۋە خرىستىئانلاشقان ئەرەب قەبىلىلىرىنى مۇسۇلمانلارغا قارشى كۈشكۈرتكەن ئىككى پەۋقۇلئاددە كۈچ (بىزانس ۋە پارسلار) نىڭ ھەيۋەت ۋە نوپۇزىغا ئېغىر دەرىجىدە زەربە بەردى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قولغا كەلتۈرگەن بۇ نەتىجىلىرىدىن كېيىن، ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى، ئىسلامنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى ۋە ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان خەلىپىلەرنىڭ بۇ ۋەزىپىنى مۇۋەپپىقىيەتلىك ھالدا ئورۇنلاپ كېتەلەيدىغانلىقىنى ئويلاشقا باشلىغانىدى.

يېشىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات يېشىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى (ئۆزى ۋاپات بولغاندىن كېيىن)، مۇسۇلمانلارنىڭ سىياسىي قالايمىقانچىلىققا چۈشۈپ كېتىشىدىن خاۋاتىرلىنىپ، يۈز بېرىشى ئېھتىمالغا يېقىن بولغان بۇ ئەھۋالغا قارشى تەدبىر ئالماقچى بولدى. چۈنكى خەلىق (ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن) خەلىپىلىك ھەققىدە ئىختىلاپ قىلىپ قېلىشى؛ بۇ ئورۇنغا مۇناسىپ كىشىلەر مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىدىن قورقۇش تۇيغۇسى بىلەن چەتكە چىقىپ، بىرمۇنچىلىغان لايىقەتسىز كىشىلەر بۇ ئورۇنغا كېلىش ئۈچۈن بولمىغۇر ئىشلارنى قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇ بۇ ئىشلارنى ئويلاۋېتىپ، تۇيۇقسىزلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولۇشى ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كىرىپ چىقمىغاچقا، ئۇ ۋاپات بولغاندا، مۇسۇلمانلار ھاڭ - تاڭ قېلىشتى ۋە نېمە قىلارنى بىلەلمەي يۈرۈشتى. مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ئەھۋالغا قايتا چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، يەر يۈزىدە اللە نىڭ نىزامىنى ئىجرا قىلىدىغان خەلىپىنى ئالدىن سايلاپ قويۇش شەرت ئىدى. بۇ ئىشنى باشقىلار بىلەن كېڭىشىپ ھەل قىلىش كېرەك ئىدى - ئەلۋەتتە!

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسلىھەتلىرىنى ئالغان چوڭ ساھابىلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئورۇنغا ئەڭ لايىق ۋە مۇناسىپ نامزات ئىكەنلىكىگە قارار بەردى. ئۇنىڭ قىيىن كۈنلەردە ئىسلام ئۈچۈن كۆرسەتكەن جىددىي ۋە كەسكىن پوزىتسىيىلىرى، سىڭدۈرگەن ئەجىرلىرى، ھەق ۋە توغرىنى قوللاش يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرى، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئۇنىڭ ھەيۋىتى ھەزرىتى

ئەبۇبەكرىنىڭ كۆزى ئالدىدا نامايەن بولۇشقا باشلىدى. شۇنداق بولسىمۇ، كېڭەش ئەزالىرى بولغان ساھابىلەرگە ئۆز كۆز - قارىشىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئېلىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئېلىنغان قارار تېخىمۇ توغرا بولاتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئاغرىپ قالدى ۋە كېسىلى كۈندىن كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ (ئۆز ۋاقتىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسلىھەتىنى ئالغان) چوڭ ساھابىلەرنى يىغىپ، ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

”كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ئاغرىپ قالدۇم. ئۆزۈمنى ياخشى بولالمايدىغاندەك ۋە يېقىندا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدىغاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن. اللە تائالا ئەينى ۋاقىتتا سىلەرنىڭ ماڭا قىلغان بەيئەتلىكلىرىنى ئىختىيارى قىلدى، مېنىڭ سىلەرگە قىلغان ئەھدەمنى بىكار قىلدى، سىلەر ماڭا تاپشۇرغان ۋەزىپىنى سىلەرگە قايتۇرۇپ بەردى. ئەمدى ئۆزۈڭلار كىمنى خالىساڭلار، شۇنى ئۆزۈڭلارغا خەلىپە قىلىپ سايلاڭلار. ئەمما بۇ ئىشنى مەن ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن بىر تەرەپ قىلساڭلار، تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.“

ئەمما ئۇلار تۇنجى كېڭەشتە بىر قارارغا كېلەلمىدى، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر - بىرىنى كۆرسىتىشىپ، مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىدىن قورقۇش تۇيغۇسى بىلەن خەلىپىلىك تەكلىپىنى قەتئىي قوبۇل قىلمىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىدىن باشقىسىنى بۇ ئىشقا ئەڭ مۇناسىپ ۋە لايىق، ئۆزلىرىنى بولسا لايىقەتسىز دەپ قارايتتى. شۇڭا ئۇلار قايتا يىغىلغان ۋاقىتتا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە مۇنداق دېدى:

”ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! بىز سېنىڭ پىكرىڭنى قوللايمىز. سەن كىمنى لايىق كۆرسەڭ، بىز شۇنىڭغا بويسۇنمىز.“ ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇلارغا:

”ئۇنداقتا، ماڭا بىر ئاز مۆھلەت بېرىڭلار. اللە نىڭ ئەمرلىرىگە ئەڭ ياخشى رىئايە قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭ ئادالەتتىكى خەلق ئارىسىدا ئەڭ ياخشى ئىجرا قىلىدىغان بىرىنى ئويلىشىپ كۆرەي“ دېدى. ئاندىن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفىنى چاقىرىپ ئۇنىڭدىن:

”سەن ھەزرىتى ئۆمەرگە قانداق قارايسەن؟“ دەپ سورىدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفى:

”ھەزرىتى ئۆمەرنى سەن مەندىنمۇ ياخشى بىلسەن“ دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

”شۇنداق بولسىمۇ، مەن سېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان كۆز قارىشىڭنى بىلىشنى خالايمەن“ دېدى. ئابدۇراھمان ئىبنى ئەۋق بۇ قېتىم:

”مەن ئۆمەرنى سەن ئويلىغاندىمۇ ياخشىراق ئويلايمەن“ دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەزرىتى ئوسماننى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئوخشاش سوئاللارنى سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

”مېنىڭ بىلىدىغىنىم، ئۆمەرنىڭ ئىچىنىڭ تېشىدىن تېخىمۇ بەك پاكلىقى. ئارىمىزدا ئۇنىڭ سەۋىيەسىگە يېتىدىغان بىرى يوق“ دېدى. بۇ سۆزلەرگە بەكمۇ سۆيۈنگەن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا:

”قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ئۇنىڭ (ئۆمەر) دىن ۋاز كەچسەم، ھەرگىز سېنى تاشلاپ باشقىسىغا ئۆتۈپ كەتمىگەن بولاتتىم“ دەپ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ۋە مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلدى. ئاندىن ئەنسارلاردىن ئۆسەيىد ئىبنى ھۈزەيرنى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئوخشاش سوئاللارنى سورىدى. ئۆسەيىد:

”ئۆمەرنى سەندىن قالسا ئەڭ خەيرلىك ئىنسان دەپ بىلىمەن. ھەممە نەرسىگە ياخشى كۆزى بىلەن قارايدۇ، ئەمما يامان ئىشلارغا قاتتىق ئاچچىقلىنىدۇ. بەلكىم ئىچكى ھېسسىياتى سىرتقى مۇئامىلىسىدىن تېخىمۇ خەيرلىك بولۇشى مۇمكىن. بۇ ئىشقا ئۇنىڭدىمۇ لايىقراق بىرى يوق“ دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ كىشىلەردىن كېيىن، سەئد ئىبنى زەيد بىلەن بىرلىكتە ئەنسار ۋە مۇھاجىرلاردىن بىرمۇنچىلىغان كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكىرلىرىنى ئالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر كىشىدىن باشقا ھەممەيلەن ھەزرىتى ئۆمەر ھەققىدە ياخشى پىكىرلەرنى بايان قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئۆمەرگە قارشى ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ئۇ شەخس پەقەت ئۇنىڭ ئەسەبىي ۋە بۇيرۇقۋاز ئىكەنلىكىدىن شىكايەتچى ئىدى.

يەنە بىرى: «ئۆزىدىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ سايلاپ قويدى» دەپ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە قىيىداپ يۈردى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا: ”ياق! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ سۆزۈڭ ھەرگىز توغرا بولمىدى. ئۇ سىلەر ئۈچۈن بەكمۇ خەيرلىك بىر ئىنسان بولدى. يەنە شۇنداق قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر سېنى خەلىپە قىلىپ قويغان بولسام، سەن ئۆزەڭنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلاپ، بەكمۇ كۆرەڭلەپ كەتكەن بولاتتىڭ. اللە سېنى ئۇ ئورۇندىن چۈشۈرگەنگە قەدەر ھېچكىم ساڭا چىقىلالمايتتى. سەن ئۆزەڭچە مېنى قايمۇقتۇرۇپ، دىنىمغا قارشى بىر ئىش قىلىشىم ئۈچۈن مېنى يولۇمدىن ئازدۇرماقچى بولۇۋاتامسەن؟ اللە قا قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ئۆمەرگە بويۇنتاۋلىق قىلغىنىڭنى ياكى ئۇنىڭ ھەققىدە يامان گەپ - سۆز قىلغىنىڭنى

ئاڭلايدىغان بولسام (ھايات چېغىمدا دېمەكچى)، مەن سېنىڭ كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىۋېتىمەن!“ دەپ قاتتىق تەڭدى.

بۇ ئىشتىن كېيىن، ئوسمان بىلەن ئەلى ھەزرىتى ئەبۇبەكرنى يوقلاپ كىردى. ئۇلار تېخى ئېغىز ئاچماي تۇرۇپ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇلاردىن:

”ياكى سىلەرمۇ ئۆمەر ھەققىدە بايقى پالانچىغا ئوخشاش ئويلامسىلەر؟“ دەپ سورىدى. ئۇ ئىككىسى ھەيران بولغان ھالدا:

”ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! ئۇ نېمە دېدى؟“ دېيىشتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

”ئۆمەرنىڭ سىلەردىن كېيىن مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا تايىنى يوق گەپلەرنى قىلدى“ دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئوسمان:

”قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ئادەم بەكمۇ خاتا گەپ قىلىپتۇ. ئۆمەر ئەسلىدە ھەم كۈچلۈكلۈكى ھەم ئىسلامدىكى نوپۇزى بىلەن باشقىلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشمەكتە“ دېدى. ھەزرىتى ئەلمۇ:

”شۇنداق! ئۇ ئادەم ھەقىقەتەن خاتا گەپ قىلىپتۇ. ئۆمەر ئەسلىدە سەن بىلگەندەكلا بىر ئىنسان. سەن ئۇنىڭ ھەققىدە نېمە ئويلىغان بولساڭ، ئۇمۇ شۇنىڭدىنلا ئىبارەت. (ئۆمەر بۇرۇندىن تارتىپ سېنىڭ يېنىڭدا خىزمەت قىلىپ كەلگەچكە) بىز ھەممە ئىشىمىزنى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قىلىمىز ھەم ئۇنىڭدىن كۆپلىگەن نەرسىلەرنى ئۆگىنىمىز.

سەن ئۆز قارارىڭنى بېرىۋەرگىن، ئۇ ئادەمنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالما! ئەگەر ئۆمەر ھەقىقەتەن سەن ئويلىغاندەك چىقىپ قالسا، ئۇ ھالدا سېنىڭ ئارزۇيۇڭ ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ئەگەر سېنىڭ ئويلىغىنىڭدەك چىقماي قالسا، بۇمۇ سېنىڭ خاتالىقىڭ ھېسابلانمايدۇ. چۈنكى سەن پەقەت ھەر ئىشنىڭ بىز ئۈچۈن ئەڭ خەيرلىك بولۇشىنىلا ئويلايسەن“ دەپ ھەزرىتى ئوسماننى تەستىقلىدى.

ئارىدىن مەلۇم مەزگىل ئۆتتى. بىر كۈنى ئابدۇراھمان ئىبنى ئەۋۇف ھەزرىتى ئەبۇبەكرنى يوقلاپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ خېلى ياخشىلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ:

”اللھ قا شۈكرىلەر بولسۇن! خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك تۇرسەن“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

”شۇنداقمۇ؟“ دەپ مەمنۇنلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. ئابدۇراھمان:

”شۇنداق“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنىڭغا:

”ئەمما مەن بەكمۇ ئىزتىراپلىنىۋاتىمەن. (ئى مۇھاجىرلار جامائىتى!) بولۇپمۇ سىلەرنى ئويلىغانسىرى بۇ ئىزتىراپ تېخىمۇ ئېشىۋاتىدۇ. سىلەرنى باشسىز قويۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئاراڭلاردىكى ئەڭ نادىر شەخسنى سىلەرگە باش قىلىپ قويدۇم. بۇ ۋەزىپىنى بۇندىن كېيىن باشقىسى ئەمەس، ئۇ ئورۇنلايدۇ.

كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، دۇنيا نېئىمەتلىرى ئەمدى سىلەرگە قاراپ يۈزلىنىشكە باشلىدى. دۇنيا كېلىشنى خالىسا، چوقۇم كېلىدۇ. ۋە شۇنداق بىر زامانلار كېلىدۇكى، يىپەك كىيىملەرنى كىيىپ، مەخەل سېلىنچىلاردا ئولتۇرىسىلەر.

ۋە يەنە ئەزەربەيجان يۇڭلىرىدىن قىلىنغان تۆشەكلەردە يانپاشلىنىپ شۇنداق ياتىسىلەركى، يېتىۋېرىپ زېرىكىپ كېتىسىلەر (يۇمشاق نەرسىلەرمۇ بېقىنىڭلارغا ياتىدىغان بولۇپ كېتىدۇ). ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردىن بىرىنىڭ ئۇ كۈنلەردە ھەقسىزلىككە ئۇچراپ، بىگۇناھ ئۆلۈپ كېتىشى، ئۇنىڭ مال ۋە مەنەپ ھېرىسى بىلەن دۇنياغا بېرىلىپ كېت شىدىن تېخىمۇ خەيرلىكتۇر.

ئاندىن شۇنىمۇ بىلىپ قويۇڭلاركى، سىلەر ئەتە - ئۆگۈن كىشىلەرنى تۇنجى قېتىم ئوڭ - سول دەپ ئايرىپ، ئۇلارنى يولدىن چىقىرىسىلەر. ئى رەھبەر! يول ئۆز يولىدا داۋاملىشىۋاتىدۇ. ئىنسانلارنى يولدىن چىقارماڭلار، يولنىڭ ئاخىرى (ئاللاھنىڭ تەقدىرى بىلەن) يا نۇرلۇق بولىدۇ ياكى قاراڭغۇ...“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق: ”ئاللاھ ساڭا سالامەتلىك ۋە شىپا ئاتا قىلسۇن! بۇنچىلىك غەم - ئەندىشە كېسىلىڭنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ھازىر كىشىلەر ساڭا بولغان كۆز - قارىشى ئېتىبارى بىلەن ئىككىگە ئايرىلماقتا. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى سەن بىلەن ئوخشاش كۆز قاراشتا بولۇپ، سەن بىلەن بىللە بولغانلاردۇر. يەنە بىر قىسمى سەن بىلەن قارشى پىكىردىكىلەر بولۇپ، پەقەت سېنى تەنقىدلەش ئارقىلىق ساڭا يول كۆرسەتمەكچى بولۇشىۋاتىدۇ. ئۇلار يا سېنىڭ ياكى ئۇلارنىڭ خالىغىنىچە بولغاندا، ئاندىن سەن بىلەن بىرگە بولىدۇ. ئەمما سەن ھەردائىم توغرا يولدا ماڭدىڭ، ئىسلاھ قىلدىڭ. شۇنداقلا، دۇنيا مەنپەئەتى ئۈچۈن پەرىشان بولۇپ باقمىدىڭ“ دەپ ئۇنىڭغا بولغان رازىمەنلىكىنى بىلدۈردى.

يەنە بىر ساھابە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى قويماقچى بولۇپ، كېڭەش ئەزالىرى بىلەن مەسلىھەتلەشكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى يوقلاپ كەلدى ۋە ئۇنىڭدىن:

”ئۆمەرنىڭ قانچىلىك ئەسەبىي ۋە قوپال ئىكەنلىكىنى سەن ئوبدان بىلىسەن. تېخى بېشىمىزغا چىقسۇن، ئۇ چاغدا قانچىلىك قوپاللىشىپ كېتىدىغانلىقىنى

كۆرىمىز. ئەتە - ئۆگۈن رەببىڭ سەندىن نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلغانلىقىڭنى سورىسا، سەن نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟“ دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: ”مېنى يۆلەپ قويۇڭلار! بىر ئۆز ئولتۇرۇۋالاي“ دېگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

”خۇدا ھەقىقىي جاۋاب بېرىڭلار! سىلەر مېنى قورقۇتماقچى بولۇۋاتامسىلەر؟ سىلەرگە رەھبەرلىك قىلىش جەريانىدا زۇلۇم قىلغان كىشى ئاللاھ تەنن قورقسۇن! رەببىم مەندىن ئۇ سوئالنى سورىسا، مەن مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىمەن: ئى رەببىم! سېنىڭ بەندىلىرىڭنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى ئۇلارغا خەلىپە قىلدىم.“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن، سوئال سورىغان ئۇ ساھابىگە قاراپ: ”مېنىڭ دېگەنلىرىمنى باشقىلارغىمۇ يەتكۈزگىن، ئاڭلىدىڭمۇ؟“ دەپ ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويدى. ئاندىن يەنە ئورنىغا يېتىپ، ھەزرىتى ئوسماننى چاقىرتتى ۋە ئۇنىڭغا:

”قېنى يازغىن! بىسىمىلاھىر رەھمانىم! كاپىرمۇ ئىشەنگەن، پاسىق كىشىمۇ قاچانلا بولمىسۇن يۈز بېرىدىغانلىقىنى تەستىقلىغان ۋە يالغانچىمۇ توغرا دەپ قارىغان ئۆلۈم ۋەقەسى بىلەن دۇنيادىن چىقىپ، ئاللاھ نىڭ دەرگاھىغا مېڭىش ئالدىدا تۇرغان قۇھافە ئوغلى ئەبۇبەكرى بۇ ۋەسىيەنامىنى قالدۇردى ۋە مۇنداق دېدى: مەندىن كېيىن ئورنۇمغا.....“

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سۆزىنى تۈگىتىپ بولالمايلا ھوشىدىن كەتتى. ئورنىغا چىقىدىغان شەخسنىڭ ئىسمى ئاغزىدىن تېخى چىقمىغانىدى. ئەمما ھەزرىتى ئوسمان بۇ جۈملىنى: ”مەندىن كېيىن ئورنۇمغا ئۆمەر ئىبنى خەتتابىنى تاللىدىم“ دەپ يازدى. بىر ئازدىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھوشىغا كېلىپ:

”نېمە دەپ يازدىڭ؟“ دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان يازغان جۈملىسىنى ئوقۇپ بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە تەكبىر كەلتۈرگەندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

”كۆردۈڭمۇ؟ ئەھۋالىم بىردىنلا يامانلاپ كېتىۋېدى، ئۆلۈپ كەتسەم خەلىق ئىختىلاپلىشىپ قالارمۇ دەپ بەكمۇ قورقۇپ كەتتىم. ئاللاھ ئىسلام نامىدا قىلغان بۇ ساپدىللىقنىڭ ئۈچۈن ساڭا خەير - ئېھسان ئاتا قىلسۇن! ئاللاھ قا قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئامانەتكە لايىق بىر ئىنسان سەن“ دەپ ھەزرىتى ئوسماننى ماختىدى ۋە ۋەسىيەتنىڭ قالغان قىسمىنى تاماملاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

”ئۇنىڭ (ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) سۆزىگە قۇلاق سېلىڭلار ۋە ئىنئەت قىلىڭلار! ماڭا كەلسەك، ئاللاھ نىڭ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ يولىدا (ئۇنىڭ دىنىي ئەھكاملىرىنى

ئىجرا قىلىشتا) مەيلى ئۆزەم ياكى سىلەر ئۈچۈن ئەڭ پايدىلىق ئىشنى قىلىشقا تىرىشىم.

ئەگەر ئۆمەر سىلەرنى ئادالەت بىلەن باشقۇرسا، ئۇ مېنىڭ ئويلىغان يېرىمدىن چىققان بولىدۇ. ياق! ئەگەر ئۇ ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلىسا، ئۇ چاغدا سىلەر ئۆزەڭلار تېرىغان ھوسۇلنى يىغىۋالغان بولسىلەر. ئۇندىن باشقىسىنى مەن بىلمەيمەن. زالىملارغا كەلسەك، ئۇلار كېيىنچە كۆرگۈلۈكىنى كۆرىدۇ. اللە سىلەرگە سالامەتلىك، رەھمەت ۋە بەرىكەت ئاتا قىلسۇن!

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سۆزىنى تۈگىتىپ، ھەزرىتى ئوسمانغا ۋەسىيەتنامىنى مۆھۈرلىشىنى بۇيرىدى. ئاندىن يېنىغا مۆھۈرلەنگەن ۋەسىيەتنامىنى، ھەزرىتى ئۆمەرنى ۋە ئۈسەييىد ئىبنى ئەل خۇدەيرىنى ئېلىپ، خەلق توپلاشقان يەرگە كەلدى ۋە ئۇلارغا:

”ئى خالايق! مەن ئۆزەمدىن كېيىن ئورنۇمغا چىقىدىغان كىشىنى سايلىدىم. سىلەر ئۇنى قوبۇل قىلامسىلەر؟“ دېدى. خەلق:

”ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! بىز بۇنىڭغا رازى بولىمىز“ دېيىشتى. دەل شۇ چاغدا ھەزرىتى ئەلى ئورنىدىن تۇرۇپ:

”ئۆمەردىن باشقىسىغا رازى بولمايمىز. ئەگەر ئۆمەر بولۇپ قالسا، بىز رازى بولىمىز“ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

ئاندىن خەلق ئاممىسى پىكىر بىرلىكى بىلەن ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ سايلىدى ۋە ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. بۇ مەنزىرىدىن زوقلانغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قولىنى كۆتۈرۈپ مۇنداق دەپ دۇئا قىلدى:

”ئى اللە! مەن پەقەت خەلقنىڭ ياخشىلىقى ئۈچۈنلا مۇشۇنداق قىلدىم. مەندىن كېيىن ئۆز ئارا جېدەل - ماجراغا چۈشۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرىدىم. يامان ئاقىۋەتكە قېلىش ئېھتىمالىنى بىلگەنلىكىم ئۈچۈن (سەن ئەلۋەتتە تېخىمۇ ياخشى بىلگۈچىسەن) ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويدۇم ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ خەيرلىك، ئەڭ كۈچلۈك، نىشانغا ۋە توغرا يولغا ئەڭ يېقىن بىرىنى تاللىدىم. تۇنجى كېڭەشتىمۇ ئۇ مېنىڭ يېنىمدا بولۇپ، بەندىلىرىڭگە مېنى خەلىپە قىلىپ سايلاشقاندى.

ئى پەرۋەردىگارم! بۇلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر. ھاياتلىرى سېنىڭ قولۇڭدىدۇر. باشقىلارنى ئۇنىڭ ئۈچۈن پايدىلىق قىل ۋە ئۇنى كامىل خەلىپىلەردىن ئەيىلە! ئۇ، رەھمەت پەيغەمبىرىڭنىڭ ھىدايەت يولىدىن ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى سالىھ كىشىلەرنىڭ يولىدىن ماڭسۇن. خەلقنى ئۇنىڭغا ئىتائەتكار قىلغىن!

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بۇ دۇئادىن كېيىن، ئۆز ئورنىغا قايتىپ ھەزرىتى ئۆمەرنى يېنىغا چاقىردى ۋە ئۇنىڭغا ۋەسىيەتلىرىنى بىلدۈردى.^①

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋەسىيەتلىرى

مۆئمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەيدۇ:

”دادام ئەبۇبەكرى سەكراتتىكى چېغىدا مۇنداق دېگەندى: «مۇسۇلمانلارغا خەلىپە بولۇپ سايلانغاندىن بېرى ئۇلارنىڭ بىر دىنار ياكى بىر دەرھەمنى ھەقسىز يېۋالمىدۇق. يېگەنلىرىمىز ئۇلاردىن ئاشقنى، كىيگەنلىرىمىز بولسا، ئۇلار كىيگەننىڭ ئەڭ ناچارلىرى بولدى. ھازىر ئۆيىنى ئاخشۇرۇپ بېقىڭلار. مەن خەلىپە بولغاندىن بېرى (ئۆز مېلىمدىن باشقا) نېمە تاپالساڭلار، ئۇنى كېيىنكى خەلىپىگە تاپشۇرۇپ، قەرزىڭلارنى ئادا قىلىڭلار. چۈنكى مەن بۇلارنى ئىشلەش جەريانىدا ئۆزۈمگە ھالال ھېسابلايتتىم ۋە ئۇلار ئارقىلىق ئېھتىياجىمنى قاندۇراتتىم.» بۇ ئارىدا: «بۈگۈن كۈنگە نېمە؟» دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا: «بۈگۈن كۈنگە دۈشەنبە» دەپ جاۋاب بېرىلدى. ئۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قايسى كۈنى ۋاپات بولغانىدى؟» دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا يەنە: «دۈشەنبە كۈنى» دەپ جاۋاب بېرىلدى. ئاندىن ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېيىننىڭ قانداق قىلىنغانلىقىنى سورىدى. ئۇنىڭغا كېيىننىڭ كۆينەكسىز، سەللىسىز پەقەت ئۈچ پارچە ئاق ماتادىن قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: «شۇ تامبىلىمنى يۇيۇپ، ماڭا كېپەن قىلىڭلار» دېدى. ئۇنىڭغا: «اللھ قا كۆپ شۈكرى! بىزگە خېلى كۆپ رىزق ئاتا قىلدى. ساڭا ئىشلىتىلمىگەن، يېڭى نەرسىنى كېپەن قىلىمىز» دەپ جاۋاب بېرىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: «تىرىك كىشىلەرنىڭ يېڭى نەرسىلەرگە بولغان ئېھتىياجى كۆپ بولىدۇ. ئۆلگەن ئادەم چۈرۈپ كېتىدۇ (ئۇنى يېڭى نەرسە بىلەن كېپەنلەشنىڭ كېرىكى يوق)» دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. ئاندىن: «ئۆمەرنىڭ زورلىشى بىلەن (مائاش ھېسابىدا) دۆلەت خەزىنىسىدىن ھازىرغىچە جەمئىي ئالتە مىڭ دەرھەم پۇل ئالغانىدىم. ئۇ پۇل شۇ تامنىڭ ئىچىدە تۇرىدۇ.»

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپە دەۋرىدە مائاش ئورنىدا ياكى ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، تىجارىتىنى تاشلىغانلىقى ئۈچۈن بېرىلگەن پۇلنىڭ ھەممىسى بۇ ئىدى.

ئۇ ھالدا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋەسىيەتلىرىنىڭ خۇلاسسىسى مۇنداق ئىدى:

بىرىنچى، زىممىسىدا قانچىلىك مال بولسا، ھەممىسى خەلىپە (ھەزرىتى ئۆمەر) نىڭ ۋاسىتىسى بىلەن دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلىدۇ.

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 383 - 391 - بەتلەر.

ئىككىنچى، دۆلەت خەزىنىسىدىن ئالغان ھەممە مائاشى ئۈچۈن ئۆزىگە قاراشلىق بىر پارچە تېرىلغۇ يەرمۇ دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈلدى.

ئۈچىنچى، مەدىنىنىڭ ئەل ئالىيە دېگەن رايونىدىكى ئۆز زىممىسىدىكى يەرنىڭ بەشتىن بىرى سەدىقە قىلىپ تارقىتىلدى، قالغان قىسمى بالىلىرى ئابدۇرراھمان، مۇھەممەد، ئەسما ۋە ئائىشەلەرگە بۆلۈپ بېرىلدى. بۇ تەقسىماتتىن ھامىلە ئايالى ھەبىبە بىنتى ھارىجەدىن تۇغۇلدىغان بالىسىمۇ بىر كىشىلىك نېسۋىسىنى ئالىدۇ (كېيىن تۇغۇلغان بۇ بالىسى ئۈمۈم گۈلسۈم ئىدى).

تۆتىنچى، ئۈچىنچىدىكى كىيىمى يۇيۇلۇپ كېيەن ئورنىدا قوللىنىلدى.

بەشىنچى، ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئايالى ئۈمەيس بىنتى ئەسما تەرىپىدىن يۇيۇلدى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندۇ.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئائىلىسى قالغان مال - مۈلۈكنىڭ ھەممىسىنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ئەۋەتىپ بەردى. بۇلار بالىلىرىنى باقىدىغان سۇدانلىق بىر خىزمەتچى، يەر سۇغۇرۇشقا ئىشلىتىلدىغان بىر تۆگە ۋە مەھسۇلاتى يىغىۋېلىنغان بىر پارچە تېرىلغۇ يەردىن ئىبارەت ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇلارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكتى ۋە مۇنداق دېدى:

”اللھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن! ئەبۇبەكرى مۇنداق ئەستايىدىللىق قىلىش ئارقىلىق بىزگە ئۆرنەك بولۇش بىلەن بىرگە بىزنىمۇ مۇشۇنداق بولۇشقا ئۈندىمەكتە.“

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ گەپلەرنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمەي سۆزلەپ يۈردى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھايات ۋاقتىدا بالىسىغا بۇ ئامانەتلەرنى خەلىپىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى تاپلىغانىدى. ئامانەتلەرنى تاپشۇرۇپ ئالىدىغان چاغدا، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفۇمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە:

”توۋا خۇدايىم! ھەممىسىنى ساتساڭ، بەش دەرھەمگىمۇ ئالمايدىغان بۇ نەرسىلەرنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئائىلىسىدىن ئالماقچى بولۇۋاتسەن“ دەپ قاتتىق تەگدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:

”ئۇنداقتا، مېنى نېمە قىل دېمەكچىسەن؟“ دەپ سورىدى. ئابدۇرراھمان:

”بۇلارنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بەر!“ دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

”ياق! ھەزرىتى مۇھەممەدنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن اللھ نىڭ نامىدا قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ خەلىپىلىكىم مەزگىلىدە بۇنداق ئىشقا ھەرگىز يول قويۇلمايدۇ. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سەكراتتا يېتىۋاتقان شۇ پەيتتە، ئۇنىڭ بۇ ئامانەتكە

بولغان ئېھتىياجى تۈگىمىگەن بولسا ئىدى، بۇلارنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بېرەتتىم. ئۇنىڭ ئۆمرى مۇنداق بىر ئىشنى قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرمەيدۇ (ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىمىزنى بىز بىلىمىز).

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئامانەتلەرنىڭ ئىچىدىكى تېرىلغۇ يەر ھەققىدە:

”اللھ ئەبۇبەكرىگە رەھمەت قىلسۇن! ئۇ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئارقىسىدىن ھېچكىمنىڭ غەيۋەت - شىكايەت قىلماسلىقى ئۈچۈن بەكمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن ئىش قىلدى. ئۇندىن كېيىن ۋەزىپىنى مەن تاپشۇرۇۋالدىم ۋە مانا تېرىلغۇ يەرنى ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بەرمەكچىمەن“ دەپ تېرىلغۇ يەرنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئائىلىسىنىڭ قولىدىن ئالمىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئاغرىپ 15 كۈن ئەتراپىدا ياتتى. ۋە ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، جەمادىيەل ئاخىر ئېيىنىڭ يىگىرمە ئىككىنچى كۈنى (دۈشەنبە كېچىسى) ۋاپات بولدى. شۇ چاغدا ئاتىشى ئۈچ يېشىدا ئىدى.

مېيىتىنى ۋەسىيىتىگە بىنائەن ئايالى ئۆمەيس بىنتى ئەسما يۇيىدى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندى. مېيىت نامىزىنى ئۇنىڭ ئورنىغا خەلىپە بولغان ھەزرىتى ئۆمەر چۈشۈردى. قەبرىگە ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئوسمان، تەلھە ۋە ئابدۇرراھمان قاتارلىقلار قويدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋاپات بولغان كۈنى ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۇرۇپ مۇنداق دېگەندى:

”ئى ئەبۇبەكرى! اللھ ساڭا رەھمەت قىلسۇن! شۇنىسى ھەقىقەتكى، سەن بۇ مىللەتنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن بۇرۇن ئىسلامنى قوبۇل قىلدىڭ، كۈچلۈك ئىماننىڭ بىلەن باشقىلارغا قارىغاندا ئىسلامغا سەمىمىي باغلاندىڭ. ئېتىقادىڭ ھەممە كىشىدىن تېخىمۇ قۇۋۋەتلىك، كۆزۈڭ ھەممىدىن بەكرەك توق، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھەممىدىن بەك يېقىن ئىدىڭ. ئىسلامنى ھەممىمىزدىن بەكرەك قوغدىدىڭ، مۇداپىئە قىلدىڭ. مۇسۇلمانلارغا ھەممىدىن بەك شەپقەتلىك ئىدىڭ. كۆرۈنۈش، ئەخلاق، توغرىلىق ۋە مۇئامىلەڭ ئېتىبارى بىلەن رەسۇلۇللاھقا بەكمۇ ئوخشايتتىڭ.

اللھ تائالا سېنى ئىسلامغا ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا كۆرسەتكەن سۆيگۈ ۋە سەمىمىيىتىڭ ئۈچۈن ياخشى نېمەتلەر بىلەن مۇكاپاتلىسۇن!

كىشىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى رەت قىلغان ۋاقىتتا، سەن ئۇنى تەستىقلىدىڭ. باشقىلار ئۇنىڭغا بېخىللىق قىلغان ۋاقىتتا، سەن بەكمۇ مەردلىك قىلدىڭ. باشقىلار كەينىگە چېكىنسە، سەن ھەردائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە ئالدىنقى سەپتە تۇردۇڭ. شۇڭا اللھ تائالا ئۇلۇغ كىتابىدا سېنى

سىددىق نامى بىلەن سۈيەتلەپ: «ھەقىقەتنى ئېيتقانلار ۋە ئۇ (مۇھەممەد) نى تەستىقلىغانلار، ئەنە شۇلار ئاللاھقا قارشى چىقىشتىن ئۆزىنى تارتقانلاردۇر» دېدى.

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە ھەزرىتى مۇھەممەدنى ۋە سېنى كۆزدە تۇتماقتا. ئاللاھقا قەسەم بولسۇنكى، سەن ئىسلام ئۈچۈن بىر قەلئە، كاپىرلار ئۈچۈن بالائى - قازا ئىدىك ۋە شۇنداق ئىكەنلىكىڭنى ھەردائىم ئىسپاتلىدىك. ئەقىل - پاراسىتىڭنى زەئىپلەشتۈرمىدىك ۋە ھېچقاچان ئۆزەڭنى قورقۇنچاق ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويمىدىك. سەن خۇددى بوران - چاپقۇندا مىدىر - سىدىر قىلىپمۇ قويمىغان تاغقا ئوخشايتتىك. ھېچقانداق بىر ۋەقە سېنى يىقىتىپ قويمىدى.

سەن بەئەينى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېيتقاندىكى، ۋۇجۇدى كىچىك ئەمما ئاللاھنىڭ ئەھكاملىرىنى ئورۇنداشتا ئەڭ كۈچلۈك كىشىسەن. ئۆز نەپسىڭدە بەكمۇ كەمتەر، ئەمما ئاللاھنىڭ نەزىرىدە بەكمۇ ئۇلۇغ، يەر يۈزىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ۋە مۇسۇلمانلار ئارىسىدا كاتتا ئىدىك. بىرەر كىشىمۇ سېنى ئۆز ئارزۇ - ئۈمىدلىرىگە ۋاستە قىلالىدى، سېنىڭمۇ ھەرقانداق بىرىگە تاپشۇرىدىغان ئىلتىماسىڭ يوق ئىدى.

زالىم كىشى (ھەقىقەت كىشىنىڭ ھەقىقى ئۇنىڭدىن ئېلىنىپ ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇلغانغا قەدەر) سېنىڭ نەزىرىڭدە بەكمۇ ئاجىز ئىدى. مەزلۇم بولسا (زالىمدىن ھەقىقى ئېلىنىپ ئۇنىڭغا قايتۇرۇلغانغا قەدەر)، سېنىڭ نەزىرىڭدە كۈچلۈك ئىدى. ئاللاھ سېنىڭ ساۋابىڭدىن بىزنى مەھرۇم قىلمىسۇن ۋە سەندىن كېيىن يولدىن چىقىپ كېتىشىمىزگە رۇخسەت قىلمىسۇن!

پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدىكى جەمئىيەتكە بىر نەزەر

ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بۇ دەۋرىدىكى ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئالاھىدىلىكى، ھېچ شۈبھىسىزكى، بىر - بىرىدىن پەرقلىق تەبىقىلەرنىڭ بولماسلىقى ئىدى. بۇ دەۋردە، جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئەزاسى خۇددى تارغاقنىڭ چىشلىرىدەك تەڭ - باراۋەر بولۇپ، جىنس، رەڭ ھەتتا ھوقۇق ۋە مەسئۇلىيەت جەھەتتىمۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق ئىدى.

بۇ، پەلسەپەۋىي تېئورما ياكى يېزىپ قويۇلغان بىر پارچە ماقالە ئارقىلىق مەنپەئەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن تىجارىي مەنە ۋە سىمۋولىك باراۋەرلىك ئەمەس، بەلكى چىن ئېتىقادتىن ئۇرغۇپ چىققان ھەقىقىي مەنىدىكى باراۋەرلىك ئىدى. بۇ جەمئىيەتتە چوڭلار ھۆرمەتلىنىپ، كىچىكلەر ئىززەتلىنەتتى. كىم موھتاج بولسا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئېھتىياجى قامدىلاتتى.

پۈتۈن جەمئىيەت (بارلىق ئەزالىرى بىلەن) بىر - بىرىگە ياردەملىشىدىغان ۋە داۋاملىق ھەمكارلىشىدىغان چوڭ بىر ئائىلىگە ئوخشايتتى. خەلىپە بۇ جەمئىيەتتە پەقەت ھاكىمىيەتنىڭ سىمۋولى بولۇپ، ئۇندىن باشقا ھېچقانداق ئالاھىدە ئىمتىيازغا ياكى ئۈستۈنلۈككە ئىگە ئەمەس ئىدى. خەلىپە ئۇلغى، كىيىم - كېچىكى، يېمەك - ئىچمىكى، تۇرالغۇ جايى ۋە شەخسىي ئىشلىرى ئېتىبارى بىلەن جەمئىيەتنىڭ باشقا ئەزالىرىدىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى.

شۇنداقلا، ئۆزى ياكى ئائىلىسىنى ئالاھىدە تەبىقە ساناپ، باشقىلار ئېرىشەلمەيدىغان مەنپەئەتلەرگە ئۆزلىرى ئېرىشەلەيدىغان ھەرقانداق بىر سۈپىتىمۇ يوق ئىدى. ئەكسىچە، خەلىپە جەمئىيەتنىڭ ئاددىي پۇقرالىرىدىن بىرى ئىدى.

خەلىپە - ئۆزىنىڭ بىر يۈرۈش ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرى، ئىسلامغا بولغان ساداقىتى، ئېتىقادى ئۈچۈن، ئەمىر ۋە قوماندانلىق ئورنىغا يۈكسىلىپ ئۈمىمىتىگە تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرىنىڭ تۈرتكىسىدە بۇ ئورۇنغا يەتكەن كىشىلەر ئىدى. خەلىپە - جەمئىيەتنىڭ ئاددىي پۇقرالار ئارىسىدا ياشايتتى، كوچا - كويىلاردا ئۇلار بىلەن بىللە كېزەتتى، بىرلىكتە بازار - رەستىلەرنى ئايلىناتتى ۋە ئۇلار بىلەن ئېلىم - پېرىم قىلىشاتتى. بەزىدە خەلىپەنىڭ ئۆيى ئاددىي پۇقراننىڭ ئۆيىدىنمۇ ئاددىي - ساددا بولاتتى، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ ئۆيى تار، پەنجىرىسى ئاز بولاتتى.

ئۇلار خەلق ئاممىسىنىڭ ئارىسىغا ئارىلىشىپ كەتكەن چاغلىرىدا، كىشىلەرگە تەلىمات بېرەتتى، بەزىلىرىنى ئاگاھلاندۇراتتى، خەلقنىڭ شەرىئەت ئەھكامىغا قانچىلىك ئىتائەت قىلىۋاتقانلىقىنى تەكشۈرەتتى ۋە موھتاج كىشىلەرنى ئىزدەيتتى. بەزىدە كىشىلەر يولىدا ئۇنىڭدىن مەلۇم بىر مەسىلىنى سورايتتى، ئۇمۇ شۇ يەردىلا جاۋاب بېرەتتى. يىغىلىشلارغا قېتىلاتتى، پىكىر ئالماشتۇراتتى. خەلقنىڭ ئېھتىياجلىرى، دۆلەت ۋە جىھاد مەسىلىلىرى ۋە ئۇرۇش سېپىدىكى ئىسلام قوشۇنلىرىدىن كەلگەن خەۋەرلەر ھەققىدە مۇنازىرىلىشىتتى.

خەلىپىلەر بەكمۇ كەمتەر ئىدى. مەسىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قوشنىلىرىنىڭ قويللىرىنى ساغاتتى. كېچىلىرى پۇقرالارنىڭ ئارىسىدىكى ۋەزىيەتنى كۆزىتىش، كونترول قىلىش، ئېھتىياجلىرىنى سوراش ۋە خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن (بەزىدە تاڭ ئاتقۇچە) كوچىنى چارلايتتى. بولۇپمۇ، ئۇسامە ئىبنى زەييىد قوشۇنى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، مەدىنىدە ئەسكەرىي كۈچ قالمىغانلىقتىن، شەھەرنىڭ چوڭ يول ۋە كوچىلىرىدا قاراۋۇلدەك ئايلىنىپ كۆزىتىتتى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە، ئىسلام قوشۇنى بىر تەرەپتىن مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن فەتىھلەر ئېلىپ بېرىش

ئۈچۈن ئالدىنقى سەپكە ئاتلانغانىدى. مەدىنىدە ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق، سەئىد ئىبنى ئەبۇۋاققاس، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، ئۈسسەيد ئىبنى ھۈدەير ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش چوڭ ساھابىلەر قالغانىدى.

بۇلار (ھەيھات!) جىھادتىن قېچىش ياكى كەينىدە تۇرۇش ئۈچۈن قالمىغان، بەلكى ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىدىن پايدىلىنىش، لازىم بولغاندا ئۆزلىرى بىلەن كېڭىشىش، شۇنداقلا مەدىنىنى قوغداش مەقسىدى بىلەن خەلىپە شەخسەن بۇيرۇق ۋە تەلەپ قىلىپ ئېلىپ قالغانىدى. دەرۋەقە، بۇ شەخسلەرنىڭ ھەر بىرى (بۇندىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك) مەدىنىنىڭ ئەڭ مۇھىم سىتراتېگىيىلىك ئورۇنلىرىنى نازارەت قىلغانىدى. ئەمما بۇ ۋەزىپە جەرياندا ۋە ھەرقانداق ئەھۋالدا مەدىنىنىڭ مەركىزىدىكى مەسچىتتە خەلىپە بىلەن بىرگە بولۇۋاتقان كىشىلەر بىلەن داۋاملىق تۈردە ئالاقە قىلىپ تۇراتتى ۋە شۇ ئارقىلىق، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ھەرقانداق پەۋقۇلئاددە ھادىسىگە قارشى تەييار ھالەتتە تۇراتتى.

بۇ ھۆرمەتلىك ساھابىلەر شۇنچە ھۆرمەت ۋە مەۋقەگە ئىگە بولسىمۇ، باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئالاھىدە تەرەپلىرى يوق ئىدى. خەلىق ئارىسىدا شۇنچە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولسىمۇ، يەنىلا شۇلار بىلەن ئوخشاش سەۋىيەدە تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

ئۇلارنىڭ تاكى ئەڭ دەسلەپكى ئېغىر كۈنلەردىن ئېتىبارەن مۇسۇلمان بولۇشى، داۋاملىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئورۇن ئېلىشى، اللە يولىدا ئۇزۇن يىل جىھاد قىلىشى، ئىسلام ئۈچۈن ئەجىر - مېھنەت سىڭدۈرۈشى ۋە ئىسلامىي دەۋەت يولىدا ھەددى - ھېسابسىز پىداكارلىقلارنى كۆرسىتىشى خەلقنىڭ ئۇلارغا بولغان ھۆرمىتىنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرى ئىدى. ئۇندىن باشقا، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى ھەددىدىن زىيادە ھۆرمەتلىشى ۋە پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسىنىڭ ئۇلار بىلەن كېڭەشكەنلىكى سەۋەبىدىن (ئۇلار) ئالاھىدە ئېمىتىيازغا ئىگە ئەمەس ئىدى. ئەكسىچە، جەمئىيەتنىڭ ھەر بىر ئەزاسى ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن مەھكىمىگە ئەر ز - شىكايەت قىلالايتتى، ھەقىرىنى ئۇلاردىن ئالالايتتى. ھەركىم ئۇلارغا خالىغان شەكىلدە جاۋاب بېرەلەيتتى. يەنى ئۇلارنىڭ ھېچكىمدىن ئالاھىدە ئېمىتىيازى يوق ئىدى.

مۇجاھىدلارغا كەلسەك، ئۇلار ئۆزلىكىدىن قوشۇنغا قېتىلىپ، جىھادقا چىقاتتى. ئۇ دەۋرلەردە ئەسكەرلىك رەسمىيىتى ياكى مەجبۇرىي ھەربىي ۋەزىپىلەر يوق ئىدى. كىشىلەر يا شېھىتلىك مەرتىۋىسىگە يېتىش ياكى اللە يولىدا (ئىنسانلارنىڭ ئىسلامغا كىرىشى مەقسىدى بىلەن) زەپەر قۇچۇش ئۈچۈن جىھادقا چىقاتتى. ئۇلارنى جىھادقا تۈرتكە قىلغان بىردىنبىر ئامىل — ئىسلامنىڭ ئەھكاملىرىنى ئورۇنداپ، اللە نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇ مۇجاھىدلار بىر تەن، بىر ۋۇجۇدقا ئوخشايتتى. ئىمان قېرىنداشلىقى مەنسىدە ئۆز ئارىلىرىدا ھەقىقىي قېرىنداش ئىدى. مەيدانغا كەلگەن بىر قاتار ۋەقەلەردە ئۆز يېنىدىكى قېرىندىشىنى دۈشمەن ھۇجۇمىدىن قوغداش ئۈچۈن ئۆزىنى ئۇنىڭغا دالدا قىلاتتى، بىرى باشقا بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى شېھىت بولاتتى. بۇ، ئۇنىڭ مۇئەممىن قېرىندىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جانپىدالىق قىلىدىغانلىقى ۋە قېرىندىشىنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئەلا كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئىدى.

قوشۇندا ئەڭ ئاددىي ئەسكەردىن تا ئەڭ ئالىي قوماندانغىچە بارلىق ئەسكەرنىڭ تامىقى ئوخشاش ئىدى. كىيىملىرىمۇ بەك ئاددىي ۋە بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. بۇ جەھەتلەردە نۆكەر بىلەن باش قومانداننىڭ ئارىسىدا دەرىجىگە ئاساسەن پەرقى يوق ئىدى. ھەتتا تاماق تارقىتىلغان ۋاقىتتا، قوماندان ھەممە ئەسكەرگە ئوخشاش تاماق تارقىتىلغان - تارقىتىلمىغانلىقىنى بىر - بىرلەپ سوراپ تەكشۈرەتتى. ئەسكەرلەرنىڭ ئوخشاش تاماقتىن، ئوخشاش مىقداردا يېگەنلىكىنى ئېنىق بىلمىگۈچە، ئۆز تامىقىدىن بىر لوقمىمۇ يېمەيتتى. قوماندان بۈگۈن قوماندان بولسا، ئەتىسى ئاددىي نۆكەر سۈپىتىدە قوشۇنغا خىزمەت قىلاتتى. بۈگۈن، تېخى تۈنۈگۈن ئۆز ئەمرىدە بولغان ئەسكەرنىڭ ئەمرىگە بويسۇناتتى ۋە بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن قىلچە يات تۇيۇلمايتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، پەقەت ئالدىنقى سەپتە ئۇرۇش قىلىش جەھەتتىنلا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇش جەھەتتىنمۇ بۈگۈن قوماندان بولۇش بىلەن ئەتىسى ئاددىي نۆكەر بولۇشنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى.

پەقەت بىر ئەسكەر قوماندانلىق ئورنىغا چىققاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئەمرىدىكى باشقا ئەسكەرلەرنىڭ ئىتائەت قىلىشى، ئۇرۇش پىلانىنى ئورۇنداش ۋە ئۇنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى پوزىتسىيە ۋە مۇئامىلىلىرى ئۆزگىرىپ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىغان بولىدۇ.

چېگرا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان ياكى ئالدىنقى سەپتە ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەسكەرلەر ئائىلىلىرىدىن ئەسلا ئەنسىرمەيتتى ۋە ئۇلارنىڭ كېلەچىكىدىن ئەندىشە قىلمايتتى. چۈنكى ئائىلىسىنى قوغدايدىغان، ئۇلارغا ئىگە بولىدىغان كۈچلۈك ۋە مەسئۇلىيەتچان بىر ئورگان بار ئىدى.

ئەسكەرنىڭ ئائىلىسىگە ئالدى بىلەن خەلىپە مەسئۇل بولاتتى. ئەسكەرنىڭ ۋەزىپىسى بولسا، جىھاد قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق ئىسلامىي دەۋەت خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئىدى. پىيادىلەر ئۈچۈن ئايرىلغان غەنىمەت ئۇلارغا تەڭ مىقداردا تارقىتىپ بېرىلگەندەك، ئاتلىق ئەسكەرلەرگە ئايرىلغان غەنىمەتمۇ ئۇلارغا تەڭ مىقداردا تارقىتىپ بېرىلەتتى. بىر مۇجاھىد بىر دۈشمەن ئەسكىرىنى ئۆلتۈرگەن بولسا، ئۇ

ئەسكەر شۇ دۈشمەننىڭ ئۈستىدىكى قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالسا بولاتتى.

ھەر قەبىلىنىڭ ئۆز ئارىلىرىدا ياكى ئۆز قەبىلە تۇغلىرى ئاستىدا قوشۇنغا قېتىلىشىنىڭ سەۋەبى تېخىمۇ كۆپ غەيرەت - جاسارەت كۆرسىتىش بولۇپ، باشقا قېرىنداش قەبىلىلەرنىڭ مەسخىرىسىگە قالماسلىق ئۈچۈن ئۇرۇش قاينىمغا بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك كىرىپ كېتەتتى. بولمىسا، مەرتىۋە جەھەتتىن بىر - بىرىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيتتى. مەسىلەن، ئۇباد ئىبنى بۇشىر يەمامە جېڭى بولغان ۋاقىتتا قېرىنداش قەبىلىلەرنىڭ ئالدىدا خىجىللىققا قالماسلىق ئۈچۈن ئەنسارلارغا توختىماي چاقىرىق قىلاتتى، جەڭ ئالدىدا ئۇلارنى غەيرەتلەندۈرۈشكە تىرىشاتتى.

ئۇرۇش ۋاقتىدا، شەھەر ۋە يېزا - چۆللەردە ئاياللار، كىچىك بالىلار ۋە ياشانغانلاردىن باشقا ھەممەيلەن ئالدىنقى سەپكە قېتىلاتتى. بۇ تۇنجى مۇسۇلمان ئاۋام ئىچىدىكى بىر كىشى قولى قورال تۇتالايدىغان بولسا، ئۆزىنى ھەرگىز كۈچسىز ۋە ئاجىز ھېسابلىمايتتى. شۇڭا ئۇرۇشقا چاقىرىق قىلىنغان ھامان سەكسەن ياشتىن ھالقىغان قانچىلىغان بوۋايىلار قولغا قورالنى ئېلىپ، ئالدىنقى سەپتە ياشلاردىن قېلىشماي، قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلغانىدى. چۈنكى جىھاد ھەربىر قەھرىماننىڭ ئەڭ مۇقەددەس غايىسى ئىدى. ئۇرۇشقا قاتناشمىغانلارغا كەلسەك، ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ يۈكسەك دەرىجىدە ھەمكارلىشاتتى. كىم بولسا بولسۇن، ئارىلىرىدىكى بىر كىشىگە خۇددى ئۆز ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسىغا قارىغاندەك قارايتتى. بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇئامىلە ۋە ئېلىم - بېرىمدا بەكمۇ ئەستايىدىل بولاتتى، ھەرگىز بىر - بىرىنى ئالدىمايتتى، ساختىپەزلىك قىلمايتتى.

بۇ جەمئىيەتتە ھىيلە - مەكر ۋە غەۋغا دېگەن ئىشلار يوق ئىدى. مادامكى، ئىسلام شەرىئىتى بۇ خىل ئىشلارنى چەكلىگەنكەن، ئۇنداقتا ھېچبىر تېمىدا سۈركىلىش پەيدا قىلىشنىڭ ھېچقانداق پايدىسى بولمايتتى. شۇنداقلا، جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئەزاسى ئاماللىرىنىڭ بارچە ئۆز ئارا ھەمكارلىشىشقا تىرىشاتتى. ئارىلىرىدا گۇناھ، جىنايەت ياكى خىجىللىققا قالىدىغان ئىشلار ھەرگىز يۈز بەرمەيتتى. چۈنكى ئىسلام شەرىئىتى ئەخلاقسىزلىقنى چەكلەپ، خاتا يوللاردىن قاتتىق توسۇيتتى.

ئىسلام شەرىئىتى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن يولغا قويۇلغان بۇ مەزگىل ئىچىدە مەيدانغا كەلگەن بۇ خىل ۋەقەلەر قول بىلەن سانمۇالغۇدەك دەرىجىدە ئاز ئىدى.

ئاياللارغا كەلسەك، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەسلى رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزىگە چۈشكەن ۋەزىپىنى ئادا قىلاتتى. ئاياللارمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش بىر جەمئىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى ئىدى. ئۇلار ئۈممەت موھتاج بولۇۋاتقان بەزى خىزمەتلەرنى

بىلىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇلار بالىلىرىنى ئىسلام تەربىيىسى بىلەن چوڭ قىلاتتى، ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئىمان بىلەن تولدۇراتتى. توقاللىرى بىلەن ئۆز ئاچا - سىڭىللىرىدەك ئەپ ئۆتتى، قوشنىلىرىغا سەمىمىي مۇئامىلە قىلاتتى، ئۇلارنىڭ ئازاب ۋە خۇشاللىقلىرىغا ئورتاق بولاتتى. ئۇلارغا مۇسەبەت يەتكەندە تەڭ كۆز يېشى تۆكسە، ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىغا تەبەسسۇم بىلەن ئۇلارنى تېخىمۇ خۇش قىلاتتى. ئۇلار بىلەن بىرلىكتە بولغاندىلا ئاندىن ئۆزلىرىنى بەختىيار بولالايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇپ، ئۆزلىرىگە چۈشكەن ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئورۇنداشقا تىرىشاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر (الله ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھاياتى

ھەزرىتى ئۆمەر بەنى ئادىي ئايمىقىغا مەنسۇپ بولۇپ، بەنى ئادىي ئايمىقى قۇرەيشنىڭ كىچىك بىر تارمىقى، يەنى بىر ئائىلىسىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۆمەرنىڭ دادىسى خەتتاب قوپاللىقى ۋە تاش يۈرەكلىكى بىلەن ھەممىگە تونۇلغانىدى. ئۇندىن باشقا، قۇرەيشكە تەۋە ۋە رەقە ئىبنى نەۋفەل، ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى جەھش ۋە ئوسمان ئىبنى ھۇۋەيرىس قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ بۇتقا چوقۇنىدىغان مۇشرىكلىككە قارشى چىققان جىيەنى (ئىنىسىنىڭ ئوغلى) زەيد ئىبنى ئامىرغا قىلغان زۇلۇمى بىلەنمۇ نامى ئەتراپقا پۇر كەتكەنىدى.

بۇ ۋەقە مۇنداق باشلانغانىدى:

بىر كۈنى قۇرەيشلەر ئىبادەت قىلىش، قۇربانلىق سويۇش، دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بۇتلىرىنىڭ ئالدىغا توپلانغانىدى. ئۇ كۈنى ھەرىملى بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان بايرام كۈنلىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ بايرام ۋە مۇراسىمغا يۇقىرىدا ئىسمى ئېيتىلىپ ئۆتكەن تۆت كىشى (يەنى ۋە رەقە ئىبنى نەۋفەل، ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى جەھش، ئوسمان ئىبنى ھۇۋەيرىس، زەيد ئىبنى ئامىر) قېتىلمىدى. ئۇلار بىر يەرگە يىغىلىپ بىر - بىرىگە مۇنداق دېيىشتى:

”ھەممىڭلار بىلىپ تۇرۇپسىلەر، اللهنىڭ نامى بىلەن قەسەم بولسۇنكى، شۇ مىللىتىمىز ئەسلىدە ھېچقانداق بىر دىنغا تەۋە ئەمەس، بۇ مىللەتنىڭ ھېچقانداق دىنى يوق. ئۇلار ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دىنىنى بۇرمىلاپ، ئەسلى ماھىيىتىنى ئۆزگەرتىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى. بىز چوقۇنۇۋاتقان شۇ تاش پارچىلىرى زادى نېمە؟ ئۇ ھېچنېمىنى ئاڭلىيالمىسا ياكى كۆرەلمىسە، بىزگە ھېچقانداق پايدا - زىيان يەتكۈزەلمىسە... بۇرادەرلەر! بىز بىرلىكتە ئۆزىمىزگە ھەقىقىي بىر دىن ئىزدەيلى. قەسەم قىلىمەنكى، بىزنىڭ ھېچبىر دىنىمىز يوق، ھازىر بىز دىنىمىز ھالەتتە تۇرۇۋاتىمىز!“

مانا بۇ يىغىلىشتىن كېيىن، بۇ تۆت كىشى يۇرت - يۇرت كېزىپ ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ھەقىقىي تەۋھىد دىنىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى تېپىپ چىقىش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. زەيىد ئىبنى ئامىرمۇ باشقا بۇرادەرلىرىگە ئوخشاش بۇ مەقسەد بىلەن مەككىدىن ئايرىلماقچى بولدى. ئەمما ئۇنىڭ ئايالى سافىيە بىنتى ھەزرىمى بۇ ئىشنى تۇيۇپ قېلىپ، ئۇنى كۆزىتىشكە باشلىغانىدى. زەيىد مەككىدىن چىقماقچى بولۇپ تۇرغاندا، ئايالى دەرھال تاغىسى خەتتاب ئىبنى

نەۋفەلگە خەۋەر بەرمەكچى، خەتتاب زەييىدىنى توسىۋالماقچى بولغانىدى. خەتتاب سافىيەنى بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەپ، ئۇنى: ”زەيىد بىرەر ئىشقا تۇتۇش قىلغان ھامان ماڭا تېزدىن خەۋەر بەرگىن!“ دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى. زەييىد بۇتپەرەسلىككە قارشى چىقىپلا قالماي، يەھۇدىيلىق ۋە خرىستىئانلىقنىمۇ ياقىتۇرمايتتى. ئۇ پەقەت ئۆز خەلقىنىڭ دىنىنى تەرك ئېتىپ، بۇتقا چوقۇنۇش، لەش، قان ۋە بۇتلار ئۈچۈن ئاتالغان قۇربانلىقلارنى يېيىش قاتارلىق ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتقانىدى. شۇنداقلا، قىزلارنىڭ تىرىك كۆمۈۋېتىلىشىگە قارشى چىقاتتى. ئۇ ئۆز ئېتىقادى توغرىلىق: ”مەن پەقەت ئىبراھىمنىڭ رەببىگە ئىبادەت قىلىمەن“ دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بۇتقا چوقۇنغان خەلقى بىلەن زىتلىشىپ، ئۇلارنىڭ دىنىغا قارشى چىقتى. ئۇ ھەر پۇرسەتتە قۇرەيش خەلقىگە مۇنداق دەيتتى:

”ئى قۇرەيشلەر! شۇ زەييىدىنىڭ جېنىنى ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، (مەندىن باشقا) ھېچقايسىڭلار ئىبراھىمنىڭ دىنىدا ئەمەسسىلەر!“ ئاندىن: ”رەببىم! قانداق ئىبادەت قىلسام رازى بولىدىغانلىقىڭنى بىلگەن بولسام، شۇ پېتى ئىبادەت قىلغان بولاتتىم. ئەمما مەن بىلمەيمەن“ دەيتتى. ھەرقېتىم شۇنداق دېگەندىن كېيىن قوللىرىنى يەرگە قويۇپ ئاللاھقا سەجدە قىلاتتى. كەئبىگە ھەر كىرگەندە: ”ئى ئاللاھ! سېنىڭ ئەمىر - پەرمانىڭغا ھەرۋاقىت تەييارمەن. سەن ھەق ۋە ھەقىقەت سەن! پەقەت ساڭلا ئىبادەت قىلىمەن، ساڭلا بويۇن ئېگىمەن، سېنى ھۆرمەتلەيمەن“ دەيتتى.

خەتتاب بولسا، زەييىدىگە زۇلۇم قىلاتتى. مىللىتىنىڭ دىنىنى تەرك ئەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى ئەيىبلەيتتى، ئۆچمەنلىك قىلاتتى. مەككىدىن چىقىشىغا ھەردائىم توسقۇنلۇق قىلاتتى.

ئۇ زەييىدىگە بەكمۇ قاتتىق قول بولۇپ، ئۇنىڭغا قىلچە رەھىم قىلماي، تاش يۈرەكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ئۆمەرمۇ دادىسىنىڭ بۇ خۇيىنى ئۇدۇم قىلىپ ئالدى. ئۇمۇ ھەردائىم زەييىدىگە زۇلۇم قىلاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھىجرەتتىن 42 يىل بۇرۇن مەككىدە تۇغۇلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھىي كەلگەندە، ئۇ 29 ياشلىرىدا ئىدى. ۋەھىي كېلىپ، ئالتە يىلغىچە جاھىلىيەت ھاياتىنى داۋاملاشتۇردى، يەنى ئۆمەر ۋەھىي كېلىپ، ئالتە يىلدىن كېيىن ئىمان ئېيتتى. شۇنداق بولغاندا، ئۇ جاھىلىيەتتە 35 يىل، ئىسلامدا 30 يىل ياشىغان بولدى.

ھەزرىتى ئۆمەر جاھىلىيەتتە 35 يىل ياشىغان بولسىمۇ، جەمئىيەتتىكى ئورنى پەقەتلا ئۆسمىگەن، تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا ھېچقانداق نام چىقىرالمىغانىدى. ئەگەر ئىسلام بولمىغان بولسا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ نامى چىقمىغان، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ھېچكىم ئۇنىڭ نامىنى تىلغا ئالمىغان ۋە ئەسلىمۇ قويمىغان بولاتتى. جاھىلىيەت

دەۋرىدە، ئۇ پەقەت قۇرەيشلەر بىلەن باشقا ئەرەب قەبىلىلىرى ئارىسىدا ئوقۇشما سلىق يۈز بەرگەن چاغلاردا، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا بىرخىل ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى - خالاس! بۇمۇ پەقەت بىر شەكىلدىن ئىبارەت ئىدى. ئەسلىدە قۇرەيشلەر ئۇرۇشخۇمار خەلق ئەمەس، ئۇلارنىڭ قەھرىمان ياكى جەڭگىۋار دېگەندەك ناملىرى پەقەتلا يوق بولۇپ، ئۇلار شەھەرلەرگە جايلاشقان ۋە تىجارەت بىلەن ھەپىلىشىدىغان بولغاچقا، ھەردائىم بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىقتا ياشاشنى ئارزۇ قىلىدىغان، ھەممىدىن ئاۋۋال ماددىي مەنپەئەتلىرىنى ئويلىشىدىغان خەلق ئىدى.

ئۇلار ھەرەمدە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرەتتى. بۇنىڭ بىلەن بىرگە، باشقا ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ ئارىسىدا قۇرەيشنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئورنى بار ئىدى. شۇڭا باشقا قەبىلىلەر قۇرەيشكە قارشى چىقمايتتى، ئۇلارغا بىھۆرمەتلىك قىلمايتتى. چۈنكى، ئۇلار ھۆرمەتلىگەن كىشىلەر كەئىبىنىڭ ئىشلىرىغا ئىگە بولغۇچىلار ۋە ئۆزلىرىنىڭ قوشنىلىرى ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇلار ھەزرىتى ئىبراھىم ۋە ھەزرىتى ئىسمائىلنىڭ خاتىرىسى، دۇنيادا تۇنجى بولۇپ ياسالغان قۇرۇلۇش — كەئىبنى ھەر يىلى زىيارەت قىلاتتى، يەنى ھەج قىلاتتى. قۇرەيشلەر بولسا، كەلگەن زىيارەتچى قەبىلىلەرگە ساھىبخانلىق قىلاتتى، ئۇلارنى كۈتەتتى، سۇ ئېھتىياجلىرىنى قامدايتتى ۋە بىخەتەرلىكىنى قوغدايتتى.

قۇرەيشلەر بەنى قەنان بىلەن بىرلىشىپ بەنى قەيسكە قارشى جەڭ ئېلىپ بارغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر تېخى كىچىك بولۇپ ئۈچ ياشقىمۇ كىرمىگەن ئىدى. بۇ، ھەزرىتى ئۆمەر ياشىغان جاھىلىيەت دەۋرىدە قۇرەيشلەر بىلەن باشقا قەبىلىلەر ئارىسىدا چىققان ئەڭ ئاخىرقى جەڭ بولۇپ، بۇ ۋاقىتلاردا ئەلچىلىك دېگەندەك ئىشلارمۇ بەك كۆپ ئەمەس ئىدى. ھەتتا شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، جەمئىيەتتە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھېچقانداق رولى يوق بولۇپ، بەك چوڭلاردىن ھېسابلانمايتتى. ئۇ مەنسۇپ بولغان ئائىلىنىڭ ئەزالىرىمۇ بەك ئاز ھەم خۇددى بەنى ئابدۇمەننەف، بەنى مەھزۇن، بەنى ئابدۇددار ۋە باشقىلارغا ئوخشاش ئادەتتىكى ئائىلىلەردىن ئىدى. شۇنداقلا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئائىلىسىنىڭمۇ مۇھىم ئەزاسى ھېسابلانمايتتى. چۈنكى، ھەزرىتى ئۆمەر ياشىغان جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر يۈرۈش ئۆلچەملىرى بار بولۇپ، كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى بۇ ئۆلچەملەر ئارقىلىق بەلگىلەنەتتى. بۇ ئۆلچەملەرنىڭ ئەڭ مۇھىمى مال - بايلىق ئىدى. ئەمما ئۆمەر ناھايىتى كاتتا بايلاردىن ھېسابلانمايتتى. ئۇندىن باشقا، كۈچلۈك بولۇشمۇ بۇ ئۆلچەملەردىن بىرى بولۇپ، كۈچلۈك بولۇش ئۈچۈن ئائىلىسى چوڭ، ئائىلە ئەزالىرى كۆپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ھالبۇكى، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ نوپۇسى بەكمۇ ئاز بولۇپ، ئۆمەرنىڭ بىر ئاكىسى ۋە بىر مۇنچە بالىلىرى

بار ئىدى. ئەلچىلىك ئىشىغا كەلسەك، ئۇ پەقەت ئۆز ئائىلىسىگىلا ۋەكىللىك قىلالايتتى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، زەييىد ئىبنى ئامىر خەتتاب خەتتاب ۋاپات بولدى. بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ ۋەكىللىكى ۋە قۇرەيشنىڭ ئەلچىلىكى ئۇنىڭغا قېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكى قورقماس ۋە قوپاللىقى بولۇپ، ئۇندىن باشقا ھېچقانداق ئالاھىدىلىكى يوق ئىدى.

مەككىدە ئىسلام نۇرى پارلاشقا باشلىدى. ھەرخىل خەلق ئاممىسى ۋە قەبىلىلەردىن تەشكىل تاپقان بىر جامائەت ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئۆمەرنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەييىد ئىبنى ئامىر ۋە ئۇنىڭ ئايالى خەتتاب بىنتى فاتىمە (ئۆمەرنىڭ سىڭلىسى) ئىدى. ئۇندىن باشقا، شۇ ئائىلىدىن نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللاھ بىلەن بىرلىكتە بىر قانچە كىشىمۇ مۇسۇلمان بولغانىدى.

ئۆمەرگە كەلسەك، ئۇ مۇسۇلمان بولمىغاننى ئاز دەپ، بىر نەرسىگە قارىغۇلارچە ئىشىنىدىغان قوپال ۋە نادان بىر ئادەم شۇ نەرسىگە چىڭ ئېسىلىۋالغاندەك، جاھىلىيەتنىڭ ئۆلچەم - ئېتىبارلىرىغا مەھكەم ئېسىلىپ تۇرىۋەردى. ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالى ئۇ باشقا بىر نەرسىگە ئىشەنگىچە ياكى قايىل قىلىنغىچە ئۆزگەرمەيتتى - ئەلۋەتتە! شۇنداقلا، ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ ئەسەبىي مۇئامىلىسى ۋە ئەخلاقى دادىسىدىن ئۇدۇم قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ خاراكتېرىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئۇندىن باشقا، ئۆزىگە تاغىسى ئەبۇجەھىلدىنمۇ ئىسلامغا دۈشمەنلىك تۇيغۇسىنى سىڭدۈرۈۋالغانچاقا، ئىسلام ئۈچۈن چوڭ بىر توسالغۇ بولۇپ قالغانىدى.

ئۆمەرنىڭ ئانىسى (ئەبۇ جەھىلنىڭ ھەدىسى ياكى سىڭلىسى) ھەنتەمە بىنتى ھىشام ئىدى. شۇڭا، ئانىسى ۋە تاغىسىدىن ئالغان ئەشەددىي ئىسلام دۈشمەنلىكى تەسىرىدە، ئۆز يېزىسى ۋە تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەييىد بىلەن ئۇنىڭ ئايالى (ئۆز سىڭلىسى) فاتىمەگە بەكمۇ قەبىھ ۋە رەھىمسىز مۇئامىلە قىلاتتى. چۈنكى، ئۆمەرگە ئۇقتۇرماي مۇسۇلمان بولغانىدى.

ئىسلامنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنى ئىككى، ئۈچ، تۆتتىن قىلىپ مەخپىي ھالدا بىر ئۆيگە يىغىپ، ئۇلارغا ئىسلامنىڭ ئاساسىي قائىدە - پىرىنسىپلىرى ۋە قۇرئان ئوقۇشنى ئۆگەتكۈچىلەرنى ئەۋەتتەتتى. سەئىد ئىبنى زەييىد ۋە ئۇنىڭ ئايالى فاتىمەنىڭ ئۆيىمۇ بۇ ئۆيلەردىن بىرى بولۇپ، ئۇلاردىن باشقا، ئۇلارنىڭ يېقىنلىرى نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللاھ ئەنناھاممۇ ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلەتتى. ئۇلارغا خەبىباب ئىبنى ئەرەت ئىسلامنىڭ پىرىنسىپلىرىنى ۋە قۇرئان ئوقۇشنى ئۆگەتتەتتى.

ئۆمەر بۇ ئەھۋالنى بىلىپ بەكمۇ غەزەپلەندى. ئۇ قۇرەيش چوڭلىرىنىڭ شۇنچە قارشى تۇرۇشىغا قارىماي، قۇرەيشنىڭ مۇسۇلمان ۋە كاپىر دەپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىشىگە بەكمۇ ئاچچىقلىناتتى ۋە قايغۇراتتى. بىر كۈنى ئۇنىڭغا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلمىغان ساھابىلىرىدىن ھەمزە، ئەلى ۋە ئەبۇبەكرى قاتارلىقلار بىلەن پات - پات مەخپىي يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىغانلىقى ۋە سەفا يېقىنىدىكى بىر ئۆيدە ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەرنىڭ قېنى قىزىپ، دەرھال قىلىچىنى قېنىدىن سۇغاردى ۋە ئۇلار ئۇچراشقان يەرگە قاراپ ئاتلاندى.

ئۇ، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىپ، قۇرەيشنىڭ بىرلىكىنى بۇزۇۋاتقان بۇ سەۋەبىنى (سەۋەبلىك كىشىلەرنى دېمەكچى) يوق قىلماقچى بولدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. يولدا ھەقەمسايىسى نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللاھ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

بۇ كىشىمۇ ئۆمەرنىڭ يېزىمىسى ۋە يۇرتدىشى بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ تۇراتتى. نۇئەيم ئۇنىڭدىن:

”ھەي ئۆمەر! نەگە ماڭدىڭ؟“ دەپ سورىدى. ئۆمەر:

”مۇھەممەدنى ئىزلەپ ماڭدىم. شۇ قۇرەيشنىڭ بىرلىكىنى بۇزغان، دىنىنى تەرك ئەتكەن ۋە خەلقنىڭ ئېتىقادىنى مەسخىرە قىلغان، ئىلاھلىرىغا كۈيۈرلۈك قىلغان ئادەم بارغۇ؟! مەن ئۇنى ئۆز قوللىرىم بىلەن ئۆلتۈرۈمەن!“ دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان نۇئەيم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش ۋە ئۆمەرنىڭ يۈزلىشىنى بۇرۇۋېتىش ئۈچۈن:

”ئى ئۆمەر! سەن ئۆز نەپسىڭگە يېڭىلىپسەن. سەن مۇھەممەدنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭ، بەنى ئابدۇمەننەف قەبىلىسى سېنى بوش قويۇپ بېرەمدۇ؟ ئۇنداق بولغانىكەن، ئويۇڭگە قايتىپ، ئاۋۋال ئۆز ئائىلەڭنى باشقۇرۇۋالساڭ بولمامدۇ؟“ دېدى. ئۆمەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

”قايسى ئائىلىنى دەيسەن؟“ دەپ سورىدى. نۇئەيم:

”كىم بولاتتى؟ سىڭلىڭ بىلەن يېزىنەڭ (سەئىد بىلەن فاتىمە). قەسەم قىلمەنكى، ئۇ ئىككىسىمۇ مۇسۇلمان بولۇپ، مۇھەممەدكە قېتىلىپتۇ. سەن ئاۋۋال بېرىپ ئۇلارنى باشقۇرغىن!“ دەپ جاۋاب بەردى.

نۇئەيم مۇنداق دەيدۇ:

”مەن ئۆمەرنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن قورققانىدىم. ئەگەر راستىنلا ئۇنىڭغا يامانلىق قىلماقچى بولسا، سەئىد بىلەن

فاتىمەگە قىلسۇنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سۇيىقەستتىن قۇتۇلۇپ قالسۇن دەپ ئويلىدىم.

ئەلۋەتتە، نۇئەيم ئىسلامغا قارشى يامان نىيەت بىلەن ئەمەس، بەلكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى سۇيىقەستتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش مەقسىتىدە شۇنداق قىلغانىدى. چۈنكى، ئۇ ئۆزىمۇ مۇسۇلمان ئىدى. شۇنداقلا، بىر مۇسۇلمان ئائىلىسىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، ئۇلار بىلەن يىغىلىپ، بىرلىكتە ئىسلامنى ئۆگىنەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆمەرنىڭ ئەسەبىي بولۇش بىلەن بىرگە ھېسسىياتچان ئىكەنلىكىنى ۋە بىرەر سى ئۇنى كۈشكۈرتىمىگىچە ئۇنىڭ سىلىق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى، ئۆمەرنىڭ تەبىئىتىمۇ شۇنىڭغا قاراپ ئۆزگىرىۋاتاتتى. دەرۋەقە، مەلۇم مەزگىلدىن كېيىن ئۇنىڭ ئېتىقادى ئۆزگەردى ۋە مۇسۇلمان بولدى (بۇ توغرىلىق كېيىنچە توختىلىپ ئۆتىمىز).

ئۆمەر قوپال بولۇش بىلەن بىرگە ناھايىتى ھېسسىياتچان ئىدى. ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرىدىغان بىر ئېغىز سۆز، غەزەپلەندۈرىدىغان بىرەر ئىش - ھەرىكەت بولمىسىلا، ناھايىتى مۇلايىملىشىپ كېتەتتى. جاھىلىيەت دەۋرىدە، ئىسلامغا شىددەت بىلەن قارشى چىقىپ، مۇئمىنلەرگە شۇنچە زۇلۇم قىلغان بولسىمۇ، بەزىدە ئۇلارغا قاراپ قاتتىق ئۆكۈنەتتى.

دەرۋەقە، ئىسلام مۇھاجىرلىرى ھەبەشىستانغا قاراپ ماڭغان ۋاقىتتا (بۇلارنىڭ ئىچىدە بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ توختاملىق ئەزاسى ئامىر ئىبنى رابئە ۋە ئايالى لەيلىمۇ بار ئىدى) ئۆمەر بۇ ئائىلىگە يولۇقتى. ئۇ ۋاقىتتا، ئۆمەر تېخى مۇشۇ ئىدى. ئۆي ئىگىسى يول تەييارلىقى ئۈچۈن سىرتقا بىر نەرسە ئالغىلى چىقىپ كەتكەنىدى.

ئۆمەر ئامىرنىڭ ئايالىنىڭ بېشىغا كېلىپ، غەمكىن بىر قىياپەتتە:

”ئى ئابدۇللاھنىڭ ئانىسى! سىلەر راستىنلا كېتىشكە قارار بەردىڭلارمۇ؟“ دەپ سورىدى. ئامىرنىڭ ئايالى لەيلا ئۇنىڭغا:

”شۇنداق! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ دىياردىن كېتىمىز. اللەنىڭ شۇ چەكسىز دۇنياسىدا ئەركىن - ئازادە ياشىغىلى بولىدىغان بىر يەرگە كېتىمىز. چۈنكى، بىزگە ھەقىقەتەن بەك ئېغىر زۇلۇم قىلىدىڭلار، بىزنى بەكمۇ ئەزدىڭلار. اللە بىزگە بىر چىقىش يولى بەرگىچە بۇ يەرلەرگە قايتىپ كەلمەيمىز“ دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەر:

”اللە سىلەر بىلەن بىللە بولسۇن!“ دېدى. لەيلا ئۇندىن بۇرۇن ئۆمەرنى بۇنداق غەمكىن ھالەتتە كۆرمىگەنىدى.

ئامىر ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە، ئايالى ئۇنىڭغا:

”ئى ئەبۇ ئابدۇللاھ! باياتىن ئۆمەر كەلگەن ئىدى. ئۇنىڭ قانچىلىك پەرىشان بولغانلىقىنى بىر كۆرگەن بولساڭ” دېدى. ئامىر ئايالىدىن:

”سەن ئۇنى بىر كۈنى مۇسۇلمان بولىدۇ دەپ ئويلاۋاتامسەن؟“ دەپ سورىدى. لەيلا:
”ھەئە!“ دېۋىدى، ئامىر:

”خەتتاينىڭ ئېشىكى مۇسۇلمان بولسا بولىدۇكى، سەن كۆرگەن ئۇ ئادەم مۇسۇلمان بولمايدۇ“ دەپ ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمانلارغا بولغان قوپال ۋە ئەسەبىي مۇئامىلىسى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭغا بولغان ئۈمىدىسىزلىكىنى ئىپادىلىدى.^①

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن تۆت ئايالغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئاياللىرى تۆۋەندىكىلەردۇر:

بىرىنچىسى، ئوسمان ئىبنى مەزۇننىڭ سىڭلىسى زەينەپ بىنتى مەزۇن: بۇ ئايال (ئاۋۋال ھۇنەيس ئىبنى ھەزراق ئەس سەھمىگە ياتلىق بولۇپ، ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تەگكەن) ھەقسە ئانىمىزنىڭ ئانىسى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەردىن تۇغقان بۇ قىزدىن باشقا، ئابدۇراھمان ئەل ئەكبەردىن (ھىجرەتتىن ئون يىل بۇرۇن) ئابدۇللاھ ئىسملىك بىر ئوغۇلمۇ تۇغقاندى.

ئىككىنچىسى، سەبئە: ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئايالدىن بالىلىق بولمىغان.

ئۈچىنچىسى، ئۈمۇ گۈلسۈم مەلىكە بىنتى ئەمر خۇزەي: بۇ ئايال قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ پالۋانلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدىغان ئابدۇللاھنى تۇغقاندى. ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپە ۋاقتىدا، ئۇنى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرگەن (مۇغىرە ئىبنى شەئبەنىڭ مەجۇسىي خىزمەتچىسى) ئەبۇ لۇئۇئەنى كۈشكۈرتكەنلىكى ۋە سۇيىقەستنى ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە پىلانلىغانلىقى ئالغا سۈرۈلگەن ئىرانلىق ھۇرمۇزاننى ئەنە شۇ ئابدۇللاھ ئۆلتۈرگەنىدى. ئابدۇللاھ سەففىيىن جېڭىدا مۇئاۋىيەنىڭ سېپىدا تۇرۇپ ھەزرىتى ئەلىگە قارشى جەڭ قىلدى ۋە ئۇ كۈنى ئۆلتۈرۈلدى.

تۆتىنچى، قەربە بىنتى ئەبۇ ئۆمەييە مەھزۇمى: ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئايالى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىدىن ئۈمۇ سەلەمەنىڭ سىڭلىسى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئايالدىنمۇ بالىلىق بولمىغاندى.^②

* * *

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 85 - ۋە 86 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 3 - جىلد 118 - ، 120 - بەتلەر.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 59 - ، 60 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 229 - بەت.

ھەزرىتى ئۆمەر نۇئەيمىدىن ئۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ راستىنلا مۇسۇلمان بولغان ياكى بولمىغانلىقىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەيد بىلەن سىڭلىسى فاتىمەنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا، خەبىباب ئىبنى ئەرەتمۇ ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولۇپ، ئۇنىڭ قولىدا قۇرئان كەرىمنىڭ تاھا سۈرىسىدىن ئايەتلەر يېزىلغان بىر ۋاراق بار ئىدى. خەبىباب بۇ ئايەتلەرنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېزىسى ۋە سىڭلىسىغا ئۆگىتىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. شۇ ئەسنادا، ئىشىككە يېقىنلاپ كەلگەن ئۆمەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان خەبىباب، دەرھال ئىچكىرىكى ئۆيلەردىن بىرىگە كىرىپ يوشۇرۇندى. فاتىمە بولسا، قۇرئان ۋارىقىنى تىزىنىڭ ئاستىغا قويۇپ ئۆمەردىن يوشۇرۇشقا تىرىشتى. ئەمما ئۇلار قۇرئان ئوقۇۋاتقان ۋاقىتتا ئۆمەر ئىشىك ئالدىغا كېلىپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالغانىدى. ئۆمەر ئۆيىنىڭ ئىچىگە كىرىپ:

”باياتىن بېرى كۈسۈلدۈشۈپ نېمە ئوقۇۋاتاتتىڭلار؟ ئېيتىڭلار!“ دەپ تەھدىت سالدى. ئۇلار:

”خاتا ئاڭلاپ قالغان ئوخشايسەن. بىز ھېچنېمە ئوقۇمىدۇق“ دېيىشتى. ئەمما ئۆمەر:

”ياق! مەن ھەممىنى بىلدىم. سىلەر مۇھەممەدكە بەيئەت قىلىپ، ئۇنىڭ دىنىغا كىرىپسىلەر“ دەپ چىڭ تۇردى ۋە يېزىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنى سىلكىشەشكە باشلىدى. بۇ ئارىدا، ئېرىنى ئاكىسىنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغان فاتىمەنىمۇ ئۇرۇپ يارىلاندى. ئەھۋال بۇ يەرگە كەلگەندە، يەنە تاقەت قىلىشقا چىدىمىغان يېزىسى ۋە سىڭلىسى ۋارقىرىغان ھالدا:

”شۇنداق! بىز مۇسۇلمان بولدۇق، اللە قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتتۇق. ئاڭلىدىڭمۇ؟ ئەمدى قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل!“ دەپ ئۇنىڭغا قارشى تۇردى. ئۆمەر سىڭلىسىنىڭ يۈزىنىڭ قانغا بويالغىنىنى كۆرۈپ سەل يۈمشىدى ۋە ئۆز قىلمىشىغا پۇشايماق قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆكۈنگەن ھالدا سىڭلىسىغا قاراپ:

”بايا ئوقۇغان نەرسىنى ماڭا بەرگىنە!“ دەپ ئۆتۈندى. ئۆمەر ساۋاتلىق ئىدى. ئەمما سىڭلىسى نارازىلىق بىلدۈرۈپ:

”ئۇنى يىرتىۋېتىشىڭدىن قورقىمەن“ دېدى. ئۆمەر بۇتلىرىغا قەسەم قىلغان ھالدا:

”قورقما! ساڭا ساق پېتى قايتۇرۇپ بېرىمەن“ دەپ ئۇنىڭغا كېپىللىك بەردى. ئۆمەرنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان سىڭلىسى ئۇنىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ قېلىشىدىن ئۈمىدلىنىپ مۇنداق دېدى:

”ماڭا قارا ئاكا! سەن بۇتلارغا چوقۇنغانلىقىڭ ئۈچۈن ھازىر نجىس، مەينەت ھالەتتە سەن. ھالبۇكى، قۇرئاننى پاك، پاكىز كىشىلەرلا تۇتالايدۇ“ دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۆمەر يۇيۇندى، ئاندىن سىڭلىسى ئۇنىڭغا ئۇ ۋاراقنى بەردى. ئۆمەر ئۇ ۋاراققا يېزىلغان ئايەتلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ: ”ۋاھ - ۋاھ! نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن ئۇلۇغ سۆزلەر بۇ؟!“ دەپ ئۆزىنىڭ ھەيرانلىقىنى ئىپادىلەشكە باشلىدى. بۇ سۆزلەرنى يوشۇرۇنۇۋالغان يەردە تۇرۇپ ئاڭلىغان خەبىبمۇ ئۇنىڭدىن خاتىرجەملىنىپ، ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە ئۇنىڭغا:

”ئى ئۆمەر، ماڭا قارا! سېنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشىڭنى ئاللاھ دىن ئۈمىد قىلمەن. چۈنكى تۈنۈگۈن ئۇنىڭ: «ئى ئاللاھ! ئىسلامنى ئەبۇل ھاكىم ئىبنى ھىشام ياكى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب (ئىككىسىنىڭ بىرسى) بىلەن كۈچلەندۈرگىن!» دەپ دۇئا قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. ئى ئۆمەر! ئۇنداق قىلما، ئاللاھ قا بويۇن ئەگىن!“

بۇ سۆزلەرنى دىققەت بىلەن ئاڭلىغان ئۆمەر:

”ئى خەبىب! ئۇنداقتا، مۇھەممەدنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگىن، مەن بېرىپ مۇسۇلمان بولاي!“ دېدى. بۇنىڭغا بەكمۇ سۆيۈنگەن خەبىب:

”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سەفا يېنىدىكى پالانچى ئۆيدە قالغان. ئۇنىڭ يېنىدا بىر قانچە ساھابىلىرىمۇ بار“ دېدى. ئۆمەر قىلىچىنى ئېسىپ، دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلىرى تۇرۇۋاتقان ئۆيگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ يەرگە بېرىپ ئىشىكىنى قاشتى. ئۆي ئىچىگە ئۆمەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىنىشى بىلەن ساھابىلەردىن بىرى ئىشىككە بېرىپ سىرتىنى كۆزەتتى ۋە ئۆمەرنىڭ قىلىچىنى يېنىغا ئاسقان ھالدا ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ ھولۇققان ھالدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا بېرىپ:

”ئى رەسۇلۇللاھ! ئىشىك ئالدىدا ئۆمەر تۇرىدۇ. قىلىچىنى يېنىغا ئېسىۋاپتۇ“ دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەمزە:

”قويۇپ بەرگىن، كىرسۇن! ئەگەر نىيىتى ياخشى بولسا، بىزمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلىمىز. ئەگەر نىيىتى يامان بولسا، ئۇنى ئۆز قىلىچى بىلەن ئۆلتۈرىمىز“ دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ:

”ئىشىكىنى ئېچىڭلار، كىرسۇن!“ دەپ بۇردى. ساھابە بېرىپ ئىشىكىنى ئاچتى. ئۆمەر ئىچىگە كىرىشى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورنىدىن تۇرۇپ قارشى ئالدى. ئۇنىڭ يەتكىنى سىقىملاپ تۇرۇپ، بىر سىلكىدى ۋە:

”ئى ئىبنى خەتتاب! بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭ؟ ماڭا قارا! شۇ خۇيۇڭنى ئۆزگەرتىمىسەڭ، ئاللاھ ساڭا چوڭ بالايىئاپەت بېرىدۇ“ دەپ ئاگاھلاندى. ئۆمەر:

”ئى رەسۇلۇللاھ! بۇ يەرگە ئاللاھقا، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ۋە ئاللاھ تەن چۈشكەن ھەقىقەتلەرگە ئىمان ئېيتىش ئۈچۈن كەلدىم“ دېۋىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خۇشاللىقىدىن تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى. تەكبىر ئاۋازىدىن ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ئۇققان ساھابىلەر مۇئىج - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ:

”مەن ئۆزۈم ئىسلامدىن يىراق بولۇش بىلەنلا قالماي، باشقىلارنىمۇ يىراقلاشتۇراتتىم. ئۇندىن باشقا، جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىچىملىك بىلەن بەكمۇ ئۆلپەتداش بولۇپ، ھەردائىم ئىچىپ تۇراتتىم. بىزنىڭ ھازۇرا دېگەن يەردە يىغىلىدىغاب بىر يېرىمىز بار ئىدى. قۇرەيشلىك ئۆلپەتلىرىم بىلەن ئۇ يەردىكى بەنى مەھزۇندىن ئامىر ئىبنى ئابد ئىبنى ئومىراننىڭ ئۆيىگە يېقىن بىر يەردە يىغىلىپ ئىچىشەتتۇق ھەم كۆڭۈل ئاچاتتۇق. بىر كۈنى كەچتە ئادىتىم بويىچە ئۆلپەتلىرىم بىلەن تېپىشىش ئۈچۈن ئۇ يەرگە باردىم، ئەمما ئۇ يەردە ھېچكىم يوق ئىدى. ئۆز - ئۆزۈمگە: ئەجىبا، پالانچىنىڭ مەيخانىسىغا بېرىپ باقايىمۇ؟ - دەپ ئويلىدىم. مەككىدە بىر مەيپۇرۇش بار ئىدى. ئۇنىڭ قېشىغا بارسام، بەلكىم ئىچكىدەك بىر نەرسە تاپالارمەن دېگەن خىيال بىلەن شۇ يەرگە قاراپ ماڭدىم، ئەمما ئۇنىمۇ تاپالمىدىم. ئاندىن: كەئىبگە بېرىپ، يەتتە ياكى يەتمىش تۈرلۈك تاۋاپ قىلايمۇ؟ - دەپ ئويلاپ، كەئىبگە باردىم. كەئىبنى تاۋاپ قىلماقچى بولۇپ تۇراتتىم، بىردىنلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆرە تۇرۇپ ناماز ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ نامازغا تۇرغان ۋاقىتتا، ئالدىنى شام تەرەپكە قىلاتتى. كەئىبە شام بىلەن ئۇنىڭ ئارىسىدا قالاتتى. ئۇ دائىم رۇكنۇل ئەسۋەد بىلەن رۇكنۇل يەمامەنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ ناماز ئوقۇيتتى.

ئۇنى كۆرۈش بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ، نېمە ئوقۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولدۇم. لېكىن، مېنى تۇيۇقسىز كۆرۈپ قېلىپ، چۆچۈپ كەتمىسۇن دېگەن خىيال بىلەن ھىجرى ئىسمائىل تەرەپتىن كەئىبنىڭ يوپۇقىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان ھالدا ناھايىتى ئاستا مېڭىپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئىلگىرىلىدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نامازدا بولۇپ، ئايەت ئوقۇۋاتاتتى. مېڭىپ - مېڭىپ دەل ئالدىغا كەلدىم. ئۇنىڭغا شۇ قەدەر يېقىنلاشتىمكى، ئارىمىزدا كەئىبە يوپۇقىدىن باشقا بىر نەرسە قالمىغانىدى. ئۇ ئوقۇغان قۇرئاننى ئاڭلاپ قەلبىم شۇرىدە ئېرىپ، كۆزلىرىم نەملەشتى ۋە ئىچىمدە ئىسلامغا بولغان بىر خىل ھېسسىيات پەيدا بولۇشقا باشلىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نامىزىنى تۈگەتكىچە ئورنۇمدىن قىمىرلىمىدىم. ئۇ نامىزىنى تۈگىتىپ كەئىبىدىن چىقتى.

ئۇ ئۆيىگە قايتىش يولىدا ئىبنى ئەبۇ ھۇسەيىننىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىن ئۆتتى. يول سەئىي قىلىنىدىغان يەر (ھاجىلار ھەرەم مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا يەتتە قېتىم بېرىپ كېلىدىغان ۋاجىب ئىبادەت سەئىي دەپ ئاتىلىدۇ - ت.) دىن چىققۇچە مۇشۇ پېتى داۋاملىشاتتى. ئاندىن ئابباس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىب بىلەن ئەزھەر ئىبنى ئابدۇ ئەۋفىنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقىدىن، ئۇندىن كېيىن، ئەل ئەھنەس ئىبنى شۇراقنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، يولنىڭ ئاخىرىغىچە ماڭغاندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئۆيىگە يېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئۆيى دارۇرراقتادا بولۇپ، ئۇ ئەتراپ مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيانغا قارايتتى. مەن ئۇنى يول بويى كۆزىتىپ ماڭدىم. دەل ئابباس بىلەن ئىبنى ئەزھەرنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىسىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشتىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاۋازىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مېنىڭ ئۆزىمنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلىقىمنى بىلدى. ئۇ ئۆزىگە بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرىگەندى. ماڭا ناھايىتى جىددىي قىياپەتتە:

– بۇ ۋاقىتتا، بۇ يەرلەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرسەن؟ ئىبنى خەتتاب! - دەپ سورىدى. مەن:

– اللە قا، پەيغەمبەرگە ۋە اللە تىن كەلگەن ھەقىقەتلەرگە ئىمان ئېيتماقچىمەن، - دەپ جاۋاب بەردىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خۇشاللىقىدىن اللە قا ھەمدۇ سانا ئوقۇدى ۋە ماڭا:

– اللە تائالا ساڭا ھىدايەت ئاتا قىلىپتۇ، ئى ئۆمەر! - دەپ خۇشاللىقىنى ئىپادىلىگەندىن كېيىن، مۇبارەك قوللىرى بىلەن مەيدەمنى سىلىدى ۋە ماڭا دۇئا قىلدى. ئاندىن يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۆيىگە كەتتى.

يەنە ئاڭلىتىشلارغا قارىغاندا، ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن: “قۇرەيشلەر ئىچىدە كىم ئەڭ كۆپ غەيۋەت - شىكايەت قىلىدۇ؟” دەپ سورۇشتۇرۇپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا جەمىل ئىبنى مۇئەممەر ئەل جىمھىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ: “ئى جەمىل، ماڭا قارا! مەن مۇسۇلمان بولدۇم ۋە مۇھەممەدنىڭ دىنىغا كىردىم. سېنىڭ بۇندىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟” دەپ سوراپتۇ. جەمىل جاۋاب بەرمەپتۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ كىيىمىدىن تۇتۇپ سىلكىشلەپتۇ ۋە ئۆزىگە سەل قارىماسلىقى ھەققىدە ئاگاھلاندىرۇپتۇ. جەمىل بۇ ئىشنى خەلققە يېيىش ئۈچۈن سىرتقا قاراپ مېڭىپتۇ، ئۆمەر مۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ مېڭىپتۇ. جەمىل كەئبىنىڭ دەۋازىسىغا يېتىپ كېلىپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە: “ئەي قۇرەيشلەر! ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئۆز دىنىنى تەرك ئېتىپتۇ” دەپ ۋارقىراشقا باشلاپتۇ. ئۇندىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەر خەلق ئاممىسىغا قاراپ: “ياق! بۇ ئادەم يالغان گەپ قىلىۋاتىدۇ. مېنىڭ ھېچقانداق دىنىم بولمىسا، قايسى دىنىنى تەرك ئېتىمەن؟ مەن پەقەت مۇسۇلمان بولدۇم” دەپ ئۇلارنى مەسخىرە قىلغاندىن كېيىن:

”شاھادەت ئېيتىمەنكى، ئاللاھ تەن باشقا (ئىبادەت قىلىشقا لايىق) ئىلاھ يوقتۇر. مۇھەممەد ئۇنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر“ دەپتۇ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان خەلق غەلىيان چىقىرىپ، ھەزرىتى ئۆمەرگە قاراپ يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ھەممىسى ئۇنى ئۇرۇپ يەنچىۋەتمەكچى بولغانىكەن. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ ئۇلارنى ئۇرۇپ، ئۆزىنى قوغداشقا تىرىشىپتۇ. مانا مۇشۇنداق، ئەتىگەن سەھەر ۋاقتىدىن تاكى كۈن تىكلەشكەچە تىرىشىپ تۇرۇپتۇ. ئاخىرى ھالسىزلىنىپ يەرگە يىقىلىپتۇ. خەلق ئۇنىڭ بېشىغا يىغىلىپتۇ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارغا قاراپ: ”ماڭا قاراڭلار! مېنى نېمە قىلماقچى بولساڭلار، شۇنى قىلىڭلار. ئەمما ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بىز ئەڭ ئاز 300 كىشى بولغان بولساق، يا بىز سىلەرنى بۇ يۇرتتىن قوغلاپ چىقىراتتۇق ياكى سىلەر بىزنى قوغلايتتىڭلار“ دەپتۇ. دەل شۇ پەيتتە، ئۈستىگە يەمەندە ئىشلەنگەن يەكتەك ۋە كەشتىلەنگەن تون كىيگەن، ياشانغان بىر قۇرەيشلىك كىشى يېتىپ كەپتۇ. ئۇ كىشى خەلق توپىغا يېقىنلىشىپ:

– نېمە بولدى؟ – دەپ سوراپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەزرىتى ئۆمەرنى كۆرسىتىپ:

– بۇ ئادەم دىنىنى تەرك ئېتىپتۇ، دېيىشىپتۇ. ئۇ كىشى:

– ھە، ئۇنىڭ تىلىنى باغلىماقچىمۇ سىلەر؟ بۇ ئادەم ئۆزى ئۈچۈن بىر يول تاللاپتۇ. ئۇنىڭدىن نېمە تەلەپ قىلىسىلەر؟ سىلەر بەنى ئادىي ئائىلىسى بۇ كىشىنى سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا تاشلاپ قويىدۇ دەپ ئويلايسىلەر؟ – دەپ نەسىھەت قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ھەزرىتى ئۆمەردىن ۋاز كېچىپ تارقىلىپ كېتىپتۇ.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: ”قەسەم قىلىمەنكى، ئۇلار دادامنى خۇددى كىيىمدەك ئوربۇلغانىدى. ئۇ ئادەمنىڭ گېپى بىلەن ئۇ كىيىم دادامنىڭ ئۈستىدىن سىرىلىپ چۈشكەندەك بولدى. مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن، بىر كۈنى دادامدىن:

– دادا، سەن مۇسۇلمان بولغان كۈن سېنى ئورماقچى بولغانلارنى سەندىن يىراقلاشتۇرغان ئۇ كىشى كىم ئىدى؟ (ئاللاھ ئۇ كىشىدىن رازى بولسۇن!) – دەپ سورىدىم. دادام:

– ئوغلۇم، ئۇ ئادەم ۋائىل ئىبنى ئاس ئىدى. ئەمما ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولمىسۇن! – دېدى.^①

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىندۇ:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد 86 -، 88 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 3 - جىلد 120 -، 123 - بەتلەر.

”مەن مۇسۇلمان بولغان كۈن، مەككىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەڭ كۆپ ئۆچمەنلىك قىلىدىغان كىشىنىڭ كىملىكىنى ئۇقۇپ، ئۇنىڭغا ئۆزەمنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىمنى ئېيتىش ئارقىلىق ئۇنى راسا خاپا قىلىشنى ئويلىدىم. ئەقلىمگە ئەبۇ جەھىل كەلدى. ئەتىسى ئەتىگەن بېرىپ، ئۇنىڭ ئىشىكىنى قاقتىم. ئۇ سىرتقا چىقتى ۋە ماڭا:

– خۇش كەلدىڭ جىيەنىم! نېمە بولدى؟ بىر ئىش بولدىمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

– مەن مۇسۇلمان بولغانلىقىمنى ساڭا بىلدۈرۈش ئۈچۈن كەلدىم، - دەپ ئۇنى خاپا قىلماقچى بولدۇم. ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپلا ئىشىكىنى يۈزۈمگە قارىتىپ جاڭگىدە يېپىۋېتىپ:

– ئېلىپ كەلگەن ئۇ خەۋىرىڭنى نەگە ئېلىپ بارساڭ بار! - دېدى.

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد مۇنداق دەيتتى:

”ئۆمەر ئىبنى خەتتاب مۇسۇلمان بولغانغا قەدەر بىز كەئبىدە ھەرگىز ناماز ئوقۇيالمايتتۇق. ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، قۇرەيشلەر بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ ئاخىرى كەئبىدە ناماز ئوقۇيالايدىغان بولدى. بىزمۇ ئۇنىڭ سايىسىدا كەئبىدە ناماز ئوقۇيدىغان بولدۇق. ھەزرىتى ئۆمەر ساھابىلەردىن بىر مۇنچىسى ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن مۇسۇلمان بولغانىدى.“

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد يەنە مۇنداق دەيدۇ:

”ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن خۇددى چوڭ بىر فەتىھ ئېلىپ بېرىلغاندەك ئىش بولدى. شۇنداقلا، ئۇنىڭ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشى زەپەر، خەلىپە سايلىنىشى بولسا، رەھمەت ئىدى. ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن، بىز كەئبىدە ناماز ئوقۇيالمايتتۇق. ئەمما ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، قۇرەيشلەر بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ ناماز ئوقۇيدىغان بولدى. بىزمۇ ئۇنىڭ سايىسىدا كەئبىدە ناماز ئوقۇشقا جۈرئەت قىلالايدىغان بولدۇق.“

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

”ئى ئاللاھ نىڭ ئەلچىسى! ئۆلسەك ياكى ساق قالساقمۇ ھەق يولدا بولغان يەنىلا بىز ئەمەسمۇ؟“ دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

”ئەلۋەتتە! جېنىم قۇدرەت قولىدا بولغان ئاللاھ قا قەسەم قىلمەنكى، ئۆلسەڭلار ياكى ساق قالساڭلارمۇ توغرا يولدا بولغان پەقەتلا سىلەر بولسىلەر“ دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر:

”ئۇنداقتا، بىز نېمىگە يوشۇرۇنۇپ يۈرمىز؟“ دەپ مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدىن ھۈرلۈكنىڭ ئېلىنغانلىقىغا قارشى نارازىلىقىنى ئىپادىلىدى. ئاندىن:

”سېنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى، بۇ ئەھۋالدىن (مەخپىي ئىش قىلىشتىن) قۇتۇلۇپ چىقىمساڭ بولمايدۇ“ دېدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئىشنى ئاشكارىلاشنىڭ ۋاقتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ يەتكەندى. چۈنكى، ئىسلامغا دەۋەت قىلىش مەسىلىسى دەسلىپدە تەربىيە ۋە ياردەمگە موھتاج كىچىك بالغا ئوخشايتتى. ئەمما بۇ بالا چوڭ بولۇپ، ئۆزى ماڭالغۇدەك ھالغا كەلگەندى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەۋەت ۋە ئىبادەت ئىشلىرىنىڭ ئەمدى ئاشكارە ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئاندىن، ساھابىلىرىنى ئىككى سەپ قىلىپ تىزىپ، كەئىبگە قاراپ ماڭدى. بۇ سەپلەرنىڭ بىرىدە ئۆمەر، يەنە بىرىدە ھەمزە بار ئىدى. ئۇ ئىككىسىنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا كۆرگەن مۇشرىكلار قاتتىق ئەپسۇسلاندى. ئۇلار ھېچقاچان مۇنداق (توپلاشقان ھالدا) ئەپسۇسلانمىغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرگە «فارۇق» ئۇنۋانىنى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەرگە كەلسەك، قۇرەيشلەردىن ھېچكىم ئۇنى بوزەك قىلالمايتتى. ئەمما ئۇلار باشقا مۇسۇلمانلارغا بەكمۇ يامان مۇئامىلە قىلاتتى. ئۆمەر بۇ ئەھۋالغا بەكمۇ قايغۇراتتى ۋە: «مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا قانداق كۈن كەلسە، مېنىڭ بېشىمغىمۇ شۇنداق كۈننىڭ كېلىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن» دەيتتى. شۇ ۋەجىدىن، كۆپۈرلۈقنىڭ بېشى بولغان مۇشرىكلارنىڭ چوڭلىرى بىلەن بىر نەچچە قېتىم قىزىرىشتى، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئېيتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ، ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى تەكرار - تەكرار خاتىرىلىتىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ، پۇرسىتى كەلگەندە ئۇلارنى راسا دۇمبالاپ، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇلاردىكى ئۆچىنى ئېلىپ بېرىشىنى بەكمۇ ئۈمىد قىلاتتى. ئۇ ئەسلىدە مۇشرىك چوڭلىرى بىلەن تەڭ تۇرالايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھېچقاچان مۇسۇلمانلار نائىل بولمىغان نېمەتكە ۋە ئۇلاردا بولمىغان سالامەتلىككە ئۆزىنىڭ ئىگە بولۇشىنى خالىمايتتى. ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، مۇشرىكلەر ئۇنىڭغا قارشى بىر سەپ بولدى. بىر كۈنى، ھەزرىتى ئۆمەر قۇرەيش چوڭلىرىدىن ئۆتتە ئىبنى رابئەنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىپ، بارمىقىنى ئۇنىڭ كۆزىگە تىقىپ، چاڭ بېسىشقا باشلىدى. بۇ ئاغرىققا چىدىمىغان ئۆتتە ۋار - ۋار ۋارقىراپ كەتتى. ئەتراپتا تۇرغان خەلق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەلپازىدىن شۇنداق قورقۇپ كېتىشتىكى، ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىگە يېقىنلاشقانلارنىڭ ئىچىدە خەلققە تونۇلغان، ھۆرمەتكە سازاۋەر كىم بولسا، شۇنى تۇتۇپ راسا دۇمبالدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق جىل بۆرىدەك تەرەپ - تەرەپكە پېتىراپ كەتتى.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، قۇرەيشلەرنىڭ مۇسۇلمانلارغا بولغان بېسىمى تېخىمۇ ئېشىپ كەتتى. ئەمما ئىسلام دىنى مەدىنىدە تېز يېيىلىپ، تەرەققىي قىلىۋاتاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىلىك مۇسۇلمانلارنى مەدىنىدىكى قېرىنداشلىرىنىڭ يېنىغا ھىجرەت قىلىشقا ئۈندىدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار گۇرۇپپا - گۇرۇپپا بولۇپ تەييارلىنىپ، مەككىنى خۇپىيانە تەرك ئەتتى. ھەزرىتى ئۆمەردىن باشقا مۇھاجىرلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق يوشۇرۇن ھالدا مەككىدىن چىقىپ كەتتى.

ھەزرىتى ئەلى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

”ئۆمەردىن باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى مەككىدىن ناھايىتى مەخپىي چىقىپ كەتتى. ئەمما ئۆمەر ھىجرەت قىلىشقا قارار بەرگەن ۋاقتىدا، قىلچىنى يېنىغا ئېسىپ، ئوقياسىنى مۇرىسىگە ئارتىپ، بىر قولىدا ئوق، يەنە بىر قولىدا ھاسا تايىقىنى تۇتۇپ، ئۈدۈل كەئبىگە ماڭدى. بىر توپ قۇرەيشلىك كەئبىنىڭ ئەتراپىدا توپلىنىپ تۇراتتى. ئۆمەر ھېچقانداق ھولۇقماي بېرىپ، كەئبىنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ تاۋاپ قىلدى. ئاندىن ماقامى ئىبراھىمدا تۇرۇپ ناماز ئوقۇدى. ئاندىن ئۇ يەردە توپلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان قۇرەيش مۇشرىكلىرىغا قاراپ:

— اللھ ھەممىڭنىڭ جازاسىنى بەرسۇن! سەن خەق يېقىندا كۆرگۈلۈڭنى كۆرۈشسەن. ماڭا قاراش! ئاراڭلارغا كىم ئانىسىنى ئارقىسىدىن يىغلىتىشنى، بالىسىنى يېتىم قىلىپ، ئايالىنى تۇل قويۇشنى ئويلسا، كېلىپ شۇ دۆڭنىڭ ئارقىسىدا قارشىمغا چىقسۇن! - دېدى.

ئەمما قۇرەيشلەردىن ھېچكىم ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. پەقەت زۇلۇمغا ئۇچرىغان مۇسۇلمانلاردىن بىر توپ كىشى كېلىپ، ئۇنى ئۈزىتىپ قويدى. يولدا ئۆمەر ئۇلارغا بەزى ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ، پايدىلىق يوللارنى كۆرسىتىپ بەردى. ئاندىن ئۇلار بىلەن ۋىدالىشىپ، ئۆزى يالغۇز يۈرۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھىجرەت تەييارلىقىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ئەيياش ئىبنى ئەبۇ رابئە ۋە ھىشام ئىبنى ئاس ئىسىملىك ئىككى دوستىمۇ خەۋەر بەردى. ئۇلار بىللە ھىجرەت قىلماقچى بولغانىدى ۋە مەككىدىن ئون مىل يىراقلىقتىكى غىفار دىيارىدا ئۆزلىرى بەلگىلىگەن ۋاقتتا كۆرۈشمەكچى بولۇشتى. بەلگىلەنگەن ۋاقتتا يېتىپ كېلەلمىگەننى ساقلىماي، قالغانلار مەدىنىگە مېڭىۋېرەتتى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ئەيياش دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى. ئەمما ھىشام مەككىدىكى مۇشرىكلار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ، دىنىدىن مەجبۇرىي ياندۇرۇلدى. ئۇلار يولغا چىقىپ، مەدىنىگە يېقىن قۇبە يېزىسىغا يېتىپ كەلدى ۋە رىفئە ئىبنى ئابدۇلمۇنەزىرنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ تۇردى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تاغلىرى بىلەن ئەيياشنىڭ تاغىسىنىڭ بالىلىرى بولغان ئەبۇجەھىل ۋە ئىنىسى ھارىس قاتارلىقلار ئۇلارنى نىيىتىدىن ياندۇرۇش مەقسىتىدە كەينىدىن ئىز قوغلاپ،

قۇبەگىچە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەجەزىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭغا بىر نېمە دەپىشىنى خالىمىدى. ئەمما ئەيىشىنى يانلىرىغا چاقىرىپ ئۇنىڭغا: «ئاناڭ سېنى كۆرمىگىچە ئۆزىنى كۈننىڭ تەپتىدىن دالدغا ئالمايدىغانلىقىغا ۋە چېچىنى تارمايدىغانلىقىغا قەسەم قىپتۇ» دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ئەيىش ئۆمەرنىڭ يېنىغا قايتىپ، ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالدى. ھەزرىتى ئۆمەر: «اللە نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى، ئۇلارنىڭ سېنى دىندىن ياندۇرۇشتىن باشقا نىيىتى يوق. شۇڭا ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلە ۋە ئۇلار بىلەن قايتىمەن دەپ ئويلاشما! يەنە قەسەم قىلمەنكى، ئەگەر ئاناڭ ئىسىپ كەتسىلا، قەسەمنى بۇزۇپ سايدا ئولتۇرىدۇ. بېشىغا بىر تال پىت چۈشكەن ھامان، قولىغا دەرھال سۈزگۈچنى ئېلىپ سۈزىدۇ، ئاندىن چېچىنى مايلايدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى.

ئەمما ئەيىشنىڭ كۆڭلى قايتىشقا مايىل بولۇپ بولغانىدى. شۇڭا ئۇ قايتىش ئۈچۈن بىرمۇنچە باھانىلەرنى كۆرسىتىشكە باشلىدى ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېدى: «مېنىڭ مەككىدە خېلى كۆپ مېلىم قالدى. مەن بېرىپ ئۇلارنى يىغىپ كەلسەم، مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىسى بولۇپ قالار دەپ ئويلايمەن. بۇ جەرياندا ئانامنىڭ قەسەمىنىمۇ ئورۇندىغان بولمەن» دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا: «سەن مېنىڭ قۇرەيشلەر ئارىسىدىكى بايلاردىن ئىكەنلىكىمنى ئوبدان بىلسەن. مەن مېلىمنىڭ يېرىمىنى ساڭا ئاتىۋېتەي. سۆزۈمگە قۇلاق سال، ھەرگىز قايتما!» دېدى.

ئەمما ئەيىشقا نەسەھەت كار قىلمىدى. ئۇ قايتىشقا قەتئىي نىيەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ نىيىتىدىن يانمايدىغانلىقىنى كۆرگەن ھەزرىتى ئۆمەر: «بويىتۇ، سەن قايتىشقا نىيەت باغلىغان بولساڭ، باشقا ئامال يوق. ئەڭ بولمىغاندا، مۇنۇ تۈگەمنى ئېلىپ ماڭ. ئۆزى نەسلىلىك ۋە يۇۋاش بىر تۈگە. ئەگەر يولدا بۇ ئادەملەردىن چاتاق چىقسا، بۇ تۈگە بىلەن قېچىپ، چېنىڭنى قۇتۇلدۇرارسەن» دېدى.

دەرۋەقە، مەككىگە قايتىپ (40 كېلومېتىر يىراقلىقتىكى) دەرۋان دېگەن يەرگە كەلگەندە، ئەبۇجەھىل: «جىيەنىم! مېنىڭ تۈگەم بەكمۇ ھېرىپ كەتتى. خاپا بولمىساڭ، سېنىڭ تۈگەڭگە بىردەم مىنگەن بولسام» دەپ بىر باھانە ئويدۇرۇپ چىقتى. ئەيىش: «ئەلۋەتتە بولىدۇ» دەپ تۈگەسىنى چۆكتۈردى. ئۇنىڭ پۈتى يەرگە تېگەر - تەگمەي مۇشرىكلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنى باغلىدى ۋە مەككىگە ئېلىپ كېلىپ: «ئى مەككە خەلقى! بۇ پەسكەش ئادىمىڭلارنى ئېلىپ بېرىپ، قانداق قىلساڭلار قىلىڭلار!» دەپ جار سالدى. ئۇلار ئەيىشنى زىندانغا تاشلىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئائىلىسى، ئىنىسى زەيىد، تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئد ئىبنى زەيىد، كۇيۇغلى ھۈنەيس ئىبنى ھۇزافە ۋە ئۆزىنىڭ تەرەپدارلىرىدىن بىرى بولغان ۋاقىد ئىبنى ئابدۇللاھ قاتارلىقلار يېتىپ كەلگىچە رىفئە ئىبنى ئابدۇلمۇنەزىرنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ تۇردى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىللە مەدىنىگە قاراپ

يولغا چىقتى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ كاللىسى ھەردائىم ئۇ ئىككى دوستىنىڭ ئاقىۋىتىدە بولۇپ، ئۇلارنىڭ كاپىرلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇشىنى تىلەپ يۈردى. كېيىنكى مەزگىللەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئىنىسى ۋەلىد ئىبنى ئەل ۋەلىدنى ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن مەككىگە ئەۋەتتى. ئۇ بىر يولنى تېپىپ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇپ، مەدىنىگە قايتۇرۇپ كەلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا مەسلىھەت سورايدىغان چوڭ ساھابىلەردىن بىرى ئىدى. بەزىدە كەلگەن ۋەھىيلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكىرلىرى بىلەن ئوخشاش چىقىپ قالاتتى. ئۇ، ساھابىلەرنىڭ ئارىسىدىكى چوڭلۇق دەرىجىسىدە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن كېيىن قالسا، ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى. جەڭلەرنىڭ ھەممىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە بولۇپ، بۇ قەھرىمانلىق مەيدانلىرىدا ئۆزىنىڭ كۈچى ۋە ھەيۋىسى بىلەن ئەتراپقا تونۇلدى. ئۇمۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ئوخشاش ھەردائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىدا تۇرۇپ، ئۇنى قوغدايتتى ۋە ئۆز جېنىنى ئۇنىڭ ئۈچۈن قىلاتتى. دۈشمەنگە ھەرگىز رەھىم - شەپقەت قىلمايتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرلىرىنى تولۇقى بىلەن بىجا كەلتۈرەتتى. ھېچقاچان بىر مەسلىنى ئۆز كۆز قارىشى ياكى ئىدىيىسى بىلەن ھەل قىلىشقا ئۇرۇنمايتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىۋىنى ھەر دائىم ئۆز مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن كۆرەتتى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ھەزرىتى ئابباسنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا ئۇ قەدەر سۆيۈنىدىكى، ئەگەر ئۆزىنىڭ دادىسى خەتتاب مۇسۇلمان بولغان بولسا، ئۇنچىلىك سۆيۈنمىگەن بولاتتى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئەگەر خەتتاب مۇسۇلمان بولغان بولسا، ئۇنىڭغا ئابباسنىڭ مۇسۇلمان بولغىنىغا خۇش بولغاندەك خۇش بولمىغان بولاتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرەيشنىڭ ئەبۇ سۇفيان باشچىلىقىدىكى تىجارەت كارۋىنىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن بەدرگە باردى، كارۋان بالدۇر ئۆتۈپ كېتىپ، قۇتۇلۇپ قالدى. ئەمما مۇسۇلمانلار كارۋاننى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن مەككە قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىدىن، بولۇپمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدىغان ئەنسارلاردىن مەسلىھەت ئالماقچى بولدى. سوئاللارغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ناھايىتى ئورۇنلۇق گەپ قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر ۋە مىقداد ئىبنى ئامىرلار نۆۋەت بىلەن سۆز قىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام توختىماي: ”ئى مۇسۇلمانلار! ماڭا بىر مەسلىھەت بېرىڭلار!“ دەپ ساھابىلىرىنىڭ پىكىرىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى.

شۇ ئەسنادا، سەئد ئىبنى مۇئاز سۆز ئېلىپ: ”ئى رەسۇلۇللاھ! قارىغاندا سەن بىزدىن پىكىر ئالماقچى بولۇۋاتقان ئوخشىمىمىسەن؟“ دەپ، پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىدا، ئۆزلىرىنىڭ قانداق قىلىپ پىكىر بايان قىلالايدىغانلىقى ھەققىدىكى سوئالغا جاۋاب تاپماقچى بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”شۇنداق! مەن سىلەرنىڭ پىكىرىڭلار بويىچە ئىش قىلماقچىمەن“ دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن، مىقداد جاسارەتلىنىپ جايىدا گەپ قىلدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ مۇشرىكلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

الله تائالا يۈز بېرىشىنى تەقدىر قىلغان بەدرى چېڭى باشلاندى. ھەقىقىي ۋە ھەقىقەت بولغانلارنى ئۈستۈن قىلىپ، كاپىرلارنى تالاپەتكە ئۇچراتتى. شۇڭا بولسا كېرەك، مۇسۇلمانلارنى ئۇلارغا ھېچقانداق پايدا يەتكۈزمەيدىغان تىجارەت كارۋىنى بىلەن ئۇچراشتۇرمىغانىدى.

مۇسۇلمانلارنىڭ سانى كاپىرلارنىڭ ئۈچتىن بىرىگىمۇ توغرا كەلمەيتتى، شۇنداقتىمۇ مۇسۇلمانلار زەپەر قازاندى. مۇسۇلمانلارنىڭ سانى ناھايىتى ئاز بولغاننىڭ ئۈستىگە، ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىنمۇ بۇنداق بىر جەڭگە تەييارلىقسىز ئىدى. چۈنكى، ئۇلار ئەسلىدە مەككە قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى تىجارەت كارۋىنىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يولغا چىققانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قوراللىرى ئاز، ئۇلاغلىرى يوق دېيەرلىك، كىيىم - كېچەك ۋە ساۋۇت - دۇبۇلغىلىرىمۇ بەك ناچار ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇرۇشنىڭ ئاخىرىدا مەككە قوشۇنى قۇرەيشنىڭ چوڭلىرى ۋە كاتتىباشلىرىدىن 70 ئۆلۈك، 70 كە يېقىن ئەسىر تاشلاپ مەككەگە قايتتى.

بۇ، ئىسلام بىلەن كۆپىنچە ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى جەڭ بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئۇرۇش ئۈچۈن ئالغان تۇنجى قەدىمىدىلا ئىرىق ۋە قان مۇناسىۋىتى ئەمەس، بەلكى ئېتىقاد ۋە ئىمان مۇناسىۋىتىنىڭلا ئىنسانلارنى ھەقىقىي مەنىدىكى ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا بىرلەشتۈرەلەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. مۇسۇلمانلارنى بىرلەشتۈرگىنى مانا بۇ ئۇلۇغ كۈچ ئىدى. (قارشىسىدىكى قوشۇننىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ يېقىن تۇغقانلىرىدىن تەشكىل تاپقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ) ھەرقانداق شەرت - شارائىت ئاستىدا كۆپۈر ئەھلى، مۇشرىكلار بىلەن ھېچقانداق كېلىشىم ھاسىل قىلىنمىدى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ ئېتىقادى ئۈچۈن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە قىلچە پىسەنت قىلمىغان ھالدا بۇ جەڭدە تاغىسى ئەل ئاس ئىبنى ھىشامنى ئۆلتۈردى. ئۇ، بۇ پىرىنسىپنى داۋاملاشتۇرۇش مەقسىتىدە ئۆزى قىلغان بۇ ئىشتىن ھەردائىم پەخىرلىنىپ يۈردى. ئۇ بىر قېتىم سەئىد ئىبنى ئەل ئاسنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ ئۆزىگە تەتۈر قارىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ۋە: «ماڭا خاپا بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنىۋاتىسەن. بەلكىم، دادامنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ خاپا بولۇپ يۈرگەنسەن. ئەگەر داداڭنى مەن ئۆلتۈرگەن بولسام، سەندىن ھەرگىز كەچۈرۈم سورىمىغان بولاتتىم. ئەسلىدە مەن داداڭ بىلەن ئىسىمداش بولغان (تاغام) ئاس

ئىبنى ھىشام ئىبنى مۇغرىنى ئۆلتۈردۈم. داداڭغا كەلسەك، ئۇنىڭ بىلەن يۈزمۇ يۈز كېلىپ قالغىنىمدا ئۇ خۇددى ئۆكۈزدەك ئەتراپنى توپا - چاڭغا كۆمۈۋەتكەنىدى. مەن يۆنىلىشىمنى ئۆزگەرتتىم. دەل شۇ پەيتتە، ئۇنىڭ (يەنى داداڭنىڭ) تاغىسىنىڭ ئوغلى ئەلى كېلىپ، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى ۋە ئۆلتۈرۈۋەتتى» دېدى.

بەدرى جېڭى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار مۇشرىكلاردىن ئەسىر ئالغان 70 كىشىنى ئالدىغا سېلىپ، مەدىنىگە قايتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئابباس، تاغىسىنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئۇقەيل (ھەزرىتى ئەلىنىڭ قېرىندىشى) قاتارلىقلار بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئەسىرلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرىلىق يەنە ساھابىلىرىدىن مەسلىھەت سوراشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى، ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى رەۋاھە قاتارلىقلار بۇ ساھابىلەردىن بىر قانچىسى ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى: «ئى ئالەم نىڭ ئەلچىسى! بۇلار بىزنىڭ تاغلىرىمىزنىڭ ئوغۇللىرى، يېقىنلىرىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىز. مەنچە بۇلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرىلى. بەلكىم بۇلاردىن ئالدىنغان مال بىلەن خېلى كۈچلىنىپ قالارمىز. ئەگەر ئالەم بۇلارغا ھىدايەت ئاتا قىلىپ قالسا، تېخىمۇ چوڭ پايدىغا ئېرىشكەن بولىمىز» دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئەي ئىبنى خەتتاب! سېنىڭ قانداق پىكرىڭ بار؟» دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر: «ياق! ئالەم نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ پىكرىم ئەبۇبەكرىنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. مەنچە بولغاندا، سەن ماڭا رۇخسەت قىلغىن، مەن بېرىپ شۇ تۇغقىنىمنىڭ بويىنى چاپاي! ئاندىن ھەمىزگە رۇخسەت قىلغىن، ئۇ بېرىپ ئابباسنىڭ بويىنى چاپسۇن! ئاندىن ئەلىگە رۇخسەت قىلغىن، ئۇمۇ قېرىندىشى ئۇقەيلنىڭ بويىنى چاپسۇن! مۇشۇ ئارقىلىق كۆڭلىمىزدە مۇشرىكلارغا نىسبەتەن قىلچە مېھىر - مۇھەببەت ۋە مايىللىقنىڭ يوقلۇقىنى خەلقى ئالەم بىلسۇن!» دېدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى رەۋاھەمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرىنى قوللىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام - جىم دېمەي بىردەم ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، قايتىپ چىقىپ: «ئالەم تائالا بۇ كېڭەشتە ئۆلتۈرۈلگەن بەزى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق يۇمشاق قىلغانكى، ئۇلارنىڭ كۆڭلى پاختىدىنمۇ بەكرەك يۇمشاپ كېتىدۇ. ۋە بەزىلىرىنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق قاتتىق قىلغانكى، ئۇلارنىڭ كۆڭلى تاشتىنمۇ بەكرەك قېتىپ كېتىدۇ. ئى ئەبۇبەكرى! سەن بىر قاراشتا ھەزرىتى ئىبراھىمغا ئوخشاپ كېتسەن. چۈنكى ئۇ: «كىم ماڭا ئەگەشسە، ئۇ مېنىڭ بىر پارچەم ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر كىم ماڭا قارشى چىقسا، ئالەم ئۇنى مەغپىرەت قىلغۇچى ۋە ئۇنىڭغا مەرھەمەت قىلغۇچىدۇر» دەيتتى. يەنە بىر قاراشتا سەن ھەزرىتى ئىساغا ئوخشايسەن. چۈنكى ئۇ: «ئەگەر ماڭا قارشى چىققانلارنى جازالىساڭ، مۇھەققەكى، ئۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر. ئەگەر ئۇلارنى

كەچۈرسەڭ، سەن يەنىلا ھەممىدىن ئۇلۇغ، چەكسىز ھېكمەت ئىگىسىدەن» دەيتتى. ئى ئۆمەر! ساڭا كەلسەك، سەن ھەزرىتى نۇھقا ئوخشايسەن. چۈنكى ئۇ: «پەرۋەردىگارم! يەر يۈزىدە كاپىرلارنىڭ بىرىنىمۇ قويمىغىن. ئەگەر ئۇلارنى قويساڭ، شۈبھىسىزكى، بەندىلىرىڭنى ئازدۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ تاپقان بالىلىرىمۇ پەقەت فاجىر، كاپىر بولىدۇ»^① دەپ يالۋۇرغانىدى. سەن يەنە فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ئەربابلىرىغا: «پەرۋەردىگارمىز! ئۇلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى يوق قىلغىن، ئۇلارنىڭ دىللىرىنى قاتتىق قىلغىن، چۈنكى ئۇلار قاتتىق ئازابنى كۆرمىگىچە ئىمان ئېيتمايدۇ»^② دەپ بەددۇئا قىلغان ھەزرىتى مۇساغا ئوخشايسەن. «بۇ ئوخشىتىشلاردىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى: «سىلەر پېقىرىسىلەر (ئىقتىسادىي كۈچكە ئېھتىياجىڭلار بار). شۇڭا ئەسىرلەرنى چىڭ تۇتۇڭلار. يا ئۇلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرىڭلار ياكى بوينىنى چېپىپ تاشلاڭلار!»

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ: «ئەتىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كىرسەم، ئەبۇبەكرى بىلەن ئىككىسى يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلاردىن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! نېمىگە يىغلايسىلەر؟ ئەگەر يىغلىيالىسام، مەنمۇ سىلەر بىلەن تەڭ يىغلاي. ئەگەر يىغلىيالىسام، يىغلاشقا تىرىشاي، - دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— بىزنى يىغلاتقان نەرسە تۈنۈگۈن ھەمراھلىرىڭلارنىڭ ئەسىرلەرنى فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرىش ھەققىدە بەرگەن مەسلىھەتىدۇر. چۈنكى، بۇ سەۋەب بىلەن سىلەرگە كېلىدىغان جازاغا ئاۋۇ يەردە تۇرغان دەرەختىنىمۇ يېقىن بىر ئارىلىق قالدى، - دېدى. چۈنكى ئاللا تائالا بۇ ھەقتە مۇنۇ ئايەتنى چۈشۈرۈش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى ئاگاھلاندۇرغانىدى: «پەيغەمبەرگە دۈشمەننى كۆپ ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ (يەنى مۇشربكىلىكنىڭ ھەيۋىسىنى يوقىتىپ، ئىسلامغا قۇۋۋەت بەرمەي تۇرۇپ)، ئەسىرلەردىن فىدىيە ئېلىش لايىق ئەمەس ئىدى. (ئى مۇئمىنلەر! سىلەر فىدىيە ئېلىش بىلەن) دۇنيا مەنپەئەتىنى كۆزلەيسىلەر، ئاللا سىلەرگە ئاخىرەتنى (يەنى ئاخىرەتنىڭ ساۋابىنى) تىلەيدۇ. ئاللا غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئاللا نىڭ (ئوچۇق چەكلەنمىگەن ئىشنى قىلغانلارنى جازالىماستىن دېگەن) ھۆكۈمى ئەزەلىسى بولمىسا ئىدى، (ئەسىرلەردىن) فىدىيە ئالغانلىقىڭلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە زور ئازابقا دۇچار بولاتتىڭلار.»^③

سۈرە نۇھ 26 - ۋە 27 - ئايەتلەر.
سۈرە يۈنۇس، 88 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
سۈرە ئەنفال، 67 - ۋە 68 - ئايەتلەر.

ئۇندىن كېيىن ئاللا تائالا مۇنۇ ئايەتنى چۈشۈردى: ﴿سەلەر كۇففارلارغا (جەڭ مەيدانىدا) ئۇچراشقان چېغىڭلاردا، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈڭلار، سەلەر ئۇلارنى قىرىپ (مەغلۇپ قىلىپ، ئۇلاردا سەلەرگە قارشىلىق كۆرسىتىدىغان كۈچ قالمىغان چاغدا ئۇلارنى ئۆلتۈرۈشتىن توختاپ)، ئۇلارنى ئەسىر ئېلىڭلار، ئاندىن ئۇلارنى ئېھسان قىلىش يۈزىسىدىن قويۇپ بېرىڭلار، ياكى قىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرىڭلار، تاكى ئۇرۇش ئۆزىنىڭ ئېغىر يۈكىنى تاشلىغانغا قەدەر (يەنى ئۇرۇش توختىغانغا قەدەر) ئىش مانا شۇنداق تۇر. ئەگەر ئاللا خالىسا ئەلۋەتتە (سەلەرنى ئۇرۇشقا تەكلىپ قىلماستىنلا) ئۇلارنى جازالىغان بولاتتى، لېكىن ئاللا بەزىڭلارنى بەزىڭلار بىلەن سىناش ئۈچۈن (يەنى ئىمانىڭلارنى سىناش ئۈچۈن جىھادقا ئەمر قىلدى)، ئاللا نىڭ يولىدا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ (يەنى شېھىتلەرنىڭ) ئەمەللىرىنى ئاللا بىكار قىلىۋەتمەيدۇ.﴾^①

ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ داڭلىق ناتىقى سۇھەيل ئىبنى ئامىر مۇبار ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

– ئى رەسۇلۇللاھ! ماڭا رۇخسەت قىلغىن! مەن سۇھەيلنىڭ 32 چىشىنى تۆكۈپ، بۇندىن كېيىن ساڭا قارشى نۇتۇق سۆزلىيەلمەس قىلىۋېتەي. ئۇ ئەمدى نەگە بارسا، تىلىنى چايناپ يۈرسۇن،– دەپ ئىلتىماس قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

– ياق! مەن ھېچكىمنىڭ ۋۇجۇدىغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيمەن. گەرچە پەيغەمبەر بولساممۇ، بۇ ئىش تۈپەيلىدىن ئاللا تائالامۇ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا زەخمەت يەتكۈزدى،– دەپ جاۋاب بېرىپ، ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلمىدى. ئاندىن:

– كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ خىزمەت قىلغانلىقىنى كۆرسەن! – دەپ مۇجىزە خاراكتېرلىك سۆز قىلدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىغان بىر گۇرۇھ مەككە مۇسۇلمانلىرى مۇرتەد بولۇش ئۈچۈن نىيىتىنى بۇزدى. ئۇلار شۇنداق داۋراڭ سېلىشقا باشلىدىكى، مەككە ۋالىسى ئەتتاب ئىبنى ئوسەيبىدۇمۇ ئۇلاردىن قورقۇپ يوشۇرۇنۇۋالدى. دەل شۇ پەيتتە، سۇھەيل ئىبنى ئامىر ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاللا قاھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن: «ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان بولسا، ئۇنداقتا، ئىسلام تېخىمۇ كۈچلىنىدۇ. سەلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، كىم ئەقىلىمىزنى قايمۇقتۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان بولسا، دەرھال كاللىسىنى ئالىمىز!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن، خەلىق قايتىدىن نۆۋبە ئىستىغفار ئېيتىشىپ، بېسىقپ قالدى.

بەدرى ئەسىرلىرى ئارىسىدا ۋەھب ئىبنى ئۆمەير ئىبنى ۋەھب ئەل جىمھىمۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى ئۆمەير ئىبنى ۋەھب قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ قۇتراتقۇلىرىدىن ۋە

سۇرە مۇھەممەد، 4 – ئايەت.

زاماندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ساھابىلەرگە كۆپ زۇلۇم قىلغانلاردىن بىرى ئىدى. بىر كۈنى، ئۇمەير ئىبنى ۋەھب بىلەن سەفۋان ئىبنى ئۇمەييە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، بەدرىدە ئۆلتۈرۈلگەن ۋە ئەسىر ئېلىنغانلار ھەققىدە پاراڭلاشتى. سەفۋان ئىبنى ئۇمەييەمۇ بەدرى ھازىدارلىرىدىن بىرى بولۇپ، جەڭدە دادىسى ئۇمەييە ئىبنى خەلەپ ۋە باشقا يېقىنلىرى ئۆلگەنىدى. سەفۋان:

— قەسەم قىلىمەنكى، شۇنچە ئىشتىن كېيىن بىزنىڭ بۇ دۇنيادا ياشىغىنىمىزنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق، - دېدى. ئۇمەير بولسا:

— توغرا ئېيتىسەن. مەنمۇ ئاللاھقا قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بوينۇمدىكى قەرزلىرىم ۋە مەندىن كېيىن پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىغان بالا - چاقىلىرىم بولمىغان بولسا، بېرىپ مۇھەممەدنىڭ ئەدىۋىنى بەرگەن بولاتتىم. چۈنكى، مېنىڭ ئوغلۇمۇ ئۇلارنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشتى، - دېدى. بۇنى ئاڭلىغان سەفۋان پۇرسەتتىن پايدىلانماقچى بولدى ۋە ئۇنىڭغا:

— قەرزىڭ ماڭا ئائىت، سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن تۆلىۋېتىمەن. بالا - چاقىلىرىڭمۇ مېنىڭكىلەر بىلەن بىللە ياشايدۇ. ئۇلار ھاياتتا بولسىلا، مەن ئۇلارنى باقىمەن. ئۇلار ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىپ بېرىشكە قۇربىم يېتىدۇ، - دېدى. ئۇمەير:

— بۇگەپ ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىلا قالسۇن! - دەپ ئاگاھلاندۇردى. سەفۋانمۇ:

— خاتىرجەم بولغىن، ھېچكىم ئۇقمايدۇ، - دەپ ئۇنىڭغا ۋەدە بەردى.

ئۇمەير مەدىنىگە يېتىپ كەلدى. بۇ ئەسنادا، ھەزرىتى ئۆمەر مەدىنىدىكى مەسجىدكە يېقىن بىر يەردە بىر توپ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ، ئاللاھنىڭ بەدرى جېڭىدا مۇسۇلمانلارغا ئاسانلىق ۋە ئېھسان ئاتا قىلغانلىقى ھەققىدە پاراڭلىشىپ تۇراتتى. ئۇ بىردىنلا ئۇمەيرنىڭ قىلىچىنى ئاسقان ھالدا تۆگىسىنى مەسجىد ئالدىدا چۆكتۈرۈپ، يەرگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنى ئەتراپىدا تۇرغانلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ: « ئاۋۇ ئىت، ئاللاھنىڭ دۈشمىنى ئۇمەيرغۇ؟ ئۇ چوقۇم بىر يامان نىيەت بىلەن بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. مەككىلىكلەر بىلەن بىزنى كۈشكۈرتۈپ بەدرى ئۇرۇشىغا سەۋەبچى بولغان ئادەم دەل مۇشۇ شۇ» دەپ ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرغاندىن كېيىن، دەرھال مەسجىدكە كىرىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

— ئى رەسۇلۇللاھ! شۇ ئاللاھنىڭ دۈشمىنى ئۇمەير ئىبنى ۋەھب قىلىچىنى ئېسىپ مەسجىدنىڭ ئالدىغا كەپتۇ، - دەپ خەۋەر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— قېنى ئېلىپ كىرىڭلار! - دەپ بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى قىلىچىنىڭ تاسمىسى بىلەن باغلىغاندىن كېيىن، بىرەر پىشكەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە بىر توپ ئەنسار بىلەن بىللە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ

ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ باغلاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ:

- ئۇ يېشىۋېتىڭلار! - دەپ ئەمر قىلدى. ئاندىن ئۈمەيىرگە قاراپ:
- قېنى بېرى كەل! - دېدى. ئۈمەيىر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا يېقىنلاشقان:
- ئەتىگەنلىكىڭ خەيىرلىك بولسۇن! - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:
- ئى ئۈمەيىر! ئاللاھ بىزگە سېنىڭ سالامىڭدىنمۇ خەيىرلىك كەلگەننى نېسىپ قىلدى. بىزنىڭكىسى جەننەتنىڭ سالامدۇر، - دېدى. ئەمما ئۈمەيىر ئۆزىنى ئاقلاپ:
- ئى مۇھەممەد! مەن بۇ سالامنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتىمەن، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىن:
- بۇ يەرگە نېمە مەقسەد بىلەن كەلدىڭ؟ - دەپ سورىدى. ئۇ:
- سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا ئەسىر چۈشكەن ئوغلۇم ئۈچۈن كەلدىم. ماڭا بۇ ھەقتە بىر ياخشىلىق قىلغان بولساڭلار! - دەپ بويۇن ئېگىشكە باشلىدى. ئەمما بۇ گەپكە ئىشەنمىگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:
- ئۇنداقتا، ئۈستۈڭدىكى بۇ قىلىچ نېمە؟ - دەپ سورىدى. ئۈمەيىر:
- ئاللاھ بۇنداق قىلىچنىڭ بالاسىنى بەرسۇن! يا بىر ئىشقا يارىمىسا بۇ؟ - دەپ كىنايىلىك ۋە مەيۈسلۈك جاۋاب بېرىشكە تىرىشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم جىددىي قىياپەتتە:
- راست گەپ قىل! - دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، ئۇ:
- بۇندىن باشقا بىر ئىش ئۈچۈن كەلمىدىم، - دەپ چىڭ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇجىزە خاراكتېرلىك گەپ قىلىپ مۇنداق دېدى:
- ياق! ئەكسىچە، سەن سەفۋان بىلەن ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ بەدرى جېڭىدا ئۆلگەنلەرنى ئەسلىدىڭلار. سەن: «خەپ شۇ قەرزىم ۋە بالا - چاقام بولمىغان بولسا، بېرىپ مۇھەممەدنى ئولتۇرۇۋېتەتتىم» دېدىڭ. ئاندىن سەفۋان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئەگەر سەن مېنى ئولتۇرسەڭ، سەفۋان سېنىڭ قەرزىڭنى ۋە ئائىلەڭنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغان بولىدى. ئەمما شۇنى بىلىپ قويغىنكى، ئاللاھ تائالا سەن بىلەن بۇ مەقسىدىڭ ئارىسىدا سەن ھالقىپ ئۆتەلمەيدىغان ئەڭ چوڭ توسالغۇدۇر!»
- پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران قالغان ئۈمەيىر:
- شاھادەت ئېيتىمەنكى، سەن ئاللاھنىڭ ھەقىقىي ئەلچىسى سەن. ئى رەسۇلۇللاھ!
- ئۆز ۋاقتىدا ئاسماندىن چۈشكەن بۇ خەيىرلىك خەۋەرلەرنى بىزگە دەپ بەرسەڭ، بىز

سېنى يالغانچىغا چىقىرىپ، ۋەھىيلەرنى ئىنكار قىلغاندۇق. سەن ھازىر دېگەن گەپلەرنى مەن سەفۋان بىلەن ھېچكىم يوق يەردە ئولتۇرۇپ دېيىشكەندۇق. ئالەم قەسەم قىلىمەنكى، بۇلارنى ساڭا ئالەم تىن باشقا بىرى خەۋەر قىلغان ئەمەس. مېنى بۇنچە يول ماڭدۇرۇپ ھىدايەتكە ۋە ئىسلامغا ئېرىشتۈرگەن ئالەم قا ھەمدۇسانا بولسۇن! - دەپ شاھادەت كەلتۈرۈپ، مۇسۇلمان بولدى.

بەدرى جېڭى بولۇپ، بىر يىل ئۆتمەيلا ئوھۇد جېڭى يۈز بەردى. ئوھۇد جېڭىدا مۇسۇلمانلار ئېغىر زەربىگە دۇچ كەلدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ جەڭدىمۇ قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوغدىغۇچىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇنى قاتتىق قوغدىدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مەككىلىك مۇشرىك قوشۇننىڭ باش قوماندانى ئەبۇسۇفيان ئېگىز بىر دۆڭگە چىقىپ ئۈچ قېتىم:

— مۇھەممەد ئاراڭلاردا بارمۇ؟ ئۇ تىرىكمۇ؟ - دەپ ۋارقىرىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئاۋازىڭلارنى چىقارماڭلار، ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەڭلار! - دېدى. ئەبۇسۇفيان بۇ قېتىم:

— ئەبۇبەكرى تىرىكمۇ؟ - دەپ ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. ھېچكىم ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرمىدى. ئۇ يەنە:

— ئىبنى خەتتاب (ئۆمەر) تىرىكمۇ؟ - دەپ ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. يەنە ھېچقانداق جاۋاب كەلمىگەندىن كېيىن:

— ھەي ئەسكەرلىرىم! مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ئۈچ رەھبىرىنى ئۆلتۈرۈپسىلەر، - دەپ مۇسۇلمانلارنى ئازارلاشقا ۋە كۆرەڭلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىغا چىداپ تۇرالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر:

— ھەي ئالەم نىڭ دۈشمىنى! سەن يالغان گەپ قىلىۋاتىسەن. ھېچقايسىمىز ئۆلمىدۇق، بىر كۈنى سېنىڭ كۆرگۈلۈڭنى كۆرسىتىۋېتىمىز! - دەپ ۋارقىرىدى. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇسۇفيان:

— بۈگۈن بەدرى جېڭىنىڭ ئۈچى بولسۇن! ئارىمىزدىكى ئۇرۇش توختاپ قالمايدۇ. ئەي ھۈبەل! تېخىمۇ ئۇلۇغ بول! - دەپ قۇرۇقتىن قۇرۇق تەھدىت سېلىشقا ئۇرۇندى. بۇ ئىشقا قاتتىق غەزەبلەنگەن ھەزرىتى ئۆمەر:

— ئى ئالەم نىڭ ئەلچىسى! ئالەم نىڭ بۇ دۈشمىنىنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانسەن؟ - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— سەنمۇ: ”ئالەم ھەممىدىن ئۈستۈن ۋە ئۇلۇغدۇر“ دېگەن! - دېدى. ئاندىن ئەبۇسۇفيان:

– ئى ئۆمەر! بېرى كەلگىنە، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:
– بېرىپ باققىن! نېمە دەيدىكىن؟ - دېدى. ئۆمەر يېقىنلاپ بېرىۋېتىدى،
ئەبۇسۇفيان:
– خۇدا ھەققىدە جاۋاب بەر! بىز مۇھەممەدنى ئۆلتۈرمىدۇقمۇ؟ - دەپ سورىدى.
ئۆمەر:

– اللھ قا قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ئۆلمىدى. ھازىرنىڭ ئۆزىدە سېنىڭ نېمە
دەۋاتقانلىقىڭنى ئاڭلاپ تۇرىدۇ، - دېدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ راست گەپ
قىلغانلىقىدىن گۇمانلانمىغان ئەبۇسۇفيان ئاخىرىدا:

– ئەلۋەتتە! سەن ئىبنى قەمئەدىنمۇ راست گەپ قىلىسەن، - دەپ ئۆزىگە: « مەن
مۇھەممەدنى ئۆلتۈردۈم» دېگەن كىشىنىڭ يالغان گەپ قىلغانلىقىغا ئىشەندى.

يەنە بىر جەڭ باشلاندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھۇجۇم قىلىش
ئۈچۈن بىر يەرگە يىغىلغان بەنى مۇستەلىق قەبىلىسىنى جازالاش ئۈچۈن
مۇسۇلمانلارنى باشلاپ سەپەرگە چىقتى. بۇ قەبىلىنىڭ ئايماقلىرى تېخى ئۇرۇش
تەييارلىقىنى تۈگەتمەي تۇرۇپلا، مۇرەيسىخ دېگەن يەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ
قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنى يېڭىپ،
ھەممىسىنى دېگۈدەك ئەسىرگە ئالدى. ئۇلارنىڭ مال - چارۋا، بالا - چاقىلىرىنى بىر
يەرگە توپلىدى. ئەمما مەدىنىگە قايتىش ئالدىدا، قوشۇن سېپى ئارىسىدىكى ھەزرىتى
ئۆمەرنىڭ بەنى غىفار قەبىلىسىگە مەنسۇپ مائاشلىق مەدىكارى جەھجەھ بىلەن
ئەنسارلاردىن جۇھەينە قەبىلىسىگە مەنسۇپ بولغان سىنان ئىسىملىك بىرىنىڭ
ئارىسىدا سۇ تالىشىپ چىدەل چىقتى. سىنان ئەنسارلارنى، جەھجەھ بولسا
مۇھاجىرلارنى ياردەمگە چاقىردى. مۇناپىقلارنىڭ باشچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەي بۇ
جېدەلدىن خەۋەر تاپتى. ئىبنى ئۇبەي ئۇ پەيتتە خەزىرە جىلكەردىن بىر توپ كىشى
بىلەن ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا زەييىد ئىبنى ئەركام ئىسىملىك ياش بىر
يىگىتمۇ بار ئىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەي: « دېمەك، شۇنداق قىلىشتى - ھە!
بىزنىڭ دىيارىمىزدا بىزگە قارشى بىر - بىرىنى قوللاپ، بىر - بىرىگە بولۇشۇۋاتىدۇ، -
شۇنداقمۇ؟ اللھ قا قەسەم قىلىمەنكى، بىز بىلەن قۇرەيشلىك كەلگۈندىلەر ئارىسىدىكى
ئەھۋال بۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتمەسلىكى لازىم ئىدى. ئەپسۇس، ئادەم بالىسىنى
باقساق، ئاغزى - بۇرنۇڭنى قان ئېتەر دېگەندەك ئىش بولدى - دە، بۇ. ئەمما مەدىنىگە
بىر قايتايلى، كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى قانداق قوغلايدىغانلىقىنى شۇ چاغدا
كۆرىدۇ!» دېدى. ئاندىن ئەتراپىغا توپلانغان قەبىلە كىشىلىرىگە قاراپ: « ماڭا
قاراڭلار! بۇلارنى سىلەر ئۆزەڭلار مۇشۇنداق يامان ئۆگىتىپ قويدۇڭلار. ئۇلارنى
ئېلىپ يۇرتۇڭلارغا ئورۇنلاشتۇردۇڭلار، مال - مۈلكۈڭلارنى بۆلۈشتۈڭلار. ئەگەر

قولۇڭلارنى سەل چىڭ تۇتۇپ، بۇنچىۋالا سېخىلىق قىلمىغان بولساڭلار، ئەلۋەتتە، ئۇلار بارىدىغان باشقا يەر تاپقان بولاتتى» دېدى.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئوبەينىڭ كالا قايىمۇقتۇرۇپ، قۇتراتقۇلۇققا سەۋەب بولىدىغان بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ياش يىگىت (زەببىد ئىبنى ئەركام) دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە دېيىلگەن گەپ - سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ھەزرىتى ئۆمەر مۇبارىكىدى. ئۇ بۇ گەپلەرگە شۇنداق غەزەپلەندىكى: «ئى اللە نىڭ ئەلچىسى! ئابىد ئىبنى بۇشەرگە بۇيرۇق قىلغىن! دەرھال بېرىپ ئۇ مۇناپىقنى بىر تەرەپ قىلىۋەتسۇن!» دېدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بۇ نېمە دېگەننىڭ؟ ئى ئۆمەر! ئەتە خەلىق قويۇپ: ”مۇھەممەد ئۆز يېقىنلىرىنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ“ دېمەمدۇ؟ ياق! ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ. تۇر، قوشۇننىڭ دەرھال قايتىشقا تەييارلىق قىلىشىنى جاكارلىغىن!» دېدى. خەزەرەلىكلەر ئابدۇللاھ ئىبنى ئوبەينى ئۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئەيىبلەپ، يول بويى تەنقىدەپ ماڭدى.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

«ئى ئۆمەر! شۇلارنى كۆردۈڭمۇ؟ قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئۈندىگەندە ئۆلتۈرگۈزگەن بولسام، بەزىلەر قۇتراپ كېتەتتى. ئەگەر ھازىر ئۆلتۈرۈشكە ئۈندىسەڭ، ئۇلارنى ھېچ ئىككىلەنمەي تۇرۇپ ئۆلتۈرگۈزۈپتەتتىم» دەپ بۇ ئىشقا نەقەدەر توغرا قارار بەرگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ قويدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر: «اللە قا قەسەم قىلىمەنكى، رەسۇلۇللاھنىڭ پىكىر ۋە قارارلىرىنىڭ مېنىڭكىگە قارىغاندا نەقەدەر توغرا ۋە خەيرلىك بولىدىغانلىقىنى ھەقىقەتەن كۆرۈپ يەتتىم» دەپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا چىن كۆڭلىدىن قايىل بولدى.

بىر كۈنى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئۆمەرنى 30 كىشىلىك قوشۇن بىلەن مەككىنىڭ جەنۇبىدىكى تۇرپا دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. بۇ يەر بىر ۋادىغا يېقىن جايلاشقان كىچىك بىر يەر بولۇپ، ناممۇ بۇ ۋادىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلاتتى. بۇ يەردە ياشايدىغان ھەۋازىن قەبىلىسى مۇسۇلمانلارغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن توپلىنىپ، بەزىبىر تەييارلىقلارغا كىرىشكەندى. ھەزرىتى ئۆمەر قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرنى ئېلىپ دەرھال يولغا چىقتى. ئۇلار كېچىسى يول مېڭىپ، كۈندۈزلىرى يوشۇرۇناتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا بىر يولباشچىمۇ بار ئىدى. ئۇلار تۇرپاغا بارغاندا، دۈشمەنلەر مال - چارۋىلىرىنى ئېلىپ، بۇ يەردىن يىراقلىشىپ بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار مەدىنىگە قاراپ قايتتى. يول ئۈستىدە يولباشچى ھەزرىتى ئۆمەرگە: «ئەگەر خالىساڭ، سېنى خۇسئۇم قەبىلىسى تەرەپكە باشلاپ باراي» دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە ماڭا ھېچبىر تەلىمات بەرمىدى. ئۇ مېنى پەقەت ھەۋزان قەبىلىسىگىلا ئەۋەتتى» دەپ ئۇنىڭ تەشەببۇسىنى رەت قىلدى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋەزىيەتنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، بىر توپ ساھابىلىرى بىلەن كەئىبنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمما قۇرەيشلەر ھۇدەيبىيە دېگەن يەردە ئۇلارنى توسۇپ، مەككىگە كىرىشىگە يول قويمىدى. ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئۇرۇش قىلغىلى كەلدى دەپ ئويلاشقاندى. قۇرەيشلەر ئەگەر مەككىنىڭ بوسوغىسىدا ئۇرۇش يۈز بېرىدىغان بولسا، بۇ خەۋەرنى پۈتۈن ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ تۇيۇپ قېلىشىدىن ۋە شۇ سەۋەبلىك قۇرەيشلەرنىڭ ئۇ قەبىلىلەر ئۈستىدىكى ھەيۋىسىنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇشىدىن، شۇنداقلا، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچلىنىپ كەتكەنلىكى ھەققىدە تەسىرات پەيدا بولۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلغانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھۇدەيبىيەگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ پەقەت بەيتۇللاھنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈنلا كەلگەنلىكىنى قۇرەيشلەرگە بىلدۈرۈش ئۈچۈن بىر ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى تاللىدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر: «ئى رەسۇلۇللاھ! مەن ئۇلارنىڭ ماڭا بىر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئائىلەم بەنى ئەدىدىن مېنى مەككىدە قوغدىغۇدەك بىرەر كىشىمۇ يوق. قۇرەيشلەر مېنىڭ ئۆزلىرىگە قانداق قارشى چىققانلىقىمنى ۋە ئۇلارغا قانداق قوپال مۇئامىلە قىلغانلىقىمنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا مەن سىلەرگە بۇ ئىشقا مەندىنمۇ مۇۋاپىقراق بىرنى كۆرسىتىپ قوياي. ئۇ ئوسمان ئىبنى ئەفۋاندۇر» دەپ ئۆزىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمان ئىبنى ئەفۋاننى ئۇلارغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئارىدا بىر مۇنچە كۆرۈشۈش، سۆھبەتلەر ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن «ھۇدەيبىيە سۈلھىسى» تۈزۈلىدىغان بولۇپ كېلىشىشتى. سۈلھىنىڭ شەرتلىرى يېزىلسىلا، ھەممە ئىش پۈتتەتتى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشنى ئىچىگە پەقەتلا سىڭدۈرەلمىدى. بەلكىم، ئۇ بۇ سۈلھىنىڭ كېيىنچە مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولغان تەرەپلىرىنى چۈشىنىپ يېتەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە كۆز قارىشىنى بايان قىلغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

– ئى رەسۇلۇللاھ! ئەسلىدە ھەقىقەت بولغان تەرەپ بىز ئەمەسمۇ؟ - دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

– ئەلۋەتتە، شۇنداق! - دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

– ئۇنداقتا، بىزنىڭ شېھىتلىرىمىز جەننەتتە، ئۇلارنىڭ ئۆلۈكلىرى دوزاختا ئەمەسمۇ؟ - سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ:

– شەك - شۈبھىسىز شۇنداق! - دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ قېتىم:

— شۇنداق تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن دىنىمىزنى دۇنياغا تېگىشىمىز؟ ياكى ئاللاھ بۇ ئەھۋالغا ھۆكۈم چىقارماي تۇرۇپ قايتىپ كېتەمدۇق؟ - دەپ ئۆزىنىڭ قاتتىق ئاچچىقلانغانلىقىنى ئىپادىلىدى. ئۇنىڭ بۇ روھىي ھالىتىنى بايقىغان ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇنى پەسكويغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە:

— ئى ئىبنى خەتتاب! ئۇ ئاللاھنىڭ ئەلچىسىدۇر. ئاللاھ ئۇنى ئوتتۇرىلىقتا ئامال - چارىسىز تاشلاپ قويۇپ پەرىشان قىلمايدۇ، - دەپ نەسىھەت قىلدى. دەرۋەقە، كۆپ ئۆتمەي سۈرە فەتھ چۈشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۈرىنى ئۇنىڭغا ئوقۇپ بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر خۇشاللىقىدىن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! فەتھمۇ؟ - دەپ تەكرار سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ھەئە، - دەپ خۇشخەۋەر بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

«ئۇ كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىدا قىلغان سۆزلىرىم ئۈچۈن شۇ قەدەر قورقتۇم ۋە پۇشايماي قىلدىمكى، گۇناھىمغا كەففارەت بولۇشى ئۈچۈن توختىماي سەدىقە بېرەتتىم، ناماز ئوقۇيتتىم، روزا تۇتاتتىم ۋە قۇل ئازاد قىلاتتىم.»

يەنە ھۈدەيبىيە كۈنى، رەسۇلۇللاھ ھەزرىتى ئەلىگە سۈلھنامىنىڭ شەرتلىرىنى يازدۇرۇۋاتاتتى. قۇرەيشلەرنىڭ ۋەكىلى سۇھەيل ئىبنى ئامىر يېزىلغان شەرتلەرنى تەكشۈرۈۋاتتى. دەل شۇ پەيتتە، سۇھەيل ئىبنى ئامىرنىڭ ئوغلى ئەبۇ جەنەدەل دادىسى تەرىپىدىن باغلانغان زەنجىر - كىشەنلەر ئىچىدە سۈرۈلۈپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. (بۇ يىگىت مۇسۇلمان بولغانلىقى ئۈچۈن دادىسى تەرىپىدىن مۇشۇنداق جازالاندۇرۇلغانىدى).

ئەبۇ جەنەدەل پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرەپكە ئۆتۈپ، ئۇنىڭ پاناھىغا سىغىنماقچى بولغانىدى. ئەمما ئۇنى كۆرگەن دادىسى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى ۋە بىر تەرەپتىن ئوغلىنى قاتتىق ئۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قاراپ: «ئى مۇھەممەد! ھەممە ئىش كېلىشكىنىمىزدەك بولسۇن!» دەپ ۋارقىراپ، ئوغلىنى مۇسۇلمانلارغا بەرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. چۈنكى سۈلھنامىنىڭ بىر شەرتى مۇنداق ئىدى:

«ئەگەر قۇرەيشتىن بىر كىشى مۇسۇلمان بولۇپ، يېقىنلىرىنىڭ رازىلىقىسىز مەدىنە ھۆكۈمىتىگە سىغىنسا، ئۇ قۇرەيشلەرگە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ.»

سۈلھنامە تېخى يېزىلىپ بولمىغان بولسىمۇ، شەرتلەر ئاغزاكى شەكىلدە پىكىر بىرلىكى بىلەن قوبۇل قىلىنىپ بولۇنغانىدى. شۇڭا سۇھەيل ئىبنى ئامىر مۇسۇلمانلارغا: «ئەبۇ جەنەدەل مۇسۇلمان بولغان بولسىمۇ، ئائىلىسىنىڭ رازىلىقىسىز

مۇسۇلمانلاردىن پاناھلىق تىلىدى. شۇ سەۋەبتىن، سۈلھىنامە شەرتلىرىگە ئاساسەن مۇسۇلمانلار ئۇنى بىزگە قايتۇرۇپ بېرىشى كېرەك» دېمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ئەمما ئەبۇ جەندەل بەكمۇ ئېچىنىشلىق ھالەتتە بولۇپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە: «مېنى مۇسۇلمانلىقتىن ياندۇرسۇن دەپ بۇلارغا قايتۇرۇپ بېرىۋاتامسىلەر؟» دەپ ۋارقىراپ، مۇسۇلمانلاردىن ياردەم تىلەيتتى. مۇسۇلمانلار بۇ مەنزىرىگە قاراپ غۇلغۇلا قىلىشتى. تۇيۇقسىز بىرەر ئىش يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ناھايىتى ئۇلۇغ بىر دۆلەت رەھبىرىگە خاس تەمكىنلىكى بىلەن: «ئەي ئەبۇ جەندەل! چىشىڭنى چىشلەپ، ئاللاھ يولىدا پىداكارلىق كۆرسەت. ئاللاھ تائالا پات ئارىدا ساڭا ۋە ساڭا ئوخشاش ئېزىلگەن كىشىلەرگە بىر چىقىش يولى بېرىپ، سىلەرنى بۇ قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلۇشقا مۇيەسسەر قىلىدۇ - ئەلۋەتتە! بىزگە كەلسەك، بىز بۇلار بىلەن سۈلھىنامە تۈزدۇق. بىز بۇ شەرتلەرگە خىلاپلىق قىلىپ، ئۇلارغا قارشى چىقساق بولمايدۇ» دەپ ئۇنى قايىل قىلماقچى ۋە پەسكويغا چۈشۈرۈشمەكچى بولدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشقا پەقەت چىداپ تۇرالمىدى ۋە ئەبۇ جەندەلنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنى تىنچلاندۇرغاندەك قىياپەتتە تۇرۇپ، باشقىلارغا چاندۇرماي قىلىچىنى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتۇرۇپ، دادىسىغا قارشى چىقىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بېرىشكە تىرىشتى. ئۇ ناھايىتى سۈنئىي بىر ئىپادە بىلەن: «ئى ئەبۇ جەندەل! سەۋر قىلغىن! بۇ ئادەملەر مۇشۇرىك (مەينەت) ئىنسانلاردۇر. ئۇلارنىڭ قېنى ئىتنىڭ قېنىدىن پەرقلىنمەيدۇ» دەپ كۆرۈنۈشتە ئۇنى پەسكويغا چۈشۈرمەكچى بولغاندەك قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭغا باشقا بىر ئىش قىلدۇرماقچى بولۇۋاتاتتى. لېكىن، ئەبۇ جەندەل ئۈنچە بىئاراملىقتا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەسلى مەقسىدىنى چۈشەنمىدى ياكى دادىسىنى ئۆلتۈرۈشكە قولى بارمىغانىدى. نىھايەت، سۈلھى ئىمزالاندى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرمۇ ئۇ يەردىكىلەر بىلەن بىرلىكتە بۇنىڭغا شاھىد بولدى.^①

لېكىن، قۇرەيشلەر بۇ كېلىشىمگە خىلاپلىق قىلدى. چۈنكى، ئۇلار ئىتتىپاقداشلىرى بولغان بەنى بەكىر قەبىلىسى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىتتىپاقداشلىقى بولغان بەنى خۇزەئە ئارىسىدا چىققان توقۇنۇشتا ئۆز ئىتتىپاقداشلىقىغا ياردەملەشتى. شۇنىڭ بىلەن بەنى خۇزەئە قەبىلىسىنىڭ ۋەكىلى بۇدەيل ئىبنى ۋەرەقە مەدىنەگە بېرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن كۆرۈشۈپ قۇرەيشلەرنىڭ ئۆزلىرىگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئۇنىڭدىن قۇرەيشلەرگە قارشى ياردەم تەلەپ قىلدى. قۇرەيشلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۆزلىرى خىلاپلىق قىلغان سۈلھىنامىنى يېڭىلاش مەقسىتىدە ئەبۇ سۇفياننى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 190، -، 191 - بەتلەر.

ئەبۇ سۇفيان قۇرەيشلەرنىڭ سۈلھنامىگە رىئايە قىلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ، (مۇمكىن بولسا) سۈلھنامىنىڭ ۋاقتىنى ئۇزارتماقچى ئىدى. ئەنە شۇ مەقسەت بىلەن مەدىنىگە يېتىپ كېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى (ئەبۇسۇفياننىڭ قىزى) راملە (ئۇمۇم ھەبىبە) نىڭ ئۆيىگە يوقلاپ كىردى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا خاس سېلىنچىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرماقچى بولۇۋېدى، مۇئىنلەرنىڭ ئانىسى ئۇمۇم ھەبىبە دەرھال سېلىنچىنى قاتلاپ ئېلىۋەتتى. دادىسى ئەبۇ سۇفيان ئۇنىڭغا:

- قىزىم! مېنى سېلىنچىغا لايىق كۆرمىدىڭمۇ ياكى سېلىنچىنى ماڭا لايىق كۆرمىدىڭمۇ؟ - دېدى. ئۇمۇم ھەبىبە دادىسىغا:

- ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سېلىنچىسى. سەن بولساڭ، مۇشۇرىك ۋە ناپاك بىرىسەن. رەسۇلۇللاھنىڭ سېلىنچىسىدا ئولتۇرۇشىڭغا كۆڭلۈم ئۈنمىدى، - دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇ سۇفيان:

- ۋاھ قىزىم! مەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن بەكمۇ ئەسكى بولۇپ كېتىپسەن، - دېيىشتىن باشقا بىر نەرسە قىلالىمىدى. ئاندىن ئۆيىدىن چىقىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن باشقا بىر يەردە كۆرۈشۈپ، كېلىش مەقسىدىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. ئاندىن ئۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئارىدا ۋەسىلە بولۇشىنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ھەزرىتى ئەبۇبەكرى: «مەن ئۇنداق قىلالمايمەن» دەپ رەت قىلدى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا باردى. ھەزرىتى ئۆمەر: «سىلەر ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىر نەرسە ئىلتىماس قىلىمەن، شۇنداقمۇ؟» دەپ قوغلىۋەتتى. ئەبۇ سۇفيان ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا بېرىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ يەردە ھەزرىتى فاتىمە ۋە ھەزرىتى ھەسەنمۇ (ئۇ تېخى كىچىك ئىدى) بار ئىدى. ھەزرىتى ھەسەن ئەتراپتا تەمتىلەپ يۈرەتتى. ئەبۇ سۇفيان ھەزرىتى ئەلىگە مۇنداق دەپ تەكلىپ بەردى: «ئى ئەلى! سەن بۇ خەلق ئىچىدە ماڭا ئەڭ يېقىن بىرىسەن. بىر ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئالدىڭغا كەلدىم. قۇرۇق قول قايتىشىنى خالىمايمەن. رەسۇلۇللاھ بىلەن ئارىمىزغا بىر ۋەسىلە بولغان بولساڭ،» ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا: «ھەي ئەبۇ سۇفيان! سەن نېمە دەپ يۈرىسەن؟ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ پوزىتسىيىسى شۇنداق قەتئىيىكى، ئۇنىڭغا بۇ توغرىلىق ھەزگىز ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ» دەپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى جىددى قىياپەتتە رەت قىلدى. ئەبۇ سۇفيان بۇ قېتىم ھەزرىتى فاتىمەگە بۇرۇلۇپ: «ئۇ مۇھەممەدنىڭ قىزى! ئەڭ بولمىسا، شۇ بالاڭغا دېگىنكى، ئۇ مېنىڭ ھىمايە قىلىش تەلۋىمىنى قوبۇل قىلسۇن! بەلكىم ئۇنىڭ يۈز خاتىرىسى قىلىپ بولسىمۇ تەلۋىمىنى قوبۇل كۆرسە، ئوغلۇڭ بۇ سەۋەب بىلەن قازانغان شان - شۆھرىتى سايسىدە تاكى قىيامەت قايىم بولغىچە ئەرەبلەرنىڭ كاتتىسى بولۇپ ياد ئېتىلىدۇ» دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. ھەزرىتى فاتىمە: «ئوغلۇم

سېنى ئۆز ھىمايىسىگە ئالغانلىقىنى چىقىپ خەلققە ئېلان قىلغۇدەك ياشتا بولمىسا، بۇ ئىشنى قانداق قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، رەسۇلۇللاھ قوبۇل قىلىشنى خالىمىغان كىشىنى ھېچكىم ھىمايە قىلالمايدۇ» دەپ ئۇنىڭ تەلىۋىنى رەت قىلدى.

نېمە قىلارنى بىلەلمەي قالغان ئەبۇسۇفيان يەنە بىر قېتىم ھەزرىتى ئەلىدىن مەسلىھەت سوراپ: «ئى ئەبۇ ھەسەن! مېنىڭ ئەھۋالىمنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىسەنغۇ؟ ماڭا بىر يول كۆرسەتكىن!» دېدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ: «قەسەم قىلىمەنكى، نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەيۋاتىمەن. ساڭا پايدىلىق بىرەر چارىمۇ بىلمەيمەن. ئەمما سەن يەنىلا كەنئەنە قەبىلىسىنىڭ چوڭسىەن. ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ئەتراپىنى ئايلاپ ۋە دەردىڭنى خەلققە ئاڭلات! بەلكىم ئۇلار ئىلتىماس قىلىپ قالسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سەن بىلەن كۆرۈشۈپ قالار. ئاندىن يۇرتۇڭغا قايتىپ، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى قىل!» دەپ ئۇنى قوغلاشقا تىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن، ئەبۇسۇفيان ئائىمىدە مەككىگە قايتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن مۇسۇلمانلار دەرھال يىغىلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا ناھايىتى چوڭ قوشۇن تەشكىللەپ، مەككىنى فەتىھ قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەتلەندى. قوشۇن مەككىگە يېقىن بىر يەرگە قارارگاھ قۇردى. ھەزرىتى ئابباسمۇ مۇسۇلمان بولغان بولۇپ، ئۇمۇ قوشۇننىڭ ئىچىدە ئىدى. ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىگە ئۇرۇش قىلغان ھالدا كىرىشكە (يەنى قان تۆكۈلۈشىگە) قوشۇلمايتتى. ئۇ ئىچىدە مەككىگە كىرىپ قۇرۇش چوڭلىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىخەتەرلىك تەلەپ قىلىشقا قايىل قىلىشنى ئويلاپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا، ئەبۇسۇفياننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى. دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېچىرىغا مىندۈرۈپ، قارارگاھقا ئېلىپ ماڭدى.

ئەبۇسۇفيان يول بويى مۇجاھىدلار ياققان ھەربىر گۈلخاننىڭ يېنىدىن ئۆتكىچە، ئۇ گۈلخاننى كىمىنىڭ ياققانلىقىنى سوراپ ماڭدى. شۇ تەرىقىدە كېتىۋېتىپ ھەزرىتى ئۆمەر ياققان گۈلخاننىڭ يېنىغا كەلگەندە، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى كۆرۈپ شۇ يەردىلا ئۆلتۈرمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئابباس قېچىرىنى دېۋىتىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قارارگاھىغا قاراپ تېز - تېز يۈرۈپ كەتتى ۋە ئاخىرى يېتىپ باردى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يېتىشىپ كەلگەندى. ئۇ غەزەپ بىلەن: «ئى ئالھى ئەلچىسى! بۇ ئەبۇسۇفيان ھېچكىمدىن رۇخسەت ياكى ئىجازەت ئالماي تۇرۇپ بۇ يەرگىچە كەلدى. ئۆتۈنۈپ قالاي! ماڭا رۇخسەت قىلغىن، ھازىرلا ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالاي!» دېدى. ھەزرىتى ئابباس رەسۇلۇللاھقا: «ئى ئالھى ئەلچىسى! ئۇنى مەن ئۆز كېيىللىقىمغا ئالدىم» دەپ ئارىغا كىردى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى ئۆلتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇۋەرگەندى، ھەزرىتى ئابباس ئاچچىقلىنىپ: «ئى ئۆمەر! سەل ئۆپكەڭنى بېسىۋالغىن! ئەگەر ئۇ سەن مەنسۇپ بولغان بەنى ئادىي قەبىلىسىدىن بولغان بولسا، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرىمەن دېمەيتتىڭ. ئەمما بىلىسەن،

ئۇ بەنى ئابدۇمەننەفى قەبىلىسىگە مەنسۇپ» دېدى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ: «سەنمۇ ئۈنچە ئەزەبىلەپ كەتمە، ئى ئابباس! ئاللاھقا قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر دادام خەتتاب مۇسۇلمان بولغان بولسا، مەن سېنىڭ مۇسۇلمان بولغىنىڭغا سۆيۈنگەندەك سۆيۈنمىگەن بولاتتىم. چۈنكى، سېنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىڭغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ دادامنىڭ ئىمان ئېيتىشىدىن بەكرەك سۆيۈندى» دەپ ئەبۇسۇفياننى ئاياغ ئاستىغا ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن بەكمۇ ئۆكۈندى.^①

ئىسلام قوشۇنى مەككىگە قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. ئەنسارلارنىڭ تۇغى سەئىد ئىبنى ئۇبادەنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ: «مانا بۈگۈن جەڭ كۈنى، يىگىتلىك، مەرتلىك كۈنى. مەككىدە ھارام قىلىنغان ئىش بۈگۈن ھالالدۇر!» دەپ جار سېلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇنى ئاڭلاپ، دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ: «ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! سەئىد نېمىلەرنى دەپ جۆيلۈۋاتىدۇ؟ ئۇ قۇرەيشلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، بۇ مۇقەددەس زېمىندا قان تۆكۈپ قويۇشى مۇمكىن» دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەلگە: «تېز مېڭىپ ئۇنىڭغا يېتىش ۋە قولىدىن تۇغىنى ئال! شەھەرگە قوشۇندىن بۇرۇن سەن كىرگىن!» دەپ تەلىمات بەردى.^②

نەھايەت ئىسلام قوشۇنى مەككىگە كىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرەيشلەرنى بىر يەرگە يىغىپ، ئۇلارنى كەچۈرۈۋەتكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ: «ھەممىڭلارنى ئۆز ئىختىيارىڭلارغا قويۇپ بەردۇق» دېدى. ئاندىن ئاۋۋال ئەرلەردىن، ئۇندىن كېيىن ئاياللاردىن بەيئەت ئالدى ۋە ئاياللاردىن ئاللاھقا شېرىك كەلتۈمەسلىككە، ئوغرىلىق قىلماسلىققا، زىنا ئۆتكۈزمەسلىككە، بالىلىرىنى ئۆلتۈرمەسلىككە، ياتلاردىن ھامىلە بولۇپ ئۆز ئەرلىرىگە زورلاپ تاڭماسلىققا ۋە ئاللاھنىڭ ئەمىرلىرىگە خىلاپلىق قىلماسلىققا دائىر ۋەدە ئالدى. بۇ ئاياللارنىڭ ئارىسىدا ئەبۇسۇفياننىڭ ئايالى ھىنتى بىنتى ئۆتبەمۇ بار بولۇپ، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن تاكالىلاشماقچى بولدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈشكە باشلىدى. ھىنتىنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ مەككىنى فەتىھ قىلىشقا قاتتىق ئېچىنىۋاتقانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ بۇ روھىي ھالەتتىن ئاسانلىقچە قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى سەزگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا خاپا بولۇپ كەتمىدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئارتۇقچە تاكالىلاشپ ئولتۇرماي، ھەزرىتى ئۆمەرگە قاراپ: «سەن مېنىڭ نامىدا ئۇلاردىن بەيئەت ئالغىن!» دېدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەبۇسۇفيانغا مۇسۇلمان بولۇشىنى ئېيتتى. ئەبۇسۇفيان تىلىنى چاپناپ، كېپكەچلىگەن ھالدا: «ئۇنداقتا، ئۇزۇننى قانداق قىلىمەن؟» دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال: «بېرىپ ئۈستىگە تەرەت قىل!» دەپ جاۋاب بەردى.

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 227، 228 - بەتلەر.

② «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 229 - بەت؛ «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 4 - جىلد، 489، 491 - بەتلەر.

مەككىنىڭ فەتىھى بولۇپ كۆپ ئۆتمەي، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەۋازىن، بەنى ساقىق ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقداشلىرىغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ھۈنەينگە قاراپ ھەرىكەتلەندى. ئۇلارمۇ (ئۆز قىياسلىرىغا ئاساسەن) مۇسۇلمانلار تېخىچە كۈچلىنىپ كەتمىگەن ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى ۋەيران قىلىۋېتىش نىيىتىدە بىر يەرگە يىغىلىپ تەشكىللەنگەندى. دەرۋەقە، ھەۋازىن قەبىلىسى ئىسلام قوشۇنىنىڭ قارارگاھىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە مۆكۈنۈۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنى قىلتاققا دەسسەتتى ۋە ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە (ئۆزلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە ئالدىنغان) مۇسۇلمانلارنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ساننىڭ كۆپ بولۇشىنىڭ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ھېچقانداق پايدىسى بولمىدى. مۇسۇلمانلار سېپى بۇزۇلۇپ، تەرەپ - تەرەپكە قېچىش باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇرۇش مەيدانىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەتراپىغا توپلانغان بىر توپ ساھابە دۈشمەنلەرگە قارشى قاتتىق تىرىكەشتى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى، ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى، ھەزرىتى ئابباس ۋە ئوغلى فازىل، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغۇللىرى ئەبۇسۇفيان ئىبنى ئەل ھارس بىلەن رابىئە ئىبنى ئەل ھارس قاتارلىقلار بار ئىدى.

فەتھۇلبارى^① ناملىق ئەسەردە مۇنداق دېيىلگەن:

«ئابدۇلئەزىز ئىبنى ئابدۇللاھ سۇلايمان ئىبنى بلالدىن، ئۇ يەھيادىن، ئۇ ئابدۇللاھ ئىبنى ھۈنەيندىن نەقىل قىلغان بىر رىۋايەتتە ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس مۇنداق دەيدۇ: “ھەزرىتى ئۆمەردىن بىر ئايەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر مەسىلىنى سوراڭ ئۈچۈن نەق بىر يىل ساقلىدىم. ئۇنىڭ ھەيۋىتىدىن قورقۇپ، سوئال سوراشقا پېتىنالمىتتىم. ئۇ بىر كۈنى ھەجگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتى، مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىم. قايتىش يولىدا، ئۇ تەرەت قىلىش ئۈچۈن بىزدىن ئايرىلىپ شىۋاقلىقلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇ قايتىپ كەلگەچە ساقلاپ تۇردۇم ۋە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ: “ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئايەتتە تەسۋىرلەنگەن ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىنى قويمىغان ئىككى ئايال كىملىرى؟” دەپ سورىدىم. ئۇ: “ئۇلار ھەفسە بىلەن ئائىشە ئىككىسى” دېدى. ئاندىن مەن: “قەسەم قىلىمەنكى، مەن بۇ سوئالنى بىر يىلدىن بېرى سورىماقچى ئىدىم. لېكىن ھەيۋىتىڭدىن قورقۇپ سوراشقا پېتىنالمىدىم” دېدىم. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر: “ئۇنداق ئەمەستۇ؟ ئەگەر سورىماقچى بولغان بىرەر مەسىلە بولسا، تارتىنماي سوراۋەرگىن! مەن بىلسەملا، ساڭا جاۋاب بېرىمەن” دېدى.»

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

فەتھۇلبارى — سەھىھۇلجۇخارىنىڭ شەرھىدۇر.

«قەسەم قىلمەنكى، جاھىلىيەت دەۋرىدە ئاياللارنى پەقەتلا كۆزگە ئىلمايتتۇق. اللە تائالا ئۇلار ھەققىدە بىرمۇنچە ئايەت چۈشۈردى ۋە ئۇلارغا بىر قاتار ھەق - ھوقۇق بەردى. شۇنداق بولسىمۇ، مەن ئۆيدە پۇل - مالىنى ئۆز مەيلىمچە ئىشلەتسەم، ئايالىم ماڭا:

– ئى ئۆمەر! مۇنداق - مۇنداق قىلساڭ، تېخىمۇ ياخشى بولمامدۇ؟ - دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. مەن ئۇنىڭغا:

– سېنىڭ نېمە كارىڭ؟ بۇ ئىش مېنىڭ دېگىنىمدەك بولسا نېمە بوپتۇ؟ مېنىڭ ئىشىمغا سەن نېمە دەپ ئارىلىشىسەن؟ - دەپ قوپاللىق قىلدىم. ئايالىم بۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ:

– توۋۇ... ئى ئىبنى خەتتاب! ساڭا ئېتىراز قىلىشىمنى خالىمامسەن - يا؟ ھالبۇكى، قىزىم (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ھەفسە) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا شۇنداق ئېتىراز بىلدۈرىدىكى، شۇ سەۋەبلىك بەزى كۈنلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەچكىچە بىئارام بولۇپ يۈرىدىكەن، - دەپ جاۋاب بەردى. «

دەرۋەقە، شۇنداق ئىشلار يۈز بەرگەندى. (ئەينى ۋاقىتتا) ھەزرىتى ئۆمەر ئايالىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ دەرھال يەكتىكىنى بوينىغا ئارتقان پىتى سىرتقا ماڭدى ۋە قىزى ھەفسەنىڭ ئۆيىگە كىرىپ:

– قىزىم! رەسۇلۇللاھقا شۇنداق ئېتىرازلارنى بىلدۈرۈپسەنكى، بەزىدە ساڭا ئاچچىقلاپ، كۈن بويى بىئارام بولىدىكەن، - دېدى. ھەفزە دادىسىغا:

– شۇنداق، بىز ئۇنىڭ ئاياللىرى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئېتىرازىمىزنى بىلدۈرمىز، - دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

«ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ: ”ماڭا قارا قىزىم! سېنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، اللە ۋە رەسۇلنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ كېتىسەن. يەنە ئاگاھلاندۇرۇپ قويايىكى، سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ياخشى كۆرىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىگە بەكمۇ ئىشىنىدىغان شۇ ئائىشەنى ھەرگىز دورىمىغىن!“ دېدىم. ئاندىن ئۇ يەردىن چىقىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە بىر ئايالى ئۆمۇ سەلەمەنىڭ ھۇجرىسىغا كىردىم. ئۇنىڭ بىلەن تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىمىز بار ئىدى. ھەفزەگە دېگەن گەپلەرنى ئۇنىڭغىمۇ ئەينەن دېۋىدىم، ئۇ ماڭا: ”ئى ئىبنى خەتتاب! سېنىڭ بۇ قىلىقىڭغا بەكمۇ ھەيران قېلىۋاتىمەن. ھەممە ئىشقا بېشىڭنى سوقۇپ باقسەن. مانا ئەمدى رەسۇلۇللاھ بىلەن ئاياللىرىنىڭ ئارىسىغا كىرمەكچى بولۇۋاتىسەن» دەپ مېنىڭ دەككەمنى بەردى. ئەمما مەن كۆڭلۈمدە بۇ ئىشلارغا بەكمۇ نارازى ئىدىم. ئاندىن ئۇنىڭ ئۆيىدىنمۇ يېنىپ چىقتىم.

مېنىڭ ئەنسارلىق بىر دوستۇم بار ئىدى. مەن يوق چاغلاردا ئۇ ئاڭلىغان - بىلگەنلىرىنى ماڭا دەپ بېرەتتى. ئۇ يوق چاغلاردىكى ئىشلاردىن مەن ئۇنى خەۋەردار قىلىپ تۇراتتىم. بىر كۈنلىرى غەسسان پادىشاھنىڭ بىزگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى توغرىلىق بىر خەۋەر يېتىپ كەلدى. بىز ئۇنىڭ بىزنىڭ ئۈستىمىزگە باستۇرۇپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتۇق. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەنسارلىق دوستۇم كېلىپ، بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئەنسىز قاقىتى ۋە توختىماي: "ئىشىكىنى ئاچ! ئىشىكىنى ئاچ!" دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى. مەن ئىشىكىنى ئېچىپ:

- غەسسان ئۈستىمىزگە باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟ - دېدىم. ئۇ:

- ئۇندىنمۇ بەكرەك چاتاق ئىش يۈز بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاياللىرىدىن ئايرىم تۇرۇشقا قارار بېرىپتۇ، - دېدى. مەن:

- خوپ بوپتۇ! ھەفسە بىلەن ئائىشە قىلغان - ئەتكىنىگە توپىدىغان بولدى، - دېدىم. ئاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا باردىم. قارىسام ئالدىراش - تېنەش بالخانسىغا كىرىپ كېتىۋاتىدۇ. ئىشىك ئالدىدا تۇرغان زەڭگى يىگىتكە: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئۆمەر كەلدى دەپ خەۋەر قىلغىن!» دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىجازەت بەرگەندىن كېيىن كىردىم ۋە ئوتتۇرىلىقتا بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى يەتكۈزدۈم. مەن ئۇنىڭغا ئۈمۈم سەلەمەننىڭ گەپلىرىنى دەپ بېرىۋېدىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مېنىڭدا كۈلۈپ قويدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاستىدا بىر پارچە يالىڭاچ بورا (بورىنىڭ ئۈستىدە ھېچنېمە يوق)، باش تەرىپىدە خورما تالالىرى بىلەن تولدۇرۇلغان بىر تېرە ياستۇق، ئاياق تەرىپىدە دېۋىرقاي بىلەن ئاشلانغان بىر پارچە تېرە تۇراتتى. باش تەرىپىدىكى تامغا بىر نەچچە پارچە ئاشلانمىغان تېرە ئېسىلغانىدى. قارىسام، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بەدىنىدە بورا پېتىپ كەتكەن ئىز تۇرىدۇ. ئۇنىڭغا قاراپ كۆزلىرىم ياشاڭغىراشقا باشلىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا:

- نېمىگە يىغلايسەن، ئى ئۆمەر؟! - دېدى. مەن:

- ئى رەسۇلۇللاھ! ئىران ۋە بىزانس ئىمپېراتورلىقلىرى ياشىغان دەپدەبىلىك ۋە ھەشەمەتلىك ئۇ ھايات يادىمغا كېلىپ قالدى. سەن ئاللاھنىڭ ئەلچىسى تۇرۇپ مۇشۇنداق ئاددىي - ساددا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىسەن. يىغلىشىمنىڭ سەۋەبى بۇ، - دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

- سەن ۋاقىتلىق دۇنيا ھاياتى ئۇلارنىڭ، مەڭگۈلۈك ئاخىرەت ھاياتىنىڭ بىزنىڭ بولۇشىنى خالىمامسەن؟ - دەپ ماڭا تەسەللىي بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن تاغىسى زەييىد ئىبنى ئامىرنىڭ قىزى ئاتىكەگە ئۆيلەندى. ئاتىكە ئۆمەردىن ئەيىباد ئىسىملىك بىر ئوغۇل تۇغدى.

ئاندىن ئۇ، بەنى مەھزۇم ئائىلىسىدىن ھارس ئىبنى ھىشامنىڭ قىزى ئۈمۇمۇ ھاكىمغا ئۆيلەندى. بۇ ئايال ئۆمەردىن بۇرۇن ئەبۇجەھلىنىڭ ئوغلى ئىكرىمەگە ياتلىق بولغانىدى. ئۈمۇمۇ ھاكىم ھەزرىتى ئۆمەردىن فاتىمە ئىسىملىك بىر قىز تۇغدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر جەمىلە بىنتى سابىتقا ئۆيلەنگەن، ئۇ ئايال ئاسىم ئىسىملىك بىر ئوغۇل تۇغدى. ئاسىم (ئەمەۋىيلەرنىڭ ئادىللىقى بىلەن جاھانغا مەشھۇر بولغان خەلىپىسى) ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ ئانا تەرەپ بوۋىسى ئىدى. ئاسىم ھىجرەتنىڭ ئالتىنچى يىلى تۇغۇلۇپ، يەتمىشىنچى يىلى رەبەدە ۋاپات بولدى.

ھەزرىتى ئۆمەر كېيىنچە ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىزى ئۈمۇمۇ گۈلسۈمگە ئۆيلەندى. ئۈمۇمۇ گۈلسۈم ئۆمەردىن زەينەپ، ئابدۇرراھمان ئەل ئەۋساد، رۇقىيە ۋە ئابدۇرراھمان ئەل ئەسغەرنى تۇغدى.^①

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدە كۆزىگە ياش ئالغانلىقى ھېچ كۆرۈلمىگەنىدى. ئەمما ئۇ ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، بەكمۇ كۆڭلى يۇمشاق، ھېسسىياتچان ۋە كۆزلىرى ھەمىشە ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان بىرىگە ئايلىنىپ قالدى. گۇناھكارلارنى قورقۇتىدىغان ۋە تەھدىت قىلىدىغان بىرەر ئايەت ئوقۇسا ياكى ئاڭلىسا، كۆزلىرىگە لىق ياش كېلەتتى. بولۇپمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن يىراق، ناھايىتى ئاددى - ساددا تۇرمۇش ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرسىلا قاتتىق تەسەرلىنىپ يىغلاپ كېتەتتى. ئۇ شۇنداق دەرغەزەپ بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، اللە تائالانىڭ قۇدرىتى ئۇنىڭ سەمىگە سېلىنسا ياكى قۇرئاندىن بىر ئايەت ئوقۇپ بېرىلسە، ئۆزىنى تۇتالماي بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىچىملىك ئىچەتتى. ئەمما ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ھەمىشە بىر ۋەھىي كېلىپ ئىچىملىكنىڭ پۈتۈنلەي چەكلىنىشىنى تىلەيدىغان بولۇپ قالدى ۋە بۇ پىكرىنى دائىم باشقىلارغا سۆزلەپ بېرەتتى. بىر كۈنى اللە تائالا: ﴿ئى مۇئمىنلەر! سىلەر مەس بولساڭلار، نېمە دەۋاتقىنىڭلارنى بىلگىنىڭلارغىچە نامازغا يېقىنلاشماڭلار﴾^② دېگەن ئايەتنى چۈشۈردى، ئەمما ئۇ بۇ ئايەتكە بەك رازى بولمىدى. چۈنكى، ئىچىملىكنىڭ پۈتۈنلەي چەكلىنىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ھەردائىم اللە قا يالۋۇرۇپ، ئىچىملىك توغرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن بىر ئەمىرنىڭ چۈشۈشى ئۈچۈن دۇئا قىلاتتى. نىھايەت، اللە تائالا: ﴿ئى مۇئمىنلەر! ھاراق ئىچىش، قىمار ئويناش، بۇتلار (يەنى چوقۇنۇش

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 57، - 58 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 229، - 231 - بەتلەر.
سۈرە نىسا، 43 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

ئۈچۈن تىكلەنگەن تاشلار) غا چوقۇنۇش، پال ئوقلىرى بىلەن پال سېلىش شەيتاننىڭ ئىشى، پاسكىنا قىلىقلاردۇر، بەختكە ئېرىشىش ئۈچۈن شەيتاننىڭ ئىشىدىن يىراق بولۇڭلار. شەيتان ھاراق، قىمار ئارقىلىق ئاراڭلاردا دۈشمەنلىك، ئاداۋەت تۇغدۇرماقچى، سىلەرنىڭ نامازدىن ۋە ئاللاھنى ياد ئېتىشتىن توسماقچى بولىدۇ، سىلەر ئەمدى (ھاراقىتىن، قىماردىن) يانمامسىلەر؟^① دېگەن ئايەتنى چۈشۈردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئايەتنى كۆرۈپ كۆڭلى رازى، ئۆزى خاتىرجەم بولدى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئاياللارنىڭ پۈركىنىشى ھەققىدىكى پوزىتسىيىسىمۇ شۇنداق بولۇپ، ئۇ ئاياللارنىڭ بولۇپمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىنىڭ پۈركىنىشى ئۈچۈن ئىلاھىي ئەمر كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتەتتى. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېنىق بىلدۈردى. بۇ توغرىلىق ئايەت چۈشۈۋېدى، يەنە شۇنداق سۆيۈنۈپ كەتتى.

مۇناپىقلارنىڭ باشچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەي ئۆلگەندە، ئۇنىڭ ئوغلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن دادىسىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ بېرىشىنى ئۆتۈندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى. بۇنى كۆرگەن ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپلا قالماي، (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن) خېلى كۆپ مۇنازىرىلەشتى. بۇ مۇناپىقنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە ئايەت نازىل قىلىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرىنى قوللىدى^②. ئاللاھ تائالا مۇنداق دېگەندى: ﴿ئى مۇھەممەد! سەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆلگەن ھېچبىر ئادەمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرمىگەن، (دەپنە قىلىش، زىيارەت ياكى دۇئا ئۈچۈن) ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىدىمۇ تۇرمىغىن، چۈنكى ئۇلار ئاللاھنى ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنى ئىنكار قىلدى. ئۇلار پاسىق ھالىتى بىلەن ئۆلدى.﴾^③

ھەزرىتى ئۆمەر بۇندىن باشقا بىرمۇنچە مەسىلىلەر ھەققىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن مۇنازىرىلەشكەندى. مەسىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىقىدىن ۋە خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەل ئاسنىڭ ئىشغال قىلىۋالغان قوماندانلىق ئورنىدىن ئېلىپ تاشلىنىشى توغرىسىدا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى بىلەن كۆپ مۇنازىرىلەشتى ۋە خەلىپىلىككە سايلىنىپلا، خالىد ئىبنى ۋەلىدنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى ئەل جەرراھنى تەيىنلىدى.^④

سۈرە مائىدە، 90 - ۋە 91 - ئايەتلەر.
«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 5 - جىلد، 117، .، 119 - بەتلەر.
سۈرە تەۋبە، 84 - ئايەت.
«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 24، .، 30، .، 34 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئېلىپ بېرىلغان فەتىھلەر

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنىڭ مەدىنە مۇنەۋۋەردىكى قوماندانلىق مەركىزى مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇ دەۋرنىڭ ئەڭ كۈچلۈك ئىككى دۆلىتىگە قارشى ئۇرۇش قىلىشنى قارارلاشتۇرغانىدى. ئۇرۇش پىلانى ئاۋۋال پۈتۈن كۈچنى توپلاپ ئىككى دۆلەتتىن بىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىش ۋە يەنە بىر دۆلەتكە قارشى پەقەت مۇداپىئەلىنىپ تۇرۇش دەپ بەلگىلەندى. ئەلۋەتتە، بۇ ئىككى دۆلەتكە قارشى ھەرىكەت پىلانى ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىر دۆلەتتىن يەنە بىر دۆلەتكە تېز سۈرئەتتە يۆتكىلىش ئاساسىدا تۈزۈلگەنىدى. شۇنداق بولغاندا، بۇ ئىككى دۆلەت ئوخشاش بىر ھەربىي كۈچنىڭ بېسىمىغا ئۇچراپ پاتىپاراق بولاتتى ۋە پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈپ بىر - بىرى بىلەن ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىدىنمۇ مەھرۇم قالاتتى. چۈنكى، ئوخشاش بىر ۋاقىتتا ھەر ئىككى دۆلەتكە قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا بۇ ئىككى دۆلەت بىر - بىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا پۇرسەت تاپالمايتتى. چۈنكى، ھەر ئىككىلىسى ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ كېتەتتى.

مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تەھدىت پارسىلار ئىدى. مۇرتەدلەرنىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن پارسىلار قوللاپ، مۇسۇلمانلارنى تېخى كۈچلىنىپ كەتمىگەن ۋاقىتتىلا بېسىقتۇرۇپتۇشكە ئۇرۇنغانىدى. ئۇندىن باشقا، پەيغەمبەرلىك دەۋاسىنى كۆتۈرۈپ چىققان ھەر بىر كازىپقىمۇ ياردەم قىلاتتى. شۇڭا مۇسۇلمانلار ئىشنى پارسىلاردىن باشلىماقچى بولدى ۋە مەدىنە ھۆكۈمىتى ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارىسە ئەش شەيبانىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەكلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ تەستىقلىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇشتىن يانغان ھامان (ئىسلام دۆلىتىنىڭ) مەدىنىدىكى قوماندانلىق مەركىزى ئۇنىڭ مۇسەننا ئىبنى ھارىسە قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا ياردەمچى بولۇشى ئۈچۈن دەرھال ئىراققا يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قوماندانلاردىن ئەبىياد ئىبنى غەنەمگە ئىراقنىڭ شىمالىغا يۈرۈش قىلىش ئەمر قىلىندى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا پارسىلار ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئىراق تۇپراقلىرى ئىچىدە ئەركىن - ئازادە ھەرىكەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ قوشۇنى سەۋاد رايونى بىلەن جەزىرە (ھازىرقى ئىسمى جىزرە) ئەتراپى ۋە فىرات دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغاقلىرىغا ھاكىم بولغانىدى. بۇنى كۆرگەن پارسىلار ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئۇرۇش قىلىش قابىلىيىتى ۋە تەشكىللىنىش كۈچىنىڭ ئۆزلىرى ئويلىغاننىڭ دەل ئەكسىچە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن،

پارسىلارمۇ مۇسۇلمانلارغا قارشى ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن كەڭ كۆلەملىك تەييارلىق قىلىپ، ناھايىتى چوڭ قوشۇن تەشكىللىدى. بۇ ۋاقىتلاردا ئىسلام قوشۇنى تېخى بىزانىلارغا قارشى مۇداپىئە ئۇرۇشى ئىچىدە ئىدى.

خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەل ئاس ئۆز قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن بىزانىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقداش قەبىلىلىرى ھاكىم بولغان يەرلەرگە يېقىن چېگرالاردا بىخەتەرلىكنى ساقلاۋاتاتتى. بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى قوشۇن تەشكىللىپ سۈرىيەگە ئەۋەتكەندى ۋە بىزانىلارمۇ ئۇلارغا قارشى قوشۇن تەشكىللەشكە باشلىغانىدى. چۈنكى، ئۇلار ئومۇمىي ۋە ناھايىتى چوڭ بىر ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىپ قېلىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئويلاشقانىدى. بۇ ئېھتىماللىقنى كۆزدە تۇتقان ئاساستا، تۆت تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان ئىسلام قوشۇنىغا قارشى ناھايىتى چوڭ قوشۇن ئەۋەتتى. ئۇندىن باشقا، ئىمپېراتور ھېراكلىيۇس ئۇرۇش ۋەزىيىتىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن پادىشاھلىق سارىيى ۋە باش قوماندانلىق مەركىزىنى (ھازىرقى سۈرىيەنىڭ) ھىمس شەھىرىگە يۆتكەپ كەلدى. ئىسلام قوشۇنى بۇ خەتەرلىك ئەھۋالنى بايقاش ھامان مەدىنىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى.

ئىسلام قوشۇنى باش قوماندانلىق مەركىزى ئاساسىي كۈچىنى ئىراقتىن سۈرىيەگە يۆتكەمەكچى بولدى، چۈنكى، پارسىلار تۇنجى زەربىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن بەكمۇ ئاجىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆز ئىچىدە تەخت تالىشىش كۈرىشىگە كىرىشىپ كەتكەن پارسىلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئوڭشىۋېلىشى ئۈچۈن خېلى ئۇزۇن ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا، خەلىپە خالىد ئىبنى ۋەلىدكە سۈرىيەدە تۇرۇش قىلىۋاتقان قوشۇنغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن نەجىدتىكى قوشۇننى باشلاپ دەرھال يولغا چىقىش ئەمرىنى بەردى.

خەلىپىنىڭ ئەمرىنى تاپشۇرۇۋالغان خالىد ئىبنى ۋەلىد دەرھال سۈرىيەگە قاراپ يولغا چىقتى. يەرمۇك دېگەن يەردە بىزانىس قوشۇنى بىلەن ئىسلام قوشۇنى ئارىسىدا بىر مەيدان شىددەتلىك جەڭ ئېلىپ بېرىلدى. بۇ بىر ھايات - ماماتلىق جېڭى ئىدى. دەل شۇ چاغدا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋاپات بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ئەپسۇسلىنارلىقى، پارسىلار بۇ ۋاقىتقىچە ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، تەخت تالىشىش ئىختىلاپلىرىنىمۇ ئاياغلاشتۇرۇپ بولغانىدى. ئۇلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇسۇلمانلارغا ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقان مەدىنە ھۆكۈمىتى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇل ئاسنىڭ قوشۇنىنىڭ بىر قىسمىنى سۈرىيەدىن ئىراققا قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىراقتىكى مۇسۇلمان جەڭچىلەرگە ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىش مەقسىتىدە، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك ئېلانى چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن، ئىراقتىكى قوشۇنغا كەينى - كەينىدىن ياردەمچى قوشۇن كېلىشكە باشلىدى.

سۈرىيەدە بولسا، ئارقا - ئارقىدىن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش نەتىجىسىدە بىز ئانىلارنىڭ بۇ زېمىندىكى ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، بىز ئانىلىقلار قوغلاپ چىقىرىلدى.

بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەنىدى. ئىسلام قوشۇنلىرى بىلەن پارس قوشۇنلىرى ئارىسىدىكى ئۇرۇش دەسلەپ ئىراق زېمىنىدا باشلانغان بولسا، كېيىن ئاستا - ئاستا پارسلارنىڭ ئىچكى تۇپراقلىرىغىچە يېيىلىپ، ئەڭ ئاخىرى پارس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ چۆكۈشى بىلەن ئاياغلاشتى. پارس ئىمپېراتورلۇقى يېمىرىلگەندە، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى تېخى ئاخىرلاشمىغانىدى.

پارس ساسانىيلار دۆلىتى يېمىرىلگەندىن كېيىن، ئۇرۇش يۆنىلىشى غەربكە سىلجىپ، ئىسلام قوشۇنلىرى مىسىر، شىمالى ئافرىقا ۋە ئاق دېڭىز ئاراللىرىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەرلەردىكى ئۇرۇشلار تۆت خەلىپىنىڭ ئۈچىنچىسى بولغان ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە داۋاملاشتى.

يەرمۇك جېڭى

ھەزرىتى ئۆمەر ئىسلام قوشۇنى غەرب تەرەپتە قاتتىق ئۇرۇش قىلىۋاتقان بىر ۋاقىتتا خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. دەل شۇ چاغلاردا، ئىسلام قوشۇنى بىز ئانىلارنىڭ ناھايىتى چوڭ قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن يەرمۇك دېگەن يەرگە يىغىلغان بولۇپ، ھازىرقى سۈرىيەنىڭ ئىئوردانىيە چېگرىسىدىكى دەريا دېگەن يەرگە قارارگاھ قۇرغانىدى. بەزى تارىخچىلار يەرمۇك دەرياسى ئىسلام قوشۇنى بىلەن بىز ئانس قوشۇنىنى ئىككىگە ئايرىپ تۇرغان سىزىق دەپ كۆرسىتىش بىلەن خاتالاشماقتا. بۇ يەرنى بىر ئايلىنىپ چىققان كىشى بۇ يەردىكى چوڭقۇر جىلغىغا قاراپلا بۇ رايوننىڭ ئۇرۇش قىلىشقا بەكمۇ ئەپسىز ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايدۇ.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئىسلام قوشۇنى باش قوماندانلىق ئورنىغا قارارگاھنىڭ مەدىنە بىلەن ئاسان ئالاقىلىشەلەيدىغان ۋە مەدىنىدىن ئەۋەتىلگەن ياردەمچى قوشۇن ئاسان يېتىپ بارالايدىغان بىر يەرگە قۇرۇلۇشى ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەنىدى. بۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەگەر ئىسلام قوشۇنى ئۇرۇشتىن بۇرۇن بۇ جىلغىنى كېسىپ ئۆتۈپ، قارارگاھنى قارشى تەرەپكە قۇرغان (بۇنداق قىلىش بەكمۇ قىيىنغا توختايدۇ - ئەلۋەتتە!) تەقدىردە، ئارقىسىدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننىڭ ئۇلارغا يېتىپ كېلىشى مۇمكىن بولمايتتى ھەم ئۇلارنىڭ مەدىنە بىلەن بولغان ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىمۇ يوققا چىققان بولاتتى. ئەگەر نورمال شارائىتتا، ئەھۋال ئۇ تارىخچىلار ئۆز مەيلىچە ئاڭلاتقىنىدەك بولغان بولسا،

ئۇرۇشنىڭ بېشىدىن تارتىپ تېز - تېز ھەرىكەت قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ قوشۇن بۇ جىلغىدىن قانداق ئۆتەلەيتتى ياكى بۇ زېمىندا قانداق ئۇرۇش قىلالايتتى؟

بۇ زېمىننىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتقان قوشۇن قوماندانلىق مەركىزى قوشۇننىڭ ئارقا سەپلىرىنى دەرنىڭ غەربىي شىمالغا يەرلەشتۈرۈپ، دەرنى ئارقىدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇن بىلەن ئۇچرىشىش ئۆتكىلى ۋە مەدىنە بىلەن ئالاقىلىشىش نۇقتىسى قىلىپ بەلگىلىگەنىدى. چۈنكى، بۇ يەردىن جىلغىنى كېسىپ قارشى تەرەپكە ئۆتۈش تېخىمۇ ئاسان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خالىد ئىبنى ۋەلىد باسرادىن يەرمۇقكا كەلگىنىگە قارىغاندا، يا دەرنىدىن ياكى ئۇنىڭ شىمال تەرىپىدىن كەلگەن بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندا، يەرمۇك جېڭى يەرمۇك دەرياسىنىڭ بىر قىرغىقىدا ئېلىپ بېرىلغان دېيىلسە، ئەقىلغە تېخىمۇ مۇۋاپىق بولغان بولىدۇ. بۇ يەر ئەررۇقەد ياكى ئەل ئەلەق بولۇشى مۇمكىن.

بۇ ئۇرۇشتا ئەمر ئىبنى ئاس قوماندانلىقىدىكى قوشۇن ئوڭ (شىمال) قاناتقا، يەزىد ئىبنى ئەبۇسۇفيان قوماندانلىقىدىكى قوشۇن سول قاناتقا، ئەبۇئوبەيدە قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بولسا، سەپنىڭ ئوتتۇرىغا جايلاشقانىدى.

مۇسۇلمانلار سېپى ئۆز تۇغلىرىغا ئەگىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. سەپنىڭ ئەڭ ئوڭ تەرىپىدە مۇناز ئىبنى جەبەلنىڭ ئەسكەرلىرى، ئەڭ سول تەرىپىدە نەفاسە ئىبنى ئۇسامە ئەل قىنانە ئەسكەرلىرى يەرلەشكەنىدى.

ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس پىيادە قوشۇننىڭ قوماندانى بولۇپ، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئاتلىق قوشۇننىڭ قوماندانى، باش قوماندان ۋە باش مەسلىھەتچى ئىدى. بەھەييۈت ۋە كۆرەڭ بىزانس قوشۇنى ئۇرۇش مەيدانىنى خۇددى قارا بۇلۇتتەك قاپلىغان بولۇپ، كەلكۈندەك يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. لەشكەرلەر توختىماي چۇقان سالسا، پوپ ۋە راھىبلار ئۇلارغا روھىي مەدەت بېرىش ئۈچۈن يۇقىرى ئاۋازدا ئىنجىل ئوقۇيتتى. ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ ئىسلام قوشۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەبۇ ئوبەيدەگە يېقىنلىشىپ: «ساڭا بىر تەلىمات بەرمەكچىمەن» دېدى. ئەبۇ ئوبەيدە: «اللە نىڭ ئەمرى بىلەن تەلىماتىڭنى دەرھال ئورۇنداشقا تەييارمەن!» دېدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭغا: «مەنچە مۇنداق قىلايلى: ئاۋۋال بۇ قوشۇنغا قېچىپ قۇتۇلالمىغۇدەك دەرىجىدە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلايلى. مەن ئوڭ ۋە سول قاناتلارنىڭ يېمىرىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتمەن، شۇڭا ئاتلىق قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ ئۇلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرايلى. ئەگەر ئوڭ - سول قاناتلىرىمىز كەينىگە چېكىنگەندەك بولسا، ئاتلىق قوشۇن ئۇلارنى ئارقا تەرەپتىن قوغدايدۇ» دېدى. ئەبۇ ئوبەيدەمۇ: «توغرا دەيسەن، شۇنداق قىلايلى!» دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئاتلىق قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ، ئۆزى ئوڭ قاناتقا ئايرىلغانلارنىڭ بېشىغا ئۆتتى، سول تەرەپكە قەيس ئىبنى ھۇبەيرەنى

ئورۇنلاشتۇردى. ئاندىن ئەبۇ ئوبەيدەگە ئوتتۇرىدىكى قوشۇننىڭ ئەڭ ئاخىرىغا بېرىشنى بۇيرىدى. چۈنكى، ئەگەر قوشۇن تالاپەتكە ئۇچراپ كەينىگە چېكىنىپ قالسا، ئۆزلىرىنىڭ ئارقىسىدا ئەبۇ ئوبەيدەنىڭ قوشۇنى بارلىقىنى كۆرۈپ، چېكىنىشتىن توختاپ قايتا ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەبۇ ئوبەيدە قوشۇننىڭ ئارقىغا چېكىنىپ، ئۆز ئورنىغا ئەشەرەئى مۇبەششەرە^① دىن سەئىد ئىبنى زەيبىدىنى تەيىنلىدى. ئاندىن خالىد ئىبنىنىڭ بېشىنى قوشۇننىڭ ئەڭ ئاخىرىغا جايلاشقان ئاياللار تەرەپكە بۇراپ، ئۇلارغا: «ئەسكەرلەردىن كەينىگە چېكىنىپ قاچقانلارنى كۆرسەڭلار، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرۈڭلار!» دەپ بۇيرۇق بەردى. دەرۋەقە، ئاياللارمۇ قوراللىق ئىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەمىرلىرىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئۇرۇش سېپىدىكى ئورنىغا قايتتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنى بىر - بىرىگە ئۈدۈلمۈ ئۈدۈل كېلىپ، سەپ تارتىپ تىزىلدى. ئەبۇ ئوبەيدە ئىسلام قوشۇنىغا خىتاب قىلىپ مۇنداق دېدى:

«ئەي ئالھى نىڭ بەندىلىرى! ئالھى نىڭ دىنىغا ياردەم قىلىڭلاركى، ئالھى سىلەرگە تىرىكشىش كۈچى بەرسۇن ۋە سىلەرگە زەپەر ئاتا قىلسۇن. ئەي مۇسۇلمانلار! بۈگۈن تاقت قىلىڭلار، سەۋرچان بولۇڭلار. سەۋر سىلەرنى كۈپۈرلۈقنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدايدۇ، سىلەرنى ئالھى نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتۈرۈپ، رەزىللىكتىن قۇتۇلدۇرىدۇ. سەپلىرىڭلارنى ھەرگىز تەرك ئەتمەڭلار! ئۇلارغا قاراپ تۇنجى بولۇپ قەدەم ئالغان ۋە ئۇلارغا تۇنجى بولۇپ قورال تەڭلىگەنلەردىن بولماڭلار. نەيزەڭلارنى چىڭ تۇتۇپ، قالغانلىرىڭلار بىلەن قوغدىنىڭلار. ئىچىڭلاردا ئالھى نى زىكىر قىلىڭلار. مەن بۇيرۇق بەرمىگىچە ئاۋازىڭلارنى چىقارماڭلار!»

قوماندانلاردىن مۇئاز ئىبنى جەبەلمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەسكەرلەرگە مۇنداق دەپ خىتاب قىلدى:

«ئەي ئەھلى قۇرئان! ئەي ئىلاھىي كىتابنىڭ ئىگىلىرى! ئەي توغرا يولنىڭ ۋە ھەقىقەتنىڭ مۇھاپىزلىرى! ئالھى نىڭ رەھمىتىگە ئائىل بولۇش ۋە جەننەتكە كىرىش قۇرۇق تەمەننا بىلەن ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ئالھى نىڭ مەغپىرىتى ۋە كەڭ رەھمىتى بۈگۈنكىدەك جىھادقا چىن ئېتىقادى بىلەن قاتناشقان ۋە ئالھى نىڭ مۇجاھىدلارغا بەرگەن ۋەدىسىگە ھەقىقىي ئىمانى بىلەن ئىشەنگەن كىشىلەر ئۈچۈندۇر. ئالھى تائالانىڭ:

﴿ئالھى ئىچىڭلاردىكى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان كىشىلەرگە، ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنى زېمىندا ھۆكۈمران قىلغاندەك، ئۇلارنىمۇ چوقۇم ھۆكۈمران قىلىشنى، ئۇلار ئۈچۈن تاللىغان دىننى چوقۇم مۇستەھكەم قىلىپ بېرىشنى ۋە ئۇلارنىڭ قورقۇنچىسىنى ئامانلىققا ئايلاندۇرۇپ بېرىشنى ۋەدە قىلدى﴾^②

ئەشەرەئى مۇبەششەرە — پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جەننەتنىڭ خۇش بېشارىتىنى بەرگەن ئون كىشى بولۇپ، ئۇلار: تۆت چوڭ خەلىپە، سەئىد، تەلھە، زۇبەيىر، ئابدۇراھمان ۋە ئەبۇ ئوبەيدە قاتارلىقلار. سۈرە نۇر، 55 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

دېگەنلىكىنى ئاڭلىمىدىڭلارمۇ؟ ئەي مۇجاھىدلار! ئاللى سىلەرگە رەھمەت قىلسۇن. ئاللى نىڭ سىلەرنى دۈشمەندىن قاچقان ھالەتتە كۆرۈشىدىن ھەزەر ئەيلەڭلار! چۈنكى سىلەر ھەر قانداق شارائىتتا ئاللى نىڭ قۇدرەت ئىلكىدە بولۇپ، ئۇنىڭدىن قېچىش مۇمكىن ئەمەس. ئاللى نىڭ ياردىمى بولماي تۇرۇپ غەلبە قىلالمايسىلەر، ھۆرمەت - ئېتىبارغا ئېرىشەلمەيسىلەر.»

قوماندان ئەمر ئىبنى ئاسمۇ ئۆز قول ئاستىدىكى قوشۇنغا مۇنداق دېدى:

«ئەي مۇسۇلمانلار! تىز چۆكۈڭلار ۋە كۆزلىرىڭلارنى يۇمۇڭلار! نەيزەڭلارنى تۈزلەپ، مەھكەم تۇتۇڭلار. ئەگەر دۈشمەن ئۈستۈڭلارغا باستۇرۇپ كەلسە، ئاۋۋال ئۇلارغا پۇرسەت بەرگەندەك بولۇۋېلىڭلار. نەيزىلىرىنى سىلەرگە توغرىلىغان ۋاقىتتا، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە خۇددى شىر ئوۋغا ئېتىلغاندەك ئېتىلىپ، قىلچە ئارام بەرمەڭلار!

توغرا ئىشتىن مەمنۇن بولىدىغان، راستچىلارغا غەيرەت - شىجائەت ئاتا قىلىدىغان، خاتانى جازالاندۇرۇپ، توغرىنى مۇكاپاتلاندىرىدىغان ئاللى قا قەسەم قىلمەنكى، بۇ مەملىكەتنى يۇرت - يۇرت، ئوردا - ساراي، ھەتتا ھەممە بۇلۇڭ - پۇچقاقلرىغىچە فەتھ قىلىدىغانلىقىڭلارغا دائىر خۇشخەۋەرلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلارنىڭ سانىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە كۆپلۈكى ياكى ئوردىلىرىنىڭ بەھەيۋىتى سىلەرنى ھەرگىز قورقۇتمىسۇن! ئەگەر ئۇلارغا قارشى پىداكارلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇلارنىڭ چىل بۆرىنىڭ كۈچۈكلىرىدەك ھەر تەرەپكە پېتىراپ كەتكەنلىكىنى كۆرىسىلەر.»

ئەبۇ سۇفيان بولسا مۇنداق دېدى:

«ئەي مۇسۇلمانلار! بىلىسىلەركى، سىلەر ئەرەب سىلەر. ھازىر ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭلاردىن، مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىدىن ۋە مۇسۇلمانلار سىلەرگە ياردەم قىلالايدىغان يەردىن بەكمۇ يىراققا تۇرۇۋاتىسىلەر. سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا سانى بەكمۇ كۆپ ۋە سىلەرگە خىرىس قىلىپ تۇرغان دۈشمەن قوشۇنى تۇرماقتا. ئۇلارنى ۋەتەن، دوست - بۇرادەر ۋە بالا - چاقىلىرىدىن ئايرىلىپ بۇ يەرگە كېلىشكە سىلەر مەجبۇرلىنىدىڭلار. ئاللى قا قەسەم قىلمەنكى، سىلەرنىڭ سەممىيىتىڭلار ۋە جەسۇرلۇقۇڭلارلا سىلەرنى بۇ دۈشمەننىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئاللى نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتۈرەلەيدۇ. سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويايىكى، بۈگۈن چوقۇم قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلمىساڭلار بولمايدۇ.»

خەلىپە ۋە باشقا مۇسۇلمانلار بىلەن سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا قۇش ئۇچمايدىغان، كارۋان ماڭمايدىغان، كۆز يەتكۈسىز چۆل - جەزىرە بار. بۇ يەردە ھېچكىمنىڭ بەرداشلىق بېرىش ۋە قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلىشتىن باشقا ياردەم تەلەپ قىلغۇدەك كىشىسى ياكى پاناھلىق تىلىگۈدەك يېرى يوق. بىردىنبىر ئىشەنچىڭلار

— الله نىڭ ۋەدىسىدۇر. ئۇنداق بولغانىكەن، قىلىچىڭلار بىلەن ئۆزەڭلارنى قوغداڭلار ۋە بىر - بىرىڭلارغا ياردەم بېرىشكە تىرىشىڭلار، بىردىنبىر چىقىش يولى مانا بۇ.»

ئەبۇ سۇفيان سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، سەپنىڭ ئارقىسىغا جايلاشقان ئاياللارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇلارغىمۇ بەزى ئىشلارنى تەۋسىيە قىلدى، ئاندىن يەنە قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ:

«ئەي ئەھلى ئىسلام! ئالدىڭلاردىكى ۋەزىيەتنى كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە جەننەت ئالدىڭلاردا، شەيتان ۋە جەھەننەم ئوتى بولسا ئارقاڭلاردا تۇرۇپتۇ» دېگەندىن كېيىن، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ ئۇرۇش سېپىدىكى ئورنىغا قايتتى.

ئۇلاردىن باشقا، ئەبۇ ھۇرەيرەمۇ قوشۇنغا مۇنداق دەپ ۋەز ئېيتتى:

«بۈگۈن جەننەت ھۆرلىرىگە نائىل بولۇش ۋە الله تائالانىڭ جەننەت ۋە مۇكاپاتلىرىغا ئېرىشىش ئۈچۈن قاتتىق تىرىشىڭلار. سىلەر الله تائالا سىلەردىن ئەڭ رازى بولىدىغان يەردە تۇرۇۋاتىسىلەر. شۇنى ياخشى بىلىڭلاركى، بۈگۈن سەۋر - تاقەت قىلغان ۋە بەرداشلىق بەرگەنلەر ئۈچۈن ياخشى پەزىلەتلەر ۋە الله نىڭ ئېسىل مۇكاپاتلىرى باردۇر.»

ئىككى تەرەپ قوشۇنى بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى كەلدى. ئىسلام قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن ئەبۇئوبەيدە ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان يانلىرىغا دەرىزى ئىبنى ئەل ئەزۋار، ھارس ئىبنى ھىشام ۋە ئەبۇ جەندەل ئىبنى سۇھەيل ئىبنى ئامىر قاتارلىقلارنى ئېلىپ، قوشۇن باش قوماندانلىق مەركىزى نامدا بىزانس قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق ھەيئىتى بىلەن كۆرۈشۈشكە ماڭدى. بىزانس قوشۇنىنىڭ قارارگاھىغا كېلىپ: «قوماندانڭلار بىلەن كۆرۈشمەكچىمىز» دېدى. ئۇلارغا قوماندان تىزاراك نامدا ئىجازەت بېرىلدى. مۇسۇلمان قوماندانلار قارارگاھ ئىچىگە كىرىپ، چېدىرنىڭ يىپەك بىلەن تولغانلىقىنى كۆردى ۋە: «بىز (دىنىمىزنىڭ شەرتلىرىگە ئاساسەن) يىپەكتىن قىلىنغان چېدىرغا كىرەلمەيمىز» دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈپ، چېدىرغا كىرگىلى ئۈنمىدى. بىزانس قوماندان ئۇلار ئۈچۈن ئايرىم يىپەك سېلىنچا تەييارلاتقاندى، ئۇلار سېلىنچا ئۈستىگە ئولتۇرۇشنىمۇ قوبۇل كۆرمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىزانس (رىم) قوماندانى ساھابىلەر خالىغان يەردە ۋە ئۇلار خالىغان شەكىلدە ئولتۇرۇشقا ماقۇل بولدى. ساھابىلار (الله ئۇلارغا رەھمەت قىلسۇن!) ھەردائىم ئەنە شۇنداق بولۇپ، ناھايىتى ئاددى مەسىلىلەردىمۇ الله يولغا قويغان شەرىئەت ھۆكۈمىنىڭ ھېچبىرىگە سەل قارىمايتتى. بۇ ئىشتىمۇ چېدىر ۋە سېلىنچىلار گەرچە كىيىم - كېچەك تۈرىگە كىرمىسىمۇ (ئىسلامدا ئەرلەرنىڭ يىپەك كىيىم كىيىشىلا چەكلەنگەن)، ئۇلار يەنىلا ئۇنىڭغا قاتتىق قارشىلىق بىلدۈردى. بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش پوزىتسىيىلىرى ئۇلارنى دۈشمەن كۆزىدە تېخىمۇ ھەيۋەتلىك قىلىپ كۆرسىتىشكە تۈرتكە بولغاچقا، دۈشمەنلەر ئۇلار بىلەن سۈلھى قىلىشقا

مەجبۇرلىناتتى. ئەنە شۇ سەۋەبتىن، ئۇلار تارىختا ئۆزلىرىگە لايىق يەردىن ئورۇن ئالدى. شۇنداقلا، ئۆزلىرىگە خاس ئۈستۈن تەبىئىتى بىلەن باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان، ئېسىل سالاھىيەتكە ئېرىشتى ۋە ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان مۇكاپاتقا نائىل بولدى.

ساھابىلەر بۇ كۆرۈشۈشتە بىزىمىزغا مۇسۇلمان بولۇش ياكى باج تۆلەش ۋەياكى ئۇرۇش قىلىشتىن بىرىنى تاللاش تەكلىپىنى سۈندى. بىزىمىز تەرسالىق قىلىپ ئۇرۇش قىلىشنى تاللىدى.

بۇ ئارىدا، بىزىمىز قوشۇننىڭ قوماندانلىرىدىن ماھان بەزى مەسلىھەت ھەققىدە كۆرۈشۈش ئۈچۈن خالىد ئىبنى ۋەلىدنى ئىككى قوشۇن ئارىسىدىكى بوش مەيدانغا چاقىردى. خالىد ئۇنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ئۇ: «سىلەرنى مەملىكىتىڭلاردىن تا بۇ يەرلەرگىچە كېلىشكە مەجبۇرلىغان سەۋەبىڭلارنىڭ يوقسۇلۇقى ۋە ئاچلىق ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇق. راست شۇنداق بولسا، مەن ھەر بىرىڭلارغا ئون دىناردىن پۇل بەرگەننىڭ سىرتىدا ھەممىڭلارغا بىرەر قۇردىن كىيىم - كېچەك تارقىتىپ بېرىم. سىلەر مەملىكىتىڭلارغا قايتىڭلار، كېلەر يىلى مەن يەنە شۇنداق قىلىمەن» دېگەن تەكلىپنى بەردى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد ماھانغا: «بىزنى مەملىكىتىمىزدىن بۇ يەرگە ئېلىپ كەلگىنى سەن دېگەن نەرسىلەر ئەمەس. ئەمما شۇنى بىلىپ قالكى، بىز قان ئىچىدىغان بىر مىللەتمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزىمىز قېنىنىڭ ئەڭ تاتلىق ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇق. شۇ سەۋەبتىن بۇ يەرگىچە كەلدۇق» دەپ جاۋاب بەردى. قوماندان ماھان بىلەن بىللە كەلگەنلەر: «اللھ قاقسەم قىلىمىزكى، بىز ئەرەبلەرنىڭ مۇشۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. باشقىلارغىمۇ شۇنداق چۈشەندۈرەتتۇق» دەپ ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمىنى ئىزھار قىلىشتى.^①

شۇنداق، مانا بۇ بىر ئېغىز سۆز بىلەن دۈشمەن بەكمۇ چۈشكۈنلىشىپ كەتتى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ماھانغا مەيدان ئوقۇغاندىن كېيىن، ئېتىنى دېۋىتىپ ئوتتۇرا سەپنىڭ ئوڭ ۋە سولغا جايلاشقان ئىككىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل ۋە كەئكە ئىبنى ئامرنىڭ ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم بېرىپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇرۇش باشلىشىنى بۇيرىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇرۇش رەسمىي باشلانغان بولدى. ئۇ كۈنى، ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، رەجەب ئېيىنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى ئىدى.

بىزىمىز ئاۋۋال ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئوڭ قانىتىغا ھۇجۇم باشلاپ، ئاستا - ئاستا ئوتتۇرىغا قاراپ سىلجىدى. بۇ ۋاقىتتا، چوڭ ساھابە ۋە مەشھۇر قوماندان مۇئاز ئىبنى جەبەل مۇنداق دەپ دۇئا قىلىۋاتاتتى:

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 20 - ئايەت.

«ئى پەرۋەردىگارم! دۈشمەنلىرىمىزنىڭ پۇتلىرىنى تىترىتىپ، يۈرەكلىرىگە ۋەھىمە سال! بىزگىمۇ جاسارەت ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ، سەن يولغا قويغان شەرىئەت ھۆكۈملىرىگە ھەردائىم ئىتائەت قىلىشىمىز ئۈچۈن بىزگە ياردەم قىل! بىزگە دۈشمەنلىرىمىز بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئۇرۇش قىلىدىغان شىجائەت بەر ۋە ئىلاھىي تەقدىرگە رازىمەنلىك بىلەن بويۇن ئېگىشكە مۇيەسسەر قىل، ئى رەببىم!»

ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى قەدەملىرىدە بىز ئانس سەپلىرىدىكى ئەرەب زۇبەيدىلەر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، چۇقان سالغان پىتى كەينىگە چېكىنىشكە باشلىدى. مۇسۇلمانلار بولسا، بىز ئانسارغا بولغان ھۇجۇمنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، ئۇلاردىن تالاپەتكە ئۇچراپ قېچىشقا باشلىغانلارنى كەينىگە قايتۇرۇشقا پۇرسەت بەرمەسلىك ئۈچۈن دۈشمەننى پەرىشان قىلىشقا باشلىدى. ئىسلام قوشۇنىدىن قاقماقچى بولغانلارنى ئاياللار توستى. شۇنىڭ بىلەن قوشۇن ئۆزىنى ئوڭشۋالدى.

ئۇرۇش شىددەتلىك داۋاملىشىۋاتاتتى. قوماندان ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل بار كۈچى بىلەن: «مەن ئەينى ۋاقىتتا رەسۇلۇللاھقا قارشى بىرمۇنچە ئۇرۇشقا قاتناشقان ئادەممەن. بۈگۈن سەنلەردىن قورقۇپ قالامتىم؟» دەپ ۋارقىرايتتى. ئاندىن ئۇ ئەسكەرلىرىگە قاراپ: «ئاراڭلاردا مەن بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ ئۇرۇشۇپ ئۆلۈشكە قەسەم ئىچكەنلەر بارمۇ؟» دەپ ۋارقىرىدى. بۇ چاقىرىققا دىرار ئىبنى ئەل ئەزۋار ۋە ئىكرىمەنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى ھارس ئىبنى ھىشام قاتارلىق 400 گە يېقىن ئەسكەر كۆكرەك كېرىپ چىقتى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ھەممىگە تونۇلغان كىشىلەر ئىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ چېدىرى ئالدىدا ئۇرۇشقان بۇ قەھرىمانلاردىن دىرار ئىبنى ئەل ئەزۋار قاتارلىق بىر گۇرۇھ ئەسكەر شېھىت بولدى، قالغانلارنىڭ ھەممىسى يارىلاندى. بۇ ئۇرۇش داۋامىدا بولۇپ ئۆتكەن مۇنداق بىر ۋەقە رىۋايەت قىلىندۇ:

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، يارىلانغان بۇ ئەسكەرلەر ئۈچۈن سۇ ئېلىپ كېلىندى. ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىگە سۇ ئۇزىتىلدى، ئەمما ئۇ يېنىدىكىسىنىڭ قاراشلىرىغا چىدماي: «ئاۋۋال ئۇنىڭغا بېرىڭلار!» دەپ سۇنى ئىچمىدى. ئىككىنچىسىگە ئۇزىتىلسا، ئۇمۇ ئۈچىنچىسىنى كۆرسىتىپ ئىچكىلى ئۈنمىدى. سۇ ئىچىلمەي داۋاملىق ئايلىنىپ ماڭدى. ئەمما ئەڭ ئاخىرقى يارىدارغا كەلگەندە، سۇ ئۆلگۈرمەي شېھىت بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، سۇنى كەينىگە قايتۇرۇپ باشتا ئىچمىگەن يارىدارلارغا ئىچكۈزمەكچى بولدى، ئەمما ئۇلارنىڭ ھەممىسى شېھىت بولۇپ بولغانىدى. ئىسلام دىنىنىڭ بۇ تۇنجى قەھرىمانلىرى جان بېرىش ئالدىدا كۆرسەتكەن بۇ ئاجايىپ خىسلىتى بىلەن تارىخنىڭ شەرەپ سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالدى. ^①

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 23 - بەت.

بىز ئانىلار ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى ئوڭ تەرىپكە قوغلاۋاتقان بىر ۋاقىتتا، خالىد ئىبنى ۋەلىد قول ئاستىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن بىز ئانىلارنىڭ سول قانتىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ ھۇجۇمدا مۇسۇلمانلار بىز ئانىلارنىڭ ئالتە مىڭ ئەسكىرىنى يوقاتتى. ئاندىن خالىد قوماندانلىقىدىكى ئاتلىق يۈز ئەسكەر بىلەن بىز ئانىلارنىڭ مىڭدەك ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنى تالاپەتكە ئۇچراتتى ۋە خېلى ۋاقىتقىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يۈرگەندىن كېيىن كەينىگە قايتتى. ئۇلار قايتىپ بارغاندا، (ئالدىنقى بۆلۈملەردە سۆزلەپ ئۆتۈلگەندەك) قارارگاھقا مەدىنىدىن ئەۋەتىلگەن مەكتۇب يېتىپ كەلگەندى.

مەكتۇبتا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىكىگە سايلانغانلىقى ۋە ئەبۇ ئوبەيدەنىڭ خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئورنىغا باش قوماندان بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى يېزىلغانىدى.

ئورۇش ۋەزىيىتى سەل پەسلەپ قالغان بىر ۋاقىتتا، رۇم (بىزانس) سەپلىرى ئارىسىدىن گېئورگى (George) ئىسىملىك بىر قوماندان ئوتتۇرىغا چىقىپ، خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. خالىد ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئىككى قوماندان بىر - بىرىگە شۇ قەدەر يېقىنلاشتىكى، ئاتلىرى بىر - بىرىگە يانمۇ يان كەلگەندى. گېئورگى خالىدقا مۇنداق دېدى:

– ئەي خالىد! سەندىن بىر ئىشنى سورىماقچىمەن، ماڭا راستىنى ئېيت، ھەرگىز يالغان گەپ قىلما! چۈنكى، ھۈر ئىنسان يالغان گەپ قىلمايدۇ. مېنى ئالدىمەن دېمە! چۈنكى، مەرت ئىنسان ئاللاھقا ئىشىنىپ ئوتتۇرىغا چىققان بىرىنى ئالداشقا ئۇرۇنمايدۇ. سەندىن شۇنى سورىماقچىمەن: ئەجىبا! ئاللاھ پەيغەمبەرلىكلەرگە ئاسماندىن (كىمگە قارشى ئىشلەتسەڭلار، شۇنى چوقۇم يېڭىدىغان) بىر قىلىچ چۈشۈرگەن بولسا، ھازىر بىزگە قارشى شۇ قىلىچنى ئىشلىتۋاتامسىلەر قانداق؟

خالىد ئۇنىڭغا:

– ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، - دەپ جاۋاب بەردى. گېئورگى:

– ئۇنداقتا، مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، سېنى ئاللاھنىڭ قىلىچى دېيىشىدىكەن، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ - دەپ سورىدى. خالىد ئۇنىڭغا:

– ئاللاھ تائالا بىزگە ئەلچىسىنى ئەۋەتكەن ۋاقىتتا، ئۇ بىزنى ھەقكە ۋە توغرا يولغا دەۋەت قىلدى. بىز بولساق، ئۇنىڭدىن نەپەرەتلىنىپ، قوبۇل قىلغىلى پەقەتلا ئۇنىمىدۇق. كېيىنچە، بەزىلىرىمىز ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئەگىشىشكە باشلىدۇق، بەزىلىرىمىز ئۇنى يالغانچىغا چىقىرىپ، قەتئىي يېقىنلاشمىدۇق. مەنمۇ ئۇنى يالغانچىغا چىقىرىپ، يېقىنلاشمىغانلاردىن بىرى ئىدىم. ئەمما، ئاللاھ تائالا كېيىن

كۆڭۈللىرىمىزنى ھىدايەت نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، توغرا يولغا مېڭىشقا مۇيەسسەر قىلدى. بېرىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدۇق. ئەنە شۇ ۋاقىتتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا: «سەن ئاللاھنىڭ مۇشربىكلەرگە قاراتقان قىلىچى سەن» دەپ مېنى ئىسلامغا ياردەملىشىشكە چاقىردى. شۇندىن بېرى «سەيفۇللاھ (ئاللاھنىڭ قىلىچى)» نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتىمەن. شۇ سەۋەب بىلەن، مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىدە مۇشربىكلەرگە ئەڭ شىددەت بىلەن قارشى تۇرىدىغانلاردىن بىرىمەن، - دەپ جاۋاب بەردى. خالىدىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان گېئورگى:

— ئەي خالىد! ئۇنداقتا، سىلەر ئىنسانلارنى نېمىگە ئىشىنىشكە دەۋەت قىلىسىلەر؟ - دەپ سورىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد:

— بىز ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ بىر ئىكەنلىكىگە، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۇنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى ئىكەنلىكىگە شاھادەت ئېيتىشقا، ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان ۋەھىيلەرنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلىش ۋە تەستىقلاشقا دەۋەت قىلىمىز، - دېدى.

— بۇ دەۋەتتىڭلارنى قوبۇل قىلمىغانلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىسىلەر؟ - دەپ سورىدى گېئورگى. خالىد:

— ئۇلاردىن جىزىيە (باچ) ئالىمىز ۋە ئۇلارنى دۈشمەنلەردىن قوغدايمىز، - دەپ جاۋاب بەردى. گېئورگى يەنە:

— ئەگەر جىزىيەنىمۇ قوبۇل قىلمىسىچۇ؟ - دەپ سورىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد:

— ئۇنداق قىلسا، ئۇرۇش ئېلان قىلىمىز، - دېدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن گېئورگى ئارىسىدا يەنە مۇنداق دىئالوگ بولۇپ ئۆتتى:

گېئورگى:

— بۈگۈن ئىمان ئېيتىپ، سىلەرگە قېتىلغان بىر ياتنىڭ ئاراڭلاردىكى ئەھۋالى ۋە ئورنى قانداق بولىدۇ؟

خالىد:

— ئاللاھنىڭ ئەمرلىرى ئالدىدا ھەممىمىزنىڭ ئورنىمىز ئوخشاش. يەنى يۇرت چوڭلىرى بىلەن ئاددىي بىر پۇقرانىڭ، باشتىكى بىلەن ئاخىرقىنىڭ ھېچقانداق پەرقى يوق، ھەممەيلەن تەڭ. - باراۋەر. ھېچكىمنىڭ ھېچكىمدىن ھېچقانداق ئۈستۈنلۈكى يوق.

گېئورگى:

– بۈگۈن مۇسۇلمان بولغان بىرىنىڭ بۇندىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلار بىلەن ئوخشاش ساۋابقا ئېرىشىش ئىمكانىيىتى بارمۇ؟

خالىد:

– ئەلۋەتتە بار. ھەتتا ئۇلاردىنمۇ كۆپ ساۋابقا ئېرىشەلەيدۇ.

گېئورگى:

– ئەمما سىلەر خېلى بۇرۇنلا مۇسۇلمان بولغان كىشىلەرسىلەر. بۈگۈن بىرى چىقىپ مۇسۇلمان بولسا، ئۇ قانداقسىگە سىلەرگە ئوخشاش ساۋابقا ئېرىشەلەيدۇ؟ ئۇنى سىلەر بىلەن قانداق سېلىشتۇرغىلى بولىسۇن؟

خالىد:

– توغرىسىنى ئېيتقاندا، بىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تېخى ھايات چېغىدا بۇ ئۇلۇغ دىننى ئۇنىڭدىن ئۆگەندۇق، ئۇنىڭ دەۋىتى بىلەن ھىدايەتكە ئېرىشتۇق. ئۇ تېخى ئارىمىزدىكى ۋاقىتتا ۋە ئۇنىڭغا ئاسماندىن خەۋەرلەر چۈشۈۋاتقان مەزگىلدە بېرىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدۇق. ئۇ ئىلاھىي كىتابنى شەخسەن ئۆزى ئۆگىتەتتى، مۇجىزە ۋە ئايەتلەرنى بىزگە كۆرسىتەتتى. شۇڭا، بىز كۆرگەننى كۆرگەن ۋە بىز ئاڭلىغاننى ئاڭلىغان كىم بولسا بولىسۇن، ئۇنىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلىشى شەرت ئىدى. سىلەرگە كەلسەك، سىلەر بىزگە ئوخشاش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىر نەرسە كۆرمىدىڭلار ياكى ئاڭلىمىدىڭلار. ئۇنداق بولغانىكەن، ئاراڭلاردىن بىرى ئىسلامنى ھەقىقىي مەنىدە ۋە سەمىمىي نىيەت بىلەن قوبۇل قىلسا، ئۇنىڭ ساۋابى بىزنىڭكىدىنمۇ ئۈستۈن بولىدۇ.

گېئورگى:

– ئەي خالىد! سەن ھەقىقەتەن راست گەپ قىلدىڭ ۋە مېنى ئالدىمىدىڭ.

خالىد:

– اللھ قا قەسەم قىلمەنكى، مەن ساڭا راست گەپ قىلدىم. سېنىڭ دىلىڭغا بۇ سوئاللارنى سالغانمۇ اللھ تائالادۇر.

مانا بۇ دىئالوگدىن كېيىن، گېئورگى قولدىكى قالىقنى يەرگە پىرقىرتىپ تاشلاپ خالىدقا: «ماڭا ئىسلامنى ئۆگەت!» دېدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنى ئېلىپ چېدىرىغا قايتتى. ئاۋۋال ئۇنىڭغا تاھارەت ئالدۇرۇپ، بىرلىكتە ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى. بۇ ۋاقىتتا، بىز ئانس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى تاكى (قوشۇننىڭ ئارقىسىغا جايلاشقان) ئىكرىمە ۋە تاغىسى ھارىسنىڭ قوماندانلىقىدىكى مۇداپىئە سەپلىرىگىچە چېكىندۈرگەندى.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن خالىد ۋە گېئورگى مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، رۇملارغا قاراپ ئېتىلدى ۋە ئالەمنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇلارنى تاللاپتەك ئۇچراتتى. ئەپسۇسلىنارلىقى، گېئورگى بۇ قېتىملىق ھۇجۇمدا دۈشمەندىن زەربە يەپ شېھىت بولدى. ^① ئالەمنىڭ بۇ شېھىتىگە رەھمەت قىلسۇن!

ئۇرۇش ئەڭ شىددەتلىك ئېلىپ بېرىلغان بۇ كۈندە، مۇسۇلمانلار پېشىن ۋە دىگەر نامازلىرىنى پەقەت ئىما - ئىشارەت ئارقىلىقلا ئوقۇيالىدى. نامازشام ۋە خۇپتەننىڭ ۋاقتىنىمۇ كېچىكتۈردى.

بىز ئانس قوشۇنى بولسا، كېچىنىڭ قاراڭغۇلىقىدىن پايدىلىنىپ ۋە قۇسە دېگەن يەرگە چېكىندى. قاچمىسۇن دەپ زەنجىرلەر بىلەن باغلاپ قويۇلغان رۇم ئەسكەرلىرى ئۆلتۈرۈلدى.

يەرمۇك چېڭىغا قاتناشقان چوڭ ساھابىلەردىن بىرى زۇبەير ئىبنى ئاۋام بولۇپ، بۇ چوڭ ساھابە ئۇ كۈنى يەرمۇك چېڭىغا قاتناشقان ساھابىلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى، شۇنداقلا ئەڭ قەھرىمانى ۋە جەڭگىۋارى ئىدى. ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئەڭ جەڭگىۋار جەڭچىلىرىدىن بىر قانچىسى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ: «سەن بىزگە باشچىلىق قىل، بىز ئانسلاغا قارشى بىر ھۇجۇم باشلايلى!» دېدى. زۇبەير ئۇلارغا: «سىلەر بەرداشلىق بېرەلمەيسىلەر» دېدى. ئەمما بۇ قەھرىمان جەڭچىلەر: «ياق، بىز بەرداشلىق بېرىمىز» دېيىشتى ۋە چاقماق تېزلىكىدە بىز ئانس سەپلىرىگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەمما ئۇلار بىز ئانسلارنىڭ بەكمۇ مۇستەھكەم سېپىگە دۇچ كەلدى ۋە زۇبەيردىن باشقا ھەممىسى كەينىگە چېكىندى. زۇبەير بولسا، دۈشمەن سەپلىرىنى خۇددى ئوقتەك ئىككىگە يېرىپ، دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئاندىن يەنە شۇ تەرىقىدە ئالدى تەرىپىگە ئۆتۈپ، سەبداشلىرىنىڭ يېنىغا قايتتى. بۇ ھەرىكەتنى يەنە بىر قېتىم قىلدى، ئەمما ئۆزىمۇ مۇرىسىنىڭ ئىككى يېرىگە دۈشمەندىن زەربە يېدى.

بۇ ئۇرۇشتا ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل، ئۇنىڭ تاغىسى ھارىس ئىبنى ھىشام، ئىكرىمەنىڭ ئوغلى ئامىر، سەلەمە ئىبنى ھىشام، ئامىر ئىبنى سەئىد، ئەبىبان ئىبنى سەئىد، ھىشام ئىبنى ئەل ئاس ۋە ئامىر ئىبنى تۇفەيىل قاتارلىقلار شېھىت بولدى. ئەمىر ئىبنى ئاس ئۆزىنىڭ يېنىدىكى تۆت ئەسكەر بىلەن ئارقا سەپكە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى، ئەمما ئاياللارنىڭ ئۇلارنى ئەيىبلىشى بىلەن تەكرار دۈشمەنگە قاراپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. شۇنىڭغا ئوخشاش، شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنە قوماندانلىقىدىكى قوشۇنمۇ ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى، لېكىن باش قومانداننىڭ ئاگاھلاندىرۇشى بىلەن قايتىدىن ھۇجۇم باشلىدى. يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان ئۇ كۈنى بەكمۇ قەھرىمانلارچە جەڭ قىلدى. چۈنكى، دادىسى ئەبۇسۇفيان ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ مۇنداق دېگەنىدى: «چېنىم ئوغلۇم! ھەرگىز ئالەمنىڭ ئەمىرىگە خىلاپلىق

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 378 - بەت؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 24، 26 - بەتلەر.

قىلىپ، نامەرتلىك قىلما، سەۋرچان بولغىن! بۈگۈن كۆكرەك كېرىپ ئۇرۇشمىغان بىرمۇ يىگىت يوق. سەن ۋە تەڭتۇشلۇرىڭ (يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمىر ۋە قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانلار) باشقىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ بەرداشلىق بېرىشى ۋە ئاللاھنىڭ ئەمرىگە تېخىمۇ بەك بويسۇنۇشۇڭلار كېرەك. جېنىم بالام! ئۇنداق بولغانىكەن، ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىگە خىلاپلىق قىلىشتىن قورقكى، سېنىڭ ئەمرىڭدىكى جەڭچىلەر (ئاللاھ دىن) سەندىنمۇ كۆپ ئەجىر تىلەيدىغان ۋە سەندىنمۇ بەكرەك بەرداشلىق بېرىدىغان بولۇپ كەتمىسۇن. بۇ جەھەتلەردە سەن ئۇلاردىنمۇ ئۈستۈن بولغىن!»

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان يەزىد دادىسىغا: «خاتىرجەم بولغىن، دادا! ئىنشائاللاھ سۆزۈڭگە لايىق بولۇشقا تىرىشمەن!» دېدى ۋە ئۇ كۈنى ھەقىقەتەن قەھرىمانلارچە جەڭ قىلدى. يەزىد ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرا سەپلىرىگە جايلاشقاندى.^①

سەئىد ئىبنى ئەل مۇسەيبىيە دادىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتقان بىر ئارىلىقتا ئەتراپنى جىمجىتلىق بېسىپ كەتتى. بىز بىردىنلا بىرىنىڭ يۇقىرى ئاۋازدا ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىدۇق. ئۇ ئاۋازدىن مۇنداق بىر چاقىرىق كېلەتتى: ئى ئاللاھنىڭ زەپىرى! ئەمدى بىزگە كەلگىن. ئەي مۇسۇلمانلار! غەيرەت قىلىڭلار، غەيرەت قىلىڭلار!... قارىساق، ۋارقىرىغان ئۇ كىشى ئوغلى يەزىدنىڭ تۇغى ئاستىدا ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەبۇ سۇفيان ئىكەن.»

داڭلىق قەھرىمان مالىك ئەشتەرمۇ يەرمۇك چېڭىدا بار ئىدى (ئۇ قادىسىيە ئۇرۇشىغا قاتناشمىغان). يەرمۇك كۈنى بىزنىڭ سەپلىرىدىن بىر جەڭچى چىقىپ:

— مەن بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشىدىغانلار بارمۇ؟ - دەپ مەيدانغا چۈشتى. بۇنى ئاڭلىغان ئەشتەر دەرھال ئوتتۇرىغا سەكرەپ چىقتى. ئىككىسى يەكمۇ يەك خېلى بىر ۋاقىتقىچە تۇتۇشقاندىن كېيىن، ئەشتەر: «ئال ساڭا!» دەپ بىر زەربە ئۇردى. زەربە جايىغا تەگمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ ئىسلام قەھرىمانىغا ھەيران قالغان بىزنىڭ جەڭچى:

— ئاللاھ مىللىتىمدىن ساڭا ئوخشاشلارنى كۆپەيتسۇن! - دەپ تىلىدى. ئاندىن:

— ئاھ! ئەگەر سەن مېنىڭ مىللىتىمدىن بولغان بولساڭ، شۇ بىزنىڭ قوشۇنىنى مۇتلەق غەلبىگە ئېرىشتۈرگەن بولاتتىم، - دەپ ئاھ ئۇردى.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بىزنىڭ ئىمپېراتورى ھېراكلېيۇس يەرمۇك چېڭى بولۇۋاتقان ۋاقىتتا ئانتاكيا^① دا ئىدى. بىزنىڭ قوشۇنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، ھەر تەرەپكە قېچىشى بىلەن ھېراكلېيۇس قوماندانلارنى يىغىپ:

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 27 - بەت.

– ئەي نانقېپىلار! قېنى ئېيتىشە، سىلەر بىلەن ئۇرۇش قىلغان شۇ خەقلەرمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئادەم ئەمەسمۇ؟- دەپ ۋارقىردى. قوماندانلار:

– شۇنداق،- دېيىشتى. ھېراكلېيۇس يەنە:

– سىلەرنىڭ سانىڭلار كۆپمۇ، ئۇلارنىڭمۇ؟- دەپ سورىدى.

– بىز ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئىدۇق،- دېيىشتى. ئىمپېراتور:

– ئۇنداقتا، نېمە ئۈچۈن بۇنچىۋالا ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ كېتىشتىڭ؟- دەپ سورىدى. شۇنىڭ بىلەن يېشى ئەڭ چوڭ بىر قوماندان يېڭىلىپ قېلىشلىرىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

– ئۇلۇغ پادىشاھىم! ئۇلار كېچىسى ناماز ئوقۇيدۇ، كۈندۈزلىرى روزا تۇتىدۇ. بەرگەن ۋەدىسىگە چوقۇم ئەمەل قىلىدۇ. توغرا يولغا باشلاپ، خاتا يولدىن چەكلەيدۇ. بىر - بىرىگە ئىنساپ بىلەن توغرا مۇئامىلە قىلىدۇ. بىزگە كەلسەك، بىز ئىچىملىك ئىچىمىز، زىنا قىلىمىز، يامان ئىشلاردىن قوللىنىمىزنى تارتمايمىز. سۆزىمىزدە ھەرگىز تۇرمايمىز، بىر - بىرىمىزگە غەزەپلىنىمىز، زۇلۇم قىلىمىز. ھەردائىم بىر - بىرىمىزگە يامان ئىشلارنى تەۋسىيە قىلىمىز، اللە مەننۇن بولىدىغان ئىشلاردىن چەكلەيمىز. بۇ دۇنيادا ھەر تۈرلۈك جىنايەت ئۆتكۈزۈپ، پىتنە - پاسات تېرىيمىز. مانا بۇ، بىزنىڭ يېڭىلىپ، ئۇلارنىڭ غەلبە قىلىشىنىڭ سەۋەبىدۇر.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئىمپېراتور چارىسىزلىقتىن ئۇنى تەستىقلاشقا مەجبۇر بولدى ۋە قاتتىق قايغۇغا چۆمدى. ئېيتىلىشىچە، بىزانس مۆتىۋەرلىرىدىن بىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بولغان ئەرەب قۇزۇزا قەبىلىسىدىن بىرىنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا جاسۇس قىلىپ ئەۋەتتى. مېڭىش ئالدىدا ئۇنىڭغا: «شۇ مىللەتنىڭ ئارىسىدا بىر كېچە - كۈندۈز تۇرۇپ كەل ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىڭنى ماڭا ئېيتىپ بەرگىن!» دەپ تەلىمات بەردى. بۇ ئادەم ئەرەب بولغانلىقى ئۈچۈن چاندۇرماستىن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا قېتىلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر كېچە - كۈندۈز تۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىگە تەلىمات بەرگەن بىزانسلىقنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدى. بىزانسلىق ئۇنىڭدىن: «قانداق خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلدىڭ؟» دەپ سورىدى. جاسۇس ئۇنىڭغا: «راستىنى ئېيتقاندا، ئۇلار كېچىلىرى راھىبلاردەك ئىبادەت قىلسا، كۈندۈزلىرى شىردەك يۈرەكلىك بولۇپ كېتىدىكەن. ئوغرىلىق قىلغۇچى پادىشاھنىڭ ئوغلى بولۇپ كەتسىمۇ، قولىنى كېسىدىكەن. زىنا قىلغۇچىلارنى شەرىئەت ھۆكۈمى بويىچە قاتتىق جازالايدىكەن» دېدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان بىزانس مۆتىۋەرى: «ئەگەر ئېيتقانلىرىنىڭ راست بولسا، بۇ ئادەملەرگە قارشى چىققاندىن ئۆلۈپلا كەتكەن تېخىمۇ ياخشى. اللە تىن تىلەيمەنكى،

مەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ھەرگىز بېرىپ قالماي. مەن ئۇلاردىن ياكى ئۇلار مەندىن غالىب كەلمىسۇن!» دەپ ئۆزىنىڭ مۇسۇلمانلاردىن نەقەدەر قورقۇپ كەتكەنلىكىنى ئىپادىلىدى.^①

بۇ ئۇرۇشتا، ئەبۇسۇفيان قاتارلىق بىر قانچە مۇجاھىد كۆزىدىن ئايرىلدى. ئەبۇسۇفياننىڭ بىر كۆزى ھۈنەين جېڭىدا كۆرمەس بولۇپ قالغانىدى. يەنە بىر كۆزى يەرمۇك جېڭىدا قۇيۇلۇپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ قالغان قىسمى ئەما ئۆتتى.

بۇ ئۇرۇشتا ئەما بولۇپ قالغان باشقا مۇجاھىدلار مۇنۇلار ئىدى: مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ئەل ئەشئاس ئىبنى قەيس، ئامىر ئىبنى مادى قەرىب، قەيس ئىبنى ئەل مەكشۇھ ۋە باشقا بىر قانچىسى...

رۇملار (بىزانىلار) ئۇرۇشنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قېچىشتى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە قوغلاپ يۈردى. بۇ ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، دەمەشق (ھازىرقى شام)، ھىمس شەھىرىنىڭ خەلقى مۇسۇلمانلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىش ئەھدىنامىسى تۈزدى. چۈنكى، بىزانىس ئەسكەرلىرى بۇ تۇپراقلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تاشلاپ كەتكەچكە، بۇلار قوغدىغۇچىسىز قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېراكلېيۇس ھىمستىن چىقىپ، ئۆزىنىڭ ئەسكەرىي بازىسى، قوشۇنلىرىنىڭ سەپەر ۋە قوماندانلىق مەركىزى قىلىۋالغان ئانتاكيغا بېرىپ جايلاشقانىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدتىن كېيىن قوشۇننىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى ئەل جەرراھ بىزانىس قوشۇنىنى قوغلاشقا قاتناشمىغان ئەسكەرلەرنى يىغىپ، مەرج ئەس سەفەر دېگەن يەرگە قاراپ ھەرىكەتلەندى. چۈنكى، بىزانىس قوشۇنىنىڭ فېھل دېگەن يەرگە قايتا يىغىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلگەنىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەسلەپ بىر ئاز ئىككىلىنىپ قالدى. چۈنكى، ئۇ شامغا بېرىپ ئۇ يەردە تۇرۇش ياكى فېھلگە قاراپ ھەرىكەتلىنىشكە قارار بېرەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ ئەھۋالنى بىلدۈرۈپ، پىكىر ئېلىش ۋە شۇ تەلىمات بويىچە ھەرىكەتلىنىش مەقسىتىدە خەلىپىگە خەۋەر يوللىدى. خەلىپە ئۇنىڭغا ئىشنى شامدىن باشلىشى كېرەكلىكىنى، بۇ يەر (شام) بىزانىس قوشۇنىنىڭ مەركىزى ۋە سۈرىيەنىڭ قەلئەسى بولغاچقا سىتراتېگىيەلىك ئورنىنىڭ بەكمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئىزاھلاپ مۇنداق تەلىمات بەردى:

«شامغا قاراپ ھەرىكەتلىنىڭلار! فېھلدە يىغىلىۋاتقان بىزانىس قوشۇنىغا ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى ئارامدا قويماڭلار. ئەگەر ئاللاھ فېھلنىڭ دەمەشىقتىن

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 382 - بەت.

بۇرۇن فەتھ قىلىنىشىنى مۇيەسسەر قىلسا، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ئەگەر شام فېھلدىن بۇرۇن فەتھ قىلىنىپ قالسا، شامغا بىر ھۆكۈمدار تەيىنلەپ قويۇپ، دەرھال فېھلگە قاراپ ئاتلىنىڭلار. اللھ بۇ يەرنىمۇ فەتھ قىلىشىنى نېسىپ قىلسا، ئەمىر ئىبنى ئاس ۋە شۇرەھبىل ئىبنى ھەسەنەنى پەلەستىن ۋە ئىئوردانىيەگە ھۆكۈمدار قىلىپ، خالىد بىلەن بىرلىكتە ھىمسقا قاراپ يولغا چىقىڭلار!»

دەرۋەقە، بۇ ئەمرنامە ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ قولغا تېگىپ كۆپ ئۆتمەيلا فېھل شامدىن بۇرۇن مۇسۇلمانلارنىڭ قولغا چۈشۈپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى.^①

فېھل ئۇرۇشى

فېھل ناھايىتى تېز سۈرئەتتە فەتھ قىلىندى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇ يەرگە شۇرەھبىل ئىبنى ھەسەنە قوماندانلىقىدا بىر قوشۇن ئەۋەتكەندى. بىزانس قوشۇنىنىڭ 80 مىڭ ئەتراپىدا لەشكىرى بار ئىدى. ئەسلىدە بىزانسىلار بۇ يەردىكى سۇلارنى قامال قىلىپ، ئىسلام قوشۇنىنىڭ شارائىتىنى قىيىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن بىر يۈرۈش تەدبىرلەرنى يولغا قويغانىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار (اللھ نىڭ ياردىمى بىلەن) بۇ قىيىن شارائىتقا قارىماي، ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ھۇجۇم قوزغاپ ئۈستۈنلۈكنى قولغا كەلتۈردى ۋە شامدىن بۇرۇن فېھل بىلەن بەيسانىنى فەتھ قىلىپ بولدى.^②

دەمەشىق (شام) نىڭ فەتھى

فېھل فەتھ قىلىنغاندىن كېيىن، ئەبۇ ئۇبەيدە شامنىڭ فەتھ قىلىنىشىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەبۇل ئەنۋەر ئەس سەلەمنى بىر بۆلەك قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تابدەريانى فەتھ قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇندىن باشقا، بۇ قوشۇننى ئۆزلىرى بىلەن بولغان ئىتتىپاق ئەھدىنى بۇزۇپ، جەنۇبتىكى بىزانس قوشۇنىنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم قىلىشىنى ئۈمىد قىلغان شام خەلقىگە ئەۋەتىلىپ قېلىنىشى مۇمكىن بولغان قوشۇننىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈنمۇ ئەۋەتكەندى. ھىمس خەلقىمۇ شۇنداق قىلغانىدى (يەنى ئەھدىنى بۇزغانىدى).

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 376، 383 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 12، 36 - بەتلەر.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 393، 396 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 44 - ۋە 45 - بەتلەر.

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلمانلار سۈرىيە تۇپراقلىرىدا ناھايىتى تېز ئىلگىرىلەۋاتاتتى. بۇنىڭ سەۋەبى، شەھەرلەردىن باشقا يەرلەردە نوپۇسنىڭ ئازلىقى، بۇ يەرلەردە قەبىلە ھاياتىنىڭ ھاكىم ئورۇندا ئىكەنلىكى ۋە قوشۇننىڭ تېز ئىلگىرىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، قەبىلىلەر كۆچمەن ھاياتتا ياشىغاچقا، قوشۇننىڭ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ قېلىش قورقۇنچى ئۇلارنىڭ ھەرقانداق ۋاقىتتا ئىتتىپاقلىشىشىنى قوبۇل قىلىشىغا سەۋەبچى بولاتتى. سۈرىيەنىڭ ئىچكى قىسىملىرىغا قارىغاندا، دېڭىز ساھىلىغا يېقىن يەرلەرنىڭ (قۇددۇس شەھىرىمۇ بۇلارنىڭ ئىچىدە) تۇپراقلىرى مۇنبەت بولغاچقا، نوپۇسىمۇ كۆپ ئىدى. ئۇنىڭدىن سىرت، قۇددۇس مۇقەددەس ماكان بولغانلىقى ئۈچۈن باشقا يەرلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ بەك مۇستەھكەم قوغدىلاتتى.

سۈرىيە دېڭىز ساھىلىنىڭ شىمالى قىسمى تاغلىق ۋە تىك قىيالىق بولۇپ، يۈرۈش قىلىشقا ناھايىتى بىئەپ يەر ئىدى. بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ خۇددى ئۆزلىرى ياشايدىغان زېمىنغا ئوخشاش قوپال ۋە تەرسا كېلەتتى. ئىسلام فەتىھلىرى ئېلىپ بېرىلغان ۋاقىتلاردا، بۇ زېمىندا جۇرجۇملار ۋە ماردلار ياشايتتى. بىز ئانىلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋىتى بولغان بۇ خەلق بۇ زېمىننىڭ ئەڭ كونا يەرلىك خەلقى بولۇپ، تەمبەل بويۇق ئاماللىقلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىدى.

باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئۆز قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى باشلاپ شامغا يۈرۈش قىلدى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنى قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۆزى سول قاناتنىڭ، ئەمر ئىبنى ئاس ئوڭ قاناتنىڭ قوماندانى ئىدى. ئەيىاد ئىبنى غەنەم ئاتلىق قوشۇنغا، شۇراھىب ئىبنى ھەسەنە بولسا، پىيادە قوشۇنغا باش ئىدى. بۇ ئارىدا، ئەبۇ ئۇبەيدە قول ئاستىدىكى قوماندانلاردىن زىل قەلانى بىر تۈمەن ئەسكەرگە باش قىلىپ، دەمەشق بىلەن ھىمس شەھەرلىرى ئارىسىغا ئەۋەتتى. بۇ بىر تۈمەن ئەسكەر بىز ئانىلارنىڭ شامغا شىمالدىن ئەۋەتىدىغان ياردەمچى قوشۇننىڭ ئالدىنى توسۇيتتى. ئۇندىن باشقا، ئەبۇدەردا باشچىلىقىدىكى بىر تۈمەن ئەسكەرنى دەمەشققە يېقىن يەردىكى بارزا دېگەن جايغا ئەۋەتىپ، ۋاقتى كەلگەندە شەھەرنى قورشاشقا ئالغان ئىسلام قوشۇنىغا ئارقا تەرەپتىن ياردەم قىلىشقا قويۇپ قويدى.

ئەبۇ ئۇبەيدە دەمەشقنىڭ فەتھىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىش ۋە مەلۇمات ئىگەللەش مەقسىتىدە قوشۇندىن ئۈچ نەپەر ئەسكەرنى تاللاپ شەھەرگە ئەۋەتتى. بۇلاردىن بىرى، شۇنداقلا بۇ ئۈچىنىڭ باشلىقى بولغان ئەبۇ ئۇمامە ئەل باھىلى بولۇپ، ئۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ۋەزىپىنى قانداق ئورۇندىغانلىقى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

«يولغا چىقىپ، خېلى ماڭغاندىن كېيىن يېنىمىدىكى بىرىگە ئەپلىك بىر يەرنى تېپىپ بۆكتۈرمىدە يېتىشىنى بۇيرىدىم. يەنە بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، يەنە بىرىنىمۇ بۆكتۈرمىگە قويۇپ ئۆزەم يالغۇز شەھەر دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدىم. كېچە بولغاچقا، دەرۋازىلارنىڭ ھەممىسى تاقاقلىق ئىدى. ئېتىمدىن چۈشۈپ، نەيزەمنى يەرگە سانجىدىم، ئاندىن ئاتنىڭ يۈگىنىنى چىقىرىپ، يەم خالتىسىنى بېشىغا ئېسىپ قويدۇم ۋە ئۆزەم بىر تەرەپتە يانپاشلاپ ياتتىم. تاڭ ئاتقاندا، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدۇم. دەل شۇ ۋاقىتتا، دەرۋازا غىچىرلاپ ئېچىلدى. ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، دەرۋازىدىن ئىچىگە كىردىم - دە، نەيزەم بىلەن نۆۋەتچىنى ئۆلتۈردۈم، ئاندىن ئېتىمغا مېنىپ ئۇ يەردىن ناھايىتى تېز سۈرئەتتە يىراقلاشتىم.

ئەمما دۈشمەن چارلىغۇچىلىرى پېشىمدىن قوغلاپ كەلدى. بىرىنچى بۆكتۈرمىگە كەلگەندە، بۆكتۈرمىدىكى ئەسكەر تۇرغان يېرىدىن ئېتىلىپ چىقىۋىدى، دۈشمەنلەر بۇ يەردە چوڭ بىر قوشۇننىڭ بۆكتۈرمىدە بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ دەرھال كەينىگە قايتتى. ئاندىن مەن ئۇ ئەسكەر بىلەن بىللە، ھولۇقماي - تېنىمەي يولمىزغا چۈشتۈق ۋە يەنە بىر ئەسكەرنىمۇ ئېلىپ قارارگاھقا قايتتۇق. ئەبۇ ئۇبەيدەگە بولغان ئىشلارنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ شامنىڭ فەتىھى ئۈچۈن يەنە بىر مەزگىل خەلىپىنىڭ تەلىماتلىرىنى كۈتتى. كۆپ ئۆتمەي، خەلىپىدىن شەھەرگە يۈرۈش قىلىش توغرىلىق ئەمر كەلدى. ئەبۇ ئۇبەيدە بەشىر ئىبى كەئەبنى بىر توپ ئاتلىق قوشۇنغا باش قىلىپ يەرمۇققا جايلاشتۇرۇپ، ئۆزى قوشۇننى باشلاپ شامنى قورشاۋغا ئالدى.»^①

مۇسۇلمانلار دۈشمەنلىرىگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە ئاز بولسىمۇ، ئېلىپ بارغان ھەر بىر ئۇرۇشتا (دىللىرىدىكى كۈچلۈك ئىمان سايسىدا) دۈشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. ئۇلۇغ ساھابە ئەبۇ ئۇمامەمۇ ئەنە شۇ كۈچلۈك ئىمانى بىلەن ئۆزى يالغۇز شام دەرۋازىسىغىچە يېتىپ باردى. دۈشمەننىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كېچىنى ھېچقانداق خەۋپسىزلىككەن، ھولۇقمىغان ھالدا يانپاشلاپ يېتىپ ئۆتكۈزدى. ئەتىگەن سەھەردە، ئورنىدىن تۇرۇپ تاھارىتىنى ئالدى ۋە نامىزىنى ئوقۇدى. ئاندىن دۈشمەن نۆۋەتچىسىنى بىر ئۇرۇش بىلەن يەرگە يىقىتىپ، قارارگاھقا بۇ ۋەزىپىنى مۇۋەپپىقىيەتلىك ئورۇنداشنىڭ خۇشئۇدلىقىدا قايتتى.

ئەنە شۇ مۇسۇلمانلارنىڭ تەۋرەنمەس ئىمانى، غەيرەت - شىجائىتى، جاسارەت ۋە پىداكارلىقى سايسىدا رۇملارنىڭ يۈرەكلىرى جىغىلداپ، خەلقى ۋەھىمە ئىچىدە لاغ - لاغ تىترەپ، ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىرى ساڭگىلاپ، روھى چۈشۈپ كەتكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز تۇپراقلىرىغىچە بېسىپ كىرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. ئۇلار يالغۇز بىر مۇسۇلمانمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن ھۇجۇم ۋە تالاپەت دەپ

«ئەل بىدائىە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 30 - ۋە 31 - بەتلەر.

بىلەتتى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى مۇنداق دەپ بىلەتتى: مۇسۇلمانلار دۈشمىنىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئېغىر زەربە بېرىدۇ، ئاندىن خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىخىرامان قايتىپ كېتىدۇ.

ئىسلام قوشۇنى شامغا يۈرۈش قىلىپ، ئالدى بىلەن (شەھەرگە يېقىن يەردىكى) ئەل غۇتا دەپ ئاتالغان باغۇ - بوستانلىق ۋە ئېكىنزالىققا كىردى. بۇنىڭدىن مەقسەت، ئالدى بىلەن شامنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك تەمىنلەيدىغان يېرىنى ئىگەللەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ئۇزۇن قارشىلىق بىلدۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىدى. قوشۇن شەھەرگە شەرق تەرەپتىن يېقىنلىشىپ، شەھەرنى ئالدىن بەلگىلەنگەن پىلان ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە قورشاۋغا ئالدى. ئوتتۇرا قىسىمغا قوماندانلىق قىلىۋاتقان خالىد ئىبنى ۋەلىد شەھەرنىڭ شەرقىي دەرىۋازىسىدىن قەيسەن دەرىۋازىسىغىچە بولغان سېپىل ئەتراپىنى قورشاۋغا ئېلىپ، ئۇ يەردىن شەھەرنىڭ جەنۇبىغىچە قوشۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى. يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان كىچىك دەرىۋازىدىن قەيسەن دەرىۋازىسىغىچە بولغان ئارىلىقنى ئۆلچەۋاتاتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە بولسا، غەرب تەرەپتىن جابىيە دەرىۋازىسىغا يېتىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن كىچىك دەرىۋازىغىچە بولغان ئارىلىقنى قورشاۋغا ئالدى.

قوشۇننىڭ سول قانىتى شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىدىن ئايلىنىپ قورشاۋغا ئالدى. ئەمىر ئىبنى ئاس قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى باشلاپ توماس دەرىۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنە بابۇل فەرادىس ۋە بابۇس سالام دەرىۋازىلىرىنى كونترول ئاستىغا ئالدى. شام مانا مۇشۇ شەكىلدە بىر قانچە ئايغىچە قورشاۋغا ئېلىندى. ھېراكلېيۇس شەھەرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوشۇننىڭ خەلققە يېتىپ بېرىشىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قىش مەۋسىمى يېتىپ كەلگەچكە، ھاۋا بارا - بارا سوۋۇشقا باشلىغانىدى. بۇنداق شارائىتتا، تەۋەككۈل قىلىپ ئۇرۇشقا كىرىش بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. دەل شۇ كۈنلەردە، شەھەر پاترىئارىخىنىڭ بىر ئوغلى تۇغۇلدى. بوۋاقنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا بەكمۇ سۆيۈنگەن پاترىئارىخ بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چوڭ زىياپەت تەييارلاپ، ئەسكەر ۋە خەلقنى ناھايىتى كۆپ كىشىنى تەكلىپ قىلدى.

مېھمانلار ئۇ كېچىسى ھەددىدىن زىيادە ئىچىپ، ئويۇن - تاماشا قىلغاچقا، مەست بولۇپ، قاتتىق چارچاپ كەتتى. شەھەرنى قورشاۋغا ئالغان قوشۇننىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەتىسى مۇسۇلمانلارنىڭ تاكتىكا ئۇرۇشلىرىغا پۈتەيدە تۇرۇپ قارشىلىق بىلدۈرىدىغان دۈشمەن سانىنىڭ ئاز ھەم زەئىپلىكىدىن شۈبھىلىنىپ، خەۋەرچىلەر ئارقىلىق شەھەر ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپتى.

خالىد ئۆزىمۇ كېچىلىرى ئاساسى جەھەتتىن ئۇخلىماي، خەۋەرچىلەرگە باش بولۇپ ۋەزىپە ئىجرا قىلاتتى ۋە ئۇلار ئېلىپ كەلگەن خەۋەرلەرگە قاراپ ئەھۋالنى مۇلاھىزە قىلاتتى. سېپىلغا يامىشىش شارائىتىنىڭ پىشىپ - يېتىلگەنلىكىنى چۈشەنگەن خالىد قوشۇننىڭ كەتكە ئىبنى ئامىر ۋە مەنزۇر ئىبنى ئادىغا ئوخشاش سەرخىل قوماندانلىرىنى يېنىغا چاقىرىپ، ئەسكەرلەرگە ھۇجۇم سىگنالى بەردى ۋە ئۇلارغا: «سېپىل ئۈستىدىن بىزنىڭ ئاۋازىمىزنى ئاڭلاپ، دەرھال ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، سېپىلغا يامىشىڭلار!» دەپ ئەمر بەردى.

ئاندىن ئۆزىنىڭ ياردەمچى قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە، ھاۋا قاچىلانغان تۇلۇملارنى بويۇنلىرىغا ئېسىپ، سېپىلنىڭ سىرتىكى سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكلەرنى ئۈزۈپ ئۆتۈشكە باشلىدى. دەمەشق (شام) شەھىرىنىڭ شىمالى تەرىپىدىن باشقا ھەممە تەرىپىگە سېپىل تېمىنىڭ چۆرىسىنى ئايلاندۇرۇپ خەندەك كولىنىپ، سۇ بىلەن تولدۇرۇلغانىدى. شەھەرنىڭ شىمالى تەرىپىدىن بەرادا دەرياسى ئېقىپ ئۆتكەچكە، بۇ دەريا تەبىئى شەكىلدە باشقا تەرەپلەردىكى خەندەكلەرنىڭ رولىنى ئوينىيىتى. چۈنكى، شەھەرنىڭ بۇ تەرىپىدىكى سېپىللار دەريا قىرغىقىغا پاراللېل قىلىپ سېلىنغان بولۇپ، باشقا تەرەپتىكى سېپىللارغا قارىغاندا ئەگرى - بۈگرى ئىدى.

نەھايەت، خالىد ياردەمچىلىرى بىلەن بىرلىكتە سېپىل تۈۋىگە يېقىنلىشىپ، شوتلارنى سېپىل پەشتاقلىرىغا يۆلەپ يۇقىرىغا ياماشتى. دۈشمەنلەرنى ئالاقزادە قىلىش ئۈچۈن، پوتەيگە چىقىپلا يۇقىرى ئاۋازدا تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى. ئاندىن دەرھال سېپىلنىڭ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈپ، دەرۋازا ئالدىدىكى نۆۋەتچىلەرنى ئۆلتۈردى ۋە دەرۋازىنى ئېچىۋەتتى. بۇ قاناتتىكى قوشۇن شەھەرگە خۇددى كەلكۈندەك ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى.

خالىد ئالدىغا چىققان دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى قىلىچى بىلەن چېپىپ يۈرۈپ، قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بىلەن شەھەر مەركىزىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. شەھەر چوڭلىرى قورقۇپ، قىلىچتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىر تەرەپتىن باشقا دەرۋازىلارغا قاراپ قېچىشقا باشلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىنىڭ تەسلىم بولغانلىقىنى ۋە شەھەرنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىنغانلىقىنى ئوچۇقچە ئېلان قىلىشائىتى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قورالنى تاشلاپ، تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشىنى تەلەپ قىلىشتى.

شۇ چاغدا، ئىسلام قوشۇنىنىڭ باشقا قوماندانلىرىمۇ ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ، شەھەرنىڭ باشقا دەرۋازىلىرىدىن قورال ئىشلەتمىگەن ھالدا كىرىپ كەلدى. ئەمما، خالىد خەلقىنىڭ باشقا دەرۋازىلاردىن ئۆزلىرى ئۈچۈن پاناھلىق تەلەپ قىلغانلىقىدىن خەۋەرسىز قولىدىن تېخى قورالنى تاشلىمىغانىدى. ئۇنىڭغا: «بىزدىن تىنچلىق تەلەپ قىلدى ۋە شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بىزگە تەسلىم

بولدى. بۇ قىلمىشنىڭ توغرا ئەمەس» دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلدى. ئەمما ئۇ: «مەن شەھەرگە قوشۇنۇم بىلەن مەجبۇرىي بېسىپ كىردىم» دەپ تۇرۇۋالدى ۋە قىلىچى بىلەن داۋاملىق ئادەم چېپىۋەردى. ئەڭ ئاخىرى، باش قوماندان ئەبۇ ئوبەيدە ئۇنىڭ بۇ ئىشنى توختىتىشنى قاتتىق ئاگاھلاندۇردى. قوماندانلار بىر - بىرى بىلەن (ھازىرقى ئەل مەناھىلىيە دەپ ئاتىلىدىغان قەلەيچىلەر بازىرىغا يېقىن يەردە) ئۇچراشتى. شۇنىڭ بىلەن، شەھەر پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىندى. ئۇ كۈنى، ھىجرەتنىڭ ئون تۆتىنچى يىلىنىڭ رەجەپ ئېيى بولۇپ، يەرمۇك چېڭىدىن دەل بىر يىل ئۆتكەندى. شەھەر مۇھاسىرىسى بىر نەچچە ئاي داۋاملاشتى.^①

دەمەشقىنىڭ فەتىھىدىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر باش قوماندان ئەبۇ ئوبەيدەگە خەۋەر يوللاپ، ئەينى ۋاقىتتا ئىراقتىن كەلتۈرۈلگەن قوشۇننى خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن قايتا ئىراققا ئەۋەتىشنى بۇيرىدى. بۇ قوشۇنلار ئىران تەرەپتە جىھاد قىلىۋاتقان ئىسلام قوشۇنىغا ياردەمچى بولاتتى. خەلىپە بۇ قوشۇننىڭ ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوماندانلىقىدا ھەرىكەتلىنىشى ھەققىدە تەلىمات بەردى.

ئۇندىن باشقا، ئەبۇ ئوبەيدە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفياننى دەمەشققە، شۇراھىبىل ئىبنى ھەسەنەنى ئىئوردانىيەگە، ئەمىر ئىبنى ئاسنى پەلەستىنگە، يەنى بۇ قوماندانلارنى بۇرۇن ئەۋەتىلگەن يەرلەرگە قايتا ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى.

دەمەشق ۋالىسى يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان (ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن ئەلچىلىككە تەيىنلەنگەن) دەھيا ئىبنى خەلىپەنى تەدەمۇر خەلىقكە، ئەبۇ زەھرا ئەل قۇشەيرىنى ھاۋرانغا ئەۋەتىپ، بۇ ئىككى شەھەر خەلىقنى تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە چاقىرىق قىلدى. ئىسلام قوشۇنى دەمەشقىنى فەتىھ قىلىشقا ماڭغاندا، ھاۋراننىڭ غەربىدىكى مەرجۇس سەفەر دېگەن يەردىن ئۆتىدىغان يولدىن ماڭغان بولسىمۇ، ھاۋرانغا يولۇقۇپ ئۆتمىگەچكە، ھاۋران خەلقى بىلەن تېخى تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈلمىگەندى.^②

بەقەئە ۋەقەسى

ئۇندىن سىرت، ئەبۇ ئوبەيدە خالىد ئىبنى ۋەلىد باشچىلىقىدىكى بىر بۆلەك قوشۇننى بەقەئەگە ئەۋەتكەندى. خالىد بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، (ھازىرقى زەھرۇل بەيدار دېگەن يەردە) سىنان ئىسىملىك قومانداننىڭ باشچىلىقىدىكى بىر بۆلەك بىزاس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. بۇ ۋەقە يۈز بەرگەن

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 392 - ۋە 393 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 37 - ، 40 - بەتلەر.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 44 - بەت.

مەيسۇن بۇلىقى دېگەن يەردە بىر مۇنچىلىغان مۇسۇلمان ئەسكەر شېھىت بولدى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئۇ يەر شېھىتلەر بۇلىقى دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، خالىد يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ بەقەئەنىڭ شىمالىدىكى بەئەلبەق دېگەن يەرگە يېتىپ باردى ۋە ئۇ يەرنىڭ خەلقى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈش ئارقىلىق، ئۇلارنىمۇ ئىسلام تۇپراقلىرىغا قاتتى. ^①

مارجۇرۇم ئۇرۇشى ۋە ھىمىسنىڭ فەتھى

ئەبۇ ئۇبەيدە شەخسەن ئۆزى بىر بۆلەك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، شىمالغا قاراپ سەپەرگە چىقتى ۋە زىت تەلەپ دېگەن يەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ يەر، ھازىرقى ئەل كادىفەگە يېقىن سەنىيەتۇل ئۇقابنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى ئىدى. دەل شۇ يەردە، ئەبۇ ئۇبەيدەگە بىزانس ئىمپېراتورى ھېراكلېيۇسنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە پاترىئارخ تېئودور قوماندانلىقىدا قوشۇن ئەۋەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلدى.

بىزانس قوشۇنى دەمەشقىنى قۇتۇلدۇرۇش خىيالىدا مارجۇرۇمغا (ھازىرقى لىۋاندا ساببۇرا رايونى دەپ ئاتىلىدىغان يەر) قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە قوشۇنىنى باشلاپ تېئودور قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا قارشى يۈرۈش قىلدى. خالىد بولسا، بىزانس قوشۇنىنى ئارقا تەرەپتىن قورشىدى ۋە ئۇرۇش باشلاندى. رۇم لەشكەرلىرىدىن (ئاندا - ساندا قېچىپ قۇتۇلغانلىرىدىن باشقا) ھېچكىم ساق قالمىدى. تېئودورنى خالىد ئۆلتۈردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇندىن باشقا شىنەس ئىسىملىك بىر پاترىئارخ بىلەن توقۇنۇشتى ۋە ئۇنى ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ھىمىسقا قاراپ قاچتى، ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى. خالىد تېئودورنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ كەينىدىن ھىمىسقا قاراپ يولغا چىقتى. ھىمىسقا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئىككىسى بىرلىشىپ شەھەرنى قورشاشقا ئالدى. قورشاش يەنە ئۇزۇنغىچە داۋام قىلدى. قىش مەۋسىمى كەلدى ۋە ھاۋا قاتتىق سوغۇق بولۇپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، مۇسۇلمانلار سەۋرچانلىق كۆرسىتىپ، قاتتىق بەرداشلىق بەردى. قىش سوغۇقى سەل بوشاپ قالغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار مۇھاسىرىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. شەھەر ئاھالىسى بەرداشلىق بېرەلمەي، يۇرت چوڭلىرىنى مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولۇشقا مەجبۇرلىدى. شۇنىڭ بىلەن، دەمەشق ئەھدىنامىسىگە ئوخشاش بىر ئەھدىنامە تۈزۈلدى. زېمىن باجغا باغلاندى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشى بولغانلارمۇ جىزىيە تۆلەيدىغان بولدى. ئەبۇ ئۇبەيدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ زەپەرلەرنىڭ خۇشخەۋىرىنى خەلىپىگە يەتكۈزۈش ۋە يىغىۋېلىنغان غەنمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى دۆلەت خەزىنىسىگە يوللاش مەقسىتىدە ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدىنى مەدەنىگە ئەۋەتتى.

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 44 - بەت.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەبۇ ئۇبەيدە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھېراكلېيۇس مەسىلىسى ھەققىدىكى پىكىر ۋە تەلىماتلىرىنىمۇ كۈتۈۋاتاتتى. خەلىپىدىن ئۇنىڭغا (بولۇپمۇ ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ) ھىمىستا تۇرۇشى ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى.^①

قىننەسرنىڭ فەتھى

باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ھىمىسنىڭ فەتھىدىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىدىنى بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندان قىلىپ قىننەسكە^② ئەۋەتتى. خالىد شەھەرنى قورشاپ، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشتى ۋە تالاپەتكە ئۇچرىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەبۇ ئۇبەيدەدىن كەچۈرۈم سوراشقا مەجبۇر بولدى. كېيىنچە، قەتئىي بوشاشماي ئۇرۇش قىلىپ شەھەرنى ئېلىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. بۇ، ھىجرەتنىڭ ئون بەشىنچى يىلى ئىدى. سۈرىيەنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بۇ ئىلگىرىلەش دېڭىز ساھىلىدىكى يەرلەردە (بۇندىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتۈلگەن سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن) كۆرۈلمەيۋاتاتتى. شۇ سەۋەب بىلەن، پەلەستىن ئەمىرى ئەمىر ئىبنى ئاس مۇسۇلمانلارنىڭ ساھىل قىسىملاردا ئىچكى قىسىملاردىكى ئىلگىرىلەشلەرگە پاراللېل شەكىلدە ئالغا ئىلگىرىلىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، جەنۇبقا قاراپ شىددەت بىلەن يۈرۈش قىلدى.^③

بۇ ئەھۋالدا، باش قوماندانلىق مەركىزىمۇ ئىچكى قىسىمدىن ساھىلغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، بۇرايونى بىر - بىرىدىن ئايرىپ، پارچە - پارچە ھالغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق بۇ يەرلەرنىڭ فەتھىنى ئاسانلاشتۇرۇشى ۋە جەنۇبتىن يولغا چىققان ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالدىغا چىقىدىغان توسالغۇلارنى يوقىتىپ، ۋەزىيەتنى ياخشى تەرەپكە بۇرۇشى لازىم ئىدى.

شۇنداق قىلغاندا، بىزانىلارنىڭ جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ روھى چۈشكۈنلىشىپ، بۇ يەردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىغانلىقىغا بولغان ئۈمىدلىرى پۈتۈنلەي يوققا چىققان بولاتتى. مانا بۇ، ئىچكى قىسىملاردىن ساھىل تەرەپلەرگە قاراپ يۈرۈش قىلىدىغان قوشۇننىڭ نىشان ۋە مەقسىدى ئىدى.

شۇڭا، خەلىپە ھەزرىتى ئۆمەر مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى سۈرىيەنىڭ شىمالىدىكى قەيسەرىيەگە قاراپ ھەرىكەتلىنىشكە بۇيرىدى. ئۇنىڭغا ئۇ يەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، شۇ يەردە قېلىپ ئەمىرلىك

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 449 - ۋە 450 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 89 - بەت.
قىننەسىرى - سۈرىيەنىڭ شىمالىدىكى بىر شەھەر بولۇپ، مەلھ سارلىقىغا قويۇلىدىغان قۇۋەيىق دەرياسىنىڭ قىرغىقىغا جايلاشقان. خارابىلىرى ھازىرمۇ بار.
«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 452 - ۋە 453 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 90 - ۋە 91 - بەتلەر.

قىلىشىنىمۇ تاپىلىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇئاۋىيەگە ئەۋەتكەن مەكتۇبىدا مۇنداق دەپ يېزىلغانىدى: «سېنى قەيسەرىيەگە ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدىم. بۇ شەھەرگە دەرھال يۈرۈش قىل ۋە ئۇ يەرنى فەتھ قىلىش ئۈچۈن ئاللاھ تەن ياردەم ۋە زەپەر تىلىگەن! يۈرۈش قىلغان ۋاقتىڭدا مۇنۇ دۇئانى پات - پات ئوقۇپ تۇرغىن: "لاھەۋلە ۋەلا قۇۋۋەتە ئىللا بىللاھىل ئەلىيىل ئەزىم (ئاللاھ تائالا بىزنىڭ رەببىمىز، ئىشەنچ مەنبەئىمىز، ئۈمىدىمىزدۇر. ئاللاھ نېمە دېگەن ئۇلۇغ ئىگە ۋە نېمە دېگەن چوڭ ياردەمچىدۇر!؟)»

مۇئاۋىيە خەلىپىنىڭ ئەمرىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قەيسەرىيەگە قاراپ يۈرۈش قىلدى ۋە شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. تەسلىم بولۇشنى قوبۇل قىلمىغان دۈشمەن قوشۇنى بىلەن بىر نەچچە قېتىم توقۇنۇشتى. ئەڭ ئاخىرى، دۈشمەن قوشۇنىدىن 80 مىڭ ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ ئاندىن مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتى ۋە قەيسەرىيەنى فەتھ قىلدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، بىزانس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا قارشى تۇرالايدىغان ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدىنىمۇ يوقىتىپ قويغان بولدى.

قەيسەرىيەنىڭ فەتھىدىن كېيىن، خەلىپە ئەمر ئىبنى ئاسقا ئىلىيا (قۇددۇس) شەھىرىنى فەتھ قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.^①

ئەجنادەينىڭ فەتھى

ئامىر ئىبنى ئەل ئاس ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تەلىماتى بويىچە ئەجنادەينىڭ قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەر فەلۇغەگە (ھازىرقى لىۋاندا سۇ ئارشاڭلىرى بىلەن تونۇلغان ساياھەت يېرى) يېقىن بىر يەر بولۇپ، پەلەستىننىڭ ئوتتۇرىدا ناھايىتى مۇھىم سىتراتېگىيەلىك ئورۇن ئىدى. بۇ يەردە بىزانسلارنىڭ ئارتابون ئىسىملىك بىر قومانداننىڭ باشچىلىقىدىكى خېلى چوڭ قوشۇنى ساقلانغان تۇراتتى. بىزانسلارنىڭ بۇندىن باشقا، رامەللا ۋە قۇددۇستىن ئىبارەت ئىككى ئايرىم رايونىدىمۇ ئەسكىرى كۈچى بار ئىدى.

ئامىر ئىبنى ئەل ئاس ئارقا تەرەپتىن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، قوشۇننى تەڭشەپ رامەللا ۋە قۇددۇسقا مەلۇم ساندا ئەسكەر ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ئىككى يەردىكى بىزانس قوشۇنىنى ئاۋارە قىلىپ تۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ ئارتابون قوشۇنىغا ياردەمگە كېلىشىنى توسۇپ تۇرۇشنى كۆزدە تۇتقانىدى. شۇنچە كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، ئەجنادەينىڭ فەتھى كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتتى. بۇ ئارىدا، دىپلوماتىك كۆرۈشۈشلەر مۇ قۇيۇقلىشىپ كەتتى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئەلچىلەر توختىماي بېرىپ - كېلىپ يۈرەتتى. بۇ ئەھۋال، تېتىك ۋە زېرەك

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 456 - ۋە 457 - بەتلەر.

ئەمىر ئىبنى ئاسنىڭ كۆڭلىگە پەقەتلا ياقمىدى ۋە ئۆزى بىر پىلان تۈزدى. ئۇ كىملىكىنى يوشۇرۇپ، ئۆزىنى ئەمىر ئىبنى ئاسنىڭ ئەلچىسى قىلىپ كۆرسىتىپ ئارتابوننىڭ ئالدىغا بارماقچى بولدى. دەرۋەقە، شۇنداق قىلىپ ئەجنادەينگە يېتىپ باردى ۋە ئارتابوننىڭ ھۇزۇرىغا قوبۇل قىلىندى. ئەمما ئارتابون ئالدىدىكى بۇ زاتنىڭ ئەمىر ئىبنى ئاسنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى سەزگەندەك بولدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇ كىشى ئەڭ بولمىغاندا مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر، يۇقىرى مەرتىۋىلىك كىشىسى ئىدى.

ئارتابون ئۆز - ئۆزىگە: «مەن ھەرقانچە قىلساممۇ، مۇسۇلمانلارغا بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرۈشتىنمۇ چوڭ زىيان سالالمايمەن» دېدى ۋە بىر سۇيىقەست بىلەن ئەمىر ئىبنى ئاسنى يوقاتماقچى بولۇپ، خاس ئادەملىرىدىن بىرىنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۇنى ئەمىرنىڭ قايتىش يولىدا بۆكتۈرمە قىلىپ يېتىشىنى ۋە ئەمىر قايتقاندا دەرھال ئۆلتۈرۈشىنى بۇيرىدى. شۇنداق قىلغاندا دىپلوماتىك قائىدىلەرگە ئوچۇق - ئاشكارە خىلاپلىق قىلمىغان بولاتتى. ئەمما، ئەمىر ئۆزىنىڭ زېرەك ئەقلى بىلەن ئارتابوننىڭ يامان نىيىتىنى بىلىپ قالدى. ئۇمۇ بۇ ئىشقا قارشىلىق بىر ھىيلە ئويلاپ چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمىر ئىبنى ئاس ئارتابوننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ: «جانابلىرى! بىز بىر - بىرىمىزنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلىدۇق ۋە چۈشىنىش ھاسىل قىلدۇق. ئەمما مەن ھەزرىتى ئۆمەر ساڭا ئەۋەتكەن ئون كىشىلىك ھەيئەتتىن بىرىمەن. ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلساڭ، مەن بېرىپ قالغان توققۇز نەپەرنىمۇ ئېلىپ كېلەي. ئۇلارمۇ كېلىپ سېنىڭ پىكىرلىرىڭنى ئاڭلاپ باقسۇن، بۇ ئىشنى شۇ يول بىلەن ھەل قىلالى!» دېدى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئارتابوس بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ چوقۇم ئۆتۈپ چىقىدىغانلىقىغا تولۇق قانائەت ھاسىل قىلىپ، بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتكەنلىكىدىن بۇ تەكلىپنى دەرھال قوبۇل قىلدى ۋە ئەمىرنى ئۆزىتىپ قويۇپ. ئاندىن بۆكتۈرمىگە ياتقۇزۇپ قويغان ئادىمىنى ئۇ يەردىن ياندۇرۇپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەمىر ئىبنى ئاس ئۆزى ئۈچۈن پىلانلانغان سۇيىقەستتىن ساق - سالامەت قۇتۇلۇپ قالدى. ئارتابون بۇ ئىشنى ئۇققاندىن كېيىن: «ۋاي ئېسىت! بۇ ئادەم مېنى ئالداپتۇ. قەسەم قىلمەنكى، بۇ ئادەم ئەرەبلەرنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى ئىكەن» دەپ قاتتىق پۇشايمان قىلدى.

بۇ ئىش ئۆمەرنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارغاندا، ھەم ئەمىرنىڭ ئەقلىگە ھەيران قالدى ھەم بۇ مۇھىم ئادىمىنى يوقىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن بەكمۇ سۆيۈنۈپ: «ياشاپ كەت، ئەي ئەمىر!» دەپ ئۆزىچە ئۇنى ماختاپ كەتتى.

كېيىن، ئەجنادە يىنىدە يەرمۇكتىكىگە ئوخشاش مۇسۇلمانلار بىلەن بىزانىلار ئارىسىدا قانلىق جەڭ يۈز بەردى. مۇسۇلمانلار ئاخىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللەپ ئەجنادە يىنىگە بېسىپ كىردى ۋە بەيتۇل مەقدەسكە قاراپ ئىلگىرىلىدى. ^①

قۇددۇسنىڭ فەتھى

مۇسۇلمانلار قوشۇنى سۈرىيەدە بىزانىلارنىڭ قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىشىگە دۇچ كېلىۋاتاتتى. شۇڭا، ئايرىم - ئايرىم يۆنىلىشلەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقان مۇسۇلمانلار قوشۇنى بەزىدە بىر يەرگە يىغىلىپ بىرلىكتە ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

مەسىلەن، قۇددۇس فەتھىدەمۇ شۇنداق بولدى. باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە دەمەشقە سەئىد ئىبنى زەييىدىنى ئەمىر قىلىپ تەيىنلەپ، بەيتۇل مەقدەسنى مۇھاسىرگە ئېلىش ۋە خەلقنى تەسلىم بولۇشقا قىستاش ئۈچۈن يولغا چىقتى.

قۇددۇس خەلقى خەلىپىنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈش شەرتى ئاستىدا شەھەرنى مۇسۇلمانلارغا تاپشۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنىڭ تەلپىنى خەلىپىگە يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ساھابىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى. ھەزرىتى ئەلى خەلىپىنىڭ بېرىشىنى مۇۋاپىق كۆردى، ئەمما، ھەزرىتى ئوسمان بۇ پىكىرگە قوشۇلمىدى. نەتىجىدە، ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ئەلىنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز ئورنىغا ئۇنى نائىب قىلىپ قويغاندىن كېيىن، يېنىغا ھەزرىتى ئابباسنى ئېلىپ قۇددۇسقا قاراپ يولغا چىقتى.

ئەبۇ ئۇبەيدە، خالىد ئىبنى ۋەلىد ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى قوماندانلار جابىيە دېگەن يەردە ھەزرىتى ئۆمەرنى كۈتۈۋالدى. ئۆمەر جابىيەدىن بەيتۇل مەقدەسكە يېتىپ باردى ۋە خرىستىئانلار بىلەن كېلىشتى، ئەمما، بىزانىلارنىڭ ئۈچ كۈن ئىچىدە شەھەردىن چىقىپ كېتىش شەرتىنى قوشۇپ قويدى. قۇددۇس فەتھ قىلىنغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر مەسجىدى ئاقساغا (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مىراج كېچىسى كىرگەن ئىشىكىدىن) كىرىپ، مۇسۇلمانلار بىلەن ناماز ئوقۇدى. ئاندىن قۇببەتۇس سەھراغا كىردى ۋە بەيتۇل مەقدەسنىڭ قىبلە تەرىپىگە مەسجىد (بۇ ھازىر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەسجىدى دەپ بىلىنىدۇ) سالدۇردى.

قۇددۇس تەلتۆكۈس فەتھ قىلىنغاندىن كېيىن، ھەرقايسى قوماندانلار ئۆزلىرى ئەسلىدە ئۇرۇش قىلىۋاتقان يۆنىلىشلەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ^①

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 382 - ۋە 383 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 93 - ۋە 94 - بەتلەر.

ھىمس شەھىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق فەتىھى

ئەبۇ ئوبەيدەنىڭ ھىمسقا قايتىپ بېرىشى بىلەن تەڭ بىزنىس قوشۇنلىرى شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. جەزىرە² خەلقىمۇ ئۇلارغا قېتىلغانىدى. ئەبۇ ئوبەيدە قوماندانلىق ھەيئەتلىرى بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ بىزنىسلارغا قارشى مەيدان ئۇرۇشى قىلىش ياكى شەھەر ئىچىدە تۇرۇپ مۇداپىئەلىنىش كېرەكلىكى توغرىلىق مەسلىھەتلەشتى. ھەيئەتلەر مۇداپىئەلىنىپ تۇرۇش تەكلىپىنى بەردى، ئەمما، ئەبۇ ئوبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن بىر بۆلەك ئەسكەرنى باشلاپ قىنەسرىندىن يېتىپ كەلگەن خالىد شەھەر سىرتىغا چىقىپ ئۇرۇشۇش پىكرىدە چىڭ تۇردى.

لىپكىن، ئەبۇ ئوبەيدە كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلدى ۋە بۇ ئەھۋالنى خەلىپىگە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن خەۋەر يوللىدى. سۈرىيەنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتىھ قىلىنغان ھەر بىر شەھەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچى پەقەت شۇ يەرنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى ۋە ھۆكۈمەتنى قوغداپ تۇرۇشقا يېتەتتى. شۇڭا، ھەممىسى ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئەگەر يېڭى فەتىھ قىلىنغان بۇ شەھەرلەردىن ئەبۇ ئوبەيدەگە ياردەمچى قوشۇن كەلسە، ئۇ شەھەرلەرنىڭ ئامانلىقى بۇزۇلۇپ، تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ يەر - بۇ يەرلەردە توپلىشىۋاتقان بىزنىس قوشۇنلىرى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ خەتەر ھېسابلىناتتى. مۇسۇلمان قوشۇنىنىڭ ئازلاپ قالغانلىقىنى كۆرگەن شەھەر خەلقىنىمۇ بىرەر چاتاق چىقىرىپ قويمايدۇ دېگىلى بولمايتتى. بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتقان ھەزرىتى ئۆمەر ئىراقتا تۇرۇۋاتقان سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا مەكتۇب يوللاپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قەئقە ئىبنى ئامىرنى دەرھال ھىمسقا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئەۋەتىشىنى، ئۇندىن باشقا، ئەيىاد ئىبنى غەنەم قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك قوشۇننى بىزنىسلارغا ياردەمچى بولۇشقا ئۇرۇنىۋاتقان جىزرە خەلقىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىشىنى بۇيرىدى. بۇ بۇيرۇققا بىنائەن، كۇفەدىن قەئقە ئىبنى ئامىر قوماندانلىقىدىكى تۆت مىڭ كىشىلىك قوشۇن ھىمسقا، ئاياد ئىبنى غەنەم قوماندانلىقىدىكى يەنە بىر بۆلەك قوشۇن جىزرەگە قاراپ يولغا چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزى شەخسەن بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندانلىق قىلىپ، ئەبۇ ئوبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن مەدىنىدىن يولغا چىقتى.

ھىمسنى قورشىۋالغان بىزنىس قوشۇنلىرىغا ياردەم بېرىشكە ئۇرۇنغان جەزىرە ئاھالىسى ئىسلام قوشۇنلىرىنىڭ ئۆز يۇرتلىرىغا يېتىپ بارغانلىقىنى ئاڭلاپ، دەرھال ھىمسنى تاشلاپ، يۇرتلىرىغا قايتتى. بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىزنىس

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 94، -، 103 - بەتلەر.
جەزىرە - ھازىرقى تۈركىيەنىڭ شىرناك ۋىلايىتىگە قاراشلىق جىزرە ناھىيىسى.

قوشۇنغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ شەخسەن قوماندانلىقىدا بىر بۆلەك قوشۇننىڭ ئەبۇ ئوبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن يېتىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يەتكۈزۈلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بىز ئۇنى ئىچ - ئىچىدىن تۈگىشىپ كەتتى، كۈنسىرى تېخىمۇ زەئىپلىشىشكە قاراپ يۈزلەندى. بۇ ئەھۋالنى سەزگەن خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەمدى سېپىل سىرتىغا چىقىپ دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش تەكلىپىنى بەردى. ئۇنىڭ تەكلىپى قوبۇل قىلىندى ۋە مۇسۇلمانلار ئاللاھ تائالانىڭ ياردىمى بىلەن دۈشمەنلەرنى يەڭدى. كۈفەدىن ياردەمگە كېلىۋاتقان قەئقەنىڭ قوشۇنلىرىمۇ بۇ ۋاقىتچە تېخى كېلىپ بولالمىغانىدى. مۇسۇلمانلار ھىمىستا غەلبە قازىنىپ ئۈچ كۈن ئۆتكەندە ئاندىن يېتىپ كەلدى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر جابىيەدە بولۇپ، ئۇرۇش ھەققىدىكى خەۋەرلەرنى بۇ يەردە ئالدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىمۇ باشقا جەڭچىلەر بىلەن بىر قاتاردا ئۇرۇش غەنمەتلىرىدىن ئۆز نېسىۋىلىرىنى ئالدى. بۇندىن باشقا ھالەپ، مەنىج ۋە ئانتاكيا خەلىقلىرى بىلەن ئىتتىپاق ئەھدىنامىسى تۈزۈلدى.^①

جەزىرە (جىزىرە) نىڭ فەتىھى

كۈفەدىن يولغا چىققان ئەيىاد ئىبنى غەنەم قول ئاستىدىكى قوشۇننى باشلاپ جەزىرەگە يېتىپ بېرىپ، ھارران، رەھا ۋە رەققا قاتارلىق يەرلەرنىڭ ئاھالىسى بىلەن ئىتتىپاق ئەھدىنامىسى تۈزگەندىن كېيىن، ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئارنى نۇسەيبىنگە، ئەمىر ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنى رەسۇل ئەيىنگە ئەۋەتتى. ئۆزىمۇ دارا^② غا يۈرۈش قىلىپ، بۇ يەرنى ئىشغال قىلدى. ئاندىن ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسنى ئەرمەنىيە^③ گە يوللىدى. ئوسمان دەسلەپ بۇ يەر خەلقى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. كېيىن ئاھالە بېشىغا بىر دىناردىن جىزىيە تۆلەيدىغانغا كېلىشتى.^④

سۈرىيە ساھىللىرىنىڭ فەتىھى

ئامىر ئىبنى مالىك قارقىسانى فەتىھ قىلغاندىن كېيىن، ھىت خەلقى بىلەن ئەھدىلىشىپ، جىزىيە تۆلەشكە كېلىشتى. بۇ ۋاقىتلاردا يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفىيان

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 485 - ۋە 486 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 125 - ۋە 126 - بەتلەر.

دارا - ھازىرقى سۈرىيەنىڭ دەيرۇزۇر ۋىلايىتى.
ئەرمەنىيە - (ھازىرقى) تۈركىيەدىكى شەرقى ئاناتولىيەنىڭ شەرقى جەنۇبى ياكى ھەممىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئەرەب مەنبەلىرىدە ئەرمەنىيە، تۈركچە ماتېرىياللاردا ئەرمەنىستان دەپ يېزىلىدۇ - (ت).

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 486 - ۋە 489 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 126 - ۋە 128 - بەتلەر.

ئىنىسى مۇئاۋىيەنى قوشۇن تۇرشاۋۇللىرىغا باشچى قىلىپ سۈرىيە ساھىللىرى (ھازىرقى لىۋان تۇپراقلىرى) غا ئەۋەتتى. ئۇ باش قوماندان ئەبۇ ئوبەيدەنىڭ ئەمرى بىلەن ئاق دېڭىز ساھىلىدىكى سۇر، سەيدا، بېرۇت، ئاركا (ھازىر يوق) ۋە تىرابلۇس قاتارلىق يەرلەرنى فەتىھ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سۈرىيەنىڭ پۈتۈن زېمىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا ئۆتكەن بولدى.^①

ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، مۇسۇلمانلار بۇنچە فەتىھلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانىدا ناھايىتى چوڭ بىر خاتالىق ئۆتكۈزدى. يەنى مۇسۇلمانلار فەتىھ قىلىپ بولغان يەرلەرنى بىر باشتىن تولۇق تازىلاپ چىقىمىدى. ئۇلار كېيىنكى كۈنلەردە، بۇ يەرلەردىن بىرلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى چىقىپ، سۈرىيەنى تەكرار مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىش كويىدا يۈرگەن بىزائىسلارغا ياردەمچى بولىدىغان كىشىلەرنى تېپىپ چىقىپ، تەلتۈكۈس يوقىتالمىدى.

مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىچە، بۇ يەرلەرنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ھاكىمىيەت ۋە كۈچ مەركىزى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ دەپ ئويلاشقانىدى. چۈنكى بۇندىن بۇرۇن كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇسۇلمانلار ئاۋۋال ئىچكى قىسىملارنىڭ فەتىھى بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. بۇ يەرلەر ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ھەرىكەت يۆنىلىشى بولۇپ، مەدىنە بىلەن ئالاقىلىشىشۇ ئاسان ئىدى. ئىشنىڭ ئەجەپلىنەرلىك تەرىپى شۇكى، مۇسۇلمانلار (باش قوماندانلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن) دېڭىز قىرغاقلىرىدا بىزائىسلارنىڭ بىر مۇنچىلىغان كېمە ۋە ئارمىيىسى بولغان لىۋاندىن ھەردائىم يىراق تۇرۇشقا تىرىشتى. دەل شۇ چاغلاردا، بىزائىس دېڭىز ئارمىيىسى بۇ ساھىللاردا ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئەمما مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدا تېخى دېڭىز ئارمىيىسى يوق ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى چۆلدە ياشىغاچقا، كۆپىنچىسى تېخى دېڭىزنىمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەزرىتى ئومەرمۇ شۇنداق دېڭىز كۆرۈپ باقمىغانلاردىن بىرى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بۇ ساھىللارنىڭ يېرىم ئارالدىكى تاغلىق رايونلىرىنىمۇ ئۆز كونتروللىقىغا ئالماي، پەقەت تۆپىلىكلەرنىڭ ئەتراپىنى مۇھاسىرگە ئېلىش بىلەنلا بولدى قىلدى.

مۇسۇلمانلار بۇ يەرلەردىكى نوپۇسنىڭ شالاڭلىقىغا قاراپ، ئۇلاردىن ئۆزلىرىگە ھېچقانداق خېيىم - خەتەر كەلمەيدىغانلىقىغا ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمگە مەجبۇرىي بولۇپ ئېگىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەنگەچكە، كۆڭۈللىرىدە ھېچقانداق ئەندىشە تۇيغۇسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ يەرلەرنىڭ ئاھالىسى بەكمۇ يوقسۇل، زېمىنلىرى ئۈنۈمسىز ئىدى.

بۇ خاتالىق ئەندۈلۈس فەتىھىمۇ ئۆتكۈزۈلدى. ئۇ يەردىمۇ تاغلىق رايون خەلقلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا ئەڭ چوڭ بالا - قازا بولۇپ، ئۇزۇندىن مەزگىل

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 394 - ۋە 395 - بەتلەر.

ھاكىمىيەت سۈرۈپ كەلگەن مۇسۇلمانلارنى پۈتۈنلەي تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. سۈرىيە ساھىللىرىدىكى (لىۋان) مانا بۇ خاتالىقلارنىڭ دەردىنى تاكى بۈگۈنلەرگىچە تارتماقتىمىز!

ئىسلام فەتىھ ھەرىكەتلىرى داۋاملىشىۋاتقان ئۇ كۈنلەردە، بىز ئانىلارنىڭ ساھىللىرىدىكى قوشۇنلىرىنى كۆرگەن لىۋاننىڭ تاغلىق ئاھالىلىرى دەرھال ئۇلارغا قېتىلىپ، ياردەملىشىشكە باشلىدى. مانا شۇ سەۋەبتىن، بىز ئانىلىقلار (بۇ يەردە) جىددىي ئېھتىياجلىق پەيتلەردە دەرھال چاقىرىپ كېلەلەيدىغان بىر قوشۇننىڭ بارلىقىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ تۇپراقلىرىنى چوقۇم قايتۇرۇۋېلىش ئۈمىدىدە يۈرگەندى.

رۇملار ئۆز ھېسابىغا كىرگۈزۈپ قويغان يەنە بىر كۈچ بار بولۇپ، بۇ - ئىسلام قوشۇنلىرى بىز ئانىلارنى سۈرىيەدىن قوغلاپ چىقارغاندا، بىز ئانىلارنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى، شۇنداقلا خىرىستىئانلاشقان غەسسان، تەنۇھ، ئەياد، لەھم، جۇزام، ئامىلە، قىندە، قەيس ۋە قىنانە قاتارلىق قەبىلىلەرمۇ بۇ تۇپراقلىرىدىن چېكىندى. بۇ قەبىلىلەر بىز ئانىلارنىڭ بۇ تۇپراقلىرىنى شۇنداقلا تاشلاپ قويمايدىغانلىقىنى، بەلكى بىر كۈنلىرى چوقۇم قايتۇرۇپ ئالىدىغانلىقىنى ئويلاپ يۈرەتتى. بۇ يەرلەردە، بۇ قەبىلىلەرنىڭ مۇھىم ئورۇنلىرى ۋە بىرمۇنچىلىغان ھەقەمسايلىرىمۇ بار ئىدى. مانا بۇ ئامىللار، بىز ئانىلارنىڭ بۇ تۇپراقلىرىغا قايتا كىرىش جاسارىتى ۋە ئۈمىدىنى ئاشۇرۇپ تۇراتتى.

دەرۋەقە، مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بىز ئانىلار لىۋان ساھىللىرىنىڭ بىر قىسمىنى قايتا ئىگەللىۋالدى. ئەمما كۆپ ئۆتمەي يەنە قوغلاندى. مۇسۇلمانلارنىڭ جۇرجۇملاردىن ئەسكىرىي ئىشلاردا پايدىلانماقچى بولۇشى (مۇسۇلمانلارنىڭ) بۇ ۋاقىتلاردا ئۆتكۈزگەن يەنە بىر خاتالىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جۇرجۇملار جۇرجۇما دەپ ئاتىلىدىغان بىر يەرگە جايلاشقان بولۇپ، بۇ يەر ئانتاكيانىڭ شىمالىدىكى ئامانوس تېغىنىڭ يېنىدىكى بىر شەھەر ئىدى. بۇ يەردە جۇرجۇملارنىڭ بىر دۆلىتى بار بولۇپ، پايتەختى ماراش ئىدى. بۇلار ھېتتىلارنىڭ كېيىنكى نەسلىلىرى دەپ پەرەز قىلىنماقتا. ئانتاكيالىقلار سۈرىيەنىڭ فاتىھى (فەتىھ قىلغۇچى) ۋە مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى ئامىر ئەل جەرراھ بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزمەكچى بولدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جۇرجۇملار ئالاقزادە بولۇپ، بىز ئانىلارنىڭ تۇپراقلىرىغا كۆچۈشكە باشلىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار بۇ ئىشقا بەكمۇ سەل قارىدى. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي، ئانتاكيالىقلار ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار بۇ شەھەرنى ئىككىنچى قېتىم فەتىھ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەبۇ ئۇبەيدە جۇرجۇملارغا قارشى يۈرۈش قىلىشقا تەييارلانغان ھەبىب ئىبنى مەسلەمەنى بۇ يەرگە ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى.

جۇر جۇملارغا كەلسەك، بۇلار پات - پات مەيدانىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆز مەنپەئەتلىرىگە قاراپ يول تۇتاتتى. مەسىلەن، مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرسە مۇسۇلمانلارغا، ئۈستۈنلۈك بىزانىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن چاغلاردا بىزانىلارغا ياردەم قىلاتتى. بۇ ئەھۋال بىزانىلارنى ئۈمىدلىنىدۇرۇپ، سۈرىيەنى قايتۇرۇۋېلىش جاسارىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋېتەتتى. شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ مەزگىللەردە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەسكەرگە ئېھتىياجى بار ئىدى. ئۇلار جۇر جۇملارنىڭ ئەسكەرىي تەربىيە كۆرگەن، ئۇرۇشقا ماھىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكەچكە، ئۇلاردىن ئەسكەرىي ياردەم ئالماقچى ۋە پايدىلانماقچى بولدى. لېكىن ئۇلار ھەقىقە ئىمان ئېيتىمغانلىقى ئۈچۈن ئىشىنىشكە قەتئىي بولمايتتى. چۈنكى ئۇلار پەقەت ئۆز مەنپەئەتلىرىنىلا ئويلايتتى. شۇڭا، ئۇلار بەزىدە رۇملارغا بولۇشسا، بەزىدە مەۋقەسىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ مۇسۇلمانلار تەرەپتە تۇراتتى. بۇ يەرلەر مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتىھ قىلىنغاندىن كېيىن، جۇر جۇملار پارچىلىنىپ ئەتراپتىكى تاغلىق رايونلارغا تارقىلىپ كەتتى. ئەمما ئۇلار دۆلەت ۋە كېيىنكى نەسىللەر ئۈچۈن يەنىلا ئەڭ چوڭ خەتەر بولۇپ كەلدى. ئۇلار تاكى ھازىرقى زامانغا قەدەر بىر يۈرۈش ئاجايىپ ئېتىقادلار بىلەن ياشاپ كەلمەكتە.^①

مىسىرنىڭ فەتىھى

سۈرىيە تەلتۆكۈس فەتىھ قىلىندى. ئەمىر ئىبنى ئاس پەلەستىننى ئىسلام تۇپراقلىرىغا قاتقاندىن كېيىن، مىسىرغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئۆمەردىن ئىجازەت سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئىجازەت بېرىش بىلەن بىرگە، زۇبەير ئىبنى ئاۋام قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك ئەسكەرنى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ قوشۇندا زۇبەيردىن باشقا بەشىر ئىبنى ئەرتارا، خارىجە ئىبنى خۇزافە ۋە ئۆمەير ئىبنى ۋەھب ئەل جەھمى قاتارلىق قوماندانلار مۇبار ئىدى.

ئىككى تەرەپ چوڭلىرى (ئاۋۋال كۆرۈشۈش ئۈچۈن) مىسىرنىڭ كىرىش ئېغىزىدا ئۇچراشتى. مىسىر ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن ئەبۇ مەرىمە ئىسىملىك بىر مەسئۇل خادىم بىلەن ئەبۇ مىيام ئىسىملىك بىر پوپ مۇسۇلمانلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەلگەنىدى.

بۇلارنى مىسىر پادىشاھى (ياكى رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ مىسىر ئۆلكىسىدىكى ۋەكىلى) مۇقەۋقەس ئىسكەندەرىيەدىن ئەۋەتكەنىدى. ئەمىر ئىبنى ئاس ئۇلارنىڭ ئۈچ كۈن ئىچىدە مۇسۇلمان بولۇش، جىزىيە تۆلەش ياكى ئۇرۇشۇش قاتارلىق ئۈچ ئىشتىن

مۇئەللىپ بۇ يەردە دۈزىلەر، مارونىلار ۋە نۇسەيرىلەرگە ئوخشاش ھەر خىل دىن ۋە مەزھەبلەرگە مەنسۇپ كىچىك مىللەتلەرنى كۆزدە تۇتماقتا.

بىرنى تاللىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى. مىسىر ۋەكىللىرى ئۇنىڭدىن مۆھلەتنى ئۇزارتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمىر ۋاقتىنى پەقەت بىر كۈنلا ئۇزارتىپ بەردى. مىسىرلىقلار مۇسۇلمان بولۇشنى ياكى جىزىيە تۆلەشنى قوبۇل قىلمىدى، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئۇرۇش باشلاندى. مىسىرلىقلار يېڭىلىپ، بەك كۆپ چىقىمغا ئۇچرىدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەردىن بىرى سۈرىيەدىن مىسىرغا قاچقان ۋە مىسىرلىقلارنى مۇسۇلمانلار بىلەن ئۇرۇشۇشقا كۈشكۈرتكەن، بىزاسلارنىڭ مەشھۇر قوماندانى ئارتابون ئىدى.

مۇسۇلمانلار ئەين شەمىنى مۇھاسىرىگە ئالدى. زۇبەير ئىبنى ئاۋام سېپىلغا چىقىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. زۇبەيرنىڭ سېپىلغا چىققانلىقىنى كۆرگەن خەلىق ئالاقىزادە بولۇشۇپ، ئەمىر ئىبنى ئاس كىرىشكە ئۇرۇنمىغان دەۋازا تەرەپكە قاراپ قېچىشقا باشلىدى. ئەمما زۇبەير كۆپ ئۆتمەي شەھەرگە بېسىپ كىرىپ، ئامىر كىرمەكچى بولۇۋاتقان دەۋازىغىچە يېتىپ كەلدى. خەلىق ئىلاجسىزلىقتىن ئەمىر بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. ئەھدىنامىگە زۇبەير ئىمزا قويدى.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن، پۈتۈن مىسىر خەلقى مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولۇپ، تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئەين شەمس ئەتراپلىرىغا ئەۋەتىلگەن ئابدۇللاھ ئىبنى خۇزافە فۇستاتتىكىگە ئوخشاش بۇ يەرلەرنى ۋە ئەتراپ يېزىلارنى ئۆز ھاكىمىيىتىگە كىرگۈزۈپ، ئۇلار بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈپ بولغانىدى.

بۇ يەر فەتىھ قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئەمىر ئىبنى ئاس مۇقەۋقەس تۇرۇۋاتقان ئىسكەندەرىيەگە بىر بۆلەك ئەسكەرنى ئەۋەتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ شەھەرنى قورشاشقا ئېلىشى بىلەن مۇقەۋقەس چارىسىزلىقتىن جىزىيە تۆلەش شەرتىنى قوبۇل قىلىپ ئەھدىلەشتى. ئەمىر ئىبنى ئاس بۇ يەرگە ئابدۇللاھ ئىبنى خۇزافەنى ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى.

ئەمىر ئىبنى ئەل ئاسنىڭ قارارگاھى قۇرۇلغان يەرگە فۇستات شەھىرى بەرپا قىلىندى. ئەمىر ئىبنى ئاسنىڭ چىدىرى قۇرۇلغان يەرگە جامىئە (بۇ جامىئە ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە)، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئۆيلەر سېلىنىش ئارقىلىق فۇستات شەھىرى پۈتتۈرۈلدى. بۇ يەرنىڭ فەتىھىدىن كېيىن، ئەمىر ئىبنى ئاس خەلىپىنىڭ ئەمرى بويىچە ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبۇ سەرخ باشچىلىقىدىكى قوشۇننى سەئىد رايونىغا ئەۋەتتى. ئابدۇللاھ بۇ يەرنى فەتىھ قىلغاندىن كېيىن، ئۆزى شۇ يەرنىڭ ئىدارىي ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

ئەمىر يەنە خارىجە ئىبنى خۇزەفەنى فەييۇم ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا، ئومەير ئىبنى ۋەھب ئەل جىمھىنى دىمىياتقا ئەۋەتتى. خارىجە فەييۇمنى ئىشغال قىلدى، ئومەيرمۇ

دىمىياتنى فەتھ قىلغاندىن كېيىن يەرلىك خەلق بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى.

مىسىر فەتھ قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئەمىر ئىبنى ئاس غەربكە قاراپ ئىلگىرىلەپ ئاۋۋال بەرقەنى ئىشغال قىلدى ۋە خەلقى بىلەن ئەھدىنامە تۈزدى. زۇۋەيلا تەرەپكە ئەۋەتكەن ئوقبە ئىبنى نافىمۇ ئۇ يەرلەرنى فەتھ قىلغاندىن كېيىن، ئەن نەۋبە تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەمىر ئىبنى ئەل ئاس ترابلۇسنى (لىۋىيەنىڭ ھازىرقى پايتەختى بېيرۇتنىڭ ئورنى) بىر ئاي مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە ئۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ بولۇپلا، سابراتا ۋە شۇرۇست شەھەرلىرىنىمۇ قولغا كىرگۈزدى. ئەمما خەلىپە ئۇنىڭغا مەكتۇب يوللاپ، غەربكە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىشىنى توستى.^①

شەرقىي سەپلەرنىڭ ئەھۋالى

ئىران خەلقى ئۆز ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى ئىسيان كۆتەرگەننىڭ ئۈستىگە، ئوردىنىڭ ئىچىدىمۇ غەلىيان بېسىقمايۋاتاتتى. خالىد ئىبنى ۋەلىد بىزانىلارغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى قوشۇننى ئىراقتىن سۈرىيەگە ئېلىپ ماڭدى. پارىسلار بۇ يەرلەردە مۇسۇلمانلارنى ئازلاپ كەتتى دەپ قاراپ، بىر پۇرسەت تېپىپ ئىراقتا قېلىپ قالغان مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا ھۇجۇم قوزغاشنى ۋە (ئۆز خىياللىرىدا) مۇسۇلمانلارنى دۆلىتىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئويلاپ يۈرەتتى.

پارس شاھى شەھرىيار ئەنە شۇ ئۈمىد تە ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارىسە ئەش شەيبانى قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلارغا قارشى ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتتى. ئەمما، ئۆزلىرى باشلىغان بۇ ئۇرۇشتا پارىسلار قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئىراق سېپىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇننىڭ قوماندانى ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارىسە ئۆز ۋاقتىدا (بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى تېخى ھايات ئىدى) مەدىنىدىن ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ جاۋابى كېچىككەندى. چۈنكى، خەلىپە ئۇ كۈنلەردە سۈرىيە سېپىدىكى قوشۇنلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەل مۇسەننا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئورنىغا بەشىر ئىبنى ئەل ھاساسىيەنى قوماندان سايلاپ قويۇپ، ئۆزى مەدىنىگە باردى. ئۇ مەدىنىگە يېتىپ بارغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سەكراتتا بولۇپ، ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلىگەندى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئەل مۇسەننا بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەرگە مۇنداق بىر ئىشنى تەۋسىيە قىلدى:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 514 -، 519 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 162 -، 167 - بەتلەر.

«ئەگەر مەن ئۆلۈپ كەتسەم، كۈن كەچ بولۇشتىن بۇرۇن خەلقنى ئەل مۇسەننا بىلەن ئىراققا بېرىشقا چاقىرغىن! ئاندىن، ئەگەر ئاللاھ سۈرۈپىدەكى قوشۇنلىرىمىزغا سۈرۈپەنى فەتھ قىلىشنى مۇيەسسەر قىلسا، سەن خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ قوشۇنىنى دەرھال ئىراققا قايتۇرغىن! چۈنكى ئۇلار بۇ يەرلەرنىڭ شارائىتىنى بىلگەچكە، ئۇرۇشنى تېخىمۇ ياخشى ئېلىپ بارالايدۇ.»

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى كۆز يۇمغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال خەلقنى ئىراققا بېرىشقا چاقىردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد ئەس ساقافىنى بۇ قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى. چۈنكى، بۇ زات چاقىرىققا بىرىنچى بولۇپ ئاۋاز قوشقان ئىدى. ئەمما ئۇ ساھابە ئەمەس ئىدى. شۇنى بىلىپ قېلىش لازىمكى، ھەزرىتى ئۆمەر ساھابە بولمىغانلارنى ئىدارىي ۋە ئەسكىرىي ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىمەيتتى.

ئەمما ھەزرىتى ئۆمەردىن ئۇنىڭ ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد ئەس ساقافىنى نېمە ئۈچۈن قوماندان قىلىپ قويغانلىقى سورالغاندا، ئۇ مۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەنىدى: «مەن ھەر زامان چاقىرىققا بىرىنچى بولۇپ ئاۋاز قوشقانلارنى باشلىق قىلىپ تەيىنلەيمەن. سىلەر (ساھابىلەرنى دېمەكچى) ئىسلام دەۋىتىنى ھەممىدىن بۇرۇن قوبۇل قىلغان ئادەمسىلەر. شۇڭا ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلەرگە سىلەرنى تەيىنلەيمەن. بۇ زات، بۇ جىھاد چاقىرىقىغا تۇنجى بولۇپ ئاۋاز قوشقانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئىراققا ئەۋەتىلىدىغان قوشۇننىڭ قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدىم.» ئاندىن، ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇدنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۇنىڭ ئاللاھنىڭ شەرىئىتىگە ھەرگىز خىلاپلىق قىلماسلىقىنى، ئۆز ئەمرىدىكى مۇسۇلمانلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشىنى ۋە ھەر دائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلىشىنى تاپىلىغاندىن كېيىن، قوشۇننى ئىراققا ئۆزى تىپ قويدى.

قوشۇن ئىراققا مېڭىپ بولغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر سۈرۈپەدىكى باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئەمىر ئىبنى ئەل جەرراھ خەۋەر يوللاپ، ئەينى ۋاقىتتا ئىراقتىن كېلىپ مۇسۇلمانلار سېپىگە قېتىلغان خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى ئىراققا قايتۇرۇشنى بۇيرىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە شامنىڭ فەتھىدىن كېيىن، ئەمرگە بىنائەن بۇ قوشۇننى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوماندانلىقىدا ئىراققا قايتۇردى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر تۆت مىڭ كىشىلىك بىر قوشۇننى جەرر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بىجەلى قوماندانلىقىدا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئىراققا ئەۋەتتى. بۇ قوشۇن كۇفەگە قاراپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىزلا پارسلارنىڭ بىر بۆلەك قوشۇنى بىلەن

دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىككى قوشۇن سەپ تارتىپ ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. پارسىلار ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، تىرىپىرەن بولدى ۋە ئۆزلىرىنى دەرياغا ئاتتى.^①

نەمارىق ئۇرۇشى

پارس قوشۇنلىرىنىڭ باش قوماندانى رۇستەم ئىراققا يېتىپ كەلگەن ئەبۇ ئۇبەيدە قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قارشى ناھايىتى چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتتى. ئىككى قوشۇن نەمارىق دېگەن يەردە ئۇچراشتى. بۇ يەر ھىرە بىلەن قادىسىيە ئارىسىدىكى بىر ماكان ئىدى. ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارىسە مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. پارسىلار مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، كەسكەرگە قاراپ قاچتى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئىز قوغلاپ ماڭدى. پارس قوشۇنلىرىغا ياردەمچى قوشۇن كەلگەن بولسىمۇ، ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارغا يېتىشىپ يەنە بىر قېتىم مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. شۇنىڭ بىلەن پارسىلار مەدائىنغا قېچىپ بېرىۋېلىپ ئاران قۇتۇلدى.^②

ئەل جىسر ئۇرۇشى

پارسىلار نەمارىق ۋە باشقا يەرلەردە مۇسۇلمانلارغا تەڭ كېلەلمەي، باش قوماندان رۇستەمنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشقا باشلىدى. رۇستەم مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە يەنە شۇنداق چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتتى. پارسىلارنىڭ ئىككى تۇغى بولۇپ، بىرى خىسراۋنىڭ، يەنە بىرى فەرىدۇننىڭ ئىدى. پارسىلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئۇچراشقان يەردە بىر كۆۋرۈك بار ئىدى. پارسىلار ئىككى تەرەپتىن بىرىنىڭ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشى ھەققىدە تەكلىپ بەردى. ئىسلام قوشۇنىدىكى مۆتىۋەرلەر قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدەگە: «ئۇلارنىڭ بۇ تەرەپكە ئۆتۈشىنى تەكلىپ قىل!» دەپ پىكىر بەردى. ئەمما ئەبۇ ئۇبەيدە: «ئۇلار بىزگە ئوخشاش ئۆلۈمدىن قورمايدىغانلاردىن ئەمەس، شۇڭا بىز ئۇ تەرەپكە ئۆتەيلى!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىسلام قوشۇنى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ پارسىلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ناھايىتى شىددەتلىك جەڭ باشلاندى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىرى پارسىلارنىڭ پىللىرىدىن ئۈركۈشكە باشلىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد ئەس ساقافى ئەسكەرلىرىگە: «ئۇۋال پىللارغا ھۇجۇم قىلىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئەسكەرلەر ئۇرۇشنى بۇيرۇق بويىچە داۋاملاشتۇردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۆزىمۇ ناھايىتى يوغان بىر پىلغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 396 - ۋە 397 - بەتلەر؛ «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 45 - ، 47 - بەتلەر.
«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 47 - ۋە 48 - بەتلەر.

خورتۇمنى كېسىپ تاشلىدى. ئېغىر يارىلانغان بۇ پىل جان ئاچچىقىغا چىدىماي ئېچىنىشلىق چېقىراپ كېلىپ، ئەبۇ ئوبەيدەنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئەبۇ ئوبەيدەدىن كېيىن، ئىسلام قوشۇنىنىڭ قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان بىر نەچچە قوماندانمۇ ئارقا - ئارقىدىن شېھىت بولدى. ئۇلاردىن كېيىن، ئەل مۇسەننا ئىبنى ھارسە ئەش شەيبانى قوماندان بولدى.

بۇ ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئاجىزلاپ، كەينىگە چېكىنىشكە تەمەشەلدى. شۇ ئارىدا، سەپ بۇزۇلۇپ مۇسۇلمانلار كۆۋرۈككە قاراپ قېچىشقا باشلىدى، كۆۋرۈك ئۈنچە كۆپ ئادەمنى كۆتۈرەلمەي چۆكۈپ كەتتى. بۇ قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلانغان پارسلار ناھايىتى كۆپ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. مۇسۇلمانلاردىن بىر قىسمى ئۆلتۈرۈلدى، يەنە بىر قىسمى دەريادا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى. قوماندان ئەل مۇسەننا بىر بۆلەك جەڭگىۋار ئەسكەرگە باشچىلىق قىلىپ، پارسلارنىڭ ئۈر - چاپلىرىغا قارشى تۇردى ۋە بىر تەرەپتىن كۆۋرۈكنىڭ قايتا ياسىلىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بەردى. كۆۋرۈك قايتا ياسالغاندىن كېيىن، ئېشىپ قالغان قوشۇنى قارشى تەرەپكە ساق - سالامەت ئۆتكۈزۈۋالدى.

بۇ ئۇرۇش ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، شەئبان ئېيىدا يەنى يەرمۇك جېڭىدىن قىرىق كۈن كېيىن بولۇپ ئۆتتى. بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن، پارسلار ئوردا غەلىيانغا قايتىدىن كىرىشىپ كەتتى. ئۇلار باش قوماندانلىقتىن ئېلىپ تاشلانغان رۇستەمنى قوماندانلىق ئورنىغا قايتا كەلتۈردى ۋە ئۇنىڭغا فەيرۇزان ئىسىملىك بىرىنى مۇئاۋىن قىلىپ قويدى. ئەمما پارس قوشۇنلىرى پۈتۈن سەپ بويىچە مەدائىنغا قاراپ چېكىنىۋاتاتتى. ئۇلاردىكى بۇ چۈشكۈنلۈكنى سەزگەن ئەل مۇسەننا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەينىدىن ئىز قوغلاپ ماڭدى ۋە ئۇلارغا يېتىشىپ ئۆزىگە قارشى چىقماقچى بولغان قوشۇننىڭ ناھايىتى كۆپ لەشكىرىنى قىرىپ تاشلاپ، ئۇلارنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ باشقا سەپلەردىكى مۇسۇلمانلاردىن ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى. ياردەمچى قوشۇن بىلەن تەڭ، مەدىنىدىن يولغا چىققان جەر بىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلى قوماندانلىقىدىكى قوشۇنمۇ يېتىپ كەلدى.^①

ئەل بۇۋەيب ئۇرۇشى

پارسلار مۇسۇلمانلارغا ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، تېخىمۇ چوڭ قوشۇن بىلەن مۇسۇلمانلارغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئىككى قوشۇن كۈفە

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 400 -، 403 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 48 -، 50 - بەتلەر.

يېنىدىكى ئەل بۇۋەيب دېگەن يەردە ئۇچراشتى. بۇ قېتىم يەنە قايسى قوشۇننىڭ قارشى تەرەپكە ئۆتۈشى ھەققىدە مەسلىھەت قىلىندى. ئەل مۇسەننا پارسلارنىڭ بۇ تەرەپكە ئۆتۈشىنى تەلەپ قىلدى. پارسلار بۇنى قوبۇل قىلىپ قارشى تەرەپكە ئۆتتى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا يەنە قانلىق جەڭ ئېلىپ بېرىلدى ۋە مەجۇسىيلارنىڭ سېپى چۆۋلۈپ كېتىپ، بىر قىسمى ئۆلتۈرۈلدى، يەنە بىر قىسمى دەريادا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار ئەل جىسىدىكى ئۆچىنى بۇ يەردە ئېلىۋالغاننىڭ ئۈستىگە، ناھايىتى كۆپ غەنىمەتكە ئېرىشتى. پارسلارنىڭ قوماندانى مېھرانمۇ بۇ ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. تارىخ - ھىجرەتنىڭ ئون ئۈچىنچى يىلى، رامزان ئېيى ئىدى.

ئەل بۇۋەيب ئۇرۇشى پارسلارنى قاتتىق ساراسىمىگە سېلىۋەتتى. ساسانىيلار ئىمپېراتورلۇقنىڭ نوپۇزلۇق كىشىلىرى تەخت تالىشىش ئۇرۇشىغا خاتىمە بېرىش مەقسىتىدە پىكىر بىرلىكى بىلەن شەھىرىيارنىڭ ئوغلى يەزدىگەردنى تەختكە چىقاردى ۋە بۇ قارارنى ئىمپېراتورلۇقنىڭ ھەممە تەرىپىگە ئېلان قىلدى. ئەينى ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولغان بەزى مەجۇسىي يۇرتلىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، قايتا جاسارەتلەندى ۋە ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ يۇرتلارنىڭ چېگرالىرىغا جايلاشقان مۇسۇلمانلار ئەھۋالنى مۇئىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئۆمەرگە بىلدۈردى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر خەلقنى جىھادقا چاقىردى ۋە ھەزرىتى ئەلنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئائىب قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن، يېنىغا ھەزرىتى ئوسمان ۋە باشقا ساھابىلەرنى ئېلىپ، ئۆزى قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ مەدىنىدىن يولغا چىقتى. سىرر جىلغىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئۆزىنىڭ ئالدىنقى سەپكىچە بېرىشىنىڭ توغرا بولمىدىغان ياكى بولمايدىغانلىقىنى ئويلىشىش ئۈچۈن مەسلىھەت كومىتېتى قۇردى ۋە ھەزرىتى ئەلنىمۇ بۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرىپ كەلدى. ئابدۇراھمان ئىبنى ئەۋەتتىن باشقا ھەممەيلىن ئۇنىڭ ئالدىنقى سەپكە بېرىش تەلپىنى قوبۇل قىلدى.

ئابدۇراھمان ئىبنى ئەۋەتتىن خەلىپىگە مۇنداق دېدى: «ئەگەر دۈشمەن ئالدىدا ساڭا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، دۇنيانىڭ ھەممە تەرىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن. شۇڭا، ئۇرۇشقا سېنىڭ ئورنۇڭغا باشقا بىرى بارسۇن، سەن مەدىنىگە قايتقىن!»

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ پىكىرىنى مۇۋاپىق كۆردى. سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوشۇنغا قوماندان بولۇپ سايلاندى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا كېرەكلىك تەلىماتلارنى بەرگەندىن كېيىن، ئىراقتىكى قوشۇننىڭ قوماندانى ئەل مۇسەننا ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىسى جەرر ئىبنى ئابدۇللاھقا خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ دەرھال سەئد ئىبنى

ئەبۇ ۋەققاسنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتۈشنى بۇيرىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىراق سېپىدىكى قوشۇنلارنىڭ ھەممىسى سەئىدىنىڭ قوماندانلىقى ئاستىغا كىردى. ئەمما، ئەل مۇسەننا ئۇرۇشلاردىن قېلىپ قالغان يارىسى پۈتۈن بەدىنىگە تاراپ كېتىپ، سەئىد ئالدىنقى سەپكە بارغىچە ۋاپات بولدى.

ئىراق سېپىدىكى بارلىق قوشۇن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەمرى بويىچە (سەئىد بەلگىلىگەن مەلۇم بىر كۈنى) قادىسىيەگە توپلاندى. ئابدۇرراھمان ئىبنى رابىئە ئەل باھىلى قوشۇننىڭ قازىسى، سەلمان فارىسى ئىجرائىيە باشلىقلىقىغا (خەلىپە تەرىپىدىن) تەيىنلەندى. بۇ قوشۇندا ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ساھابە بار بولۇپ، يەتمىشتىن ئارتۇقى بەدرى جېڭىغا قاتناشقان قەھرىمانلار ئىدى.

قوشۇن يولغا چىقىپ، ئۈزەيب دېگەن يەرگە كەلگەندە، بىردىنلا پارسلارنىڭ بىر بۆلەك قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مۇسۇلمانلار ئۇلارنى يېڭىپ، ناھايىتى كۆپ غەنىمەتنى قولغا كىرگۈزدى. بۇ ئۇرۇشلاردىنمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلمانلار ئىشغال قىلغان يەرلەرنى قايتا - قايتا ئاختۇرۇپ چىقماي، بەزى يەرلەرنى ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. بۇ سەۋەب بىلەن، فەتمە قىلىنغان بەزى يەرلەردە قېلىپ قالغان دۈشمەن قالدۇقلىرى مۇسۇلمانلارنى ئارقا تەرەپتىن ئاۋارە قىلاتتى ۋە بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان پارسلار قايتا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، مۇسۇلمانلارنى تاكى ئەڭ دەسلەپ ئۇرۇش بولغان يەرلەرگىچە چېكىندۈرەتتى.^①

قادىسىيە ئۇرۇشى

ئۈزەيب ئۇرۇشىدىن كېيىن، سەئىد قوشۇنلىرىنى توپلاپ يولنى داۋاملاشتۇردى ۋە نىھايەت قادىسىيەگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە بىر ئاي ساقلىغان بولسىمۇ، پارسلاردىن ھېچقانداق تىۋىش چىقمىدى. پات - پات ئۇ ياق - بۇ ياققا ئەۋەتكەن كىچىك قوشۇنلار غەنىمەتلەر بىلەن قايتىپ كېلەتتى. بۇ ئىشتىن، پارسلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقىدىشى بولغان بەزى قەبىلىلەر بىزار بولۇشقا باشلىدى ۋە ئەھۋالدىن ئىمپىراتورلىرى يەزدىگىردى خەۋەرلەندۈرۈپ، ئەگەر ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى قوغدىمىسا، ھەممە نېمىلىرى بىلەن مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولۇشقا مەجبۇرىي بولىدىغانلىقىنى ياكى ئۇلار بىلەن ئەھدىنامە تۈزىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مانا بۇ، يەزدىگىردىنىڭ باش قوماندان رۇستەمنى ناھايىتى زور قوشۇن بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىشىگە سەۋەب بولدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 412 -، 416 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 61 -، 64 - بەتلەر.

گەرچە رۇستەم يەزدىگىردىكى ئىلتىماس سۇنۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى بۇ ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلىشىنى تەلەپ قىلغان ۋە ئۇنىڭغا مۇسۇلمانلارغا بىرلا قوشۇن ئەۋەتىشنىڭ توغرا بولمايدىغانلىقىنى، ئەكسىچە، (مۇسۇلمانلارنى يېڭىش ئۈچۈن) ئارقا - ئارقىدىن قوشۇن ئەۋەتىش كېرەكلىكىنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئىمپېراتور ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماي، ئۇنى ئۇرۇشقا تەييارلانغان 120 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندا بولۇشقا زورلىدى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە شۇنچىلىك قوشۇن ئەۋەتىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى.

رۇستەم قوشۇننى باشلاپ يولغا چىقتى ۋە سابات دېگەن يەرگە قارارگاھ قۇردى. بۇ كۈنلەردە، ئىراقتىكى مۇسۇلمانلار قوشۇننىڭ قومانداى سەئد خەلىپىنى يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن ھەر كۈنى دېگۈدەك خەۋەردار قىلىپ تۇردى. رۇستەم قوشۇننى بىلەن مۇسۇلمانلارغا يېقىنلاپ كەلدى. سەئد قوشۇندىكى نوپۇزلۇق كىشىلەردىن بىر ھەيئەت قۇرۇپ، رۇستەمنى مۇسۇلمان بولۇشقا دەۋەت قىلىپ بېقىش ئۈچۈن ئەۋەتتى. بۇ ھەيئەتنىڭ ئىچىدە نۇمان ئىبنى مۇقەررىن، مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەل ئەشئاس ئىبنى قەيس، قۇرات ئىبنى ھەببان، ئۇتەرد ئىبنى ھاجىپ، ھەنزەلە ئىبنى ئەررابىئە ۋە ئامىر ئىبنى مادى يەكەرب قاتارلىقلار بار ئىدى. رۇستەم مۇسۇلمانلار ھەيئىتىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلار ئالدىغا كەلگەندە:

— بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭلار؟ - دەپ سورىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇنىڭ ئىمان ئېيتىشىدىن ئۈمىدى بولمىغاچقا:

— بىز ئاللاھنىڭ بىزگە ۋەدە قىلغىنىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەلدۇق. دۆلىتىڭلارنى ئىشغال قىلىمىز، بالا - چاقاڭلارنى ئەسىرگە ئالىمىز، مال - بايلىقىڭلارنى مۇسادىرە قىلىمىز. بۇنى چوقۇم قىلىمىز! - دەپ جاۋاب بەردى.

رۇستەم قوشۇننى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىشتىن بۇرۇن سەئىدنىڭ قانداقسىيەدىن چېكىنىشىنى ئۈمىد قىلىپ مەدائىنىدە تۆت ئاي كۈتكەنىدى. چۈنكى، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرۇشقا ماھىرلىقى ۋە پىداكارلىقىنى، تەرتىپ - ئىنتىزامچانلىقىنى ۋە ئەخلاقىي - پەزىلەتلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغاچقا، ئۇلاردىن بەكمۇ خەۋپسىرەپ تۇراتتى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ چوقۇم غەلبە قازىنىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. مۇسۇلمانلار ھەيئىتىنىڭ تەھدىتلىك بۇ سۆزلىرى ئۇنى ۋە يېنىدىكى قومانداىلىرىنى تېخىمۇ چۆچۈتۈپ، تىزلىرىنى تىرتىتۈۋەتتى.

ئىككى قوشۇن بىر - بىرىگە ئۈدۈلمۈ ئۈدۈل كېلىپ، ئاخىرقى تەييارلىقلارنى ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋاقىتتا، رۇستەم سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا ئەلچى يوللاپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلگۈدەك دەرىجىدە بىلىملىك بىرىنى ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلدى. سەئىد ئۇنىڭغا مۇغىرە ئىبنى شەئبەنى ئەۋەتتى. رۇستەم مۇغىرەگە:

– ماڭا قاراڭلار! سىلەر بىزنىڭ قوشنىمىز سىلەر. ئەينى ۋاقىتتا، بىز سىلەرگە كۆپ ياخشىلىق قىلغان ۋە سىلەرنى باشقىلارنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدىغانىدۇق. ئۇنداق قىلماي قايتىپ كېتىڭلار! سىلەرنىڭ دۆلىتىمىزگە كىرىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىشىڭلارنى ھەرگىز توسمايمىز! – دېدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان مۇغىرە ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

– بىزنىڭ ئەسلى مەقسىتىمىز دۇنيا تىرىكچىلىكى ئەمەس، بەلكى بارلىق ئوي - خىيالىمىز ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ئائىل بولۇش ۋە مەڭگۈلۈك ئاخىرەت ھاياتىغا ئېرىشىشتىن ئىبارەت. ساڭا بىر نەرسىنى ئەسكەرتىپ قويايىكى، ئاللاھ بىزگە بىر ئەلچى ئەۋەتتى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

«مەن ساڭا ئىمان ئېيتقانلارنى دىنىمگە قارشى چىققانلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتمەن ۋە بۇلار ئارقىلىق ئۇلاردىن ئوچ ئالمەن. مۇسۇلمانلارغا (ماڭا ئىشىنىپ، شەرىئەتتىكى مەھكەم ئېسىلسا) ھەردائىم زەپەر ۋە غەلبە ئاتا قىلىمەن.»

بىز ئىمان ئېيتقان بۇدىن ھەق ۋە مۇھەققەتتۇر. كىم بۇدىن يۈز ئۆرۈسە ياكى قوبۇل قىلمىسا، ئاللاھ ئۇنى چوقۇم رەسۋا قىلىدۇ. ئەگەر كىم ئۇنىڭغا مەھكەم ئېسىلسا، چوقۇم ئۇلۇغ ۋە ئەزىز بولىدۇ.

بۇدىنغا قىزىقىپ قالغان رۇستەم مۇغىرەدىن:

– بۇدىنكىلار قانداق دىن؟ – سورىدى. مۇغىرە ئۇنىڭغا ئىسلامنى:

– بۇدىننىڭ ئاساسى پىرىنسىپىغا كەلسەك (بۇ پىرىنسىپ بولماي تۇرۇپ باشقا نەرسە توغرا بولمايدۇ)، ھەممىدىن ئاۋۋال ئاللاھنىڭ ئىبادەتكە لايىق بىردىنبىر ئىلاھ ئىكەنلىكىگە، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئاللاھنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى ئىكەنلىكىگە ۋە ئاللاھ ئۇنىڭغا چۈشۈرگەن بارلىق ھەقىقەتلەرگە ئىشىنىش، ئىمان ئېيتىشتۇر، - دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. رۇستەم:

– شۇنداقمۇ؟! - دەپ ئۆزىنىڭ ھەيرانلىقىنى ئىپادىلىدى. ئاندىن:

– بۇدىن باشقا يەنە نېمىلەر بار؟ - دەپ سورىدى. مۇغىرە سۆزىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:

– ئىنساننى ئىنسانغا قۇل بولۇشتىن قۇتۇلدۇرۇپ، يالغۇز ئاللاھقا بويۇن ئېگىدىغان قىلىش، ئۇنى ئىنسان شەرىپىگە لايىق مەرتىۋىگە چىقىرىش....

بۇنى ئاڭلىغان رۇستەم تېخىمۇ ھەيران بولدى ۋە مۇغىرەنىڭ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشىنى ئۆتۈندى. مۇغىرە:

— ماڭا قاراڭلار! بارلىق ئىنسانلار ئادەم ئاتىنىڭ بالىلىرى. يەنى ئەسلىدە ھەممەيلەن بىر - بىرىمىزگە قېرىنداش بولۇپ، بىر ئاتا ۋە بىر ئانىدىن كۆپەيدۇق، - دېدى.

رۇستەم مۇغرىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن شۇنداق تەسىرلەندى ۋە خۇشال بولدىكى، مۇغرىنىڭ سۆزىنى كېسىپ مۇنداق دېدى:

— ئۇنداقتا، بىز مۇسۇلمان بولساق، بىز بىلەن ئۇرۇشماي، ئۆز يۇرتۇڭلارغا قايتامسىلەر؟ - دەپ سورىدى. مۇغرى:

— ھەئە. قەسەم قىلىپ بېرىمەنكى، ئەگەر شۇنداق قىلساڭلار، بىز قايتىپ كېتىمىز ۋە تىجارەتكە ئوخشاش قانۇنلۇق ئىشلارنى قىلىشتىن باشقا ھېچقانداق مەقسەت بىلەن زېمىنىڭلارغا قەدەم باسمايمىز، - دېدى. رۇستەم:

— ئۇنداقتا، بەك ياخشى! - دېدى.

بۇ سۆھبەتتىن كېيىن رۇستەم ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلىرى تېخىمۇ چۈشكۈنلىشىپ، ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ (قاچانلا بولمىسۇن) چوقۇم غەلبە قىلىدىغانلىقىغا مۇتلەق ئىشەنگەندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۆڭۈللىرى بۇ يېڭى دىنغا مايىل بولۇشقا باشلىغانىدى. دەرۋەقە، رۇستەم ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بولماقچى بولغىنىنى يېنىدىكىلەرگە ئېيتىشتىنمۇ يانمىدى. ئەمما ئۇلار رۇستەمگە قاتتىق قارشىلىق بىلدۈردى. ئاللا تائالامۇ ئۇلارنىڭ تېڭىشلىك جازاسىنى بەردى.

رۇستەم ۋە پارس ھۆكۈمىتى بۇ قېتىم سەلتەنەت ۋە دەبدەبە قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ كۆزىنى بويلاش ۋە ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە قايىل قىلىش مەقسىتىدە، (رۇستەمنىڭ) چېدىرىنى ئالتۇن جىيەكلىك يىپەك توقۇلمىلار بىلەن قاپلىدى ۋە ئۈنچە - مەرۋايىت، ياقۇت ۋە باشقا قىممەتلىك تاشلار بىلەن بېزەپ چېدىرىنى خۇددى زىننەت بويۇملىرى بىلەن لىق تولغان ھەشەمەتلىك ساراينغا ئوخشىتىپ قويدى. رۇستەم ئالتۇندىن ياسالغان تەختكە چىقىپ ئولتۇردى، بېشىدا ناھايىتى قىممەت باھالىق تاج بار ئىدى. ئۇ سەئىدىنى ئەبۇ ۋەققاسقا خەۋەر يوللاپ، يېڭىدىن بىر ئەلچى ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلدى. سەئىد بۇ قېتىم رەبىئ ئىبنى ئامىرنى ئەۋەتتى. ئىسلام قوشۇنىنىڭ بۇ ئەلچىسى كونا ۋە تىتىلىپ كەتكەن كىيىم كىيگەن، قولىدا ناھايىتى ئاددى قورال تۇتقان ۋە بەكمۇ ۋىجىك بىر ئاتقا مىنگەن ھالدا رۇستەمنىڭ چېدىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ چېدىرىنىڭ سىرتىغىچە سېلىنغان يىپەك گىلەملەرنى چەپلىگەن پېتى كېلىپ، چېدىرىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى ۋە يىپەك گىلەمدىن بىرنى يىرتىپ ئېتىنى باغلىدى. ئاندىن قولىدا

قورالنى تۇتقان پېتى رۇستەمنىڭ ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى. مۇھاپىزلار ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

- قورالنى بۇ يەرگە قويۇپ ماڭ! - دېيىشتى. ئەمما ئۇ:

- مەن سىلەرنى ئۆزۈم خالاپ زىيارەت قىلغىلى كەلمىدىم، بەلكى دەۋىتىڭلار بىلەن كەلدىم. ئۇنداق بولغانىكەن، ئالدىمدىن چېكىنىپ رۇستەم بىلەن كۆرشتۈرۈڭلار. ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭلار، مۇشۇ يەردىنلا قايتىپ كېتىمەن، - دەپ كەسكىن جاۋاب بەردى. مۇھاپىزلار ئۇنىڭ سۆزلىرىنى رۇستەمگە يەتكۈزدى. رۇستەم ئىلاجىسىز:

- قويۇپ بېرىڭلار، كەلسۇن! - دەپ ئەمىر بەردى.

ئەلچى رەببى ئىبنى ئامىر ھاسا ئورنىدا تۇتۇۋالغان نەيزىسىنىڭ ئۇچى بىلەن يىپەك گىلەملەرگە سانجىغان پېتى رۇستەمگە يېقىنلاشتى. رۇستەم ئۇنىڭدىن:

- سىلەر نېمە ئۈچۈن بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتىسىلەر؟ بۇنىڭ ئەسلى سەۋەبى نېمە؟ - دەپ سورىدى. رەببى رۇستەمگە:

- اللە تائالا ئىنسانلارنى قۇلغا قۇل بولۇشتىن بىر ئۆزىگە قۇللۇق قىلىشنى، دۇنيانىڭ خار - زەبۇنلىقىدىن ئازاد بولۇپ، راھەت ۋە خاتىرجەم ھاياتقا ئېرىشىشنى، باتىل دىن ۋە ئېتىقادلارنىڭ جاپا ۋە زۇلۇملىرىدىن قۇتۇلۇپ، ئىسلامنىڭ ھەق - ئادالەت بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى خالايدىغان كىشىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن بىزنى ئەۋەتتى. اللە تائالا ھەق دىننى يېيىشىمىزنى بۇيرىدى، بىز شۇڭا خەلقلىرىنى ھەق دىنغا دەۋەت قىلىۋاتىمىز. كىم دەۋەتنى قوبۇل قىلسا، بىز ئۇنىڭدىن رازى بولۇپ، ئۆز يۇرتىمىزغا قايتىمىز. ئەگەر كىم رەت قىلسا، اللە تائالا بىزگە ۋەدە قىلغان مۇكاپاتقا ئېرىشكەنگە قەدەر ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشىمىز، - دېدى. رەببىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان پارس قوماندانلىق ھەيئىتى ئۇنىڭدىن:

- سەن دەپ ئۆتكەن مۇكاپات نېمە؟ - دەپ سورىدى. رەببى:

- دەۋىتىمىزنى رەت قىلغانلارغا قارشى ئۇرۇش يولىدا شېھىت بولغانلار بارىدىغان جەننەت ۋە ھايات قالغانلار ئېرىشىدىغان زەپەردۇر، - دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن رۇستەم ئۇنىڭغا:

- ئېيتقانلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى چۈشەندىم. ھەم سىلەر ھەم بىز بۇ مەسىلىنى قايتا بىر ئويلىنىپ كۆرۈش ئۈچۈن بىزگە ئازراق مۆھلەت بېرەمسىلەر؟ - دەپ سورىدى. رەببى:

- ئەلۋەتتە! نەچچە كۈنلۈك مۆھلەت تەلەپ قىلىسىلەر؟ بىر كۈنمۇ، ئىككى كۈنمۇ؟ - دېدى. رۇستەم:

– ياق! بۇ ئىش مۇنداق ئاسان ھەل بولمايدۇ. بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن دۆلەت ئەركانلىرىگە خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشىمىز لازىم. شۇڭا، خېلى ئۇزۇن ۋاقىت مۆھلەت بېرىشىڭلار كېرەك! – دېدى. ئەمما رەببى بەكمۇ كەسكىن ۋە جىددى قىياپەتتە:

– بولمايدۇ! پەيغەمبىرىمىز بىزگە دۈشمەن قوشۇنى بىلەن قارىمۇ قارشى كەلگەن ۋاقىتتا، ئۈچ كۈندىن ئارتۇق مۆھلەت بەرمەسلىكىنى بۇيرىغان. بۇ مۆھلەت ئىچىدە ياخشىراق ئويلىنىپ مۇسۇلمان بولۇش، جىزىيە تۆلەش ياكى ئۇرۇشۇشتىن بىرنى تاللاپ، قارارىڭنى بىزگە يەتكۈزگىن! – دېدى. رۇستەم نېمە قىلارنى بىلەلمەي قالغانىدى. ئۇ رەببىغا:

– سەن ئۇلارنىڭ باش قوماندانىمۇ؟ – دەپ سورىدى. رەببى:

– ياق! ئەمما مۇسۇلمانلار بىر ۋۇجۇدقا ئوخشايدۇ. ئارىمىزدىكى ئاددى بىر كىشىنىڭمۇ مۇسۇلمانلار نامىدا پاناھلىق تىلىگەنلەرنى قوبۇل قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە، – دەپ ئۇنى تېخىمۇ كەمسىتىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، رۇستەم ئۆز قول ئاستىدىكى قوماندانلارنى بىر يەرگە يىغىپ ئۇلارغا:

– سىلەر ھاياتىڭلاردا بۇ ئادەمنىڭ سۆزىدىنمۇ ئېسىل، مەنلىك ۋە ئەۋزەل سۆز ئاڭلاپ باقتىڭلارمۇ؟ – دەپ سورىدى. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭغا قارشىلىق بىلدۈرۈپ:

– سەن ئۆز دىنىڭنى تاشلاپ، بۇ ئىتنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەكچى بولۇۋاتامسەن؟ شۇنىڭ تۇرقىغا بىر قاراپ بېقىپ گەپ قىلساڭ بولمامدۇ؟ ياكى سەن ئۇنى ئادەم قاتارىدا كۆرۈۋاتامسەن؟ – دەپ رۇستەمنى ئاگاھلاندۇرۇشتى. ئەمما رۇستەم ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

– ئۇنىڭ تۇرقى بىلەن سىلەرنىڭ نېمە كارىڭلار؟ سىلەر ئەسلىدە ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىگە، سۆزلىرىگە ۋە ئەخلاقلىرىغا ئوبدانراق سەپسىلىڭلار! سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، ئەرەبلەر كىيىم – كېچەك ۋە يېمەك – ئىچمىكىگە ئەمەس، بەلكى نەسەبىگە ۋە دۇرۇستلىقىغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ.

پارسىلار قىيىن ئەھۋالدا قالغانلىقى ئۈچۈن ھەردائىم ۋاقىت ئۆتۈشقا تىرىشاتتى. دەرۋەقە، ئەتسى يەنە مۇسۇلمانلارغا خەۋەر يوللاپ، يەنە بىر ئەلچى تەلەپ قىلدى. ئۇلار بۇ ئارقىلىق، مۇسۇلمانلاردىن باشقا – باشقا كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلار ھەققىدە تېخىمۇ كۆپ چۈشەنچە ھاسىل قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوخشاش ئېتىقاد، پىكىر ۋە قارارغا ئىگە ياكى ئىگە ئەمەسلىكىنى بىلىش، بۇ جەرياندا بىرەر يوپۇق چىقىپ قالسا، شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىشقا تىرىشاتتى.

سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بۇ قېتىم خۇزەيفە ئىبنى مېھساننى ئەۋەتتى. ئۇمۇ رەببىنىڭ تاكتىكىسى بىلەن ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ قايتىپ كەتتى. ئەلچى

تەلپى ئۈچىنچى كۈنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندى. سەئد مۇغىرە ئىبنى شەئبەنى ئەۋەتتى. رۇستەم بەكمۇ چارىسىز بولغاچقا، بۇ قېتىم ئاغزىنى بۇزۇپ مۇغىرەگە مۇنداق بىر ئورۇنسىز گەپ قىلدى:

«سىلەرنىڭ بىزنىڭ زېمىنىمىزغا كېلىشىڭلارنى ھەسەلنى يىراقتىن كۆرۈپ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشالمىغان ھەرىكە ئوخشىتمەن. ئۇ ھەرە شۇنداق ئاچكۆزكى، ئۆزىنى ئۇ ھەسەلگە يەتكۈزۈپ قويغانلارغا ئىككى دەرھەم بەرمەكچى بولىدۇ. ئەمما ھەسەلنىڭ ئۈستىگە قونۇشى بىلەن ئىچىگە پېتىپ قېلىپ چىقالمايدۇ ۋە ئۆزىنى بۇ يەردىن چىقىرىپ قويىدىغان بىرىنى ھەر قانچە كۈتسىمۇ، ھېچكىم كەلمەيدۇ. بۇ قېتىم ئۆزىنى كىم قۇتۇلدۇرۇپ قويسا، ئۇنىڭغا تۆت دەرھەم بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. لېكىن يەنە ھېچكىمنى تاپالمايدۇ.»

مەن سىلەرنى يەنە ئۈزۈم ئوغرىلاش ئۈچۈن باغقا كىرىپ، ئورەككە مۆكۈنۈۋالغان ئورۇق تۈلكىگە ئوخشىتمەن. باغ ئىگىسى ئۇنىڭ ئىسكەتسىز تۇرغىغا قاراپ ئىچ ئاغرىتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا چىقىلمايدۇ. تۈلكە باغ ئىگىسىنىڭ بۇ مەرھەمەتتىن پايدىلىنىپ ئۈزۈمنى خالىغانچە يەۋىرىدۇ ۋە بارغانسېرى سېمىرىپ، باغنى تىلغاپ ۋەيران قىلىشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن، باغ ئىگىسىنىڭ پوزىتسىيىسى ئۆزگىرىپ، ئادەملىرى بىلەن ئۇنى باغدىن قوغلاپ چىقارماقچى بولىدۇ. ئەمما تۈلكە بەكمۇ سېمىرىپ كەتكەچكە ئۇنى ئورەكتىن چىقىرالمايتۇ ۋە ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ، تۈلكىنى شۇ ئورەكتىلا ئۆلتۈرۈشنى مۇۋاپىق كۆرىدۇ. سىلەرمۇ زېمىنىمىزدىن ئەنە شۇنداق قوغلىنىسىلەر!»

رۇستەم بۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ شۇ ئەخمىقانه سۆزنى قىلدى:

- قوياشقا قەسەم قىلىمەنكى، ئەتە ھەممىڭلارنىڭ پوقۇڭلارنى چىقىرىۋېتىمەن!
مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئەلچىسى مۇغىرە ناھايىتى ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن:
- قېنى كۆرەمىز! - دېدى. رۇستەم ئۆزىچە مۇغىرەنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش مەقسىتىدە:

- مەن سىلەرگە بىرەر قۇردىن كىيىم، قوماندانلىقلارغا بىر قۇر كىيىم، مىڭ دىنار پۇل ۋە بىر ئۇلاغ ھەدىيە قىلسام، سەنچە قانداق بولار؟ سىلەر ھەدىيەلىرىمنى ئېلىپ كۆرۈمدىن يوقالساڭلار بولمامدۇ؟ - دەپ تەكلىپ بەردى. مۇغىرەنىڭ پەقەتلا چىدىغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ رۇستەمگە:

- ماڭا قارا! بىزنىڭ سىلەرنىڭ زېمىنىڭلارغا بېسىپ كىرىپ، شان - شەرىپىڭلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشىمىزنى، دۆلىتىڭلارنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە بېسىپ كىرگەن ۋاقتىمىزدا سىلەرنىڭ بوينۇڭلارنى قىسقان پېتى بىزگە

جىزىيە تۆلەشكە مەجبۇر بولۇشۇڭلارنى بەك يىراق دەپ ئويلايمسەن؟ شۇنىسى مۇھەققەتكى، ھەممىڭلار بويىنۇڭلارنى پۈكۈپ، بىزگە قۇل بولسىلەر!

مۇغىرە قارارگاھقا قايتتى. ئۇرۇش قىلىش قارارى ئېلىندى. ئەمما باش قوماندان سەئىد ئاغرىپ يېتىپ قالغان بولۇپ، ئاتقا مىنگۈدەك ھالى يوق ئىدى. شۇڭا قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا خالىد ئىبنى ئەررافانى تەيىنلىدى. ئۆزىمۇ ياتقان يېرىدە تەلىمات ۋە ئەمىر بېرىشكە تىرىشتى. جەرىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلى قوشۇننىڭ ئوڭ قانتىغا، قەيس ئىبنى مەقسۇھ سول قانتىغا مەسئۇل ئىدى.

سەئىد قوشۇنغا ئىمام بولۇپ ناماز ئوقۇغاندىن كېيىن، ئۇرۇش توغرىسىدا خىتاب قىلىپ ئۇلارنى جاسارەتلەندۈردى. ئۇرۇش باشلاندى ۋە كۈن كەچ بولغىچە داۋاملاشتى. ئەتىسى سەھەردىن باشلاپ ئۇرۇش قايتا باشلاندى ۋە ئۇدا ئۈچ كۈنگىچە داۋاملاشتى. تۆتىنچى كۈنى پارس قوشۇنىنىڭ پىللىرى مۇسۇلمانلارنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. چۈنكى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىرى بۇ پىللاردىن قاتتىق ئۈرۈككەچكە، سەپ بۇزۇلۇپ تاكتىكا ئىشقا يارمايۋاتاتتى. شۇڭا، ساھابىلەر ئاۋۋال پىللارنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىدى ۋە بىر ھۇجۇم بىلەن ھەممە پىلنى تەلتۆكۈس قىرىپ تاشلىدى.

بۇ ئۇرۇش جەريانىدا قوماندانلاردىن جەرىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلى، كەئكە ئىبنى ئامىر، تۇلەيھەتۇل ئەسەدى، ئامىر ئىبنى مادى يەكەرب، خالىد ئىبنى ئارفاتا ۋە دىرار ئىبنى ئەل ھەكتاب بەكمۇ خەتەرلىك مىنۇتلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. چۈنكى، ئۇلار ئۆز ھاياتلىرىنى قىلچە ئويلاشماي پىللارغا ھۇجۇم قىلاتتى، كۆزلىرىنى ئويۇپ بوغرىسىغا كىرگۈزەتتى. شۇنىڭ بىلەن، پىللار ھەر تەرەپكە پىتىراپ قېچىشقا باشلايتتى ۋە ئۈستىدىكى باشقۇرغۇچىلىرىغىمۇ بوي بەرمىگەچكە، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن (باشقۇرغۇچىلىرى بىلەن بىللە) چېپىپ تاشلىناتتى.

قادىسىيە دەپ ئاتالغان بۇ مەيداندا يۈز بەرگەن پارس — مۇسۇلمان ئۇرۇشىنىڭ تۆتىنچى كۈنى (ھىجرىنىڭ ئون تۆتىنچى يىلى، مۇھەررەم ئېيىنىڭ ئون تۆتى، دۈشەنبە كۈنى)، چۈش ۋاقتىدا پارس قوشۇنىنىڭ قارارگاھى تەرەپتە چېدىرلارنى ئۇچۇرتۇپ كەتكەن دەرىجىدە قاتتىق بوران چىقىشقا باشلىدى. پارس قوشۇنىنىڭ سەپلىرى بۇزۇلۇپ، ھەممەيلەن جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە قېچىشتى. دەل شۇ پەيتتە، مۇسۇلمان قوماندانلاردىن كەئكە ئىبنى ئامىر ئەت تەممى ۋە خېلىل ئىبنى ئەلقەمە ئەت تەممى بىر - بىرىگە ماسلىشىپ، پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى رۇستەمنى ئۆلتۈردى. قاچقان ئەسكەرلەرنىڭ پېشىدىن قوغلاپ ماڭغان مۇسۇلمانلار ئىمپېراتور يەزدىگىرنىڭ ھۆكۈمرانلىق مەركىزى بولغان مەدائىن شەھىرىگە بېسىپ كىردى.

قادىسىيە مەيدان ئۇرۇشىنىڭ تۆتىنچى كۈنى ئون مىڭ ۋە قالغان كۈنلىرى يەنە ئون مىڭ بولۇپ، جەمئىي يىگىرمە مىڭ دۈشمەن ئەسكىرى ئۆلتۈرۈلدى. پۈتۈن

ئۇرۇش جەريانىدا شېھىت بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ سانى جەمئىي مىڭ بەش يۈز ئىدى. ئۇندىن باشقا، مۇسۇلمانلار ناھايىتى كۆپ غەنىمەتنى قولغا كىرگۈزدى. خەلىپىگە زەپەرنىڭ خۇش خەۋەرلىرى يەتكۈزۈلدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئۇرۇشقا بەكمۇ كۆڭۈل بۆلگەچكە، ھەمىشە خاۋاتىرلىنىپ تۇراتتى. ھەتتا، مەدىنىدە ئىچى تىتىلداپ پات - پات شەھەر سىرتىغا چىقاتتى ۋە ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن بىرەر خەۋەر ئېلىشقا تىرىشاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، خالىد ئىبنى ۋەلىد فەتىھ قىلغان ئىراقنىڭ بەزى يەرلىرى ئىسيان چىقىرىپ، ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلغانىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار قادىسىيەدە غەلبە قازانغاندىن كېيىن، ئۇلار قورقۇپ كېتىپ ئەسلىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئەھدىنامىگە سادىق ئىكەنلىكىنى، ئەمما پارىسلارنىڭ ئۆزلىرىنى كۆشكۈرتۈپ يولدىن ئېزىشىغا سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە مۇسۇلمانلاردىن ئەپۇ تىلدى.

ئىسلام قوشۇنى قوماندانلىرى ئۆز قوماندانلىقىدىكى سەپلىرى بىلەن ئارقىمۇ ئارقا تىزىلىپ، زۇھرا ئىبنى ھاۋىيە قوماندانلىقىدا مەدائىنغا قاراپ يولغا چىقتى. يول ئۈستىدە پارىسلارنىڭ بىر بۆلەك ئەسكىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۇلارنىمۇ تېرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بايىلغا، يەنە بىر قىسمى نىھاۋەندكە قاراپ قاچتى. سەئىد بايىلدا بىر قانچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن، مەدائىنغا ھەرىكەت قىلدى ۋە يول ئۈستىدە يەنە بىر بۆلەك پارس قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇلارنىمۇ يەڭدى. ئۇندىن باشقا، سابات دېگەن يەردە يەزدىگىردقا تەۋە بەزى پىدائىي ئەترەتلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتىمۇ بۇرۇنقىلار بىلەن ئوخشاش بولدى. مەغلۇپ پادىشاھ يەزدىگىرد مۇسۇلمانلارنىڭ تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ھۇجۇم قىلىشىنىڭ ئالدىنى توسۇش ياكى ئازراق بولسىمۇ كېچىكتۈرۈش مەقسىتىدە، يول ئۈستىگە ناھايىتى يىرتقۇچ بىر شىرنى قويۇپ بەردى. ئەتراپنى سۈر باستۇرۇپ، مۇسۇلمانلارنىڭ يۈرەكلىرىنى سۇ قىلىۋەتكەن بۇ يىرتقۇچ شىرنى پالۋانلاردىن ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇ كۈنى ھىجرىيە ئون تۆتىنچى يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئىدى.

تېرىپىرەن چېچىلىپ كەتكەن پارس قوشۇنىدىن ئېشىپ قالغان پىدائىي ئەترەتلەر مەدائىن يېنىدىكى بەھرى سەير دېگەن يېزىدا توپلىنىپ، ئىسلام قوشۇنىغا قارشى تۇرماقچى بولدى. بۇ يېزا مەدائىندىن پەقەت دىجىلە دەرياسى ئارقىلىقلا ئايرىلىپ تۇراتتى. پارس قوشۇنى بۇ يەرگە يېقىن بىر جايدا تالاپەتكە ئۇچرىغانىدى. ئۇلار شۇ قەدەر ئاز ئىدىكى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە توپلىنىپ، ئۆزلىرىدىن مۇداپىئەلىنىشكە تىرىشىشىغا پەرۋامۇ قىلىپ قويمىدى، ئەنسىرەپمۇ كەتمىدى.

پارىسلار مەدائىنغا قېچىۋىدى، مۇسۇلمانلارمۇ ئۇلارغا ئارام بەرمەي، كەينىدىن شەھەرگىچە قوغلاپ كەلدى. بۇ ئەتراپقا كېلىش بىلەن، ئىمپېراتور (خىسراۋ) نىڭ ئاق رەڭلىك كۆركەم ئوردىسى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئىسلام قوشۇنلىرى مەۋسۈم سەۋەبى

بىلەن كۈۋەجەپ ئېقىۋاتقان دىجەلە دەرياسىنى قىلچە ئىككىلەنمەي كېچىپ ئۆتتى. مەدائىندا يېڭىدىن توپلىنىپ، ئۆزلىرىنى ئوڭشۇۋېلىشقا تىرىشىۋاتقان پارس قوشۇنلىرى بۇنى كۆرۈپ ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى.^①

مەدائىننىڭ فەتھى

مۇسۇلمانلار مەدائىنغا بېسىپ كىرگەندە، شەھەر ئىچىدە پارسلارنىڭ تايىنى قالمىغانىدى. چۈنكى، ئىمپېراتور قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، خەلقىمۇ شەھەرنى تەرك ئەتكەنىدى. پەقەت ئوردىنىڭ ئىچىدە ئۆز ساندا ئەسكەرلا بار ئىدى. سەلمان فارىسى ئۇلارنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تەسلىم بولۇشقا چاقىردى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قۇتۇلمايدىغانلىقىنى بىلىپ تەسلىم بولدى. قادىسىيە فەتھى (فەتھ قىلغۇچىسى) ۋە ئىراقتىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بوش قالغان بۇ ئوردىغا تۇنجى كىرىشىدە مۇنۇ ئايەتنى ئوقىدى: ﴿ئۇلار (غەرق بولۇپ) نۇرغۇن باغلارنى، بۇلاقلارنى، زىرائەتلەرنى، چىرايلىق جايلارنى قالدۇردى. ئۇلار بەھرىمەن بولۇۋاتقان نېمەتلەرنى قالدۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنى باشقىلارغا (يەنى بەنى ئىسرائىلغا) مىراس قىلىپ بەردۇق. ئۇلارغا ئاسمانمۇ، زېمىنمۇ يىغلىمىدى، ئۇلارغا مۆھلەتمۇ بېرىلمىدى.﴾^②

سەئىد «خىسراۋ ئايۋىنى» دەپ ئاتالغان بۇ ساراينى مەسجىدكە ئۆزگەرتتى ۋە قوشۇنى بىلەن بۇ يەردە جۈمە نامىزى ئوقۇدى. تارىخ، ھىجرىنىڭ ئون ئالتىنچى يىلى، سەپەر ئېيى ئىدى.

الله تائالا ئىسلام قوشۇنلىرىغا جەلۈلە^③، تىكرىت ۋە مۇسۇل قاتارلىق يەرلەرنىڭ فەتھىنى مۇيەسسەر قىلغۇچە، مۇسۇلمانلار بۇ يەرلەرگە كېلىپ يەرلىشىپ بولغانىدى. كېيىنچە بۇ ئائىلىلەر كۇفەگە كۆچتى.

سەئىد ھەر تەرەپكە قېچىپ تارىلىپ كەتكەن پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاش ئۈچۈن كىچىك تىپتىكى روتىلارنى ئەۋەتتى. ئىمپېراتور تېخى يېقىندىلا بۇ يەردىن قاچقان بولۇپ، ئېغىر كېلىپ تاشلاپ قاچقان بەكمۇ قىممەتلىك نەرسە - كېرەك ۋە كىيىم - كېچەكلەرنى قولغا كىرگۈزگەن مۇسۇلمان ئەسكەرلەر بۇ نەرسىلەرنى مەدائىنغا ئېلىپ كېلىپ، قوشۇن قوماندانىغا تاپشۇردى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 416 -، 445 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 65 -، 76 - بەتلەر.

سۈرە دۇخان، 25 - تىن 29 - ئايەتكىچە.

جەلۈلە - بۇرۇنقى زامانلاردا بابىلىنى ئىرانغا باغلايدىغان تىجارەت يولى ئۈستىگە قۇرۇلغان شەھەر بولۇپ، خارابىلىرى ئىراقتا ھازىرغىچە مەۋجۇت.

سەئد غەنىمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى ئايرىپ بەشىر ئىبنى ئەل ھاسساسىيە ئىسىملىك قومانداننىڭ مەسئۇللىقىدا مەدىنىگە ئەۋەتتى. بۇ غەنىمەتلەرنىڭ ئارىسىدا، ئىمپېراتورنىڭ تاجى، ئۈنچە - مەرۋايىتىلىرى ۋە كىيىم - كېچەكلىرى بار ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ: «بۇ قىممەتلىك نەرسىلەر ھەقىقەتەن ئامانەت ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇلدى» دەپ دۆلەتكە ئائىت بۇ ماللارنىڭ سۈيۈستىپمال قىلىنمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ ئۇنى تەستىقلىغان ھالدا: «سەن ساڭا ياراشمايدىغان سۆز - ھەرىكەت قىلمىغاچقا، خەلقىمۇ سەندىن ئۈلگە ئېلىپ، دۇرۇست مۇئامىلە قىلىۋاتىدۇ» دېدى.^①

جەلۇلەنىڭ فەتىھى

ئىمپېراتور يەزدىگىرد مەدائىنىدىن قاچقاندىن كېيىن، ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتكەن پارس قوشۇنىنىڭ كۆپىنچە لەشكەرلىرى ئاستا - ئاستا ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشقا باشلىدى. ئىمپېراتور ھەلۋانغا چېكىنگەچ، بۇ قوشۇننىڭ بېشىغا مېھران ئىسىملىك بىرىنى قوماندان قىلىپ تەيىنلەپ، ئاندىن ئۆزى جەلۇلە تەرەپكە ئۆتتى. پارس قوشۇنلىرى بۇ يەردىمۇ قارشىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن شەھەرنىڭ ئەتراپىغا خەندەك كولىدى ۋە ئىسلام قوشۇنىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى مۇشۇ ئارقىلىق توسماقچى بولدى.

باش قوماندان سەئد ھەزرىتى ئۆمەرگە مەكتۇب يوللاپ، ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ مەدائىندا قېلىشىنى، تۇرشاۋۇللارنىڭ بېشىغا كەتكە ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمىنى، ئوڭ قاناتقا سەئد ئىبنى مالىكىنى، سول قاناتقا ئامىر ئىبنى مالىكىنى، ياردەمچى ئارقا سەپكە ئامىر ئىبنى مۇررا ئەل جۇھەننى ۋە باش قوماندانلىققا قېرىندىشى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنى تەيىنلەپ پارس قوشۇنىغا قارشى ئەۋەتىشىنى بۇيرىدى.

بۇ بۇيرۇققا بىنائەن، ھاشىم ئىبنى ئۇتبە قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، جەلۇلەنى مۇھاسىرىگە ئالدى. يەنە ناھايىتى شىددەتلىك ئۇرۇش باشلاندى. ھەر ئىككى تەرەپكە توختىماي ياردەمچى قوشۇن كېلىپ تۇراتتى. نىھايەت، اللە تائالا مۇسۇلمانلارغا جەلۇلەنىڭ فەتىھىنى نېسىپ قىلدى. پارس قوشۇنىنىڭ ئۇ قەدەر كۆپ لەشكىرى ئۆلتۈرۈلدىكى، ئەتراپتا جەسەتتىن باشقا ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 469 -، 475 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 107 -، 115 - بەتلەر.

بۇ ئۇرۇشتا، قوماندانلاردىن كەئكە ئىبنى ئامىر، ئامىر ئىبنى مادى يەكرەب، ھاجار ئىبنى ئادىي، قەيس ئىبنى مەكشۇھ ۋە تۇلەيھا ئەل ئەسەدىي قاتارلىقلار ئاجايىپ قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتۈردى.^①

ھەلۋانىڭ فەتىھى

ئىككىنچى قوماندان ھاشىم ئىبنى ئۇتبە تالاپەتكە ئۇچراپ قاچقان پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاش ئۈچۈن كەئكە ئىبنى ئامىر باشچىلىقىدا بىر روتا ئەسكەر ئەۋەتتى. پارس لەشكەرلىرى مۇسۇلمان ئەسكەرلەر يېتىپ بارغان ھەر يەردىن قېچىپ، ئۆزلىرىگە ئېغىر كەلگەن نەرسە - كېرەكنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ ماڭاتتى. شۇ سەۋەب بىلەن، كەئكە ئىبنى ئامىر باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر ئاجايىپ كۆپ مىقداردا غەنمەت قولغا كىرگۈزدى. بۇ غەنمەتلەر ساسانىيلار ئىمپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختى مەدائىندا قولغا كىرگۈزۈلگەن غەنمەتلەردىن ئاز ئەمەس ئىدى. كەئكە پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاپ يۈرۈپ، ئاخىرى پارس قوشۇنلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قوماندانى مېھراننى تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئاندىن ئىراننىڭ رەي (ھازىرقى تېھران) شەھىرى ئارقىلىق ھەلۋانغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە ھەلۋان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئىشغال قىلدى.

تىكرىت ۋە مۇسۇلنىڭ فەتىھى

ھاشىم ئىبنى ئۇتبە جەلۇلەگە يۈرۈش قىلغان ۋاقىتتا، ئابدۇللاھ ئىبنى مۇتئىم (خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن) بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندانلىق قىلىپ، تىكرىتكە قاراپ يولغا چىققانىدى. تىكرىت ئاھالىسىنىڭ بىر قىسمى رۇم، بىر قىسمى خرىستىئانلاشقان ئەرەب ئىياد ۋە تەغلىب قەبىلىلىرى ۋە ئاز مىقداردا مۇسۇلدىن كەلگەن خەلقتىن تەركىپ تاپقانىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى مۇتئىم شەھەرنى قىرىق كۈن مۇھاسىرىگە ئالدى. بۇ قىرىق كۈن ئىچىدە شەھەرگە يىگىرمە تۆت قېتىم ھۇجۇم قىلدى ۋە ھەممىسىدە خېلى ئوبدان نەتىجىلەرگە ئېرىشتى ۋە ئاخىرى شەھەرنى فەتىھ قىلدى. مۇسۇلمان بولغانلاردىن باشقا، ئاخىرغىچە قارشىلىق بىلدۈرگەن خەلقنىڭ ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. ئاندىن رەبىئ مۇسۇلغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. مۇسۇل خەلقى جىزىيە تۆلەش شەرتى بىلەن كېلىشىم تۈزدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 476 -، 478 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 115 -، 119 - بەتلەر.

مەسەبزاننىڭ فەتىھى

باش قوماندان سەئىد پارس قوشۇنلىرىنىڭ بۇ قېتىم ھەلۋاننىڭ ئوڭ تەرىپى ۋە ھەمەدان يولى ئۈستىدىكى مەسەبزاندا توپلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئالدى. سەئىد بۇ خەۋەرنى دەرھال خەلىپىگە بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭدىن دىرار ئىبنى ئەل خەتتاب ئەل فاھرى باشچىلىقىدا ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئەۋەتكەن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار بىر ھۇجۇم بىلەن ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىدى. مەسەبزان خەلقى شەھەرنى تاشلاپ تاغلارغا قاچتى. ئەمما قوماندان دىرار ئۇلارنى قىستاۋەرگەچكە، تەسلىم بولۇپ، بەزىلىرى مۇسۇلمان بولۇشنى ۋە بەزىلىرى جىزىيە تۆلەشنى قوبۇل قىلدى.^①

ئەھۋازنىڭ فەتىھى

پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن ھۇرمۇزان ئەھۋاز رايونىنى ئۆز كونتروللىقى ئاستىغا كىرگۈزۈپ، بۇ يەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ پارسلارنىڭ مەشھۇر نەسەبلىرىدىن بىرىگە تەۋە بولۇپ، قادىسىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن قۇتۇلغانلاردىن بىرى ئىدى. ئۇ ئەھۋازنى ئۆز قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ئەتراپىغا لەشكەرلەرنى توپلاپ، مۇسۇلمانلار بېسىۋالغان يەرلەرگە قايتا ھۇجۇم قوزغاشقا باشلىدى. بىرى كۇفە ۋالىسىنىڭ، يەنە بىرى باسرا ۋالىسىنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئىككى قوشۇن ھۇرمۇزاننىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇنى تىنچلىق سۆھبىتى ئېلىپ بېرىشقا قىستىدى. ئەمما، (كۆپ ئۆتمەي) ھۇرمۇزان كوردلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئىسيان چىقىرىپ، مۇسۇلمانلار بىلەن تۈزگەن ئەھدىنامىسىنى بۇزدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا قارشى ھۇجۇم باشلىدى. ھۇرمۇزان يېڭىلىپ قاچتى ۋە تۇستەر (ھازىرقى شۇستەر) شەھىرىگە كىرىپ، بۇ يەردە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولدى. ئەمما، شەھەر خەلقى مۇسۇلمانلارنىڭ ئادىل ھۆكۈمرانلىقى سەۋەبىدىن، ئۆز مەنپەئەتلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، جىزىيە تۆلەشنى قوبۇل قىلىپ، سۈلھ تۈزدى. شۇنىڭ بىلەن، ھۇرمۇزان ئىككىنچى قېتىم سۈلھ تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.^②

شۇ مەزگىللەردە، تۇستەردىن باشقا جەندىسابۇر قاتارلىق (پارس ھۆكۈمىتىگە تەۋە) بىر قانچە شەھەر ئاھالىسىمۇ سۈلھ تۈزدى. ئىسلام قوشۇنى قوماندانلىرىدىن ھەرقۇس ئىبنى زۇھەير سۇقئۇل ئەھۋازنى فەتىھ قىلغان بىر پەيتتە، ھۇرمۇزان ئىمپېراتور يەزدىگىردىنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن سۈلھنى يەنە بۇزۇپ، مۇسۇلمانلارغا

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 479 - ۋە 480 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 119 - 121 - بەتلەر.
«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 136 - بەت.

قارشى ئىسيان كۆتەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، كۈفەدىكى قوشۇننىڭ نۇمان ئىبنى ئەل مۇقەررىن قوماندانلىقىدا ھۇرمۇز ئانىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشىنى ئەمر قىلدى. ئىراق سېپى باش قوماندانى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس باش قوماندانلىق مەركىزىنى كۈفەگە يۆتكەندى.

خەلىپە باسرادىكى قوشۇننىمۇ سۈھەيل ئىبنى ئادىي قوماندانلىقىدا ھۇرمۇز ئانىغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بەردى ۋە ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھىمنى ئىككى قوشۇننىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. كۈفەدىن كەلگەن قوشۇن ھۇرمۇز ئانىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى ۋە دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇلارنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. ھۇرمۇز ئانى يەنە قېچىپ تۇستۇرغا بېرىۋالدى. لېكىن، بۇ يەردە ئۇنى سۈھەيل ئىبنى ئادىي قىستاققا ئالدى. دەل شۇ ۋاقىتتا، نۇمانمۇ ئەسكەرلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، بۇ قورشاۋغا قېتىلدى. بۇ قوشۇنلارنىڭ باش قوماندانلىقى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاممىسىنىڭ ئوغلى ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھىمنىڭ زىممىسىدە ئىدى.

مۇسۇلمانلار ھۇرمۇز ئانىنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇننىڭ خېلى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇ خەۋەرنى ھەزرىتى ئۆمەرگە يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرىنى ئىراقتىكى قوشۇنغا ياردەم قىلىشقا ئەۋەتتى. ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار پارس قوشۇنلىرىنى چەمبەر شەكلىدە قورشاۋغا ئېلىپ، تەسلىم بولۇشقا زورلىدى، ئاندىن شەھەرگە مەجبۇرىي بېسىپ كىردى. ھۇرمۇز ئانى قەلئە ئىچىگە كىرىۋېلىپ تىرىكشىپ باققان بولسىمۇ، مۇسۇلمانلار قەلئەنى قورشاپ، ئۇنى تىرىك پېتى قولغا چۈشۈردى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرگە تاپشۇرۇپ بېرىش مەقسىتىدە، ئەھمەد ئىبنى قەيس ۋە ئەنەس ئىبنى مالىك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ھەيئەت بىلەن مەدىنىگە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن، قول ئاستىدا بىر روتا بولغان ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھىم يېنىغا ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى ۋە نۇمان ئىبنى ئەل مۇقەررىننى ئېلىپ، ھۇرمۇز ئانىنى ياللاپ مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇ سەپەر ئۈستىدە پارس ھۆكۈمرانلىقىدىكى سۇس شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە خەلىپىنى بۇ ئەھۋالدىن ۋاقىپلاندىرۇش ئۈچۈن خەۋەر يوللىدى. خەلىپە ئۇلارغا جاۋاب خەۋىرى يوللاپ، ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرىنىڭ باسراغا قايتىشىنى، زەر ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى كۇلەيبىنىڭ جەندىسابۇرغا يۈرۈش قىلىشىنى ئەمر قىلدى. ئەمىرگە بىنائەن، ھەممەيلىن ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئاتلاندى. ھۇرمۇز ئانى غەنىمەتنىڭ بەشتىن بىرى بىلەن بىرگە مەدىنىگە يوللاندى.

ھەيئەت ھۇرمۇز ئانىنى ياللاپ مەدىنىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇدۇل ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇلارغا (ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) كۈفەدىن كېلىدىغان ھەيئەتنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مەسجىدكە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئەمما

مەسجىد تىمۇ ھېچكىم يوق ئىدى. ئۇلار قايتماقچى بولۇپ تۇرغاندا، دەرۋازا ئالدىدا ئويناۋاتقان كىچىك بالىلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەسجىدنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئۇخلاۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ھەيئەتتىكىلەر ھەقىقەتەن ئۇنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆردى. ھۇرمۇزان كۆزلىرىگە ئىشەنمەي:

– خەلىپە ئۆمەر نەدە؟ – دەپ سورىدى. ئۇلار ئۇنىڭغا ئىشارەت قىلىپ:

– مۇشۇ شۇ، – دېيىشتى. ھۇرمۇزان ھەيران قالدى. چۈنكى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا نە قوغدىغۇچى، نە مۇھاپىزەتچى، نە سەلتەنەت ئىگىلىرى كۆرۈنمەيتتى. ھۇرمۇزاننىڭ كۆزلىرى پارس ئىمپېراتورىنىڭ ئەتراپىدا مۇنداق ئىشلارنى كۆپ كۆرۈپ ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى.

دەل شۇ پەيتتە، سۇسنىڭ زورلۇق بىلەن فەتھ قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. ئۇزۇن مەزگىللىك مۇھاسىرىدىن كېيىن، سۇس خەلقى سۈلھ قىلىشنى تەلەپ قىلىپ، پۈتۈن شەھەر مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولغانىدى. زەر ئىبنى ئابدۇللاھمۇ جەندىسابۇرنى فەتھ قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە، پارس تۇپراقلىرىغا ئىككىنچى بىر تەرەپتىن بېسىپ كىرگەن مۇسۇلمانلار قوشۇنى توختىماي ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتاتتى. شۇ ۋاقىتتا، بەھرەين ۋالىسى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئەلا ئىبنى ئەل ھەزرەمى يەنە بىر تەرەپتىن خۇددى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بىلەن بەسلەشكەندەك جىھادقا ئاتلىنىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قادىسىيە ئۇرۇشىدا غەلبە قازانغاندىن كېيىن (بۇ غەلبىنىڭ تەسىر دائىرىسى بەكمۇ چوڭ بولدى)، ئەلا ئىبنى ئەل ھازىرەممۇ ئۆز ئالدىغا قوشۇن تەشكىللەپ، پارسلارغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئارقىلىق، ئۇتۇق قازانماقچى بولدى ۋە خەلقنى جىھادقا چاقىردى. چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقان خەلق تىن ناھايىتى زور بىر قوشۇن تەشكىللەندى. ئەلا بۇ قوشۇننى باشلاپ، (خەلىپىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ) دېڭىزدىن ئۆتۈپ پارس تۇپراقلىرىغا بېسىپ كىردى ۋە ئىستەھ شەھىرىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئەمما پارسلار يان تەرەپتىن يۈرۈش قىلىپ، ئەلانىڭ قوشۇنى بىلەن كېمىلىرىنىڭ ئارىلىقىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. مۇسۇلمانلار بىردىنلا دۈشمەن قوشۇنى بىلەن دېڭىزنىڭ ئارىسىدا قېلىپ قالدى. ئەھۋالنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتكەن مۇسۇلمانلار قاتتىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق دۈشمەن سېپىنى يېمىرىپ چىقتى ۋە باسراغا قاراپ ھەرىكەتلەندى. ئەمما كېمىلىرىنىڭ يېنىغا بارالمىدى. چۈنكى، پارس كۈچلىرى مۇسۇلمانلار بىلەن كېمىنىڭ ئارىلىقىغا كىرىۋېلىپ، يولنى كېسىپ تاشلىغانىدى. شۇڭا، مۇسۇلمانلار دۈشمەنلەرنىڭ قورشاشىغا چۈشۈپ قالغان ھالەتتە كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى ئۆمەر بەكمۇ قايغۇرۇپ، ھەم ئەنسىرىدى ھەم ئازابلاندى. ئەلانى دەرھال ۋەزىپىسىنى تاشلاپ سەئد ئىبنى ئەبۇ

ۋەققاسقا قوشۇلۇشنى ئەمر قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆتتە ئىبنى غەزۋانغا ئەلاننىڭ قوشۇنىغا ياردەم قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

ئۆتتە ئىبنى غەزۋان ئون ئىككى مىڭ كىشىلىك زور بىر قوشۇن تەييارلاپ سەبىرا ئىبنى ئەبۇ رەھىم باشچىلىقىدا ئەلاننىڭ قوشۇنلىرىغا ياردەمگە ئەۋەتتى. بۇ قوشۇندا ھاشىم ئىبنى ئۆتتە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ئاسق ئىبنى ئامىر، ئەل ئەھنەق ئىبنى قەيس، خۇزەيفە ئىبنى مېھسان ۋە ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمە قاتارلىق قوماندانلارمۇ بار ئىدى. ياردەمگە كەلگەن قوشۇن ئاخىرى قورشىۋا ئىچىدە قېلىپ قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلگەنىدى، چۈنكى، دەل شۇ چاغدا قورشىۋا قالغان مۇسۇلمانلار بىلەن دۈشمەنلەر ئارىسىدا توقۇنۇش چىقىش ئالدىدا تۇراتتى. مۇسۇلمانلار بىلەن دۈشمەنلەر ئارىسىدا بىر مەيدان قانلىق جەڭ ئېلىپ بېرىلدى ۋە ئۇرۇش مۇسۇلمانلارنىڭ غەلبىسى بىلەن نەتىجىلەندى. مۇسۇلمانلار ئۆتتە ئىبنى غەزۋەننىڭ قوماندانلىق مەركىزى بولغان باسراغا قايتتى.

پارسىلار بۇ قېتىم نىھاۋەندكە يىغىلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ تارقىلىپ كېتىپ، پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ پارس تۇپراقلىرىدا داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىنى خالىمايتتى. مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرى بويىچە، ھۈرمۇزان ۋە غەنمەتلەرنى ئېلىپ ماڭغان ھەيئەتنىڭ باشچىسى ئەھنەق ئىبنى قەيس مەدىنىگە يېتىپ كەلگىچە (قىسقا بىر مەزگىل)، ھېچ نەگە مەدەتلىمەي كۈتۈپ تۇردى. ھەيئەت ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن كۆرۈشكەن ۋاقتتا، ھەزرىتى ئۆمەر ئەل ئەھنەق ئىبنى قەيستىن فەتىھ قىلىنغان يەرلەردە مۇسۇلمانلارنىڭ غەيرى مۇسۇلمانلارغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇۋاتقانلىقىنى سوراپ بىلىشكە تىرىشتى. ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ باشقا دىندىكى كىشىلەرگە يامان مۇئامىلە قىلىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. چۈنكى، ئۇ ئادالەتسىزلىكنىڭ ئىسيانغا سەۋەب بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى ۋە بۇ ئىشقا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى. ئەل ئەھنەق قىسقىچە قىلىپ:

– بىز ئەھدىگە ۋاپا قىلىش ۋە باشقىلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشتىن باشقىنى بىلمەيمىز، - دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ تېخىمۇ كۈنكۈپتۈرچە جاۋاب بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ:

– بۇ قانداق گەپ؟ تېخىمۇ ئوچۇقراق جاۋاب بەرگىنە؟! - دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئەل ئەھنەق مۇنداق دېدى:

– ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئۆزۈڭگە مەلۇمكى، پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىشىمىزنى توسۇپ، ھازىرچە فەتىھ قىلغان يەرلىرىمىزنى قوغداپ تۇرۇشىمىزنى ئەمر قىلدىڭ. ئەمما شۇنى يادىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىمكى،

پارس ئىمپېراتورى تېخى ھايات ۋە ئۆز خەلقى ئارىسىدا ياشاۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مەۋجۇدلىقى پارسلارنى بىزگە قارشى ھەردائىم كۈشكۈرتۈپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل. دەرۋەقە، ئۇ ھايات بولغاچقا، ئۆز خەلقىنى بىزگە قارشى توختىماي كۈشكۈرتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، شۇڭا پارسلار بىلەن ئارىمىزدا پات - پات توقۇنۇش يۈز بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇلار بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ. چۈنكى، بىر دۆلەتتە ئىككى ھاكىمىيەتنىڭ تەڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. بىرى يەنە بىرىنى چوقۇم كۆزدىن يوقىتىشى كېرەك. شۇنىسى ھەقىقەتتىكى، پارسلار بىزگە قارشى ئىسيان چىقارغاندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىۋاتىمىز ۋە ئۇلارنىڭ تۇپراقلىرىدىن ئاز بىر قىسمىنى فەتمە قىلىۋاتىمىز. ئۇلارنى كۈشكۈرتىۋاتقىنى شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياشاۋاتقان پادىشاھلىرىدۇر. ئەگەر سەن بىزگە ئىجازەت قىلساڭ، بىز پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىپ، پادىشاھنى كۆزدىن يوقىتىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ خەلق ئالدىدىكى نوپۇزىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان ۋاقىتىمىزدىلا، پارسلارنىڭ ئوردىغا بولغان ئۈمىد ۋە غايىلىرىنى يوققا چىقىرىپ، ئۇلارنى ئىسلامنىڭ ئادالەتتىگە ئىشىنىش پۇرسىتى ۋە ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلالىغان بولىمىز.

بۇ سۆزلەردىن تەسىرلەنگەن ھەزرىتى ئۆمەر ئەل ئەھنەف ئىبنى قەيسكە:

– ھەقىقەتەن ئورۇنلۇق گەپ قىلدىڭ. قەسەم قىلىمەنكى، ماڭا بۇ مەسىلىنى ھەقىقىي شەكلى بىلەن چۈشەندۈرۈپ قويدۇڭ، - دەپ ئۇنىڭدىن مەننۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى.

ئۇلار شۇ تەرىقىدە سۆھبەتلىشىپ تۇرغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەرگە پارسلارنىڭ نىھاۋەندە يىغىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈلدى. بۇ خەۋەر بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىشىنى ئەمىر قىلدى. ھەتتا ئۆزىمۇ بىر روتىنىڭ بېشىغا ئۆتۈپ، ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىپ، فەتمە ھەرىكەتلىرىگە قېتىلماقچى بولدى. ئەمما ساھابىلەر كېڭىشىش ئارقىلىق ئۇنىڭ بۇ پىكىرگە قارشى چىقتى. بۇ ئىشتا ھەزرىتى ئەلىنىڭ رولى چوڭ بولدى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر بۇ نىيىتىدىن ياندى.^①

ھەزرىتى ئۆمەر ئەمىلىي ئەھۋالنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، ئالدىنقى سەپتىكى قوماندانلاردىن خۇزەيفە ئىبنى ئەل يامان قوماندانلىقىدىكى كۇفە قوشۇنى، ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى قوماندانلىقىدىكى باسرا قوشۇنى ۋە نۇمان ئىبنى مۇقەررەن قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ دەرھال ھەرىكەتلىنىشىنى، ھەممە قوشۇن ئالدىنقى سەپتە ئۇچراشقاندىن كېيىن، ھەرقايسى قوماندانلارنىڭ ئۆز قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىشىنى ۋە نۇمان ئىبنى ئەل

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 496، 503 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 136، 145 - بەتلەر.

مۇقەررىننىڭ قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشنى، ئەگەر ئۇ شېھىت بولسا، ئۇنىڭ ئورنىغا قەيس ئىبنى مەكشۇھنىڭ باش قوماندان بولۇشىنى ئەمىر قىلدى. ئاندىن قوماندانلار سېپىدا يۈز بېرىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان ئۆلۈش - يارىلىنىش ۋەقەلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، كىملىرىنىڭ باش قوماندانلىق ئورنىغا چىقسا بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى تىزىملىكنىمۇ قوشۇپ ئەۋەتتى.

بۇ ئەمىر بىلەن، ئىسلام قوشۇنلىرى نىھاۋەندكە قاراپ ھەرىكەتلەندى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئومۇمىي سانى 30 مىڭ ئەتراپىدا، ھالبۇكى، نىھاۋەندتىكى پارسلارنىڭ سانى 150 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى. ئىككى قوشۇن ئارىسىدا چارشەنبە كۈنى باشلانغان توقۇنۇش ئەتىسى پەيشەنبە كۈنى كەچكىچە تولۇق ئىككى كۈن داۋاملاشتى. ئۈستۈنلۈك يەنە مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدا ئىدى. قىستاققا ئېلىنغان پارس قوشۇنلىرى سېپىل ئىچىگە چېكىنىپ كىرىپ، ئۆزلىرىنى قوغداشتىن باشقا ئىش قىلالمىدى. مۇسۇلمانلار شەھەرنى قورشاشقا ئالدى. بۇ قورشاشنىڭ ئۇزۇن مەزگىلگە سوزۇلۇپ كېتىدىغانلىقىنى چۈشەنگەن باش قوماندان نۇمان ئىبنى مۇقەررىن ياردەمچى قوماندانلارنى يىغىپ، باشقىچە بىر تاختىكا تېپىپ چىقىش ئۈچۈن مەسلىھەتلەشتى. ياردەمچىلەر ئۇنىڭغا كەينىگە چېكىنىش تاختىكىسى مەسلىھەتنى بەردى. ئەگەر شۇنداق قىلسا، پارسلارنىڭ غەيرەتكە كېلىپ، شەھەردىن چىقىپ مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىدىن قوغلايدىغانلىقىنى، ئاندىن مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىگە قايتىپ، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. نۇمان بۇ تاختىكىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئاۋۋال پارسلارغا بىر ھۇجۇم قوزغاپ، ئاندىن كەينىگە چېكىنىش تاختىكىسىنى باشلىتىش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى قوماندانلاردىن كەتكەگە تەلىمات بەردى.

مۇسۇلمانلار قوشۇنى پارسلارغا ئومۇمىيۈزلۈك بىر ھۇجۇم قوزغىغاندىن كېيىن، كەينىگە چېكىندى. دەرۋەقە، پارسلار مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىدىن باستۇرۇپ كەلدى. ئىككى قوشۇن ئارىسىدا بىر مەيدان قانلىق جەڭ يۈز بەردى. ئۇرۇش مەيدانى جەسەت بىلەن لىق تولۇپ كەتتى. پارسلاردىن 100 مىڭ لەشكەر ئۆلدى. ئەمما، مۇسۇلمانلارنىڭ نىھاۋەند ئۇرۇشى باش قوماندان نۇمان ئاتتىن چۈشۈپ كېتىپ، شېھىت بولدى. ئۇنىڭ شېھىت بولغىنىنى ئىنىسى نۇئەييىمدىن باشقا ھېچكىم سەزمىدى. نۇئەييىممۇ مۇسۇلمانلارنىڭ پەرىشان بولماسلىقىنى ئويلاپ، ھېچكىمگە تىنىمىدى ۋە يەرگە چۈشكەن سانجاقنى ئېلىپ، قوماندانلاردىن خۇزەيفە ئىبنى ئەل ياماننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. قوشۇنغا نۇماننىڭ ئورنىدا خۇزەيفە قوماندانلىق قىلدى ۋە ئۇرۇش ئۇنىڭ قوماندانلىقىدا ئاخىرلاشتى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، نۇئەييىم ئاكىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلان قىلدى.

پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى فىرۇزان ئۇرۇش مەيدانىدىن قېچىپ كەتكەنىدى. ئەمما، ئىسلام قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن كەتكە فىرۇزاننىڭ كەينىدىن ئىز

قوغلاپ، ھەمەدان تۆپىلىكلىرىدە تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ، ئىسلام قوشۇنلىرى نىھاۋەندكە زورلۇق بىلەن كىرىشكە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. ئۇندىن كېيىن، جىي دەپ ئاتالغان ئىسپاھان ئىشغال قىلىندى. ئاندىن، ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى قۇم ۋە كەشان شەھەرلىرىنى فەتىھ قىلدى. سۇھەيل ئىبنى ئادىمۇ كەرىماننى ئالدى. نىھاۋەند ئۇرۇشىدا بۇلۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ھەزرىتى ئۆمەرگە سۆزلەپ بېرىلگەندە، شېھىت بولغان ئىسلام قەھرىمانلىرىنى ئۈچۈن شۇنداق قاتتىق ئازابلاندىكى، ئۆزىنى تۇتالماي ھۆڭ - ھۆڭ يىغلاپ كەتتى.^①

ئاندىن شېھىت بولغان ئەسكەرلەرنىڭ ئىسىملىرى بىر - بىرلەپ ئوقۇلغاندا، گەرچە ئۇ ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تونىمىسىمۇ، يەنە شۇنداق يىغلىدى ۋە مۇنداق دېدى: «مېنىڭ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ تونىغىنىم بىلەن تونىمىغىنىمنىڭ نېمە پەرقى بار؟ ئاللا تائالا ئۇلارنى تونۇيدۇ، بىلىدىغۇ؟ شۇڭا، ئاللا ئۇلارنىڭ مەرتىۋىلىرىنى ئۈستۈن قىلىپ، شېھىتلىك بىلەن مۇكاپاتلىمىدىمۇ؟! ئۆمەرنىڭ ئۇلارنى تونۇشىنىڭ ئۇلارغا نېمە پايدىسى بار؟»

ئەسلىدە، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوماندان ۋە رەھبەر تەيىنلەش سىياسىتى ئۈستىدە بىر ئاز توختىلىپ ئۆتسەك، بۇنىڭ بىز ئۈچۈن كۆپ پايدىسى بار. شۇنداق، ئۇنىڭ ھەرقانداق ئەھۋالدا قوماندانلىق ماقامىغا ساھابىلەرنى قويۇشى ۋە شۇنداق قىلىشتا چىڭ تۇرۇشى ھەممىگە ئايان. ئەمما، ئۇنىڭ بەزىدە دەرىجىسىز، ئاددىي بىر ئەسكەرنىمۇ قوماندان قىلىپ قويغان ۋاقىتلىرى بولغان. لېكىن، بۇ قومانداننى ۋاقتى كەلگەندە ئۇنى ئاددىي ئەسكەر سۈپىتىدە ئەسلى ئورنىغا قايتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىر ئەسكەرنى قوماندان قىلىپ قويغانىدى. بىر قوماندان تېخى تۈنۈگۈن ئۆز ئەمرىدە خىزمەت قىلىۋاتقان بىرىنىڭ بۈگۈن ئۆزىگە ئەمىر بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى. بۇ ئارقىلىق، ھەزرىتى ئۆمەر ئىنساننىڭ چوڭچىلىق ھېسسىياتىغا بېرىلمەسلىكىگە، ھەركىمنىڭ ئاساسەن تەڭ - باراۋەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش يولى بىلەن ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى ھەقىقىي ئورنىنى ياخشى تونۇپ يېتىشىگە، مۇلايىملىق ۋە كەمتەرلىك تۇيغۇسىنى يۈتتۈرۈپ قويماسلىقىغا، ھەممەيلەننىڭ پەقەت ئاللا رىزاسى ئۈچۈن مۇجادىلە قىلىۋاتقانلىقىغا ئىشىنىشىگە ئىمكان ۋە پۇرسەت يارىتىپ بېرىشكە تىرىشاتتى.

نىھاۋەند فەتىھ قىلىنغاندىن كېيىن، ھېچقانداق ئەندىشىسى قالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ پارس تۇپراقلىرىدا خالىغانچە ئىلگىرىلىسە بولىدىغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلدى. ئىسلام قوشۇنىنىڭ سانى قانچىلىك ئاز، قورال - ياراقلارنىڭ قانچىلىك ناچار بولۇشىغا ۋە ئۆزلىرى دۇچ كېلىدىغان دۈشمەننىڭ قانچىلىك كۈچ - قۇۋۋەتلىك بولۇشىغا قارىماي، ئومۇمىي بىر ھەرىكەت

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 24 - ۋە 25 - بەتلەر.

باشلىنىشى ئۈچۈن يەتتە قوماندانغا يارلىق چىقىرىلدى. چۈنكى، ئىشنىڭ ئەسلى ماھىيىتىگە باقساق، مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرۇش مەيدانلىرىدا قولغا كەلتۈرگەن بۇ پارلاق نەتىجىلەر ۋە قۇچقان زەپەرلەرگە (ھەرگىز ئۇلارنىڭ) سان ۋە قورال - ياراقلارنىڭ ياخشى - ناچارلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ تەۋرەنمەس، مۇستەھكەم ئىمانى ۋە چەكسىز پىداكارلىقلىرى ئارقىلىق ئېرىشكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.^①

بۇ يەتتە قوماندان ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارلىقىغا بىنائەن فەتىھ ئىشلىرىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:

بىرىنچى، نۇئەييىم ئىبنى مۇقەررىن. ھەمەدانغا يۈرۈش قىلىپ، شەھەرنى فەتىھ قىلغاندىن كېيىن، يەزىد ئىبنى قەيسنى بۇ يەرگە باشلىق قىلىپ تەيىنلەپ، ئۆزى رەي (ھازىرقى تېھران) گە قاراپ يۈرۈش قىلدى ۋە بۇ شەھەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ئاندىن، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ماقۇللىقى بىلەن ئىنسى سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىننى بىر روتتا ئەسكەرگە قوماندان قىلىپ قۇس دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. سۇۋەيد ئۆزىگە ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمىگەن شەھەر خەلقى بىلەن سۈلھ تۈزدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان جۇرجان ۋە تابەرىستان خەلقىنىمۇ قوماندان سۇۋەيدكە مۇراجىئەت قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتمەكچى بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇ سەپنىڭ باش قوماندانى نۇئەييىم ھەمەداندىكى قارارگاھىدا بەكىر ئىبنى ئابدۇللاھنى ئەزەربەيجانغا ئەۋەتتى ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سەمماك ئىبنى ھېرسا قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك ئەسكەرنى ياردەمچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇنىبە ئىبنى فەرقادىمۇ يەنە بىر تەرەپتىن ئەزەربەيجانغا يۈرۈش قىلغانىدى. بەكىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەزەربەيجاننىڭ بەزى يەرلىرىنى فەتىھ قىلىپ، خېلى كۆپ مۇۋەپپىقىيەتلەرگە ئېرىشتى.

ئىككىنچى، سۇرراقە ئىبنى ئامىر. ئۇ كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى بابۇل ئەرباقا قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللارنىڭ بېشىدا ئابدۇرراھمان ئىبنى رابى بار ئىدى. ئابدۇرراھمان قوماندانى سۇرراقەنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن، بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمدارى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى. ئاندىن قوماندان سۇرراقە بۇ يەرنىڭ تاغلىق رايونلىرىغا بەكىر ئىبنى ئابدۇللاھ، ھەبىب ئىبنى مەسلەمە، خۇزەيفە ئىبنى ئۇسەيىد ۋە سۇلايمان ئىبنى رابئەلەرنىڭ قوماندانلىقىدا ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئۇ يەرلەرنى فەتىھ قىلماقچى بولدى. ئەمما، ئۆزى ئۇ مەزگىلدە ۋاپات بولدى. ھەزرىتى ئۆمەر سۇرراقەنىڭ ئورنىغا

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 11، -، 21 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 176، -، 178 - بەتلەر.

ئابدۇرراھمان ئىبنى رابىئەنىڭ قوماندىن بولغانلىقىنى كېيىنچە ئۇققان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى تەستىقلىدى.^①

ئۈچىنچى، ئەل ئەھنەف ئىبنى قەيس. ئۇ تابىسەين ئارقىلىق خۇراسانغا كىرىپ، بۇ يەردە ھىرات شەھىرىنى زورلۇق بىلەن ئالدى. شەھەرگە سەھھار ئىبنى فۇلان ئەل ئابدىنى مەسئۇل قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ھىرات دەرياسىنى بويلاپ ئىلگىرىلەپ، مەرۋەئى شاھجاھانغا يۈرۈش قىلدى ۋە ئۇ يەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ھارىسە ئىبنى نۇماننى شەھەرگە مەسئۇل قىلىپ، مۇرغەب ۋادىسىدىن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، يەزدىگىردىن قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن مەرۋئى رۇزغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ ۋاقىتچە، كۈفەدىن يولغا چىققان ياردەمچى قوشۇنمۇ ئۇنىڭغا يېتىشىپ كەلدى. يەزدىگىردىن بۇ قېتىم قېچىپ، بەلىخ شەھىرىگە پاناھلانغانلىقى ئۈچۈن ياردەمچى قوشۇن شۇ يەرگە ئەۋەتىلدى. ياردەمچى قوشۇن دەرھال ئاتلىنىپ، بەلىخ شەھىرىگە توسالغۇسىز كىرگەن بولسىمۇ، يەزدىگىردىن ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ قۇتۇلۇپ، ماۋارائۇننەھىرگە بېرىۋالغانىدى.

قوماندىن ئەل ئەھنەف ئىبنى قەيس كۈفە قوشۇنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن بەلىخكە يېتىپ كەلگەندە، شەھەر ئاللىبۇرۇن فەتھ قىلىنىپ بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ كەڭ كەتكەن تۇپراقنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمرانىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە قېچىپ يۈرۈپ قارشىلىق بىلدۈرۈۋاتقان لەشكەرلەرنىمۇ ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ئاندىن، ئەل ئەھنەف مەرۋگە قاراپ كېتىۋېتىپ، مۇتەۋۋىق ئىبنى ئابدۇللاھنى نىشاپۇرغا، ئەل ھارىس ئىبنى ھاسانىنى سەراھسقا ئەۋەتتى.

پارس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ شىمالى قىسىملىرى ۋە كاسپى دېڭىزى بويلىرىدا فەتھ ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارغان قوماندىن ئەل ئەھنەف ئىبنى قەيس توخارىستان رايونىغا رىبى ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمنى مەسئۇل قىلىپ، مەرۋئى رۇزغا قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەرگە خۇراساننىڭ فەتھى توغرىلىق خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا قايتۇرغان جاۋاب خېتىدە مۇنداق دېگەندى: «..... ھەرگىز دەريانىڭ ئۇ قىرغىقىغا ئۆتمەڭلار. ھازىرچە قول ئىلگىڭلاردىكى تۇپراقلارنى قوغداشقا تىرىشىڭلار. خۇراسانغا قانداق شەرت بىلەن كىرگىنىڭلارنى ئوبدان بىلىسىلەر. ئۇ شەرتلەرنى ئۇنتۇپ قالماڭلاركى، داۋاملىق زەپەر قۇچقايسىلەر! ھەرگىز قارشى قىرغاققا ئۆتكۈچى بولماڭلار. بولمىسا، تارقىلىپ پەرىشان بولىسىلەر!...»^②

تۆتىنچى، (پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاس. ئۇ، بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ ئىستاھىرغا يۈرۈش قىلدى. بەھرىن ئارقىلىق پارس

① ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 33 - ۋە 34 - بەتلەر.

② ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 39 - 43 - بەتلەر.

قولتۇقىدىن ئۆتۈپ، ئاۋۋال بەرقاۋان ئارىلىنى فەتىھ قىلغاندىن كېيىن ئىران تۇپراقلىرىغا كىردى. ئاندىن جۇر، ئىستاھىر ۋە شىراز قاتارلىق شەھەرلەرنى فەتىھ قىلدى. بۇ قېتىم ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسقا ياردەملەشتى. بۇ فەتىھلەر جەريانىدا قومانداننىڭ ئىنىسى ھاكەم ئىبنى ئەبۇل ئاسمۇ ئۇنىڭغا كۆپ ياردەم قىلدى.^①

بەشىنچى، (يەنە پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) سارىيە ئىبنى زەنىم ئەل قىنانى. ئۇ، قوشۇننى باشلاپ، ئۆزىنىڭ ھەرىكەت يولى ئۈستىدىكى پارسىلار توپلانغان بىر يەرنى كۆزلەپ يولغا چىقتى. ئاۋۋال ئۇلارنى قورشاشقا ئالدى، ئەمما پارسىلار كوردلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى، كوردلار ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. دۈشمەنلەرنىڭ سانىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن مۇسۇلمانلار خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدى. بىردىنبىر چارىسى ئەتراپتىكى دۆڭلەردىن پايدىلىنىش ئىدى ۋە شۇنداق قىلدى.

قوماندان سارىيە بىر دۆڭگە چىقىپ، بىر تەرەپتىن كەينىدە قالغان قوشۇننى قوغداشقا تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن دۈشمەنلەرگە قارشى جەڭنى داۋاملاشتۇردى. نىھايەت، مۇسۇلمانلار ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتى.

بۇ توقۇنۇش يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر مەدىنىدە جامائەتكە نامىزىنى ئوقۇپ بېرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىلاھى كارامەت بىلەن بۇ ھادىسىنى ھېس قىلغانلىقى ۋە خۇتبىسىنى توختىتىپ: «ئەي سارىيە! تاغ تەرەپكە، تاغ تەرەپكە..... بۆرىنىڭ ھىيلىسىنى بىلمىگەن ھاڭغۇقتى چوپان ئۆز قويلرىنىڭ جېنىغا زامىن بولىدۇ» دەپ ۋارقىرىغانلىقى، شۇنداقلا، سارىيە ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى مۇجاھىدلارنىڭمۇ بۇ ئاۋازنى ناھايىتى ئوچۇق ئاڭلىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان. اللە بۇ يەرنى (ئەمىرگە بولغان ئىتائەتنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە) مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ فەتىھ قىلىشىغا مۇيەسسەر قىلدى.^②

ئالتىنچى، قوماندان ئاسىم ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمى. ئۇ، باسىراللىقلاردىن تەشكىللەنگەن بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، سىجىستان رايونىغا قاراپ ئاتلىنىپ، بۇ رايوننىڭ مەركىزى زەرەنجى ئۇزۇن ۋاقىت قورشاشقا ئالغاندىن كېيىن، شەھەرگە بېسىپ كىردى. شەھەر خەلقى ئۇرۇش توختىتىپ، سۈلھ تۈزۈشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئاندىن، ئۇ بۇ يەرنىڭ ئىدارىنى ئىشلىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، ئامانلىقىغا مەسئۇل بولدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 46، - 48 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 215 - بەت.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 216، - 219 - بەتلەر.

يەتتىنچى، (پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) سۇھەيل ئىبنى ئادى ئەل خەزرج، ئۇ، بىر قوشۇننى باشلاپ كىرماننى پارسلارنىڭ قولىدىن ئېلىپ، ئىسلام تۇپراقلىرىغا قوشتى.

سەككىزىنچى، (يەنە قوماندانلاردىن) ھاكىم ئىبنى ئامىر ئەت تەغەبى. ئۇ، قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن مىقرانغا يۈرۈش قىلدى. ئۇلاردىن باشقا، كەينىدە بىر ياردەمچى قوشۇن بار ئىدى. مۇسۇلمانلار دۈشمەن قوشۇنى بىلەن ئۇچراشقان ۋاقىتتا، ئىككى قوشۇننىڭ ئارىسىدا بىر دەريا بار ئىدى. پارس قوشۇنى دەريادىن ئۆتۈپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئەمما مۇسۇلمانلارنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىدى. مۇسۇلمانلار پارس قوشۇنلىرىنىڭ ئارا - ئارىسىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئاندىن ئۇ يەرنى تەلتۆكۈس فەتىھ قىلدى.^①

توققۇزىنچى، ئۆتبە ئىبنى فەرقاد. ئۇ، پارس تۇپراقلىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا بېسىپ كىرىپ، ئۇ يەرلەرنى فەتىھ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ساسانىيلار دۆلىتى يىقىلىپ، ئىران تۇپراقلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئىسلام دۆلىتىنىڭ ھاكىمىيىتىگە كىرگۈزۈلدى.^②

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ۋاپاتى

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى

ھەزرىتى ئۆمەر نەزەر دائىرىسى كەڭ، ئالدىن كۆرەر بىرى ئىدى. ئۇ، ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى ساپ ۋە پاكىز ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بۇزۇلۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى؛ كۈنسېرى كېڭىيىۋاتقان دۆلەت چېگرىسى ۋە يات مىللەتلەرنىڭ تۈركۈم - تۈركۈملەپ ئىسلامغا كىرىشى بىلەن ئەبجەش ۋە كونترول قىلغىلى بولمايدىغان بىر جەمئىيەتنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىن بەكمۇ قورقاتتى. چۈنكى ئۇ، نەتىجىدە بىر مۇنچىلىغان يات پىكىر ۋە ئېقىملارنىڭ بۇ جەمئىيەتكە سىڭىپ كىرىپ، جەمئىيەتنىڭ مەنۋىيىتىنى بۇلغايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇنداقلا، كەڭ كۆلەملىك فەتىھ پائالىيەتلىرىدىن كېيىن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ پۇقرالىرىغا ئايلىنىپ قالغانلار ۋە سىرتتىن كەلگەن مەجۇسىيلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئەسەرگە چۈشكەنلەرنىڭ ئىسلامنىڭ مەۋجۇدىيىتىگە تەھدىت سالىدىغان بىر تالاي ئىش - ھەرىكەتلەرنى قىلىپ تاشلىشىدىن خەۋپسىرەپ تۇراتتى. شۇڭا، بۇ يات مىللەتلەرنىڭ ئارىسىدىن (دۆلىتى يىقىلغانلىقى ئۈچۈن) كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 219 - بەت.

«ئەل كامىل» ئىبنى ئەسىر، 3 - جىلد، 23، 32 - ۋە 33 - بەتلەر.

بولغان بەزى ئىرانلىقلاردىن باشقا مەدىنىگە كېلىپ يەرلىشىش سەۋداسىدا بولغانلارنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلمىدى. چۈنكى بۇ ئىرانلىقلارنىڭ (گەرچە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ) روھىي ئېڭىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ئۆتمۈشكە ۋە كونا مەجۇسسىي ئېتىقادلىرىغا بولغان تەلپۈنۈش ۋە مايىللىق ئالامەتلىرى بار ئىدى. بۇرۇنقى ھۆكۈمەتلىرىگە بولغان ساداقەتلىرىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ بولالمايۋاتاتتى. يەنى ئۇلار سىرتقى كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان، ئەمما ئىچكى جەھەتتە تېخىچە بۇرۇنقى مەجۇسسىي دىنلىرىغا سەمىمىي، ساداقەتمەن ئىدى. ھەتتا بۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بەكمۇ قورقۇنچلۇق سۇيىقەست - پىلانلىرى بار بولۇپ، بۇ، ئۆز دۆلەتلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان ھەزرىتى ئۆمەرگە بولغان غەزەپ - نەپرەتلىرىدىن كېلىپ چىققان ئىدى. بەزىلىرى تېخى يېڭىدىن مۇسۇلمان بولغاچقا، ئىسلامنى تولۇق، توغرا چۈشىنىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە پايدىلىق تەرەپلىرىنى بىلىپ يەتكۈدەك ئاڭ - سەۋىيەگە ئىگە بولالمىغاچقا، ھەمىشە ئىككىلىنىپ، تەڭقىسلىقتا يۈرەتتى.

فەتىھلەردىن كېيىن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ ئىگەمەنلىكىگە كىرگەن يەرلەردىكى خەلقلەر ئىچىدە ئىسلامغا ۋە مۇسۇلمانلارغا قارشى ئەڭ كۆپ ئۆچمەنلىك قىلغانلار پارسىلار ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ دۆلىتى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي يوقىتىلغاچقا، ئۇلارنىڭ قېچىپ قۇتۇلالمىغۇدەك باشقا يەرلىرى يوق ئىدى. ئەمما ئىسلام دۆلىتىنىڭ بىزانسلىق پۇقرالىرىنىڭ ئەھۋالى باشقىچە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىسلام فەتىھلىرىنىڭ سىرتىدا قالغان ۋە مەۋجۇدىيەتنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان دۆلەتلىرى بار ئىدى. بۇ دۆلەت فەتىھ قىلىنغان تۇپراقلاردىن قېچىپ، ئۆزلىرىدىن پاناھلىق تىلىگەنلەرنى سىغىندۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە ئىدى.

ھەقىقەتەن، فەتىھ قىلىنغان يەرلەردە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلاردىن باشقا، بىزانسلىق ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەرلەرگە قاچقان رۇملار ۋە فەتىھتىن كېيىن بىزانسلىق بىلەن بىرگە كۆچۈپ كەتكەن خرىستىئان ئەرەبلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بۇنداق كۆچۈشلەر تاكى ئىستانبۇل فەتىھ قىلىنىپ، بىزانس دۆلىتى پۈتۈنلەي يىقىلغان (ھىجرى توققۇزىنچى ئەسىر) غا قەدەر داۋاملاشتى.

ئۇندىن باشقا، كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان بولۇۋالغان يەھۇدىيلارمۇ^① بار بولۇپ (بۇ پۈتۈنلەي ھىيلە - مىكىردىن ئىبارەت)، ئۇلار بويسۇندۇرۇلۇپ، ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلارغا قارشى تۇرۇش ئىمكانىيەتلىرى قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، ئۆزلىرى ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ دوپپىلىرىغا جىگدە سېلىشنىڭ ئەڭ ئاسان ئىش ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتىشتى. چۈنكى ئۇلار ئىسلامدىن قاتتىق نەپەرتلىنەتتى. ئەسلىدە ئۇلار ئۆز دىنلىرىغا قارشى چىققان ھەركىمدىن نەپەرتلىنىپ، ئۆچمەنلىك قىلىشىمۇ، ئىسلامغا بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. چۈنكى ئىسلام ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىدىن بولمىغانلارغا قىلغان دۈشمەنلىك ۋە سۈيىقەستلىرىنى، يامان غەزەپ ۋە ھىيلە - نەپەرتلىرىنى پۈتۈنلەي پاش قىلىپ تاشلىغانىدى. شۇڭا ئۇلار، ھەر تۈرلۈك شەخسىيەتلەرگە پۈركۈنۈپ، ھەرخىل يول ۋە ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئىسلامنى ۋە مۇسۇلمان رەھبەرلىرىنى يوق قىلىشقا ئۇرۇناتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرى - ئىنسانىيەت دۇنياسى ئىسلام ئادالەتنىڭ ئەڭ ئېسىل ئۆرنەكلىرىگە شاھىد بولغان ۋە ئىسلام قۇياشى يەر يۈزىنىڭ ناھايىتى چوڭ بىر قىسمىغا پارلاق نۇر چاچقان دەۋر ئىدى.

كۇفە ۋالىسى مۇغىرە ئىبنى شەئبە ھەزرىتى ئۆمەردىن ئەبۇ لۇئۇئە ئىسىملىك ئىرانلىق خىزمەتچىسى (ئەسلى ئىسمى فەيرۇز بولۇپ، مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئىسمىنى لۇئۇئەگە ئۆزگەرتكەن) نىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە ۋە ئۇ يەردە يەرلىشىپ قېلىشىغا ئىجازەت قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ۋالى مۇغىرەنىڭ مەقسىتى، قولى ئەپچىل بۇ ھۈنەرۋەن ئۈستىنىڭ ئىسلام پايتەختىدە مۇسۇلمانلارغا ۋە ئىسلام

قىزىقارلىق يېرى شۇكى، ھازىرقى زامان تۈركىيە جەمئىيىتىدىمۇ شۇنداق يەھۇدىيلار بار بولۇپ، ئۇلار سەلانىك ياكى قىسىم يەھۇدىيلار دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ تۈرك نەسەبىدىن كەلگەنلىكى ۋە ھازار تۈركلىرىنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. ئۇلار 1600 - يىللاردىن كېيىن ئوسمانىيلار دۆلىتىنىڭ دۆلەت ئەكابرلىرىنىڭ ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ، دۆلەت سىستېمىسىنى بۇزۇپ تاشلىدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ، دەرھال رەھبەرلىكىنى ئۆز چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنى چەتكە قاقىتى. 1920 - يىللاردىن كېيىن مارمارا ساھىللىرىنى ماكان تۇتۇپ، ناھايىتى تەشكىللىك ھالدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىنى كونترول قىلىۋالدى. قول ئىلگىدىكى چەكسىز ئىمكانىيەتلىرى بىلەن تۈركىيەنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى بەلگىلىگەن بۇ يەھۇدىيلار تۈركىيە جەمئىيىتىنى ئۆز خاھىشى بويىچە باشقۇرۇپ كەلمەكتە. بۇلارنىڭ ئىستانبۇلدا ئىككى، ئەنقەرەدە بىر جامئەسى بار بولۇپ، خەلق ئارىسىدا مۇسۇلمان بولۇپ ياشايدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ يەھۇدىي ئىكەنلىكىنى قەتئىي مەخپىي تۇتىدۇ. ئەمما، دىنىي ئېتىقادلىرى بەكمۇ چىڭ بولۇپ، بالىلىرىغا ئەنئەنىۋى مۇسۇلمانچە ئىسىمدىن بەكرەك تۈركچە ئىسىملارنى كۆپ قويىدۇ. شۇڭا ئۇلار خەلق ئارىسىدا پەقەتلا چىنىپ قالمايدۇ. ئۇلار يۈرگۈزگەن ئىچكى ۋە تاشقى سىياسەتلەردىن ئۇلارنىڭ تۈركىيەدىكى باشقا يەھۇدىيلار بىلەن ياكى ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. ئۇلار دۆلەت ئىچىدە يولغا قويغان تەلىم - تەربىيە سىستېمىسى ۋە ئورۇنلاشتۇرغان ھەرخىل پائالىيەتلىرى ئارقىلىق جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ سالاھىيىتىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنماقتا.

دۆلىتىگە پايدىلىق خىزمەت قىلىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىش ئىدى. چۈنكى بۇ ئادەمنىڭ تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق ۋە نەققاشلىق ھۈنەرلىرى بار ئىدى.

ئەمما، ئەپت - بەشىرىسى كېيىنچە ئاشكارىلانغان بۇ ئادەم ئىسلامنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولۇپ، ئىچىدە مەجۇسىيلىققا تەلپۈنسىمۇ، باشقىلارغا بىلىندۈرمەي يۈرەتتى. بەزىدە شۇنداق ئىرقچىلىق قىلغۇسى كەلسىمۇ، يەنە بەك چاندۇرۇپ كەتمەيتتى. كوچىدا ئىرانلىق بالىلارنى كۆرسىلا، پۇرسەت بىلىپ باشلىرىنى سىلاپ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ: «ئۆمەر يۈرەك - باغرىمنى يەپ كەتتى» دەپ ئاھ ئۇرۇپ يۈرگەنلىكى كۆرۈلگەنىدى. ئۇ ھەردائىم پۇرسەت تېپىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يولىنى مەخپى كۆزىتىپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۈچۈن پىلانلىغان قەبىھ سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن مۇۋاپىق پەيت كۈتەتتى.

ئەبۇ لۇئىلۇئە كۆپ كۆزىتىش ئارقىلىق، ھەزرىتى ئۆمەرنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق پەيتىنىڭ ئۇنىڭ نامازغا تۇرغان ۋاقتى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. چۈنكى ھەزرىتى ئۆمەر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن نامازغا بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ھېچنېمىدىن خەۋىرى بولمايتتى، سۈيىقەستچىمۇ كۆزلىگەن مەقسەتكە ھېچقاندىن قارشىلىققا ئۇچرىمىغان ھالدا يېتەلەيتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ھەر قېتىم نامازغا تۇرۇشتىن بۇرۇن، سەپلەرنى ئارىلاپ جامائەتكە: «سەپلىرىڭلارنى تۈزلەڭلار!» دەپ ئاگاھلاندىغاندىن كېيىن، مېھرىبانغا ئۆتۈپ تەكبىر چۈشۈرۈشكە ئىشارەت بېرەتتى.

ھىجرىنىڭ 23 - يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 23 - كۈنى سەھەر ۋاقتى ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بامدات نامىزىنى باشلاشتىن بۇرۇن ئادىتى بويىچە سەپلەرنى تۈزلەپ چىقتى. ئاندىن تەكبىر چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، نامازغا تۇردى.

دەل شۇ چاغدا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ: «ئاھ مېنى ئۆلتۈردى!» دەپ ئىگىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەبۇ لۇئىلۇئە دېگەن كاپىر ئۇنىڭ ئالتە يېرىگە خەنجەر تىققانىدى. غالجىرلاشقان قاتىل بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، خەنجىرىنى ئەتراپقا قالايمىقان شىلتىپ، جامائەتتىن ئون ئۈچ كىشىنى يارىدار قىلدى. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپى يىقىلغان يېرىدە شېھىت بولدى. چوڭ ساھابە ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق دەرھال ئېتىلىپ بېرىپ، سەللىسىنى ئۇنىڭغا قارىتىپ ئېتىش ئارقىلىق ئۇنى توختىتىۋالدى. ئەمما، ئۆزىنىڭ تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى ۋە بېشىغا نېمە ئىشلارنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەن ئەبۇ لۇئىلۇئە ئۆزىنىڭ قانلىق قىلىچىنى ئۆزىگە تىقتى ۋە شۇ يەردىلا جان ئۆزدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق دەرھال ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ باش تەرىپىگە ئۆتتى. ھەزرىتى ئۆمەر بېقىنىدىكى يارىسىنىڭ ئۈستىگە سېرىق يوپۇقتىن بىرنى ياپقان ھالدا يەردە ياتاتتى. ئۇ لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ: «اللھ نىڭ ھۆكۈمى ئەمەلگە ئاشتى» دېدى. ئاندىن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇقنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ جامائەتكە

ئىمام بولۇپ، نامازنىڭ قالغان قىسمىنى ئادا قىلىشنى بۇيرىغاندىن كېيىن، ھوشىدىن كەتتى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋق ۋە زىيەتنىڭ جىددىيلىقى تۈپەيلىدىن نامازنى تېزلا ئوقۇپ تۈگەتتى.

جامائەتنىڭ كۆپلۈكى ۋە ناماز ۋاقتىدىكى ئىنتىزامچانلىق تۈپەيلىدىن كېيىنكى سەپتە تۇرغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئالدىنقى سەپتە نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمىدى. شۇڭا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تەكبىر ئاۋازى توختاپ قېلىشى بىلەن، ئارقا سەپتىكىلەر: «سۇبھاناللاھ! سۇبھاناللاھ!» دەپ ئىمامنى ئاگاھلاندۇرماقچى بولۇشتى^①. بۇ ئاۋازلار ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋقنىڭ نامازنى داۋاملاشتۇرۇشى بىلەن بېسىقتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن: «جامائەت نامازنى ئادا قىلالىدىمۇ؟» دەپ سورىدى. ئۇ ئەڭ ئاخىرقى تىنىقنى ئېلىۋاتقان ۋاقتىدىمۇ، ئىسلامنىڭ بۇ چوڭ قائىدىسىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ لايىقىدا ئورۇنلانغان - ئورۇنلانمىغانلىقىنى سوراۋاتتتى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ: «ھەئە، ناماز ئادا قىلىندى» دەپ ئۇنى خاتىرجەم قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر شۇ ھالى بىلەن (بەلكىم باشقىلارغا قىلىدىغان شۇنداق مۇھىم ۋەسىيەتلىرى بار بولسىمۇ، يەنە نامازنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە توختىلىپ): «نامازغا سەل قارىغان ئادەمنىڭ ئىسلام بىلەن مۇناسىۋىتى يوق» دەپ ئەتراپتىكىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى. ئاندىن ئۇنىڭ تەلىپى بويىچە تاھارىتى ئېلىندى، ئۇ نامىزىنى ئادا قىلىۋالدى. يارىلىرىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى، جامائەت ئۇنى ئۆيىگە يۆتكىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسقا: «چىقىپ مېنى كىمنىڭ قەستلىگەنلىكىنى ئېنىق ئۇقۇپ كىرگىن!» دەپ بۇيرىدى. ئابدۇللاھ ۋەقەنى شاھىد بولغانلاردىن سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىق سۇيىقەستچىنىڭ مۇغىرە ئىبنى شۇبەيەنىڭ خىزمەتچىسى ئەبۇ لۇئىسۇئە ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىر قانچە كىشىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىنى ئۇقۇپ كىردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ: «اللھ قا مىڭ شۇكرى! ئاخىرەت كۈنى اللھ نىڭ ھۇزۇرىدا پېشانىسى سەجدىگە بارغان بىرى مەن بىلەن ھېسابلاشمىغۇدەك» دەپ ئۆزىنى مۇسۇلمانلاردىن بىرەرسىنىڭ قەستلىمىگەنلىكىگە خۇرسەن بولدى.^②

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ بىلىپ - بىلمەي بىرەر مۇسۇلماننىڭ مەنپەئەتىگە زىت بولغان قارار ياكى ھۆكۈم چىقىرىپ قويۇپ، شۇ سەۋەبتىن سۇيىقەستكە ئۇچرىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەندى. شۇڭا ئۇ ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى يېنىغا

بەزى فىقىھ مەزھەبلىرىگە كۆرە، ئىمام خاتالىق ئۆتكۈزسە ياكى يېقىن ئەتراپتا بىر خەتەرلىك ئەھۋال كۆرۈلسە، جامائەت نامازنى بۇزماي تۇرۇپ ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن يۇقىرى ئاۋازدا «سۇبھاناللاھ!» دېسە ۋە تەكرارلىسا بولىدۇ. «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 227، -، 229 - بەتلەر.

چاقىرىپ: «چىقىپ جامائەتنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېلىپ باققىن!» دەپ بۇيرىدى. ئابدۇللاھ جامائەتنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىغا كىردى ۋە ئۇنىڭغا: «ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! پۈتۈن خالايق خۇددى ئۆز بالىسىنى يۈتتۈرۈپ قويغاندەك سەن ئۈچۈن قايغۇرۇپ يىغلىشىۋاتىدۇ» دېدى.

ئەنسالاردىن بىر تېۋىپ كىرىپ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارىسىنى تەكشۈردى. ئۇنىڭغا ئىچۈرگەن سۈتى يارىسىدىن ئېقىپ چىقىۋېدى، تېۋىپ ئۇنىڭغا: «ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ۋەسىيىتىڭنى قىلىۋالغىن!» دەپ ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئۈمىد قالمىغانلىقىنى بىلدۈردى. تېۋىپنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان ئەتراپتىكىلەر ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر: «ماڭا يىغلاپ بەرمەڭلار! يىغلاشنى خالىغانلار تالاغا چىقىپ يىغلىسۇن! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”جىنازا بېشىدا پەرياد چېكىپ، قاتتىق يىغلىغانلار جازالىنىدۇ“ دەيتتى» دەپ ئۇلارنى تاگاھلاندۇردى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر نەچچە مىنۇتىدا ئىسلام دۆلىتىنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە بېرىدىغان قارارىنىڭ مەنىۋىي مەسئۇلىيىتى ئاستىدا ئېزىلمەكتە ۋە قورقماقتا ئىدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، ھەرقانداق مۇئىن ھەر دائىم قورقۇنچ بىلەن ئۈمىد ئارىسىدا ياشايدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان ۋە پۇقرالارنىڭ ھەق - ھوقۇقىغا مۇناسىۋەتلىك قارار ۋە ھۆكۈملىرىدە خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويغان بولۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. شۇڭا ئۇ باش ئۈچىدا ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغانلارغا: «مەن ئەمدى ئۆز شەخسىيىتىم ھەققىدە ھېچنەرسىدىن قورقمايمەن. ئەمما سىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىڭلارنىڭ كېلەچىكىدىنلا ئەنسىرەيمەن» دېدى.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ئۇنى بۇ ئىزتىراپتىن قۇتۇلدۇرۇپ، كۆڭلىنى تەسەللىي تاپقۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ھېلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا، ھېلى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە يېقىنلىقىنى ئېسىگە سالاتتى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا: «قەسەم قىلمەنكى، اللە نىڭ ھۇزۇرىدا ئاقلىنىپ، دوزاخ ئوتىدىن قۇتۇلۇپ قېلىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلمەن. مۇكاپات بېرىلمىسىمۇ مەيلى، جازا بېرىلمىسىلا مەن رازى. قەسەم قىلمەنكى، خەلىپە بولغان كۈنۈم قانداق بولغان بولسام، خەلىپىلىكتىن ئايرىلىدىغان كۈنۈممۇ شۇنداق بولۇشۇمنى ئۈمىد قىلمەن. بۇ ۋەزىپەم ئۈچۈن ساۋابمۇ بېرىلمىسۇن، گۇناھمۇ يېزىلمىسۇن! مەن شۇنىڭغا رازى» دېدى.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ باش تەرىپىدە تۇرۇپ مۇنداق دېدى: «سەن ئىسلامنى قوبۇل قىلغان كۈنى بىزنى تېخىمۇ شەرەپلىك ئورۇنغا چىقاردىڭ، بىزنى پەخىرلەندۈردىڭ ۋە كۆپ ياردەم قىلدىڭ. ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان كۈنىڭدىن

ئېتىبارەن، مۇسۇلمانلارغا زەپەر قازاندۇردۇڭ، نۇرغۇن يەرلەرنىڭ فەتھ قىلىنىشىغا ۋەسىلە بولدۇڭ. سەن يەر يۈزىنى ئۆز ئادالتىڭ بىلەن تولدۇردۇڭ.»

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىلتىپاتتىن بەكمۇ مەمنۇن بولدى. ئۇ ئابدۇللاھتىن: «راست شۇنداق ئىكەنلىكىگە ئاللاھ نىڭ ھۇزۇرىدىمۇ گۇۋاھچى بولامسەن؟» دەپ سورىدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان ھەزرىتى ئەلى دەرھال ئابدۇللاھقا: «ھەئە دېگەن، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە گۇۋاھچى بولمەن» دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىشقا تىرىشتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئەھۋالنىڭ بارغانسېرى يامانلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئوغلى ئابدۇللاھنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا قەرزلىرىنى ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشى ھەققىدە ۋەسىيەت قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يان تەرىپىگە دەپنە قىلىنىشىغا ئىجازەت سوراش ئۈچۈن مۇئىمىنلەرنىڭ ئانىسى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ يېنىغا ئەۋەتتى ۋە مۇنداق دېدى: «بېرىپ ئۇنىڭغا: ”ئۆمەر ساڭا سالام ئېيتتى“ دېگەن، ھەرگىز: ”ئەمرۇل مۇئىمىنن“ (مۇئىمىنلەرنىڭ ئەمرى) دېمىگەن! مەن بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئەمىر ئەمەسمەن. ئۇنىڭغا: ”ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئىككى دوستىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنىشى ئۈچۈن سەندىن ئىجازەت تەلەپ قىلىۋاتىدۇ“ دېگەن!»

ئابدۇللاھ دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن ھەزرىتى ئائىشەنىڭ ئالدىغا باردى. ھەزرىتى ئائىشە ئۆيىدە ھەزرىتى ئۆمەر ئۈچۈن يىغلاپ ئولتۇراتتى. ئابدۇللاھ ئۇنىڭغا سالام قىلغاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئائىشە: «ئەسلىدە مەن بۇ ئورۇننى ئۆزۈم ئۈچۈن ئېلىپ قويغانىدىم. ھەزرىتى ئۆمەر تەلەپ قىلغان بولسا، شۇنىڭ بولسۇن!» دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىرىنى ئۆز ئورنىغا خەلىپىلىككە تەيىنلەشنى خالىمىغان بولسىمۇ، ئوغلى ئابدۇللاھ ئۇنى بۇ ھەقتە قايىل قىلغانىدى. ئابدۇللاھ بۇ ئىش ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: مەن ھەمىشە ھەقسەگە يولۇقۇپ ئۆتتۈم. ئۇنىڭ ئۆرۈمە چاچلىرىدىن سۇ تامچىپ تۇراتتى. مەندىن:

– داداڭ ئۆز ئورنىغا بىرىنى سايلىمىغاندۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

– ياق! ئۇنداق قىلمايدۇ، - دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ:

– قاراپ تۇر، چوقۇم قىلىدۇ، - دېدى.

مەن بۇ ھەقتە دادامغا ئېغىز ئېچىش ئۈچۈن قەسەم قىلدىم. ئاندىن دادامنىڭ يېنىغا قايتتىم، بۇ مەسىلىنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا شۇنچىلىك ئېنىتلىدىم، خۇددى ئۆشەنمەگە تاغ يۈدۈۋالغاندەك بولۇپ قالغانىدىم. دادام مەندىن خەلقنىڭ ھال -

ئەھۋالنى سورىدى. مەن كۆرگەن - بىلگەنلىرىمنى ئېيتىپ بەرگەچ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ:

- دادا! خەلق بىر ئىش ئۈستىدە تالاش - تارتىش قىلىشىۋاتىدۇ. بۇ مەسىلنى ساڭا يەتكۈزمەسەم بولماس دەپ ئويلايمەن. بەزىلەر سېنىڭ خەلىپىلىكىگە ھېچكىمنى تەيىنلىمەيدىغانلىقىڭنى سۆزلەپ يۈرىدۇ. بۇ راستمۇ؟ مەن ساڭا بۇ ئىشنى مۇنداق ئىزاھلاپ بېرەي: مەسىلەن، سەن تەيىنلىگەن ۋالىيلاردىن بىرىنى يېنىڭغا چاقىرتقان ۋاقتىڭدا، ئۇ ئۆز ۋەزىپىسىگە قايتىپ بولغىچە، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرىنى نائىب قىلىپ تەيىنلەيسەنغۇ؟ يەنە مەسىلەن، سېنىڭ بىر پادىچىڭ بار دەپ تۇرايلى. ئۇنى يېنىڭغا چاقىرتقان ۋاقتىڭدا، باشقا بىرىنى پادىنى بېقىپ تۇرۇشقا تەيىنلىمەسەن؟ ئۇنداق بولغانىكەن، ئەتە - ئۆگۈن ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىغا چىققان ۋاقتىڭدا ئۆز ئورنىڭدا ئۇنىڭ بەندىلىرىگە ئىگە بولىدىغان بىرىنى تەيىنلىمىگەنلىكىڭ ئۈچۈن نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟! - دېدىم.

دادام بۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ ئاۋۋال قاتتىق چۆچۈگەندەك بولدى، ئاندىن چوڭقۇر ئويغا پېتىپ كەتتى. ئالدىغا ئېڭىشىپ بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ:

- ئاللاھ تائالا بۇ دىننىڭ قوغدىغۇچىسىدۇر. مەن بۇ ئىشنى قانداقسىگە بىر تەرەپ قىلالايمەن. چۈنكى مەندىن بۇرۇن بۇ مەسىلىدە ماڭا ئۆرنەك بولغانلار بار. ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىلغاندەك قىلسام، مەن ئۆز ئورنىمغا بىرىنى تەيىنلىمەيمەن. ئەگەر ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدەك قىلماقچى بولسام، ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى ئۆزى تاللىغانىدى، - دېدى.

دادامنىڭ سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ ھېچكىمنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئۈستۈن كۆرمەيدىغانلىقى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى تەيىنلەپ قويمايدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭمۇ خەلىپە تەيىنلىمەيدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. دادام يەنە مۇنداق دېدى:

- مەن بەزىلەر كىشىلەرنىڭ بۇ ئىشقا بەكمۇ ھېرىسمەنلىكىنى بىلدىم. ئەمما مەن بۇ ئىشنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ رازىلىقىنى ئالغان ئالتە كىشىگە تاپشۇرمايمەن. ئۇلار ئۆز ئارىسىدا مەسلىھەتلىشىپ بىرىنى تاللىسۇن. ئەگەر مەن كۆز يۇمۇشتىن ئىلگىرى ئەبۇ خۇزەيفەنىڭ ئازادگەردىسى سالىم ياكى ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى ئەل جەرراھ (ئىككىسىنىڭ بىرى) يېتىپ كېلەلسە، مەن بۇ ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا تولۇق ئىشەنچ بىلەن تاپشۇراتتىم. ئەگەر رەببىم ئۇلار ئۈچۈن مېنى سوراققا تارتسا، مەن: «سېنىڭ ئەلچىڭنىڭ ئاغزىدىن: «ئەبۇ ئۇبەيدە بۇ ئۈمىدنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىكىدۇر» دېگىنىنى؛ سالىم ھەققىدە: «سالىم ئاللاھنى ھەقىقىي تونۇغان كىشىدۇر» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانمەن» دەپ جاۋاب بېرىمەن.

بۇ ئارىدا، مۇغىرە ئىبنى شەئبە ھەزرىتى ئۆمەرنى يوقلاپ كەلگەنىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە:

– ئوغلۇڭ ئابدۇللاھنى سېنىڭ ئورنۇڭغا خەلىپىلىككە كۆرسەتسەم سايلايمەن؟ – دەپ تەكلىپ بەردى. بۇ تەكلىپنى بەكمۇ ئورۇنسىز ۋە نامۇۋاپىق ھېس قىلغان ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

– **الله جېنىڭنى ئالسۇن! الله قا قەسەم قىلىمەنكى، مۇنداق ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىققىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن ئۆزۈم بۇ ۋەزىپىنى ياقتۇرمايدىغان تۇرسام، قانداقسىگە ئۆز ئائىلەمدىن بىرنى بۇ مەنەسپكە قوياي؟! ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر پايدا بولسا، بىز ئۇنىڭغا ئاللىبۇرۇن ئېرىشتۇق. ياق، ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر زىيان بولسا، ئۆمەر ئائىلىسىدىن بىرنىڭ بۇ زىياننى تارتقىنى ۋە الله نىڭ ھۇزۇرىدا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۈمىتى ئۈستىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ ھېسابىنى بېرىشى يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ ھەم بۇ ئىشقا كۆپ كۈچەپ كەتكەنلىكتىن ئۆز ئائىلەمگە كۆڭۈل بۆلەلمىدىم. ئۇلارنى ھەركىمنىڭ پايدىلىنىش ھەققى بولغان نېمەتلەردىن مەھرۇم قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، (مۇكاپات ئۇياقتا تۇرسۇن) بۇ ئىشنىڭ ھېسابىدىن جازاسىز قۇتۇلالسام، مەن شۇنىڭغا رازى.**

ھەزرىتى ئۆمەر ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋاقتلىرىدا، خەلىپە تاللاش ئىشىنى ئالتە كىشىگە تاپشۇردى. بۇ ئالتە كىشى: ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق ۋە سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قاتارلىقلار ئىدى (الله ھەممىسىدىن رازى بولسۇن!). ھەزرىتى ئۆمەر ئوغلى ئابدۇللاھنى ئۇلارغا مەسلىھەتچى قىلىپ قويدى، ئەمما ئۇلاردىن بىرى دەپ قارىمىدى (يەنى ئۇلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويمىدى). ئۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن بىرنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەش ئۈچۈن ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەردى. سۇھەيبىنى بولسا، جامائەتكە ئىمام قىلىپ تەيىنلىدى.

ئىسىملىرى ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ئالتە كىشىدىن تەلھە بۇ چاغدا مەدىنىدە يوق بولۇپ، شەخسىي بىر ئىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا چىقىپ كەتكەنىدى. ھەزرىتى ئۆمەر قالغانلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

– ماڭا قاراڭلار! مەن سىلەرگە خەلىپە تاللاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردۇم. شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، ھازىر خەلقنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى يوق. ئەگەر بۇندىن كېيىن بىرەر بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى چىقىپ قالسا، بۇ پەقەت سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن چىقىدۇ.

سىلەر ئۈچۈڭلار: ئەي ئوسمان، ئەي ئەلى، ئەي ئابدۇرراھمان! خەلق تاللاپ قالسا، چوقۇم ئۈچۈڭلاردىن بىرنى تاللايدۇ. شۇڭا ئەي ئەلى! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە

تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز (ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ھاشىم قەبىلىسىنى خەلقنىڭ بېشىغا بالا قىلمىغىن، اللھ تىن قورققىن!

سەن ئوسمان! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز (ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ئومەييە قەبىلىسىنى مىللەتنىڭ گەجگىسىگە مىندۈرۈپ قويما، ئۇلارغا ئەمەل - مەنسەپ بەرمىگىن!

ۋە سەن ئابدۇرراھمان! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، سەنمۇ ئۆز نەسەبىڭ ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭغا ئەمەل - مەنسەپ تۇتقۇزمىغىن، ئۇلارنى خەلققە يۈك قىلىپ قويما، ئەمدى بېرىپ ئاراڭلاردىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەڭلار!

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئومەر: «ئەگەر ئۇلار شۇ پايىنەكۋاش^① نى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغان بىرى ئىدى» دېدى. ئۇ بۇ سۆزى ئارقىلىق ھەزرىتى ئەلىنى كۆزدە تۇتقانىدى. ئوغلى ئابدۇللاھ ئۇنىڭدىن:

— ئەي مۇئىنلەرنىڭ ئەمىرى! ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ قويۇشۇڭغا نېمە توسقۇنلۇق قىلدى؟ - دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئومەر ئۇنىڭغا:

— ئوغلۇم! مەن نىمىشپەت ھالەتتە تۇرۇپ خەلقنى باشقۇرۇشنى خالىمايمەن، - دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئومەر بىر قېتىم سەئىد ئىبنى ۋەققاسنى تىلغا ئېلىپ (ئۇ ئالتە كىشىگە) مۇنداق دېگەندى:

— ئەگەر سەئىد خەلىپە بولۇپ سايلىنىپ قالسا، ئۇمۇ بۇ ئىشقا لايىق بىرى. ئەگەر ئۇ سايلىنماي قالسا، سايلىنغان كىشى ۋاقتى كەلگەندە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلسۇن! مەن ئۇنى ئۆز ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغان بولسام، بۇ ھەرگىز ئۇنىڭ ئىشقا يارماسلىقىدىن ياكى ھوقۇقىنى سۈيىستېمال قىلغانلىقىدىن بولمىدى. سىلەرگە ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرىمەن. ئەگەر ماڭا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، (بەنى جەدئان قەبىلىسىنىڭ ئازادگەردىسى) سۈھەيب ئۈچ كۈنگىچە خەلققە ئىمام بولۇپ تۇرسۇن. ئاندىن بىر يەرگە يىغىلىپ، ئاراڭلاردىن بىرىنى خەلىپە قىلىپ سايلاڭلار. ئەگەر كىمكى مۇسۇلمانلارنىڭ پىكىر - مەسلىھەتىنى ئالماي تۇرۇپ، رەھبەرلىك ماقامىغا خىرىس قىلسا، دەرھال ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تاشلاڭلار!

ھەزرىتى ئەلىنىڭ پېشانىسى كەڭ بولۇپ، بېشىنىڭ چوققىسىدىكى چېچى چۈشۈپ كەتكەچكە، ھەزرىتى ئومەر ئۇنى پايىنەكۋاش دەپ ئاتايتتى.

ساھابىلەر چىقىپ كەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ۋاپاتىدىن سەللا بۇرۇن ئەنسارلاردىن ئەبۇ تەلھەنى يېنىغا چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا مۇھىم بىر ئىشنى تاپىلاپ مۇنداق دېدى:

– سەن بېرىپ قەبىلەڭدىن 50 كىشىنى ئال ۋە كېڭەش ئەزالىرى بولغان شۇ ئالتە كىشىنىڭ قېشىغا بارغىن. مەنچە ئۇلار ئۆز ئارىلىرىدىكى بىرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىدۇ. سەن قول ئاستىڭدىكى ئادەملىرىڭ بىلەن ئۇلار يىغىلغان ئۆينىڭ ئىشىكىدە قاراۋۇللۇق قىل. ھېچكىمنىڭ ئىچىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلما، ئۈچ كۈن ئىچىدە بىرىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ بولغىچە، ئارىلىرىدىن بىرەرسىنىڭ ئۇ يەرنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشىگىمۇ يول قويما! ھەتتا سەن شەخسەن ئۇلارنىڭ بېشىدا تۇرغىن. ئەگەر ئالتە كىشىدىن بەشى بىر ئادەمنى تاللاپ، بىرسى ئۇلارغا قارشى چىقسا، دەرھال ئۇنىڭ كاللىسىنى ئال. ئەگەر تۆت كىشى بىر ئادەمنى تاللاپ، ئىككى كىشى ئۇلارغا قارشى چىقسا، ئۇ ئىككىسىنىڭ كاللىسىنى ئال. ئەگەر ئۈچ كىشى بىرىنى تاللاپ، قالغان ئۈچ كىشىمۇ باشقا بىرىنى تاللىسا، ئوغلۇم ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر ئۇلارغا ھۆكۈم چىقىرىپ بەرسۇن. ئابدۇللاھ قايسى تەرەپنى تاللىسا، شۇ تەرەپ كۆرسەتكەن ئادەم خەلىپە بولسۇن! ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوغلۇمنىڭ ھۆكۈمىنى قوبۇل قىلمىسا، ئۇ چاغدا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەرەپ كۆرسەتكەن ئادەم خەلىپە بولسۇن! ئۇلار تاللىغان ئادەمنى يەنە بىر تەرەپتىكىلەر قوبۇل قىلمىسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈڭلار. قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، تۆتىنچى كۈنى سەھەرگىچە بىرى سىلەرگە خەلىپە بولۇپ سايلىنىپ بولسۇن!

ھەزرىتى ئۆمەر سۇيىقەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئاران ئۈچ كۈن ياشىيالىدى. تۆتىنچى كۈنى، يەنى ھىجرىنىڭ 23 - يىلى، زۇلھەججە ئېيى تۈگەيدىغانغا تۆت كۈن قالغاندا (چارشەنبە كۈنى) ۋاپات بولدى. ئوغلى ئابدۇللاھ ئۇنى يۇيۇپ، كېپەنلىدى. نامىزىنى سۇھەيب چۈشۈردى.^①

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپە تاللاش ھوقۇقىنى كېڭەش ئەزالىرىغا تاپشۇرۇشى ئۇنىڭ خەلىپە ۋاقتىدا يولغا قويغان سىستېمىدىن ھالقىپ چىققانلىقىنى ئىپادىلەپ بەرمەكتە. چۈنكى ھەزرىتى ئۆمەر يولغا قويغان ھۆكۈمرانلىق سىستېمىسى كەسكىن قارارغا تايىناتتى. گەرچە سايلام پۇرسىتى ئىنسانغا بۇرۇن يادىغا كەلمىگەن نەرسىلەرنى خاتىرىلەش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەرسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە بىر مۇنچىلىغان ئۇقۇشما سىلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشىمۇ سەۋەبچى بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى مەلۇم بىر كىشى ئالدىن تاللانسا، ھەممە كىشى ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئەمما جەمئىيەت بۇنداق ئىشنى خالىمايتتى. ئىنسان پسخولوگىيىسى ئەنە شۇنداق بولۇپ، باشقىلارنى تاللاش

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 58 - ۋە 59 - بەتلەر.

ئىشى بولسا، ئۇنى قەتئى خالمايدۇ، ئەگەر ئۆزىمۇ ئۇ سايلام نامزاتلىرىنىڭ ئىچىدە بولۇپ قالسا، سايلامغا پۈتۈن جېنىنى ئاتىۋېتىدۇ.

كىم بىلىدۇ؟ بەزىلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان بىرىنى تەيىنلەشنىڭ ئورنىغا بۇ مەسىلىنى كېڭەشكە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى بىر خاتالىق دەپ قارىغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارىلانغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقىنى، ئۆزىسى بولغانلىقى ئۈچۈن كىمنى تەيىنلەشكە قارار بېرەلمىگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، يالغاندىن ئۇنى قوغداپ، خاتاسىنى يەڭگىلەتمەكچى بولۇۋالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەمما ئۇنىڭ خەلىپە سايلىمىنى ئۆزىلا ھەل قىلىۋەتمەي ياكى بىرلا كىشىگە تاشلاپ قويماي، بەلكى كېڭەش ئەزالىرىغا تاپشۇرۇشى، ئۆزىگە قىلىنغان سۈيىقەستنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرۈشى، ئېغىر يارىلانغانلىقىغا قارىماي خەلقنىڭ ۋە ئىسلامنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە (ئاخىرقى نەپسىگىچە) ئىنچىكە ئويلىغاندىن كېيىن قارار بېرىشى ئۇنىڭ نەقەدەر توغرا پىكىرلىك، نەقەدەر ئەقىل - ئىدراك ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتىنى نەقەدەر ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. ئۇ ئەسلىدە مەنئىي كېلەچىكىدىن قورققانچاق، ئۆز ئۈستىدىكى مەسئۇلىيەتتىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، ھەر دائىم بىرىنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا تەيىنلەپ قويۇشنى ئويلاپ يۈرەتتى. ئۇ ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىش ئالدىدا (ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا - دېمەكچى) يەنە بىرمۇنچە باش قاتىلاڭچىلىقىغا قېلىشنى خالمايتتى. شۇڭا ئۆزىنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنى تەيىنلەپ قويماقچىمۇ بولۇپ: «ئەگەر ئۇلار شۇ پايىنەكۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنى ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغان بىرى ئىدى» دېگەنىدى. بۇنى ئاڭلىغان ئوغلى: «ئەي مۇئمىنلەرنىڭ ئەمرى! ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ قويۇشۇڭغا نېمە توسقۇنلۇق قىلدى؟» دەپ سورىدى. ئۇ ئوغلىغا: «ئوغلۇم! مەن نىمىشپەت ھالەتتە تۇرۇپ خەلقنى باشقۇرۇشنى خالمايمەن» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم خەلىپىلىك ۋەزىپىسىدىن كېلىپ چىققان مەنئىيى مەسئۇلىيەتلەردىن بىزار بولاتتى ۋە نېرى تۇرۇشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇ: «مەن ئۆز شەخسىيەتم ھەققىدە ھېچنەرسىدىن قورقمايمەن. ئەمما سىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىڭلارنىڭ ئەنسىرەيمەن» دېگەنىدى. شۇنداقلا، مۇغىرە ئىبنى شەئبە ئۇنىڭغا ئوغلىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەندە، ئۇ: «ئاللاھ جېنىڭنى ئالسۇن! ئاللاھقا قەسەم قىلمەنكى، مۇنداق ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىققىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن ئۆزۈم بۇ ۋەزىپىنى ياقتۇرمايدىغان تۇرسام، قانداقسىگە ئۆز ئائىلەمدىن بىرىنى بۇ مەنەسەپكە قوياي؟! ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر پايدا بولسا، بىز ئۇنىڭغا ئاللىبۇرۇن ئېرىشتۇق. ياق، ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر زىيان بولسا، ئۆمەر ئائىلىسىدىن بىرىنىڭ بۇ زىياننى تارتقىنى ۋە ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا

ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۈممىتى ئۈستىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ ھېسابىنى بېرىشى يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ ھەم بۇ ئىشقا كۆپ كۈچەپ كەتكەنلىكتىن ئۆز ئائىلىمگە كۆڭۈل بۆلەلمىدىم. ئۇلارنى ھەركىمنىڭ پايدىلىنىش ھەققى بولغان نېمەتلەردىن مەھرۇم قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، (مۇكاپات ئۇياقتا تۇرسۇن) بۇ ئىشنىڭ ھېسابىدىن جازاسىز قۇتۇلالىسام، مەن شۇنىڭغا رازى» دەپ جاۋاب بەرگەنلىكىنىمۇ كۆرۈپ ئۆتكەندۇق.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر سەئىد ئىبنى زەيدنى (گەرچە ئۇ كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشقا ئەزالىرىغا ئوخشاش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن بىرى بولسىمۇ) تاغىسىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈنلا كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ئارىسىغا قاتمىدى.

مانا بۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ مەسىلىنى كېڭەش ئەزالىرىغا تاپشۇرۇش ئارقىلىق قىيامەت كۈنى بۇ ئىشنىڭ مەنئىيى جاۋابكارلىقىغا قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالغانىدى. تاغىسىنىڭ ئوغلى كېڭەش مەجلىسىنىڭ دائىمى ئەزاسى بولسىمۇ، ئۇنى بۇ ئىشتىن نېرى تۇتتى ۋە ئۆز ئورنىنى ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمىدى. ئۇ يېقىن كېلەچەكتە ئەمەۋىي ۋە ئابباسىيلار خەلىپىلىكىدە بولغاندەك ئوغۇللارنىڭ دادىلىرى تەرىپىدىن ۋارىس بولۇپ تەيىنلەنمەسلىكى، رەھبەرلىك شەكلىنىڭ ھاكىممۇتلەق پادىشاھلىق تۈزۈمىگە ئۆزگىرىپ كەتمەسلىكى ۋە دادىنىڭ بالىغا مىراسى بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلغانىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، مۇسۇلمانلار قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ قاراردا خاتالىق بار بولۇپ، بۇ قارار كېيىنچە قورقۇنچلۇق پاجىئەلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنى تەيىنلەپ قويغۇسى بارلىقى ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، بۇنى ئۇنىڭ: «ئەگەر ئۇلار شۇ پايىنە كۆۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغان بىرى ئىدى» دېگەن سۆزلىرىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇندىن باشقا، ئۇنىڭ بۇرۇنقى ئىش - ھەرىكەتلىرىدىنمۇ بۇنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. مەسىلەن، ئۇ ھەردائىم شەھەر سىرتىغا چىقىپ قالسا، ئۆز ئورنىغا چوقۇم ھەزرىتى ئەلىنى نائىب قىلىپ سايلاپ قوياتتى. ئۇ كېڭەش ئەزالىرىغا ئەڭ ئاخىرقى تەلىماتىنى بەرگەن ۋاقتىدىمۇ، ئاۋۋال ھەزرىتى ئەلىگە بۇرۇلۇپ: «ئەي ئەلى! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز (ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ھاشىم قەبىلىسىنى خەلقنىڭ بېشىغا بالا قىلمىغىن، اللە دىن قورققىن!» دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغانىدى.

شۇنىسى مۇھەققەفكى، بۇ ئىشنىڭ جاۋابكارلىقى بەكمۇ ئېغىر بولغاچقا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئىشنى ئالتە كىشىگە تاپشۇرۇش بىلەن بىرگە، بەزىدە ئۆزىنىڭ

ئورنىغا باشقا بىرىنى تەيىنلەپ قويۇشنى ئويلىشىمۇ سەل قارىغىلى بولمايدىغان بىر مەسىلە ئىدى. چۈنكى، ئىدارە شەكلى ئىسلامىي بولغاچقا ئەگەر خەلىپە ئۆز ئورنىغا باشقا بىرىنى تەيىنلەشكە مەجبۇر بولۇپ قالسا، مۇشۇ چارە بىلەن ھەل قىلىپ قېلىشى مۇمكىن. خەلىپىنىڭ مۇنداق قىلىشى جىھاد ھېسابلىنىپ، بۇ ئىشى ئۈچۈن ئاللاھنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشىشىمۇ مۇمكىن.

ھەزرىتى ئۆمەرنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىغانلارغا كەلسەك، ئۇلار مەجۇسىي، يەھۇدىي ۋە خرىستىئانلارغا ئوخشاش ئىسلام دۇشمەنلىرىنىڭ مەركەزلىرىنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەشكىللەنگەنىدى. ھەتتا بۇ ۋەقەدە بەزى بەدەۋىي قەبىلىلەرنىڭ رەئىسلىرىنىڭ رولى بولۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قان دەۋاسى ئۈچۈن ھۇرمۇزان، جۇفەينە ۋە قاتىل لۇئىلۇئەنىڭ قىزى قاتارلىقلار ئۆلتۈرۈلدى. كەبۇل ئەخبار ئۇيەينە ئىبنى ئەل ھېسەن ۋە باشقىلارمۇ قارىلانغان بولسىمۇ، ئۆلتۈرۈلگەنلەر پەقەت يۇقىرىقىلاردىن ئىبارەت ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئوغلى ئابدۇرراھمان مۇنداق دەيدۇ: «ھەزرىتى ئۆمەر ئۆلتۈرۈلۈشتىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن ئەبۇ لۇئىلۇئە بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇنىڭ يېنىدا ھۇرمۇزان ۋە جۇفەينە مۇبار ئىدى. تېز - تېز مېڭىپ كېتىشىۋاتاتتى. بىردىنلا مېنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كېتىشتى. ئارىلىرىدىن بىرىنىڭ قوينىدىن بىر خەنجەر يەرگە چۈشۈپ كەتتى. بۇ خەنجەرنىڭ دەستىسى ئوتتۇرىدا بولۇپ، ئىككى بىسلىق ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەرگە ئۇرۇلغان خەنجەرنىڭ قانداق خەنجەر ئىكەنلىكى سۈرۈشتۈرۈلۈپتى، خەنجەر ئابدۇرراھمان كۆرگەن خەنجەرنىڭ ئۆزى بولۇپ چىقتى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئۇبەيدۇللاھ ئابدۇرراھماننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، دەرھال سىرتقا قاراپ يۈگۈرگەن پېتى چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ يېنىدا قىلىچ بار ئىدى. ئۇ ھۇرمۇزان تۇرۇۋاتقان ئۆيگە كېلىپ، ئۇنى سىرتقا چاقىردى. ھۇرمۇزان سىرتقا چىقتى. ئۇبەيدۇللاھ: «مېنىڭ بىر ئېتىم بار ئىدى، مەن بىلەن بېرىپ بىر كۆرۈپ باقماسەن؟» دەپ بىر باھانە تاپتى. ئۇلار بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، ئۇبەيدۇللاھ قەدەملىرىنى ئاستىلىتىپ، ھۇرمۇزاننىڭ كەينىگە ئۆتتى ۋە قىلىچنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، ئۇنى چېپىپ تاشلىدى.

ئۇبەيدۇللاھ بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

«ھۇرمۇزان مېنىڭ قىلىچنى قىنىدىن سۇغارغانلىقىمنى ئاڭلاپ: ”لا ئىلاھە ئىللاللاھ“ دەپ ۋارقىردى. مەن ئۇنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، جۇفەينەنىڭ يېنىغا باردىم ۋە ئۇنى سىرتقا چاقىردىم. ئۇ ھىرە خرىستىئانلىرىدىن بولۇپ، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنىڭ بالىسىنىڭ تەربىيىچىسى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دوستلۇق ۋە مۇناسىۋىتى بار ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئۇ مەدىنىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى ۋە

باللارنىڭ ساۋادىنى چىقىرىشقا مەسئۇل ئىدى. مەن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ئۈچۈن قىلىچىمنى قىنىدىن سۇغۇرغىنىمدا، ئۇ دەرھال خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەت ھەرىكىتىنى قىلدى.»

ئۇ يەيدۇللاھ بۇ ئىككىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن بېرىپ ئەبۇ لۇئۇئەننىڭ كىچىك بىر قىزىنىمۇ قەتلى قىلىۋەتتى. ئۇ يەيدۇللاھنىڭ ئىنتىقام ئوتى شۇ قەدەر لاۋۇلداپ كەتكەندىكى، ئۇ فەتىھ قىلىنغان يەرلەردىن مەدىنىگە كەلتۈرۈلگەن ياتلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولغانىدى. ئەمما ساھابىلەر بۇ ئىشنى بىلىپ، دەرھال ئۇنى توستى ۋە يېڭى خەلىپىنىڭ ئۇنى سوتقا تارتىشى ئۈچۈن زىندانغا سولاپ قويۇشتى.^①

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتى

ھەممەيلەنگە مەلۇمكى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى ئۇزۇن سۈرمىگەننىڭ ئۈستىگە، دۆلەتنىڭ مەۋجۇدىيىتىگە تەھدىت سالىدىغان ناھايىتى زور ۋە خەتەرلىك ۋەقەلەرگە سەھنە بولغانىدى. بولۇپمۇ، مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى بۇ دەۋرنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر قىسمى ئىدى. تەبىئى ھالدا بۇ، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ساپ كىملىك ئىچىدە يېتىشىپ چىقىشىغا توسقۇنلۇق قىلغانىدى. بۇ نەتىجە پەقەت ئاخىرقى كۈنلەردە مۇرتەدلەر كۆزدىن يوقىتىلىپ، ئۇزۇن ۋاقىتتىن بېرى قاتتىق قارشىلىق بىلدۈرۈۋاتقان قالدۇقلىرى پۈتۈنلەي تارمار قىلىنغاندىن كېيىنلا ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. تېخىمۇ توغرىسىنى ئېيتقاندا، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ پارلاق كۆرۈنۈشى ئون يىلغا يېقىن داۋاملاشقان ئۆمەر دەۋرىدە ھەقىقىي تۈردە شەكىللەنگەندى.

ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ھەقىقىي ۋە پارلاق مەنزىرىسى پەقەت ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ئادىل ھۆكۈملىرى توغرا يولغا قويۇلغاندىلا ئاندىن شەكىللەنەلەيدۇ. ئەنە شۇ چاغدا، ئىنسانلار ئارىسىدا نە ئۈستۈنلۈك نە سىنىپ پەرقى دېگەن نەرسە قالمايدۇ. ئىسلام نىزامى ھاكىم بولغان يەرلەردە تەشۋىق - تەرغىباتلار بىلەنلا چەكلىنىدىغان ياكى بەلگىلىك نىسبەتتە ئىپادە قىلىنغان، دەرىجە ۋە مەنەسپكە قاراپ پەرق قىلىدىغان باراۋەرلىك ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي مەنىدىكى، مۇتلەق باراۋەرلىك باردۇر. بىز ئىسلام جەمئىيىتىنى ھەر تەرەپتىن تولۇق تەھلىل قىلىش ئۈچۈن بەزىدە ئىشنى بەلگىلىك بىر قىسمىنى چىقىش نۇقتىسى قىلغان ھالدا باشلايمىز. ئەمما، بۇ ھەرگىز ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ پەرقلىق سىنىپ ۋە

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 70، -، 82 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 238، -، 245 - بەتلەر.

تەبىقىلەردىن تەركىب تاپقانلىقى، ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيەت دەرىجىسى جەھەتتىن بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن ئەمەس. چۈنكى ئىسلامدا ھەممە ئادەم تەڭ - باراۋەر ھەققە ئىگە بولۇپ، شەرىئەت ئالدىدا ھەممە ئادەمنىڭ ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيىتى ئوخشاشتۇر. بۇ ھەقتە، خەلىپە بىلەن ئاددىي پۇقرا ئارىسىدا، ھەتتا خەلىپە بىلەن غەيرى مۇسۇلمان ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوقتۇر. ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى جەمئىيەت ئەنە شۇنداق ئىدى.

بۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنى (شەرىئەت ئالدىدا تەڭ ھوقۇققا ئىگە بولغاندىن سىرت) پەقەت ئۆزلىرىنىڭ سۈپەتلىرى جەھەتتىنلا تۆت تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

خەلىپە - خەلىپىمۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ، باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ھېچقانداق ئالاھىدە ئىمتىيازى يوق ئىدى. ئۇ پەقەت ئۈمىدەتنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى قولغا ئالغان كىشىدىنلا ئىبارەت ئىدى - خالاس. خەلىق ئۆزلىرىگە رەھبەرلىك قىلسۇن، ھەقىقىتى قوغدىسۇن، كېيىنكى ئەۋلادلىرىنى يېتىشتۈرسۇن دەپ ھوقۇقىنى ئۇنىڭ قولغا تاپشۇراتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ بىر خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆز زىممىسىدىكى ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلگەچكە، ھەردائىم كۈچلۈك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدا ياشايتتى. شۇڭا ئۇ داۋاملىق خەلقنىڭ مەسئۇلىيىتى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئۇ ھەر بىر مىنۇتنى خەلقنىڭ مەسئۇلىيىتى ھەل قىلالماسلىقتىن ۋە بۇ سەۋەب بىلەن ئاللاھ ئالدىدا جاۋاب بېرەلمەسلىكتىن قاتتىق ئەندىشە قىلىپ ئۆتكۈزەتتى. بۇ قورقۇنۇش ۋە ئەندىشە ئۇنىڭ زېھنىگە ئورناپ كەتكەچكە، توختىماي ئىزدىنەتتى، تىرىشاتتى. كېچىلىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى، كىيىم - كېچىكى ۋە يېمەك - ئىچمىكى بەكمۇ ئاددىي - ساددا ئىدى. تەن سالامەتلىكى كۈنسېرى زەئىپلىشىپ كېتىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇ خەلقنىمۇ ئۆزى بىلەن تەڭ ھاردۇرۇپ قويدى. ئۇ يېڭى - يېڭى ئادالەت سىستېمىلىرىنى ئورنىتىش ئارقىلىق ئۆزى تەيىنلىگەن ۋالىي، قوماندان ۋە ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان خەلىپىلەرگە بەكمۇ ئېغىر يۈك ئارتىپ قويغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم ئاللاھ قورقۇنچى بىلەن ياشايدىغان ۋە بۇ سەۋەبتىن توختىماي كۆز يېشى قىلىپ تۇرىدىغان بىر زات ئىدى. بىرەر ئايەت ئوقۇلغان ۋاقىتتا بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتەتتى. بەزىدە شۇنداق تەسىرلىنەتتىكى، ھوشىدىن كېتىپ يەرگە يىقىلاتتى. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قوياتتى. خەلىق ئۇنى كېسەل دەپ ئويلاپ، يوقلاپ كېلىشەتتى. بۇ روھىي ھالەت ئۇنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ قالغان بولۇپ، توختىماي كۆز يېشى قىلغاچقا، مەڭزىدە ئىككى قارا سىزىق پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇقۇلداپ يىغلىغان ئاۋازىنى بەزىدە جامائەتنىڭ ئارقا سەپلىرىدىكىلەر مۇ ئاڭلايتتى.

ھەزرىتى ئەلى مۇنداق دەيدۇ:

بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۇلغىغا مېنىپ ئالدىراش - تېنەش كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدىن:

- ئەي مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! نەگە ماڭدىڭ؟ - دەپ سورىدىم. ئۇ:

- دۆلەتكە تەۋە تۆگىلەردىن بىرى قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇنى ئىزدەپ ماڭدىم، - دېدى. مەن:

- ماڭا ئىشەنگەنكى، سەندىن كېيىن كېلىدىغان خەلىپىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتىنى بەكمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىمىغان بولدىڭ، - دېدىم. ئۇ:

- ھەزرىتى مۇھەممەدنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھقا قەسەم قىلمەنكى، ھۆكۈمرانلىقىمىز ئاستىدىكى ئەڭ يىراق يەر بولغان فىرات دەرياسىنىڭ بويىدا بىر ئۆچكە يۈتۈپ كەتسە، قىيامەت كۈنى ئۇنىڭ ھېسابى ئۆمەردىن ئېلىنىدۇ، - دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر فەتىھ ھەرىكەتلىرى داۋامىدا مەدىنىگە توشۇپ كېلىنگەن غەنىمەت ماللارنى ئۆزى ئۈچۈن بىر ئىمتىھان دەپ قارايتتى ۋە ئاللاھنىڭ بۇ ماللار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ (ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) ئادىل ۋە دۇرۇستلۇقىنى سېنىماقچى بولۇۋاتقانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ مۇنداق دەيتتى:

«شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بۇ بايلىقلار، بۇ ماللار نېمە ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ياكى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ دەۋرىدە كەلمەي، مېنىڭ دەۋرىمدە كېلىشكە باشلىدى. ئاللاھقا قەسەم قىلمەنكى، ئۇ (ئاللاھ) بۇ بايلىقلارنى ئۆز ئەلچىسى ۋە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە ئەۋەتمەسلىكى ئۇلارنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن بولمىغىنىدەك، ماڭا ئەۋەتىشىمۇ مېنى قوغداش ئۈچۈن ئەمەستۇر.»

ھەزرىتى ئۆمەر ھەر دائىم ئۆز - ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھېچكىمدىن پەرقى يوق ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ تۇراتتى. بىر قېتىم ئۇ مۇنبەردە تۇرۇپ خەلققە خىتاب قىلىۋېتىپ:

«ئەي خالايىق! مەن بەنى مەھزۇن قەبىلىسىگە تەۋە ھاممىلىرىمنى پات - پات يوقلاپ، ئۇلارغا سوغۇق سۇ ئاپىرىپ بېرەتتىم. ئۇلارمۇ مېنىڭ ئاللىقىنىمغا خورما ياكى قۇرۇق ئۈزۈم تۇتقۇزۇپ قوياتتى» دەپ قويۇپلا، سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ مۇنبەردىن يېنىپ چۈشتى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى ئۇقالمىغان ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋۇق ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

- ئەي مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! سەن ئۇگەپلىرىڭ ئارقىلىق بىزگە نېمە دېمەكچى ئىدىڭ؟ - دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

- ئەي ئىبنى ئەۋق! مەن ئەسلىدە ئۇ گەپنى ئۆز نەپسىمگە دېگەندىم. چۈنكى ھامام ماڭا: «سەن مۇئمىنلەرنىڭ ئەمرى سەن. سەن بىلەن ئاللاھ نىڭ ئارىسىدا ھېچكىم يوق. ھازىر سەندىن ئۇلۇغ كىم بار؟!» دېگەندەك (نەپسىمنى يولدىن چىقىرىدىغان) سۆزلەرنى قىلغانىدى. شۇڭا مەنمۇ ئۆز نەپسىمنىڭ ھەددىدىن ئاشماسلىقى ئۈچۈن ئۇ سۆزلەرنى قىلدىم، - دېدى.

بىر ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇن ئولتۇرۇپ، ئۆز نەپسىنى ھېسابقا تارتىپ بېقىش - ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئادىتى ئىدى. ئەگەر ئۇ ئىش دۇرۇست كۆرۈنسە، دەرھال تۇتۇش قىلاتتى. ئەكسىچە بولۇپ قالسا، ئۆز نەپسىنى سوتلايتتى، ھەتتا كۆزلىرى ياشاڭغىراپ، يىغلاشقا باشلايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئالدىنقى سەپلەرنىڭ بىرىگە قوماندان قىلىپ تەيىنلىگەن ئەل ھەنەق ئىبنى قەيس مۇنداق دەيدۇ: «بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا تۇرسام، بىرى ئالدىراش - تېنەش يېتىپ كېلىپ:

- ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمرى! مەن پالانچىنىڭ زۇلمىغا ئۇچرىدىم. ئۆتۈنۈپ قالاي، مەن بىلەن بىللە بېرىپ، مېنى قوغدىغىن!... دەپ شىكايەت قىلدى. ئۇ ئادەم بەكمۇ غەۋغا چىقىرىپ كەتكەچكە، ھەزرىتى ئۆمەر ئاچچىقلاپ، قولىدىكى چىۋىقنى ئۇنىڭ بېشىغا تەڭلەپ تۇرۇپ:

- سىلەر نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان خەلىپىنىڭ ئالدىغا ئۆزەڭلارنىڭ ئاددىي مەسىلەڭلار ئۈچۈن كېلىپ: ”مېنى قوغدا، مېنى قوغدا!“ دەپ ۋارقىراپ بېشىڭلارغا كىيىۋالدىكىسىلەر... دېدى. ئۇ ئادەم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، كەلگىنىگە پۇشايىمان قىلىپ قايتىپ كەتتى. ئارىدىن بىر نەچچە مىنۇت ئۆتمەي تۇرۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇ ئادەمگە ئازار بەرگەنلىكى ئۈچۈن قاتتىق ئۆكۈندى ۋە:

- دەرھال ئۇ ئادەمنى تېپىپ كېلىڭلار! - دەپ بۇيرىدى. ئۇ ئادەم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىنگەندە، قولىدىكى چىۋىقنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ تۇرۇپ:

- مەن سېنى ئۇرغاندەك، سەنمۇ مېنى ئۇرۇپ ئۆچۈڭنى ئالغىن! - دېدى. ئۇ ئادەم چۆچۈگەن ھالدا:

- بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ ئەي مۇئمىنلەرنىڭ ئەمرى! ئاللاھ قا قەسەم قىلىمەنكى، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن. مەن ھەقىقىتى ئاللاھقا ۋە ساڭا ھاۋالە قىلىمەن، - دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

- بۇ سۆزۈڭ خاتا بولدى. ھەقىقىتى يا ئاللاھ نىڭ ساڭا مۇكاپات ئېھسان قىلىشى ئۈچۈن ھالال قىلساڭ ياكى مېنىڭ يۈز - خاتىرەم ئۈچۈن بېغىشلىساڭ بولىدۇ. ھەم

شۇنداق قىلساڭ، مېنىڭمۇ بۇندىن خەۋىرىم بولىدۇ، - دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى.
شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئادەم:

- اللە نىڭ رازىلىقىغا نائىل بولۇش ئۈچۈن ھەقىقىمىنى ھالال قىلدىم، - دېدى.
شۇ ئىشتىن كېيىن مەن ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇ
ئاۋۋال ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى. ئاندىن ئولتۇرۇپ ئۆز - ئۆزىگە: «ئەي بەنى
خەتتاب! سەن ئادەتتىكى بىر ئادەم ئىدىڭ، اللە سېنىڭ مەرتىۋەڭنى ئۈستۈن قىلدى.
سەن زالالەت ئىچىدىكى ئازغۇن بىرى ئىدىڭ، اللە ساڭا توغرا يولنى كۆرسەتتى.
سېنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ئىدى، اللە ساڭا شان - شەرەپ، نام - ئاتاق
ئاتا قىلدى. مانا ئەمدى بىر ئادەم سەندىن ياردەم تەلەپ قىلىپ كەلسە، سەن ئۇنىڭغا
تايماق تەڭلەۋاتىسەن. ئەتە - ئۆگۈن رەببىڭنىڭ ھۇزۇرىغا بارغاندا، ئۇنىڭغا نېمە دەپ
جاۋاب بېرىسەن؟» دەپ ئۆز نەپسىنى شۇنداق تەنقىدلىدىكى، يەر يۈزىدە ئۇنىڭدىنمۇ
ئالجاناپ، پەزىلەتلىك بىرىنىڭ بارلىقىغا قەتئىي ئىشەنچىمىز قالمىغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ناھايىتى ئاددىي نەرسىلەر بىلەن قورساق تويغۇزۇشقا
تىرىشاتتى. بىر ۋاق تامىقىغا بىرلا خىل تائامدىن باشقا نەرسە يېمەيتتى. دۇنيا
ھاياتىنىڭ لەززىتى، دەبدەبىسى ۋە ھەشەمىتىدىن بەكمۇ يىراق ئىدى.

ئۇ ھەر قېتىم: «سەلەر لەززەتلىرىڭلارنى ھاياتىي دۇنيادا بەھرىمەن بولۇپ
تۈگەتتىڭلار، سەلەر زېمىندا ھەقسىز رەۋىشتە چوڭچىلىق قىلىپ، ئىماندىن باش
تارتقانلىقىڭلار ۋە اللە نىڭ ئىتائىتىدىن چىققانلىقىڭلار تۈپەيلىدىن، بۈگۈن خار
قىلغۇچى ئازاب بىلەن جازالىنىسىلەر»¹ دېگەن ئايەتنى ئوقۇسىلا دىر - دىر تىترەپ
كېتەتتى.

شۇڭا ئۇ ئەڭ يوقسۇل كىشىلەر ئاران تېپىپ يېپەلەيدىغان نەرسىلەرنى يەيتتى.
جابر ئىبنى ئابدۇللاھ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرگە يولۇقۇپ قالدىم، مېنىڭ قولۇمدا ئازراق گۆش بار
ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر مەندىن:

- قولۇڭدىكى نېمە؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- گۆش يېگۈم كەلگەنتى، ئازراق سېتىۋالدىم، - دېدىم. ئۇ:

- ھەر قېتىم مۇشۇنداق يېگۈم كەلدى دەپلا بېرىپ سېتىۋالامسەن؟ سەن اللە
تائالانىڭ: «سەلەر لەززەتلىرىڭلارنى ھاياتىي دۇنيادا بەھرىمەن بولۇپ تۈگەتتىڭلار»
دېگەن ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ - دەپ مېنى تەنبىھلىدى.

بىر قېتىم ھەزرىتى ئۆمەر قىزى ھەفسە (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىدىن بىرى) نى يوقلاپ ئۆيىگە كەلدى. قىزى ئۇنىڭ ئالدىغا بىر قاچا شورپا نان قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازراق ياغ قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋېدى، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال:

— قىزىم نېمە قىلىۋاتىسەن؟ بىر قاچىدا ئىككى خىل تائام يېسەك قانداق بولىدۇ؟ قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا بارغىچە مۇنداق تائامنى ھەرگىز يېمەيمەن! - دەپ تاماقنى رەت قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر فەتىھ قىلىنغان شام شەھىرىنى زىيارەت قىلىپ باردى. ئۇنىڭ شەرىپىگە زىياپەت تەييارلانغان بولۇپ، زىياپەتتىكى تائاملارنىڭ كۆپىنچىسىنى ھەزرىتى ئۆمەر كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ دەرھال ئېتىراز بىلدۈرۈپ، ئەتراپىغا يىغىلغان قوماندانلاردىن:

— بىز بۇ تائاملارنى يەپ ئولتۇرساق، قورسىقىغا يېگۈدەك ئارپا نېنىنىمۇ تاپالماي، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان يوقسۇل مۇسۇلمانلارنىڭ ھالى نېمە بولىدۇ؟ - دەپ سورىدى. داڭلىق قوماندان خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭغا:

— ئۇلارنىڭ مۇكاپاتى جەننەت بولسۇن! - دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما بۇ جاۋاب ھەزرىتى ئۆمەرگە ياقمىغانىدى، ئۇ ئولتۇرغان يېرىدە كۆز يېشىنى تۆكۈشكە باشلىدى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن:

— ئەگەر بىزنىڭ نېسىۋىمىز بۇ لەززەتلىك ۋە ھەر تۈرلۈك تائام، ئۇلارنىڭ نېسىۋىسى جەننەت بولىدىغان بولسا، بۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا بەكمۇ چوڭ پەرق بار دېگەنلىكتۇر، - دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ كىيىم - كېچىكىمۇ ناھايىتى ئاددىي ۋە ئەڭ ئەرزان باھالىق كىيىملەر ئىدى. كىيىم - كېچەك ياكى ئايىقى ھەردائىم ياماقلىق ئىدى. قىممەت باھالىق، سۈپەتلىك رەختلەردىن تىكىلگەن كىيىملەرنى قەتئىي كىيمەيتتى. يەنى ئۇنىڭ ھاياتى بەكمۇ قىيىن ۋە چىدىغۇسىز دەرىجىدە مۇشكۈلاتچىلىق ئىچىدە ئۆتتى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ قىزى ئۆمەرگۈلۈمگە ھەزرىتى ئائىشەنى ئەلچى قىلىپ كىرگۈزگەندە، ئۆمەرگۈلۈم:

— ئۇنىڭغا ئېھتىياجىم يوق، - دەپ تەلۋىنى رەت قىلدى. ھەزرىتى ئائىشە ئۆز سىڭلىسىغا:

— سەن مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرىنىڭ ئايالى بولۇشنى خالىمامسەن؟ - دەپ سورىغانىدى، ئۆمەرگۈلۈم:

– ئەلۋەتتە خالىمايمەن. چۈنكى ئۇنىڭ ھاياتى يوقسۇللۇق ئىچىدە ئۆتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاياللارغا بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلىدۇ، دەپ جاۋاب بەرگەندى. ^①

ئۇندىن باشقا، ئۈتبە ئىبنى رابئەنىڭ قىزى ئۈمۇ ئەبىئەمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆيلىنىش تەكلىپىنى رەت قىلىپ: «ئۇ ئىشكىنى ھەمىشە سىرتىدىن تاقاپ قويدۇ. دۇنيا ھاياتىغا ئازراقمۇ بېرىلمەيدۇ. قاچانلا قارىسا، توڭ قاپاق يۈرىدۇ» دەپ ۋايسىغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئائىلىسىدىكىلەرگە ھەقىقەتەن قوپال مۇئامىلە قىلاتتى. خەلقنى بىرەر ئىشتىن چەكلەمەكچى بولسا، ئالدى بىلەن ئۆيىگە كېلىپ، ھەممەيلەننى بىر يەرگە يىغاتتى ۋە ئۇلارغا مۇنداق دەيتتى:

«ماڭا قۇلاق سېلىڭلار! مەن خەلقنى ماۋۇ - ماۋۇ ئىشلاردىن چەكلىدىم. سىلەرمۇ ئېنىق بىلىسىلەر، خۇددى قۇزغۇننىڭ كۆزى تاپتا بولغىنىدەك، خەلقنىڭ كۆزى ھەمىشە سىلەردە. ئەگەر سىلەر چەكلەنگەن ئىشنى قىلىپ قويساڭلار، خەلق سىلەرنى دوراپ، جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە يۈزلىنىدۇ. شۇڭا، اللھ قا قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردا كىم مېنىڭ ئالدىغا جىنايەتچى سۈپىتىدە ئېلىپ كېلىنىدىغان بولسا، ئائىلەم ياكى تۇغقىنىم دېمەي، باشقىلارغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئارتۇق جازالايمن. گېپىمنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ئۇنداق بولسا، خالىغان جىنايەت ئۆتكۈزسۇن، خالىغانلار ئىش - ھەرىكىتىگە دىققەت قىلسۇن!»

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ خىش - ئەقرباللىرىنى دۆلەت ئىشىغا ھەرگىز يېقىنلاشتۇرمايتتى، ئۇلارنىڭ بىرەر ئىشقا مەسئۇل بولۇشىغا قەتئىي قارشى چىقاتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ تىجارەت قىلىشىنىمۇ چەكلەنگەندى. چۈنكى خەلق ئۇنىڭدىن: «ئۆز يېقىنلىرىغا ماددى قولايلىقلار يارىتىپ بەردى» دەپ گۇمان قىلىشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇ، كېچىچە ناماز ئوقۇيتتى، يېرىم كېچە بولغاندا، بالا - چاقىلىرىنى نامازغا ئويغىتىپ: ﴿ئى مۇھەممەد!﴾ ئائىلەڭدىكىلەرنى (ۋە ئۈممىتىڭنى) نامازغا بۇيرىغان، ئۆزەڭمۇ ئۇنى ئادا قىلىشقا چىداملىق بولغىن، سەندىن بىز رىزىق تەلەپ قىلمايمىز. ساڭا بىز رىزىق بېرىمىز، ياخشى ئاقىۋەت پەقەت تەقۋادارلارغا خاستۇر ^② دېگەن ئايەتنى ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ يادىغا سالاتتى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 6 - بەت. «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 229 - ۋە 230 - بەتلەر.
سۈرە تاھا، 132 - ئايەت.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئەمرىدىكى مەسئۇل كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا بالىلىرىغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلغانلارنى قاتتىق ئەيىبلەنگەندىن باشقا، ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەن بالىلىرىنىمۇ ئېغىر جازالايىتى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە مىسىرنىڭ ۋالىسى بولغان، داڭلىق قوماندان ۋە دۆلەت مۆنۋىرى ئەمر ئىبنى ئاس ھەزرىتى ئۆمەر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئەسلەپ مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەندى:

«مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىدىن كېيىن، ئاللاھ تەن ھەزرىتى ئۆمەردەك قورقۇدىغان بىرىنى كۆرۈپ باقمىدىم. ئۇ دادا، بالا دېمەي، كىم جىنايەت ئىشلىگەن بولسا، قەتئىي كەچۈرۈم قىلماي، تېگىشلىك جازاسىنى بېرەتتى.

قەسەم قىلمەنكى، بىر كۈنى مەن (مىسىردىكى) ئۆيدە ئولتۇراتتىم. خىزمەتچى كېلىپ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇراھمان بىلەن ئەبۇ سەرۋئە ئىسىملىك بىرىنىڭ مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىجازەت سوراپ ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئېيتتى. ئۆيگە كىرىشكە ئىجازەت قىلدىم. قارىسام، ھەر ئىككىسى خاپىغان كۆرۈنەتتى. ئۇلار ماڭا:

– بىزگە ئاللاھ نىڭ شەرىئىتىگە ئۇيغۇن جازا بەرگىن! تۈنۈگۈن كەچتە بۇ ئىككىمىز شاراب ئىچىپ، مەست بولدۇق، - دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

مەن ئاۋۋال ئۇلارغا قاتتىق تىل - ئاھانەت بىلەن ئازار بەردىم، ئاندىن:

– كۆزۈمدىن يوقۇلۇش! - دەپ قوغلىدىم. ئەمما ئابدۇراھمان ماڭا:

– ئەگەر بىزگە جازا بەرمىسەڭ، مەدىنىگە قايتقاندا سېنىڭ ئۈستۈڭدىن دادامغا ئەرز قىلمەن! - دېمەسمۇ؟! قارىسام، ئابدۇراھماننىڭ پوزىتسىيىسى قەتئىي ئىدى. ئەگەر ھەزرىتى ئۆمەر مېنىڭ ئۇلارنى جازالىمىغانلىقىمنى بىلىپ قالسا، مېنى بۇ ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى ھويلىغا ئېلىپ چىقىپ، قىرىقتىن دەررە ئۇرغۇزدۇم. دەررىدىن كېيىن، ئابدۇراھمان بىر بۇلۇڭغا بېرىپ، چاچ - ساقىلىنى چۈشۈرۈشكە باشلىدى. بۇ بىر ئادەت بولۇپ، جازاغا تارتىلغان كىشىنىڭ چاچ - ساقىلى چۈشۈرۈلەتتى.

ئاللاھ قا قەسەم قىلمەنكى، مەن بۇ ئىش توغرۇلۇق ھەزرىتى ئۆمەرگە ھېچقانداق مەلۇمات يوللىمىغانىدىم. بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالدىم. خەتنى ئۇنىڭ قانچىلىك ئاچچىقلانغانلىقى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى. خېتىدە مۇنداق دېيىلگەندى:

بىسىمىلاھىررەھمانىررەھىم

الله نىڭ بەندىسى ئۆمەردىن ئىسيانكارنىڭ بالىسى ئىسيانكارغا:

ئەي ئەر ئىبنى ئاس! مېنىڭ ئەمىرلىرىمگە قارشى چىققانلىقىڭغا ۋە قىلغان يولسىزلىقىڭغا بەكمۇ ھەيران قالدىم. سېنى ۋەزىپەڭدىن ئېلىپ تاشلاشتىن باشقا چارەم يوق. ئابدۇررەھماننىڭ جازاسىنى ئۆيۈڭنىڭ تۆت تېمى ئىچىدە بېرىپ، چاچ - ساقلىنىمۇ ئۆيدە چۈشۈردۈڭ (ئۇنى سىرتقا چىقىرىپ سازايى قىلمىدىڭ) شۇنداقمۇ؟ بۇ ئىشنىڭ مېنىڭ ئەمىرلىرىمگە قارشى ئىكەنلىكىنى بىلمەمسەن؟ ئابدۇررەھمان سېنىڭ ئەمرىڭدە ياشايدىغان ئاددىي پۇقرادىن باشقا نەرسە ئەمەس. باشقىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلغان بولساڭ، ئۇنىڭغىمۇ شۇنداق قىلماي، ئۆزەڭچە: «بۇ خەلىپىنىڭ ئوغلى» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلدىڭمۇ؟ الله نىڭ شەرىئىتىگە بويسۇنۇش جەھەتتە مەن ئۈچۈن ھەممە ئادەم ئوخشاش. خېتىمنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەرھال ئابدۇررەھماننى بىر يەكتەككە يۆگەپ، مالىنىڭ ئۈستىگە بېسىپ ماڭا ئەۋەتكىن! ئۆتكۈزگەن گۇناھىنىڭ جازاسى ئۈچۈن مۇشۇ يەرگىچە شۇ يېتى كەلسۇن!

ئەر ئىبنى ئاس خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئابدۇررەھماننى مەدىنىگە يوللىدى. ئاندىن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يەنە بىر ئوغلى ئابدۇللاھ ئارقىلىق بىر پارچە مەكتۇب يوللاپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىدى. خېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغانىدى: «...ئەڭ ئۇلۇغ الله نىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەيلى مۇسۇلمان بولسۇن ياكى غەيرى مۇسۇلمان بولسۇن، جىنايەت ئۆتكۈزگەن پۇقرانىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئۆيۈمنىڭ ھويلىسىدا جازالايمەن...»

ئابدۇررەھمان مەدىنىگە كەلتۈرۈلۈپ، يەكتەككە يۆگەلگەن يېتى دادىسىنىڭ ئالدىغا بېرىلدى. ئۇلۇغى تۈگىشىپ كەتكەن بولۇپ، بىر قەدەم ماڭغۇدەك ھالى قالمىغان ئىدى. ھەزرىتى ئۇنى كۆرۈپلا ناھايىتى قوپاللىق بىلەن:

— ئابدۇررەھمان! ئاخىرى قىلغۇلۇقۇڭنى قىلدىڭ - ھە؟ - دېدى. بۇ ياش يىگىتنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرگەن ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋفىنىڭ ئىچى ئېچىشىپ كەتتى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى پەسكويغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئارىغا كىرىپ:

— ئەي مۇئىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئوغلۇڭ تېگىشلىك جازاسىنى تارتىپ بويىتۇ، - دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا پىسەنتمۇ قىلمىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئوغلۇ ئابدۇررەھمان: - مەن كېسەل بولۇپ قالدىم. مېنى يەنە نېمە قىلماقچىسەن؟ سەن مېنىڭ قاتلىم سەن! - دەپ ۋارقىرايتتى. ئەپسۇس! ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىدى ۋە ئۇنىڭغا (ئىككىنچى قېتىم) جازا بېرىپ، زىندانغا تاشلىدى. ئابدۇررەھماننىڭ كېسىلى زىنداندا ئېغىرلىشىپ، كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولدى.

ئەمدى ھەزرىتى ئۆمەر تەيىنلىگەن ۋالىي، ھاكىملارغا كەلسەك، ئۇ كۆپىنچە ھاللاردا، ئىبادەت ۋە دىنىي ئىشلارغا بەك ئەھمىيەت بېرىپ كەتمىسمۇ، ئىشەنچلىك ۋە كۈچتۈگۈگۈر ئادەملەرنى تەيىنلەيتتى. چۈنكى ئىبادەت ۋە دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنىڭ پايدىسى ھەر كىشىنىڭ ئۆزىگە خاستۇر. ئەگەر ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشى پەزىلەتلىك، لېكىن باشقۇرۇش ئىقتىدارى ئاجىز بولۇپ قالسا، ئۇ ھالدا ئۇنىڭ زىيىنى ئۈمىدكە بولىدۇ. شۇڭا، ئۇ كىشى ئەڭ مۇھىمى كۈچلۈك ۋە قابىلىيەتلىك بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندا، ئەگەر ئۇ كىشىنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىدە بىر نۇقسان بولسا، زىيىنىنى ئۆزى تارتىدۇ، ئەمما ئۈمىد ئۇنىڭ كۈچى ۋە قابىلىيىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنالايدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىيلىققا ئاساسەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ساھابىلىرىنى تەيىنلەيتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ قابىلىيەتلىكلىرىنى تاللايتتى ۋە مۇنداق دەيتتى: «ئەگەر مەن بىر كىشىنى بىر ۋەزىپىگە تەيىنلەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىنمۇ قابىلىيەتلىك بىرىنى ئۇچراتسام، ئىچىم سىقىلىپ، بەكمۇ بىئارام بولۇپ كېتىمەن».

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەمر ئىبنى ئاس، مۇئاۋىيە قاتارلىق زاتلارنى مۇھىم ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىگەن ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋف ۋە سەئد ئىبنى زەييىد قاتارلىق (بۇ دۇنيادىكى چېغىدىلا جەننەتنىڭ خۇش بېشارىتى بېرىلگەن) ئەڭ مۇنەۋۋەر ساھابىلەر تېخى ھايات ئىدى. ئەمما ئالدىنقىلىرى كېيىنكىلىرىگە قارىغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە قابىلىيەتلىك بولغاچقا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلىگەندى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم ئۆزى تەيىنلىگەن بۇ كىشىلەرنىڭ ئەھۋاللىرىنى ئىگەللەپ، ئۇلارنى كونترول قىلىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭمۇ ھەزرىتى ئۆمەردىن تەپ تارتىپ، ئۇنى ھۆرمەتلىشى لازىم ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ مۇنەۋۋەر ساھابىلەرنى ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەپ، ئۇلارنى دۇنيانىڭ باش ئاغرىقىغا ئارىلاشتۇرۇشنى خالىمايتتى. ھەتتا ئۇ بەنى ھاشىم قەبىلىسىنىڭ ئەزالىرىغا ئاساسىي جەھەتتىن ۋەزىپە بەرمىدى. (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان يېقىنلىق ۋە ئارىلىرىدىكى تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شۇنداق قىلدى ھەم ئۇلارنىڭ دۇنيا ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، نامىنى بۇلغىشىنىمۇ خالىمايتتى.) ئۇنىڭ ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھقا: «بىلىشىمچە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەردائىم باشقىلىرىغا ۋەزىپە تاپشۇرۇپ، سىلەرنى بۇ ئىشلارغا ئارىلاشتۇرمايتتى» دېگىنى راست ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر كىشىنى مۇھىم بىر ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭدىن ھېچكىمنىڭ مېلىغا يولسىزلىق قىلماسلىقىنى ۋە ھېچكىمنىڭ جېنىغا زامان بولماسلىقىنى، ئەمەل ۋە ھوقۇقىنى ئۆزى ۋە ئائىلىسىنىڭ كوزىرىغا

ئايلىنىدۇرۇۋالماستىقىنى تەلەپ قىلاتتى. ۋاللىققا تەيىنلىگەن كىشىلەرگىمۇ مۇشۇ مەنىدە بىر ئاگاھلاندىرۇش خېتى ئەۋەتىپ، ئەنساۋ ۋە مۇھاجىر ساھابىلەردىن بىر نەچچىنى بۇ ئىشقا گۇۋاھچى قىلاتتى.

ئۇنىڭ ئاگاھلاندىرۇش خېتىنىڭ مەزمۇنى ئاساسىي جەھەتتىن مۇنداق بولاتتى: «مەن سېنى مۇسۇلمانلارنىڭ قېنى ۋە جېنىغا زامىن بولۇشۇڭ ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇلارغا ئىمام بولۇش، ھەق ۋە ھوقۇقىنى قوغداش، ئۇلارنى ئادىللىق بىلەن باشقۇرۇش ئۈچۈن خەلىپە قىلىپ تەيىنلىدىم.»

ھەزرىتى ئۆمەر ۋەزىپە بېشىدىكى كىشىلەرنى ھەمىشە كونترول قىلىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچىكى ۋە تۇرالغۇ جايلىرىغىچە تەكشۈرۈپ تۇراتتى ۋە پات - پات ئۇلاردىن ھېساب ئالاتتى. ئۇندىن باشقا، ھەر يىلى ھەج مەۋسۈمىدە بارلىق ۋالىلارنى ئۆزىنىڭ يېنىغا چاقىراتتى ۋە خەلقنى ۋالىلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئادىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلغان - قىلمىغانلىقىنى، شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى توغرا ئىجرا قىلغان - قىلمىغانلىقىنى سوراپ، سۈرۈشتە قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ۋالىلىرى ھەققىدىكى ئەرز - شىكايەتلىرىگە قۇلاق سالاتتى. مۇھەممەد ئىبنى مەسلىمە ۋالىلارنى تەپتىش قىلىدىغان مۇپەتتىشلارنىڭ باشلىقى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىلاردىن بىرىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت تاپشۇرۇلغان ھامان بۇ زاتنى ئەھۋال ئىگەللەشكە ئەۋەتەتتى. مەسلىمە، بىر قېتىم ئۇنى ئىراق ۋالىسى سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ھەققىدە مەلۇمات ئىگەللەش ئۈچۈن ئەۋەتكەنىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزى تەيىنلىگەن قوماندان ۋە ۋالىلاردىن مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەمر ئىبنى ئاس، قۇدامە ئىبنى مەزئۇن، سەئىد ئىبنى ئامىر، ئەبىياد ئىبنى غەنەم ۋە باشقىلارنىڭ ئۈستىدىن قىلىنغان ئەرز - شىكايەتلەرنى ئاڭلىغانىدى. لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتقىنى مىسىر ۋالىسى ئەمر ئىبنى ئاسنىڭ ئۈستىدىن قىلىنغان غەلبە شىكايەت ئىدى.

ئەنەس بۇ ۋەقەنى مۇنداق نەقىل قىلىدۇ:

«بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتۇق. مىسىردىن كەلگەن بىر كىشى ھەزرىتى ئۆمەردىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن:

– ئەي مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! بۇ يەر پەقەت سەندىن مەدەت تىلەيدىغانلار كېلىپ، مۇراجىئەت قىلىدىغان يەردۇر، دەپ ۋاپاسقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر دىققىتىنى ئۇنىڭغا بۇراپ: – نېمە ئىش يۈز بەردى؟ قېنى ئېيتقىن! – دېدى. ئۇ ئادەم: – بىزنىڭ ۋالى ئەمر ئىبنى ئاس ئات بەيگىسى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. مەنمۇ بەيگىگە قاتناشتىم ۋە بىرىنچى بولدۇم. تاماشىبىن خەلقىمۇ بۇنى كۆرۈپ تۇردى. ئەمما، ۋالىنىڭ ئوغلى (ئۇمۇ بەيگىگە قاتناشقانىدى) مۇھەممەد ئىبنى ئەمر كېلىپ:

- ياق! كەئىبنىڭ رەببىگە قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ ئېتىم بىرىنچى بولدى، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇ ماڭا يېقىنلاپ كېلىۋىدى، ئۇنى توندىم ۋە مەنمۇ:

- كەئىبنىڭ رەببىگە قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ ئېتىم بىرىنچى بولدى، دەپ ئېتىراز بىلدۈردۈم. شۇنىڭ بىلەن، مۇھەممەد غەزەپلىنىپ، مېنى قامچىلاشقا باشلىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن:

- ئاڭلاپ قوي! مەن ئېسىلزا دە ئاتا - ئانىنىڭ ئوغلىمەن، - دەپ ۋارقىرايتتى. بۇ ۋەقە كېيىنچە ۋالىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. ئۇ مېنىڭ ساڭا ئەرز قىلىشىمدىن قورقۇپ، مېنى زىندانغا پالدى. ئەمما مەن بىر ئامال قىلىپ قاچتىم. مانا ھازىر سېنىڭ ئالدىڭدا تۇرۇپتىمەن، - دېدى.

بۇ مىسىرلىق (قىبىتى) سۆزىنى تۈگەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ھېچنەمە دېمىدى. ئۇنىڭغا پەقەت:

- ئولتۇرغىن! - دېگەندىن كېيىن، مىسىر ۋالىسىغا: «بۇ مەكتۇبىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەرھال ئوغلوڭ مۇھەممەد بىلەن بىللە يېنىمغا كەلگىن!» دەپ مەكتۇپ يوللىدى. ئاندىن مىسىرلىققا قاراپ: - ئەمىر كەلگىچە سەن باشقا يەرگە كەتمەي تۇرغىن! - دەپ چىكىلدى.

مىسىر ۋالىسى ئەمىر ئىبنى ئاس مەكتۇبىنى كۆرۈپ بەكمۇ ئالاقىزادە بولۇپ كېتىپتۇ ۋە ئوغلىنى چاقىرىپ:

- ئوغلۇم بىرەر ئىش قىلىپ قويدۇڭمۇ؟ بىرەر جىنايەت ئۆتكۈزۈڭمۇ؟ - دەپ سوراپتۇ. ئوغلى:

- ياق دادا! نېمە بولدى؟ - دەپتۇ. ئەمىر:

- ئۇنداقتا، خەلىپە سېنى نېمىشقا چاقىرغاندۇ؟ - دەپ ئەنسىرەپتۇ ۋە قورقۇشقا باشلاپتۇ.

ئەمىر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جىددىي تەلىماتىغا بىنائەن ئوغلى مۇھەممەدنى ئېلىپ مەدىنىگە يېتىپ كەلدى. قەسەم قىلىمەنكى يەنە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتىم. ھەردائىم شۇنداق رەتلىك كېيىن يۈرىدىغان ئەمىر ئىبنى ئاس بەكمۇ ئاۋارە كىيىملەر بىلەن كىرىپ كەلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى كۆرۈپ، ئوغلىنىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن بويىنى سوزۇپ ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىگە قارىدى. ئاندىن ئەتراپىدىكىلەردىن:

- ھېلىقى مىسىرلىق نەدە؟ - دەپ سورىدى. مىسىرلىق ئولتۇرغا چىقىپ:

- مانا مەن، - دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر قولىدىكى تاياقنى ئۇنىڭ قولىغا ئۇزىتىپ: - ئال، سېنى ئۇرغان شۇ ئېسىلزا دىنى ئۇرغىن! - دەپ ئەمىر قىلدى. مىسىرلىق

تاياقنى ئېلىپ مۇھەممەدنى دادىسىنىڭ كۆزى ئالدىدا بولۇشىغا ئۇردى. (راستىنى ئېيتسام) ئەتراپتا قاراپ تۇرغان ھەممەيلەن ئۇنىڭ تاياق يېيىشىنى خوپ كۆرەتتۇق. ئەمما مىسىرلىق ئۇنى شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئۇنىڭغا ئىچىمىز ئاغرىپ كەتتى ۋە ئىچىمىزدە ئەمدى توختاپ قالغان بولسىچۇ دەپ كەتتۇق. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر پات - پات:

– ئۇر! شۇ ئېسىل زادىنى ئوبدانراق ئۇر! – دەپ ۋارقىراپ تۇراتتى. ھەتتا ئۇنىڭ بىلەنلا قالماي، مىسىرلىققا:

– ئەمدى ئەمرىڭ شۇ تاز بېشىغا ئۇر! اللھ قا قەسەم قىلىمەنكى، ئوغلى دادىسىنىڭ مەنسىپىگە ئىشەنمەسە، سېنى ھەرگىز ئۇرمايتتى، - دېدى.

مىسىرلىق ئاتا - بالا ئىككىسىنى ئۇرۇشتىن توختاپ:

– ئەي مۇئىنلەرنىڭ ئەمىرى! مەن ئۆچۈمنى ئالدىم، پۇخارىمدىنمۇ چىقتىم. مېنى ئۇرغاننى مەنمۇ ئۇرۇۋالدىم، مۇشۇنىڭ ئۆزى مەن ئۈچۈن يېتەرلىك، - دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

– قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئۆزەڭ رازى بولغىدەك ئۇرۇۋالغىچە بىز سىلەرنىڭ ئاراڭلارغا كىرمەيمىز. ئەي ئەمر! ماڭا قۇلاق سال! ئانىلىرىدىن ھۆر تۇغۇلغان شۇ ئىنسانلارنى سىلەر قاچاندىن ئېتىبارەن ئۆزەڭلارنىڭ قولى قىلىۋالدىڭلار؟! - دېدى. ئەمر ئىبنى ئەل ئاس نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ھولۇقۇپ تۇراتتى. ئۇ پەقەت ئۆزى ئېيتتى ۋە:

– ماڭا ئىشەنگىن! مېنىڭ بۇ ئىشتىن پەقەتلا خەۋىرىم يوق ئىدى، - دەپ خەلىپىنىڭ ئاچچىقىنى ياندۇرۇشقا تىرىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر مىسىرلىققا بۇرۇلۇپ: – بۇندىن كېيىن، يەنە بىرەر ئىش چىقسا، دەرھال مېنى خەۋەرلەندۈرگىن! - دەپ ئۇنى خاتىرجەم قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم خەلق ئارىسىدا ياشايدىغان، ئۇلارنىڭ دەرەتلىرىگە قۇلاق سالدىغان ۋە قىيىنچىلىقلىرىنى تەڭ ھەل قىلىدىغان زات ئىدى. يولدىشى جىھادقا چىقىپ كەتكەن ئاياللارنى پات - پات يوقلاپ، بىرەر نەرسىگە ئېھتىياجى بار - يوقلۇقىنى سورايتتى، بەزىدە بۇ ئاياللارنىڭ بالىلىرىنى ياكى خىزمەتچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدا بازارغا بېرىپ لازىملىق نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرەتتى. ئالدىنقى سەپتىن پوچتالىيون كەلگەن ھامان خەت - چەكلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. ساۋادى بولمىغان ئائىلىلەرگە خەتنى ئوقۇپ بېرىش ئۈچۈن ساۋاتلىق كىشىلەرنى ئەۋەتەتتى ياكى (ئۇلار خالىسا) ئۆزى بېرىپ ئوقۇپ بېرەتتى. ئاندىن ئۇلارغا پوچتىكەشنىڭ قاچان يولغا چىقىدىغانلىقىنى، ئەگەر يولداشلىرىغا

خەت ئەۋەتمەكچى بولسا، پوچتىكەشكە قايسى كۈنى تاپشۇرۇپ بەرسە بولىدىغانلىقىنى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ قويۇپ چىقىپ كېتەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر توپ كىشى بىلەن سەپەرگە ئاتلىنىپ قالسا، ئۆزى باشقىلاردىن كېيىن يولغا چىقاتتى ۋە ھايالىدىغان يەردە قېلىپ قالغان نەرسىلەر بولسا، ئېلىۋېلىپ ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بېرەتتى. يولدا ئۇلغى يارىلانغان ياكى باشقا ھەرقانداق قىيىنچىلىقى كۆرۈلگەن سەپەردىشىغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ياردەم قىلىشقا تىرىشاتتى.

كېچىلىرى مەدىنىنى ئايلىنىپ، پۈتۈن شەھەرنى چارلاپ چىقىش – ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ دائىملىق ئىشى ئىدى. مەدىنىگە چۈشكەن كارۋانلارنىڭ بېشىدا قاراۋۇللۇق قىلاتتى، موھتاج كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قامداشقا، ھەقسىزلىككە ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، دەرتلىرىگە دەرمان بولۇشقا تىرىشاتتى. ئاياللاردىن بىرەرسىنىڭ بىر نەرسىگە ئېھتىياجى چۈشۈپ قالسا، دەرھال ئۆيىگە قايتىپ، ئايالنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خىزمەتچىسى ئەسلىم مۇنداق دەيدۇ:

بىر كېچىسى ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ھاررا دېگەن يەرگە كېتىۋاتاتتۇق. سەررار دېگەن يەرگە كەلگەندە، سەل نېرىدا كۆزىمىز بىر ئوتقا چۈشتى. ھەزرىتى ئۆمەر ماڭا: – ئەي ئەسلىم! ئاۋۇ يەردە ھايالىدىغان بىر كارۋان بار ئوخشايدۇ. قاراڭغۇ ۋە سوغۇقتا يولنى داۋاملاشتۇرالمىغانلىقى ئېنىق. تېزراق بېرىپ قاراپ باقايلى، بىرەر ئېھتىياجى بارمىكىن ھەقىچان؟ - دېدى. بىز تېز - تېز مېڭىپ ئوت يېقىلغان يەرگە يېقىنلىشىپ كەلدۇق. قارىساق، بىر ئايالنىڭ ئەتراپىدا بىرمۇنچە ئۇششاق بالا يىغلىشىپ ئولتۇراتتى. ئوتنىڭ ئۈستىدە بىر قازان قايناۋاتاتتى. ھەزرىتى ئۆمەر يىراقتىن سالام بېرىپ:

– يېنىڭلارغا بارسام بولامدۇ؟ - دەپ ئىجازەت سورىدى. ئۇ ئايال:

– بىر پايدالغۇ تەگسە كەل، بولمىسا، بىزنى ئاۋارە قىلما! - دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر مېنى جايىمدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى ۋە:

– سىلەرگە نېمە بولدى؟ - دەپ بىرەر ئېھتىياجى بار - يوقلۇقىنى سورىدى. ئايال: – كۆرۈپ تۇرۇپسەن، قاراڭغۇ ۋە سوغۇقتا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق، - دەپلا قويدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

– بۇ بالىلار نېمىگە يىغلاۋاتىدۇ؟ - دەپ سورىدى. ئايال:

– نېمىشقا بولاتتى؟ ئاچلىقتىن شۇ... ئۆمەر:

– قازاندا نېمە بار؟ - دېدى. ئايال:

– سۇدىن باشقا نەرسە يوق. بالىلار ئۇخلاپ قالغىچە مۇشۇنداق قىلىپ، ئۇلارنى ئالداپ تۇرمىسام بولمايدۇ. اللە بىزنىڭ ھەقىقىمىزنى ئۆمەردىن سورىسۇن! - دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر:

– اللە كۆڭلۈڭلارغا يارىشا بەرسۇن! ئۆمەر سىلەرنىڭ بۇ ھالدا ئىكەنلىكىڭلارنى نەدىن بىلسۇن؟ - دەپ سورىدى. ئايال:

– بېشىمىزغا خەلىپە بولۇشنى بىلىدۇ. ئەمما دەرتلىرىمىزگە كەلگەندە بىزدىن خەۋىرى يوق، - دېدى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، يېنىمغا كەلدى. ئىككىمىز ناھايىتى ئالدىراش قايتىپ، خەزىنە ئامبىرىغا باردۇق. ھەزرىتى ئۆمەر بىر خالتا ئۇن بىلەن بىر كۇپ ياغنى ئايرىپ ئېلىپ:

– ئۆشەنمىگە ئارتىپ قويغىن! - دېدى. مەن:

– ئى خەلىپە! مەن كۆتۈرەي، - دەپ ئېتىراز بىلدۈردۈم. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر:

– ئانالڭ ئۆلسۇن! قىيامەت كۈنى مېنىڭ گۇناھلىرىمنى سەن كۆتۈرەمسەن؟ - دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇن بىلەن ياغنى ئۇنىڭ ئۆشەنسىگە ئارتتىم. تېز - تېز مېڭىپ، ئايالنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدۇق. ھەزرىتى ئۆمەر خالتىدىن ئازراق ئۇننى ئېلىپ ئۇ ئايالغا:

– سەن ئۇنى قولۇمغا تۆك، مەن ئارىلاشتۇراي، - دەپ بىر تەرەپتىن بۇلماقنى ئارىلاشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئوتنى پۈۋلەيتتى. ئوتنىڭ تۈتۈنى ئۇنىڭ ساقاللىرىنىڭ ئارىسىغىچە سىڭىپ كېتىۋاتاتتى. نىھايەت، بۇلماق پىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر قازاننى يەرگە قويۇپ:

– قاچا بولسا بەرگىن! - دېدى. قازاندىكى بۇلماقنى قاچىغا قۇيۇپ:

– بۇنى بالىلارغا يېگۈزگىن، مەن قالغىنىنى سوۋۇتقاچ تۇراي، خاتىرجەم بېۋالىسۇن! - دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بالىلارنىڭ تائام يېيىشىگە قاراپ تۇردى. ئۇلار يەپ تويغاندىن كېيىن، بىز قايتماقچى بولۇپ ئورنىمىزدىن قوزغالدۇق. ئۇ ئايال بۇ ئىشقا شۇنداق خۇشال بولۇپ كەتكەندى، ئۇ:

– اللە سەندىن رازى بولسۇن! سەن بىزگە خەلىپىدىنمۇ كۆپ ياخشىلىق قىلدىڭ، - دەپ دۇئا قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇ ئايالغا:

– شۇنداقتىمۇ، خەلىپىگە ياخشىلىق تىلىگىن! ئەگەر خەلىپىنىڭ ئالدىغا بىرەر ئىش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلىپ بارساڭ، مېنى شۇ يەردىن تاپالايسىن، - دەپ (ئۈستى

يېپىق سۆز بىلەن) ئۆزىنىڭ يەنە ياردەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاندىن بىر چەتكە بېرىپ، ئۇلارغا قاراپ تۇردى. مەن:

– قىلغۇدەك باشقا ئىش بارمۇ؟ - دەپ سورىدىم، ئەمما ئۇلام - جىم دېمەي ئۇلارغا قاراپ تۇرۇۋەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بالىلار بىر - بىرلەپ ئۇخلاپ كەتكەندە ئاندىن خاتىرجەم بولغاندەك، ئورنىدىن تۇرۇپ ئاللاھقا ھەمدۇ سانا ئوقۇغاچ يېنىمغا كېلىپ:

– ئەي ئەسلىم! بۇ بالىلار ئاچلىقنىڭ دەردىگە چىدىماي يىغلاۋاتاتتى، ھەم ئۇيقۇلىرىمۇ قاچقاندى. شۇڭا ئۇلار شېرىن ئۇيقۇغا كەتكىچە، ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئايرىلىشقا كۆڭلۈم ئۈنىمىدى، - دەپ ئۆزىنىڭمۇ خاتىرجەم بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى.①

ھەزرىتى ئۆمەر خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى ئىگەللەش، ۋاقتىنى ئۇلار بىلەن ئۆتكۈزۈش، تەڭ خۇشال بولۇپ، ئازابلىرىغا ئورتاق بولۇش، ئەگەر بىرەر داۋا ئىشى بولسا، دەرھال ئۇنى ھەل قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق ئادالەتنىڭ بۇرمىلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەردائىم بازار - رەستىلەرنى ئايلىنىپ، خەلق بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ كېتەتتى. ۋاقىت تاپسىلا قۇرئان ئوقۇيتتى. نامازدىن كېيىن خەلقنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلايتتى. ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا ھېچقاچان قاراۋۇل تۇرمايتتى.

ئۇندىن باشقا، ئۇ ئىسلام قوشۇنىنىڭ غايىۋى قوماندانى ۋە قوراللىق قوشۇننىڭ باش قوماندانى ئىدى. قوراللىق قوشۇننىڭ بېشىغا ئايرىم قوماندان تەيىنلەيتتى، ئۆزىنىڭ ئوي - پىكرىگە ئاساسەن پىداكار كىشىلەرنى قوماندانلىققا تاللايتتى. مەسىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر بىر قېتىم خەلقنى جىھادقا چاقىرغاندا، ئەبۇ ئوبەيدە ئەس سەقافى تۇنجى بولۇپ ئۇنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى قوشۇن قوماندانلىقىغا تاللىغانىدى.

بەزىدە ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ، ئۇنى قوشۇندىكى ئەڭ ئاددىي نۆكەرلەر قاتارىغا چۈشۈرۈپ قوياتتى ۋە ئەينى ۋاقىتتا، ئەڭ ئاددىي، ئەمما جاسارەتلىك ۋە باتۇر بىر نۆكەرنى قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيىنلەيتتى. بۇ ئارقىلىق، قومانداننىڭ ئۆز ئەمەل - مەنسىپىنى ئىشغال قىلىۋېلىشىغا، ئۇنىڭدىن يامان نىيەتتە پايدىلىنىشىغا ۋە قول ئاستىدىكىلەرنى ئۆزىنىڭ ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە ۋاستە قىلىۋېلىشىغا توسقۇنلۇق قىلاتتى. مەسىلەن، بىر كۈنلەردە، كەينى - كەينىدىن قۇچۇلغان زەپەرلەرنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ باش قوماندانلىقى ئىكەنلىكى توغرىسىدا سۆز - چۆچەك تارقىلىشقا

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 63 - ۋە 64 - ئايەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 226 - بەت.

باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال خالىد ئىبنى ۋەلىدىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ئۇ، بۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ئىنسانغا زەپەرنى مۇيەسسەر قىلغۇچىنىڭ پەقەت ئالەم ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىشىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىگە قادىر ئالەم تىن باشقىسىغا ئۈمىد باغلىماسلىقىنى كۆزدە تۇتقانىدى. ئەمەلىيەتتە مۇزەپپەر ئالەم تەرەپتىن كېلىدۇ، ئالەم نىڭ ئىرادىسى ۋە ياردىمى بولماي تۇرۇپ زەپەر قۇچۇش مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، قوشۇن ۋە خەلق ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر بۇ زەپەرلەرنى خالىد ئىبنى ۋەلىدىنىڭ قوماندانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ ئويلاپ، تۇيۇق ھېسارغا بېرىلىپ كەتكەنىدى.

خەلىپە ئۆمەر ئالدىنقى سەپتىكى قوماندانلار بىلەن داۋاملىق ئالاقە باغلاپ، ئۇلارغا تەلىمات ۋە ئەمىر - پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈپ تۇرغاچقا، خۇددى ئۆزى شۇ يەردە تۇرۇۋاتقاندەك ھەممە ئىشتىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى. ئۇ ھەردائىم قوماندانلارنى ئالەم نىڭ شەرىئەت ھۆكۈملىرىگە قەتئىي بويسۇنۇشى ۋە ئالەم قاچىن دىلىدىن ئېتىقاد قىلىشى توغرىلىق ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. جەڭدە باتۇرلارچە ئېلىشىشى ۋە قاتتىق قارشىلىق بىلدۈرۈشى ئۈچۈن ئۇلارنى جاسارەتلەندۈرۈپ، روھلىرىنى ئۇرغۇتۇپ تۇراتتى ۋە ھەر بىر توقۇنۇشتىن كېيىن ئۆزىگە تەپسىلىي مەلۇمات يوللىشىنى تەلەپ قىلاتتى. خەۋەرلەر سەل كېچىكىپ قالغۇدەك بولسا، ئۆزى مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىپ، كېلىپ - كېتىۋاتقان يولۇچىلارنىڭ ئارىسىدىن ئىشەنچلىك ۋە مۇۋاپىق دەپ قارالغان كىشىلەر ئارقىلىق مەلۇمات ئېلىشقا تىرىشاتتى ۋە ئالاقە ئىشلىرىنى كۈچەيتەتتى. ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئېغىر ئەھۋالدا قالغانلىقىنى بىلگەن ھامان شەخسەن ئۆزى بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندان بولۇپ ئۇلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىناتتى. بۇنداق چاغلاردا (باشقا مۇھىم مەسىلىلەرگە ئوخشاش) ساھابىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئالاتتى، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى مۇۋاپىق كۆرسە، ئۆز پىكىرىدىن يېنىپ، ئۇلارنىڭ پىكىرى بويىچە ھەرىكەت قىلاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزى مەدىنىدە بولسىمۇ، ئالدىنقى سەپنىڭ ھەممىسىنى باشقۇرۇپ تۇرغانلىقى ھەقىقەتتۇر. ئۇ شاتۇرلار ئارقىلىق ئالدىنقى سەپكە توختىماي تەلىمات بېرەتتى، قوماندانلارغا ۋەزىپىگە قوياتتى، تۇرشاۋۇل، ئوڭ - سول قانات ۋە ئارقا سەپ قوشۇنلارنىڭ قوماندانلىرىنى بەلگىلەيتتى، فەتىھ قىلىنغان يەرلەرگە ۋالى، فەتىھ قىلىنماقچى بولغان يەرلەرگە قوماندان تەيىنلەيتتى. ھەزرىتى ئۆمەر دۈشمەن قولغا چۈشۈپ قالغان مۇسۇلمان ئەسىرلەرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، دۆلەت خەزىنىسىدىن تۆلەم تۆلەيتتى ۋە مۇنداق دەيتتى: «بىر مۇسۇلماننى كاپىرنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇش مەن ئۈچۈن پۈتۈن ئەرەب يېرىم ئارىلىدىنمۇ مۇھىمدۇر.»

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى غەيرى مۇسۇلمانلار ئۈچۈنمۇ ئەڭ ئادىل ۋە غايىۋى رەھبەر ئىدى. ئۇ گەرچە غەيرى مۇسۇلمانلارغا مۇسۇلمانلاردىن

پەرقلىق كېيىنىش ۋە مۇسۇلمانلارنى ھۆرمەتلەش ھەققىدە بەزى شەكلى قانۇنلارنى يولغا قويغان بولسىمۇ، ئەمما ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيەتتە ھەممەيلەنگە تەڭ - باراۋەر مۇئامىلە قىلاتتى.

بىر غەيرى مۇسۇلمان ئىسلامنى قوبۇل قىلسا، ئۇنى دەرھال جىزىيەدىن ئازاد قىلاتتى، ھەتتا ئۇنىڭ قەرزلىرى پۈتۈن مال - بارلىقىدىنمۇ كۆپ ئىكەنلىكى ئېنىقلانسا، ئۇنىڭدىن نە ئۆشەرە، نە جىزىيە ئېلىنمايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىيلارغا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئەۋەتىپ مۇسۇلمانلارنىڭ غەيرى مۇسۇلمانلارغا زۇلۇم قىلىشىنى توسۇپ، ئۇلارنىڭ ھەق - ھوقۇقلىرىغا ھۆرمەت قىلىشىنى، ئۇلارنى كۈچى يەتمەيدىغان ئىشلارغا بۇيرۇماسلىقىنى تاپىلغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر كۈنى قېرى ۋە ئەمما بىر تىلەمچى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بېرىپ دۈمبىسىنى سىلاپ تۇرۇپ:

- سەن ئەھلى كىتابلاردىن قايسى جامائەتكە تەۋە؟- دەپ سورىدى. تىلەمچى:

- مەن يەھۇدىي،- دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر:

- نېمە سەۋەب بىلەن تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدۇڭ؟- دەپ سورىدى. تىلەمچى:

- دۆلەتنىڭ مەندىن ئالىدىغان جىزىيەسىنى تۆلەش ۋە شەخسىي ئېھتىياجىمنى قامداش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە قېرىپ قالدىم، باشقا ئىش قىلالمايمەن،- دەپ جاۋاب بەردى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىچى ئېچىشتى ۋە ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ئاۋۋال ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ پارچە - پۇرات بىر نەرسىلەردىن ئازراق بەردى. ئاندىن ئۇدۇل خەزىنە مەسئۇلىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ تەلىمات بەردى: «بۇنىڭغا ۋە مۇشۇنداق كىشىلەرگە ياردەم قىلغىن! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ كىشىگە ئىنساپ بىلەن مۇئامىلە قىلماپتۇق، قېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنى يەنە مۇشۇ ھالدا تاشلاپ قويۇپتۇق.»

ساھابىلەر - بۇ دەۋردە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى ساھابىلەر ئىگەللەيتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئەڭ مۆتىۋەرلىرى مەدىنىدە ياشايتتى. خەلىپە ئۇلارنىڭ ھەر قانداق بىر مەقسەت (قوراللىق ئۇرۇش بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ) مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىشقا رۇخسەت قىلمايتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە ئىسلام، ھەق، ئادالەت يولىدا ئېلىپ بارغان ئۇلۇغ كۈرەشلىرىنى ئۇلار ئۈچۈن يېتەرلىك دەپ قارايتتى. شۇنداقلا، ئۇلارنى باشقىلارمۇ قىلالايدىغان ئاددىي ئىشلار ياكى باشقا خىزمەتلەر ئۈچۈن مەشغۇل قىلىپ، ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشىنى خالىمايتتى. جىددىي مەسىلىلەرنى ئۇلارغا بىلدۈرۈپ، مەسلىھەتلىشەتتى، ئۆزى ۋە مۇسۇلمانلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر ھەققىدە ئۇلارنىڭ قىممەتلىك

پىكىرلىرىدىن پايدىلىنىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇ ھەردائىم ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋق قاتارلىقلاردىن سوئال سوراپتتى، پىكىرلىرىنى ئالاتتى. شۇنداقلا، پۈتۈن خەلقنىڭ بۇ پەزىلەتلىك شەخسلەرنى ئۆزلىرىگە ئۈلگە قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

ساھابىلەرمۇ ئۇنىڭغا ياردەملىشەتتى، يول كۆرسىتەتتى، مەسىلىلەرنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ھەل قىلىشاتتى. ئۇنىڭ ئىسلام ئۈمىتىنىڭ مەنبەئەتى يولىدا چەككەن جاپا - مۇشەققەتنى ۋە ھېرىپ - چارچىغىنىنى كۆرۈپ: «اللھ ساڭا ياخشىلىق ئاتا قىلسۇن! سەندىن كېيىن بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋالغانلارغىمۇ اللھ ياردەم قىلسۇن! سەن شۇنداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتىسەن، ئەمما سەندىن كېيىنكىلەرنىڭ بۇ ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشى مۇمكىن ئەمەس» دەپ ھەم ئۇنىڭ تىرىشچانلىقىنى تەقدىرلەيتتى ۋە ھەيران قالغانلىقىنى بىلدۈرۈشەتتى ھەم ئۇنىڭ جاپا تارتىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئىچى ئېچىشاتتى.

تەۋھىد، گۈزەل ئەخلاق، دۇرۇستلۇق، ئادالەت قاتارلىقلارنىڭ ئىنسانلارغا يەتكۈزۈلۈشى ۋە ئۆگىتىلىشى يولىدا رەسۇلۇللاھ بىلەن بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتكەن، ھەق ۋە ھەقىقەت يولىدا جان ۋە ماللىرىنى ئاتىۋەتكەن بۇ مۆتىۋەر ساھابىلەر ھەمىشە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭغا يار - يۆلەك بولاتتى. شۇڭا خەلق ئۇلارنىڭ ھۆرمەت - ئېتىبارىنى قىلاتتى، ئۇلارمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش خەلققە مېھرىبانلىق قىلاتتى، شەپقەت كۆرسىتەتتى. ئۇلارنى تەربىيەلەتتى، ئىلىم - ئىرپان تارقىتاتتى، ئۇلارغا ئىسلامنىڭ ئەۋزەللىكلىرىنى ئۆگىتىش ۋە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن جان پىدالىق كۆرسىتەتتى.

ساھابىلەرگە بېرىلىدىغان ھۆرمەت - ئېتىبار دەرىجىسى ئۇلارنىڭ ئىسلامغا كىرىش ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىكىگە قاراپ ئايرىلاتتى. شۇڭا خەلق سۆھەيب ۋە سەلمان فارىسنى (جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن مۇسۇلمان بولغان) ئەبۇ سۇفيان، سۆھەيب ئىبنى ئامىر ۋە ئەل ھارس ئىبنى ھىشام قاتارلىق (مەككىلىك قىلىچ مۇسۇلمانى) لارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئۈستۈن كۆرەتتى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر كۈنى سۆھەيب ئىبنى ئامىر بىلەن ھارس ئىبنى ھىشام مەلۇم بىر مەسىلە ھەققىدە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىشىك ئالدىدا سۆھەيب بىلەن سەلمان فارىسمۇ تۇراتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ئۇلارنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت بەردى. بۇ ئىش ھارس ئىبنى ھىشامنىڭ كۆڭلىگە كەلدى. ئۇ چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ دوستى سۆھەيبگە:

– بۇ ئادەم بىزگە نېمە ئۈچۈن مۇنداق مۇئامىلە قىلىدۇ؟- دەپ تاپا - تەنە قىلدى. سۆھەيب:

– بىز ئۆز - ئۆزىمىزگە قىلدۇق. بۇ ئادەملەر ئىسلامغا دەۋەت قىلىندى، بىز مۇھەممەد شۇنداق. ئەمما بۇلار ئىسلامنى قوبۇل قىلسا، بىز كەينىمىزگە داخىدۇق. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئۆتۈپ كەتتى، - دېدى.

ئەتىسى، ئەبۇ سۇفيان ۋە ھارس ئىبنى ھىشام ھەزرىتى ئومەرنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

– باشتىن بېرى ئۆز - ئۆزىمىزگە ئوساللىق قىلغانلىقىمىزنى بىلىمىز. ئىسلامنى ئەڭ ئاخىرىدا قوبۇل قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن ھازىرقى مەۋقەمىزمۇ ئېنىق بېكىتىلىپ بولدى. مانا ئەمدى پۇشايمان قىلىۋاتىمىز. ئەجىبا، ئۆز ۋاقتىدا مۇسۇلمان بولۇپ، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانلارغا يېتىشىۋېلىشىمىز ئۈچۈن قانداق قىلساق بولار؟ - دەپ سوراقتى. ھەزرىتى ئومەر ئۇلارغا ئالدىنقى سەپكە بېرىشقا ئۈندىدى. ئۇلار ئالدىنقى سەپكە كېتىپ، تەكرار قايتىپ كەلمىدى. چۈنكى ئۇلار شېھىت بولغانىدى.

مەسئۇلىيەت ۋە ئادالەت جەھەتتىن بۇ دەۋر جەمئىيەتنىڭ بارلىق ئەزاسى تەڭ – باراۋەر بولۇپ، بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ ھەق ۋە ھوقۇق جەھەتتە كېيىن مۇسۇلمان بولغانلاردىن ھېچقانداق ئۈستۈنلۈكى يوق ئىدى. ئەسلىدە بارلىق ساھابىلەر بىر - بىرىگە قان - قېرىنداشتەك يېقىن بولۇپ، بىر - بىرىنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىنمۇ بەكرەك ئەزىزلىيەتتى.

مۇسۇلمانلار – پۈتۈن جەمئىيەت بىر پۈتۈن ئۇيۇلتاشتەك بولۇپ، ئۇرۇش زامانىلىرىدا ئۆيدە قالغانلار ئۆزلىرىنىڭ جىھادقا چىقىپ كەتكەنلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايتتى. ئۇلار خەلىپىنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئۆزى يالغۇز كۆتۈرۈشكە تىرىشىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇراتتى. بىر - بىرىگە كۈچلۈك ئىمان بېغى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغانلىقى، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە جاپالىق كۈرەش قىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن بارلىق ئائىلە بىر - بىرىگە تايانچ كۈچ بولۇش روھى ئىچىدە ياشايتتى. ئۇلار ئەرلەرنىڭ ئالدىنقى سەپتە ۋە دۆلەت چېگرالىرىدا ئالدىنقى سۆزنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىغا، مۇرىنى - مۈرىگە تىرەپ كۈرەش قىلىۋاتقانلىقىغا ئىشىنىتتى. بالىلار، ئانىلار، ياشانغانلار، ئاياللار بولسا، ئالدىنقى سەپتىن كېلىدىغان خەۋەرلەرنى تۆت كۆز بىلەن كۈتەتتى. بۇ مۇددەت ئىچىدە خەلىپە ۋە رەھبەرلىرى تەرىپىدىن قاتتىق قوغدىلاتتى، ئۇلارنىڭ ياردەم، خىزمەت ۋە شاپائىتىگە ئائىل بولاتتى. ئۇلارمۇ بۇ ئىشلاردىن ئۈلگە ئېلىپ، ئۆز ئارىلىرىدا كۈچىنىڭ يېتىشىچە ياردەملىشىش ۋە مېھرى - شەپقەت يەتكۈزۈشكە تىرىشاتتى. ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشىغا يۈرەكلىرىدىكى كۈچلۈك ئىمانى تۈرتكە بولاتتى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەقىقىي مۇسۇلمانلاردىن تەشكىل تاپقان

بىر جەمئىيەتنى مۇنداق دەپ تەرىپلەيتتى: «مۇئىمىنلەر بىر مۇنچىلىغان ئىچكى ئورگاندىن تەركىپ تاپقان بىر بەدەنگە ئوخشاش بىر - بىرىگە يار - يۆلەك بولىدۇ، ئىچ ئاغرىتىدۇ ۋە ئىللىق مۇئامىلە قىلىدۇ. بۇ ئورگانلاردىن بىرى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئاغرىسا، باشقا ئورگانلارمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئاغرىغاندەك، مۇئىمىنلەرمۇ بىر - بىرى ئۈچۈن شۇنداق ھېسسىياتتا بولىدۇ.»

جەمئىيەتتە ئومۇمىي خەلققە مۇناسىۋەتلىك بىرەر ۋەقە يۈز بەرسە، بارلىق مۇسۇلمانلار بۇ ئىشتىن قاتتىق تەسىرلىنەتتى ۋە ئۇنىڭغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلەتتى. مەسىلەن، زەپەر خەۋەرلىرى پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى سۆيۈندۈرۈپ، ھەممەيلەننى تەڭ خۇشال قىلاتتى. ھىجرىنىڭ 18 - يىلى يۈز بەرگەن قەھەتچىلىكنىڭ دەردىنى بارلىق مۇسۇلمانلار تەڭ تارتىشقا تىرىشتى. بىرى يېسە، يەنە بىرى نېرىدا ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ قالمىدى. كىمدە نېمە بولسا، ھەممىسى تەڭ بۆلۈشتى. ئاندىن يىراق مەملىكەتلەردىن كەلتۈرۈلگەن ئاشلىق ئاۋۋال قەھەتچىلىك يۈز بەرگەن يۇرتلارغا، ئاندىن مۇسۇلمانلىق ھاياتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى ئۇياقتا تۇرسۇن، مۇسۇلمان - غەيرى مۇسۇلماننىمۇ ئايرىمغان ئاساستا، كىم ئەڭ ئېھتىياجلىق بولسا، شۇنىڭدىن باشلاپ تارقىتىپ بېرىلدى.

زىممىلەر (غەيرى مۇسۇلمانلار) - بۇلارنىڭ بىر قىسمى يەھۇدىي ۋە ناسارالار (خىرىستىئانلار) دىن تەركىپ تاپقان ئەھلى كىتابلار، يەنە بىر قىسمى مەجۇسىيلار (ئاتەش پەرەسلەر) بولۇپ، بۇلار فەتىھ داۋامىدا تەسلىم بولۇپ، مۇسۇلمانلار بىلەن سۆھبەتلەشكەن ۋە تۈزۈلگەن سۆھبەتنىڭ شەرتلىرىگە خىلاپلىق قىلمايدىغان، دۈشمەنلەرنى ساقلىمايدىغان (ئۇلارنىڭ نامىدا سىياسىي ۋە ئىدىيىۋى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارمايدىغان)، ئىسلام دۈشمەنلىرى بىلەن ئالاقىلەشمەيدىغان، ئىسلام ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى پۇقرالار ئىدى. ئۇلار بۇ ئىشلارغا دىققەت قىلغان ۋە سەمىمىي پوزىتسىيىدە بولغان مۇددەت ئىچىدە، كۈنلىرى خۇشال - خۇرام ئۆتەتتى ۋە ئىسلامنىڭ ئادالەتلىرىدىن تولۇق پايدىلىنالايتتى، مال - مۈلۈك ۋە ئۆي - جايلىرىدىن خاتىرجەم، بالا - چاقىلىرى بىلەن ھۆر ياشايتتى. ھېچكىم ئۇلارغا دەخلى - تەرۇز قىلالمايتتى. ئەگەر بىرەر زۇلۇمغا ئۇچرىسا، دەرھال شەرىئەت ھۆكۈمى بويىچە ھەقلىرى ئېلىپ بېرىلەتتى. كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، زۇلۇم قىلغان كىشى چوقۇم تېگىشلىك جازاغا تارتىلاتتى. پۈتۈن جەمئىيەت ئەزاسى ھەق ۋە ھوقۇقتا تەڭ - باراۋەر بولۇپ، ھېچكىم بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. بەزى ئالاھىدە ئەھۋاللاردىن باشقا ۋاقىتلاردا، غەيرى مۇسۇلمانلارمۇ مۇسۇلمانلارغا ئوخشاش ۋەزىپە ئۆتەيتتى ۋە بەزى ئىشلارغا مەسئۇل بولاتتى. ئۇلارنىڭ دۆلەتكە تۆلەيدىغان جىزىيەنىڭ مىقدارى مۇسۇلمانلارنىڭ دۆلەتكە تۆلەيدىغان زاكاتىنىڭ مىقدارىدىن ئاز ئىدى. ئۇلار ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلمەيتتى، شەھەر ئىچىدە خاتىرجەم ياشاۋېرەتتى. ئۇلار ئۆز

مەسىلىلىرىنى ئۆز ئىتقادلىرىنىڭ قانۇنى بويىچە ھەل قىلىشمۇ ياكى (خالسا) ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ھەل قىلىشمۇ بولاتتى.

ئاخىرىدا شۇنى ئېيتىپ ئۆتەيلىكى، ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «بۇ يېرىم ئارالدا ئىككى دىن بىرلىكتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ» دېگەن سۆزىگە بىنائەن، مۇسۇلمان بولمىغانلارنى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئەمما ئىسلام دۆلىتىنىڭ باشقا رايونلىرىدىكى بۇ پۇقرالار يەنىلا ھۆر ۋە بەخت - سائادەت ئىچىدە ياشىدى.

ھەر نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ئىسلام تارىخىنىڭ ئەڭ پارلاق دەۋرى ۋە ئىنسانىيەت تارىخىدا ئوخشىشى كۆرۈلمىگەن بۇ ئادالەتلىك مەزگىللەردە، پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىغا ئوخشاش خۇشال - خۇرام، ئەخلاقىي پەزىلەتكە تولغان شەرەپلىك كۈنلىرىنى ئۆتكۈزگەنىدى. بارلىق جەمئىيەت ئەزاسى بىر - بىرىگە چەمبەرچاس باغلانغانىدى، چۈنكى ئۇ جەمئىيەتتە تەڭ - باراۋەرلىك، ھۆرلۈك، مېھرى - شەپقەت ۋە مەرھەمەت ھۆكۈم سۈرەتتى.

ھەزرىتى ئوسمان (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاياتى

ھەزرىتى ئوسمان دادا تەرىپىدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن يىراق تۇغقان كېلىدۇ ۋە نەسەبتە ئوۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ سانغاندا تۆتىنچى نەسىلدە (يەنى تۆتىنچى ئەجدادى ئابدۇمەنناپتا) ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىدۇ. ئۇ ئابدۇمەنناپ ئىبنى ئابدۇششەمس ئىبنى ئۇمەييە ئىبنى ئەبۇل ئاس ئىبنى ئەفۋاننىڭ ئوغلى بولۇپ، ئانىسى تەرەپتىنمۇ يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن تۇغقان كېلىدۇ. چۈنكى ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئانىسى ئەرۋە — قۇرەيزنىڭ قىزى بولۇپ، ئەرۋەنىڭ ئانىسى ئابدۇلمۇتەللىبىنىڭ قىزى، يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاممىسى بەيزا ئىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ھىجرەتتىن 47 يىل بۇرۇن تائىپتە تۇغۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئالتە ياش كىچىك ئىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ دادىسى ئەفۋان باي سودىگەر ئىدى. ئۇ تىجارەت ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپ، شامدا ۋاپات بولغانىدى. ئۇنىڭدىن ئوغلى ئوسمانغا ناھايىتى كۆپ بايلىق مىراس قالدى. ئوسمانمۇ تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈردى. تىجارىتى يۈرۈشۈپ، تاپقان پايدىسىنى ھەردائىم خەلققە تارقىتىپ، ئۇلارغا ياردەم قولىنى سۇناتتى. شۇڭا خەلق ئۇنى ياخشى كۆرەتتى ۋە ھۆرمەتلەيتتى. ئۇ ئۆزى تەۋە بولغان بەنى ئۇمەييە قەبىلىسىنىڭ خوجايىنى بولغاندىن سىرت، قۇرەيشلەرنىڭمۇ كاتتا زاتلىرىدىن بىرى ئىدى.

مانا بۇلار، ئۇنىڭ جاھىلىيەت ھاياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك (بىزگە قالدۇرۇلغان) مەلۇماتلار ئىدى. ئۇنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى باشقا ساھابىلەرنىڭ ئۇ دەۋرىدىكى ھاياتىدىن ئاساسەن پەرقلىنىپ كەتمەيتتى.

لېكىن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام دەۋرىدىكى ھاياتى كەچۈرمىشلىرى تەپسىلىي قەيت قىلىنغان بولۇپ، بىزگە تولۇق تەپسىلاتى بىلەن يەتكۈزۈلگەن. چۈنكى ئىسلام ئۇلارنى ھاياتقا يېڭىباشتىن تەييارلىغان، تەربىيىلىگەن ۋە يېتىشتۈرگەندى. شۇڭا تارىخ ئۇلارنىڭ كېيىنكى ھاياتى پائالىيەتلىرىنى ئالتۇن ھەرپلەر بىلەن ئەڭ پارلاق سەھىپىلەرگە يېزىپ قالدۇرغانىدى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا تۇنجى ۋەھىي كەلگەن ۋاقىتتا ھەزرىتى ئوسمان 34 ياش ئەتراپىدا ئىدى. ئۇ كۆپ ئۆتمەي ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ مۇسۇلمان بولدى ۋە ساھابىلەرنىڭ ئالدىنقىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. تارىختا قەيت قىلىنىشىچە، ئۇ

ئالدىنقى ئون مۇسۇلماننىڭ بىرى ئىدى. ئۇ چاغلارغا، مۇسۇلمانلار كېچىلىرى ئەل ئەركام ئىبنى ئەبۇل ئەركامنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، مەخپىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا يېڭى باشلىغانىدى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولۇش جەريانى مۇنداق ئىدى:

ھەزرىتى ئوسمان تەلەپ ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ بىلەن شېرىك تىجارەت قىلىپ شامدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى. سەپەردە مۇگدەپ قالدى ۋە ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئاللى تەرىپىدىن ئىنسانىيەتكە ئەلچى قىلىنىپ، مەككىگە ئەۋەتىلگەنلىكى ھەققىدە بىر نىدا ئاڭلىدى.

ئىبنى ھاجەر ئۆزىنىڭ «ئەل ئىسبابە» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاممىسى سۇئەدە بىننى قۇرەيز جاھىلىيەت دەۋرىدە كاھىن بولۇپ، بىر كۈنى ئۇ ئوسمانغا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ پەيغەمبەر بولىدىغانلىقىنى ئېيتقاندى. ھەزرىتى ئوسمان:

— ھاممانىڭ سۆزلىرى مېنى ھەر دائىم قايىمۇقتۇرۇپ قوياتتى، - دەيدۇ ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ: مەن ئەبۇبەكرى بىلەن پات - پات كۆرۈشۈپ پاراڭلىشاتتىم. بىر كۈنى ئۇنى يوقلاپ باردىم، ئۇ يالغۇز ئىدى. مېنى بىر ئاز خىيالچان كۆرگەن بولسا كېرەك، نېمە بولغانلىقىنى سورىدى. ئەبۇبەكرى ھەقىقەتەن ئېغىر - بېسىق، توغرا سۆز ۋە ئالدىن كۆرەر بىرى ئىدى. مەن ھامماننىڭ سۆزلىرىنى ئۇنىڭغا دەپ بەردىم. ئۇ:

— ئەي ئوسمان! سەن ئەقلى - ھوشۇڭ جايدا، توغرا - خاتانى پەرق قىلالايدىغان ئادەمسەن. مىللىتىمىز چوقۇنۇۋاتقان شۇ بۇتلارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ ئۇلار گاس - گاچا تاش پارچىلىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەسقۇ؟ - دېدى. مەنمۇ ئۇنى تەستىقلاپ:

— ئېيتقانلىرىڭ راست شۇنداق، - دېدىم. ئەبۇبەكرى:

— ھاممان ئەسلىدە توغرا گەپ قىپتۇ. شۇ ئاللىنىڭ رەسۇلى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھنى بىلىسەنغۇ؟ ئاللى ئۇنى ئەلچى قىلىپ تەيىنلەپ ئۆز ھۆكۈمىنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەۋەتتى. خالىساڭ، سېنى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈرەي، - دەپ تەكلىپ قىلدى. مەن:

— ياق! بولدى، - دەپ تۇراتتىم، دەل شۇ چاغدا ھەزرىتى مۇھەممەد بىلەن ھەزرىتى ئەلى يېنىمىزدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئەبۇبەكرى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۇنىڭ قولىغا بىر نەرسىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. شۇنىڭ بىلەن، رەسۇلۇللاھ مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ:

— ئەي ئوسمان! كەل، ئالەننىڭ دەۋىتىنى قوبۇل قىلىپ جەننەتكە كىرگىن. شۇنسى ھەقىقەتكى، مەن ساڭا، شۇنداقلا بارلىق ئىنسانلارغا ئەلچى ئەۋەتىلگەن ئەلچىمەن،— دېدى. مەن ئۆزەمنى تۇتۇۋالالماي، دەرھال ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدۇم.^①

ھەزرىتى ئوسماننىڭ مۇسۇلمان بولۇشى قۇرەيشلەرگە بەكمۇ قاتتىق تەسىر قىلدى. قۇرەيش ئىچىدە ساراسمە مەيدانغا كەلدى ۋە داۋالغۇش پەيدا بولدى. چۈنكى ھەزرىتى ئوسمان قۇرەيشلەرنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر، مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن بىرى ئىدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ تاغىسى ئەل ھاكەم ئىبنى ئەبۇل ئاس ئۇنى بۇ يولدىن قايتۇرماقچى بولۇپ، كۆپ ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ھەزرىتى ئوسمانغا قاتتىق بېسىم قىلىپ، ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار قىلدى. ئەمما بۇ ئەشەددىي زۇلۇم ۋە ئىنساپسىزلىق بىلەن قىلىنغان مۇئامىلەلەر ھېچقانداق ئىشقا يارىمىدى، ئوسماننىڭ ئىرادىسىنى ۋە ئىسلامغا بولغان ساداقىتىنى ئۆزگەرتەلمىدى. تاغىسى ئۇنىڭ ھەرقانداق ئىشقا بەرداشلىق بېرىپ، ئۆز يولىغا داۋام قىلغانلىقىنى كۆرۈپ بوشىشىپ قالدى. ئەمما بۇ قېتىم ئانىسى ئەرۋە بىننى قۇرەيز ئۇنى قايىل قىلىشقا ئۇرۇندى. لېكىن، ئۇنىڭ پۈتۈن تىرىشچانلىقىمۇ نۆلگە تەڭ بولدى. ئۇ يەنىلا ئۆز يولىدىن قەتئىي قايتمىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆزىگە خاس ئىككى ئالاھىدىلىكى بار ئىدى. بىرىنچىسى، ئۇ بەكمۇ ئۇياتچان بولۇپ، ئىززەت - ئابروۋىنى ساقلاش ئېڭى بەكمۇ كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا، خەلق ئۇنىڭ ئالدىدا ھايا قىلاتتى، ئەيمىنەتتى ۋە ئۇنى ھۆرمەتلەيتتى. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتىنى بەكمۇ ئۇلۇغلايتتى ۋە: «مالائىكىلەرمۇ ھايا قىلىپ، ئەيمىنىدىغان بىر كىشىدىن مەن قانداق ئەيمەنمەي تۇرالمايمەن؟!» دەيتتى.

تارىخچى ئىبنى ئەساقىر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ھەققىدە: «ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ كىشىگە ناھايىتى دىققەت بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەك!» دېگەنلىكىنى قەيت قىلغان.

ئۇنىڭ ئىككىنچى چوڭ ئالاھىدىلىكى بولسا، قولى ئوچۇق، سېخىلىقى ئىدى. قۇرەيشلەرنىڭ ئارىسىدا سېخىلىقتا ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان بىرى يوق ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى رۇقىيەگە ئۆيلەنپ، ئۇنىڭ (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام) بىلەن تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتىنى بەرپا قىلدى. رۇقىيە ئۇنىڭدىن ئابدۇللاھ ئىسملىك بىر ئوغۇل بالا تۇغدى، ئەمما ئۇ ئالتە يېشىدا ۋاپات بولدى.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 326 - ۋە 327 - بەتلەر.

قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارغا قاتتىق ئەزىيەت يەتكۈزگەن چاغلاردا، ھەزرىتى ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن (ئايالى رۇقىيەنى ئېلىپ) ھەبەشستانغا ھىجرەت قىلغان مۇسۇلمانلار سېپىغا قېتىلدى. ھەبەشستاندا قىسقا ۋاقىت تۇرۇپلا مەككىگە قايتىپ كەلدى. لېكىن، كۆپ ئۆتمەي يەنە بىر مۇسۇلمانلار كارۋىنىغا قېتىلىپ، ھەبەشستانغا ئىككىنچى قېتىم ھىجرەت قىلدى.

ئەقەبە يىغىلىشىدىن كېيىن، زۇلۇم ئاستىدىكى مەككىلىك مۇسۇلمانلار ئاستا - ئاستا مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشقا باشلىدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئوسمان ئايالى رۇقىيەنى ئېلىپ، ھەبەشستاندىن مەدىنىگە قايتىپ كەلدى. بۇ جەرياندا بەدرى غازىتى بولۇپ ئۆتتى، ئەمما ھەزرىتى ئوسمان بۇ غازاتقا قاتنىشالمىدى. چۈنكى، ئايالى رۇقىيە ئېغىر كېسەل ئىدى ۋە ئۇنىڭغا قاراش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن مەدىنىدە قالدى. شۇنداق بولسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئۇرۇشقا قېتىلغانلار قاتارىدا غەنمەتتىن بىر ئۆلۈش بەردى. كۆپ ئۆتمەي رۇقىيە ۋاپات بولدى (بۇ چاغدا مۇسۇلمانلار تېخى ئۇرۇشتىن قايتىپ كەلمىگەندى). بۇ ئىش ھەزرىتى ئوسماننى بەكمۇ قايغۇلاندۇردى.

ھەزرىتى ئوسمان جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەبۇ ئامىر تەخەللۇسى بىلەن تونۇلغانىدى. رۇقىيە ئابدۇللاھنى تۇغقاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنى ئەبۇ ئابدۇللاھ دەپ چاقىرىشقا باشلىدى. رۇقىيە ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئوسمان ئۇنىڭ سىڭلىسى ئۇمۇ گۈلسۈمگە ئۆيلەندى. ئەمما ئۇنىڭدىن بالىسى بولمىدى ۋە ئۇمۇ ھەدىسىگە ئوخشاش (ھەزرىتى ئوسمان ھايات چاغدا) ۋاپات بولدى.

تۆۋەندىكىلەر ھەزرىتى ئوسمان كېيىنچە ئۆيلەنگەن ئاياللاردۇر:

فاتىمە بىنتى غەزۋان: بۇ ئايالدىن ئابدۇللاھ ئەل ئەسقەر (توغرىسى ئەسغەر - ت) تۇغۇلدى. بۇ بالا كىچىك چېغىدىلا چاچراپ كەتتى. ئۇمۇ ئامىر بىنتى جۇندۇب: بۇ ئايالدىن ئامىر، خالىد، ئەببان ۋە ئۆمەر قاتارلىقلار تۇغۇلدى. فاتىمە بىنتى ۋەلىد ئەل مەھزۇمىيە: بۇ ئايالدىن سەئىد، ۋەلىد ۋە ئۇمۇ سەئىد قاتارلىقلار تۇغۇلدى. ئۇمۇ بەنن بىنتى ئۇيەينە ئىبنى ھىسن: بۇ ئايالدىن ئابۇلمەلىك تۇغۇلدى، ئەمما چاچراپ كەتتى. راملە بىنتى شەيبە ئىبنى رابئە: بۇ ئايالدىن ئائىشە، ئۇمۇ ئەببان ۋە ئۇمۇ ئامىر ئىسملىك ئۈچ قىز تۇغۇلدى. بۇ ئايالدىن ئوغلى يوق ئىدى.

ئائىلە بىنتى ئەل فەراسفە: بۇ ئايالدىن مەريەم تۇغۇلدى.

دېمەككى، ھەزرىتى ئوسمان ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ جەمئىي سەككىز ئايالغا ئۆيلەنگەندى. ئۇ شېھىت قىلىنغان ۋاقتتا، نىكاھىدا ئۇمۇ بەنن، فاتىمە ۋە ئائىلە قاتارلىق ئۈچى بار ئىدى.^①

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 351 - ۋە 352 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ جەمئىي توققۇز ئوغلى بولغانىدى. ئۇلاردىن ئابدۇللاھ، ئابدۇللاھ ئەل ئەسقەر ۋە ئابدۇلمەلىك قاتارلىق ئۈچى كىچىك چېغىدىلا چاچراپ كەتتى. قالغان ئامىر، خالىد، ئەببان، ئۆمەر، ۋەلىد ۋە سەئىد قاتارلىق ئالتىسى ياشىدى. ئۇندىن باشقا مەريەم، ئۆمۈمۇ سەئىد، ئائىشە، ئۆمۈمۇ ئەببان، ئۆمۈمۇ ئامىر ۋە كىچىك مەريەم قاتارلىق ئالتە قىزى بار ئىدى.

ھەزرىتى ئوسمان چوڭ ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا بولۇپ، بۇ ۋەقەلەرگە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشتىراك قىلغانىدى.

ھىجرەتنىڭ ئالتىنچى يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەئبىنى زىيارەت قىلغاچ ئۆمرە ھەج قىلىش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ساندىكى ساھابە بىلەن بىللە مەدىنىدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمما مەككىگە يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ، قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىنى توستى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى ئۇرۇش قىلغىلى كەلدى، شەھەرگە بېسىپ كىرمەكچى دەپ ئويلىغانىدى.

قۇرەيش چوڭلىرىدىن بەزىلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شەھەرگە كىرىشىگە قوشۇلغان بولسىمۇ، قالغانلىرى جاھىللىق بىلەن قەتئىي رەت قىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلەردىن بىرىنى مەككىگە ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، قۇرەيشلەرنى قايىل قىلماقچى بولدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى چاقىرىپ ئۆز نىيىتىنى ئۇنىڭغا بىلدۈردى. ھەزرىتى ئۆمەر: «ئى رەسۇلۇللاھ! مەن ئۇلارنىڭ ماڭا بىر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئائىلەم بەنى ئادىدىن مېنى مەككىدە قوغدىغۇدەك بىرەر كىشىمۇ يوق. قۇرەيشلەر مېنىڭ ئۆزلىرىگە قانداق قارشى چىققانلىقىمنى ۋە ئۇلارغا قانداق قوپال مۇئامىلە قىلغانلىقىمنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا مەن سىلەرگە بۇ ئىشقا مەندىنمۇ مۇۋاپىقراق بىرىنى كۆرسىتىپ قوياي. ئۇ، ئوسمان ئىبنى ئەفۋاندۇر» دەپ ئۆزى ئېيتتى.

شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماننى مەككە لىدىرى ئەبۇسۇفيان ۋە باشقا مۆتىۋەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىش ئۈچۈن ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ھەزرىتى ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىماتى بويىچە قۇرەيش چوڭلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، مەسىلىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتى. ئەمما ئۇلار ھەزرىتى ئوسمانغا:

– سەن كەئبىنى تاۋاپ قىلساڭ مەيلى، ساڭا بىر نەرسە دېمەيمىز. ئەمما سەندىن باشقىسىغا ھەرگىز يول قويمايمىز، - دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

— مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويۇپ، كەئىبنى ئۇنىڭدىن بۇرۇن تاۋاپ قىلمايمەن، - دېدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارنىڭ كەئىبنى تاۋاپ قىلىش تەلىپىگە قەتئىي قارشىلىق بىلدۈرۈپ تۇرۇۋالدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ قۇرەيش چوڭلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبىتى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتكەچكە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەشكە ۋە قۇرەيشلەرنىڭ ئۇنىڭغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن خەۋىپسىرەشكە باشلىدى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى تېخىمۇ بەك تىت - تىت بولغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇنىڭ ئۆچىنى ئالماي تۇرۇپ بۇ يەردىن كېتىشكە بولمايدۇ!» دېيەلمەي تۇرالمىدى ۋە ساھابىلىرىنىڭ پەۋقۇلئاددە بىر ۋەزىيەت قارشىسىدا تەمتىرەپ قالماسلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، يۈز بېرىشى مۇمكىن بولغان قوراللىق توقۇنۇش ئۈچۈن ئۇلاردىن بەيئەت ئالدى. «رىدۋان (رىزۋان - ت) بەيئەتى» دەپ ئاتالغان بۇ مەشھۇر بەيئەت ھەزرىتى ئوسمان ئۈچۈن ئېلىنغانىدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھايات - مامات مەسىلىسى ئۈچۈن ئېلىنغان بۇ ۋەقەدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بەيئەتنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئىككى قولىنى بىر - بىرىگە تۇتۇشتۇردى (بۇ ئارقىلىق ھەزرىتى ئوسماننىڭ بەيئەتنىمۇ ئالغانلىقىنى بىلدۈردى). ۋەزىيەت بەكمۇ جىددىي تۈسكە كىرگەندى.^①

ئىمام بۇخارى «سەھىھۇلجۇخارى» دا ھەزرىتى ئوسمان ۋاپات بولۇپ خېلى يىللار ئۆتكەندىن كېيىن بولۇپ ئۆتكەن بىر دىئالوگنى مۇنداق نەقىل قىلىدۇ:

مىسىر خەلقىدىن بىرى ھەجگە كەلگەندى. ئۇ چەتتە ئولتۇرغان بىر توپ كىشىنى كۆردى. كىشىلەردىن:

— بۇلار كىم؟ - دەپ سورىدى. كىشىلەر:

- ئۇلار قۇرەيشلەر، - دەپ جاۋاب بەردى. مىسىرلىق:

— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان ئاۋۇ ياشانغان كىشى كىم بولىدۇ؟ - دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا:

— ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، - دېدى. مىسىرلىق ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 2 - جىلد، 188 - ۋە 189 - بەتلەر.

– ئەي ئىبنى ئۆمەر! سەندىن بىر نەرسىنى سورىماقچىمەن. ماڭا ئېنىق جاۋاب بەرگىن! سەن ئوھۇد كۈنى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ – دەپ سورىدى. ئابدۇللاھ:

– ھەئە، بىلىمەن، – دېدى. مىسىرلىق يەنە:

– بەدرى كۈنى ئۇرۇشقا چىقمىغانلىقىنى بىلەمسەن؟ – دەپ سورىدى. ئابدۇللاھمۇ:

– ھەئە، بۇنىمۇ بىلىمەن، – دېدى. مىسىرلىق ئۈچىنچى قېتىم:

– ئۇنداقتا، رىدۋان بەيئىتىدە ئۇنىڭ يوق ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەمسەن؟ – دەپ سورىدى. ئابدۇللاھ:

– شۇنداق، ئۇنىمۇ بىلىمەن، – دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان مىسىرلىق ھەزرىتى ئوسماننى زاڭلىق قىلغاندەك ھېجىيىپ تۇرۇپ:

– ئەلھەمدۇلىللاھ! – دېدى. ئۇنىڭ غەربىنى ئۇققان ئابدۇللاھ ھەزرىتى ئوسمان ھەققىدىكى شۈبھىلىرىنى يوق قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا:

– مەن ساڭا بۇ ئىشلارنىڭ ئەسلى سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرىمەن! ئوھۇد كۈنىدىكى ئىشنى ئېلىپ ئېيتساق، مەن ساڭا شاھادەت ئېيتىپ بېرىمەنكى، ئاللاھ ئۇنىڭ بۇ ئىشنى كەچۈردى ۋە مەغپىرەت قىلدى.

بەدرى غازىتىغا قاتناشماستىن ئىلگىرى سەۋەبىنى دېسەك، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى رۇقىيە ئۇنىڭ نىكاھىدا ئىدى. ئۇرۇش كۈنلىرى رۇقىيە ئېغىر كېسەل تارتىپ يېتىپ قالدى. ھەزرىتى ئوسمان رۇقىيەگە قاراش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن شەھەردە قېلىپ قالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «سېنىڭ ساۋابىڭ غازاتقا قاتناشقانلار بىلەن ئوخشاش، ھەم غەنمەتلەردە سېنىڭمۇ بىر ئۈلۈشۈڭ بار» دەپ ئۇنىڭغا رازىلىق بەرگەندى.

ئەمدى رىزۋان بەيئىتىگە كەلسەك، ئەگەر ئۇنىڭدىنمۇ ئەزىز (ھۆرمەتلىك) بىرى بولغان بولسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنى ئەۋەتكەن بولاتتى. ئەمما باشقا بىرى بولمىغاچقا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماننى ئەۋەتتى. بۇ بەيئەت ئىشى ئوسمان مەككىگە كەتكەندىن كېيىن بولغان ئىش ئىدى. بەيئەتنىڭ ئاخىرىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوڭ قولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «مانا بۇ ئوسماننىڭ قولىدۇر» دەپ سول قولىنىڭ ئۈستىگە قويدى ۋە: «بۇ ئوسماننىڭ بەيئىتىدۇر» دېگەندى.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر بۇلارنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مىسىرلىققا قاراپ:

– ئەمدى سەن بېرىپ بۇ ئىشلارنى خالىغان ئادىمىڭگە ئېيتىپ بەرگىن! – دېدى.^①

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەبۇك غازىتىغا چىقماقچى بولدى، ئەمما خەلىق يوقسۇل بولۇپ، كۈنلىرىنى قىيىنچىلىق ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىرلاردىن 30 كىشىنى تولۇق قوراللاندىرۇش ئۈچۈن خەلىقنى ئىئانە توپلاشقا قايتا - قايتا چاقىرىق قىلدى. ھەزرىتى ئوسمان پۈتۈن قوشۇننى ئۆزى يالغۇز شۇنداق قوراللاندىردىكى، قوشۇندا بىر يۈگەن ياكى ئېغىزدۇرۇق چاغلىق بىر نەرسىمۇ كەم قالمىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا تەبۇك غازىتىغا چىقىش ئالدىدا تۇرغان ئىسلام قوشۇنىغا 950 تۈگە ۋە 50 ئات ئىئانە قىلغانلىقى، ئۇندىن باشقا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا مىڭ دىنار قويغانلىقى نەقىل قىلىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ بۇ تەڭداشسىز سېخىلىقى ۋە پىداكارلىقىدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماندىن رازى بولغان ھالدا ۋاپات بولغانىدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە، ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىنىڭ باش كاتىبى دەپ قارىلاتتى. ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە بولسا، خەلىپىدىن كېيىن دۆلەت ئىشلىرىنى يۈرگۈزىدىغان ئىككىنچى چوڭ ھۆكۈمدار ئىدى.^②

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى دەۋرىدە قەھەتچىلىك يۈز بەرگەنىدى. خەلىق توپلىنىپ خەلىپىگە مۇراجىئەت قىلىپ:

– ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! يامغۇر ياغمىدى، تۇپراقتىن بىر نەرسە ئۈنۈپ چىقمىدى، خەلىق ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقۇۋاتىدۇ. سەن قانداق قىلىشنى ئويلىشىۋاتىسەن؟- دېيىشتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى:

– بىرئاز سەۋر قىلىپ تۇرۇڭلار! اللھ تائالا چوقۇم سىلەرگە بىر يول كۆرسىتىدۇ، دەپ بىر تەرەپتىن ئۇلارغا تەسەللىي بېرىشكە تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن جىددىي چارە ئىزدەشكە چۈشكەنىدى. ئۇ كۈنى كەچكە يېقىن ھەزرىتى ئوسمانغا ئائىت بىر تىجارەت كارۋىنىنىڭ شام تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقى ۋە ئەتىسى ئەتىگەندە مەدىنىگە يېتىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر تاپشۇرۇۋالدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خەلىق خۇشاللىقىدىن كارۋان يولىغا چىقىپ، تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشتى.

كارۋان مىڭ تۆگىلىك بولۇپ، ئۈستىدىكى يۈك بۇغداي، زەيتۇن يېغى ۋە قۇرۇق ئۈزۈم (كىشىمىش - يېمىش) ئىدى. تۆگىلەر ھەزرىتى ئوسمانغا تەۋە بىر يەرگە

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 334 - ۋە 335 - بەتلەر.

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 327 - ۋە 328 - بەتلەر.

چۆكتۈرۈلۈپ، يۈكلىرى چۈشۈرۈلۈپ بولغىچە، سودىگەرلەر ھەزرىتى ئوسماننىڭ بېشىغا ئولتۇرۇپ بولغانىدى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلاردىن:

– ھە، نېمە دېمەكچىسىلەر؟ دەپ سورىدى. سودىگەرلەر:

– نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىمىزنى سەن ئوبدان بىلىسەن. مېلىڭنى تېزراق سېتىپ بەرسەڭ، بىز يولمىزغا كېتىۋالغان بولساق. قارا! خەلق ئاچلىقتىن پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قالدى، ھەممىسى بىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ، - دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلاردىن:

– ھە ماقۇل، ئۇنداق بولسا، قېنى ئېيتىڭلارچۇ، ماڭا قانچىلىك نەپ بېرىسىلەر؟ دەپ سورىدى.

– كۈرە بېشىغا ئىككى دەرھەمدىن بېرىمىز، - دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

– ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى بولغانلار بار، - دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

– ئۇنداق بولسا، تۆت دەرھەمدىن بېرەيلى، - دەپ باھا تالاششقا چۈشۈپ كېتىشتى. ھەزرىتى ئوسمان يەنە:

– ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى، - دېدى. سودىگەرلەر:

– ھە بوپتۇ، بەش دەرھەمدىن بەرسەكقۇ يېتەر؟! - دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

– ياق، ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى بولدى، - دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. بۈگەپكە ھەيران بولغان سودىگەرلەر:

– ئەي ئەبۇ ئامىر! مەدىنىدە بىزدىن باشقا سودىگەر بولمىسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزدىن بۇرۇن باشقىلار كەلمىگەن تۇرسا، ساڭا شۇنچىۋالا كۆپ نەپ بەرمەكچى بولغان كىمدۇ؟ - دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

– اللە تائالا ھەر دەرھەم ئۈچۈن ماڭا ئون ھەسسە ئارتۇق بېرىشنى ۋەدە قىلدى. ^① سىلەر مۇ شۇنچىلىك نەپ بېرەلمەيسىلەر؟ - دېدى. ئۇلار:

– ياق، بىز ھەرگىز ئۇنداق قىلالمايمىز، - دېيىشتى.

دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرى بولغان ھەزرىتى ئوسمان ئۆز كۆڭلىدە ئاجايىپ بىر قارار بەرگەنىدى. ئۇ بۇ قارارنى ئېلان قىلىپ، مەككە سودىگەرلىرىگە مۇنداق دېدى:

ھەزرىتى ئوسمان بۇ سۆزى ئارقىلىق اللە تائالانىڭ مۇنۇ ئايىتىنى كۆزدە تۇتقانىدى: ﴿بىرەر ياخشىلىق قىلغان ئادەم ئون ھەسسە ئارتۇق ساۋابقا ئىگە بولىدۇ، بىرەر يامانلىق قىلغان ئادەمگە پەقەت ئۇنىڭ يامانلىقىغا باراۋەرلا جازا بېرىلىدۇ...﴾ سۈرە ئەنئام، 160 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى - ت.

– ماڭا قاراڭلار! ئاللاھ گۇۋاھچىمىدۇر، مەن بۇ كارۋان يۈكىنىڭ ھەممىسىنى (پەقەت ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن) پەرىشان ئەھۋالدىكى كىشىلەرگە ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ غېرىپ - غۇرۋالىرىغا سەدىقە ئورنىدا تارقىتىپ بېرىشكە نىيەت قىلدىم.

ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئەمرى بىلەن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى قارارنامىنى يازغانىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئىككىنچى دەرىجىلىك ھۆكۈمدار ئىدى. خەلىق ھەزرىتى ئۆمەردىن بىرەر نەرسە تەلەپ قىلىشتىن بۇرۇن ھەزرىتى ئوسمان بىلەن كۆرۈشەتتى. خەلقنىڭ نويۇسقا ئېلىنىشى ۋە ھىجرىيە تارىخىنىڭ مۇھەررەم ئېيىدىن باشلىنىشى قاتارلىق پىكىرلەرنى تۇنجى بولۇپ ئۇ ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوپال مەجەزى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ مۇلايىملىقىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان مۇھىم ئامىل بولغاندەك، ھەزرىتى ئوسماننىڭ يۇۋاش مەجەزىمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوپاللىقى بىلەن بىرلىشىپ تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايتتى. شۇڭا بۇ ئىككى دەۋردىكى دۆلەت رەھبەرلىكىدە كۆپ ئۆزگىرىش بولمىدى. چۈنكى قوپال مۇئامىلىنىڭ يېنىدا ئۇنى تەڭشەپ تۇرىدىغان يۇۋاشلىق، غەزەپ - نەپەتنىڭ يېنىدا ئۇنى بېسىپ تۇرىدىغان مۇلايىملىق ۋە مەرھەمەت بار ئىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىكى

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جىنازا نامىزى سۆھبەت تەرىپىدىن چۈشۈرۈلۈپ دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، مىقداد ئىبنى ئامىر شۇرا (كېڭەش) ئەزالىرىنى دەرھال ئەل مۇنەۋۋەر ئىبنى مەھرەمەننىڭ ئۆيىگە چاقىردى. بۇلاردىن ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋۇق، زۇبەير ئىبنى ئەل ئاۋام ۋە سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قاتارلىق بەشى تەق بولدى، تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتكەنىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ مەسلىھەتچى ۋە مۇپەتتىش سۈپىتىدە قاتناشتى. ئەبۇ تەلھە ئەل ئەنسارى ئەللىك كىشىلىك ئامانلىق ئەترىتى بىلەن ئۇلار يىغىلغان ئۆيىنىڭ بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولۇپ، ئىشكىتىن ھېچكىمنىڭ كىرىشىگە قەتئىي رۇخسەت قىلمىدى.

كېڭەش ئەزالىرى مانا بۇ يەردە مەسلىھەتلىشىشكە باشلىدى. ھەممىسى ئۈمىمەتنىڭ بىرلىك ۋە باراۋەرلىكى ھەققىدىكى ئارزۇ - ئىشتىياقلىرىنى، بۆلگۈنچىلىكتىن كېلىپ چىقىدىغان خەتەرلەرنى بىرەر قۇر تىلغا ئالغاندىن كېيىن، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋۇق مۇنداق دېدى (بىرىنچى بولۇپ سۆز ئالغان ئۇ ئىدى):

– قېنى ئېيتىپ بېقىڭلار! ئاراڭلاردا كىم ئۆزىنى خەلىپىلىككە نامزات قىلىپ كۆرسەتمەيدۇ ۋە ئۆز ئورنىنى ئارىمىزدىكى «ئەڭ پەزىلەتلىك كىشى» گە ئۆتۈنۈپ بېرىدۇ؟

بۇ سوئالغا باشتا ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇررەھمان:

– ھەممىدىن بۇرۇن مەن چېكىندىم،- دېدى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا ھەزرىتى ئوسمانمۇ:

– مەنمۇ چېكىنىشكە رازىمەن. چۈنكى مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «... بۇ ۋەزىپىنى ئۆز زىممىسىگە ئالمىغان ئادەم يەردىمۇ، كۆكتىمۇ (الله نىڭ ۋە بەندىلەرنىڭ نەزىرىدە دېمەكچى - ت) خاتىرجەم بولىدۇ» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم،- دېدى. ھەزرىتى ئەلىدىن باشقا ھەممەيلىن نامزاتلىقتىن چېكىندى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇررەھمان ھەزرىتى ئەلىگە:

– ئەي ئەبۇ ھەسەن! سەن بىر نېمە دېمەمسەن؟ قارىغاندا بۇ ئىشقا ھەۋىسىڭ باردەك تۇرىدۇ. ئەگەر راست شۇنداق بولسا، ھەر ۋاقىت ھەق تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىڭغا، ئۆز مەيلىڭچە ئىش قىلمايدىغانلىقىڭغا، يېقىنلىرىڭغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلمايدىغانلىقىڭغا، ئۈمىتىڭ مەنپەئەتگە كەلگەندە ئارقىغا چېكىنىۋالمايدىغانلىقىڭغا ۋەدە بېرەمسەن؟- دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

– سىلەرمۇ ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلاپ، ئىشنى بۇزماقچى بولغانلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭدە مېنىڭ يېنىمدا تۇرۇپ، مېنى قوللايدىغانلىقىڭلارغا، مەن ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن كىشىلەرگە رازى بولىدىغانلىقىڭلارغا (ئۇلارنىڭ ئەمرى ۋە تەلىماتلىرىغا بويسۇنىدىغانلىقىڭلارغا) دائىر ۋەدە بېرەلمەيسىلەر؟ ئەگەر سىلەر ۋەدە بېرەلسەڭلار، مەنمۇ ھېچبىر يېقىنىمغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلمايدىغانلىقىمغا ۋە ئۈمىتىڭ مەسىلىلىرىگە بېپەرۋالىق قىلمايدىغانلىقىمغا دائىر سىلەرگە ۋەدە بېرىمەن،- دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋۇق ئۇنىڭ تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغان - قىلمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە:

– سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تۇغقان بولغانلىقىڭ، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلىقىڭ ۋە بۇ دىن ئۈچۈن كۆرسەتكەن كۆپلىگەن خىزمەتلىرىڭنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆزەڭنى بۇ ماقامغا ئەڭ لايىق كۆرۈۋاتىسەن - شۇنداقمۇ؟! ئەگەر بۇ ۋەزىپە ساڭا بېرىلمىسە، بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ ئورۇنغا كىمنى ئەڭ مۇناسىپ كۆرگەن بولاتتىڭ؟- دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

— ئوسماننى ئەڭ مۇناسىپ دەپ ئويلايمەن،— دەپ جاۋاب بەردى. ئابدۇررەھمان ئوسماننى بىر چەتكە تارتىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئوخشاش سوئالنى سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

— مەن ئەلنى مۇۋاپىق دەپ قارايمەن،— دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن ئابدۇررەھمان بۇ سوئالنى زۇبەيردىن سورىدى. ئۇ: — مەنچە ئەلى مۇناسىپ،— دېدى. ئابدۇررەھمان ئەڭ ئاخىرىدا سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاستىن سورىدى. ئۇ:

— مەن ئوسماننى لايىق دەپ بىلىمەن،— دېدى.

بۇ تەڭپۇڭ ھالەتنى شەكىللەندۈرگەن ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋۇق ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ تارازىنىڭ بىر تەرىپىنىڭ ئېغىر بېسىپ كېتىشىنى خالىمايتتى. چۈنكى ھەر ئىككى تەرەپكە ئىككىدىن ئاۋاز بېرىلگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ كىشىلەر ئابدۇررەھمان كىمنى تاللىسا، ئەڭ مۇۋاپىقى شۇ بولىدۇ دەپ ئۇنىڭغا قەتئىي ئىشەنچ بىلەن قارايتتى. بۇ زاتلارنىڭ ھېچبىرىدە شەخسىيەتچىلىك دېگەن ئۇقۇم مەۋجۇت ئەمەس ئىدى.

ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋۇق كېڭەش ئەزالىرى ئارىسىدىكى خەلىپە سايلىمىنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ قويۇپ، خەلقنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېلىش نىيىتىدە سىرتقا چىقتى ۋە مەدىنىدىكى مۆتىۋەرلەر ۋە قوماندانلارنىڭ پىكرلىرىنى ئالدى، ئۇلار بىلەن كۆپ مەسلىھەتلەشتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ھەزرىتى ئوسمانغا مايىل ئىدى. ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت تۈگەشكە ئۆز قالغانىدى. ئۇ كۈنى يېرىم كېچىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان ئەل مۇنەۋۋەر ئىبنى مەھرەمەننىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە ئۇنى ئويغىتىپ:

— نېمىشقا بۇنچىۋالا كۆپ ئۇخلايسەن؟ ماڭا قارا، مەن بۇ كېچە كۆزۈمنى يۇمۇپمۇ قويمىدىم. ماڭ بېرىپ زۇبەير بىلەن سەئىدنى چاقىرىپ كەل!— دەپ قوپال چاقچاق قىلدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ئابدۇررەھمان بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇ كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىرلىشىپ بۇ ئىشنى ھەل قىلىۋېتىشكە ئالدىرايتتى. ئەلۋەتتە، كېڭەش ئەزالىرىدىن باشقا ئۆزى كۆرۈشكەن كىشىلەرنىڭ پىكرلىرىنىمۇ ھېسابقا ئېلىپ، بۇنىڭدىن بىر نەتىجە چىقىرىش ئارزۇسىدا ئىدى. زۇبەير ۋە سەئىدنى قايىل قىلىپ، ھەزرىتى ئوسمان ياكى ھەزرىتى ئەلنىڭ ئاۋاز بېرىشى بىلەن ئارىلىرىدىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىمەكچى ئىدى.

ئەمما زۇبەير ۋە سەئىد بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆز رايىدىن يانمىغانلىقىنى بىلىپ، ساھابىلەردىن بۇ ئىككىسىنىڭ بىرىگە بەيئەت تەلەپ قىلماقچى بولدى. شۇنداق قىلغاندا، بۇ بەيئەت ھەم كۈچكە ئىگە بولاتتى ھەم

مەلۇم بىر مايلىققا تايانماي قىلىنغانلىقى ئوتتۇرىغا چىقاتتى ۋە ھەر ئىككىسىنىڭ ئېتىراز بىلدۈرۈشكە ھەققى قالمايتتى.

ئەتىسى سەھەردە، جامائەت بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئابدۇررەھمان كېڭەش ئەزالىرىنى يەنە بىر يەرگە يىغدى. ئاندىن مەيلى ئەنسار بولسۇن ياكى مۇھاجىر بولسۇن، مەدىنىدە تۇرۇۋاتقان مۆتىۋەرلەر ۋە قوماندانلارنىڭ ھەممىسىنى چاقىرتىپ كەلدى. ئادەم شۇنداق جىق ئىدىكى، كەلگەنلەر مەسچىدكە سىغماي قالدى. ئابدۇررەھمان ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئەي خالايق! كېڭەش ئەزالىرى (باشقا شەھەرلەردىن بۇ يەرگە كەلگەن ۋالىلارنىڭ يېڭىدىن تەيىنلىنىدىغان خەلىپىنى كۆرۈپ، دەرھال ئۆز شەھىرىگە قايتىشى ئۈچۈن) بىر قارارغا كېلىپ بولدى.

ئابدۇررەھماننىڭ سۆزى بۇ يەرگە كەلگەندە، ئولتۇرغانلاردىن بەزىلىرى ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئون مۇبەششىر (دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشى) دىن بىرى بولغان سەئىد ئىبنى زەييىد سۆز قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋفكە ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما ئابدۇررەھمان:

— ياق! بۇندىن باشقا پىكىرنىڭ بولسا بايان قىلغىن، دەپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىدى. ئۇندىن كېيىن ئەممار ئىبنى ياسىر ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى، مىقداد ئىبنى ئامىر ئۇنىڭغا قېتىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئارقىدىنلا ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەزرىتى ئوسمانغا ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى، ئۇنىڭغا ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبۇرابئەمۇ ئۇنىڭغا قېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەممەيلى ئۆزى بىلگىنىچە بىر نەرسىلەرنى دېيىشكە باشلىدى. سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەي ئابدۇررەھمان! قالايىمقانچىلىق چىقىدىغان بولدى، تېزراق بول، بۇ مەسىلىنى دەرھال بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى! - دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. ئەمما ئابدۇررەھمان كېڭەش ئەزالىرىغا مۇنداق دېدى:

— ئەي دوستلار! مەن بۇ مەسىلە ھەققىدە خەلقىڭمۇ پىكىرىنى ئالدىم، ئۇلار بىلەن كۆپ مەسلىھەتلەشتىم. ئەمما سىرتتىكىلەرنىڭ سىلەرگە مۇداخىلە قىلىشىغا ھەرگىز يول قويمىڭلار! - دەپ بۇ يەردە بولۇۋاتقان غۇلغۇلىنىڭ ئۆزلىرىگە ھېچقانداق زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمەيدىغانلىقىغا كاپالەتلىك قىلدى. ئاندىن ئۇ ھەزرىتى ئەلىنى ئالدىغا چاقىرىپ ئۇنىڭغا:

– اللە نىڭ كىتابى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى بويىچە ئىش قىلىدىغانلىقىڭغا ۋە بۇرۇنقى ئىككى خەلىپىنىڭ ئىزىدىن ماڭىدىغانلىقىڭغا ۋەدە قىلالامسەن؟– دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

– بىلىمىم ۋە كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە شۇنداق قىلىشقا تىرىشىمەن،– دېدى. (بەلكىم ئۇ سۆزىنى كېسىپ ئېيتىمغانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك) ئابدۇررەھمان ھەزرىتى ئوسماننى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ شۇ سوئالنى سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

– ھەئە، ۋەدە بېرەلەيمەن،– دەپ جاۋاب بېرىشى بىلەن دەرھال ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. بۇنى كۆرگەن جامائەتمۇ بىر- بىرلەپ كېلىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىشتى.^①

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋف ھېچقانداق ئىختىلاپ ۋە غەۋغا چىقارمىغان ئاساستا مەسلىنى ھەل قىلدى. ئۇ ھەزرىتى ئوسماننى قوللايدىغان كېڭەش ئەزالىرىنىڭ پىكرىدىن باشقا پىكىرلەرنىڭ ئېغىر بېسىپ كېتىشىنى مۇۋەپپىقىيەتلىك ھالدا توسۇپ، تەڭ ئاۋازغا ئېرىشكەن ئىككى كىشىنىڭ ھېچبىرىگە تەرەپدار بولماي تۇرۇپ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالغانىدى. بۇ نەتىجىگە، ئەلۋەتتە بۇ ئىككى چوڭ ساھابىنىڭ مىجەز - خاراكىتىنى ناھايىتى ئوبدان بىلگەچكە ئېرىشەلگەنىدى.

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كۈنى كېڭەش ئەزاسى تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھمۇ مەدىنىگە يېتىپ كەلگەنىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا:

– بېرىپ ئوسمانغا بەيئەت قىل!– دېيىشتى. تەلھە:

– قۇرەيشلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدىن رازىمۇ؟– دەپ سورىدى. كىشىلەر:

– شۇنداق،– دېيىشتى. ئۇ يەنە:

– پۈتۈن خەلق ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدىمۇ؟– دەپ سورىدى. كىشىلەر:

– شۇنداق،– دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ:

– ئەگەر پۈتۈن خەلق پىكىر بىرلىكىگە كەلگەن بولسا، مەن خەلقىمدىن ئايرىلمايمەن،– دېدى ۋە بېرىپ ھەزرىتى ئوسمانغا بەيئەت قىلدى.^②

تارىخچىلار ئىسلام تارىخىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدىكى بۇ كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ۋە بۇ ئۈچ كۈن بويىچە ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدا بولۇپ ئۆتكەن تالاش - تارتىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەرخىل كۆز - قاراش ۋە پىكىرلەرنى بايان قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بايانلىرىنىڭ ئارىسىدا بىرمۇنچىلىغان زىتلىقلار مەيدانغا كېلىپ چىقتى. مانا مۇشۇ

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 70، -، 76 - بەتلەر.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 77 - بەت.

سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن خۇددى ساھابىلەر ئارىسىدا زىددىيەت ۋە سۈركۈلۈش باردەك ھېسسىيات شەكىللىنىپ، بەزى كىتابخانلارنىڭ كۆڭلىدە ئۇ تەڭداشسىز جەمئىيەتنىڭ ئەزالىرى ۋە بۇ ئۈمەتنىڭ قىممەتلىك رەھبەرلىرى ئارىسىدا ھەردائىم سىياسىي توقۇنۇش يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن دېگەندەك گۇمانلار پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇنداق ئىش قەتئىي يوق ئىدى. چۈنكى بۇ خىل پوزىتسىيە ئۇلارنىڭ ئاللاھقا بولغان مەھكەم ۋە تەۋرەنمەس ئىمانىغا، ساپ ئەخلاقى ۋە خاراكتېرلىرىغا پەقەتلا ئۇيغۇن كەلمەيتتى. يۈكسەك ماقامغا چىقىپ خەلقنى ئۆزىنىڭ چاكارى قىلىۋېلىش، دۇنيانىڭ ھاۋايى - ھەۋەسلىرىگە بېرىلىش دېگەنلەر ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاللاھتىن قورقۇش چۈشەنچىسىگە تامامەن زىت ئىدى.

يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، بۇ ھەقتىكى ھەقىقەت شۇكى، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپە بولۇشى جەريانىدىكى يىغىلىشلاردا ھېچقانداق ۋەقە چىقمىدى، ھېچقانداق مەسىلىمۇ كۆرۈلمىدى. شۇنداقلا، بۇ سايلام ئۈمەتنى پارچىلايدىغان، بۆلگۈنچىلىك قىلىشقا ئۇرۇنىدىغان ۋەقەلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەبچى بولمىغانىدى.

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن مېھرابقا چىقىپ قىسقىلا سۆز قىلدى. كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ئارىسىدا ئەڭ غەمكىن ۋە پەرىشان ھالدىكىسى ئۇ ئىدى. سۆزىدە خەلىقكە بەزى نەسىھەتلەرنى قىلدى. ئۇلارغا ئاخىرەت ھاياتىنى ئەسلىتىپ، بۇ دۇنيانىڭ پىتىنىلىرىگە ئارىلاشقاسلىقى ھەققىدە ئۆگۈت بەردى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ بەيئىتى ھىجرىيەنىڭ 24 - يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كەلگەنىدى. ^① ئۇ ۋاقىتتىكى ۋالىلارنىڭ تىزىملىكى تۆۋەندىكىدەك ئىدى:

مەككە ۋالىسى: نافى ئىبنى ئابدۇلھارس ئەل خۇزەي

تائىق ۋالىسى: سۇفيان ئىبنى ئابدۇللاھ ئەس سەقافى

سەنئە ۋالىسى: يەئلا ئىبنى مۇنەببىھ

جەنەد ۋالىسى: ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبۇ رابئە ئەل مەھزۇمى

كۇفە ۋالىسى: ئەل مۇغەرە ئىبنى شەئبە ئەس سەقافى

بەسرە ۋالىسى: ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرى

شام ۋالىسى: مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان

ھىمس ۋالىسى: ئۇمەير ئىبنى سەئد

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 228 - بەت.

مىسىر ۋالىسى: ئەمر ئىبنى ئاس

بەھرەين ۋالىسى: ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاس^①

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتىھلەر

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرى ھەقىقەتەن فەتىھلەر بىلەن ئۆتكەن دەۋر بولدى. بۇ فەتىھلەر ئاساسى جەھەتتىن ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە باشلانغان فەتىھلەرنىڭ داۋامى بولۇپ، ئون يىل بويىچە قۇرۇقلۇق ۋە دېڭىزدا توختىماي داۋاملاشتى.

ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ھەزرىتى ئوسماننىڭ دەۋرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئىككى يىلى قالايمىقانچىلىق ۋە پىتنە - پاسانقا تولۇپ كەتتى. ھەتتا بۇ پىتنىلەر شۇنداق يېپىلىپ كەتتىكى، ئالدىنقى يىللاردا قولغا كەلتۈرۈلگەن پۈتۈن نەتىجە بىراقلا سۈپۈرۈپ تاشلاندى. ئىنسانلار ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنى پۈتۈنلەي قالايمىقانچىلىق ئىچىدە ئۆتتى دەپ بىلىپ، بۇ قالايمىقانچىلىقنىڭ ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقتى دەپ قارىشاتتى. ئەڭ ئېچىنارلىقى شۇكى، بۇ ۋەقەلەر كۈنسېرى شىددەتلىك تۈس ئېلىپ، ئەڭ ئاخىرى ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنىشىغا سەۋەب بولدى.

بۇ ۋاقىتلاردا، مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان شامنىڭ ۋالىسى ئىدى. ئۇ بىزانىلار ئۈستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇ دەۋردە ئاممۇرىيە دەپ ئاتالغان (ھازىرقى) ئەنقەرەگىچە يېتىپ باردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن ئوبادە ئىبنى ئەس سامىت، خالىد ئىبنى زەيبىد، ئەبۇزەر ئەل ئەنسىرى ۋە شەدداد ئىبنى ئەۋس قاتارلىقلار ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىدى.

مۇسۇلمانلار ئەسكەر سانىنىڭ ئاز بولۇشىغا قارىماي، ناھايىتى كەڭ تۇپراقلارنى فەتىھ قىلدى. دۈشمەن قوشۇنىنىڭ سانىغا نىسبەتەن مۇسۇلمانلارنىڭ سانى بەكمۇ ئاز ئىدى. شۇڭا ھەر فەتىھ قىلغان يېرىدە ئاز ساندىكى ئەسكەرى كۈچنى ئۇ يەرگە قويۇپ مېڭىشقا مەجبۇر بولاتتى. چۈنكى ئالدى تەرەپلەردە ئۇرۇشقا تەييار دۈشمەن قوشۇنلىرى ۋە چەكسىز كەتكەن چېگرالار بولۇپ، بۇ يەرلەرنى داۋاملىق قوغداپ تۇرمىسا بولمايتتى.

ئۇلارنىڭ مۇداپىئەلىنىش ۋەزىيىتىدىكى مەركەزلىرى ۋە ۋاقتى كەلگەندە لازىم بولغان يەرلەرگە ۋە ئالدىنقى سەپكە ياردەمگە كېلىدىغان ئەسكەرى بازىلىرى بار ئىدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 82 - بەت.

يۇقىرىقى سەۋەبلەر يېڭى فەتھ قىلىنغان يەرلەرگە ناھايىتى ئاز ساندا بولسىمۇ ئەسكەر تۇرغۇزۇشقا مەجبۇر قىلاتتى. ھەم شۇنداق قىلغاندا، يەرلىك خەلقنىڭ بىردىنلا جاسارەتلىنىپ جىزىيە تۆلەشكە قارشىلىق بىلدۈرۈشىنىڭ ۋە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇسۇلمانلارنى ئۇرۇپ - قوغلاپ، ھۆكۈمرانلىققا قارشى ئىسيان چىقىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولاتتى.

يەرلىك خەلق ئۆز يۇرتلىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتھ قىلىنىشىنى ئۆزلىرى ئۆتكۈزگەن بىر خاتالىق ياكى خاتا قىلىنىپ قالغان بىر ئىشنىڭ نەتىجىسى دەپ قارايتتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ شۇنداق قىلغانلىقىنى (يەنى خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكىنى) ۋاقتىدا ئاڭقىرالمايغانلىقىغا ئىشىنەتتى. شۇنداقلا، ئۆزلىرىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشلىرىنى ۋە تارىخقا ئايلىنىپ كەتكەن دۆلەتلىرىنى خىيال قىلىشىپ ھەسرەت چىكىشەتتى، ئۇ كۈنلىرىگە قايتىدىن ئېرىشىش ئارزۇ - خىياللىرىدا يۈرۈشەتتى ۋە ئۇلار ھەردائىم مۇسۇلمانلارنى ئۆز يۇرتلىرىدىن سۈرتۈپ قىلىدىغان مۇۋاپىق پۇرسەت ئىزدەيتتى.

ئىنساننىڭ تەبىئىتى مانا مۇشۇنداق بولۇپ، ھەر دائىم پۇرسەتپەرەسلىك قىلىدۇ. شۇنىڭدەك، ئىسلام دۆلىتىنىڭ پۇقراسىغا ئايلىنىپ بولغان غەيرى مۇسۇلمان خەلق پات - پات ئىسيان كۆتۈرۈپ، كېلىشىمنى بۇزاتتى.

مەسىلەن، ئاللىبۇرۇن فەتھ قىلىنغان ئىران ۋە بىزانس تۇپراقلىرىدىكى خەلق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ۋاپاتىنى پۇرسەت بىلىپ، ئۆيەر - بۇ يەردە ئىسيان كۆتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى زەئىپلىشىپ كەتتى دەپ ئويلاشقاندى. مۇسۇلمانلار يەنە بىر قېتىم ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ بۇرۇنقى كۈچ - قۇۋۋىتىدىن قالمىغانلىقىنى، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ بۇ جەھەتتە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىشتى.

غەربىي سەپ

ھىجرىيە 25 - يىلى، مىسىر ۋالىسى ئەمر ئىبنى ئاس كېلىشىمنى بۇزغان ئىسكەندەرىيە خەلقىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى ۋە ئۇرۇش بىلەن ئۇلارنى قايتا بويسۇندۇردى. ھەزرىتى ئۆمەر قوماندانلىرىدىن ئەمر ئىبنى ئاسنىڭ تىراپلۇسىنىڭ فەتھىدىن كېيىن ئافرىقىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ يۈرۈش قىلىشىنى توسۇپ قويغاندى. ئەمما ھەزرىتى ئوسمان ئۇنىڭغا قايتا ئىجازەت بەردى ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇسەرھنى بىر قوشۇنغا قوماندان قىلىپ، شۇ تەرەپكە ئەۋەتتى.

ئابدۇللاھ ترابىلۇستىن ئۆتۈپ، دېڭىز ساھىلىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىزانس كېمىلىرىدىن بىر مۇنچىنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن شىمالىي ئافرىقا سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى ۋە ھىجرىيە 27 - يىلى، (ھازىرقى تۇنۇسنىڭ شەھەرلىرىدىن) قەيراۋاننىڭ غەربىدىكى سۇبەيتىلا دېگەن يەردە بىزانس قوشۇنىغا دۇچ كەلدى. قەيراۋان شەھىرى ئۇ ۋاقىتلاردا تېخى شەھەر بولۇپ قۇرۇلمىغانىدى. بىزانس قوشۇنىنى گېئورگ (George) ئىسمىلىك بىر قوماندان باشقۇرۇۋاتاتتى. ئىسلام قوشۇنىدىكى ئابدۇللاھ ئىبنى زۇبەير بۇ ئۇرۇشتا گېئورگنى ئۆلتۈردى. مۇسۇلمانلار زەپەر قۇچقان بۇ ئۇرۇشتا ئابدۇللاھنىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور بولدى.

ئەمما ئىسلام قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئەبۇسەرھ ئۇ ۋاقىتنىڭ شارائىتىنى كۆزدە تۇتۇپ بىزانسلار بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، ھەر يىلى مەلۇم مىقداردا جىزيە ئېلىش شەرتى بىلەن ئافرىقىنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ، مىسىرغا جەنۇپ تەرەپتىن تەھدىت سېلىۋاتقان نۇبالارنى توسۇش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى.^①

شام ۋالىسى مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىلا فەتىھ ئىشلىرىنى دېڭىز ئارقىلىقمۇ داۋاملاشتۇرۇپ، ھىمس شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزىلارنىمۇ ئىسلام تېرىتورىيىسىگە قاتماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى خەلىپىگە بىلدۈرگەنىدى. ھەتتا ھىمس يېزىلىرىدىن بىرىنىڭ خەلقى ئۆزلىرىنىڭ يېقىن ئەتراپتىكى رۇم يېزىلىرىدىن كەلگەن ئىت ۋە توخۇ ئاۋازلىرىنىڭ ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، خەلىپىنى قايىل قىلماقچى بولغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇن، دېڭىز ھەققىدە مەلۇمات ئالماقچى بولدى، چۈنكى ئۇنىڭ دېڭىز توغرىلىق ھېچقانداق مەلۇماتى يوق ئىدى. شۇ مەقسەتتە، ئەمىر ئىبنى ئاسقا قىسقىچىلا خەت يېزىپ: «ماڭا دېڭىز سەپىرى ھەققىدە مەلۇمات بەرگىن! چۈنكى مەن نەپسىم بىلەن ئېلىشىۋاتىمەن» دېگەنىدى. ئەمىر ئىبنى ئاس ئۇنىڭغا ھەزىل قىلىپ مۇنداق جاۋاب بەرگەنىدى: «دېڭىزدا بىرمۇنچىلىغان مەخلۇقنىڭ بىر مەخلۇققا مىنۋالغانلىقىنى كۆردۈم. دېڭىز جىمىپ كەتسە، ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى ئاغزىغا كېلىپ قالىدۇ. دېڭىز شۇنداق چايقىلىشقا باشلىسا، ئەس - ھوشنى يوقىتىپ قويۇشىدۇ. دېڭىز سەپىرىدە ئىمان سۇسلىشىپ، گاڭگىرش ۋە ئىككىلىنىش ئېڭى كۈچىيىدۇ. دېڭىز سەپىرىگە چىققان كىشىلەر خۇددى دەرىخ شېخىدىكى قۇرت - قوڭغۇزلارغا ئوخشايدۇ. كېمە قىيسىيپ كەتسە، ھەممىسى دېڭىزغا تۆكۈلۈپ چۆكۈپ كېتىدۇ. ئەگەر قۇتۇلۇپ قالغان تەقدىردىمۇ ئۆز يۇرتلىرىنى تاپالماي مۇساپىر بولىدۇ ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن بىراقلا ئايرىلىپ قالىدۇ.»

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 91، 92، 94، 97 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇئاۋىيەنىڭ جاۋاب خېتىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، مۇئاۋىيەگە مۇنداق دەپ خەت يازدى: «ياق! مۇھەممەدى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھقا قەسەم قىلىمەنكى، ھېچ بىر مۇسۇلماننىڭ كېمىگە چىقىشىغا يول قويمىمەن.»

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن مۇئاۋىيە بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا قايتا بىلدۈردى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇنىڭ بىر كېمە بىلەن يولغا چىقىشىغا قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ تەلىمات بەردى: «ھېچكىمنى مەجبۇرىي ياكى چەك تاشلاپ ئەسكەرلىككە ئالما، خەلق ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كەلسە، ئۇلارنى ئېلىپ ماڭ ۋە ئۇلارغا ياردەمچى بول!»

مۇئاۋىيەمۇ ئۇنىڭ تەلىماتى بويىچە ئورۇنلاشتۇردى ۋە بەنى فەزارە قەبىلىسىنىڭ تەرەپدارلىرىدىن ئابدۇللاھ ئىبنى قەيس ئەل جاسىنى ئەسكەرلەرگە قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى.

ھىجرىيەنىڭ 28 - يىلى، ئۇ سىپرۇس ئارىلىغا سەپەر قىلىپ، خەلقنى يىللىق يەتتە مىڭ دىنار جىزىيەگە باغلىدى. ئىسلام دۆلىتىنىڭ بىر ۋىلايىتى بولغان مىسىر ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇسەرھ قوماندانلىقىدا سىپرۇس فەتھى ئۈچۈن (مۇئاۋىيەگە) ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتتى. ئەمما ئابدۇللاھ سىپرۇسقا يېتىپ بارغاندا، مۇئاۋىيە ئۇ ئارالنى پۈتۈنلەي قولغا چۈشۈرۈپ، ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتۈپ بولغانىدى.

سىپرۇس فەتھىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن ئۇبادە ئىبنى سامىت، مىقداد ئىبنى ئامىر، شەدداد ئىبنى ئەۋس ۋە ئەبۇزەر ئەل غىفارى قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. بۇلاردىن ئۇبادە ئىبنى سامىت ئايالى ئۈمۇمۇ ھەرامنىمۇ بىللە ئېلىپ بارغانىدى.^①

بۇ ۋاقىتتا، ھەبىب ئىبنى مەسلەمە سۈرىيەدە تېخى بىزاسلارنىڭ قولىدا قېلىپ قالغان بەزى يەرلەرنى ئىستىلا قىلىپ، ئۇ يەرلەرنى ئىسلام تېرىتورىيىسىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزدى.^②

ھىجرىيە 31 - يىلى، كىلىكىيا^③ ساھىلىدا مۇسۇلمانلار بىلەن بىزاس قوشۇنلىرى ئارىسىدا ئەرەبلەر تەرىپىدىن «زاتۇس سەۋارى»^④ دەپ ئاتالغان قانلىق ئۇرۇش يۈز بەردى. بۇ ئۇرۇشنىڭ سەۋەبىگە كەلسەك، ھەر ئىككى تەرەپ ئاۋۋال بىر - بىرىگە كاپالەتلىك قىلىپ، فىلوتلىرىنى بىر - بىرىگە يېقىنلاشتۇردى ۋە تۈۋرۈكلىرىنى بىر - بىرىگە چاتتى. ئەمما كېيىنچە، بىزاس قوشۇنىنىڭ قوماندانى

① «ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 101 -، 104 - بەتلەر.

② «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 251 - ۋە 252 - بەتلەر.

كىلىكىيا - ھازىرقى تۈركىيەنىڭ ئادانا ۋە مەرسىن ۋىلايەتلىرى بىلەن كونييا ۋىلايىتىنىڭ جەنۇبىنى ۋە ئانتالىيا ۋىلايىتىنىڭ شەرقى تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رايوننىڭ بۇرۇنقى ئىسمى.

زاتۇس سەۋارى - يەلكەن تۈۋرۈكلىرى ئۇرۇشى دېگەن مەنىدە.

ئۇرۇش قىلىشقا قارار بەردى. ئىسلام فىلوتلىرىنىڭ قوماندانى مىسىردىن كەلگەن قوشۇننىڭ بېشىدىكى ئابدۇللاھ ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئىدى. بىزانىلارغا بولسا، ئىمپېراتور كونستانتىن ئۆزى قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. بىزانىلارنىڭ فىلوتى بەش يۈزدىن ئارتۇق كېمىدىن تەركىب تاپقان بولسىمۇ، ئۇرۇش مەيدانىدىن قاچتى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى.^①

بىزانىس كېمىلىرىنىڭ تۈۋرۈكلىرى ناھايىتى تۈز بولۇپ، پۈتۈنلەي قارىغاي دەرىخىدىن قىلىنغانىدى. بۇ، دەرەخ ۋە ئورمانلارنىڭ ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. بۇ رايوننىڭ ساھىللىرى پۈتۈنلەي مۇشۇ تۈردىكى قارىغاي ئورمانلىقى بىلەن قاپلانغانىدى.

شام ۋالىسى مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان بىزانىلارنىڭ قولىدىكى مالاتيا^② ئەتراپلىرىدىكى ھىسنۇل مەرئە (ئايال قەلئەسى) نى ئىشغال قىلدى. بۇ ۋاقىتتا، مىسىر ۋالىسى ئابدۇللاھ ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەبۇسەرھ ئىسلام دۆلىتى بىلەن تۈزگەن ئەھدىنامىسىنى بۇزۇپ، ئىسيان كۆتەرگەن ئافرىقىغا يۈرۈش قىلدى ۋە بۇ رايوننى ئىككىنچى قېتىم فەتھ قىلىپ (بەرمەسلىك ئۈچۈن تىركەشكەن جىزيەنى يېڭىدىن بېرىدىغان قىلىپ)، ئۆزلىرىگە باش ئەگدۈردى.^③

شەرقىي سەپتە ئېلىپ بېرىلغان فەتھلەر

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئەزەربەيجان ۋە ئەرمېنىيە ئۆلكىلىرى ئىسلام دۆلىتىنىڭ ۋەكىلى خۇزەيفە ئىبنى ئەل يامان بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈپ، شەرتنامىگە ئاساسەن تۆلەشكە تېگىشلىك جىزيەنى تۆلىمەسلىككە تىركەشتى. ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ قوماندانلىرىدىن ئەل ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە بىر قوشۇنغا باشچىلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. قوشۇن تۇرشاۋۇللىرىنىڭ بېشىدا سەلمان ئىبنى رابئە ئەل باھىلى بار ئىدى. نىھايەت، بۇ ئىككى ئۆلكە خەلقى قايتىدىن ئەھدىنامە تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.

ھەبىب ئىبنى مەسلەمە ئىبنى خالىد ئەل فەھرى غەرىبتىن ئەرمەنىيەگە قاراپ يۈرۈش قىلغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى شام ۋىلايىتىگە مەنسۇپ قوشۇنغا كۆفەلىكلەر سەلمان ئىبنى رابئە ئەل باھىلى قوماندانلىقىدا سەككىز مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ياردەم قىلدى. ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھ ھەرىكەتلىرى مۇنداق داۋاملاشتى:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 122، 124 - بەتلەر.
مالاتيا - ھازىرقى تۈركىيەنىڭ مالاتيا ۋىلايىتى.
«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 142 - بەت.

ھىجرىيە 29 - يىلى، خۇراسان ئەمىرى ئۈمەير ئىبنى ئوسمان ئىبنى سەئىد (ھازىرقى ئۆزبېكىستانغا تەۋە) فەرغانە شەھىرىگە يۈرۈش قىلدى. شۇ يىلى يەنە سىجىستان (ئىراندا) ئەمىرى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۈمەير ئەل لەيسى كابۇلغا، كىرمان (ئىراندا) ئەمىرى ئۈبەيدۇللاھ ئىبنى مۇئەممەر ئەت تەممى سىنا دەرياسىغا قەدەر يېتىپ باردى. شۇنداقلا، باسرا (ئىراقتا) ئەمىرى ئابدۇللاھ ئامىر ئىبنى قۇرەيز بىر توپ قوشۇننى باشلاپ، ئىسيان كۆتەرگەن ئىستاتھ (ئىراندا) ئاھالىسىنى باستۇرۇش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئوسمان ئىبنى ئەل ئاس باشچىلىق قىلاتتى.

بۇ ۋاقىتتا، كۇفە ئەمىرى سەئىد ئىبنى ئەل ئاس ئۆز يېنىغا ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىككى ئوغلى ھەسەن ۋە ھۈسەين، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۈمەير ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى زۇبەير قاتارلىقلارنى ئېلىپ، خۇراسانغا سەپەر قىلدى.

ئەمما باسرا ئەمىرى ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر باشقا بىر تەرەپتىن بۇ يەرگە كېلىپ بولغانىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان كۇفە ئەمىرى سەئىد ئىبنى ئەل ئاس يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ كومەسكە قاراپ ماڭدى. كومەس خەلقى نىھاۋەند ئۇرۇشى ۋاقتىدا خۇزەيفە ئىبنى ئەل يامان بىلەن تۈزگەن كېلىشىمگە رىئايە قىلىۋاتاتتى. شۇڭا سەئىد بۇ يەردىن جۇرجانغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئۇ يەرنىڭ خەلقى بىلەن ھەر يىلى ئىككى مىڭ دىنار جىزىيە تۆلەشكە كېلىشىمگەندىن كېيىن، چۆلگە يېتىپ بارغىچە سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. ئەمما جۇرجان خەلقى سۆزىدىن يېنىۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىنى توسۇشقا ۋە يولدىن ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋال، قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەل باھىلى خۇراسان ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا ئالغانغا قەدەر داۋاملاشتى.

پارس خەلقى يەنە قوزغالغانىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر قوشۇن باشلاپ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى ۋە ئىككىنچى قېتىم فەتىھ قىلدى. بۇ قېتىملىق ئۇرۇشتىن كېيىن پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قالغان ساسانىيلار ئىمپېراتورى يەزدىگىرد كىرمانغا قاچتى. مۇشاجى ئىبنى مەسئۇد ئەس سىلمى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا مەسئۇل قىلىندى. يەزدىگىرد قېچىپ كېتىۋېتىپ، مورگاب دەرياسى بويىدىكى بىر تۈگمەنگە يولۇقۇپ ئۆتتى. كېيىنچە (بىلىنمىگەن بىر سەۋەب بىلەن) بۇ يەردە تۈگمەنچى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئېنىقلاندى.

خۇراسان خەلقىمۇ قوزغالغانىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر بۇ يەرگە قوشۇن تارتتى. قوشۇن تۇرشاۋۇللىرىنىڭ بېشىدا ئەل ئەھمەد ئىبنى قەيس بار ئىدى. بۇ قېتىملىق سەپەر جەريانىدا تۇس، ئەببورد ۋە نەسەنى ئىشغال قىلىپ، سەراھسقا يېتىپ باردى. ئاندىن مەرۋ خەلقى بىلەن ئەھدىنامە تۈزۈش ئارقىلىق خۇراسان رايونىنى ئىككىنچى قېتىم فەتىھ قىلدى.

ھىجرىيە 32 - يىلى، ھەزرىتى ئوسمان كۇفە ئەمىرى سەئىد ئىبنى ئاسقا مەكتۇب يوللاپ، ئۇنىڭ سەلمان ئىبنى رابئەنى ئەل باب دېگەن يەرگە ئەۋەتىشىنى ئەمىر قىلدى. سەلمان خەلىپەنىڭ ئەمرىگە بىنائەن بۇ يەرگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇ ۋاقىتتا، ئۇنىڭ باشقا بىر يەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقان قېرىندىشى ئابدۇررەھمان ئىبنى رابئە ئەل باھىلى شېھىت بولدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇن تالاپەتكە ئۇچراپ، تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ، بەزىلىرى گەيلىغا، يەنە بەزىلىرى جۇرگانغا كەتتى.

ساھابىلاردىن ئەبۇھۇرەيرە ۋە سەلمان فارىسنىمۇ بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا ئىدى. تارقىلىپ كەتكەن بۇ قوشۇننىڭ بەزى ئەسكەرلىرى سەلمان ئىبنى رابئەنىڭ قېشىغا بېرىۋالدى. قوماندان خۇزەيفە ئىبنى ئەل يامانمۇ سەلمان بىلەن بىللە ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان ئەرمىنىيەدە تۇرۇۋاتقان شام قوشۇنىنىڭ قوماندانى ھەبىب ئىبنى مەسلەمگە خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئەل بابتا ئۇرۇش قىلىۋاتقان سەلمان ئىبنى رابئە ئەل باھىلىغا ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشىنى ۋە ئۇنىڭغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىشىنى ئەمىر قىلدى. خەلىپەنىڭ ئەمرى ئورۇندالدى.

لېكىن خۇراسان خەلقى يەنە قوزغالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر ياردەمچى قوماندانلاردىن ئەل ئەھمەد ئىبنى قەيسنى مەرۋى رۇزغا ئەۋەتتى. ئۇ بۇ يەرنىڭ خەلقى بىلەن ئەھدىنامە تۈزدى. ئەمما تالەغان، فەرياب، جۇرگان ۋە تاخارىستان رايونلىرىنىڭ پۈتۈن ئاھالىسى بىرلىشىپ ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغان بولسىمۇ، اللەنىڭ ئىزنى بىلەن مۇسۇلمانلار يەنە ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىدى. ئۇندىن باشقا، بەلخ خەلقى بىلەنمۇ ئەھدىنامە تۈزۈلدى. ئاندىن ئەل ئەقرا ئىبنى ھابىس جەۋزىجان دېگەن يەرگە ئەۋەتىلىپ، بۇ يەرمۇ فەتھ قىلىندى ۋە بۇ ئارقىلىق ھىجرىيەنىڭ 33 - يىلى خۇراسان ئۈچىنچى قېتىم فەتھ قىلىنغان بولدى.

فەتھ ھەرىكەتلىرى ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مانا مۇشۇنداق كەڭ كۆلەملىك قانات يايدىغانىدى. بىر تەرەپتىن ئافرىقا، سىپرۇس ۋە ئەرمىنىيە قاتارلىق يېڭى تۇپراقلار ئىسلام تېرىتورىيىسىگە كىرگۈزۈلسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئىراننىڭ خۇراسان ۋە بابۇل ئەبۇاب رايونلىرىدا ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلىنغان خەلق قايتىدىن ئىتائەتكە بويسۇندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سىند رايونى، كابۇل ۋە پەرغانە شەھەرلىرىمۇ ئىسلام تۇپراقلىرىغا قېتىلدى.^①

www.number.org

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد 114 .. 116 ، 129 ، 134 ، 136 ، 138 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 260 ، 266 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مۇسۇلمان خەلق تېخىمۇ پەزىلەتلىك بولۇپ، كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن ئىچەكشىپ كەتكەن ۋە ئۆزئارا ياردەملىشىش ناھايىتى كەڭ قانات يايدىغان ئىدى. ئەلۋەتتە، ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن كۈنى خەلق بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتمىدى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇكى، ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە قارىغاندا خەلقنى بىر ئاز ئەركىگە قويۇپ بەرگەچكە، خەلق ئۇنىڭدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانىدى. چۈنكى خەلق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قاتتىق قوللۇق بىلەن باشقۇرۇشىدىن بىزار بولۇپ تۇرغانىدى. شۇڭا خەلق ئۇنىڭ ھەددىدىن زىيادە مېھرىبانلىقى ۋە مۇلايىم مۇئامىلىسىگە بولغان رازىمەنلىكىنى ئېنىق ئىپادىلەشكە باشلىغانىدى.

تارىخچىلار بۇ ئىككى دەۋر ئارىسىدىكى پەرقنى كۆرسىتىپ بېرىشكە ۋە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىنى تېخىمۇ يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشىمۇ، خەلقنىڭ بۇ دەۋردە يولغا قويۇلغان «قاتتىق باشقۇرۇش» تىن بىزار بولغانلىقىنى يوشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

ھەزرىتى ئوسماننى خەلىپىلىك ماقامىغا چىقارغان كېڭەش ئەزالىرىنىڭ خەلققە نىسبەتەن بېسىمى ياكى ھېچقانداق يامان تەرىپى بولۇپ باقمىدى. ئەكسىچە، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى ناھايىتى نورمال شەكىلدە ئېلىپ بېرىلدى ۋە ھېچكىم بۇ ئىشقا نارازىلىق بىلدۈرمىدى.

كېڭەش ئەزالىرىغا كەلسەك، ئابدۇررەھماننىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن نامزاتلىقتىن چېكىنگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. زۇبەير بىلەن سەئىد مۇ باشقىلىرىنى نامزات كۆرسەتتى. ھەزرىتى ئەلىدىن باشقا ھېچكىم قالمىغانىدى. ئەسلىدە، باشتىن ئاخىرغىچە ئۇنىڭمۇ خەلىپىلىككە ھېچقانداق كۆزى يوق ئىدى. شۇڭا ئۆمەر ھەزرىتى ئوسمانغا ئاۋاز بەرگەنىدى.

بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئوبەيدۇللاھنىڭ ھۆرمۇزان، جۇفەينە ۋە ئەبۇ لۇئۇئەننىڭ قىزىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى جەمئىيەتتە ناھايىتى چوڭ غۇلغۇلا پەيدا قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەرگە قىلىنغان بۇ سۈيىقەست مەجۇسىي، يەھۇدىي ۋە خرىستىئانلارنىڭ تىل بىرىكتۈرۈپ قىلغان ئىشى ئىدى. بۇ سۈيىقەستچىلەرنىڭ بەزىلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان بولۇپ، ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان قىلىپ كۆرسەتتى. بەزىلىرى بولسا، سىرتتا ئىدى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ ئىشتا قولى بار ئىدى.

بۇ ئەھۋالدا، قاتىللارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈش ۋە ئىدىئولوگىيىلىك مەقسەت بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتىغا قەست قىلىش سەۋەبى بىلەن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىشى ۋە بۇ جازا پەقەت خەلىپە تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىشى كېرەك ئىدى.

ئۇنداق بولمىغاندا، بۇ خەلىپىنىڭ ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلىنغان ھېسابلىناتتى ۋە ھۆكۈمەتسىزلىككە (باشباشتاقلققا) يول ئاچاتتى. شۇنداقلا، بۇ خالىغان ئادەم ھەر ئىشنى ئۆز ئىستىكى بويىچە قىلىش دېگەن بىلەن باراۋەر ئىدى. مانا بۇ ئىشلارنىڭ ھېچبىرىگە سەل قاراشقا بولمايتتى.

شۇڭا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئوبەيدۇللاھ ئۆتكۈزگەن جىنايەتنىڭ جازاسىنى تارتىشى كېرەك ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ جازاسىنى بېرىدىغان كىشى يەنىلا خەلىپە ئىدى. خەلىپە جىنايەتنى تەكشۈرۈپ، ئېنىقلاپ بولغىچە ئوبەيدۇللاھ تۇتۇلۇپ، زىندانغا تاشلانغانىدى. ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن تۇنجى بولۇپ مانا بۇ مەسىلىگە دۇچ كەلدى. ئۇنىڭ بۇ جىنايەتنى ئۆتكۈزگەن كىشىنى چوقۇم جازالىشى، يەنى ئوبەيدۇللاھنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىشى شەرت ئىدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە باشقا بىر قانچە ساھابىمۇ شۇ پىكىردە ئىدى. باشقا ساھابىلەرنىڭ قارشىچە، تېخى تۈنۈگۈنلا ناپاك قوللاردا ئۆلتۈرۈلگەن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلىنىڭ بۈگۈن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىشى ناھايىتى قىيىن بىر مەسىلە ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر مۇسۇلمان يەنە بىر مۇسۇلماننىڭ قېنىنى تۆككەن چاغدىلا ئاندىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىناتتى. ئەمما خەلق ھۆرمۇزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىدىن شۈبھىلىنەتتى. مۇشۇ سەۋەب بىلەن، مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قىسمى ھەزرىتى ئوسمانغا (ئىسلام ھوقۇقىغا كۆرە باشپاناھى بولمىغان بۇ ياتلارغا خەلىپە سۈپىتى بىلەن باشپاناھ بولۇپ) دۆلەت خەزىنىسىدىن تۆلەم تۆلەپ بېرىشنى، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ياكى باشپاناھلىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تۆلەمنى يەنە خەزىنىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى تەكلىپ قىلسا، يەنە بىر قىسمى بۇ تۆلەمنى دۆلەت خەزىنىسىدىن ئەمەس، بەلكى شەخسىي مۈلكىدىن تۆلىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قوياتتى.

ئەمما خەلىپە بۇ خىل ھىيلە - مىكرىلىك چارىلەر بىلەن ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئارقىلىق ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىدىن بىرىنىڭ ئىجرا قىلىنماسلىقىغا كۆز يۇمالمايتتى. شۇڭا ئۇ جازانىڭ ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن ئوبەيدۇللاھنى ھۆرمۇزىنىڭ ئوغلى كۇمازەبانغا تاپشۇردى. چۈنكى ھۆرمۇزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم چىقىرىلغانىدى.

كۇمازەبان بۇ ئىبىرەتلىك ۋەقەنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ:

«كېيىنچە مەدىنىگە كېلىپ يەرلەشكەن (بىز) ئەجەملەر بىر - بىرىمىزنى يوقلاپ، ئۆز ئارىمىزدا باردى - كەلدى قىلىشىپ تۇراتتۇق. بىر كۈنى فەيرۇز^① دادامنى يوقلاپ كەلدى، ئۇنىڭ قولىدا ئىككى باشلىق بىر خەنجەر بار ئىدى. دادام خەنجەرنى قولغا ئېلىپ:

فەيرۇز - ھەزرىتى ئۆمەر نامازغا تۇرغاندا سۇيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرگەن ئىرانلىق مەجۇسىي.

– بۇ مەملىكەتتە بۇنىڭ بىلەن نېمە ئىش قىلسەن؟ – دەپ سورىدى. فەيرۇز:

– ھېچ ئىش قىلمايمەن، ئۆزەم مۇنداقلا كۆتۈرۈپ يۈرمەن، كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرۇش ئۈچۈن شۇ... – دېدى. دادام خەنجەرنى ئۇنىڭغا قايتۇرۇپ بېرىۋاتقان ۋاقىتتا بىرى كۆرۈپ قاپتۇ. ئەتىسى ھەزرىتى ئۆمەر قەتىل قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ئادەم بېرىپ بۇ خەنجەرنى دادامنىڭ قولىدا كۆرگەنلىكىنى ۋە خەنجەرنى فەيرۇزغا دادامنىڭ بەرگەنلىكىنى خەۋەر قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئوبەيدۇللاھ كېلىپ دادامنى ئۆلتۈردى. ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، مېنى چاقىرىپ ئوبەيدۇللاھنى ماڭا تاپشۇردى ۋە مۇنداق دېدى:

– ماڭا قارا بالام! مانا بۇ داداڭنىڭ قاتىلى. سەن داداڭ ئۈچۈن (ئۇنىڭ ئۆزىدىنمۇ) بەكرەك قىممەتلىكسەن. بۇ ئادەمنى ئېلىپ بېرىپ، ئۆلۈم جازاسىنى ئىجرا قىلغىن! مەن ئوبەيدۇللاھنى ئېلىپ ماڭدىم. مەندىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان پۈتۈن خەلق ئەتراپىمىزغا توپلىشىۋالغانىدى. ئۇلار مېنىڭ ئۇنى كەچۈرۈۋېتىشىم ئۈچۈن يالۋۇراتتى. مەن ئۇلارغا:

– مەن بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرسەم بولامدۇ؟ – دەپ سورىدىم. ئۇلار:

– ئەلۋەتتە ئۆلتۈرسەڭ بولىدۇ. دېيىشتى ۋە ئوبەيدۇللاھقا تىل - ئاھانەت ياغدۇرۇشقا باشلىدى. مەن يەنە:

– مەن ئۇنى ئۆلتۈرسەم، مېنى توسۇپ، ئۇنى قوغدامسىلەر؟ – دەپ سورىدىم. ئۇلار:

– ھەرگىز ئۇنداق قىلمايمىز. دېيىشتى ۋە ئۇنىڭغا توختىماي ئاھانەت ياغدۇرۇشتى. شۇنىڭ بىلەن، مەن ئاللاھنىڭ رازىلىقى ۋە ئۇلارنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن ئوبەيدۇللاھنىڭ گۇناھىدىن كەچتىم. ئاللاھقا قەسەم قىلىمەن، خەلق بۇ ئىشقا شۇنداق سۆيۈندىكى، دەرھال مېنى مۇرىلىرىگە ئېلىپ، ئۆيۈمگىچە كۆتۈرۈپ باردى. ^①

مانا مۇشۇ تەرىقىدە، ھەق ئىگىسى ئۆز رازىلىقى بىلەن ھەققىدىن ۋاز كەچتى ۋە ئوبەيدۇللاھنى كەچۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ تۆلىمىنى ھەزرىتى ئوسمان ئۆز مېلىدىن چىقىرىپ تۆلىدى. ^② قالغان ئىككىسىنىڭ باشپاناھى بولمىغاچقا، ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارغا بېرىلىدىغان تۆلەمنى دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇردى. شۇنداق قىلىپ، مەسىلە تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىنىپ، غۇلغۇلا بېسىقتى ۋە خەلق يەنە بۇرۇنقى كۈنلىرىگە قايتىپ، بىر - بىرى بىلەن ياردەملىشىدىغان، ئەخلاقى - پەزىلەتلىك ھاياتىنى داۋاملاشتۇردى. ئەمما ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ مەزگىل ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. خەلق ئاستا - ئاستا شەرىئەت سىزىقىدىن چىقىپ، ھەددىدىن ئېشىشقا باشلىدى. ئەلۋەتتە،

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 81 - ۋە 82 - بەتلەر.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 244 - بەت.

بۇنىڭمۇ مەلۇم سەۋەبلىرى بار ئىدى. بۇ سەۋەبلەرنىڭ بەزىلىرى بىۋاسىتە خەلىپىنىڭ ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، بەزىلىرى ئۆزگەرگەن دۇنيا ۋە دۆلەت شارائىتلىرى بىلەن ۋە بەزىلىرى يولغا قويۇلغان سىياسەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

ھەممىزگە مەلۇمكى، ھەزرىتى ئۆمەر ناھايىتى كەسكىن، پىرىنسىپچان ۋە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىدىكى كىشىلەرگە قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان بىرى بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئەيمىنەتتى، ئۇنىڭغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۈرەتتى ۋە ھېچكىم ئۇنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا قارشى چىقىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئىبنۇل جەۋزى مۇنداق بىر ۋەقەنى نەقىل قىلىدۇ: «بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر مەككىگە كەلگەندى. شەھەر خەلقى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەي ئەمىرۇل مۇئمىنن! ئەبۇسۇفيان ساينىڭ ئىچىگە توساق قۇرغىلى تۇرۇپتۇ. بۇ يەرگە يىغىلغان يامغۇر سۈيى بىزنىڭ ئۆيلىرىمىزنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ، دەپ شىكايەت قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر قولىدىكى تاياقنى تۇتقان پېتى ئەبۇسۇفياننىڭ يېنىغا بېرىپ قارىسا، ھەقىقەتەن ئەبۇسۇفيان تاشلارنى يىغىپ كېلىپ، بىر توسما ياسىغان ئىكەن. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ۋارقىرىغان تەلەپپۇزدا:

— شۇ تاشنى ئېلىۋەت! - دېدى. ئەبۇسۇفيان تاشنى ئېلىۋەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر قالغان تاشلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ يەنە شۇ تەلەپپۇزدا:

— ئەمدى ماۋۋنى ئال! ئاۋۋنمۇ ئېلىۋەت! ئاۋۋنمۇ... - دەپ تاشلارنىڭ ھەممىسىنى ئالغۇزۇۋەتتى. ئاندىن كەبىگە قاراپ:

— شۇ مەككىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئۆمەرنىڭ ئەبۇسۇفيانغا ئەمر قىلىشىغا ۋە ئۇنىڭمۇ ئېتىراز بىلدۈرمەي بۇ ئەمرلەرنى ئورۇندىشىغا مۇيەسسەر قىلغان ئاللاھقا ھەمدى بولسۇن! ئۇ (ئەي ئاللاھ! سەن نېمىدېگەن ئۇلۇغ؟! - دەپ) بىر تەرەپتىن ئاللاھقا شۈكرى ئېيتسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بىر ۋاقىتلاردا قۇرەيشنىڭ لىدىرى ۋە مەككىنىڭ رەئىسى ئەبۇسۇفياننىڭ ئۆزىدىن نەقەدەر ئەيمەنگەنلىكىگە ھەيران قالغانىدى.»

تارىخچى تەبەرىمۇ مۇنداق دەيدۇ: «ھەزرىتى ئۆمەر سىرتتىن ئېلىپ كېلىنگەن غەنىمەت مالنى خەلقكە تارقىتىپ بېرىۋاتاتتى. ئادەم ناھايىتى كۆپ ئىدى. بىر ۋاقىتتا، سەئد ئىبنى ئەبۇۋەققاس كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىنى يېرىپ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاچچىقىدا قولىدىكى توقماق بىلەن ئۇنى ئۇرۇپ تۇرۇپ: - ئاللاھنىڭ دۇنيادىكى ھۆكۈمىگە قارشى كەلدىڭ، شۇنى بىلىپ قويكى، ئاللاھنىڭ دۇنيادىكى ھۆكۈمرانلىقىمۇ ساڭا قارشى تۇرىدۇ، - دېدى.»

ھەزرىتى ئوسمانغا كەلسەك، ئۇ ناھايىتى مۇلايىم ئىدى. ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيى تۈپەيلىدىن خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن خەلقنىڭ غەلىيانى بارغانسېرى كۆپەيگىلى

تۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن خەلىپىدىن ۋەزىپە بېشىدىكىلەرنى ئېلىپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارنىڭ تەلپىگە بىنائەن كۈفە ۋالىسى مۇغىرە ئىبنى شۇئبەنى ۋالىلىقتىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سەئد ئىبنى ئەبۇۋەققاسنى تەيىنلىدى. ئاندىن ئۇنىمۇ ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ۋەلىد ئىبنى ئۇقبەنى تەيىنلىدى. ئۇندىن كېيىن سەئد ئىبنى ئەل ئاسنى تەيىنلىدى. ئاندىن ئۇنىمۇ ئېلىپ تاشلاپ ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرىنى تەيىنلىدى. ئۇندىن باشقا، ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرىنى باسرا ۋالىلىقىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر ئىبنى قۇرەيزنى تەيىنلىدى. ئەمىر ئىبنى ئاسنى مىسىر ۋالىلىقىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ سەرھنى تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ۋەزىپە بېشىدىكى كىشىلەرگە بەكمۇ مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىلغاچقا، بەزىدە ئۇلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئەمىرلىرىگە ئېتىراز بىلدۈرەتتى، ھەتتا بەزىدە ئۇنىڭغا تىل تەككۈزۈشتىنمۇ يانمايتتى. ھەزرىتى ئۆمەر بەكمۇ قاتتىق قول، ئەمما ھەزرىتى ئوسماننىڭ كۆڭلى بەكمۇ يۇمشاق ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئائىلىسىگىمۇ ناھايىتى قاتتىق قول مۇئامىلە قىلاتتى. خەلىقە بىرەر چەكلىمە قويۇشقا توغرا كەلسە، ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىگە مۇنداق دەيتتى: «ماڭا قۇلاق سېلىڭلار! مەن خەلىقنى ماۋۇ - ماۋۇ ئىشلاردىن چەكلىدىم. سىلەرمۇ ئېنىق بىلىسىلەر، خۇددى قۇزغۇننىڭ كۆزى تاپتا بولغىنىدەك، خەلىقنىڭ كۆزى ھەمىشە سىلەردە. ئەگەر سىلەر چەكلەنگەن ئىشنى قىلىپ قويساڭلار، خەلىق سىلەرنى دوراپ، گۇناھ ئۆتكۈزۈشكە يۈزلىنىدۇ. شۇڭا، اللە قا قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردا كىم مېنىڭ ئالدىمغا گۇناھكار سۈپىتىدە ئېلىپ كېلىنىدىغان بولسا، ئائىلەم ياكى تۇغقىنىم دېمەي، باشقىلارغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئارتۇق جازا ئالمايمەن. گېپىمنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ئۇنداق بولسا، خالىغان گۇناھ ئۆتكۈزسۇن، خالىغانلار ئىش - ھەرىكىتىگە دىققەت قىلسۇن!»^①

ھەزرىتى ئوسمان بولسا، ئۆز ئائىلىسىگە ۋە يېقىن ئەتراپىدىكىلەرگە بەكمۇ يۇمشاق مۇئامىلە قىلاتتى. ئەسلىدە ئۇ بارلىق ئىنسانلارغا شۇنداق مۇئامىلە قىلاتتى. ئەمەلىيەتتە، ئىنسان ھەر زامان ئالدى بىلەن ئۆز يېقىنلىرىغا مېھرى - شەپقەت بىلەن مۇئامىلە قىلىشى كېرەك.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ مەرھەمەت تۇيغۇسى شۇ قەدەر كۈچلۈك ئىدىكى، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇلغان تۇنجى كۈنى ئۇ نۇرغۇن مال - مۈلكىنى دۆلەت خەزىنىسىگە ئاتىغانىدى. شۇنداقلا، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئېغىر كۈنلىرىدە ھەردائىم شۇنداق قىلاتتى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 64 - بەت.

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىلغان فەتىھ ھەرىكەتلىرى بىلەن بىرگە، مال - بايلىق ۋە غەنىمەتلەر مەدىنىگە قاراپ ئېقىشقا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى كۈچلىنىشكە باشلىدى. ھەزرىتى ئوسمانمۇ يېقىنلىرىغا تېخىمۇ كۆپلەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ۋە قانۇنلۇق مالدىن ئۇلارغىمۇ تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارغا يېقىنلاشتى، ھەم ئۇلارنىمۇ ئۆزلىرىگە يېقىنلاشتۇردى. ئەلۋەتتە، يېقىنلىرىغا ۋە خىش - ئەقربالىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارغا خەيرىخاھلىق قىلىش تەقدىرلەشكە تېگىشلىك ئىشتۇر. ئەمما ئۇنىڭ بۇ يۇمشاق مۇئامىلىسى، مېھرى - شەپقىتى ئۇلارنىڭ خۇيىنى ئۆزگەرتتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ بەزى يېقىنلىرىنى ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ ۋە باشقۇرۇش قابىلىيىتىگە ئىگە دەپ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەچكە، كۆرۈنۈشتە ھەزرىتى ئوسمان ئۆز ئۇغقانلىرىغا ئەمەل - مەنەسپ تۇتقۇزغاندەك كۆرۈنەتتى. ئەمما، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆز خىش - ئەقربالىرىغا بۇرۇندىن تارتىپلا ياخشى مۇئامىلە قىلىپ كەلگەنلىكى ھەممىگە ئايان ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى بەكمۇ تۆۋەن ئىدى. خەلق بەكمۇ يوقسۇل بولغاچقا، ھاياتى ئاددى - ساددا، تۇرمۇشى غورىگىل، تاپقىنىغا شۈكرى قىلىپ، تاپالمىسا سەۋر قىلىپ ئۆتەتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆز رەھبەرلىرىنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىغا بەكرەك بويسۇناتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە مۇسۇلمانلار ئىسلامغا دەۋەت قىلىش ئىشىنى كەڭ كۆلەمدە قانات يايدۇرۇش، ئىلاھىي چاقىرىقنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش مەقسىتىدە داۋاملىق تۈردە فەتىھ ۋە جىھاد ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. بىر جەڭ مەيدانىدىن يەنە بىر جەڭ مەيدانىغا يۈگرەيتتى. دۆلەتنىڭ چېگرىسى بىردىنلا كېڭىيىپ، دۆلەت ئىچىگە ئولجا ۋە غەنىمەت ئېقىپ كىرىپ، پۇل - مال مۇجاھىدلارغا ۋە خەلققە تارقىتىلىشقا باشلىشى بىلەن خەلق قىسقا مۇددەت ئىچىدە بېيىپ كەتتى.

ھەم دۆلەت خەزىنىسىنىڭ تولۇپ كېتىشى ھەم ھەزرىتى ئوسماننىڭ سېخىلىقى تۈپەيلىدىن دۆلەت خەزىنىسىگە بىرىكىپ قالغان مال - دۇنيا پات - پات خەلققە تارقىتىلىپ تۇراتتى. ھەتتا ھەزرىتى ئوسمان بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، بەزىدە ئۆزىنىڭ شەخسىي مېلىنىمۇ تارقىتىپ تۇراتتى. مانا بۇلار، شەرت - شارائىت ۋە مۇھىتنىڭ ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىشىگە، ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ھەزرىتى ئوسمان دەۋرلىرى ئارىسىدىكى پەرقنىڭ چوڭىيىشىغا، بۇ پەرقنىڭ ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندە تېخىمۇ چوڭىيىپ كېتىشىگە يول ئاچقانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ھەزرىتى ئوسمان دەۋرلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان فەتىھ ھەرىكەتلىرى مۇسۇلمانلارنى ئالدىنقى سەپكە ئاتلانسا، يەنە بىر قىسمى بۇ ستراتېگىيەلىك ئورۇنلارغا يېقىن (شەھەرلەشتۈرۈلگەن) يەرلەرگە ئورۇنلىشاتتى، ئۆي ياساپ ماكان تۇتاتتى، ھەتتا بەزىلىرى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى ئەمەس، بەلكى كۆپىنچىسى تەمىم، قىندە، قۇزائە، كەلب، باھىلە، ئابدۇلقەيس ۋە بەكر ئىبنى ۋائىل قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ كۆچمەن ئەرەبلەر بولۇپ، فەتىھ ھەرىكەتلىرىدە بۇلارنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ ئىدى. ئۇلار ئىسلامغا دەسلەپ ئىمان ئېيتقان كىشىلەرگە ئوخشاش مۇھىم، ئۇلار بىلەن تەڭ دەرىجىدە كۈچلۈك، ئەھمىيەت بېرىشكە ھەتتا باش ئېگىشكە تېگىشلىك سىياسىي كۈچ نەزىرىدە قارىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇلار داۋاملىق تۈردە فەتىھ ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىش جەريانىدا مەلۇم دەرىجىدە مال - مۈلۈك ساھىبىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇرۇش توختىتىلغان مەزگىللەردە بۇ قەبىلىلەر بىلەن ئەپ ئۆتۈش ۋە ئۇلارنى تەرتىپ - ئىنتىزام بىلەن باشقۇرۇش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ئاۋازچىلىق كېلىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى شەھەرلەرنىڭ، بولۇپمۇ مەدىنە مۇنەۋۋەرنىڭ نوپۇسى بەكمۇ ئازلاپ كېتىپ، بۇلارنىڭ ئورنىغا قۇللار ۋە ئۇرۇش ئەسىرلىرى توشۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا بۇ يەرلەردىكى بۇرۇنقى ئىنتىزام، ئىجتىمائىي قۇرۇلما تەڭپۇڭلۇقى ۋە ماسلىشىشچانلىق بۇزۇلۇپ، ئىپتىدائىي ۋە كۆچمەن ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسى بۇ يەرلەرگە ھاكىم بولغانىدى. ئۇندىن باشقا، سىرتتىن كېلىپ بۇ شەھەرلەرگە يەرلەشكەن ئىنسانلارنىڭ ھەرخىل دىن ۋە مەدەنىيەتكە ئىگە بولۇشى تۈپەيلىدىن بۇ يەرلەردە ھەرخىل، ئەبجەش جەمئىيەتلەر ئوتتۇرىغا چىققانىدى. فەتىھلەردىن كېيىن بۇ يەرلەرگە كەلگەن ھەرخىل ئىرق ۋە ئېتىقادقا تەۋە ئىنسانلار شۇنداق بىر جەمئىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولدىكى، بۇ جەمئىيەتنى باشقۇرۇش ياكى ئەڭ بولمىغاندا بەزى كىشىلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش پەۋقۇلئاددە قىيىنلىشىپ كەتتى. كىشىلەر بىر - بىرىگە پەرقلەپ كۆزلىرى بىلەن قاراشقا باشلىدى ۋە شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئىسلام ئەسلا يول قويمىدىغان ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قوبۇل قىلىشى قەتئىي چەكلەنگەن پەرقلەپ تەبىقىلەر مانا بۇ شارائىت ياراتقان ئىدىيەۋى مۇھىتتا ئوتتۇرىغا چىقىش ئالدىدا تۇراتتى.

مانا بۇ باسقۇچقا كەلگەندە، كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان ئەمما نىيىتى بۇزۇق بەزى گۇرۇھلار مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ بىرى ئىبنى ئوس سەۋدا ئىسمى بىلەن تونۇلغان سانا يەھۇدىيلىرىدىن ئابدۇللاھ ئىبنى سەبە ئىدى.

يەھۇدىيلارنىڭ قايسى مۇددىئىغا ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغانلىقى ۋە ئۆز مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن ئىنسان ئەقلىگە كەلمەيدىغان ھەرقانداق قۇۋلۇق - شۇمۇقلاردىن پايدىلىنىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان ھەقىقەتتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە، يەھۇدىيلار ئىسلامغا ئىمان ئېيتقاندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭمۇ بارلىق مۇسۇلمانلار بىلەن باراۋەر مۇئامىلىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى ئىسلام نىزامىدا سىنىپىي پەرق يوق بولۇپ، پەقەت تۇنجى دەۋرلەردە ھەممىدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغان ۋە بەدر غازىتىغا قاتناشقان چوڭ ساھابىلەرلا بەزى ئىمتىيازىلاردىن بەھرىمەن بولاتتى - خالاس. شۇنداقلا، بىر كىشى مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئىسلام ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر كەچۈرۈۋېتىدۇ. يامان نىيەتلىك يەھۇدىيلار مانا بۇ ئىمتىيازىلاردىن پايدىلىنىپ ھەردائىم ئىسلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇناتتى.

بۇندىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەزرىتى ئۆمەر چوڭ ساھابىلەرنىڭ ئۆزىگە مەسلىھەت بېرىشى ۋە ياردەم قىلىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىشىنى چەكلىگەندى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ كىشىلەرنىڭ مەركەزدىن يىراق مەملىكەتلەردە دۇنيا جەزىبىسىگە بېرىلىپ كېتىشىنى توسۇپ قېلىش ۋە يېڭى مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ بۇلارغا قاراپ: « قاراڭلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دوستلىرى مۇنداق قىلىشۇۋاتىدۇ» دېيىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈنمۇ ئۇلارنى يۇرت سىرتىغا چىقارمايتتى ۋە: « پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن قىلغان جىھاد ۋە ئىسلام ئۈچۈن قىلغان قىممەتلىك خىزمەتلىرىڭلارنىڭ ئەجرىمۇ سىلەر ئۈچۈن يېتىپ ئاشىدۇ» دەيتتى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ مەدىنە سىرتىغا چىقىشىغا ۋە خالىغان يەرگە بېرىشىغا ئىجازەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ چوڭ ساھابىلەر مەدىنىدىن بىر - بىرلەپ چىقىپ، باشقا شەھەرلەرگە كېتىشتى ۋە مال - مۈلككە ئېرىشىپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇشتى. مەسىلەن، زۇبەير ئىبنى ئەل ئاۋامنىڭ باسرا، كۇفە ۋە مىسردا بىردىن ئۈچ ئۆيى بار ئىدى. تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھمۇ كۇفەدە ئۆزىگە بىر ئۆي سېلىۋالغانىدى. ئۇلار بۇ يەرلەردىكى قورا - جاي ۋە ئېكىنزارلىقلىرىنى توختىماي ئايلىنىپ چىقاتتى.

ئۇندىن باشقا، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋف، زەيبىد ئىبنى سابىت ۋە باشقىلارمۇ مەدىنىدە ئۆزلىرىگە قورا - جاي قىلىۋالدى. ئىسلام تېرىتورىيىسىگە يېڭى قېتىلغان شەھەرلەرنىڭ يەرلىك خەلىقى مانا مۇشۇ ئارقىلىق ساھابىلەر بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ، ئۇلار بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولالايتتى.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە جەمئىيەت مانا مۇشۇنداق ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىشكە باشلىدى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئوسمان ئۆزى ھېچ ئۆزگەرمىگەن، ئىسلام نىزامىدىن

ھېچقانداق نەرسىنى ئۆزگەرتىمىگەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئىككى خەلىپىنىڭ ئەخلاق ۋە مىزانلىرىدىن پەقەتلا ئايرىلمىغانىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ھەققىدىكى غەيۋەت - شىكايەت پەقەت ئۇنىڭ ئۆز يېقىنلىرىغا كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى، شۇنداقلا قۇل ۋە ئەسىرلەرنىڭ مەدىنىگە تولۇپ كېتىشى سەۋەبىدىن بولغانىدى.

چوڭ ساھابىلەرنىڭ مەدىنىە سىرتىغا چىقىپ كېتىشى يامان نىيەتلىك كىشىلەرنى ۋە ئىسلام دۈشمەنلىرىنى جاسارەتلەندۈرسە، خەلقنىڭ يوقسۇللىقتىن قۇتۇلۇشى تىلىنىڭ ئۆزىراپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغانىدى. خەلىپە ھەققىدىكى يالغان - ياۋىداق سۆزلەرنىڭ پەيدا بولۇشى جەمئىيەت ۋە دۆلەت ئىنتىزامىنى بۇزۇشقا قويۇلغان ھەرىكەتنىڭ تۇنجى قەدىمى ئىدى.

سانا يەھۇدىيلاردىن ئابدۇللاھ ئىبنى سەبەننىڭ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىشى بىلەن ئىسلام دۇنياسىدىكى تۇنجى پىتتە رەسمىي تۈردە يېيىلدى.

بۇ ئادەم يېڭىدىن فەتىھ قىلىنغان يەرلەرنىڭ ئىلىمىسىز خەلقىنى ۋە يېڭى مۇسۇلمان بولغان بەدەۋىي ئەرەبلەرنى يولدىن چىقىرىش ۋە ئەقىللىرىنى بۇلغاش ئۈچۈن ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مۇسۇلمان بولۇۋالغانىدى. ئۇ شەھەرمۇ شەھەر ئايلىنىپ (ئىسلامغا ۋە ھەزرىتى ئوسمانغا قارشى) تەشۋىق - تەرغىباتلارنى ئېلىپ باراتتى. ئۇ پائالىيەتنى ھىجازدىن باشلاپ، ئۇيەردىن باسراغا، ئاندىن كۇفەگە ۋە ئاخىرىدا سۈرىيەگە ئۆتتى. ئەمما ئۇ شام خەلقىنى قوزغىتىۋالغانىڭ ئۈستىگە، ئۇلار تەرىپىدىن قوغلاندى. ئەڭ ئاخىرى مىسىرغا بېرىپ يەرلەشتى. بۇ ئادەم نەگە بارسا، دەرھال شۇ يەرنىڭ خەلقى ئارىسىغا سىڭىپ كىرىپ، كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنگەن بەزى شەخسلەر بىلەن مۇڭدۇشاتتى، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئىسلام ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنى ئاڭلىتاتتى ۋە ئىسلامغا بولغان كۆز - قارىشىنى ئېيتاتتى، ئۆزىنىڭ چۈشەنچىلىرىنى كىتابىي تىللار بىلەن پەردازلاپ، كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى شۇ سۆزلەر بىلەن بۇلغاشقا ئۇرۇناتتى.^① ئۇ مۇنداق دەيتتى: «ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ دۇنياغا قايتا كېلىدىغانلىقىنى، ئەمما مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قايتا كەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتقانلارغا ھەيران قالمەن. چۈنكى ئاللا تائالا قۇرئاندا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ساڭا قۇرئاننى (يەنى ئۇنى تەبلىخ قىلىشنى ۋە ئۇنىڭ ئەھكامىغا ئەمەل قىلىشنى) پەرز قىلغان زات سېنى ئەلۋەتتە قايتىدىغان يەرگە (يەنى مەككەگە) قايتۇرىدۇ.﴾^② مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ دۇنياغا قايتىشقا ئىسا ئەلەيھىسسالامغا قارىغاندا تېخىمۇ ھەقىقەت ۋە لايىق ئەمەسمۇ؟»

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 149 - بەت؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 276 - ۋە 277 - بەتلەر.
سۈرە قەسەس، 85 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

ئىنسانلار تېخى يېڭى مۇسۇلمان بولغاچقا، كونا ئېتىقاد ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىدىن تامامەن قۇتۇلۇپ بولالمىغان، شۇنداقلا پەلسەپەۋىي ئوي - پىكىرلەرنى چۈشەنگىدەك سەۋىيەدە ئەمەس ئىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى سەبە ئۇلارنىڭ زېھنىدە شۈبھە يارىتىپ، كاللىسىنى قايىمۇقتۇرۇشقا تىرىشاتتى. بولۇپمۇ، بۇلار بىلەن بىرگە ياشايدىغان بەدەۋىيلەر (ئىلمىسىز ۋە ئىپتىدائى چۆل ئەرەبلىرى) تېخىمۇ قوپال ۋە ساددا بولۇپ، ئۇلار بىر نەرسىگە ئىشەنگەندىن كېيىن (ئۇلارنى) بۇ يولدىن قايتۇرۇش، ھەقىقى ۋە ھەقىقەتنى قوبۇل قىلدۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بۇ ھىيلىگەر يەھۇدىي ھەزرىتى ئەلنىڭ چوڭ ساھابىلەر ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر شەخس ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ خەلىپىدىن قالسىلا، ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇندىن بۇرۇنقى خەلىپىلەرنىڭ مۇھىم ئىشلاردا ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى ئورنىنىڭ ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان يېقىنلىقىنى كۆزدە تۇتقان بۇ خائىن ۋە مەككار يەھۇدىي ئۇنى ئۆزىنىڭ كوزىرى قىلىپ تاللىۋالدى. ئۇ ھەزرىتى ئەلنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى جەمئىيەت ئىچىدە پىتنىخورلۇقنىڭ ئوت پىلتىسىنى يېقىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەلى ھەققىدە ھەرخىل تەشۋىقاتلارنى قانات يايدۇرۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ مەقسىتى ئۆزى قۇرغان بۇ پىلانلىق ھەرىكەتنىڭ بىلىنىپ قېلىشىنىڭ ۋە كىشىلەرنى شۈبھىلەندۈرۈپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىدى.

ئۇنىڭ ساھابىلەرنىڭ ئەڭ چوڭىنى ئۆزىنىڭ كوزىرى قىلىۋېلىشى، ھەر يەردە ئۇنى ماختاپ ئۇچۇرۇشى، باشقىلارغا ئۇنىڭ تەرەپدارىدەك كۆرۈنۈشى ... ئۇنىڭ يامان نىيەتلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىنى ساقلاپ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى خاتىرجەم داۋاملاشتۇرۇشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرەتتى ۋە بۇ ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ بۇزۇق ئەقىدىلىرىنى خەلققە ئاسانلا قوبۇل قىلدۇرالايتتى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ئەلنى ياقلايدىغان كىشىلەرنىڭ ئالدىدا: «ھەزرىتى ئەلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سىردىشى ئىدى. چۈنكى ھەر پەيغەمبەرنىڭ بىر سىردىشى بولىدۇ» دەيتتى.

يەنە بۇ ئادەم كېيىنچە ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئۇ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن كىشىلەرگە تىل ئۇزاتتى. ئۇنىڭ سەۋىيە جەھەتتىن باشقا ساھابىلەردىن كېيىن تۇرىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ياكى ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن كىشىلەرنىڭ ئالدىنقى خەلىپىگە تۇغقان بولۇش ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىپ ئىشغال قىلىنغان ئورۇنلارغا كېلەلگەنلىكىنى، ئالدىنقى خەلىپە ياشىنىپ قالغاچقا، ئۇنى قوللىرىدىكى قورچاققا ئايلاندۇرۇۋالغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ھەرخىل سۆز - چۆچەكلەرنى تارقاقاندى.

شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ھەقىقەت يولىدا ئەڭ ئۈستۈن بىرى بار بولسىمۇ، ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدىغان باشقا بىرنى خەلىپىلىككە تەيىنلەش جائىزدۇر. ئەمما كۈچلۈك بىر مۇسۇلماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى (نەقەدەر پەزىلەتلىك بولۇپ كەتسە كەتسۇن، باشقۇرۇش قابىلىيىتى بولمىغان) مۇلايىم بىر مۇسۇلماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشىدىن تېخىمۇ خەيرلىك ۋە تەقدىرلەشكە تېگىشلىك ئىشتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى ۋالى ۋە قوماندانلارنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەنلەر بولۇپ، بۇ ھەقتە ھەزرىتى ئوسمانغا تىل تەككۈزۈش ناھايىتى ھەقسىزلىق ھېسابلىنىدۇ.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى تۇنجى پىتنە كۈفە ۋالىسى سەئىد ئىبنى ئەل ئاس ھەققىدىكى سۆز - چۆچەكلەردىن باشلاندى، كۆپ ئۆتمەي بۇ سۆز - چۆچەكلەر خەلىپىنىڭ قولىقىغىمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ سۆز - چۆچەكلەرنى ئىسلامغا يېڭى كىرگەن، ئەمما ئىسلامنىڭ ئەۋزەللىكلىرىنى تونۇپ يېتەلمىگەن، ئەخلاق - پەزىلەتلىرىگە نائىل بولالمىغان، قارا قورساق كىشىلەر تېپىپ چىقاتتى. مالىك ئىبنى ھارس ئەل ئەشتەر ئەنناھىلى، سابىت ئىبنى قەيس ئەننەھى، كامىل ئىبنى زىياد ئەننەھى، زىياد ئىبنى سەيخان ئەل ئابدى، جۇندۇب ئىبنى زۇھەير ئەل غەمىرى، جۇندۇب ئىبنى قەئاب ئەل ئەزدى، ئۇرۇۋە ئىبنى ئەل جئاد ۋە ئامىر ئىبنى ئەل ئەخمەق ئەل خۇزەي قاتارلىقلار شۇ كىشىلەرنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ھەممىسى چۆل ۋە قەبىلە ئەرەبلىرى ئىدى.

بۇ ۋەقەلەر ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا مەيدانغا كېلىشكە باشلىغانىدى. ئۇ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ تېخى ئون يىل ئۆتمىگەن، يەنى ھىجرىيە 34 - يىلى ئىدى. بۇ ئازغۇن ئادەملەر ئاۋۋال كۈفەدىن شامغا سۈرۈلدى، ئەمما كۆپ ئۆتمەي يەنە كۈفەگە قايتۇرۇلدى. ئۇلار: «ھەر ئىككىلىسى بىزگە يۇرت بولمىغۇدەك» دېيىشتى. چۈنكى ئۇلار بۇ يەرلەردە كۆڭۈلدىكىدەك پائالىيەت ئېلىپ بارالمىغانىدى.

شۇڭا ئۇلار ئىجازەت ئالمايلا جەزىرەگە قاراپ يول ئالدى. ئەمما جەزىرە ۋالىسى ئابدۇررەھمان (خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئوغلى) ئۇلارغا قوپالراق مۇئامىلە قىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەشتەر مەدىنىگە قايتىپ كەلدى. خەلىپە ئۇنىڭغا قەيەرنى خالىسا، شۇ يەرنى ماكان تۇتسا بولىدىغانلىقىغا دائىر بىر ۋاراق ھۆججەت يېزىپ بەردى. ئۇ جەزىرەنى، يەنى ئابدۇررەھمان ئىبنى خالىد ئىبنى ئەل ۋەلىدنىڭ ۋىلايىتىنى تاللىدى.

بۇ ۋاقىتلاردا ئىبنۇس سەۋدا (ئابدۇللاھ ئىبنى سەبە) باشقا شەھەرلەردە ئۆزىگە مايىل قىلىۋالغان كىشىلەر بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ، پىتنە - پاسات ئۇرۇقىنى ھەر يەرگە چېچىۋاتاتتى. ھىجرىيەنىڭ 34 - يىلى، ھەج مەۋسۈمىدە ھەزرىتى ئوسمان

جەمئىيەتتە يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەلەرگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان، ئەمر ئىبنى ئاس، ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇسەرھ، سەئد ئىبنى ئەل ئاس ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر قاتارلىق ۋالىلارنى ئۆز يېنىغا چاقىردى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ ئازغۇنلار سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان مەسىلىلەر ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىشنى، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى؛ يەنە بەزىلىرى ئۇلار بۇ يوللىرىدىن قايتىقىچە مۇسۇلمانلارغا تارقىتىلىدىغان غەنىمەت ماللاردىن ئۇلارنى مەھرۇم قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما خەلىپە بۇ پىكىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى قوبۇل قىلمىغاننىڭ ئۈستىگە، ۋالىلار ئۆز ۋىلايەتلىرىگە قايتقاندىن كېيىن، كۈفە ۋالىسى سەئد ئىبنى ئەل ئاسنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كەلگەنلەرنىڭ تەلىپىگە بىنائەن سەئىدىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرىنى ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇندىن باشقا، كۈفە خەلقىگە بىر مەكتۇب ئەۋەتىپ مۇنداق دېگەندى: «تەلىپىڭلار بويىچە سەئىدىنى ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئەبۇمۇسانى سىلەرگە ۋالى قىلىپ تەيىنلىدىم. اللھ قا قەسەم قىلىمەنكى، مەن سىلەرنىڭ خەلىپەڭلار بولۇش سۈپىتىم بىلەن ھەرقانداق تەنقىد ۋە شىكايەتلىرىڭلارغا شەرەپ ۋە نۇمۇسۇم بىلەن قۇلاق سالمەن، شۇنداقلا سىلەرگە قولۇمدىن كېلىشىچە مۇلايىم ۋە سەۋرچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىمەن. (ئەتە - ئۆگۈن اللھ نىڭ ھۇزۇرىدا سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز - شىكايەت قىلىشقا ھېچقانداق دەلىل قويماسلىق ئۈچۈن) اللھ قا ئاسىيلىق قىلماسلىق شەرتى بىلەن نېمە تەلەپ قىلساڭلار، شۇنى قىلىپ بېرىشكە تىرىشىمەن.»

دەل شۇ كۈنلەردە، خۇزەيفە ئىبنۇل يامان بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، بابۇل ئەبۇاب دېگەن يەرگە يۈرۈش قىلغانىدى.^①

خەلىپىنىڭ شۇنچە تىرىشچانلىقى ۋە ئالغان تەدبىرلىرى بۇ بەتئىيەتلەرنى يامان يولدىن توسۇپ قالالمىدى. ئەكسىچە، ئۇلار تەشۋىقات ۋە پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ داۋاملاشتۇرۇۋەردى. شۇنىڭ بىلەن خەلىپە خەلقنىڭ بۇ ئازغۇنلارنىڭ كەينىگە كىرگەن - كىرمىگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان - ئۇچرىمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن بەزى ساھابىلەرنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتتى.

بۇ ساھابىلەردىن مۇھەممەد ئىبنى مەسلىمە كۈفەگە، ئۇسامە ئىبنى زەيد باسراغا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ شامغا، ئەممار ئىبنى ياسىر مىسىرغا ئەۋەتىلدى.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 138، -، 152، -، 155 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 275، -، 279 - بەتلەر.

ئۇنىڭدىن باشقا ساھابىلەر مۇ باشقا ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىلگەنىدى. ئەمما ئىبنى ياسىردىن باشقىسى ياخشى خەۋەرلەر بىلەن قايتىپ كېلىشتى. پەقەت ئەمما مەلۇم ۋاقىت كېچىكىپ كەلدى ۋە خەلىق ئارىسىدا بەزى سۆز - چۆچەكلەرنىڭ تارقالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى.

ھىجرىيەنىڭ 35 - يىلى، رەجەپ ئېيىدا مىسىردىن ھىجازغا بىر ھەيئەت كەلدى. ئۇلار ئېغىزىدا ئۆمرە ھەج قىلغىلى كەلگەنلىكىنى ئېيتقان بىلەن كۆڭلىدە خەلىپە بىلەن تالاش - تارتىش قىلىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ، مەدىنە ئىچىدە قالايمىقانچىلىق چىقىرىشنى پىلانلاپ كېلىشكەنىدى.

دەرۋەقە، ئۇلار خەلىپە بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، ئەرز - شىكايەتلىرىنى بايان قىلىشتى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارغا بولغان پىكىرلىرىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى شەخسەن ئۆزى ياكى ھەزرىتى ئەلى ۋە مۇھەممەد ئىبنى مەسلىمە قاتارلىق ساھابىلەر ئارقىلىق قايىل قىلدى. مەدىنىنىڭ سىرتىدا كۈتۈۋېلىنغان بۇ كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى شەھەرگە كىرىپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خۇتبىسىنى ئاڭلىدى. ھەزرىتى ئوسمان خۇتبىسىدە بۇ كىشىلەرنى ماختاپ، ئۇلارغا اللە تەن مەغپىرەت تىلگەنىدى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئۇلار ئۈستىدىكى مەسئۇلىيىتىنى تىلغا ئېلىپ يىغلىغاندىن سىرت، جامائەتنىمۇ يىغلاشقانىدى. بۇنى كۆرگەن مىسىرلىق ھەيئەت ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەتتى.

ئەمما ئۇلار مىسىرغا بارار - بارمايلا باشقا ۋىلايەتنىڭ يەرلىك خەلىقى بىلەن مەخپىي ئالاقە قۇرۇپ، ئۇلارنى ئىسيان كۆتۈرۈشكە ۋە ۋالىلار ئۈستىدىن شىكەت قىلىشنى باھانە قىلىپ، مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقىشقا كۈشكۈرتتى. مەدىنە مەركەز بولغاچقا، بۇ يەردە ئىسيان كۆتۈرۈش تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ، بۇ يەردىن تارقالغان پىتتە باشقا يەرلەردە تېخىمۇ كۈچلۈك تەسىر قوزغىيالاتتى.

تەشكىللىك ھەرىكەتكە ئۆتكەن بۇ ئازغۇنلارنىڭ سانى 600 دىن 1000 غىچە بولۇپ، بۇ ئازغۇنلار كۈشكۈرتكەن كۈفە ۋە باسالىق ئازغۇنلارمۇ بىرلا ۋاقىتتا يولغا چىقتى، ھەممىسى ھىجازدا بىر يەرگە كەلمەكچى ئىدى. ھەر بىر يۇرتتىن يولغا چىققان ئازغۇنلار تۆتتىن گۈرۈپپىلارغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ھەر بىر گۈرۈپپىنىڭ بېشىدا بىردىن مەسئۇل كىشى بار ئىدى ۋە ھەممە گۈرۈپپىغا بىر رەئىس مەسئۇل بولۇپ، بارلىق ئىشلارنى ئۇ ئورۇنلاشتۇراتتى.

ئوچۇق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇلار ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن تەشكىللەنگەنىدى. مىسىرلىق ئازغۇنلارنىڭ بېشىدا ئەل غەفىقى ئىبنى ھارب ئەل قەئقى بار بولۇپ، يەھۇدىي ئابدۇللاھ ئىبنى سەبە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ھەزرىتى ئەلىنىڭ تەرەپدارلىرى ۋە ھىمايىچىلىرى كۆرسىتىپ، خەلىپىلىك ئورنىغا ئۇنىڭ چىقىشىنى تەلەپ قىلىشتى. كۈفەلىك ئازغۇنلارنىڭ

بېشىدا ئەمىر ئىبنى ئاسام، ئۇنىڭ يېنىدا زەيد ئىبنى سەھۋان ئەل ئابدى؛ باسراق ئازغۇنلارنىڭ بېشىدا ھەركۇس ئىبنى زۇھەير ئەل سەئىدى، ئۇنىڭ يېنىدا ھەكىم ئىبنى جەبە ئەل ئابدى بار ئىدى.

بۇ ئازغۇنلار ناھايىتى چوڭ ھەج ئۆمىكىنىڭ ئارىسىغا قېتىلىۋالغاچقا، ئۆمەك مەسئۇللىرى يول بويى بۇلارنىڭ يامان نىيەتلىرىدىن خەۋەرسىز ئىدى، شۇنداقلا، بۇ ئازغۇنلارنىڭ ئىسلامنىڭ مەركىزىگە بېرىپ، خەلىپىگە سۇيىقەست قىلىپ قېلىشىنى ئەقلىگە كەلتۈرۈپمۇ باقمىغاچقا، ئارىلىرىدا بۇنداق ئۆكتىچىلەرنىڭ بارلىقىنى بىلگەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ ھاجىلار بىلەن بىللە يولغا چىقىشى ياكى مەدىنىگە كىرىشىنى توسۇش كېرەك دەپ ئويلاشمىغانىدى.

ئۈچ ئايرىم نۇقتىدىن يولغا چىققان بۇ ئازغۇنلار مەدىنىگە يېقىنلاپ كېلىشتى. پىلان بويىچە مىسىرلىقلار زىل مەرۋەگە، كۇفەلىكلەر ئەل ئەۋاسقا، باسراقلىقلار زىل ھاشابقا چۈشتى. بۇ ۋاقىتتا مەدىنە خەلقى يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپقاندى. ئۇلار بۇ ئادەملەرنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى خالىمايتتى. ھەتتا بۇ ھەقتە ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپمۇ ئۆلگۈرگەنىدى. ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە بۇ ئازغۇنلارنىڭ مەدىنىگە كىرىشىنى توسۇش ئۈچۈن ئاتلىنىشىنى ئېيتتى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ چاقىرىقىغا دەرھال ئاۋاز قوشتى. ئۇنىڭدىن باشقا تەلھە، زۇبەير، مۇھەممەد ئىبنى مەسەلمە ۋە باشقا مۆتىۋەر ساھابىلەرمۇ ھەزرىتى ئوسمانغا ھەمراھ بولدى. ئازغۇنلار ساھابىلەرنىڭ ھىجرەت يۇرتىنى (مەدىنە مۇنەۋۋەرنى دېمەكچى - ت) ئۆزلىرىدىن قەتئىي قوغداش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ قورقۇشتى.

بولۇپمۇ، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا خىتاب قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جەمئىيەت ئىنتىزامىغا رىئايە قىلىدىغان ۋە شەرىئەت ھۆكۈمىگە شەرتسىز بويۇن ئېگىدىغان قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشتى. ئۇلار دەرھال ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىدىغانلىقىنى ۋە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمايدىغانلىقىنى ئىپادە قىلىشتى ۋە كەينىگە قايتىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئەلى ۋە باشقا مۇسۇلمانلار مەدىنە ئۈچۈن ئەنسىرىگۈدەك بىرەر ئىشنىڭ قالمىغانلىقىنى، خەتەرلىك پەيتلەرنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئويلاپ، مەدىنىگە قايتتى. ئەمما ئۇلار مەدىنىگە كىرەر - كىرمەي كۆزلىرىگە ھەيران قېلىشتى. چۈنكى كوچىلاردا تەكبىر ئاۋازلىرى جاراڭلايتتى، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيى قورشاپۇلىنغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئۇلارنى بىر يەرگە يىغىپ، نېمە ئۈچۈن قايتىپ كەلگەنلىكىنى سورىدى. ئۇلار خەلىپىنىڭ مىسىر ۋالىسىغا مەكتۇب ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا ئۆزلىرى قايتىپ بارغاندا بىر - بىرلەپ ئۆلتۈرۈش ئەمرى بەرگەنلىكىنى، شۇڭا ئۆزلىرىنىڭ

مىسىرغا قايتىشنى خالىمىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاندىن يانلىرىدىن خەلىپىنىڭ مىسىر ۋالىسىغا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئوغلى مۇھەممەدنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى توغرىلىق ئەۋەتكەن بىر پارچە مەكتۇپنى چىقىرىپ، ئۇنى ھەزرىتى ئەلىگە بۇ ئىشنىڭ دەلىلى قىلىپ كۆرسىتىشتى. ھەزرىتى ئەلى:

– ئۇنداقتا، بۇ كۇفەلىكلەرگە نېمە بولدى؟ ئۇلار نېمىشقا يۇرتلىرىغا قايتىمىدى؟
دەپ ناھايىتى نارازى كەيپىياتتا سورىدى. كۇفەلىكلەر:

– بىز (مىسىرلىق) دوستلىرىمىزغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن ۋەدە بەردۇق، شۇڭا... دەپ پەرۋاسىزلاپچە جاۋاب بېرىشتى. باسراقلىرىمۇ ھەم شۇنداق دېيىشتى. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، بۇ ئۇلارنىڭ مەدىنىگە كىرىش ئۈچۈن ئالدىن پىلانلىغان ھىيلىسى ئىدى. شۇنداقلا، مىسىرلىق ئۆكتىچىلەر يانلىرىدىن چىقىرىپ ھەزرىتى ئەلىگە كۆرسەتكەن مەكتۇبمۇ بۇنىڭ بىر دەلىلى ئىدى.

ئۆكتىچىلەر دەسلىپىدە ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى بەكمۇ چىڭ قورشاشقا ئالمىدى، شۇڭا ھەزرىتى ئوسمان سىرتقا چىقاتتى، جامائەتكە ئىمام بولاتتى، ساھابىلەر ئۇنىڭ قېشىغا كىرىپ چىقاتتى، ئۇمۇ ساھابىلەرنى يوقلاپ تۇراتتى. كېيىنچە ئىش چىڭغا چىققىلى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئوسمان ھەرقايسى ۋالىلارغا خەۋەر يوللاپ، ئۆزىگە ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى ۋە بۇ ئاسىيلارنى مەدىنىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى.

ئەمما ئاسىيلار ھەبىب ئىبنى مەسلەمنىڭ شامدىن، مۇئاۋىيە ئىبنى خۇدەيجنىڭ مىسىردىن، قەئقە ئىبنى ئامىرنىڭ كۇفەدىن ۋە مۇشەجى ئەس سۇلەمنىڭ باسادىن (خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن) مەدىنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، قورشاشنى تېخىمۇ كۈچەيتتى.

بىر جۈمە كۈنى، ھەزرىتى ئوسمان يەنە جۈمە نامىزىدا جامائەتكە ئىمام بولۇش ئۈچۈن ئۆيىدىن چىقتى. جۈمە خۇتبىسىدا ئاسىيلارنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. بىر ۋاقىتتا، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە ئورنىدىن تۇرۇپ مەلۇم بىر مەسىلە ھەققىدە خەلىپىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولۇۋىدى، ئۆكتىچىلەرنىڭ كاتتىباشلىرىدىن ھەكىم ئىبنى جەبەلە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېتىشقا ئۇرۇندى. زەيد ئىبنى سابىت ئۇنى توسماقچى بولۇۋىدى، ئۆكتىچىلەرنىڭ يەنە بىر كاتتىبېشى مۇھەممەد ئىبنى قۇتەيرە ئۇنىڭغا قارشى چىقتى. شۇنىڭ بىلەن، خەلق ئارىسىدا غەلىيان چىقتى ۋە ھەممىسى بىر - بىرىگە تاش ئېتىشقا باشلىدى. ئېتىلغان تاشلاردىن بىرى ھەزرىتى ئوسمانغا تېگىپ كېتىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. مۇسۇلمانلار ئۇنى دەرھال ئۆيىگە يۆتكەپ چىقتى. ساھابىلەر ۋە ئۇلارنىڭ بالىلىرى بۇ يامان ئاقىۋەتكە سەۋەب بولغان ئاسىيلارغا بەكمۇ شىددەتلىك نارازىلىق بىلدۈرۈشتى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەن، سەئىد ئىبنى ئەبۇۋەققاس، ئەبۇھۈرەيرە، زەيد ئىبنى سابىت ۋە باشقا بىر قانچە ساھابە بىرلىشىپ ئاسىيلارغا قارشى قورال ئىشلەتمەكچى بولدى. ئەمما خەلىپە ئۇلارغا رۇخسەت قىلمىدى. چۈنكى ئۇ ئۆزى سەۋەبلىك بىرەر ئىشنىڭ چىقىپ قېلىشىنى خالىمايتتى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلى، تەلھە ۋە زۇبەير بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ ئۆيىگە قايتقاندا، ئۆيىنىڭ ئەتراپىنىڭ پۈتۈنلەي قورشالغانىدى. شۇ بىر كىرىپ كەتكەنچە، تاكى شېھىت بولغانغا قەدەر ئۆيىدىن سىرتقا چىقالمىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ئۆيىگە قامىلىپ قالغان بۇ كۈنلەردە، ئاسىيلار مىسىرلىق ئەل غەنىقى ئىبنى ھارب ئەل قەئقنى جامائەتكە ئىمام قىلىپ تەيىنلىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ياكى تەلھە مەسجىد تە بولۇپ قالسا، ئۇ ئىككىسىدىن بىرى ئىمام بولاتتى.

ئازغۇنلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىگە سۇ توشۇشنىمۇ چەكلىدى. قىيىن ئەھۋالدا قالغان ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ھەزرىتى ئائىشە ۋە مۇئمىنلەرنىڭ باشقا ئانىلىرىغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇمۇ ھەبىبە راملە ئۇنىڭغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن كۆپ تىرىشتى. ئۇلار ئاسىيلارغا تىل - ئاھانەت قىلىپ باققان بولسىمۇ، بۇ ئاسىيلارغا ئارتۇق گەپ قىلىپ يۈرۈشنىڭ ھېچقانداق پايدىسى قالمىغانىدى.

بەزىدە ھەزرىتى ئوسمان ئۆيىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئۇلارغا نەسەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ باقاتتى، ئەمما ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھېچكىم پىسەنت قىلمىدى. ئۇلار شۇنداق ۋەھشىيلىشىپ كەتكەندىكى، بىر قېتىم ئۇمۇ ھەبىبە ھەزرىتى ئوسمانغا سۇ ئېلىپ كەلگەندى، ئاسىيلار ئۇمۇ ھەبىبەنىڭ قېچىرىنى ئۈرۈكۈتۈۋەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى يەرگە يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. بۇ ھۆرمەتسىزلىك مەدىنە خەلقىنى چۆچۈتۈپ قويدى، ھېچكىم سىرتقا قورالسىز چىقمايدىغان بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھىجرەت شەھىرى بولغان مەدىنىدە «ئامانلىق» لىقتىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرىگەن ساھابىلەر بالىلىرىنى ئۇنى قوغداش ئۈچۈن ئۆيىگە ئەۋەتتى. بۇلار: ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، زۇبەيرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىككى ئوغلى ھەسەن ۋە ھۈسەن، تەلھەنىڭ ئوغلى مۇھەممەد ۋە باشقا بىرنەچچە ياش يىگىت ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان بۇلاردىن ئاسىيلارغا قارشى ھەرگىز قورال ئىشلەتمەسلىكىنى تەلەپ قىلدى ۋە ئەكسىچە ھەرىكەت قىلماقچى بولغانلارنى قاتتىق ئاگاھلاندۇردى.

ئۇ ۋاقتلاردا، ھەزرىتى ئائىشە ھەجگە بېرىشقا نىيەت قىلغانىدى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھنى ئۇ يىل ھەجگە بارماقچى بولغانلارغا مەسئۇل قىلدى. ئابدۇللاھ باشقا ياش دوستلىرى بىلەن بىللە ئۇنى قوغداش ئۈچۈن مەدىنىدە قېلىشنى خالىسىمۇ، ھەزرىتى ئوسمان ئۆز ئەمرىدە چىڭ تۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەجبۇرىي يولغا چىقتى.

كۆپ ئۆتمەي ئۆكتەپچىلەرنى تازىلاش ئۈچۈن ياردەمگە كېلىۋاتقان قوشۇننىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقى، شامدىن كېلىۋاتقان قوشۇننىڭ ۋادىل قۇرغا يېتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر تارقالدى. بۇنى ئاڭلىغان ئاسىيلار ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قەبىھ مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن، ئۆيىنىڭ ئىچىگە كىرمەكچى بولۇشتى. ئەمما ئىشىكنى قوغداپ تۇرغان (ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەن، زۇبەيرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، تەلھەنىڭ ئوغلى مۇھەممەد، ھاكەمنىڭ ئوغلى مەرۋان، ئاس ئوغلى سەئىد ۋە باشقا) ياش ساھابىلەر ئۇلارنى توسۇۋالدى. ئەمما ئازغۇنلار تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيى بىلەن ئۆمەر ئىبنى ھازىمنىڭ ئۆيى ئارىلىقىدىكى بوشلۇق ئارقىلىق ئۆيىنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئىشىككە ئوت قويۇۋەتتى.

ۋەزىيەت بۇ ئەھۋالغا يەتكەن بولسىمۇ، ھەزرىتى ئوسمان ياش ساھابىلەرنىڭ قولىنى قان قىلماسلىققا ئاگاھلاندۇردى ۋە ئاسىيلارغا قارشى قورال ئىشلەتمەسلىكىنى قايتا - قايتا چېكىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلىرى پەقەت خەلىپىنىڭ ئەمرىگە قارشى چىقماسلىق ۋە ئۇنىڭغا ھۆرمەتسىزلىك قىلماسلىق ئۈچۈنلا قولدىكى قىلچىنى يەرگە تاشلىۋەتتى. ئەمما ۋەھشىيلىشىپ كەتكەن بۇ ئاسىيلار بۇ ياش ساھابىلەرنىڭ كۆزى ئالدىدا خەلىپىنىڭ ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ كەلدى. بەدبەخ ئەل غەلقى ئىبنى ھارب ئەل قەئى ھەزرىتى ئوسماننىڭ بېشىغا بىر پارچە تۆمۈر بىلەن ئۇرۇپ، ئۇنى شېھىت قىلدى. ھەزرىتى ئوسماننى قوغداش ئۈچۈن ئارىغا كىرگەن (ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئايالى) نائىلەگە ئېتىلىپ كەلگەن قۇتەيرە ئىبنى ھەمران ئىسىملىك ئاسىي بىر ئۇرۇپلا ئۇنىڭ بارماقلىرىنى كېسىپ تاشلىدى. بۇ ئاسىينىڭ قېرىندىشى سۇدان ئىبنى ھەمران ۋە قىنانە ئىبنى بەشىر ئىبنى ئۇتابمۇ خەلىپىنىڭ قاتىللىرى ئارىسىدا ئىدى. يەنە بىر رىۋايەتكە كۆرە، ھەزرىتى ئوسماننى ئامر ئىبنى ئەل ئەخمەق ئىسىملىك بىر ئاسىي شېھىت قىلغانىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ خىزمەتچىلىرىدىن بىرى سۇدان ئىبنى ھەمراننى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئەمما ئۇنىڭ ئاكىسى قۇتەيرە ئىبنى ھەمران خىزمەتچىنى شېھىت قىلدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ يەنە بىر خىزمەتچىسى قۇتەيرە ئىبنى ھەمراننى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلەشتى. ئاسىيلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى ۋە دۆلەت خەزىنىسىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. بۇ مۇسەبەتەت ئاللاھ ئورۇنلاشتۇرغان

ۋە قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان تەقدىر ئىدى - ئەلۋەتتە! تۆت خەلىپىنىڭ ئۈچىنچىسى بولغان ھەزرىتى ئوسمان ئىبنى ئەفۋان ھىجرىيە 35 - يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 18 - كۈنى شېھىت قىلىندى. ئۇ 12 كۈن كەم 12 يىل خەلىپىلىك قىلدى، شېھىت بولغان ۋاقتتا، 82 يېشىدا ئىدى.

ھاجىلار مەدىنىگە قايتىپ، خەلىپىنىڭ شېھىت قىلىنغانلىقىنى ۋە شەھەر ئامانلىقىنىڭ تېخى تولۇپ ئورنىتىلىپ بولۇنمىغانلىقىنى كۆردى.

مەشھۇر ئۇرۇمە قۇدۇقىنى ئۆز پۇلىغا سېتىۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىگە سۇنغان، قۇرئانى كەرىمنىڭ بۈگۈنكى شەكىلدە قىلىپ رەتلىگەن ۋە جامائەت كۆپىيىپ كېتىپ، مەسجىدكە پاتىمىغانلىقتىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن مەسجىدنى كېڭەيتىپ ياسىغان كىشى ھەزرىتى ئوسمان ئىدى. ئۇنىڭ ساناپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە كۆپ پەزىلەتلىك ئىشلىرى باردۇر. ^①ئەللى ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 156 -، 187 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 281 -، 325 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئەلى (اللە ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!)

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتى

مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىپ رەسۇلۇللاھنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى، كۈيئوغلى (قىزى فاتىمەنىڭ يولدىشى)، تۆت چوڭ خەلىپىنىڭ تۆتىنچىسى، ئىسلامنى تۇنجى بولۇپ قوبۇل قىلغانلاردىن ۋە دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون چوڭ ساھابىنىڭ بىرى ئىدى.

ئۇ ھىجرەتتىن 23 يىل بۇرۇن تۇغۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن 30 ياش كىچىك ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئابدۇلمۇتەللىپ ئىبنى ھاشىم ئىبنى ئابدىمەنناقتۇر. ئۇ، «ئەبۇ تالىپ» تەخەللۇسى بىلەن تونۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز تاغىسى بولۇپ، قۇرەيشلەرنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئىدى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلارنى مەككە مۇشرىكلىرىدىن كۆپ قوغدىغان بولسىمۇ، ئۆزىمۇ ئىمان ئېيتىمىدى ۋە كاپىر پېتى ئۆلۈپ كەتتى. ^① ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئانىسى ئەسەد ئىبنى ھاشىم ئىبنى ئابدىمەنناقتىن قىزى فاتىمە بولۇپ، ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئاساسەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولغانىدى. چۈنكى دادىسى ئەبۇ تالىپنىڭ ھال - ئەھۋالى ناچار بولغانىڭ ئۈستىگە، بالا - چاقىسى كۆپ ئىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام باشقا تاغىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭغا ياردەم قىلماقچى بولدى ۋە ئۇنى يوقلاپ بېرىپ، بەزى بالىلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ بېقىپ چوڭ قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئەبۇ تالىپ ئۇلارغا: «بالىلىرىمدىن خالىغىنىنى ئېلىڭلار، ئەمما ئۇقەيلىنى ماڭا قويۇڭلار!» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەلىنى، ھەزرىتى ئابباس جافەرنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ تەربىيەلىرىنى ئۆز ئۈستىلىرىگە ئالدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىگە ۋەھىي چۈشكەندىن كېيىن ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىدىكىلەرنى مۇسۇلمان بولۇشقا ئۈندىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەلىمۇ بار ئىدى. ئۇمۇ باشقىلىرىغا ئوخشاش دەرھال ئىمان ئېيتتى. ئۇ ۋاقتلاردا ئۇ تېخى ئون ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. ھەزرىتى ئەلى ئىسلامنى قوبۇل قىلغان تۇنجى بالا

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 3 - جىلد، 190، 195 - بەتلەر.

مۇسۇلمان ھېسابلىنىدۇ. ئۇ بۇتقا پەقەتلا چوقۇنمىغان بولۇپ، پۈتۈنلەي ئىسلام تەربىيىسىدە چوڭ بولدى.

ھەزرىتى ئەلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھىجرەت قىلغان كېچىسى سۇيىقەستچىلەرنى ئالدام خالتىغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە، شۇنچە چوڭ خەتەرگە قارىماي پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆشكىگە كىرىپ ياتقانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ زىمىمىدە بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ ئاماننى قالدۇردى، ئۇ مەككىدە قېلىپ، ئامانەتلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرغاندىن كېيىن، مەدىنىگە ھىجرەت قىلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ يېنىغا يېتىپ باردى.

كۆپ ئۆتمەي، مۇسۇلمانلار بىلەن مۇشرىكلار ئارىسىدا قوراللىق توقۇنۇشلار باشلىدى، ھەزرىتى ئەلى بۇ جەڭلەرنىڭ ئەڭ چوڭ قەھرىمانغا ئايلاندى. ئۇ ئىسلام قوشۇنلىرى سېپىدا دۈشمەنگە قارشى باتۇرلارچە جەڭ قىلاتتى ۋە دۈشمەنلەرگە پەقەتلا ئارام بەرمەيتتى. مەسىلەن، ھىجرەتنىڭ ئىككىنچى يىلى يۈز بەرگەن بەدرى جېڭىدا ئۇ يەككەمۇ يەك ئېلىشىپ، قۇرەيش پالۋانلىرىدىن ۋەلىد ئىبنى ئۇتبەنى ئۆلتۈردى، ئارقىدىن تاغىسى ھەمزەگە ياردەملىشىپ، ۋەلىدنىڭ دادىسى ئۇتبەنىمۇ يەرگە يىقىتتى.

ھەزرىتى ئەلى بەدرى جېڭىدىن كېيىن ھەزرىتى فەتىمەگە ئۆيلەندى. ئۇنىڭ ئۆھۈد جېڭىدا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقى بەدرى جېڭىدىكىدىن قالمايتتى. ھەر ئىككى جەڭگە تاغىسى ھەمزە بىلەن بىللە قاتناشتى، ئۇ ئىككىسى جەڭ مەيدانىنىڭ ئەڭ كۈچتۈڭگۈر پالۋانلىرى ئىدى. بولۇپمۇ ھەزرىتى ئەلى جەڭ قەيەردە قىزىپ كەتسە، دەرھال شۇ يەردە پەيدا بولاتتى. دۈشمەنلەر ئەتراپىنى قورشىۋالسىمۇ، يەنە بىردەمدىلا تىرىپىرەن بولۇشۇپ كېتەتتى. چۈنكى ھەزرىتى ئەلى ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ، قاچقانلىرىنىڭ كەينىدىن ئۆزى قوغلاپ كېتەتتى.

شۇنداقلا، «خەندەك ئۇرۇشى» دەپ ئاتالغان، مەدىنىنى مۇشرىكلارنىڭ قورشاۋىدىن قۇتۇلدۇرۇش جېڭىدا ھەزرىتى ئەلى دۈشمەنلەرگە قارشى پۈتۈن جان - جەھلى بىلەن مۇداپىئەدە تۇردى. جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ مەشھۇر پالۋانلىرىدىن بىرى بولغان ئامىر ئىبنى ۋەدۇل ئامىرى قاتارلىق بەزى مۇشرىكلار خەندەكتىن ئۆتۈپ شەھەرگە كىرىشكە ئۇرۇنغان ۋاقىتتا، توخۇ يۈرەك پالۋانلار ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى دەرھال سەكرەپ چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان قاتتىق ئېلىشتى ۋە كالىسىنى ئېلىپ تاشلىدى. مۇسۇلمانلار بۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقتىن تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى، ئۇلاردىن خېلى يىراق بىر يەردە تۇرغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن ھەزرىتى ئەلەينىڭ ئۇ ئازغۇننى يەڭگەنلىكىنى چۈشەندى ۋە بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئەلى مەككە فەتھىنىڭ ھارپىسىدا يۈز بەرگەن «رىزۋان بەيئىتى» دىمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئىدى. خەيبەر چېڭىدا مۇسۇلمانلارنىڭ تۇغى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. ئىسلام قوشۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا تەبۇكقا يۈرۈش قىلغاندا، ئۇ مەدىنىگە ئەمىر بولۇپ قېلىپ قالدى. ھىجرەتنىڭ توققۇزىنچى يىلى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ھەج ئۆمىكىنى باشلاپ مەدىنىدىن يولغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن بەرائات سۈرىسى نازىل قىلىندى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۈرىنى ھەزرىتى ئەبۇبەكرىگە يەتكۈزۈش ۋەزىپىسىنى ھەزرىتى ئەلىگە تاپشۇردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان چېغىدا ئۇنىڭغا بولغان رازىلىقىنى بىلدۈرگەنىدى. كېسەل تارتىپ قالغان ۋاقىتلاردا ھەزرىتى ئەلىگە يۆلىنىپ مەسجىدكە چىقاتتى. ۋاپات بولغاندىن كېيىن، يۈيۈش ۋە دەپنە قىلىش ئىشلىرىنى ھەزرىتى ئەلى ئۆزى بىر تەرەپ قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىدى. ئۇنىڭغا تۇنجى بولۇپ بەيئەت قىلغانلاردىن بىرى ھەزرىتى ئەلى ئىدى. ئەمما ئۇ شۇ كۈنلەردە ھەزرىتى فاتىمەنىڭ (دادىسىنىڭ ۋاپاتى سەۋەبىدىن) كېسىلى بىلەن ئاۋارە ئىدى. شۇڭا ئۇ پەقەت جامائەت بىلەن ناماز ئوقۇش ئۈچۈنلا سىرتقا چىقاتتى ۋە نامازدىن كېيىن دەرھال ئۆيىگە قايتاتتى. ھەزرىتى فاتىمە شۇ كېسەل بولغىنىچە، دادىسى (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام) نىڭ ۋاپاتىدىن ئالتە ئاي كېيىن بۇ دۇنياغا كۆزلىرىنى يۇمدى. بۇ جەرياندا ھەزرىتى ئەبۇبەكرى پات - پات كېلىپ ئۇلارنى يوقلاپ تۇراتتى ۋە بەزى ئىشلاردا ھەزرىتى ئەلى بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى.

ھەزرىتى ئەلى ھەر دائىم ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ يېنىدا بولدى. بولۇپمۇ مۇرتەدلەر، زاكات بېرىشنى خالىمىغانلار ۋە مەدىنىگە ھۇجۇم قىلغانلار چىقارغان قالايمىقانچىلىقلاردا ئۇ ھەمىشە ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنى قوللاپ، كۈچىنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولغان ھالدا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى.

ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلىمەكچى بولغاندا: «ئۇنىڭدىن باشقىسىنى خالىمايمىز!» دەپ ۋارقىرىغىنىمۇ ھەزرىتى ئەلى ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگەمۇ ھەر دائىم يار - يۆلەك بولدى، ئىشلىرىغا ياردەملەشتى ۋە ئۇنىڭ قازىلىقىنى قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر دائىم: «ئەبۇ ھەسەن (ھەسەننىڭ دادىسى) مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ئەڭ ياخشى قازىدۇر» دەپ ئۇنى ماختايتتى ۋە مەدىنىدىن سىرتقا چىقسىلا، ئۇنى ئۆز ئورنىغا نائىب قىلىپ قوياتتى. ھەردائىم ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سالاتتى. كېيىنچە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى.

ھەزرىتى ئەلى قىزى ئۆمۈم گۈلسۈمنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ئۆيلەندۈرۈپ قويغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر سۇيىقەستكە ئۇچراپ ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن بىر نەچچە ساھابىنى چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ مەسلىھەت بىلەن ئۆز ئارىلىرىدىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىشىنى تاپشۇردى. بۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئەلىمۇبار ئىدى. ھەتتا ھەزرىتى ئۆمەر: «ئەگەر ئۇلار شۇ پايىنەكۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغان بىرى ئىدى» دەپ ھەزرىتى ئەلى ھەققىدىكى مەمنۇنىيىتى ۋە ئارزۇسىنى تىلغا ئالغانىدى. بىر ئىشقا قارار بېرىشتە، توغرا مۇئامىلە قىلىشتا، ئوي - پىكىرلىرىدە ۋە ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرىنى ئىجرا قىلىش يولىدا ھېچكىمنىڭ گەپ - سۆزىگە پەرۋا قىلماسلىقتا ھەزرىتى ئۆمەرگە ئەڭ ئوخشايدىغىنى ھەزرىتى ئەلى ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەردىن كېيىن ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا دەرھال بەيئەت قىلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئەڭ يېقىن ياردەمچىسى بولدى. ھەزرىتى ئوسمانمۇ ھەمىشە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلاتتى. ئاسىيىلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى قورشاشقا ئالغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەلى ئۆزىنىڭ ھەزرىتى ئوسمان تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى. دەرۋەقە، قورشاش جەريانىدا ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى كېچە - كۈندۈز ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئىشىكىدە قاراۋۇللۇق قىلىپ، ئۇنى قوغدىدى.

ھەزرىتى ئوسمان شېھىت قىلىنغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىدى. ئۇ باشتا بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمىدى. چۈنكى ئۇ خەلىپە بولۇشنىڭ ئورنىغا ھەردائىم خەلىپىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇشنى تېخىمۇ ياقتۇراتتى. ئەمما ساھابىلەر ئىسلام ئۈممىتىنى ئۇ كۈنلەردىكى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ خەلىپە بولۇشىنى قەتئىي تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئۈممەتنى بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈمىدىدە (گەرچە خالىمىسمۇ)، خەلىپىلىكنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى ۋە بۇ ئېغىر مەسئۇلىيەتنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا مۇسۇلمانلار بەكمۇ پەرىشان ئەھۋالدا بولۇپ، ساھابىلەر شۈبھىلەردىن يىراق تۇرۇشقا تىرىشتى، ھەتتا بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەتمۇ قىلمىدى.^①

بۇ ۋاقىتلاردا، سۈرىيە ئەتراپى شام ۋالىسى مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفياننىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ئىدى. ئۇمۇ ۋەزىيەت مۇقىملاشقچە ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا مۇسۇلمانلارنى قايغۇلاندۇرغان ۋە ھەر ۋاقىت قايغۇلاندۇرىدىغان قانلىق

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 195 - بەت.

ۋەقەلەر يۈز بەردى. ۋە نىھايەت، ھەزرىتى ئەلى ھىجرىيەنىڭ 40 - يىلى، رامزاننىڭ 17 - كۈنى سەھەردە بامدات نامىزى ۋاقتىدا، خاۋارىجلاردىن ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇلجەم ئەل ھۈمەيرى ئىسىملىك بىر قانخور تەرىپىدىن شېھىت قىلىندى. مېيىت نامىزىنى ئوغلى ھەزرىتى ھەسەن چۈشۈردى. اللھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن!

ھەزرىتى ئەلى ھىجرەتنىڭ ئىككىنچى يىلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى فاتىمەگە ئۆيلەندى ۋە ئۇ (ھەزرىتى فاتىمە) ھايات ۋاقتىدا باشقا ھېچكىمگە ئۆيلەنمىدى. فاتىمە ھىجرەتنىڭ ئون بىرىنچى يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۈمۈل بەننى بىنتى ھارام ئەل كىلابىيەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن ئابباس، جافەر، ئابدۇللاھ ۋە ئوسمان ئىسىملىك بالىلىرى تۇغۇلدى، ئەمما ھەممىسى ھەزرىتى ھۈسەن بىلەن بىرلىكتە كەربالادا قەتىل قىلىندى. بۇ تۆت قېرىنداش ئىچىدە ئابباستىن باشقىلىرىدىن ئەۋلاد قالمىغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى كېيىنچە، لەيلا بىنتى مەسئۇد ئەل تەمىمىيەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىنمۇ ئابدۇللاھ ۋە ئەبۇبەكرى ئىسىملىك ئىككى ئوغلى تۇغۇلدى. بۇلارمۇ باشقىلىرىدەك ھەزرىتى ھۈسەن بىلەن بىرلىكتە كەربالادا شېھىت قىلىندى. ھەر ئىككىسىدىن ئەۋلاد قالمىدى.

ئۇندىن باشقا، ئەسما بىنتى ئۈمەيس ئەل ھۈسۈمىيەگە ئۆيلەندى. بۇرۇن بۇ ئايال ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئاكىسى جافەرنىڭ ئايالى ئىدى. جافەر «مۇتە جېڭى» دا شېھىت بولغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ئۇ ئايالنى ئۆز نىكاھىغا ئالدى ۋە مۇھەممەد ئىسىملىك بالىسى دۇنياغا كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ ئايال ھەزرىتى ئەلىگە نىكاھلاندى. ئەسما ھەزرىتى ئەلىدىن يەھيا، مۇھەممەد ئەل ئەسغەر ۋە ئەين ئىسىملىك ئۈچ ئوغۇل تۇغدى. ئەمما ئۈچلىسىنىڭ نەسەبى ئۈزۈلدى (بالىلىرى يوق ئىدى دېمەكچى - ت).

ئاندىن بەنى تەغلىب قەبىلىسىدىن ئۈمۈمۇ ھەبىبە بىنتى زەئناغا ئۆيلەندى. بۇ ئايال خالىد ئىبنى ۋەلىد ئىراقنىڭ ئەينۇت تەمىر دېگەن يەرنى فەتىھ قىلغان ۋاقتتا ئەسىر ئالغانىدى. ئۈمۈمۇ ھەبىبە ھەزرىتى ئەلىدىن ئۆمەر ۋە رۇقىيە ئىسىملىك ئىككى پەرزەنتلىك بولدى. ئۆمەر 35 يېشىدا ۋاپات بولدى ۋە ئۇنىڭ نەسەبى داۋاملاشتى.

ئۇندىن كېيىن، ئۈمۈمۇ سەئىد بىنتى ئورۇۋە ئىبنى مەسئۇد ئەس سەقافىيەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن ئۈمۈل ھەسەن ۋە راملە ئەل كۇبرا ئىسىملىك ئىككى قىز تۇغۇلدى. ۋە يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ باشقا بىر كۈيۈۋىغى ئەبۇل ئاسنىڭ قىزى، يەنى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ھەمىشەسى زەينەبىنىڭ قىزى ئۈمامەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن مۇھەممەد ئەل ئەۋسات تۇغۇلدى.

ئەڭ ئاخىرىدا، بەنى ھانىفە قەبىلىسىدىن ھەۋلە بىنتى جافەرگە ئۆيلەندى. بۇ ئايال مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى ۋاقتىدا خالىد ئىبنى ۋەلىد تەرىپىدىن ئەسىرگە ئېلىنغانىدى. بۇ ئايالدىنمۇ مۇھەممەد ئىبنى ئەل ھەنەفىيە دەپ تونۇلغان مۇھەممەد ئەل ئەكبەر ئىسىملىك بالىسى تۇغۇلدى.

ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغان ۋاقتتا تۆت ئايالى ۋە 19 چۆرىسى بار ئىدى. ئانىلىرىنىڭ ئىسمى بىلىنمىگەن قىزلىرىنىڭ ئىسىملىرى تۆۋەندىكىچە:

ئۇمۇمۇھانى، مەيمۇنە، زەينەپ ئەس سۇغرا (كىچىك زەينەپ)، راملە^① ئەس سۇغرا (كىچىك راملە)، ئۇمۇمۇ گۈلسۈم ئەس سۇغرا (كىچىك ئۇمۇمۇ گۈلسۈم)، فاتىمە، ئۇمامە، خەدىچە، ئۇمۇمۇ كىرام، ئۇمۇمۇ جافەر، ئۇمۇمۇ سەلەمە ۋە جۇمانە.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ 14 ئوغۇل، 17 قىز، جەمئىي 31 بالىسى بولغانىدى. ئەمما بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كەربالادا شېھىت قىلىنغان بولۇپ، نەسەبى پەقەت بەش بالىسى ئارقىلىقلا داۋاملاشتى. بۇلار: ھەزرىتى ھەسەن، (نەۋرىسى ئەلى زەينەل ئابىدىن ئارقىلىق) ھەزرىتى ھۈسەيىن، مۇھەممەد ئىبنى ئەل ھانىفىيە، ئابباس ۋە ئۆمەر قاتارلىقلار ئىدى.^②

ھەزرىتى ئەلىنىڭ مازىرىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكى ھازىرغىچە ئېنىق ئەمەس. بەزىلەر ئۇنىڭ كۇفەگە دەپنە قىلىنغانلىقىنى ۋە كېيىنچە بالىلىرى تەرىپىدىن مەدىنىگە كۆچۈرۈلگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. بەزىلەر بولسا، مەخپىي دەپنە قىلىش ئۈچۈن تاۋۇتنىڭ بىر تۈگىگە ئارتىلغانلىقىنى ۋە تۈگىنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر يوقاپ كەتكەنلىكىنى، تاۋۇتنىڭ ئىچىدە قىممەتلىك بايلىق بار دەپ ئويلىغان بىر توپ كىشىنىڭ تۈگىنى تىقىۋالغانلىقىنى، ئەمما تاۋۇتنى ئېچىپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ مېيىتىدىن باشقا نەرسە تاپالمىغان بۇ كىشىلەرنىڭ ئۇنى تەي تېغىغا دەپنە قىلغانلىقىنى رىۋايەت قىلىشىدۇ.

بۇ ھەقتىكى رىۋايەتلەر بەكمۇ كۆپ ھەم ھەرخىل بولۇپ، قولىدا ھېچقانداق دەلىلى بولماي تۇرۇپ ئۇنىڭ مازارلىقىنىڭ نەجەفتە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ يۈرگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ پەزىلەتلىرى توغرىسىدا كۆپلىگەن ھەدىسلەر نەقىل قىلىنماقتا.^③

www.number.org

راملە – ئۇيغۇرچىدىكى رامىلە – ت.

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 – جىلد، 404 – ۋە 405 – بەتلەر.

«ئەل كامىل» 3 – جىلد، 404 – بەت؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 – جىلد، 517 – ۋە 518 – بەتلەر.

ھەزرىتى ئەلنىڭ خەلىپىلىكى

ھەزرىتى ئەلنىڭ خەلىپىلىكىگە تەيىنلىنىشى

ھەزرىتى ئوسمان شېھىت قىلىنغاندىن كېيىن، مەدىنە ئىگىسىز قالغانىدى. بۇ ئارىدا، ئۆكتىچىلەرنىڭ كاتتىبېشى ئەل غەفىقى ئىبنى ھارب ئەل قەئقى ھۆكۈمرانلىقىنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى. ئەلۋەتتە، پۈتۈن جەمئىيەتنى بۇ ئۆكتىچىلەر كونترول قىلىۋالغانىدى. مەدىنىنىڭ ئەسلى خەلقى (كۆپىنچىسىنى ساھابىلەر ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرى تەشكىل قىلىدۇ) ھېچقانداق ئىشقا ئارىلىشالمايتتى، ئارىلىشىشىمۇ پېتىنالمائىتتى. بۇ ۋەزىيەت بەش كۈن داۋاملاشتى.

بۇ ئەھۋالنىڭ تۈزىتىلىشى ۋە جەمئىيەت مۇقىملىقىنى ئورنىتىش ئۈچۈن چوقۇم بىر خەلىپە تەيىنلىنىشى كېرەك ئىدى - ئەلۋەتتە! ئەمما كىم خەلىپە بولىدۇ؟ بۇنى مۇھاجىر ۋە ئەنسارلارنىڭ مۆتمۈەرلىرى ئويلىشىپ، ئۆز ئارىلىرىدىن بىرنى تاللىشى كېرەك ئىدى.

ئاسىيلار قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، ئالدىنقى خەلىپىنى چوقۇم ئۆرۈپتىشىنى نىيەت قىلىشقاندى ۋە ئاخىرىدا شۇنداق قىلدى. ئەمما ئۇلار يېڭى خەلىپە ھەققىدە بىر - بىرى بىلەن ئىختىلاپ قىلىشتى. چۈنكى ھەر بىر ۋىلايەتتىن كەلگەن ئاسىيلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئارزۇ - ھەۋەسلىرى بار ئىدى. مىسىرلىقلار ھەزرىتى ئەلنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكەن بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا قەتئىي بېقىنلاشمىدى.

باسرىقلار تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھنى تاللىدى، ئەمما ئۇنى ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ھېچيەردىن تاپالمىدى. كۈفەلىكلەر بولسا، زۇبەير ئىبنى ئەل ئاۋامنى تەلەپ قىلىشتى، ئەمما زۇبەيرمۇ ئۇلاردىن قېچىپ، قەتئىي قوبۇل قىلمىدى.

بۇ سىياسىي بوھران جەريانىدا كۈفە ۋە باسرىقلار قىيىن ئەھۋالدا قالدى ۋە مىسىرلىقلارغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرى تاللىغان ۋە قوللىماقچى بولغان شەخسلەرنى قايىل قىلالمىغاچقا ۋە ئۇلارنىڭ ماقۇللىقىنى ئالالمىغانىدى. مىسىرلىقلارنىڭ ۋاقتىنچە بۇ قىيىنچىلىقى يوق ئىدى. چۈنكى مىسىرلىق ئازغۇنلارنىڭ كاتتىبېشى بۇ قالايمىقانچىلىقتا مەدىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدى.

بۇ ئۈچ ساھابە ئاسىيلارنىڭ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلغاندىن كېيىن، ئاسىيلار يەنە چوڭ ساھابىلەردىن سەئد ئىبنى ئەبۇۋەققاسنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ئەمما ئۇمۇ باشقا كېڭەش ئەزالىرىغا ئوخشاش ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى.

ئۇنىڭسىزمۇ باشتىلا ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھنىڭ ئالدىغا باردى. لېكىن ئابدۇللاھ بۇلارنىڭ تەكلىپىنى ئۇ چوڭ ساھابىلەردىنمۇ بەكرەك قەتئىيلىك بىلەن رەت قىلدى.

ئاسىيلار بۇ ھەقتە بەكمۇ چوڭ قىيىنچىلىققا دۇچ كەلدى. چۈنكى ئۇلار ئىسلام خەلىپىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرنى تەيىنلىمەيۋاتاتتى. شۇنداقلا، مەدىنە خەلقىمۇ ئوخشاشلا قىيىنچىلىق ئىچىدە ئىدى. چۈنكى مەدىنە — ئىسلام دۆلىتىنىڭ تۇنجى پايتەختى ئاسىيلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئاسىيلار خالىغىنىنى قىلاتتى، ئەمما مەدىنىلىكلەر چارىسىز بولۇپ، ھېچبىر ئىشقا ئارىلىشالمايتتى. شۇڭا ئۇلار بۇ خەتەرلىك پەيتتىن قۇتۇلۇش ۋە دۆلەت ۋەزىيىتىنى تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن چوقۇم بىر خەلىپە سايلاش كېرەكلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇلار ئۆز كۆڭلىدە ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىشقا ئەڭ مۇۋاپىق نامزات ئىكەنلىكىگە قانائەت ھاسىل قىلدى. چۈنكى ھەزرىتى ئەلى ھەم كېڭەش ئەزاسى ھەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى ئىدى. شۇنداقلا ئۇ ئىسلامنى تۇنجى بولۇپ قوبۇل قىلغان ۋە ئىسلام ئۈچۈن بىباھا خىزمەتلەرنى قىلغان، جەڭ مەيدانىدا جان پىدالىق بىلەن جىھاد قىلغانلاردىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ كەڭ مەلۇماتى، ئىلىم ۋە ئىربانى، بەكمۇ قىممەتلىك فىقھى بىلىملىرى ئۇنىڭ لايىقتىنى تېخىمۇ ئۈستۈن قىلاتتى. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئۇ شۇ دەۋردىكى زامانداشلىرى ئارىسىدا ئەڭ ئۈستۈن ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئىدى. شۇڭا مەدىنە خەلقى توپلىشىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە رەھبەرلىكىنى زىممىسىگە ئېلىشنى تەكلىپ قىلدى. ئەمما ئۇرەت قىلدى ۋە مۇنداق دېدى: «رەھبەرلىكتە كۆرۈم يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن ئەمىر بولۇش ئەمەس، ۋەزىر بولۇش (خەلىپە بولۇش ئەمەس، مەسلىھەتچىسى بولۇش) مەن ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشىراق. سىلەر مەندىن باشقا كىمنى تاللىساڭلار، مەن ئۇنىڭغا رازى.»

بۇ ئىش ئۇزىراپ كەتتى، ھەم باشقا ۋىلايەتلەردىن كېلىۋاتقان قوشۇن مەدىنىگە كىرىشكە ئاز قالغانىدى. ئاسىيلار ئۇلارنىڭ كېلىپ شەھەرنى ئۆز كونتروللىقىغا ئېلىشىدىن ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى تېپىپ جازالاندۇرۇشىدىن ئەنسىرەپ ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى. شۇڭا بۇ ئىشنى تېز سۈرئەتتە ھەل قىلىشقا تىرىشاتتى ۋە ھەش - پەش قىلىپلا بىرنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشكە ئۇرۇناتتى. ئەمما بۇ مۇھاجىر ۋە ئەنسارلارنىڭ قولىدىكى ئىش بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەققى ئىدى.

ئەگەر ئۇلارغا خەلىپىنى تاللىغۇزۇشقا مۇۋەپپەق بولالسا ۋە (ئەڭ يامان ئېھتىمال بولغاندا) مەدىنىدىكى كۈچلىرىنى قوغداپ قالالسا، خەلىپە ئۇلارنىڭ قولىدىكى قورچاققا ئايلىناتتى ۋە شەھەرنى قولىدا تۇتۇپ تۇرالغان مۇددەت ئىچىدە ئۇلارنى جازالاشقا ھېچكىمنىڭ كۈچى يەتمەيتتى. ياكى سانى كۆپ بولغاچقا ھېچكىم ئۇلارغا (ئاسىيلارغا) چېقىلالمايتتى ۋە ئۇلارغا قارشى ھېچقانداق جازا

يۈرگۈزەلمەيتتى. ئەگەر مەدىنىنى قوغداشقا كەلگەن ئەسكەرلەر خەلىپە تاللىنىشتىن بۇرۇن مەدىنىگە يېتىپ كېلەلسە، ئۇلارغا قارشى تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئۆزلىرىدىن (ئاسىيلاردىن) قاتتىق نەپرەتلىنىپ تۇرغان مەدىنىلىكلەر يېتىپ كەلگەن قوشۇنغا قېتىلىپ ئۆزلىرىدىن ئوچ ئالاتتى ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتلىلىرىنى چوقۇم جازالاندۇراتتى. ئۇندىن كېيىن خەلق ئۇلار (ئاسىيلار) خالىغاننى ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرى خالىغان بىرىنى خەلىپە قىلىپ تاللايتتى.

ئىشنى مانا بۇ نۇقتىدىن باشلىغان ئاسىيلار ھەممىدىن بۇرۇن دەرھال بىر خەلىپە تەيىنلەش ئارزۇسىدا ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئەگەر بىرى دەرھال خەلىپىلىككە تەيىنلەنمىسە، ئۇلار (ئاسىيلار) مەدىنە خەلقىگە ئۆزلىرىنىڭ كېڭەش ئەزالىرىنى ۋە چوڭ ساھابىلەرنى ئۆلتۈرىدىغانلىقى، خەلىپىنى قوبۇل قىلمىغانلارنى قەتلى قىلىدىغانلىقى ۋە مەدىنىدە كىمنى كۆرسە ئۇنىمۇ ئۆلتۈرىدىغانلىقى ھەققىدە تەھدىت سالماقچىمۇ بولۇشى. مانا بۇ ئۇلارنىڭ پىلانى ئىدى.

دەرۋەقە ئۇلار خەلقنى بىر يەرگە يىغىپ:

«ئەي مەدىنىلىكلەر! سىلەرگە ئىككى كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمىز. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىسەڭلار تەيىنلىدىڭلار، بولمىسا ھەزرىتى ئەلى ۋە زۇبەيردىن باشلاپ بىرمۇنچە كىشىنى ئۆلتۈرىمىز!» دەپ ئېغىر تەھدىت سالدى.

پۈتۈن مەدىنە خەلقى، چوڭ ساھابىلەر ھەتتا ئىسلام دۆلىتى بەكمۇ خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغانىدى. رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. خەلقىمۇ يىغىلىپ ئۇنىڭغا:

— بىز سېنى تاللىدۇق. مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا كەلگەنلەرنى سەنمۇ كۆرۈۋاتىسەن،— دەپ ئۇنى بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىشقا زورلىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا:

— مېنى زورلىماي، باشقا بىرىنى تېپىڭلار. چۈنكى ئاجايىپ قورقۇنچلۇق بىر ۋەقەگە دۇچ كەلدۇقكى، بۇ ۋەقەنىڭ ھەرخىل سەپلىرى، ھەرخىل رەڭلىرى ۋە چېھرىلىرى بار. بۇنىڭغا يۈرەك چىدىمايدۇ، ئەقىل يەتمەيدۇ،— دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما مەدىنىلىكلەر ئۆز گېپىدە چىڭ تۇردى ۋە:

— اللە ھەققىدە سېنى بۇ ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىمىز. بىز كۆرۈۋاتقان كۈنلەرنى سەن كۆرمەيۋاتامسەن؟ ئىسلامنىڭ قايسى ھالىغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن خەۋىرىڭ يوقمۇ؟ كۆزلىرىڭ بۇ پىتىنىلەرنى كۆرمەيۋاتامدۇ؟ اللە تىن قورقمامسەن؟— دەپ بارلىق مەسئۇلىيەتنى ئۇنىڭ زىممىسىگە ئارتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا:

— ماقۇل، بۇ جىددىي ۋەزىيەتتە سىلەرنىڭ تەكلىپىڭلارنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرمەن. ئەمما سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، مەن توغرا دەپ قارىغان ھەر ئىشتا سىلەرنىڭمۇ مېنىڭ يېنىمدا بولۇشۇڭلارنى تەلەپ قىلىمەن. ئەگەر مېنى يالغۇز تاشلاپ قويساڭلار، مەنمۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى بىرىدىن ھېچقانداق پەرقم بولمايدۇ (يەنى ھەر بىرىڭلارنىڭ مەسئۇلىيىتى قانچىلىك بولسا، مېنىڭمۇ شۇنچىلىكلا بولىدۇ - ت) - ئەلۋەتتە! مەن سىلەرگە خەلىپە بولۇش سۈپىتىم بىلەن دەرتلىرىڭلارغا ئەڭ ياخشى شەكىلدە دەرمان بولۇشقا تىرىشىمەن، - دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغان خەلق ئەتىسى كۈنى قايتا يىغىلىشقا مەسلىھەتلىشىپ تارقاپ كېتىشتى. ئەتىسى تەلھە ۋە زۇھەيرنىمۇ يانلىرىغا ئېلىپ كېلىپ، ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلدى. تارىخ: ھىجرىيەنىڭ 35 - يىلى، زۇلھەججە ئېيى تۈگەشكە تۆت كۈن قالغاندى (جۈمە كۈنى ئىدى).

مۇھاجىرلاردىن سەئد ئىبنى ئەبۇۋەققاس، ھەزرىتى ئومەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھ، ئوسامە ئىبنى زەيد ۋە سۇھەيم؛ ئەنسارىلاردىن مەدىنىدىن مەككىگە كەتكەن ھاسان ئىبنى سابىت، زەيد ئىبنى سابىت، كەئاب ئىبنى مالىك، مۇھەممەد ئىبنى مەسلىمە، نۇئمان ئىبنى بەشىر، رافى ئىبنى خۇدەيچ، سەلمە ئىبنى ۋاقىش، ئەبۇ سەئد ئەل خۇزرى، قۇدامە ئىبنى مەزئۇن، مەسلىمە ئىبنى مەھلەد، ئابدۇللاھ ئىبنى سالام، سەئد ئىبنى ئەل ئاس، ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە ۋە مەرۋان ئىبنى ھەكىم قاتارلىق كۆپىنچىسى بەنى ئومەييە ئايىمىقىغا تەۋە كىشىلەردىن باشقا پۈتۈن خەلق ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلدى.

ھەزرىتى ئەلى ئىككى ئىشتىن بىرنى تاللاشقا مەجبۇر بولدى، چوقۇم شۇنداق قىلماي باشقا ئامالى يوق ئىدى. بىرىنچىسى، ئۆزىگە سۈنۈلغان خەلىپىلىك تەكلىپىنى پۈتۈنلەي رەت قىلىش بولۇپ، ئەگەر شۇنداق قىلسا، مەدىنىدىكى قورقۇنچىلۇق ۋەزىيەت ۋە ئاسىيىلارنىڭ شەھەر ۋە دۆلەتكە بولغان ھۆكۈمرانلىقى داۋاملىشىتتى. ياۋايى بەدەۋىيلەر بىلەن شەھەرنى ئىشغال قىلىۋالغان بۇ ئۆكتىچىلەر خالىغىنىنى قىلماي قويمايتتى. بەلكىم ۋەزىيەت تېخىمۇ يامانلىشىپ، بۇ ئازغۇنلار شەھەردە قەتلىئام ئېلىپ بېرىشىمۇ مۇمكىن ئىدى.

چۈنكى كۆزلىرىگە قان تولغان بۇ ئاسىيىلار ئەڭ چوڭ جىنايەتنى ئۆتكۈزۈپ، ئىسلام خەلىپىسىنى خەلقنىڭ كۆز ئالدىدا ۋە ئىسلامنىڭ يۈرىكىدە (مەدىنىدە - ت) ۋەھشىيلەرچە قەتلى قىلغانىدى. ئىنسان بىر قېتىم جىنايەت ئۆتكۈزدىمۇ، ئۇندىن كېيىن داۋاملىق جىنايەت ئۆتكۈزۈش ئۇنىڭ ئۈچۈن تەسكە چۈشمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئاسىيىلار كېڭەش ئەزالىرىنى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرىنى ئۆلتۈرىدىغانلىقىغا دائىر تەھدىتلىك سۆزلەرنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئۇندىن باشقا، ئەگەر باشقا ۋىلايەتتىن كېلىۋاتقان قوشۇن ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ، بۇ ئاسىيلارنى شەھەردىن قوغلاپ، قاتىللارنى جازالاندۇرۇپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى تەرتىپكە سالماقچى بولسا، ئاسىيلار بىلەن ئىسلام قوشۇنى ئارىسىدا قانلىق ۋەقەلەر يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردە، بىرمۇنچىلىغان ساھابە ھاياتىدىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ، مۇسۇلمانلارمۇ بۆلۈنۈپ كېتەتتى. ھېچبىر ئەقىل ۋە ئىمان ئىگىسى بۇنداق قالايمىقانچىلىقنىڭ چىقىشىنى ھەرگىز خالىمايتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئەسكەرلەر خەلق رەھبەرلىكىگە ئارىلىشىشى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ خەلىپە سايلاش ئىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشىمۇ ناھايىتى چوڭ ئېھتىمال ئىدى. ھالبۇكى، ئەڭ توغرىسى بۇنداق بىر ۋەقەنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىدى. ھەزرىتى ئەلى مانا بۇ مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان قالايمىقانچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. شۇ ۋەجىدىن خەلقنىڭ خەلىپىلىك تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

ئىككىنچىسى، بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىسا، مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ پىتىنىڭ قۇربانغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇقەررەر ئىدى. شۇڭا بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، رەسۇلۇللاھنىڭ ھىجرەت يۇرتىنىڭ خەلقىگە ئىشەنچ ۋە ھۇزۇر ئاتا قىلىش، ئامانلىقنى قوغداش، خەلىپىلىك ماقامىنىڭ بۇرۇنقى ھەيۋەت ۋە ھۆرمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنى يەر يۈزىدە قايتىدىن يولغا قويۇش كېرەك ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەزرىتى ئەلى خەلقنىڭ بەيئىتىنى قوبۇل قىلىپ، خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى قولغا ئېلىشنىڭ نەقەدەر قىيىن، مۈشكۈل ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. چۈنكى خەلىپە شۇ كۈنكى شارائىتىدا قانخورلارنى قولغا ئېلىپ، ئۇلارنى سوتلىغۇدەك ۋە تېگىشلىك جازالىرىنى بەرگۈدەك كۈچكە ئىگە ئەمەس ئىدى. بۇنى قىلىش ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت ئۆتۈشى، جەمئىيەت تىنچىپ، ئامانلىق ساقلىنىشى ۋە خەلىپىلىكنىڭ بۇرۇنقى ھۆرمەت - ئېتىبارى ئەسلىگە كېلىشى لازىم ئىدى.

مانا بۇ تەرەپلەرنى خەلق ئاممىسىنىڭ بىر قىسمى چۈشىنىپ يېتەلمەيۋاتاتتى. شۇڭا ئۇلار خەلىپىدىن دەرھال بۇ قاتىللارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى ۋە بېسىم ئىشلىتەتتى. ھالبۇكى، خەلىپىنىڭ بۇنىڭغا كۈچ - قۇدرىتى يەتمەيتتى. چۈنكى مەدىنى تېخى ئىشغال ئاستىدا ئىدى. ھەممىدىن بۇرۇن ئاسىيلارنىڭ مەدىنىدىن چىقىرىلىپ، ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلۇشى ياكى چەت - چېگرا رايونلارغا سۈرگۈن قىلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇندىن باشقا، بەزى كىشىلەر

ئۇنىڭغا قارشى (ئۆكتىچى) بولۇپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمايتتى. ئەمما بۇ خەلىپىنىڭ ئۆزىنى چەتكە ئېلىشىغا سەۋەبچى بولالمايتتى. چۈنكى ئۇ ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ئۆزىنى چەتكە ئالسا بولمايتتى، ئاللاھ تەن باشقا ھېچكىمدىن قورقماستىكى ۋە ھېچكىمگە ياخشىچاق بولماسلىقى كېرەك ئىدى.

بەيئەت ئىشىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى خەلىقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ساھابىلەردىن بىر قىسىمنىڭ بەيئەتنى ئالماستىكى مۇمكىن (ئاللاھمۇ بەك مۇھىم ئەمەس) ئىدى. شۇڭا ئۇ سەئىد ئىبنى ئەبۇۋەققاس ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى ئومەر نىڭ بەيئەتلىرىنى مۇھىم بىلمەي، تەلەپ ۋە زۇبەيرنىڭ بەيئەتتە چىڭ تۇردى. چۈنكى بۇلار ئاسىيىلار كۆزدىمۇ بەك مۇھىم كىشىلەر ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى قاتىلارنىڭ جازالىرى مۇۋاپىق شارائىت يارىتىلغانغا قەدەر كېچىكتۈرۈلسە، خەلقىمۇ بۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈرمەيدۇ دەپ قارايتتى. چۈنكى بۇ مەسىلە يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋاقتىنچە توختىتىپ قويۇپ تۇرۇلۇپ، ئالدى بىلەن دۆلەت مۇقىملىقىنىڭ ساقلىنىشى ۋە خەلىپىلىك ئورگانلىرىنىڭ رەسمىي خىزمەت باشلىشى ئەڭ مۇھىم ۋە شەرىئىي ۋەزىپە ئىدى. شۇڭا ھەزرىتى ئەلى بۇ ۋەزىپىنى خەلقنىڭ زورلىشىغا شۇنچە كۆپ قارشىلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن تاپشۇرۇۋالغانىدى. ئەسلىدە، بۇ ئورۇن ياكى باشقا دۇنيا مەنپەئەتلىرىدە ئۇنىڭ كۆزى يوق ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىكنى قولغا ئېلىپلا، ئالدى بىلەن جەمئىيەت مۇقىملىقىنى تەرتىپكە سېلىشنى ئويلايتتى. ئەمما بۇ ئاسىيىلارنىڭ مەدەنىدىن چىقىپ كېتىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئاسىيىلار بولسا، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ئەمەلگە ئاشماي تۇرۇپ قايتىشنى ھەرگىز خالىمايتتى. يەنى ئۇلارغا نىسبەتەن دۆلەت ئىنتىزامى بۇرۇنقى خەلىپىنىڭ يوقىتىلىشى بىلەن مۇقىملاشقان ۋە ھەرقايسى ۋىلايەتلەر بۇرۇنقى خەلىپە تەيىنلىگەن ۋالىلاردىن قۇتۇلغانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن قانائەت ھاسىل قىلسا، ئاندىن تارقاپ كېتىشىگە رازى بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇنىڭسىزمۇ ھەزرىتى ئەلىنىڭ بەزى ۋالىلارنى ئالماشتۇرۇش خىيالى بار ئىدى. ئۇ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، بەزى ۋالىلارنى ئالماشتۇرۇشقا قارار بەردى. بەزى ساھابىلەر ۋە مۆتىۋەرلەر ئۇنىڭغا ۋاقتىنچە بۇ ۋالىلارنى ئالماشتۇرماي تۇرۇشى ھەققىدە مەسلىھەت بەرگەن بولسىمۇ، ئۇ ئۆز قارارىدىن يانمىدى. چۈنكى ئۇ، خەلىپە خالىغان كىشىنى ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ، خالىغان كىشىنى تەيىنلەشكە كۈچى يەتمەسە، دۆلەت ھۆكۈمرانلىقىنى قولدا تۇتۇپ تۇرالمىدىغانلىقىغا ئىشىنىتتى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بولمىسا، ۋالىنىڭ خەلىپىگە قاراشلىق ئىكەنلىكى قانداق بىلىنەتتى؟ بۇ ئىشنىڭ ئەسلى ماھىيىتى نەدە قالىدۇ؟ ئەگەر خەلىپە بىر ۋالىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىيالمىسا، بۇ ۋالىنىڭ ئۆزىنى خەلىپە دەپ بىلگەنلىكى،

خەلىپىنىڭ ئەمىرلىرىنى رەت قىلغانلىقى، ھەتتا ئۆزىنى خەلىپە دەپ ئېلان قىلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق بولغان تەقدىردە بىر دۆلەتتە بىر قانچە خەلىپە (دۆلەت رەئىسى) ئوتتۇرىغا چىققان بولىدۇ. بۇ جائىز ئەمەس بولۇپ، ئىسلام بۇنىڭغا ھەرگىز يول قويمىدۇ.

بۇمۇ بىر چوڭ مەسىلە ئىدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئاسىيلىرىمۇ ۋالىلار ئالماشتۇرۇلمىغۇچە ئۆز مەقسەتلىرىگە تولۇق يەتمىگەنلىكىنى باھانە قىلىشىپ، مەدىنىدىن چىققىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالاتتى. ئاسىيلىرى چىققىلى ئۇنىمىسا، خەلىپە ھېچقانداق ئىشقا ئارىلىشالمايتتى، اللە نىڭ قانۇنلىرىنى ئىجرا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمايتتى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلى اللە نىڭ ئەمىرلىرىنى تولۇق ئىجرا قىلىش ۋە خەلق ئارىسىدا ئادالەت ئورنىتىش يولىدا ھېچكىمنىڭ توسقۇنلۇقىدىن قورقمايدىغان بىرى ئىدى. شۇڭا، نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، كونا ۋالىلار ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى ۋالىلار تەيىنلىنىشى شەرت ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى بۇنىڭغا تولۇق قارار بەرگەندىن كېيىن، يېڭى ۋالىلارنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتتى. باسرا ۋالىلىقىغا ئوسمان ئىبنى ھۈنەيفنى تەيىنلىدى. بۇ زات ئەنسارلارنىڭ مۆتمۈرلىرىدىن ئىدى. ئوسمان ئىبنى ھۈنەيف باسراغا يېتىپ بارغاندا، كونا ۋالى ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر ھېچقانداق نارازىلىق بىلدۈرمەي ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، ئەمما ئۇ يەردىن مەككىگە قايتىپ كەتتى. ھەزرىتى ئەلى كۇفە ۋالىسى ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرىنى ئۆز ۋەزىپىسىدە قالدۇردى. ئەبۇمۇسا ھەزرىتى ئەلىگە باشتىلا ئۆزىنىڭ ۋە كۇفە خەلقىنىڭ بەيئىتىنى يوللىغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى سەھل ئىبنى ھۈنەيفنى شامغا ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى. ئەمما ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ماڭغان بۇ زات شام چېگرىسىدىن كەينىگە قايتۇرۇۋېتىلدى. ئۇنى بەلكىم چېگرا مۇھاپىزلىرى شام ۋالىسى مۇئاۋىيەنىڭ ئەمرى بىلەن قايتۇرۇۋەتتى ياكى بولمىسا مۇئاۋىيە نامىنى تىلغا ئېلىپ ئۆزىلا قايتۇرۇۋەتكەنىدى.

خەلىپىگە بەيئەت قىلمىغان ئاز سانلىق كىشىلەر ئىسيان كۆتەرمىگەن ۋە ھېچكىم بىلەن زىددىيەت - توقۇنۇشقا كىرمىگەن ھالدا ھەربىي تەدبىرگە مەھەللىگە يىغىلىپ ماكانلاشتى ۋە ئۆزلىرىنى خەلقىدىن ئايرىم تۇتۇشقا تىرىشتى. شۇنداق قىلىپ، ھەزرىتى ئەلى يېڭى خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۈچ كىشىنى ئۈچ مۇھىم ۋىلايەتكە ۋالى قىلىپ تەيىنلەشكە مۇۋەپپەقىيەت بولدى. بۇ ئۈچ ۋىلايەت جىھاد ۋە چېگرا ئىشلىرىدا ئەڭ سىتراتېگىيىلىك ئورۇنغا ئىگە ئىدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەلى مەككىگە خالىد ئىبنى ئەل ئاس ئىبنى ھىشام ئىبنى ئەل مۇغىرە ئەل مەھزۇمنى ۋالىلىققا تەيىنلىدى. ئەمما يېڭى ۋالى مەككىگە بارغاندىن كېيىن، پىتىندىن قېچىپ مەدىنىدىن يېنىپ چىققان خەلىق ئاممىسىنىڭ، بەنى ئۇمەييەگە مەنسۇپ بىر توپ كىشىنىڭ ۋە ۋەزىپىلىرىدىن ئايرىلغان كونا ۋالىلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن بۇ يەرگە كېلىپ ماكانلاشقانلىقىنى كۆردى. بۇ سەۋەبتىن شەھەر خەلقى بۇ يېڭى ۋالىنى قوبۇل قىلمىدى. شەھەردىكى ھەر بىر جامائەتنىڭ ئۆز ئالدىغا مۆتمۇر كىشىلىرى بار بولۇپ، ئارىلىرىدا بىرەر ئىش يۈز بەرگەن ۋاقىتتا بۇ مۆتمۇرلىرى ئارقىلىق ھەل قىلىشقا تىرىشاتتى.

ھەزرىتى ئەلى يەنە تاغىسىنىڭ ئوغلى ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى يەمەنگە ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇبەيدۇللاھ يەمەنگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، كونا ۋالى يەئلا ئىبنى ئۇمەييەمۇ ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۇدۇل مەككىگە قاراپ يول ئالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ شامدىن باشقا بارلىق ۋىلايەتلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا باش ئەگدى.

شام ۋىلايىتىنىڭ بېشىدا مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان بار ئىدى. مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكى خەلق تەرىپىدىن تەستىقلىنىپ رەسمىيلەشتى. ھەزرىتى ئەلى مۇئاۋىيەگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بەيئەت قىلىشىنى ۋە ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا كىرىشىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما مۇئاۋىيە ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى ۋە مەدىنىدىكى ئاسىيىلارنىڭ ئەھۋالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى باھانە قىلىپ تۇرۇۋالدى ۋە بەيئەت توغرىلىق ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.^①

ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى

ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى بۇرۇنقى دەۋرلەردىن پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. يولغا قويۇلغان نىزام ئاللاھنىڭ شەرىئىتى، ئىجرا قىلىنغان ۋە بويىنىۋالغان قانۇنلار ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرى ئىدى.

بۇ دەۋردە ئۆزگەرگەن بىردىنبىر نەرسە شۇ ئىدى: ئەينى ۋاقىتتا خەلقنىڭ كۈنلىرى ئاساسەن چەك - چېگرادا ۋە ئالدىنقى سەپلەردە يۈز بەرگەن فەتىھ ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۆتسە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ دەۋرىدە دۆلەت ئىچىدە بولۇۋاتقان

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 195 -، 203 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 360 -، 371 - بەتلەر.

مەسىلىلەر بىلەن مەشغۇل بولۇش ئىچىدە ئۆتتى. ئومۇمىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا خەلقنىڭ مەۋقەسى مانا بۇ ئىدى.

ئۇلارنىڭ ۋالىلارغا بولغان مەۋقەسىگە كەلسەك، خەلق بۇ ئىشلارغا بۇرۇنقىدىن كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈشكە باشلىدى. ئۇندىن باشقا، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىكىدەك قارشى ئالماسلىقىمۇ سەل قاراشقا بولمايدىغان يەنە بىر مەسىلە ئىدى. چۈنكى ھەزرىتى ئوسمان چوڭ ساھابىلەرنىمۇ مەدىنە سىرتىغا چىقارمىغان ھەزرىتى ئۆمەردىن كېيىن خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە خەلققە يۇمشاق مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىرگە، ئۆزىنىڭ كونا ئادىتى بويىچە خەلقنى پۇل ۋە مال - بايلىققا كۆمۈۋەتكەنىدى. شۇڭا خەلق ئۇنىڭ خەلىپىلىكىگە بەكمۇ سۆيۈنگەنىدى ۋە تۇنجى كۈنلىرىدىلا ئۇنىڭغا كۆڭۈل باغلىغانىدى. ھەتتا بەزىلەر (بۇ سەۋەبتىن) ئۇنى ھەزرىتى ئۆمەردىنمۇ ئۈستۈن كۆرەتتى.

ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش قاتتىق قول مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. دۆلەت خەزىنىسىنى چىڭ تۇتتى. قۇرەيشلەرنىڭ مەككە ۋە مەدىنىدىن چىقىپ، دۆلەتنىڭ باشقا يەرلىرىگە ماكانلىشىشىنى چەكلىدى. ئۇ خەلقنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى. چۈنكى بەنى ئۇمەييە قەبىلىسىدىن بىر توپ كىشى مەككەگە ماكانلىشىپ، مەككىلىك يەرلىك خەلقنىڭ بىر قىسمى دۆلەتنىڭ باشقا مەركەزلىرىگە تارقىلىپ كەتكەنىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئەنە شۇنداق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىنتىزامىنى قايتىدىن يولغا قويۇشقا تىرىشتى. ئەمما بۇ ئاسان ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى بىرىنىڭ مۇلايىم مۇئامىلىسىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، قوپاللىققا ۋە قاتتىق مۇئامىلىنى قەتئىي كۆتۈرەلمەيتتى. شۇڭا خەلق ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولۇپ تەيىنلەنگەندىن كېيىن پىسخولوگىيىلىك بىئاراملىققا دۇچار بولدى.

بۇنىڭدىن سىرت، ھەزرىتى ئوسماننى قەتلى قىلغان پىتنىچىلەرنىڭ مەدىنىگە بولغان بېسىمى تېخىچە داۋاملىشىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازالىرىمۇ تېخى بېرىلمىگەنىدى.

ئەمدى ئۇ دەۋردىكى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنىڭ ئەھۋالىغا بىر نەزەر تاشلاپ باقايلى:

ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن يەمەن ۋالىلىقىغا تەيىنلەنگەن ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئابباس يەمەنگە بېرىپ ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇرۇنقى ۋالى يەئلا ئىبنى ئۇمەييە ۋەزىپىنى دەرھال ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. يەمەن خەلقىنىڭ ھاياتى بۇرۇنقىدەكلا

داۋاملىشىۋەردى، جىنايەتچىلەرگە جازا بېرىلدى، شەرىئەت ھۆكۈملىرىگە تولۇق رىئايە قىلىندى.

مەككە مۇكەررەمنىڭ ئەھۋالى مۇنداق ئىدى:

ھەج ئىبادىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ مەدىنىگە قايتىۋاتقان بىر توپ كىشى يولدا ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنغانلىقىنى ئۇقۇپ قورقۇپ كەتتى ۋە بۇ پىتىدىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن يەنە مەككەگە قايتتى. چۈنكى مەككە تېخىمۇ بىخەتەر بولۇپ، بۇ مۇقەددەس شەھەر ھېچكىم تەرىپىدىن باستۇرۇلمايتتى ۋە ھېچكىمنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچرىمايتتى.

مەدىنىلىك ھاجىلاردىن باشقا، بەنى ئۇمەييەگە ئوخشاش بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرگە قاتتىق غەزەپلەنگەن بەزى قەبىلىلەر مۇ مەككەگە ئېقىپ كەلدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئۇمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن مەككەگە ۋالى قىلىپ تەيىنلەنگەن خالىد ئىبنى ئەل ئاس ئىبنى مۇغىرە قايتۇرۇۋېتىلدى، مەككە ۋالىسىز قالدى.

كۆپ ئۆتمەي، (ساھابىلەرنىڭ ئەڭ مۆتىۋەرلىرى ۋە كېڭەش ئەزالىرىدىن) تەلھە ۋە زۇبەيرمۇ ئۆمرە ھەجنى باھانە قىلىپ، ھەزرىتى ئەلىدىن مەككەگە بېرىپ كېلىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىدى. ئۇلارمۇ مەككەگە بارغاندىن كېيىن، مەدىنىگە قايتىشنى خالىمىدى. چۈنكى مەككىنىڭ ۋەزىيىتى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتكەن مەدىنىنىڭ ۋەزىيىتىدىن كۆپ ياخشى ئىدى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن مەككەگە ۋالى قىلىپ ئەۋەتىلگەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئوغلى قۇسسەم مەككەگە كېلىپ يەرلەشتى ۋە ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا ئالدى. پىتىدىن قېچىپ بۇ يەرگە كېلىۋالغان كىشىلەر بۇنى كۆرۈپ، مەككە ۋەزىيىتىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىسىز دەپ ئويلاشتى. ئۇلار مەككىدە كۈن كەچۈرۈشنىڭ قىيىنلىشىپ كەتكەنلىكىنى، ئۆزلىرى كۆنۈپ قالغان تىجارەت ئىشلىرىنىڭ بۇرۇنقىدەك ئاقمايۋاتقانلىقىنى، بۇرۇنقى كۈنلەرنىڭ كەلمەسكە كەتكەنلىكىنى ۋە باسرانىڭ تىجارەت ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق شەھەر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتىپ، باسراغا قاراپ كۆچۈشكە قارار بەردى. باسراغا كۆچۈش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشىلەر ھەزرىتى ئائىشەنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە كېتىشكە قايىل قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە بىر ئايالى ھەزرىتى ھەفسەنىڭ قېرىندىشى ئابدۇللاھ ئۇ (ھەفسە) نىڭ ئالدىنى تۇسىمىغان بولسا، ئۇمۇ باسراغا كەتكەن بولاتتى. كۆچمەن كارۋان باسراغا قاراپ يولغا چىقتى. كارۋانغا ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەييىد ئىماملىق قىلدى. ئابدۇررەھماننىڭ دادىسى ئەتتاب پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالام، ھەزرىتى ئەبۇبەكرى ۋە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرلىرىدە ئۇزۇن مۇددەتكىچە مەككىنىڭ ۋالىيلىقىنى قىلغانىدى.

مەككىنى تەرك ئەتكەن بۇ كارۋاندىكى كىشىلەرنىڭ سانى 700 ئەتراپىدا بولۇپ، كۆپچىلىكىنى مەككە ۋە مەدىنە خەلقى تەشكىل قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەلەيھىسسالام، ئەبۇللاھ ئىبنى ئامىر، يەئلا ئىبنى ئۇمەييە، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەتتاب ۋە ھەزرىتى ئائىشە قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. سەئد ئىبنى ئەل ئاس، ئەل مۇغەرە ئىبنى شۇئبە ۋە ئەبۇللاھ ئىبنى خالىد ئىبنى ئۇسەييىد قاتارلىقلار يېرىم يولدىن قايتىپ كەلدى. ئەمما بۇ كارۋانغا يولدا ئۈچ مىڭغا يېقىن بەدەۋىي كېلىپ قېتىلدى.

ئۇلار مەككىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن شەھەرنىڭ ۋەزىيىتى بىر ئاز پەسكويغا چۈشتى. كارۋان ھەۋئاب سۈيى دېگەن يەرگە كەلگەندە يېقىن ئەتراپتىن ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازلىرى كېلىشكە باشلىدى. ھەزرىتى ئائىشە كارۋانغا بىر ئاز دەم ئېلىشنى ئېيتتى ۋە مۇنداق دېدى: «اللھ قا قەسەم قىلمەنكى، كېچە ۋاقتى ھەۋئاب ئىتلارنىڭ ئاۋازىنى تۇيىدىغىنى مەگەر مەن ئىكەنمەن. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ئاياللىرىغا: «ئاراڭلاردىن كىمنىڭ ھەۋئاب ئىتلارنىڭ ئاۋازىنى تۇيىدىغانلىقىنى بىر بىلگەن بولسام» دېگەنىدى.»

كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەۋئابتا نېمە ئىشلار يۈز بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىشتى. ھەزرىتى ئائىشە دەرھال يولغا چىقتى.^①

مەدىنىنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، مەدىنە خەلقى ھەزرىتى ئەلنى ھۆرمەتلەيتتى. چۈنكى ئۇ شۇ زامان كىشىلىرىنىڭ ئەڭ ئۈستۈنى ۋە ئەڭ ئەۋزىلى بولۇپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئەۋزەللىرى ئاللىبۇرۇن ۋاپات بولغانىدى. شۇڭا ئۇلار ھەزرىتى ئەلگە بولغان ھۆرمىتى ۋە دۆلەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، ھەزرىتى ئوسماننى قەتلى قىلغان ئۆكتىچىلەر چىقارغان قالايمىقانچىلىقنىڭ بېسىقىشى ئۈمىدىدە دەرھال ئۇنى دەرھال خەلىپە بولۇشقا قىستىدى. ھەزرىتى ئەلمۇ دەسلەپ بۇ تەكلىپكە قارشىلىق بىلدۈرگەن بولسىمۇ، كېيىنچە بۇ ۋەزىپىنى ئۆز زىممىسىگە ئالمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ، قوبۇل قىلدى. چۈنكى بۇزۇلغان ئىنتىزامنى تۈزەش ئۈچۈن «ئەمىر» نىڭ، يەنى دۆلەت رەھبىرى بولۇشى شەرت ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپلا، ساھابىلەر ئۇنىڭدىن بۇ قانخورلارنىڭ تېگىشلىك جازالىرىنى بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار دېمىسىمۇ، ھەزرىتى ئەلى بۇنى بىلەتتى. ئەمما ئۇ ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملىشىشىنى ۋە خەلىپىلىكنىڭ بارلىق خەلقنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ، كۈچلۈك ھالغا كېلىشىنى كۈتەتتى. چۈنكى ئۇ، بۇ ئاسىيلار مەدىنىدىن چىقىپ كەتمىگەنچە ئۆزىنىڭ

«ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 373 - بەت.

رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ئىشلىتىلمەيدىغانلىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دۆلەتنىڭ بەزى يەرلىرى تېخى ئۆزىگە بەيئەت قىلمىغانىدى.

شام ۋىلايىتى ۋە بەزى ساھابىلەر بەيئەت قىلمىغانلارنىڭ ئەڭ چوڭ ئىككى قىسمى ئىدى. ھەممەيلەنگە مەلۇمكى، ۋەزىيەت يامانلاشقان ۋاقىتلاردا ھەر ئىنسان ئۆز خىيالى بويىچە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدىگەچكە، ناھايىتى كۆپ مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ كېتىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ساھابىلەر ھەزرىتى ئەلىگە بۇ قانخورلارنىڭ جازاسىنى دەرھال بېرىشكە قىستايىتتى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى. چۈنكى ئۇ شارائىتتا ئۇ ئۆز ھوقۇقىنى ھېچ بىر ئىشقا ئىشلىتىلمەيتتى. مەسىلەن، ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە يېڭى ۋالىلارنى ئەۋەتتى، ئەمما شامنىڭ يېڭى ۋالىسى چېگرىدىن قايتىپ كەلدى.

ھەزرىتى ئەلى خەلققە قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. ھەق يولىدا قىلچە بىخەستەلىك قىلمايتتى. شۇڭا بەزىلەر ئۇنىڭغا ۋەزىيەت مۇقىملاشقچە مۇئاۋىيەنى شامنىڭ ۋالىلىقىغا قويۇشنى، تەلھەنى باسراغا، زۇبەيرنى كۇفەگە ۋالى قىلىپ تەيىنلىشىنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئۇ بۇ تەكلىپنى قەتئىي قوبۇل قىلمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسمۇ ئۇنىڭ بىلەن پىكىرداش ئىدى.

ۋەزىيەت شۇ قەدەر يامان ئىدىكى، ھەزرىتى ئەلى شامنى دۆلەت رەھبەرلىكىگە بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە خەلقنى ئەسكەر بولۇشقا چاقىردى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ ئىشنى پەقەتلا خالىمايدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھېچكىمنى مەجبۇرلىمىدى، پەقەت پىدائىي بولۇپ قاتناشقانلاردىنلا بىر قوشۇن تۈزدى.

قوشۇننىڭ تۇغىنى ئۆز ئوغلى مۇھەممەد ئەل ئەكبەر ئىبنى ئەل ھەنەفىيگە تۇتقۇزدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى ئوڭ قاناتقا، ئۆمەر ئىبنى ئەبۇ سەلەمەنى سول قاناتقا قويدى. ئەبۇ لەئلا ئىبنى ئامىر ئىبنى ئەل جەرراھنى تۇرشاۋۇل بېگى قىلىپ تەيىنلەپ، شامغا يۈرۈش قىلدى.^①

قۇسسەم ئىبنى ئابباسنى مەدىنىگە نائىب قىلىپ قويدى، ئاندىن ئۆزى تەيىنلىگەن مىسىر ۋالىسى قەيس ئىبنى سەئىدكە، كۇفە ۋالىسى ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرگە ۋە باسرا ۋالىسى ئوسمان ئىبنى ھۇنەيفكە خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ بۆلگۈنچىلەرگە قارشى باشلاتقان ھەرىكىتىگە چاقىردى.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئەلى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىغانىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھېچبىرىگە ۋەزىيە بەرمىگەنىدى. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ناھايىتى كۈچتۈڭگۈر ۋە تەلۋە

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 371 - بەت.

كىشىلەر بار ئىدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ باش ئاغرىقى ئىچىدە تۇرغان ۋاقىتتا، بىر توپ كىشىنىڭ مەككىدىن باسراغا كۆچكەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالدى ۋە قوشۇننى باشلاپ دەرھال باسراغا قاراپ ئاتلاندى. بۇ كىشىلەر باسراغا يېتىپ بېرىشتىن بۇرۇن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسماقچى بولدى، ئەمما كېيىن قالغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى ھەرىكەت يۆنىلىشىنى شامدىن باسراغا ئۆزگەرتكەن چاغدا، مەدىنىگە سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى نائىب قىلىپ، قۇسسەمنى مەككىگە ئەۋەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇمۇ سەلەمەمۇ ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە سەپەرگە چىقماقچى بولغانىدى، ئۇ بۇ ھەقتە ھەزرىتى ئەلىگە مۇنداق دېدى: «اللھ نىڭ ھۆكۈمىگە قارشى چىقمايدىغانلىقىمنى ۋە سېنىڭ تەلپىمنى رەت قىلمايدىغانلىقىمنى بىلگەن بولسام، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە ئاتلانغان بولاتتىم. ئەمما ساڭا ئوغلۇم ئۆمەرنى ئېلىپ كەلدىم، ئۇ سېنىڭ بىلەن بىللە بولسۇن، كۆرىدىغان كۈنى ئۇمۇ كۆرسۇن، تەقدىرىنى سەن بىلەن بىللە ياشسۇن!»

دەرۋەقە، ئۆمەر ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە سەپەرگە ئاتلاندى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى قوشۇننىڭ سول قانتىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇنى ھەمىشە يېنىدىن ئايرىمايتتى. كېيىنچە ئۇنى بىر ۋەزىپە بىلەن بەھرىنەگە ئەۋەتتى ۋە نېمە ئۈچۈندۇر كېيىن ئۇنىمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى.^①

بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ سەپەرگە چىقماستىن، ئەگەر چىققان تەقدىردە قايتىپ كېلەلمەيدىغانلىقىنى، شۇڭا پىدائىيلارنىلا ئەۋەتىشىنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئۇ پىدائىيلارغا باش بولۇپ سەپەرگە ئاتلىنىدىغانلىقىدا چىڭ تۇردى. ھەزرىتى ئەلى مەدىنىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، سەھل ئىبنى ھۇنەيف ئۇنىڭ ئورنىغا نائىب بولۇپ قالدى ۋە شەرىئەت ئەھكامىنى ھەزرىتى ئەلىنىڭ نامىدا ئىجرا قىلىشقا تىرىشتى. ھەزرىتى ئەلى زى - قار دېگەن يەرگە يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردە باشقا ۋىلايەتلەردىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننى كۈتتى.

مىسىرنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ۋالى قىلىپ تەيىنلەنگەن قەيس ئىبنى سەئد ئىبنى ئوباد ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىغان ھالدا مىسىرغا كىردى. سابىق ۋالى ئابدۇللاھ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇسەرھ ئۇ كېلىشتىن بۇرۇنلا ۋەزىپىسىنى تاشلاپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇخۇزەيفە چىققانىدى. قەيس ئىبنى سەئد مىسىرغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆپچىلىك خەلقنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئۇچرىدى. پەقەت ئازغىنە كىشىلەرلا بەيئەت قىلمىدى. ئۇلار خەلقنى ئايرىلىپ ھەربەتتا دېگەن مەھەللىگە يىغىلىپ ماكانلاشتى ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنىڭ جازالىنىشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئەمما ئۇلار ئىسيان چىقارمىدى ۋە ھېچكىم بىلەن زىددىيەت - توقۇنۇش

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 226 - ۋە 227 - بەتلەر.

ئىچىگە كىرمىدى. ۋالى قەيسمۇ ئۇلارغا چېقىلمىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەسلەمە ئىبنى مەھلەد، مۇئاۋىيە ئىبنى خۇدەيج، بەشىر ئىبنى ئەبۇ ئەرتائا ۋە باشقىلىرى بار ئىدى.

بەزى كىشىلەر ھەزرىتى ئەلىدىن ئۇلارنى مەجبۇرىي بويىسۇندۇرۇش ئۈچۈن مىسىر ۋالىسى قەيسكە ئەمر بېرىشنى تەلپ قىلدى. ئۇلارنىڭ قارشىچە، شۇنداق قىلغاندىلا مىسىر بۇ ئىختىلاپچىلاردىن تازىلىناتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا شۇنداق قىلىش ئەمرىنى بەردى، ئەمما ۋالى قەيس ئۆز كۆز - قارشىنىڭ تېخىمۇ توغرا ئىكەنلىكىگە قانائەت ھاسىل قىلىپ، مىسىردىن ئايرىلدى ۋە ھەزرىتى ئەلى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مەدىنىگە قايتتى.

ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئەبۇبەكرىنىڭ ئوغلى مۇھەممەد چىقتى ۋە بۇ ئىختىلاپچىلارنى مەجبۇرىي بويىسۇندۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارغا بېسىم ئىشلەتتى. نىھايەت، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى. ۋالى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرى بۇ ئىختىلاپچىلارغا قارشى تۇرالمىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەل ئەشتەر ئەن ناھىنى تەيىنلىدى. ئەمما ئەل ئەشتەر ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغىلى مىسىرغا ماڭغان يولدا زەھەرلىنىپ ئۆلدى.^①

ھەزرىتى ئەلى بۇ قېتىم مىسىرنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداپ تۇرۇش مەقسىتىدە مۇھەممەدنى قايتا ۋالىلىققا قويدى ۋە كۈفە خەلقىگە خەۋەر يوللاپ ئۇلارنى مۇھەممەدكە ياردەم بېرىشكە چاقىردى. ئەمما ھېچكىم چىقىمغاچقا، مەجبۇرىي بولسىمۇ كىچىك بىر قوشۇن ئەۋەتلىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ قوشۇن تېخى مىسىرغا بارماي تۇرۇپ ئەمر ئىبنى ئاس مۇئاۋىيەنىڭ نامىدا مىسىرنى ئىشغال قىلدى ۋە ۋالى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شۇنىڭ بىلەن، ھىجرىيەنىڭ 38 - يىلىدىن ئېتىبارەن مىسىر ۋىلايىتى ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىكىنىڭ سىرتىدا قالدى.

كۈفەگە كەلسەك، بۇ يەرنىڭ كونا ۋالىسى ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرى ئىدى. ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولغاندىن كېيىن كۈفە خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە يېقىنلىقى سەۋەبىدىن ئۇنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋەتمىدى. دەرۋەقە، ئەبۇمۇسا باشتىلا ئۆز نامى ۋە كۈفە خەلقىنىڭ نامىدىن ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلغانىدى. ئەبۇمۇسا تىنچلىقپەرۋەر بولۇپ، زىددىيەت - توقۇنۇشنى ياقتۇرمايتتى. بولۇپمۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا قالايمىقانچىلىق چىقىشىنى پەقەتلا خالىمايتتى.

ئەمما كۈفە خەلقىنىڭ سىياسىي كۆز قارىشى بىر - بىرىگە ئوخشىمايتتى. مەسىلەن، بەزىلىرى زۇبەيرنى قوللىسا، يەنە بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىنى قوللايتتى.

«ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 405، . 409 - بەتلەر.

شۇنداق بولسىمۇ، ئەبۇمۇسا پۈتۈن خەلقنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشى ئۈچۈن بېسىم ئىشلەتمىدى. بەزى كىشىلەر مۇشۇنداق قىلىشنى ئەڭ مۇۋاپىق دەپ قارايتتى.

ھەزرىتى ئەلى ئەبۇمۇساغا خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئىختىلاپچىلارغا قارشى قاتتىق قول بولۇشىنى ئەمىر قىلغان بولسىمۇ، ئۇ مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى قايىل قىلىش ئۈچۈن، مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرى بىلەن مۇھەممەد ئىبنى جافەرنى ئەۋەتتى. ئەمما بۇنىڭمۇ پايدىسى بولمىدى. ئۇندىن كېيىن، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس بىلەن ئەل ئەشتەرنى ئەۋەتتى. بۇنىڭدىنمۇ بىر نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، ئوغلى ھەسەن بىلەن ئامىر ئىبنى ياسىرنى ئەۋەتتى. ھەزرىتى ھەسەن كۈفە خەلقىگە ناھايىتى ئورۇنلۇق خىتاب قىلدى ۋە ئۇلارنى خەلىپىگە ياردەملىشىشكە چاقىردى. ئۇنىڭ خىتابى خەلققە بەكمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلدى ۋە ئۇ مەدىنىگە قايتقاندا، بىر قانچە مىڭ كىشى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ، مەدىنىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى فىرات دەرياسىدىن ئۆتتى، يەنە بىر قىسمى قۇرۇقلۇق ئارقىلىق ئىلگىرىلىدى، جەمئى سانى ئالتە مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

ئەل ئەشتەرمۇ ۋالى ئەبۇمۇسانى ۋالى مەھكىمىسىدىن چىقىشقا مەجبۇرلىدى. ئەبۇمۇسا كۈفەدىن ئايرىلىپ، مەككىگە كەتتى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەلى قوشۇن بىلەن بىرلىكتە زى - قار دېگەن يەرگە يېتىپ كېلىپ، كۈفەدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننى كۈتۈۋاتاتتى.

باسراغا كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى باسراغا ئوسمان ئىبنى ھۈنەيفنى يېڭى ۋالى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ئوسمان ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن باسراغا كەلگەندە، كونا ۋالى ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر باسرائى تەرك ئېتىپ، مەككىگە قاراپ يول ئالدى. شەھەر خەلقى بىر نەچچىگە بۆلۈنۈپ كەتكەن بولۇپ، سىياسىي ھاۋاسى ناچار ئەھۋالدا ئىدى.

كۆپ ئۆتمەي، مەككىدىن يولغا چىققان كۆچمەن كارۋىنى باسراغا يېتىپ كەلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان كونا ۋالى ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر شەھەرگە مەخپىي قايتىپ كەلدى. يېڭى ۋالى ئوسمان ئىبنى ھۈنەيف ئۇنىڭغا قارىتا تەدبىر قوللانماقچى بولدى، ئەمما ئەھۋال بەكمۇ چاتاق بولۇپ، شەھەر خەلقىنىڭ بىر قىسمى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ۋالىغا ئىتائەت قىلمايۋاتاتتى، بىر قىسمى بۇ ئىشنى دەرھال بىر تەرەپ قىلىشنى خالىسا، يەنە بىر قىسمى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنىڭ جازالاندۇرۇلۇشىنى تەلەپ قىلاتتى، ۋە يەنە بىر قىسمى ھەزرىتى ئەلىنى قوللايتتى.

دەل شۇ ۋاقىتلاردا، مەككىدىن كەلگەن كۆچمەنلەر باسراغا كىردى. شەھەرنىڭ مەرىدە دەپ ئاتالغان يېرىدە ھەرقايسى تەرەپ بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشتى. تەلەھ ۋە زۇبەير ئالدى بىلەن مەككىدىن كەلگەنلەرنىڭ نامىدا سۆز قىلدى. ئەمما ۋالى ئوسمان

ئىبنى ھۇنەيفنىڭ ئادەملىرى ئۇلارغا بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەھۋال تېخىمۇ يامانلىشىپ، ئىككى تەرەپ بىر - بىرى بىلەن تۇتۇشۇپ قالغىلى ئاز قالدى. ھەزرىتى ئائىشە بۇ ئىشقا ئارىلاشتى ۋە ۋالى ئوسماننىڭ تەرەپدارلىرىمۇ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، بىر قىسمى ھەزرىتى ئائىشە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. بۇلارنىڭ بېشىدا ھەكىم ئىبنى جەبەل ئەل ئابدى بولۇپ، بۇ ئادەم ئۆكتىچىلەردىن بىرى ئىدى ۋە ئەينى ۋاقىتتا ھەزرىتى ئوسمانغا تىل تەڭگۈزۈپ، پىتنە تېرىغانىدى. بۇ ئادەم ئىككى تەرەپنى بىر - بىرىگە كۈشكۈرتۈپ، ئەڭ ئاخىرى ئارىغا زىددىيەت سالىدى. زىددىيەت كۈچلىنىپ كېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ئەمما مۇسۇلمانلار پەسكويغا چۈشۈپ كېلىشىم ھاسىل قىلدى. چۈنكى، ھەر ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە دۈشمەن كۆزى بىلەن قارىمايتتى. دەل ئەكسىچە، بىر - بىرىنى ئۆزلىرىنىڭ قېرىندىشى دەپ بىلەتتى. بۇ غەۋغا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سىياسىي ئايرىمچىلىقتىن كېلىپ چىققانىدى.

بۇ ئايرىمچىلىق بەزىدە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يولىدىن چىقىشىغا سەۋەبچى بولاتتى. نىھايەت، ئىككى تەرەپ مەدىنىگە ئەلچى ئەۋەتىپ تەلھە بىلەن زۇبەيرنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە ئۆز رازىلىقى بىلەن ياكى بېسىم بىلەن بەيئەت قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن كېلىشتى. ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلغانلىقى ئىسپاتلانسا، يېڭى ۋالى ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف ۋالىلىق ۋەزىپىسىدىن چۈشۈپ كەتمەكچى؛ ئەگەر ئۇلارنىڭ ئۆز رازىلىقى بىلەن بەيئەت قىلغانلىقى ئىسپاتلانسا، مەككىدىن كەلگەن ئىشغالچىلار باسرادىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى. ئەلچى مەدىنىدىن قايتىپ كەلگىچە ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرى تۇرغان يەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا مەسئۇل بولىدىغان، زۇبەير ۋە تەلھە خالىغان يەرگە بارىدىغان، جامائەتكە ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف ئىماملىق قىلىدىغان، دۆلەت خەزىنىسى ۋە باسارنىڭ رەھبەرلىكى ئۇنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولىدىغان بولۇپ كېلىشتى.

مەدىنىگە كەب ئىبنى سەۋر ئەلچى بولۇپ تەيىنلەندى. ئۇ مەدىنىدە تەلھە ۋە زۇبەيرنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە قانداق شەرت بىلەن بەيئەت قىلغانلىقىنى شۇنچە سۈرۈشتۈرگەن بولسىمۇ، ئۆزىگە قايىل قىلارلىق جاۋاب بەرگۈدەك بىرىنى تاپالمىدى. ئەمما ئوسامە ئىبنى زەيد ئۇلارنىڭ بېسىم ئاستىدا بەيئەت قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزى بىلەن ناھايىتى چوڭ قالايمىقانچىلىق چىققىلى ئاز قالدى. چۈنكى خەلق يۈز بېرىۋاتقان قالايمىقانچىلىقنىڭ بېسىقىنى كۈتۈپ تۇرغان كۈنلەردە، بۇ سۆزنى قەتئىي قوبۇل قىلالمايتتى. كەئەب باسراغا قايتىپ بېرىپ، ئۆزى ئاڭلىغانلارنى سۆزلەپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەت يەنە جىددىيلەشتى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى ئەلى باسرا ۋالىسى ئوسماننى تەنقىدلەپ: «مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تەپرىقچىلىق چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تەلھە بىلەن زۇبەيرنىڭ بەيئەت قىلىشى ئۈچۈن بېسىم ئىشلىتىلگەندى» دېدى.

شۇ ئىشتىن كېيىن، ۋالى ئوسمان ئىبنى ھۈنەيفنىڭ تەرەپدارلىرى ئازىيىپ، ئۇنى قوللايدىغانلار قالمىدى. ئۇلارنىڭ سېپىگە يوشۇرۇن كىرىۋالغان ئۆكتىچىلەرمۇ ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيىسىگە قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردى. بۇ بەدىئىيەتلەر ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، زىندانغا قامدى ۋە ئۇنىڭ قاش - ساقاللىرىنى پۈتۈنلەي يۇلۇپ تاشلىدى. ئاندىن ئۇنى باسرادىن قوغلىۋەتتى. ئوسمان باسرادىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ قارارگاھى زى - قارغا يېتىپ كەلدى. ھېلىمۇ ياخشى ئۇ بۇ ئىشتىن ئاسانلا قۇتۇلۇپ قالدى ۋە ئۆلتۈرۈلمىدى. چۈنكى ئۇ ھېچبىر تەرەپنىڭ دۈشمىنى ياكى ئۇرۇش جىنايەتچىسى ئەمەس بولۇپ، ساپ دىل كىشى ئىدى. ئەمما ئۆزىنىڭ تەرەپدار ۋە قوللىغۇچىلىرىنى يوقىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىشتا قارشى تەرەپكە مەغلۇپ بولدى ۋە بىر نەچچە چۈپرەندىنىڭ ھاقارىتىگە ئۇچراپ، شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىلدى.

ئەگەر بۇ ئىختىلاپ بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ خاتا تەسەۋۋۇر قىلغىنى بويىچە بولغان بولسا، ئوسمان ئىبنى ھۈنەيف چوقۇم ئۆلتۈرۈلگەن ياكى ئەسىرگە ئېلىنغان بولاتتى. چۈنكى قانداقلا بولمىسۇن، ئۇمۇ بىر تەرەپنىڭ لىدىرى ئىدى.

ئۇ باسرادىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، خەلىقكە (مەككىنىڭ بۇرۇنقى ۋالىسىنىڭ ئوغلى) ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەيىد ۋالى بولدى ۋە شەھەر مەككىدىن كەلگەن ئىشغالچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. ئەينى ۋاقىتتا، باسرادىن مەدىنىگە بېرىپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ قەتلى قىلىنىشىغا قاتناشقان ئاسىيلارنىڭ (ھەرقۇس ئىبنى زۇھەير ئەل ئادىدىن باشقا) ھەممىسى ئۆلتۈرۈلدى. ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئارىسىدا، ئاسىيلارنىڭ كاتتىبېشى ھەكىم ئىبنى جەبەل ئەل ئابدۇمۇ بار ئىدى. قاتىللارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى مەسىلىنىڭ ھەل بولۇشىغا يەتمىدى، ئەكسىچە، ئېچىشقان يارىغا تۈز سەپكەندەك بولۇپ، قاتىللار مەنسۇپ بولغان قەبىلىلەرنىڭ قوزغىلىپ كېتىشىگە سەۋەب بولدى.

بەنى ئابدۇلقەيس قەبىلىسىمۇ بۇ قەبىلىلەرنىڭ ئىچىدە بولۇپ، ھەكىم ئىبنى جەبەلنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈپ، ھەزرىتى ئەلىگە قارشى يۈردى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلى ئۆز كۆڭلىدە بۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى شۇنچە ئۈمىد قىلىسىمۇ، لېكىن بۇ ھەقتە ھېچقانداق ئەمىر - پەرمان چۈشۈرمىگەنىدى. چۈنكى ئۇ بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاشماي تۇرۇپ، ئالدىراقسانلىق بىلەن قارار بېرىشنىڭ توغرا بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

باسرانى ئىشغال قىلغان كۈچلەر ھەزرىتى ئوسماننىڭ باشقا قاتىللىرىنى جازالاش ئۈچۈن باشقا شەھەرنىڭ مەسئۇللىرىگىمۇ خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ ۋەقەنى تىنچىتىش مەقسىتىدە ئەل قەئقە ئىبنى ئامىر ئەت تەمىمىنى باسراغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئەلچىسى ھەزرىتى ئائىشە، تەلھە ۋە زۇبەيرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا پىتىنچىلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن خەلقنىڭ پارچىلىنىپ

كېتىدىغانلىقىنى، ئەگەر بۇ ئىنتىقام ھەرىكەتلىرى ھەممە يەردە ئېلىپ بېرىلسا، ۋەزىيەتنىڭ تېخىمۇ خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى.

ئۇلار ئەل قەئەدىدىن بۇ ئىشنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا سوئال سورىدى. ئەل قەئە ئۇلارغا: «بۇ يارنى ساقايتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن بىرلىك ۋە باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈشمىز كېرەك. ۋەزىيەت ئوڭشىلىپ، خەلق بىر - بىرىگە ئىشەنچ باغلىغاندىن كېيىن، ئاندىن بۇ پىتنىگە سەۋەب بولغانلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىشمىز لازىم. مەن مۇشۇنداق دەۋاتمەن، ئەمما مەنچە ئاللاھ بۇ ئۈمەتتىن ئالىدىغىنىنى تولۇق ئېلىپ بولمىغىچە، بۇ پىتنە ئاسانلىقچە بېسىقمايدىغاندەك تۇرىدۇ. چۈنكى بۇ پىتنە بەكمۇ كەڭ يېيىلىپ كەتتى ۋە خەلق ناھايىتى چوڭ بالا - قازاغا مۇپتىلا بولدى» دەپ جاۋاب بەردى.

قەئەنىڭ سۆزى ئۇلارغا ياقتى. ئۇلار: «ئەگەر ھەزرىتى ئەلىمۇ مۇشۇنداق دەپ قارىسا، بىز ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە رازى» دېيىشتى. قەئە باسرادىن قايتىپ بېرىپ، ھەزرىتى ئەلىگە ئۆزلىرىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن سۆھبەتنى يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ ئىشقا بەكمۇ سۆيۈندى. كۆپ ئۆتمەي، باسرادىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ زى - قاردىكى قارارگاھىغا ھەيئەتلەر كەلدى. ۋەزىيەت مۇقىملىشىپ، بەنى مۇدار، بەنى رابئە، يەمەنلىكلەر قاتارلىق ھەر تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتكەن خەلق توپى بىر - بىرى بىلەن بىرلىشىشكە ۋە ھەممەيلەن ئىتتىپاقلىشىشتىن سۆز ئېچىشقا باشلىدى. خەلق ئىشلارنىڭ ئاستا - ئاستا ئىزىغا چۈشۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. ئۇلارغا نىسبەتەن پۈتۈن ئۈمەتنىڭ بىرلىشىشىگە ناھايىتى ئاز ۋاقىت قالغانىدى. باسراقلار ئۆز ئارا مەسلىھەتلىشىپ، بۇ مەسلىنى بىرلىكتە ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەلىنى چاقىردى. ھەزرىتى ئەلىمۇ ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا جاۋابەن ھەرىكەتلەندى ۋە ئۆز قول ئاستىدىكىلەرگە: «ئەي خالايىق! ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنىشىغا ئارىلىشىپ قالغانلار ھەرگىز بىز بىلەن بىللە بارمىسۇن!» دەپ ئاگاھلاندۇردى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوشۇنىمۇ سوقۇنۇپ كىرىۋالغان ھەزرىتى ئوسماننىڭ پىتنە - پاسانچى قاتىللىرى ئەگەر بىرلىشىپ قالسا، ئۆزلىرىنىڭ چوقۇم زىيان تارتىدىغانلىقىنى ۋە ئېغىر زىيانغا ئۇچرايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى. ئۇلار: «نېمە ئۈچۈن ئۆز گورىمىزنى ئۆزىمىز كولىغۇدەكمىز؟» دېيىشىپ، دەرھال يېڭى بىر پىتنە تېپىش ئۈچۈن ئۆز ئارا مەخپىي ئۇچرىشىشقا باشلىدى.

ئۇلارنى تەشكىللىگەن يەمەنلىك مەشھۇر كاتتىباش يەھۇدىي ئابدۇللاھ ئىبنى سەبە ھېچقايسىنىڭ پىكرىنى قوبۇل كۆرمىدى. نىھايەت، ئۇلار ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە يېقىنلاپ كەلگەندە بىر باھانە تېپىپ ئارىدا زىددىيەت پەيدا قىلىش ئارقىلىق قايتا پىتنە تېرىشقا قارار بەردى.

ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى بىر - بىرىگە يېقىن يەرگە كېلىپ قارارگاھ قۇرۇشتى. ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى تەلەپ ۋە زۇبەيرگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ مۇھەممەد ئىبنى تەلەھنى ھەزرىتى ئەلىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

ئۇ كېچە ئىتتىپاقلىشىش سۆھبەتلىرى بىلەن تىنچلىق ئىچىدە ئۆتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ قارارگاھى باسراغا يېقىن بولۇپ، باسرالىقلارنىڭ قارارگاھىمۇ ئۇنىڭ چېدىرىغا يېقىن بىر يەردە ئىدى. پىتىنچىلەر دەرھال ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئاۋۋال ئەرزىمەس باھانىلەر بىلەن ئىككى تەرەپ بالىلىرىنىڭ ئارىسىدا غەۋغا چىقاردى. بالىلارنىڭ كەينىدىن قۇللار ئارىلاشتى ۋە ئۇلارنىڭ كەينىدىن چۈپرەندە ئىنسانلار ئىشنى ئۇلغايتتى.

پىتىنچىلەر بۇ تەرەپلەرنىڭ ھېچبىرىدە يوق ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ۋە پىلانلىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ غەۋغالارنىڭ ئىچىگە قەتئىي كىرمەي، ئاستىرتتىن كۆزىتىپ تۇردى.

نەھايەت، بۇ ۋەقە شۇنداق يوغىناپ كەتتىكى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرى بىر - بىرىگە ھۇجۇم قوزغاش ئۈچۈن ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى. ھەزرىتى ئەلى ئارىدىكى بوش مەيدانغا چىقىپ، تەلەپ بىلەن زۇبەيرنى يېنىغا چاقىردى ۋە زۇبەيردىن: «سەن رەسۇلۇللاھنىڭ ساڭا: ”سەن (ھەقسىز بولساڭمۇ) ئەلى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالسىن...“ دېگەنلىكى يادىڭدىمۇ؟» دەپ سورىدى. بۇنى ئاڭلىغان زۇبەير قىلغان ئىشىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى ۋە: «شۇنداق يادىمدا، ئەگەر بۇرۇنراق يادىمغا كەلگەن بولسا، بۇ يەرلەرگىچە كەلمىگەن بولاتتىم» دېدى ۋە ئۇ يەردىن چىقىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

مىڭ ئەپسۇس، جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرى بولغان بۇ چوڭ ساھابە ۋادىسى سىبا (شىرلار ۋادىسى) دېگەن يەرگە كەلگەندە ئىبنى جۇرمۇز ئىسىملىك بىر قانخورنىڭ سۈيىقەستى بىلەن شېھىت بولدى.

سەبە تەشكىللىكىدىكى پىتىنچىلەر ئاخىرى مۇسۇلمانلارنىڭ بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىدىغان ئۇرۇشنى باشلىتىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن ھەرقايسى تەرەپلەرگە قورال تاشلاش ھەققىدە ئەڭ ئاخىرقى چاقىرىقنى قىلدى. ئەمما ئىش ئاللىبۇرۇن ئۇنىڭ كونتروللىقىدىن چىقىپ بولغانىدى. ئىككى قوشۇن بىر - بىرىگە قاراپ ئېتىلدى. باسرا قوشۇنى 30 مىڭ كىشىدىن ئارتۇقراق بولۇپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوماندانلىقىدىكى كۇفە قوشۇنىنىڭ سانى 20 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

تارىخ، ھىجرىيەتنىڭ 36 - يىلى جەمادىيەل ئاخىر ئېيىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى.

ھەزرىتى ئائىشە مېنىڭ ئالدىدا قانلىق جەڭ يۈز بەردى. تۆگىنىڭ چۆلۈۋىرىنى تۇتۇۋالغان ھالدا، ھەزرىتى ئائىشەنى قوغداۋاتقان 70 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. ئاخىرىدا، ھەزرىتى ئائىشەنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى باشقىلارنىڭ بىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن تۆگىسىنىڭ پۇتلىرى چېپىپ تاشلانغاندىن كېيىن، ئۇرۇش ئاستا - ئاستا پەسكويغا چۈشتى. بۇ ئۇرۇشتا باسرالىقلار يېڭىلدى. تەلھە ئېغىر يارىلانغان بولۇپ، يارىسىدىن توختىماي قان ئاقاتتى. باسرالىقلار ھەزرىتى ئائىشەنى ئابدۇللاھ ئىبنى ھالەفنىڭ ئۆيىگە يۆتكىدى. بۇ، بەكمۇ ئېچىنىشلىق بىر پاجىئە ئىدى.

تارىخچىلارغا ئاساسلانغاندا، باسرا قوشۇنىدىن ئون مىڭ، ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىدىن بەش مىڭ كىشى شېھىت بولغانىدى. بىز تارىخچىلار تەرىپىدىن بەكمۇ ئېچىنىشلىق تەسۋىرلەنگەن بۇ ئۇرۇشنى ئىنچىكىلەپ كۆزىتىپ، بۇ ئۇرۇشنىڭ ھەقىقەتەن ئىككى دۈشمەن تەرەپ ئارىسىدا يۈز بەرگەنلىكىگە ياكى ئەسلىدە بىر - بىرىگە قېرىنداش تۇرۇپ دەماللىققا شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، ئۆز ھېسسىياتىغا بېرىلىپ كەتكەن ۋە كېيىنچە ھوش - كاللىسىنى يىغىۋالغان ئىككى تەرەپ ئارىسىدا يۈز بەرگەنلىكىگە باھا بېرىپ باقايلى. بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇرۇشنىڭ نەتىجىسىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

ھەممىدىن بۇرۇن، ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرىنىڭ باسرا قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلغان تەلھە، زۇبەير ۋە ھەزرىتى ئائىشەگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە مۇئامىلىسىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقايلى:

ئۇرۇش راسا قىزىغان بىر پەيتتە، ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن بىرى بولغان قەئقە ئىبنى ئامىر ئەل تەمىمى باسرا قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن تەلھە بىلەن يۈزمۇيۈز كېلىپ قالدى. تەلھە يارىلانغانىدى. قەئقە ئۇنىڭغا: «ئەي ئەبۇمۇھەممەد! يارىلىنىپسەنغۇ؟ مەنچە سەن بىر پاناھ جاي تاپقىن!» دەپ ئاگاھلاندۇردى.

ئويلاپ باقايلى، بىر قوشۇننىڭ قەھرىمانى ئۆزىنىڭ قارشىسىدىكى قوشۇننىڭ قوماندانىنى يارىلانغان ھالدا ئۇچراتسا، ئۇنىڭغا بېرىپ ئارام ئېلىشىنى، يارىسىنى تېڭىپ چېنىنى قۇتۇلدۇرۇشىنى تەۋسىيە قىلامدۇ ياكى دەرھال ئۇنىڭغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەمدۇ؟

ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئىبنى جەرمۇز قىلتاققا دەسسىدى ۋە ھەزرىتى ئەلىگە خۇشخەۋەر يەتكۈزمەكچى بولۇپ ئىشك ئالدىدىكى قاراۋۇلغا ئۆزىنى: «زۇبەيرنىڭ قاتلى كەلدى، قانداق؟» دەپ تونۇتتى. ھەزرىتى ئەلى قاراۋۇلغا: «كىرسۇن، ئەمما ئۇنىڭغا جەھەننەمگە كىرىدىغانلىقى ھەققىدە خۇشخەۋەرنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئاندىن ئېلىپ كىرگىن!» دەپ جاۋاب بەردى.

بۇمۇ ئويلىشىپ بېقىشقا تېگىشلىك بىر ۋەقە. ئەجىبا بىر قوماندان ئۆز دۈشمىنىڭ قوماندانى ئۆلتۈرۈلسە، بۇ ئىشقا سۆيۈنەمدۇ ياكى: «كىم ئۇنى ئۆلتەرسە، شۇ جەھەننەمگە كىرىدۇ!» دەپ ئۇنىڭ قاتلىغا بولغان نەپرىتىنى ئېنىق ئىپادىلەمدۇ؟

ئىش بۇنىڭ بىلەنلا تۈگىمەيدۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى ھەزرىتى ئائىشەنى يوقلىدى. ئۇنىڭغا قارشى سۆز - چۆچەك تارقاتقانلارنى جازالىدى. رەجەب ئېيىنىڭ باشلىرىدا، ھەزرىتى ئائىشەنى قېرىندىشى مۇھەممەد بىلەن بىللە ئۈزىتىپ قويغان ۋاقىتتا، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا لايىقىدا ھۆرمەت كۆرسىتىشىنى تەۋسىيە قىلدى. ۋە: «ھەزرىتى ئائىشە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەر ئىككى دۇنيالىق ئايالىدۇر» دېدى. ئاندىن ئۇنىڭ قولىغا كۆپ مىقداردا پۇل بېرىپ، ئۇنىڭغا تەسەللىيە بېرىشكە تىرىشتى ۋە بىر توپ ئايالنى ئۇنىڭ خىزمەتكارلىرى قىلىپ تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللاھ ئىبنى ھالەفنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ھەزرىتى ئائىشەنى يوقلىغان ۋاقىتتا، ئۆيىنىڭ باشقا ھۇجرىلىرىدا ئۇنىڭ قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ يارىلانغان باسرالىق ئەسكەرلەر بار ئىدى. ھەزرىتى ئەلى گەرچە بۇ ئىشتىن خەۋەردار بولسىمۇ، ھېچ بىلمەسكە سېلىۋېلىپ، ئاجايىپ ئالىيجاناپلىق قىلغانىدى.

چۈنكى، ئەسلىدە ئۇلار بىر - بىرىگە ھەقىقىي دۈشمەن ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇلار ھەقىقىي دۈشمەن بولغان بولسا، تېخىمۇ پاجىئەلىك ئىشلار يۈز بەرگەن بولاتتى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەلى ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن (ھەقىقىي دۈشمەنلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردىن تامامەن پەرقلىق سىياسەت يولغا قويۇپ) ئەسكەرلىرىگە ئۇرۇشتىن قاچقانلارنىڭ كەينىدىن قوغلىماسلىق، يارىدارلارنى ئۆلتۈرمەسلىك، ھېچبىر ئۆيگە بېسىپ كىرمەسلىك، ھېچكىمنىڭ مېلىنى مۇسادىرە قىلىۋالماسلىق، ئايال - بالىلارغا، قولىدا قورال بولمىغانلارغا ۋە ئۇرۇشقا قاتناشمىغانلارغا قورال تەڭلىمەسلىك ھەققىدە قاتتىق تەنبىھ بەرگەنىدى.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالىيجاناپ قېرىنداشلىق ھېس - تۇيغۇسىنىڭ دەلىللىرى ئىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، شەيتان ئۇلارنىڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق سېلىپ، ئۇلارنى بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى قىلىپ قويغانىدى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزىگە خاس كۆز قارىشى بار ئىدى. بىز ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەمىمىي نىيەت بىلەن پەقەت ھەقنى تەجەللى قىلدۇرۇش يولىدا ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە دۇچار بولغانلىقى ئۈچۈن ئاللا تائالانىڭ ئۇلارغا كاتتا ئەجىر ئاتا قىلىشىنى تىلەيمىز.^①

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 209 -، 271 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 371 -، 405 - بەتلەر.

ئورۇش ئاياغلىشىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى باسراغا ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى. باسرا خەلقى ھەزرىتى ئەلىگە بۇرۇنلا بەيئەت قىلىپ بولغانىدى. ھەزرىتى ئەلى شۇ كۈنى شامغا قاراپ ھەرىكەتلەندى.

شامنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، بۇ يەرنىڭ ۋالىسى تا ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىن ئېتىبارەن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇسۇفيان بولۇپ، ئۇنىڭ خەلق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى بولغاچقا، خەلق ئۇنى بەكمۇ ياقتۇراتتى. مۇئاۋىيە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن ئۇلارغا سىلىق مۇئامىلە قىلغانىدى، خەلقىمۇ ئۇنىڭغا شەرتسىز بويۇن ئېگەتتى. بەزىدە مۇئاۋىيە سەل - پەل قوپال تېگىپ قالسىمۇ، ئۇلار يەنە ساداقەتمەنلىك بىلەن بويۇن ئېگەتتى. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، مۇئاۋىيە خەلق بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ كەتكەنىدى.

شام خەلقى ئۆزلىرىگە مۇئاۋىيەدىن باشقىسىنىڭ ۋالى بولۇشىنى خالىمايتتى. مەدىنىدە پىتنە چىقىپ، ئاسىيلار شەھەرنى كونترول قىلىۋېلىۋېلىپ، خەلىپىنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، نۇمان ئىبنى بەشىر خەلىپىنىڭ قانلىق كۆيىنىكى بىلەن، ئايالىنىڭ بارماقلىرىنى شامغا ئېلىپ كەلدى ۋە شام خەلقىگە كۆرسەتتى. شام خەلقى تەۋرەپ كەتتى، خەلىپىنىڭ قانخورلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە بەكمۇ ئېچىندى ۋە ئاھ ئۇرۇپ يىغلاشتى. ياشىنىپ قالغان خەلىپە رەزىل ۋە پەسكەش قانخورلارنىڭ قولىدا بەكمۇ قەبىھ شەكىلدە ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېچكىم قاتىللارنىڭ جازاسىنى بېرەلمەيۋاتاتتى، بۇزۇلغان ئىنتىزام تەرتىپكە چۈشمەيۋاتاتتى. چۈنكى بىر توپ ئۆكتىچى مەدىنىنى ئىشغال قىلىپ، رەسۇلۇللاھنىڭ ھىجرەت يۇرتىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانىدى.

شۇنى ئۈنۈتماسلىق لازىمكى، مەدىنىدىن چىققان خەۋەرنىڭ شامغا يېتىپ بېرىشى ئۈچۈن بىر ئاي، شامدىن مەدىنىگە قايتىشى ئۈچۈن يەنە شۇنچىلىك ۋاقىت كېتەتتى. بۇقەدەر ئۇزۇن ۋاقىت ئىچىدە، ئەلۋەتتە، يېڭى - يېڭى مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ تۇراتتى ۋە ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈنمۇ يەنە شۇنداق ۋاقىت ئاۋارچىلىقى كېلىپ چىقاتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرمۇ شامغا ئەنە شۇ شارائىتلاردا يەتكۈزۈلدى.

ئەمما ساھابىلەردىن ئوسامە ئىبنى زەيد، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە، ھاسان ئىبنى سابىت، زەيد ئىبنى سابىت، كەئاب ئىبنى مالك ۋە كېڭەش ئەزاسى سەئىد ئىبنى ئەبۇۋەققاس قاتارلىقلار ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلمىدى. ئۇندىن باشقا كېڭەش ئەزالىرىدىن تەلھە ۋە زۇبەيرمۇ ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلدى.

ئۇ كۈنلەردىكى كېڭەش ئەزالىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە قىلىپ مۇنداق خۇلاسەلەشكە بولىدۇ: ئەلى - خەلىپىلىكىگە نامزات. تەلھە بىلەن زۇبەير -

ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلدى. سەئد ئىبنى ئەبۇۋەققاس – ھەزرىتى ئەلىگە پەقەتلا بەيئەت قىلمىدى.

مەسىلىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ چىقساق، تۆۋەندىكىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلەيمىز: ھەزرىتى ئەلى ۋەزىيەتنى تېخى تولۇق كونترول قىلىپ بولالمىغاچقا، ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى جازالىيالىمايتتى. چۈنكى قاتىللار مەدىنىنى ئىشغال قىلىۋالغانىدى. شامغا يېتىپ بارغان خەۋەرلەر مانا مۇشۇنداق بولۇپ، مۇئاۋىيە ئەھۋالنىڭ مانا مۇشۇنىڭدىنلا ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئۇقتى. بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىش ئۈچۈن مەلۇم مەزگىل كۈتۈشى كېرەكلىكىنى ئويلاشتى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەم ئۆزى ھەم شام خەلقى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قەتلى قىلىنىشىغا قاتتىق ئېچىنماقتا ئىدى. شۇنداقلا، ئۈممەتنىڭ بەزى مۆتىۋەرلىرى پىتىنىگە ئارىلاشماسلىق ئۈچۈن مەدىنىنى تەرك ئېتىپ مەككىگە ماڭسا، يەنە بەزىلىرى مەدىنىدە تۇرۇپ ئاسىيىلارغا نارازىلىق بىلدۈرۈۋاتاتتى. شامغا كەلگەن خەۋەرلەرنىڭ ئىچىدە مانا بۇلارمۇ بار ئىدى.

كۆپ ئۆتمەي، يېڭى خەلىپە ھەر قايسى ۋىلايەتلەرگە يېڭى ۋالىلارنى تەيىنلەپ ئەۋەتىشكە باشلىدى. شامغا سەھل ئىبنى ھۈنەيفىنى ۋالى تەيىنلەپ، مۇئاۋىيەنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ئەمما يېڭى ۋالى شام چېگرىسىدىن كەينىگە ياندۇرۇلدى. چۈنكى مۇئاۋىيە مەلۇم مەزگىل ۋەزىيەتنى تىك - تىڭلاپ بېقىش قارارىغا كەلگەنىدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە قارشى چىققان بىر توپ كىشىنىڭ مەككىدىن باسراغا قاراپ يولغا چىققانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ بېشىدا تەلھە، زۇبەير، مۇئىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە قاتارلىقلارنىڭ بارلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالدى.

بۇ خەۋەردىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى تېخى تولۇق قولغا ئېلىپ بولالمىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. شۇڭا مۇئاۋىيە يەنە بىر مەزگىل كۈتۈشكە توغرا كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە شۇنداق قىلدى. شام خەلقىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە داۋاملىق كۈتەتتى.

بۇ كۈنلەردە، (سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك) باسرا ۋەقەلىرى بولۇپ ئۆتتى. جەمەل ئۇرۇشى پارتلىدى ۋە مۇسۇلمانلارنى ئېغىر قايغۇغا سالدىغان ۋەقەلەر يۈز بەردى. ئارقا - ئارقىدىن يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەلەر مۇئاۋىيەنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشىنى كېچىكتۈرۈشكە سەۋەب بولاتتى. مۇئاۋىيە ۋە ئۇنىڭ قېشىدىكىلەرنىڭ ئىدىيىسى، كۆز قارىشى مانا مۇشۇلاردىن ئىبارەت ئىدى.

مۇئىنلەرنىڭ ئەمرى ھەزرىتى ئەلنىڭ ئىدىيىسى بۇنىڭدىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇ مۇئاۋىيەنى خەلىپە تەرىپىدىن سايلانغان ۋالى دەپ بىلەتتى. شۇڭا خەلىپە ئۇنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرغاندا، ئۇ دەرھال ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشى، ئەگەر خەلىپە ئۇنى ئۆز ۋەزىپىسىگە قويسا، ئۇ ۋەزىپىسىنى داۋاملاشتۇرۇشى كېرەك ئىدى.

ۋالى «يولباشچى» (خەلىپە) ئەمەس، بەلكى «ئەگەشكۈچى» (خەلىپىگە بويسۇنغۇچى) بولغاچقا، ۋالىنىڭ ۋەزىپىسى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىدىكى خەلق ئاممىسى بىلەن بىرلىكتە خەلىپىگە بەيئەت قىلىش ئىدى. بولۇپمۇ، مەدىنە خەلقىنىڭ خەلىپىگە بەيئەت قىلىشى خەلىپە ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم ئىدى (مەدىنە خەلقى ھەزرىتى ئەلگە بەيئەت قىلدى). ئۇنداق بولغانىكەن، بۇ ئىشنى سەۋەبسىزلا كەينىگە تارتىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ ئۇ مەسلىھەتنى ئېلىپ ئىش قىلغىلى كېڭەش ئەزاسى بولمىسا يا؟ خەلىپە ئۇنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغانىكەن، ئۇ چوقۇم خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشى لازىم ئىدى.

مانا بۇلار، ھەزرىتى ئەلنىڭ مۇئاۋىيە ھەققىدىكى كۆز قارىشى بولۇپ، توغرىسىمۇ مۇشۇ ئىدى. چۈنكى ۋەزىيەتنىڭ تېخى پەسكويغا چۈشمىگەنلىكىنى ۋە ئاسىيلارنىڭ مەدىنە ۋە دۆلەتنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغانلىقىنى بىلگەن ھەر بىر ئۈمىت ھەممىدىن بۇرۇن خەلىپىگە بەيئەت قىلىپ، ئۇنى قوللىشى لازىم ئىدى.

بۇ ئاسىيلار خەلق ئۆزلىرىنىڭ كۈچلۈك ھۆكۈمرانلىققا ئىگە بولغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغاندىن كېيىنلا ئۆز يۇرتلىرىغا قايتاتتى ۋە سەپلىرى چۆۋلۈپ تارقىلىپ كېتەتتى. شۇندىلا خەلىپە ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا ئېلىپ، بۇ ئاسىيلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرەلەيتتى. ئەمما ھازىرچە ئۆكتىچىلەر كۈچلۈك بولۇپ، مەدىنەدە خالىغان ئىشنى قىلالايتتى. شۇڭا ئۇلارنى جازالاندۇرۇش مۇمكىن ئەس ئىدى. ھەتتا مۇئىنلەرنىڭ ئەمرى ئۇلارنى جازالاندۇرماقچى بولسا، ئۇلار خەلىپىگە چوقۇم قارشىلىق بىلدۈرۈپلا قالماي، ئۇنىڭ ۋە مەدىنە خەلقىنىڭ جېنىغا قەست قىلىشىنىمۇ يانمايتتى.

بۇمۇ ھەزرىتى ئەلنىڭ كۆز قارىشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ئىسلامنى ۋە مۇسۇلمانلارنى پىتىنىدىن قۇتۇلدۇرۇش مەقسىتىدە مۇشۇنداق ئويلىغانلىقى ئۈچۈن اللە تىن كاتتا ئەجىر ۋە ساۋاب تىلەيمىز.

شام ۋالىسىنىڭ بۇ خەتەرلىك پەيتتە تۇتقان پوزىتسىيىسى ھەزرىتى ئەلنىڭ كۆڭلىگە ياقمىدى. چۈنكى ۋالى خەلىپىنىڭ ئەمرىگە چوقۇم بويسۇنۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما ۋالى ئۇنداق قىلىپ تۇرۇۋالسا، خەلىپىمۇ ھەقىقەتنىڭ تەجەللى قىلىشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارىتا قاتتىق مۇئامىلە قىلىشتىن يانمايتتى. چۈنكى ھەزرىتى ئەلنىڭ نەزىرىدە بۇنداق كىشىلەرگە يۇمشاق قوللۇق قىلىش ئاجىزلىقنىڭ

ئىپادىسى ئىدى. شۇڭا ئىشلارنى ئۆز يولىغا سېلىش ئۈچۈن دەرھال ھەرىكەتلىنىش ۋە شامغا يۈرۈش قىلىش كېرەك ئىدى.

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەلى بىر قوشۇن تەييارلىدى. ئەمما شامغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدا، مەككىدىن كەلگەن شۇم خەۋەر سەۋەبى بىلەن يۈرۈش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتتى ۋە قوشۇننى باشلاپ ئىراققا يۈرۈپ كەتتى. قوشۇن باسراغا يېقىنلاشتى ۋە ئۇ يىلى جەمادىيە ئاخىر ئېيىدا ئىككى تەرەپ ئارىسىدا جەمەل ۋە قەسى يۈز بەردى. ئۇرۇشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەلى باسراغا كىرىپ، شەھەر ئىنتىزامىنى تۈزەتتى. ئۇرۇش جىنايەتچىلىرىنى كەچۈرۈۋەتكەندىن سىرت، ئۇرۇش چىقىمىغا ئۇچرىغانلارغا ئىگە چىقتى ۋە ھەر ئىككى تەرەپ كىشىلىرىگە خەير - نېھسان قىلدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى باسراغا ۋالى قىلىپ، ئۆزى شامغا قىلىدىغان يۈرۈشنىڭ تەييارلىقى ئۈچۈن كۈفەگە قاراپ يولغا چىقتى.

ھەزرىتى ئەلى ھىجرەتنىڭ 36 - يىلى رەجەب ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا كۈفەگە يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردە ئۇرۇشقا تۆت ئاي تەييارلىق قىلدى ۋە ئەسكەر توپلىدى.

ھەزرىتى ئەلى ۋەزىپە ئىجرا قىلغاندا، ئۆزىگە ياكى باشقىلارغا پەقەتلا ئىچ ئاغرىتمايتتى. بۇ ئۇنىڭ ئادىتى بولۇپ، ھاياتى بويىچە داۋاملاشقاندى. ئالدىغا قانچىلىك توسالغۇلار چىقسا چىقسۇن، ئۇنىڭ ئۈچۈن بەربىر بولۇپ، توغرا يولدىن ھەرگىز چەتلىنمەيتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ شۇنداق بولۇپ، ئۆز رەئىسلىرىنىڭ پۈتمەس - تۈگمەس غايىلىرى ئۈچۈن ئۆز راھەت - پاراغەتلىرىنى قەتئىي ئويلاشمايتتى.

ھەزرىتى ئەلى ئاۋۋال جەربىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل بۇجەلىنى ئەلچى قىلىپ مۇئاۋىيەگە ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بەيئەت قىلىشىنى ۋە ھەممەيلىن قوبۇل قىلغان خەلىپىلىكنى ئۇنىڭمۇ قوبۇل قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما مۇئاۋىيە ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. جەربىر ئۇنىڭ يېنىدىن نەتىجىسىز قايتتى.

ھەزرىتى ئەلنىڭ ھەمراھلىرىدىن بەزىلىرى مۇئاۋىيەنىڭ دەرھال جاۋاب بېرىشىنى كۈتكەنىدى. شۇڭا جەربىرنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇق بەجا كەلتۈرمىگەنلىكى ھەققىدە بەزى تەنقىدلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. ھەتتا ئەشتەر ئاۋازىنى جەربىر ئاڭلىغۇدەك دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈپ تاپا - تەنە قىلدى. بۇ سۆزلەردىن قاتتىق رەنجىگەن جەربىر قارارگاھنى تەرك ئەتتى ۋە ئۆز نارازىلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ھابۇر ئۆستىڭى بىلەن فىرات دەرياسى بىرلىشىپ كېتىدىغان يەردىكى قەرقىسە شەھىرىگە كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە ئەبۇمۇسا ئەل خولانى قاتارلىق بىر نەچچە ئەلچى ئەۋەتتى. بۇ ئەلچىلەرمۇ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. بۇ نەتىجىسىزلىكلەردىن

ئىچى پۇشقان ھەزرىتى ئەلنىڭ ھەمراھلىرى يەنە ۋاقت ئۆتكۈزمەي مۇئاۋىيەنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، زۇلھىجە ئېيىنىڭ باشلىرىدا، ھەزرىتى ئەلنىڭ تۇرشاۋۇللىرى شام تۇپراقلىرىغا ئاياق باستى.

ئەمما ھەزرىتى ئەلى ئۆز قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا باشقىلارنىڭ ئۆزلىرىگە قورال تەڭلىشىدىن بۇرۇن ھەرىكەتكە ئۆتمەسلىكىنى ئەمر قىلدى. مۇئاۋىيەمۇ ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ ھەرىكەتلەنگەنلىكىنى تۇيۇپ، دەرھال شام قوشۇنىنى باشلاپ، سىغىن دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. ئۇ قوشۇنىنى فىرات دەرياسىنىڭ سۈيىدىن پايدىلىنالايدىغان بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇردى. ھەزرىتى ئەلنىڭ قوشۇنلىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە ئىچكۈدەك سۈيىمۇ قالمىغانىدى. ھەزرىتى ئەلى مۇئاۋىيەدىن ھەر ئىككى قوشۇننىڭ سۇدىن خالىغىنىچە پايدىلىنىشىغا توسالغۇ بولماسلىقىنى تەلەپ قىلدى، ئەمما مۇئاۋىيەدىن بىر جاۋاب چىقمىدى. ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى يەنە ئارىدا سۈركىلىش پەيدا قىلدى ۋە ھەزرىتى ئەلنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئىراق قوشۇنى ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، مۇئاۋىيە قوشۇنىنى چېكىندۈردى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ھەر ئىككى قوشۇننىڭ سۇدىن تەڭ پايدىلىنىشىغا رۇخسەت قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەر ئىككى قوشۇن دەريانىڭ بويىغا ئورۇنلىشىپ، بىر نەچچە كۈننى ئۆتكۈزدى. ئىككى قوشۇننىڭ ئەسكەرلىرى سۇ ئالغىلى بارغان يەردە بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالاتتى، بەزىلىرى پات - پات كۆرۈشۈپ تۇراتتى ۋە بەزىلىرى بىر چىرايلىق ئولتۇرۇپ سۆھبەتلىشەتتى، مۇنازىرىلىشەتتى.

تارىخچىلارنىڭ ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە قاتتىق دۈشمەنلىك نەزىرى بىلەن قارىغانلىقى ۋە ئۆزئارا ئۇرۇشۇش ئۈچۈن ھەر دائىم بىر - بىرىگە خىرىس قىلىپ تۇرىدىغانلىقى ھەققىدىكى ھەددىدىن زىيادە ئاشۇرۇپ بايان قىلغان مەلۇماتلىرىنى ئوبدانراق ئويلىشىپ كۆرۈش كېرەك. چۈنكى بۇ پۈتۈنلەي خاتا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىختىلاپ پەقەت پىكىر ئايرىمچىلىقىدىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرى بىر - بىرىگە نىسبەتەن قېرىنداشلىق ھېس - تۇيغۇسى بىلەن تولغانىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ پىكىر ئايرىمچىلىقى تۈپەيلىدىن بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مېھرىنى ئوچۇق - ئاشكارە ئىپادە قىلالمايتتى.

قانداقلا بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇرۇش باشلاندى. ئەمما ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلمايتتى ۋە بىر - بىرىنى قىرىپ تاشلاشقا ئۇرۇنمايتتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوماندانلىق مەركەزلىرىمۇ ئۇرۇشنىڭ ئۇ قەدەر شىددەتلىنىپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. چۈنكى، ئەسلى مەقسەت بۇ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قايسى تەرەپتىن ئادەم ئۆلسە ئۆلسۇن، نەتىجىدە بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ زەئىپلىشىشى دېگەنلىك بىلەن باراۋەر ئىدى. ھەر ئىككى تەرەپ مۇسۇلمان

قوشۇنلىرىنىڭ سەپلىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئەسلى ۋەزىپىسى ئىسلام دۆلىتىنىڭ چېگرالىرىنى قوغداش ۋە فەتىھ ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇش ئىدى. مانا بۇ سەۋەبتىن، ئۇلار بىر تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئاللاھنىڭ بۇ غەلىيانى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئارىلىرىدا تىنچلىق ۋە ئىتتىپاقلىق ئورنىتىشنى، ھەممەيلەننىڭ ھوش - كالىسىنى يىغىپ، توغرا يولغا مېڭىشنى تەلەپتتى.

بۇ توقۇنۇشلار زۇلھىجە ئېيى چىققۇچە پات - پات يۈز بېرىپ تۇردى ۋە مۇھەررەم ئېيىنىڭ كىرىشى بىلەن پۈتۈنلەي توختىتىلدى. ئەسكەرلەر ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىشتى، ھەممىسى ئارىدا بىرلىكسەپ ئورنىتىلىشنى ئۈمىد قىلاتتى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا دىپلوماتىك كۆرۈشۈشلەر ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، نەتىجە چىقمىدى. «ئۇلار بىر - بىرىگە دۈشمەنلىك نەزەرى بىلەن قارىغانلىقى تۈپەيلىدىن ھوش - كالىسىنى يىغىپ ئۇرۇش توختىتىشنى ئويلاپمۇ قويۇشمىغانىدى» دېگەندەك خاتا ھېس - تۇيغۇغا بېرىلمەسلىك ئۈچۈن ۋەزىيەتنى ئوبدانراق تەھلىل قىلىپ كۆرۈشمىزگە توغرا كېلىدۇ. ئەسلىدە ھەر ئىككى تەرەپ كۆڭلىدە بىر - بىرىگە دۈشمەنلىك نەزەرى بىلەن ئەمەس، بەلكى قان - قېرىنداشلىق نەزەرى بىلەن قارايتتى ۋە پۈتۈن ئىمكانىيىتى بىلەن پىتىنىڭ ئاياغلىشىپ، ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملىشىشى ئۈچۈن تىرىشاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇردى ۋە ئۆز ئىددىيىسىدىن قەتئىي يانمىدى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ كۆز قارىشى ئېنىق بولسىمۇ، مۇئاۋىيەنىڭ كۆڭلى سۆھبەتلىشىشكە پەقەتلا مايىل بولمىغاچقا، ئارىدا ئۇرۇش چىقىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

دەرۋەقە، ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە قايتا ھۇجۇم باشلىدى. ئۇرۇش ھىجرىيەتنىڭ 37 - يىلى، سەفەر ئېيىغىچە داۋاملاشتى. قوشۇنلار بۇ ئىشنىڭ بۇنداق داۋاملىشىۋەرسە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى ۋە بىراقلا ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئۆتۈشتى. ئۈچ كۈنگىچە قانلىق جەڭ بولدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ سېپىدىن ئاممار ئىبنى ياسىر ۋە ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇل ئاس؛ مۇئاۋىيە سېپىدىن ھەزرىتى ئومەرنىڭ ئوغلى ئوبەيدۇللاھ قاتارلىق مۇھىم شەخسلەر ئۆلتۈرۈلدى. مۇئاۋىيە قوماندانلىقىدىكى شام قوشۇنى يېمىرىلىشكە باشلىدى. شام قوشۇنلىرى نەيزىلىرىنىڭ ئۇچىغا قۇرئان كەرىم پارچىلىرىنى ئېسىپ، ئىراق ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلماسلىقىنى تەلەپ قىلدى. ئىراق قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى ھەزرىتى ئەلى ۋە قوماندانلاردىن ئەل ئەشتەر ئەن ناھى قاتارلىقلار ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، ئەسكەرلەر ئەل ئەشتەرنىڭ «توختا» ئەمرى بىلەن ئاستا - ئاستا پەسكويغا چۈشتى ۋە ئۇرۇش ئاخىرلاشتى.

مۇسۇلمانلار ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدلىرىنى ئىتتىپاقلىشىشقا باغلىغانىدى. ئەگەر بۇ ئۈمىد بولمىغان بولسا، ئۇرۇشنىڭ توختىتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى

ھەقىقەت تەرەپ بولغان ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوشۇنى زەپەرگە بەكمۇ يېقىنلاشقاندى، شۇڭا ئۇرۇشقا قاتتىق كىرىشىپ كەتكەندى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، مۇئاۋىيە ئۇرۇش توختىتىلغاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەلچىسى ئەل ئەشتەرىگە بۇ مەسلىنى ئىككى تەرەپتىن ۋەكىل ھاكىم سايلاپ، شۇلار ئارقىلىق ھەل قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش توختىتىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ گۇۋاھچىلىرىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىتتىپاقلىشىش كېلىشىمى تۈزۈلدى. بۇ كېلىشىمگە شام قوشۇنى پۈتۈنلەي رازى بولدى. ئەمما ئىراق قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى رازى، يەنە بىر قىسمى نارازى بولسىمۇ، ھېچكىم ئاۋازىنى چىقىرىشقا پىتىنالمىدى. بۇ كېلىشىمدىن ئىككى كۈن كېيىن، ئۆلۈكلەر دەپنە قىلىنىپ، ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن كۈفەگە قايتىش ئەمرى بېرىلدى. ئۇلار كۈفەگە قايتقاندىن كېيىن، مۇئاۋىيەمۇ قوشۇنىنى باشلاپ شامغا قاراپ ھەرىكەتلەندى.^①

ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ ھەممىسى كۈفەگە كىرمەي، بىر قىسمى ئىتتىپاق كېلىشىمگە نارازىلىقى تۈپەيلىدىن ھارۇرە دېگەن يەرگە كەتتى. ئۇلار بۇ كېلىشىمگە بەكمۇ نارازى بولغاچقا، ئۆز ئارىلىرىدا تەشكىللىنىپ، شىبىس ئىبنى رەبىئە ئىسىملىك بىرىنى ئۆزلىرىگە رەئىس قىلىپ سايلىدى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئەل قەۋۋا ئىسىملىك بىر بۇ ئايرىمچىلارغا ئىماملىق قىلدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا ئادەم ئەۋەتىپ، قايتىپ كېلىشىنى ۋە بۆلگۈنچىلىك قىلماسلىقىنى تەلەپ قىلدى. بەلكىم ئۇلارمۇ شۇنداق ئويلىسا كېرەك، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ كېلىشىمنى قوبۇل قىلماسلىقىنى ۋە جەڭ مەيدانىغا قايتىشىنى تەلەپ قىلىشتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ رەئىسى شىبىس ئىبنى رەبىئە ھەزرىتى ئەلىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى ئەۋەتتى. ئابدۇللاھ ئۇلار بىلەن كۆپ مۇنازىرىلەشكەن بولسىمۇ، بىر نەتىجىگە ئېرىشەلمەي قايتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى شەخسەن ئۆزى بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى ۋە پۈتۈن دەلىللەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇلارنى قايىل قىلدى. ھەممەيلەن بىرلىكتە كۈفەگە قايتتى.

كۆرۈنۈشتە بۇ مەسىلە ھەل قىلىنغاندەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس بولۇپ، بۇ ئايرىمچىلار ئۆز پىكىرلىرىدىن يانمىغاندى ۋە يەنىلا شۇ كونا مۇقامىنى غىڭشىپ تۇرۇۋالغانىدى: «اللھ نىڭ ھۆكۈمىدىن باشقا ھۆكۈم يوقتۇر. مۇئمىنلەرنىڭ ئەمرى ئېيتقان سۆزلەر تامامەن توغرا، ئەمما ئۇنىڭ ئاخىرى باتىللىققا تۇتىشىدۇ» دەپ جار سالاتتى، مۇنازىرىلەشتى. ئۇلار ھەزرىتى ئەلىنىڭ جەڭ مەيدانىغا قايتا بارىدىغانلىقىنى ۋە ھازىرچە قوشۇنغا ئارام ئالدۇرۇۋاتقانلىقىنى خىيال قىلىشىپ يۈرەتتى.

«ئەل بىدایە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 409 ، . 447 - بەتلەر.

نەھايەت، ئالدىن بەلگىلەنگەن كۈنى ھەزرىتى ئەلى بىلەن مۇئاۋىيەنىڭ ۋەكىل ھاكىملىرى دەمەتۇل جەندەل دېگەن يەردە كۆرۈشۈپ، سۆھبەتلەشكەن بولسىمۇ، پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمەيلا ئايرىلىپ كەتتى. ئەمما تارىخچىلارنىڭ بۇ ھەقتە بايان قىلغان مەلۇماتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خاتادۇر. مەسىلەن، ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاكىم – ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرى تارىخچىلار تەسۋىرلىگەندەك ئۇنداق مۇڭ ۋە غاپىل كىشى ئەمەس بولۇپ، ئۇ ئۇلۇغ ساھابە ۋە ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش دانا ۋە ئىنتىزامچان خەلىپە تەرىپىدىن ۋالىلىققا تەيىنلەنگەن بىرى ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تارىخچىلار تەسۋىرلىگەن كىشىدەك بىرىنى ۋالىلىققا تەيىنلىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنداقلا، مۇئاۋىيە تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاكىم ئەمر ئىبنى ئاسمۇ ئەخمەق، ئىمانى چالا، ۋاپاسىز ۋە ئىنساپسىز بىرى ئەمەس ئىدى. بۇ ئىككى ھاكىم (قانداقلا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) ئۆز كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمەي ئايرىلىپ كەتكەنىدى.

ئىتتىپاقلىشىش ئارزۇسىدىن بىر نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى شامغا قايتا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى ۋە باسراغا تەيىنلىگەن ۋالىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسقا خەۋەر يوللاپ، باسرادىن ئەسكەر يىغىشقا بۇيرىدى. ئابدۇللاھ يىغقان ئەسكەرلەرنى ئەۋەتتى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى تۇيۇقسىزلا ئويلىنىپ قالدى ۋە تېخى تۈنۈگۈنلا قوشۇننىڭ سەپلىرىنى تەرك ئەتكەنلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇلار ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن يەنە قايتىپ كەلگەن بۇ مەۋقەسىز ئادەملەر مانا ئەمدى باسرادىكى ھەقەمسايلىرىگە مەكتۇب يوللاپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىگە قېتىلىشىنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى.

ھەزرىتى ئەلى ۋاقتىنچە ئۇلارغا بىر نەرسە دېمىدى ۋە ئۆز ھالىغا قويۇپ بەردى: «ئەگەر ھۆرت - پۆرت دېمىسە، بىزمۇ چىقىلمايمىز. ئاغزىنى ئاچسا، مۇنازىرە قىلىشىمىز. ئەگەر قالايمىقانچىلىق چىقارسا، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايمىز» دەپ ئويلىدى.

كۆپ ئۆتمەي (شامغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدا)، ئۇلارنىڭ پىتىنە چىقىرىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەتتى. چۈنكى ئۇلار ئابدۇللاھ ئىبنى ھۇباب ئىبنى ئەل ئەرەتنى خۇددى قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن باشقا، ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر مۇنچە ئاياللارنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىشكەندى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا بىر ئەلچى ئەۋەتتى، ئۇلار ئەلچىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا قارشى يۈرۈش قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شامغا كېتىپ، ئۇلارنىڭ ئارقىلىرىدىن خالىغان يامانلىقلارنى قىلىشى ئۈچۈن تاشلاپ قويغاندىن، ھەرقانداق بىر ۋاسىتە بىلەن دەرھال كۆزدىن يوقىتىش تېخىمۇ ياخشىراق ئىدى. شۇ مەقسەتتە، ئۇلارغا قارشى يۈرۈش قىلدى ۋە ئالدى بىلەن سۆز

ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ، ئابدۇللاھ ئىبنى ھۇبابنىڭ قاتىللىرىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما ئۇلار: «ھەممىمىز ئۇنىڭ قاتىلى» دەپ تۇرۇۋالدى ۋە ئارقىدىنلا ھەزرىتى ئەلنىڭ ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلدى. ھەزرىتى ئەلمۇ ئۇلار بىلەن ئۇرۇشقا مەجبۇر بولدى ۋە نەھراۋان دېگەن يەردە بۇ ئاسىيلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى. بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى كۈفەلىك بولۇپ، ھەزرىتى ئەلنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ كۈفەلىكلەر ئىدى. مەسىلەن، زەيد ئىبنى ئادىي ئىبنى ھاتەم ئاسىيلارنىڭ سېپىدا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئادىي ئىبنى ھاتەم بولسا، ھەزرىتى ئەلنىڭ سېپىدا ئىدى. بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشقانلارنىڭ كۆپىنچىسى مانا مۇشۇنداق ئاتا - بالايىكى شۇنىڭغا يېقىن تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتىدىكى كىشىلەر ئىدى.

شۇڭا ھەزرىتى ئەلنىڭ ئەسكەرلىرى بۇ ئىشتىن كېيىن بەكمۇ ئازابلاندى، ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلارنىڭ ئىدىيىلىرى، پىكىر ۋە پوزىتسىيىلىرى (خالاپ - خالىماي) ئۆزگىرىشكە باشلىدى.^①

بۇ قاراڭغۇ دەۋرلەردە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا مانا مۇشۇنداق ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكەنىدى. كىشىلەر ئارىسىدىكى پىكىر ئايرىمچىلىقى بەكمۇ چوڭ ئىدى. ھەركىم ئايرىم - ئايرىم گۇرۇھ بولۇپ، ئۆزلىرىگە قارشى گۇرۇھنى يوق قىلىشقا ئۇرۇناتتى. ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئىشى ئۆلۈم بىلەن تەڭ تۈگەيتتى، ئەمما ئۆلتۈرگەنلەر ئۆز يېقىنلىرى ئۈچۈن پەرياد چېكىپ، ئاھ ئۇراتتى.

ھەزرىتى ئەلى بۇ ۋەزىيەتتە، خەلقنىڭ ئۇرۇش ھارغىنلىقىنى چىقىرىۋېلىشى ۋە دەرت - ئەلىمنى ئۇنتۇپ، كۆڭلىنى تىندۈرۈۋېلىشى ئۈچۈن بىر مەزگىل دەم ئېلىشقا قارار بەردى. مۇئاۋىيە بۇ ۋاقىتلاردا شامدا ئىدى ۋە ھەزرىتى ئەلنىڭ شامغا يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ دەھال تەييارلىق قىلىپ، سىغىن دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. ئەمما بۇ يەردە ئىراق قوشۇنىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەر ئېھتىمالغا قارشى بۇ يەردە تۇرۇپ كۈتۈشكە باشلىدى. ئەمما ئۇنىڭغا ھەزرىتى ئەلى بىلەن بۆلگۈنچىلەر ئارىسىدا توقۇنۇش يۈز بەرگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىگە خاتا مەلۇمات بېرىلگەنلىكىنى ئويلاپ يېتىپ، شامغا قايتتى، ئەسكەرلىرىنى دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىپ، ئۆزىمۇ خاتىرجەم ھالدا باشقا ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى.

ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ يەتكۈدەك دەم ئېلىۋالغانلىقىنى ئويلاپ، ئەسكەرلەرگە قولغا قورال ئېلىش ئەمرىنى بەردى. ئەمما ھېچكىم قىمىرلاپمۇ قويمىدى. ھەزرىتى

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 275 -، 332 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 447 - 487 - بەتلەر.

ئەلى ئۇلارغا شۇنچە كۆپ تەبلىغ قىلىپ، روھىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشقان بولسىمۇ، يەنىلا ھېچكىم ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشمىدى، ھەتتا سۆزلىرىگە قۇلاقمۇ سالمىدى. ئۇلارغا خىتابەن قاتتىق گەپ قىلسا، سەل - پەل مىدىرلىغاندەك قىلىپ، ۋەزىپىگە چىقىدۇ - يۇ، يەنە ھېچنەرسە تۇيىمىغاندەك قايتىدىن بوشىشىپ كېتەتتى. ئىش شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ھەزرىتى ئەلىمۇ بۇ كۈنلەردىن قاتتىق زېرىكىشكە باشلىدى، چۈنكى بۇ كۈنلەر ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئىشقا ئارىلاشمىغانلا بولسام دەپمۇ ئويلىدى، لېكىن بەكمۇ كېچىككەندى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىنسانلارنىڭ ئارىسىدىكى ھاياتى جاپا - مۇشەققەت، دەرت - ئەلەم ۋە ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدىلا ئۆتتى. بەرگەن ئەمرىگە ھېچكىم پىسەنت قىلمايتتى، قىلغان چاقىرىقلىرىغا ھېچكىم قۇلاق سالمايتتى. بەلكىم بۇ ئىشلار كۈفەلىكلەرنىڭ ئۆز خەلىپىلىرىگە ئاسىيلىق قىلىشى ياكى نەھراۋان دېگەن يەردە ئۆز يېقىنلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشى ۋە ياكى فەتىھ ھەرىكەتلىرىنىڭ توختاپ قېلىشى سەۋەبىدىن چىقىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن ئىدى. چۈنكى دۆلەت رەھبەرلىكى ئالدىنقى مەزگىللەرگە قارىغاندا سىرتقا قارىتا كېڭىيىش كۈچىنى يوقىتىپ، بەكمۇ زەئىپلىشىپ كەتكەندى.

مانا بۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىزانىلىقلار قايتىدىن شام چېگرىلىغا كۆز تىكىشكە باشلىدى. ئەمما مۇئاۋىيە ۋە زىيەت ئوڭشالغىچە ئۇلارنى مەلۇم مىقداردىكى ئىقتىسادىي ياردەم بىلەن جىمىقتۇرۇپ تۇردى. شەرقىي چېگرالىرىدا بولسا، دۆلەت ئىنتىزامىنىڭ تەرتىپسىزلىكى تۈپەيلىدىن ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشىلەر قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىۋاتاتتى.

خەلقنىڭ راھەت - پاراغەتكە ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىشى بۇ ئىنتىزامسىزلىق ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرىدىن بىرى ئىدى. چۈنكى ھەزرىتى ئەلى توختىماي خەلققە مال - بايلىق تارقىتىپ تۇراتتى ۋە كىشىلەرنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرەتتى. دۆلەت خەزىنىسىنى خەلققە تارقىتىپ بەرگەندىن كېيىن، پات - پات خەزىنىگە كىرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇشقا بەكمۇ خۇشتار ئىدى. بەلكىم بۇ باياشاتچىلىق ئۇلارنىڭ ئېڭىنى ئۆزگەرتىپ، بەكمۇ ھورۇن ۋە قاشاڭ ھالغا چۈشۈپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغانىدى. مانا بۇلار، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، مۇشكۈللۈكلەرگە مۇپتىلا قىلغان سەۋەبلەر ئىدى.

شۇنداقلا، مۇشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مۇئاۋىيەمۇ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشنى خالىمايتتى ۋە باشقىلار ماڭغان يولدىن مېڭىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى. چۈنكى ئۇ خەلىپىنىڭ مەۋقەسىنىڭ مۇقىم ئەمەسلىكىنى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالمايۋاتقانلىقىنى ۋە بىرمۇنچە ساھابىنىڭ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمايلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

ھەزرىتى ئەلى نەھراۋان ۋە قەسىدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بۆلگۈنچىلەرنىڭ باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلغانلىقىنى خىيال قىلغانىدى. ئەمما كۆپ ئۆتمەي ئۇلارنىڭ پەقەت ناھايىتى ئاز بىر قىسمىنى كۆزدىن يوقىتىلغانلىقىنى ھېس قىلدى. چۈنكى ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ ئارىسىدا بەكمۇ كۆپ ئاسىيلار بار بولۇپ، ئۇلار يېڭى - يېڭى پىتىنلەرنى تارقىتاتتى، باشقىلار بىلەن ئوچۇق - ئاشكارە بەس - مۇنازىرە قىلىشاتتى. بۇ ئەھۋال ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت ۋە دەرت - ئەلىمنى تېخىمۇ ئۇلغايىتىۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى ھۈر پىكىرلىك ئىنسان بولۇپ، دۈشمەنلىرى بىلەن ئوچۇق - يورۇق تالاش - تارتىش قىلاتتى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەڭ سېلىپ ئاڭلايتتى، ئۇلارنىڭ ھەق - ھۇقۇقلىرىغا ھۆرمەت قىلاتتى. ئەمما بۇ ئەبلەخلەر ھەزرىتى ئەلى ۋە باسادىكى ۋالىسىنىڭ يېنىدا «ئاغزىدا كۈلكە - چاقچاق، قوينىدا پالتا - پىچاق» ھالىتىدە ياشايتتى. كېچە بولۇشى بىلەن تەڭ بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ھەرخىل پىتنە - پاسات تېرىيتتى، بىرەر مۇسۇلماننى كۆرۈپ قالسا، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرەتتى. بۇ ۋەقەلەر شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ھەزرىتى ئەلى ئۆز ئۆلۈمىنى تەمەننى قىلىدىغان ھالغا چۈشكەنىدى ۋە بەزىدە ئۆز - ئۆزىگە: «شۇ بەدبەخت ئادەم نېمىشقا بالدۇرراق كەلمەيدىغاندۇ؟» دەپ قويايتتى. ئۇ بۇ سۆزلىرى ئارقىلىق مۇنداق دېمەكچى بولاتتى: «مېنى ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ ئەڭ بەدبەختى ھېسابلىنىدىغان شۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن بالدۇرراق كېلىپ ئىشنى تۈگىتىپ، مېنى بۇ ئازابلاردىن قۇتۇلدۇرمايدۇ؟!»

ھەزرىتى ئەلى بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىنى، شېھىت قىلىنىدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ (بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ بەدبەختى تەرىپىدىن) ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىنى ئېيتقاندى. ھەزرىتى ئەلى كۈفەدە، ۋالى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس باسادا ئىدى. خەلق ھەر ئىككىسىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالماق بولۇۋالغانىدى. ئىش شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ۋە خەلىپە بۇ ئەھۋالدىن بەكمۇ بىزار بولغانىدى. ھەتتا ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنىڭ باسرا ۋالىلىقىنى زەيد ئىبنى ئەبىھەكە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، مەككىگە كەتكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ كىشىلەردىن بىزار بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈنلا شۇنداق قىلغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. ئەمما ئەسلىدە ئۇ باسرانى خەلىپە شېھىت بولغانغا قەدەر تەرك ئەتمىگەنىدى. ھەتتا ھەزرىتى ئەلى شېھىت بولغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ھەسەن مۇئاۋىيە ئۈچۈن خەلىپىلىكتىن چېكىنگەنگە قەدەر بۇ يەردە قالغان ۋە كېيىنچە مەككىگە كېتىپ يەرلەشكەنىدى. ئەگەر ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ ئورنىدا بولغان بولسا، خەلق تارتقان بۇ ئازابلىرى تۈپەيلىدىن بەلكىم شۇنداق قىلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما خەلىپىنىڭ ئۇنداق قىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

شام خەلقى خەلىپىگە ھېچكىمنىڭ قۇلاق سالمايدىغانلىقىنى، بولۇپمۇ شام تەرەپلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇنىڭ بىر سىمۋولىدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى، شۇنداق

بولسىمۇ، ئۇنىڭ جىددىي ئىرادە بىلەن دۆلەتنى باشقۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ - تىرىشىۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ ھەردائىم ياخشىلىققا ئەمىر قىلىپ، يامانلىقتىن توسۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەنىدى. ئەھۋال بۇ دەرىجىدە بولغىنىغا قارىغاندا، ئۆزلىرى بىلەن ھەپىلىشىدىغان ھېچكىمنىڭ يوقلۇقى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇراتتى.

شۇ سەۋەبتىن، ئەمىر ئىبنى ئاس مۇئاۋىيە نامىدا مىسىرنى ئىشغال قىلىپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ يەردىكى ۋالىسى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى يېڭىدىن ۋالىلىققا تەيىنلىگەن ئەل ئەشتەر مىسىرغا يېتىپ بارالمىدى. چۈنكى ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغىلى كېتىۋاتقان يولدا زەھەرلىنىپ ئۆلدى (ھىجرىيەنىڭ 38 - يىلى).

ئەل ئەشتەر سىغىن ۋەقەسىدە ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە بولۇپ، قايتىشتا ھەزرىتى ئەلى ئۇنى جىزرەگە يېقىن بولغان نۇسەيبىن ئەمىرلىكىگە (كونا ۋەزىپىسى) تەيىنلىدى. ۋە كېيىنچە ئۇنى مىسىرغا ئەۋەتتى. ئەنە شۇ ۋاقىتتا زەھەرلىنىپ ئۆلدى.

قەيس ئىبنى سەئىد ئىبنى ئۇبادە ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئامانلىق كۈچلىرىنىڭ بېشىدا ئىدى. خەلىپىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ زەئىپلىشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن مۇئاۋىيە باسراغا ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر ئەل ھەزرىمىنى ئەۋەتتى. چۈنكى بۇ شەھەردە ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئىنتىقامىنىڭ ئېلىنىشىنى تەلەپ قىلغان ۋە جەمەل ۋەقەسىدە پالاكتەكە ئۇچرىغان بەزى كىشىلەر بار ئىدى. بەزى قالايمىقانچىلىقلار يۈز بەرگەن بولسىمۇ، مۇئاۋىيە ئۈچۈن پايدىلىق ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىدى. ئۇندىن كېيىن (ھىجرىيە 39 - يىللىرى)، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلى ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەرلەرنىڭ چېگرالىرىغا ئەسكەر ئەۋەتىشكە باشلىدى. مەسىلەن، نۇمان ئىبنى بەشىر قوماندانلىقىدىكى ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئاينۇت تەمىر دېگەن يەرگە، سۇفيان ئىبنى ئەۋق قوماندانلىقىدىكى ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇننى بولسا، ھىت دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. سۇفيان ئىبنى ئەۋق بۇ يەردە ھېچكىم بىلەن دوقۇرۇشمىغاچقا، ئۇ يەردىن ئەنبارغا ئۆتۈپ، شەھەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن قايتىپ كەتتى.

ئۇندىن باشقا، دەھاق ئىبنى قەيسنى تەدمۇرغا ئەۋەتتى. ئەمما ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ يەردىكى قوماندانى ھاجەر ئىبنى ئادىي تەرىپىدىن ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. مۇئاۋىيە يەنە ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئادە ئەل فەزارىنى 1700 كىشىلىك قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيماغا يوللىدى. شام خەلقىنىڭ بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇملىرى ئىراق خەلقىنىڭ غەم - ئەندىشلىرىنى كۈندىن - كۈنگە ئاشۇرۇپ، ئۇلارنى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇشقا ۋە ئىشنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشقا ئۈندەيتتى.

بۇ ئىشلار ئاز كەلگەندەك، مۇئاۋىيە يېقىنلىشىپ قالغان ھەج مەۋسۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن شامدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىققان ھەج ئۆمىكىگە يەزىد ئىبنى شەجەرە ئەررەھاۋىنى باشلىق قىلىپ قويدى. بۇ ئۆمەك مەككىگە يېقىنلىشىپ كەلگەندە، ھەزرىتى ئەلنىڭ مەككىدىكى ۋالىسى قۇسسەم ئىبنى ئابباس قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن ۋەزىپىسىنى تاشلاپ، خەلق ئارىسىغا كىرىۋالدى. ھىجرىيەنىڭ 39 - يىلى، خەلق ئوسمان ئىبنى تەلھەنى ھەج ئەمىرى قىلىپ تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئەلى يەزىد ئىبنى شەجەرەنىڭ مۇئاۋىيە تەرىپىدىن مەككىگە ماڭغان ھەج ئۆمىكىگە باشلىق بولۇپ ئەۋەتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كەينىگە ياندۇرۇش ئۈچۈن خەلقنى قارشىلىق بىلدۈرۈشكە چاقىرغان بولسىمۇ، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەمرىگە پىسەنت قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى مەئقەل ئىبنى قەيسنى بىر بۆلۈك ئەسكەر بىلەن مەككىگە يوللىدى. ئەمما بۇلار مەككىگە يېتىپ كەلگەندە، ھەج مەۋسۈمى ئاياغلىشىپ، ھاجىلار تارقاپ بولغانىدى. ئۇلار شام ئۆمىكىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ، ئۆمەكنىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقان بىر قىسىمغا يېتىشىۋالدى ۋە ئۇلارنى ئەسىر ئېلىپ كۈفەگە كەلتۈردى.

ھەزرىتى ئەلنىڭ بۇ باش قاتىلاڭچىلىقىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن تېپىلماس پۇرسەت بىلگەن پارس ۋە كىرمان خەلقى جاسارەتلىنىپ، ئىسلام دۆلىتىگە جىزىيە تۆلەشنى رەت قىلدى ۋە ھەزرىتى ئەلنىڭ بۇ يەردىكى ۋالىسى سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى قوغلىۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى ئۇ يەرگە زىياد ئىبنى ئەبىھەنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قايتا باش ئەگدۈردى.

ھىجرەتنىڭ 40 - يىلى، مۇئاۋىيە بۇسرى ئىبنى ئەبۇئەر تائاننىڭ قوماندانلىقىدىكى ئۈچ مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ھىجازغا ئەۋەتتى. قوشۇن مەدىنىگە يېتىپ بېرىشى بىلەن، مەدىنە ۋالىسى ئەبۇ ئەييۇب ئەل ئەنسارى مەدىنىدىن چىقىپ، كۈفەگە كەتتى. مەدىنە خەلقى جابىر ئىبنى ئابدۇللاھ، ئابدۇللاھ ئىبنى زەئنا ۋە ئۆمەر ئىبنى ئەبۇسەلەمە قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا بۇسرىغا بەيئەت قىلىپ، مۇئاۋىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى رەسمىي قوبۇل قىلدى.

مەدىنە خەلقى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇمۇ سەلەمەنىڭ پىكرى بىلەن شۇنداق قىلدى. ئۇمۇ سەلەمە مەدىنە خەلقىنىڭ بېشىغا بىر ئىش كېلىشىدىن قورقۇپ، شۇنداق قىلىشنى تەۋسىيە قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلقىمۇ قاتتىق ئەندىشە قىلىپ تۇراتتى.

بۇسرى ئىبنى ئەبۇئەر تائا مەدىنىدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. قوشۇن شەھەرگە كىرىپ كەلگەندە، ھەزرىتى ئەلنىڭ بۇرۇنقى ۋالىلىرىدىن ئەبۇمۇسا ئەل ئەشئەرى ئۆز ھاياتىدىن بەكمۇ خەۋپسىرىدى، ئەمما شام قوشۇنى ئۇنىڭغا چېقىلمىدى

ۋە ئۇنى كەچۈرۈۋەتتى. بۇسرى مەككىدىن كېيىن يەمەنگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. يەمەننى ھەزرىتى ئەلنىڭ ۋالىلىرىدىن ئوبەيدۇللاھ ئىبنى ئابباس باشقۇرۇۋاتاتتى. خەلق ئۇنىڭغا بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلغان بولۇپ، ئوبەيدۇللاھ ھەزرىتى ئەلگە مەكتۇب ئارقىلىق بۇ توغرىسىدا شىكايەت قىلغانىدى. ھەزرىتى ئەلى خەلققە مەكتۇب يوللاپ، ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىشنى تەۋسىيە قىلدى. ئەمما چىرايلىق گەپنىڭ ئۇلارغا كار قىلمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ، تەھدىت سالدى. شۇنىڭ بىلەن، قورقۇپ كەتكەن خەلق مۇئاۋىيەدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. بۇسرى قوشۇنى مۇئاۋىيەنىڭ تەلىماتى بىلەن مەككىدىن يەمەنگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەسلىدە، بۇسرى يەمەنگە بېرىپ قاتتىق قىرغىنچىلىق قىلماقچى، ھەتتا تائىق خەلقىنىمۇ قىلىچتىن ئۆتكۈزۈمەكچى بولغانىدى، ئەمما مۇغىرە ئىبنى شۇئەبەنىڭ نەسەھەتى بىلەن بۇ نىيىتىدىن ياندى.

قوشۇن يەمەنگە يېتىپ بارغاندا، ئوبەيدۇللاھ ئىبنى ئابباس ئۆز ئورنىغا ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇللاھ ئەل مەددانىنى قويۇپ، يەمەندىن كۈفەگە كەتكەنىدى. بۇسرى شەھەرگە كىرىپ، بۇ يەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ كەينىدىن جارىيە ئىبنى قۇدامە ۋە ۋەھب ئىبنى مەسئۇدنى ئىككى مىڭدىن جەمئىي تۆت مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ھىجازغا ئەۋەتتى. جارىيە نەجرانغا يېتىپ كەلگەندە، بۇسرى يەمەندىن مەككىگە قاچتى. جارىيە ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ مەككىگە كىردى ۋە خەلقنىڭ ھەزرىتى ئەلگە بەيئەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. خەلق ئۇنىڭغا مۇئىمىنلەرنىڭ ئەمىرىنىڭ شېھىت بولغانلىقىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار مەككە خەلقىدىن ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرى كىمگە بەيئەت قىلسا، ئۇلارنىڭمۇ شۇنىڭغا بەيئەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. مەككە خەلقى بۇنى قوبۇل كۆردى.

جارىيە مەككىدىن مەدىنىگە يۈرۈش قىلىپ، شەھەرگە كىردى. خەلققە ئەبۇھۇرەيرە ئىماملىق قىلىۋاتاتتى. قوماندان جارىيە مەدىنىگە كىرگەندىن كېيىن، خەلق ھەزرىتى ھەسەنگە بەيئەت قىلدى.

ھەزرىتى ئەلى ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە سىياسى ئىشلارغا ئارىلاشماس بولۇۋالدى. ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ مۇئامىلىلىرى، ئۇنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشلىرى ئۇنىڭ ئالەمىدە مېڭىشىغا، مول تەجىربە ۋە تىرەن ئىلمى بىلەن ھەرىكەت قىلىشىغا ھېچقانداق توسقۇنلۇق قىلالمىغانىدى.

بىر ۋاقىتلاردا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى ماختاپ: «ئەلى ئارىمىزدىكى ئەڭ ياخشى سوتچىدۇر» دېگەنىدى.

ھەزرىتى ئەلىمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش ئىنتىزامچانلىق بىلەن ئىش قىلغانىدى ۋە ساھابىلەرنىڭ مەدىنىدىن ئايرىلىشىنى چەكلىگەنىدى. ئۇمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش قولىدىكى قامچىسى بىلەن ھەدىدىن ئاشقانلارنىڭ ئەدىبىنى

بېرەتتى. ئۇ ھىزىۋران دەپ ئاتالغان بىر دەرەختىن قىلىۋالغان كالتىكى بىلەن ھەمىشە كىشىلەرنى ئەدەبلەپ تۇراتتى.

بازار - رەستىلەرنى ئايلىنىپ، مال باھاسىنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى، تىجارەتچى، سودىگەرلەرگە ياخشىلىقنى تەۋسىيە قىلاتتى ۋە يامانلىقتىن نېرى تۇرۇشقا ئۈندەيتتى. مەسجىد تە ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ دەرت - شىكايەتلىرىنى ئاڭلايتتى، مەسلىلىرىنى ھەل قىلاتتى، بىر - بىرىنى ياراشتۇراتتى. جامائەتكە خىتاب قىلاتتى ۋە ئۇلارغا پايدىلىق نەسىھەتلەرنى بېرەتتى.^①

ھەزرىتى ئەلىنىڭ شېھىت قىلىنىشى

بىر كۈنى، خاۋارىجلاردىن بىر نەچچە كىشى بىر يەرگە يىغىلىپ مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن پىتنە ۋە قالايمىقانچىلىقلار ھەققىدە پاراڭلاشقاچ، نەھراۋاندا يوقىتىپ قويغان يېقىنلىرىنى ئەسلىشتى ۋە ئۇ ئىشقا بولغان نارازىلىقىنى ۋە غەزەپ - نەپرەتلىرىنى تىلغا ئېلىشقاندىن كېيىن، ئۇ ۋەقەگە ھەزرىتى ئەلى، مۇئاۋىيە ۋە ئەمر ئىبنى ئاسنى سەۋەبچى بولدى دەپ قارىشىپ، بۇ ئۈچ كىشىنى يوقىتىۋەتكەندىلا، ئۈممەتنىڭ بۇ قالايمىقانچىلىقتىن قۇتۇلالايدىغانلىقىنى خىيال قىلىشىپ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىش قارارىغا كەلدى.

بۇلاردىن ھەزرىتى ئەلىنى ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇلجەم ئەل مۇرادى، مۇئاۋىيەنى بۇراق ئىبنى ئابدۇللاھ، ئەمر ئىبنى ئاسنى ئامىر ئىبنى بەكىر ئەت تەممى ئۆلتۈرىدىغانغا كېلىشتى. بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماستى ۋە ھىجرىيە 40 - يىلى، رامىزان ئېيىنىڭ 17 - كۈنى بامدات نامىزى ۋاقتىدا بۇ ئۈچىنى بىرلا ۋاقىتتا ئۆلتۈرۈش ھەققىدە بىر - بىرىگە قەسەم بېرىشتى.

بۇ ئۈچ سۇيىقەستچىدىن ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇلجەم بىر كۈنى تەيمۇرئاباب قەبىلىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بۇ يەردە گۈزەللىكى بىلەن نام چىقارغان قەتۇم بىنتى شەجەنە ئىسىملىك بىر قىز بىلەن تونۇشۇپ قالدى. بۇ قىزنىڭ يېقىنلىرىمۇ نەھراۋاندا ئۆلۈپ كەتكەندى. ئىبنى مۇلجەم بۇ قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولدى. بۇ قىز ئىبنى مۇلجەمدىن ناھايىتى ئېغىر مېھىر ھەققى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ تەلپىدە ئۈچ مىڭ دىنار، بىر قۇل، بىر دېدەك ۋە ھەزرىتى ئەلىنىڭ بېشى قاتارلىقلار بار ئىدى. ئابدۇررەھمان ئۇنىڭ تەلپىنى ئورۇنلايدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى ۋە بۇ ئىشنى قەتئىي مەخپىي تۇتۇشىنى تاپىلىغاندىن كېيىن:

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 357 -، 359 - بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 490 -، 498 -، 501 -، 508 - بەتلەر.

– مەن شەرتىڭنى قوبۇل قىلىمەن. ئەمما بۇ سۆزلىرىڭ ئۆيلەنمەكچى بولغان كىشىسى بىلەن بىللە ياشاشنى خالمايدىغان بىرىنىڭ سۆزىگە ئوخشاپ قالدى. ئۇنداق ئەمەسمۇ؟– دەپ سورىدى. قىزمۇ ئۇنىڭغا:

– ئەگەر قۇتۇلۇپ قالساڭ، ئەلۋەتتە، بىرلىكتە ئەڭ بەختلىك ھالدا ياشايمىز. ئەگەر قۇتۇلالمىساڭ، سېنىڭ بىلەن جەننەتتە بىللە بولىمىز!– دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇلجەمنىڭ بولغۇسى ئايالى ئەنە شۇنداق سۆزلەرنى ئېيتىپ بىلجىرلىدى. ھالبۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشارىتى بويىچە ئېيتقاندا، ھەزرىتى ئەلنىڭ قاتىلى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ پەسكىشى ۋە ئەڭ بەدبەختى ئىدى. نەھايەت، پىلانلانغان كۈن يېتىپ كەلدى. ئىبنى مۇلجەم زەھەرلىك بىر قىلىچ بىلەن ھەزرىتى ئەلنى شېھىت قىلدى.^① بۇراق ئىبنى ئابدۇللاھمۇ مۇئاۋىيەنىڭ

الله نىڭ شىرى، رەسۇلۇللاھنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى، رەسۇلۇللاھنىڭ كۈيىغولى، مەسلىھەتچىسى، قىيىن كۈنلىرىكى جان يولىدىشى، مۇبارەك ئورۇنباغى، بەدرى، ئۇھۇد ۋە خەيبەر غازاتلىرىنىڭ قەھرىمانى، ئىلىم ۋە ئىرىپان بۇلىقى، ھەسەنەين (ھەسەن ۋە ھۈسەين) نىڭ شەپقەتلىك دادىسى، جەننەت دىلبەرلىرىنىڭ خانىشى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ يولىدىشى، ئۇلۇغ ساھابە ھەزرىتى ئەلى بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ خەيىرلىك شەخىسلىرىدىن بىرى بولۇپ، ھايات ۋاقتىدا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرىدۇر.

تارىخچىلار ئۇنىڭ شېھىت قىلىنىشىنى ھەرخىل ئۇسلۇب ۋە ۋانىرلار ئارقىلىق كىتابخانلار ۋە تىڭشىغۇچىلارنىڭ قەلبىدە ئىز قالدۇرۇش ئۈچۈن، بۇ تېمىنى ھېسسىي مەزمۇنلار بىلەن جانلاندۇرۇشقا تىرىشىپ كەلدى. ھالبۇكى، بۇ ئىنساننىڭ ھاياتى ۋە شېھىت قىلىنىشىغا قارىغاندا، بۇ ۋەقە مەيدانغا كەلتۈرۈپ چىقارغان مەسلىھەت ھەققىدە ئىزدىنىش تېخىمۇ مۇۋاپىق ئىدى.

ھەزرىتى ئەلنىڭ شېھىت قىلىنىشى ئاساسەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنىشى بىلەن باشلانغان ۋە ئىسلام تارىخىدا تۇنجى ۋە ئەڭ چوڭ پىتىنە دەپ ئاتالغان ۋەقەنىڭ ئىككىنچى ھالقىسى ئىدى. تەسىرى كۈنىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ۋەقەلەر 1400 يىللىق زامان ئىچىدە ئۈچ ئايرىم پىكىر ئېقىمىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولدى. پەلسەپەۋىي، روھانىي، سىياسىي ۋە ئىدىيىۋىي چۈشەنچىلىرى، رادىكال مەۋقەسى ۋە پوزىتسىيىسى قاتارلىق جەھەتلەردىن ئىسلامنىڭ ئەسلى سىزىقىدىن يىراقلاپ كەتكەن بۇ ئۈچ ئېقىم: خاۋارىجلار، شىئەلەر ۋە سۈپىيلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئىسلام ئۈممىتىنىڭ پارچىلىنىشىغا سەۋەب بولغان بۇ ئۈچ ئاشقۇن ئېقىم ئىچىدىكى خاۋارىجلار سىياسىي ۋە ئەسكىرىي جەھەتتىن ئەڭ دەسلەپ تولۇق تەشكىللەنگەن ئېقىمدۇر.

خاۋارىجلار ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدە باشلىنىپ، ئىككى يۈز يىل ئىچىدە ئاساسى جەھەتتىن يوقاپ كەتكەن بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەلنى شېھىت قىلىپ شىئەلىك ۋە سۈپىيلىكنىڭ پەيدا بولۇشىدا ئەڭ چوڭ رول ئوينىغانىدى. بۇ سەۋەب بىلەن، خاۋارىجلار پەقەت جىنايەت تەشكىلاتى بولۇپلا قالماي، بەلكى تارىخنىڭ ھەر بىر دەۋرىدە ئىسلام ئۈممىتىنىڭ بىرلىك ۋە باراۋەرلىكىنى بۇزغان، مۇسۇلمانلارنى ئۇلۇغ قۇرئاننىڭ توغرا يولىدىن چىقىرىشقا ئۇرۇنغان، ھەرخىل دىنلارنىڭ باتىل ئېتىقادلىرىدىن پايدىلىنىپ، مىڭبىر تۈرلۈك بىدئەت ۋە خۇراپىيلىقلار ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىقاد ۋە ئىبادىتىنى ئۆزگەرتكەن، ئۇلارنى زامانىمىزدىكى دىنسىزلىق، بۇتپەرەسلىك ۋە دېموكراتىزمغا ئوخشاش ئازغۇن پىكىرلەر بىلەن باشقۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان گۇرۇھلارنىڭ، ئەسكىرىي ۋە خەلق باسقۇنچىلىرىنىڭ يوشۇرۇن كۈچلىرى بولغان شىئە ۋە سۈپىيلىققا ئوخشاش ئېقىملار پۈتۈنلەي دېگۈدەك خاۋارىجلار تەييارلىغان شارائىتتا مەيدانغا كەلگەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن، كۈنىمىزدە ئىسلام ئۈممىتىنىڭ ئاساسلىق مەسلىھەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتىن بۇرۇن چوقۇم تارىخنىڭ ئەڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىگە كۆز يۈگۈرتىشىمىز ۋە ئۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ تۇنجى ئوت

پاقالچىقىدىن يارىدار قىلدى، ئەمما مۇئاۋىيە داۋالىنىپ ساقايدى. ئۇ، بۇ ھادىسىدىن كېيىن مەخسۇس سېلىنغان سارايدا تۇرىدىغان بولدى (بىخەتەرلىك تەدبىرلىرى ئېلىنغاندىن كېيىن زىيارەتچى قوبۇل قىلاتتى).

مۇئاۋىيەنىڭ مىسىر ۋالىسى ئەمر ئىبنى ئاسقا كەلسەك، ئۇ سۇيىقەست كۈنى بىتاپ بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن مەسجىدكە چىقالماي، ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئامانلىققا مەسئۇل خادىم خارىجە ئىبنى خۇزافەنى ئىمام قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا سۇيىقەستچى بۇ كىشىنى ئەمر ئىبنى ئاس دەپ ئويلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ھەزرىتى ئەلى زەربە يېگەندىن كېيىن، جۇندۇب ئىبنى ئابدۇللاھ ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ:

– ئى مۇئىمىنلەرنىڭ ئەمىرى! سېنىڭدىن ئايرىلىپ قالغۇدەك بولساق، ھەزرىتى ھەسەنگە بەيئەت قىلالىمۇ؟ – دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

– مەن سىلەرگە شۇنداق قىلىڭلار ياكى قىلماڭلار دېيەلمەيمەن. سىلەر ئۆز ئىشىڭلارنى مەندىن ياخشىراق بىلىسىلەر، – دەپ ئىخچام جاۋاب بەردى. ئاندىن مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنى ئۆز قاتلىنىڭ بەدىنىنى پارچىلەۋەتمەسلىك توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ:

– ئەگەر مەن ئۆلۈپ كەتسەم، ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىڭلار. ئەگەر مەن ئۆلمەي قالسام، ئۇنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بېرىمەن، – دېدى.

ھەزرىتى ئەلى ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا ۋاپات بولدى. ئۇنى بالىلىرى ھەسەن، ھۈسەين ۋە جىيەنى ئابدۇللاھ ئىبنى جافەر يۇيۇپ كېپەنلىدى.

ئۇنىڭ قەيەرگە دەپنە قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت بەكمۇ كۆپ بولۇپ، زادى نەگە دەپنە قىلىنغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق.

ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، خەلق دەرھال يىغىلىپ ھەزرىتى ھەسەنگە بەيئەت قىلدى. ئۇنىڭغا تۇنجى بولۇپ بەيئەت قىلغان كىشى قەيس ئىبنى سەئد ئىدى.

ھەزرىتى ھەسەن خەلىپىلىك ماقامىدا ئالتە ئايغا يېقىن ئولتۇردى ۋە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى يالغۇز قويغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۈمىتىنىڭ بىرلىك ۋە باراۋەرلىكىنىڭ ھەممىدىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى.

يىلتىسنى تېپىپ چىقىشىمىز لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ شېھىت قىلىنىشىدىن ئېتىبارەن بۇ ۋەقەلەرنىڭ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرگە سەل قارىماسلىقىمىز كېرەك. چۈنكى بۇ ۋەقەلەر بىر - بىرىگە پۈتۈنلەي چېتىشلىقتۇر.

ئىتتىپاقلىق ئۈچۈن ھەممە نەرسىدىن ۋاز كېچىشكە رازى بولدى ۋە مۇئاۋىيەنى يېنىغا دەۋەت قىلدى. مۇئاۋىيە ئۇنىڭ دەۋىتىنى قوبۇل قىلدى.

ھىجرىيەنىڭ 41 - يىلى، رابىئەلئەۋۋەل ئېيىدا خەلىپىلىك ئورنىدىن ۋاز كەچتى. مۇئاۋىيە كۈفەگە كېلىپ خەلىپىلىكنى قولغا ئالدى. ھەزرىتى ھەسەن ئىنىسى ھۈسەين بىلەن بىرلىكتە مەدىنىگە كۆچتى. شۇنداق پەرەز قىلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ھەسەننىڭ بۇ قارارىغا ھەزرىتى ھۈسەين ۋە قەيس ئىبنى سەئد قارشى ئىدى.

تۆت خەلىپە (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورناتقان، ھەققانىيەت ۋە ھەقىقىي ئادالەتكە تايانغان سىياسىي رەھبەرلىك) شۇنداق قىلىپ ئاخىرلاشتى. ئۇلاردىن كېيىن ھەق ۋە ئادالەتتىن يىراقلىشىش بىلەن پەيدا بولغان يۈچۈك كۈنسىپرى يوغىناپ باردى.^①

«ئەل كامىل» ئىبنۇل ئەسىر، 3 - جىلد، 397، -، 404، -، 406، -، 411 - بەتلەر؛ «ئەل بىدائىيە» ئىبنى كەسىر، 7 - جىلد، 508، -، 525 - بەتلەر.